

НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК У КАНЕВІ
ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ
КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ

КРАЄЗНАВЧА ШЕВЧЕНКІАНА УКРАЇНИ

Матеріали XIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка
м. Канів, 24–25 жовтня 2014

Черкаси – 2014

УДК 9089477):82 (Шевченко)
ББК Д981(4Укр):Ш4/5(Шевченко)

Краєзнавча Шевченкіана України. Матеріали XIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка, м. Канів, 24-25 жовтня 2014 р. / За заг. ред. О.П. Реєнта. – К., 2014. – 365 с.

Рекомендовано до друку Президією правління Національної спілки краєзнавців України, протокол № 4 від 01 жовтня 2014 року

За загальною редакцією Реєнта О.П. – Голови Національної спілки краєзнавців України, заступника директора з наукової роботи Інститут історії України НАН України, члена-кореспондента Національної академії наук України.

Редакційна колегія :

Брижицька С.А. – кандидат історичних наук, Дмитрук В.І. – кандидат історичних наук, Калакура Я.С. – доктор історичних наук, Коцур В.П. – доктор історичних наук, Лазуренко В.М. – доктор історичних наук, Маньковська Р.В. (*відповідальний секретар*) – кандидат історичних наук, Мельниченко В.М. – кандидат історичних наук, Удод О.А. – доктор історичних наук, Черевко О.В. – доктор економічних наук

Упорядник: Мельниченко В.М. – голова правління Черкаської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, професор Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, кандидат історичних наук.

Пропонований збірник праць складають матеріали XIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка, яка відбулася 24-25 жовтня 2014 р. у Каневі.

Розрахований на науковців, викладачів, вчителів, краєзнавців, аспірантів, студентів, учнів, усіх, хто цікавиться історією України, життям і творчістю Т.Г. Шевченка.

Матеріали збірника подаються у авторській редакції.

УДК 9089477):82 (Шевченко)

ISBN

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ

ХІІІ ВСЕУКРАЇНЬСЬКА НАУКОВА ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА КОНФЕРЕНЦІЯ «КРАЄЗНАВЧА ШЕВЧЕНКІАНА УКРАЇНИ», ПРИСВЯЧЕНА 200-РІЧЧЮ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

24–25 жовтня 2014 року в Шевченківському національному заповіднику у Каневі відбулася ХІІІ Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція «Краєзнавча Шевченкіана України», присвячена 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка,

Цією конференцією Національна спілка краєзнавців України та її регіональні організації продовжують заходи ювілейного Шевченківського року. Учасники конференції – науковці, працівники музеїв, освітніх закладів, архівів, історико-культурних заповідників у своїх доповідях та повідомленнях охарактеризували процес зародження та розвитку шевченківських традицій в різних куточках України, розкрили різні аспекти життя і творчості Т.Г. Шевченка.

На основі використання широкого комплексу джерел (архівних документів, наукової літератури, матеріалів періодичної преси і творів мистецтва) учасники конференції висвітлили історію творення всенародної Шевченкіани в Україні, показали широку палітру форм і художньо-мистецьких засобів вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка та популяризації його творчої спадщини в регіонах держави.

Конференцію відкрив голова Національної спілки краєзнавців України, член-кореспондент НАН України О.П. РЕЄНТ. Учасників конференції привітали голова Черкаської обласної державної адміністрації Ю.О. ТКАЧЕНКО, в.о. ректора Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, доктор економічних наук, О.В. ЧЕРЕВКО, генеральний директор Шевченківського національного заповідника В.І. ТУЛІН, канівський міський голова І.О. РЕНЬКАС.

Учасники історико-краєзнавчої конференції – представники регіонів України, поклали квіти до могили Т.Г. Шевченка, ознайомилися з експозицією його музею.

З доповіддю «Тарас Шевченко в українському національному відродженні: історія ювілеїв» на пленарному засіданні виступив О.П. РЕЄНТ. Відбулися обговорення в тематичних секціях.

ЗМІСТ

ПОСТАТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЯК СИМВОЛ НАЦІОНАЛЬНОГО ПАТРІОТИЗМУ

О.П. Ресніт

ТАРАС ШЕВЧЕНКО В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ
ВІДРОДЖЕННІ: ІСТОРІЯ ЮВІЛЕЮ 9

Я. С. Калакура

РІДНИЙ КРАЙ В ІСТОРІОСОФІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА 17

В.П. Хархун

«У ВІНОК КОБЗАРЕВІ»: ХРОНОЛОГІЯ ТА ТИПОЛОГІЯ КУЛЬТУ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА 23

І.Б. Скакальська, І.О. Воляннюк, І.Б. Швалюк

ІСТОРІОСОФСЬКА ТРАДИЦІЯ У ТВОРЧОСТІ ВЕЛИКОГО КОБЗАРЯ 31

А.М. Цветкова, П.С. Скавронський

УКРАЇНА ВШАНОВУЄ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ
«ГОЛОС УКРАЇНИ»).....37

Л.Д. Кравчук

ФЕНОМЕН Т. ШЕВЧЕНКА: ПОГЛЯД КРИЗЬ СТОЛІТТЯ.....48

Г.М. Голиш

ВІДОБРАЖЕННЯ У ТВОРЧОСТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА СИСТЕМ СОЦІАЛЬНОГО
ЕТИКЕТУ ІМПЕРАТОРСЬКОЇ РОСІЇ ХІХ ст. 52

І.І. Кривошея, Л.М. Якименко

КОЗАЦЬКА ДОБА В РАННІЙ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА 61

Н.Г. Гаєр

ТЕМА ЗЕМЛЯЦТВА В КОНЦЕПТІ УКРАЇНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ
НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ЗАПОВІДНИКА) 70

Н.В. Осипчук

ТАРАС ШЕВЧЕНКО: ВЕЛИЧ ПРОРОКА І НИЦІСТЬ ПІГМЕЇВ 77

А.Ю. Чабан

ІСТОРІКО-КРАЄЗНАВЧІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ
СВІДОМОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ 88

КРАЄЗНАВЧІ АСПЕКТИ ШЕВЧЕНКОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Канівець С.С., П.Є. Мазур, Н.В. Янусь

КРЕМЕНЕЦЬКІ ТА ВИШНІВЕЦЬКІ СТЕЖКИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА 98

В.М. Мельниченко

ВИДАННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ТВОРІВ Т.Г. ШЕВЧЕНКА
УРОДЖЕНЦЯМИ ЧЕРКАЩИНИ 101

І.К. Юрченко

МОГИЛА Т.Г. ШЕВЧЕНКА В ЛІТЕРАТУРНОМУ ДОРОБКУ
ЙОГО ЗЕМЛЯКІВ ХІХ ст. 109

Б.Д. Семенюк

ПОЧАЇВСЬКА ЛАВРА У РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДАХ
Т.Г. ШЕВЧЕНКА..... 113

Т.Є. Дорошенко

УРОДЖЕНЕЦЬ КАНЕВА ГРИГОРІЙ ВАРАВВА – ПАЛКІЙ ШАНУВАЛЬНИК
ВЕЛИКОГО КОБЗАРЯ 119

В.С. Прокопчук

ШЕВЧЕНКІАНА МИКОЛИ МАГЕРИ..... 126

С.П. Моїсєєнко

ПЕРЕБУВАННЯ Т.Г. ШЕВЧЕНКА У ЗАПОРОЗЬКОМУ КРАЇ ТА ЇХ
ВІДОБРАЖЕННЯ В ЕКСКУРСІЙНО-ПРОСВІТНИЦЬКІЙ РОБОТІ
НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ХОРТИЦЯ» 133

Ю.В. Ямаш

МИСТЕЦЬКИЙ ТА ПАЛОМНИЦЬКИЙ АСПЕКТ ПОДОРОЖІ ІВАНА ТРУША
НА МОГИЛУ КОБЗАРЯ..... 140

Ю.С. Задорожня

З ІМЕНЕМ ШЕВЧЕНКА – ВСЮ ВІЙНУ 148

В.М. Лазуренко

ЧИГИРИНСЬКИЙ КРАЙ В ДОЛІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА..... 154

І.Д. Ліховий

КАНІВСЬКІ ГОРИ ТА ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК –
ОБ’ЄКТИ ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО 160

Є.В. Букет

МАКАРІВЩИНА В ЖИТТІ І ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА 166

С.П. Похилько

РОБОТА ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЩОДО АКТУАЛІЗАЦІЇ
ПОСТАТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА У ФОРМУВАННІ ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ
УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ..... 170

Л.В. Сергійчук

Т.Г. ШЕВЧЕНКО І РЖИЩІВЩИНА 170

ТАРАС ШЕВЧЕНКО У СУЧАСНОМУ МУЗЕЙНОМУ ПРОСТОРІ

Р. В. Маньковська

МУЗЕЙНА ШЕВЧЕНКІАНА В УКРАЇНІ: ВІД ІСТОРИЧНОЇ ПАМ’ЯТІ
ДО НАЦІОНАЛЬНОГО САМОУСВІДОМЛЕННЯ..... 179

О.В. Жукова

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ПОСТАТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА В КУЛЬТУРНОМУ
СЕРЕДОВИЩІ СЛОБОЖАНЩИНИ ЧЕРЕЗ МУЗЕЄФІКАЦІЮ
ІСТОРИКО-МЕМОРІАЛЬНИХ ОБ’ЄКТІВ 190

О.М. Ісаєва СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ НА СТОРІНКАХ КНИГ ВРАЖЕНЬ ВІДВІДУВАЧІВ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО МЕМОРІАЛУ (1923–1941 рр.)	194
В.М. Бекетова ШЕВЧЕНКІАНА В КОЛЕКЦІЇ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ Д.І. ЯВОРНИЦЬКОГО.....	200
С.В. Корновенко ШЕВЧЕНКІВСЬКА ТЕМАТИКА В ЕКСПОЗИЦІЯХ СІЛЬСЬКИХ МУЗЕЇВ ЧЕРКАЩИНИ.....	205
О.Г. Павлова ШЕВЧЕНКІАНА ПАРХОМІВСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ А.Ф. ЛУНЬОВА	210
М.В. Горох «СТОРІНКИ ЖИТТЯ ВЕЛИКОГО КОБЗАРЯ»: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ОДНІЄЇ ВИСТАВКИ.....	215
С. Ю. Чернецька, Т.В. Чернецька ПЕРЕЯСЛАВЩИНА: МУЗЕЙНА ШЕВЧЕНКІАНА.....	220
С.С. Дембіцький ВІДЗНАЧЕННЯ 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Т.Г. ШЕВЧЕНКА В ПЕРЕЯСЛАВІ-ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ	226
Л.П. Дмитрієва ШЕВЧЕНКІАНА У ФОНДАХ КІРОВОГРАДСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ	233
С.О. Половнікова ШЕВЧЕНКІВСЬКА СВІТЛИЦЯ ОЧИМА ЧЕРНІГІВСЬКИХ ХУДОЖНИКІВ (ДО 130-РІЧЧЯ ЇЇ ЗАСНУВАННЯ)	236
С.А. Брижицька ПІДБІР КАДРІВ В КАНІВСЬКОМУ МУЗЕЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА (ЗА КНИГАМИ НАКАЗІВ 1945–1956 рр.)	232
Р.В. Танана НА ПРОЩУ ДО ТАРАСА.....	242
Н.О. Пась ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ І НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ШЕВЧЕНКОЗНАВЦЯ ЄВГЕНА ШАБЛІОВСЬКОГО В ЕКСПОЗИЦІЇ КАМІНЬ-КАШИРСЬКОГО МУЗЕЮ	248
В.І. Нестеренко МУЗЕЙ Т.Г. ШЕВЧЕНКА В МОШНАХ	253
О.М. Шарана ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ МУЗЕЮ «КОБЗАРЯ» Т.Г. ШЕВЧЕНКА В ЧЕРКАСАХ	259

УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Л.В. Баженов, С.Е. Баженова

ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ: ПЕРШІ ВІДЗНАЧЕННЯ ЮВІЛЕЇВ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА ПОДІЛЛІ 263

О.П. Колун

УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ ПРО ПОСТАТЬ ВЕЛИКОГО КОБЗАРЯ
В МОНУМЕНТАЛЬНІЙ ПЛАСТИЦІ 268

Г.Г. Денисенко, О.Г. Денисенко

МОНУМЕНТАЛЬНА ШЕВЧЕНКІАНА: УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ ВЕЛИКОГО
КОБЗАРЯ В УКРАЇНІ.....275

З. М. Косицька

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У МИСТЕЦТВІ УКРАЇНСЬКОЇ
ВИТИНАНКИ (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ ст.) 280

О.Г. Мокроусова

ЛИСТ ЯКОВА ГУЛАКА-АРТЕМОВСЬКОГО ДО АРХІТЕКТОРА ПАВЛА
АЛЬОШИНА (НЕВІДОМИЙ ЕПІЗОД В ІСТОРІЇ УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА) 286

Т.В. Осипенко

УВІЧНЕННЯ ІМЕНІ ВЕЛИКОГО КОБЗАРЯ В КАНЕВІ.....292

Н.М. Басиста, Т.В. Ярмош

УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА МАЙСТРАМИ
НАРОДНОГО РОЗПИСУ ЧЕРКАЩИНИ.....297

В.В. Дзима

ШЕВЧЕНКІВСЬКОМУ МЕМОРІАЛУ В КАНЕВІ – 75 РОКІВ 302

М.Ю. Косило

ПАМ'ЯТНИКИ ТАРАСОВІ ШЕВЧЕНКУ НА ПРИКАРПАТТІ 310

В.І. Романько

УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА У СЛОВ'ЯНСЬКУ НА ДОНЕЧЧИНІ:
ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ.....318

В.В. Шокун

УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА В КАНІВСЬКОМУ РАЙОНІ.....324

Л.Г. Шрамко

ШЕВЧЕНКІАНА ІВАНА ЇЖАКЕВИЧА 326

Т.М. Спіріна

ШЕВЧЕНКІАНА СЕМЕНА СКЛЯРЕНКА 331

В.М. Гика

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО
ВІШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА НА ВОЛИНІ (1899–1939 рр.)...336

Т.А. Клименко

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ 342

Ю.Є. Гумен, А.А. Криськов

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ Т.Г.ШЕВЧЕНКА У ПОЛЬЩІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ (НА ДОКУМЕНТАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ).....349

С.М. Єсюнін

ПАМ'ЯТНИКИ Т.Г. ШЕВЧЕНКУ В ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ 351

Л.І. Ромащенко

ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ ЮВІЛЕЙ У МІНСЬКУ І САНКТ-ПЕТЕРБУРЗІ.....354

Наші автори.....360

ПОСТАТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЯК СИМВОЛ НАЦІОНАЛЬНОГО ПАТРІОТИЗМУ

О.П. Рєснт
(м. Київ)

ТАРАС ШЕВЧЕНКО В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ВІДРОДЖЕННІ: ІСТОРІЯ ЮВІЛЕЇВ

Завершуючи «Рік Тараса Шевченка», проголошений на відзнаку 200-річчя від дня його народження саме час запитати себе – ким він був і ким нині є для України та світу? У чому полягає невмируща магія та чарівність його поетичного Слова? Як так трапилося, що прочитання його творів дало серед нащадків такий широченний спектр взаємовиключних оцінок і інтерпретацій світогляду та творчого доробку художника за самовідчуттям і поета за покликанням?

Обставини життєвого шляху та біографії Т.Шевченка добре відомі й ґрунтовно досліджені, так само як і джерела впливів на формування його світогляду. Але не їм судилося стати визначальним чинником майже сакрального впливу Т. Шевченка на світове українство – це зробила його творчість, яка витворила й сам Шевченків міф.

Важливість нашої конференції не тільки у широкому колі питань проблем шевченкознавства, а й в тому, що вперше за уся історію проведення всеукраїнських наукових історико-краєзнавчих конференцій її тематика присвячена Т.Г. Шевченку. При цьому робиться спроба розширити межі пізнання Т.Г. Шевченка, акцентуючи увагу не тільки на аналізі його літературної творчості, а й на історичних, мистецтвознавчих, філософських аспектах. І не менш важливо, що погляд на проблему висвітлюється крізь призму самотності різних куточків України, де знають і шанують великого Кобзаря.

Наприкінці 70-х років XIX століття, коли ще не минуло й двох десятиліть по смерті поета, М. Драгоманов приступив до написання свого великого критичного огляду «Шевченко, українофіли й соціалізм». І вже тоді він зіштовхнувся з реальністю, за якої «всі, хто бравсь писати про нього перш усього думали про себе, і кожний повертав Шевченка, як йому на той час було треба, та глядячи на те, перед ким говорилося про українського кобзаря». Поставивши перед собою завдання розвінчати «культ Шевченка», що сформувався на той час серед українства у безлічі взаємовиключних варіацій, М. Драгоманов і сам потрапив у тенета надто спрощеного як для дійсної оцінки постаті та ролі поета підходу, дійшовши висновку про Шевченкову «неспроможність» як соціаліста.

Пізніше всі ті численні часів М. Драгоманова ідеологічні інтерпретації Т. Шевченка вклалися у дві магістралі, крайніми втіленнями яких є, з одного

боку, Шевченко-«більшовик», «революціонер» та «атеїст», якому, з іншого боку, протиставлений Шевченко-«націоналіст», «ідеолог державництва», «глибоко релігійний поет». І що важливо, обидві сторони вважають його поезію прометеївським «вогненным словом», що виходить за межі часу, історії і служить провідною зорею для всіх майбутніх поколінь українців.

Ключ до зняття протиставлених ідеологічних інтерпретацій Поетового Слова запропонував у 1982 р. своїм дослідженням «Шевченко як міфотворець» професор Григорій Грабович (перше українське видання – 1991 р.). Йому переконливо вдалося довести, що в основі Шевченкового поетичного космосу лежить міф, міфологічний код, творцем, безпосереднім включеним учасником (у чому й проявляється Шевченкова унікальність) і продуктом якого одночасно виступає сам автор. Завдяки психологічним екзистенціальним обставинам його долі, його генію, а також культурній готовності читача до його сприйняття, Т. Шевченко досяг унікальної, позачасової співзвучності з свідомими і несвідомими почуттями народу.

Шевченкова Україна існує в міфологічному (далеке минуле й майбутнє як втілення картини «золотого віку», недавнє минуле й сучасність як поле битви парадигматичних опозицій «суспільної структури» та «ідеальної спільності»), а не в історичному часі-континуумі. Модель Шевченкового міфу є двоскладовою. Її нижчий рівень складається з низки конфліктів і ненормальних відносин, організованих навколо фундаментальної бінарної опозиції ідеальної спільності (люди, народ) та суспільної структури (влада, ієрархічна структура, держава та її інститути). Це стадія «лихоліття» у міфологічній динаміці України. Вищий, загальніший і, врешті, універсальніший рівень моделі складається з властивостей й потенційних можливостей чи ідеалів, що акумулюються в ідею утопічного звільнення – грядущого «золотого віку».

Важлива сторона міленарного звільнення і пов'язаного з ним утвердження «золотого віку» полягає в тому, що сучасний стан буття з його фальшивим розумом і фальшивою мораллю замінить триумф ідеальної спільності людей, як це ми бачимо у фінальних рядках вірша «І Архімед, і Галілей...», який є квінтесенцією міленаризму:

*...Буде бите
Царями сіянеє жито!
А люде виростуть. Умрутъ
Ще не зачатіє царята...
І на оновленій землі
Врага не буде супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люде на землі.*

Хоч ряд віршів показує, що її встановлення супроводжуватиметься помстою і насильством, та здебільшого Поет демонструє, що майбутня утопія неминуче здійсниться за допомогою надприродних сил, як «пасивна революція». «Золотий вік», який ствердиться таким чином, Т. Шевченко

сприймає не як світську чи політичну, а як міфологічну й сакральну будову. Вона означатиме тріумф не Розуму, а Істинної Мудрості. Важливо зазначити, що ця ідеальна спільність набирає універсальних масштабів, а ідеальний образ України зливається з образом ідеального людства.

Шевченко торкається минулого і сучасного, аби тільки довести, ствердити й пояснити майбутнє й перспективу, з ним пов'язану, а саме апофеоз ідеальної спільності й заперечення суспільної структури. Характерно, що жодна інша можливість, наприклад «позитивного ієрархічного суспільства» Поетом навіть не обговорюється – міф не шукає інших соціальних можливостей чи побудов. Т. Шевченко стверджує тільки ідеальну спільність, і таким чином його рішення постулює не «нормальне» суспільство, а тільки утопію, яка мовою політичної ідеології могла б бути визначена як радикальний антидержавний популізм і навіть анархізм.

Завдяки глибинним структурам його мислення, Т. Шевченка можна назвати релігійним поетом. З одного боку, Шевченко має ознаки Пророка, який часто говорить до свого народу від імені й голосом Бога. Він є посередником між народом і Богом, що виконує свою місію, розкриваючи народове Слово. З іншого боку, він, очевидно, зливається з Христом, архетипом Спасителя, божим агнцем, який спокутує всі гріхи людства. І в пророцтві, і в покуті він виконує роль носія міфу.

У чому беззаперечна заслуга Т. Шевченка перед Україною – так це у тій видатній, непересічній ролі, яку зіграла його поезія у поширенні і прищепленні по всьому українському етнічному просторові єдиної назви «Україна» та етноніму «українець».

«Пристосована», за Г. Грабовичем, особистість Т. Шевченка його російських повістей, «Щоденника» і значної частини епістолярного спадку цілком мирно уживалася із назвою «Малоросія». А от Шевченкова «непристосована» особистість його поетичних творів – не знала іншої назви, окрім як «Україна» («Вкраїна»). Як і все інше в поезії Шевченка, його «Україна» становила невід'ємну складову міфологічного коду мислення Поета, була ідеальним позачасовим і фактично також позбавленим чітких просторових обрисів образом й водночас його мрією.

Палка, жертовна, глибока та щира любов Поета до вимріяної ним України, як у цих рядках зі «Сну» («Гори мої високі!...»):

*«Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю!» –*

запалила серця Шевченкового народу мрією про Україну і зробила її об'єктом загального прагнення на всьому українському етнічному просторі. У цьому сенсі Т. Шевченко дійсно може вважатися творцем і батьком сучасної української нації та українського державницького проекту: омріяна ним колись його ідеальна Україна з часом матеріалізувалася зусиллями поколінь тих, хто цю мрію підхопив і на практиці реалізував, звісно, як і все

що відбувається у реальному житті – не у формі абсолютного ідеалу, не придатного для цього.

Монументальна Шевченкіана – ще одне непересічне і, на перший погляд, почасти ірраціональне явище світового масштабу, пов'язане з ім'ям Кобзаря. Понад 1100 пам'ятників Поетові, з яких біля 50-ти знаходяться за межами України на різних континентах і материках – це, здається, абсолютний показник у світі як для діяча зі сфери культури.

Встановлення більшості з них припало на другу половину минулого століття, але і у третьому тисячолітті процес активно триває. Причому варто відзначити особливу консолідуючу роль монументальної Шевченкіани для українців світу. Пам'ятники Поетові встановлювалися за рішеннями органів влади УРСР і продовжують з'являтися вже у незалежній Україні як на державний, так і на громадський кошт.

Водночас, монументальне пошанування Т. Шевченка стало справою честі і самоствердження українських громад по усьому світові. Окрім того, значна частина встановлених Поетові за межами України пам'ятників як у радянські часи, так і після здобуття Україною незалежності – це спрямований на просування України та її духовного символу в світі дарунок (в останні роки – часто «за обміном на основі взаємності») від України (звісно, із формулюванням – «від українського народу»).

Великий вплив Т.Шевченка та його поезії на покоління українців одним із своїх наслідків мав й нині актуальну практику надання імені Поета різноманітним знаковим для його народу громадським установам та інституціям. Чи не першим серед суспільно вагомих носіїв Поетового ім'я стало засноване 1873 р. у Львові Літературне товариство імені Т. Шевченка, реорганізоване 1892 р. у Наукове товариство імені Шевченка (НТШ) – ця, по суті, всесвітня багатопрофільна академія наук українського народу, рушійна сила формування та розвитку української науки кінця XIX – першої половини XX ст.

У радянські часи практику надання (присвоєння) імені Т. Шевченка було продовжено. З 1939 р., наприклад, ім'я Поета носять такі знакові заклади науки, освіти та культури, як Київський державний університет (тепер – Київський національний університет імені Т.Шевченка) і Академічний театр опери та балету УРСР (тепер – Національна опера України імені Т. Шевченка). У той же час мало місце й виразне профанування імені Поета, яким масово освячували не лише заклади освіти, науки та культури (левова частка яких не завжди заслуговувала права носити його), а й сотні колгоспів, радгоспів, машинно-тракторних станцій, тощо.

* * *

200-річчя від дня народження Т. Шевченка – це вже сьомий за ліком значний посмертний ювілей від дня його появи на світ.

Перші два з них (50 та 75-річчя), що припали на другу половину XIX ст. (1864 та 1889 роки), в силу низки обставин, зокрема й притаманної тій епосі

традиції відзначення переважно роковин смерті та перепоховання Поета, не набули широкого громадського звучання. У той же час своєрідний народний культ Т. Шевченка і певний похідний від нього ритуал, що передбачав молитовне поминання Поета та наявність у світлиці портрету чи іншого його зображення у рушниках, – вже цілком склалися станом на 1870-ті – 1880-ті роки.

Починаючи ж зі 100-річчя (1914 р.) від дня його народження, усі наступні Поетові ювілеї ставали подією року за шкалою культурної та громадсько-політичної ваги. Більше того, відзначення 125-річчя Т. Шевченка (1939 р.) започаткувало практику офіційних, на державному рівні святкувань його ювілеїв.

Шевченків **50-річний** ювілей у 1864 р., до якого самому Поетові не судилося дожити три роки, пройшов тихо, камерно, не публічно. У Російській імперії не минуло ще й року, як, за влучним висловом М. Драгоманова, сумнозвісним обіжником міністра внутрішніх справ П. Валуєва було розпочато «антракт з історії українофільства», а тому шанувальникам Поета було не до спроб громадського відзначення його 50-річчя. У австрійській ж Галичині та на Буковині Т. Шевченко ще не встиг на той час стати тим, ким він там став за якихось 115 років.

Поетове **75-річчя** у 1889 р. припало на відлуння затяжного другого «антракту» в історії українського руху у Російській імперії, викликаного Емським указом 1876 р. імператора Олександра II. У Австро-Угорщині ж перешкод відзначенню не чинилося, проте якоїсь загальної громадської програми ювілею вироблено не було, оскільки вже у 1870-ті у Галичині творча спадщина Т. Шевченка стала виразним чинником політичної боротьби: різні партії та громадські діячі інтерпретували, «реконструюючи» за поетичними творами, його світогляд відповідно до мети власної політичної діяльності. Причому спектр суджень був найширшим: від піднесення постаті «батька Тараса» в ореолі мало не біблійного національного Пророка (у працях Ом. Партицького, Ом. Огоновського тощо) до політичної радикалізації поета в дусі громадівського соціалізму (як у праці Ф. Вовка «Т.Г. Шевченко і його думки про громадське життя»).

100-річчя від дня народження Т. Шевченка було першим його ювілеєм, що привернув до себе увагу не тільки широких верств громадськості, а й державних чинників, сприяв консолідації не лише шанувальників його творчості, а й також противників з російських націоналістичних і правомонархічних кіл, у середовищі яких Кобзаря сприймали перш за все не як Поета, а як «політика» – «творця українства», «сепаратиста» і «ворога Росії».

Прикметою часу був масштабний, транскордонний характер святкувань. Так, м. Львову Поетів ювілей запам'ятовся величним й раніше не баченим сокольським «Шевченковим здвигом». У Києві Шевченків ювілей пройшов під акомпанемент масових демонстрацій представників демократичної й революційно налаштованої громадськості, як української, так і неукраїнської, а також спроб вчинення політичними опонентами провокацій під

консульством Австро-Угорщини зі звинуваченням шанувальників Поета у державній зраді.

Заборона майже в останній момент владою Російської імперії («рекомендуючим» обіжником міністра внутрішніх справ) офіційного відзначення Шевченкового ювілею (серед інших і Київська міська дума планувала вшанувати Поета) – на декілька місяців поставила Шевченкове та «українське питання» у центр громадсько-політичного життя імперії до запеклих дебатів на засіданнях Державної думи включно.

125-літній ювілей Тараса Шевченка 1939 р. радикально відрізнявся від попередніх і наступних. Ступінь вульгаризації та зведення образу Поета до несамовитого, просякнутого класовою ідеологією «більшовика» й «атеїста» – ніколи більше не набував таких виразних і різючих форм. І все це відбувалося на тлі чисток й жахів Великого терору, що викосив вже на той час цвіт української інтелігенції.

У той же час пропагандистська машина авторитарного сталінського режиму витворила декілька яскравих монументальних зразків увічнення пам'яті Поета, які пережили епоху й пізніше набули нового звучання. Відкриттям 1939 р. величного пам'ятника Т. Шевченку роботи скульптора М. Манізера на Тарасовій горі було завершено формування комплексу монументальних споруд Шевченківського тоді державного, а від 1989 р. – національного заповідника у м. Каневі.

Того ж року у паркові, навпроти Київського державного університету, якому саме було присвоєно ім'я Тараса Шевченка, було встановлено пам'ятник великому Кобзареві теж роботи скульптора М. Манізера. Цьому пам'ятникові судилося стати культовим місцем щорічної прощі шанувальників поета й офіційних делегацій, біля нього збиралися дисиденти-шестидесятники та продовжують збиратися, шукаючи Тарасового благословення, учасники протестних акцій.

Така важлива у страдницькій долі Тараса Шевченка Новопетровська фортеця на півострові Мангишлак у казахському степу, де Поет відбував заслання у 1850–1857 рр., що від 1858 року носила назву Форт-Олександрівський, 1939 р. отримала назву Форт-Шевченко, чинну і по сьогодні.

Відзначення **150-річчя** від дня народження Кобзаря широко відбувалося 1964 р. на союзному рівні. Найбільш коштовні подарунки Поетові – завершення друком приуроченого до його ювілею Повного зібрання творів у 10-ти томах та перейменування на його честь декілька років перед тим заснованого міста Актау у тодішній Мангишлацькій області Казахської РСР на Шевченко (1991 року місту було повернуто попередню первісну назву).

Цього ж ювілейного року світ побачив два неординарних, знакових пам'ятники Тарасу Шевченку: роботи скульптора Леоніда Молодожаніна (Лео Мола) у Вашингтоні та спільного проекту скульпторів М. Грицюка, Ю. Синькевича, А. Фуженка – у Москві, що був відкритий з ініціативи М. Хрущова. Образ ювіляра – «революційного демократа» – у віншувальній кампанії дещо втратив більшовицької гостроти та класової різкості у порівнянні з попереднім ювілеєм 1939 р.

175-літній ювілей від дня народження Т. Шевченка 1989 р. припав на переддень зміни епох в історії України, Європи та світу: вже було чутно, як пробиваються крізь асфальт радянської ідеології паростки українського національного відродження, вже починала розсипатися прямо на очах орієнтована на СРСР система комуністичних країн-сателітів у Східній Європі, вже недовго залишалося стояти Берлінському мурові, вже почав відходити у минуле погляд на світоустрій крізь лінзи холодної війни.

Чи не вперше Шевченків ювілей так широко відкрив тоді Україну для світу і для нових ідей, надав можливість українцям по обидва боки океану заізнатися у живій розмові без ідеологічного тиску та страху. В рамках Міжнародного Шевченківського форуму «Від серця Європи – до серця України» Україну тоді відвідали й збагатили її своїми ідеями такі провідні західні шевченкознавці як професор Григорій Грабович (США) і професор Віра Вовк (Бразилія). З надзвичайним успіхом в Україні пройшли гастролі Музичного ансамблю імені Шевченка з Канади. Ім'я Тараса Шевченка обрало для себе засноване того року Товариство української мови. В Оренбурзі (Росія) було відкрито Меморіальний музей-гауптвахту Тараса Шевченка.

І от вже збігло чверть століття від дня останнього великого Шевченкового ювілею. На черзі його **200-річчя**. Проймає 25 років, які охопили весь період становлення та непростого розвитку сучасної Української держави, яка, на жаль, виявилась не сповна вдячною українському Пророкові, якщо тільки на третьому десятиріччі свого існування спромоглася впритул наблизитися до завершення академічного видання повного зібрання його творів у 12-ти томах – проекту, початок першої спроби реалізації якого припадає ще на 1989 р. – час попереднього Поетового ювілею.

Не можна сказати, що сучасна Українська держава стала недоброю мачухою для пам'яті про Кобзаря. По-своєму, так як вміє, вона піклується, виділяє кошти, оновлює, будує, реставрує, зберігає, накреслює, проводить, видає... Але чи робить вона це щиро – з Шевченковим Словом у серці? Чи, може, просто слідує ритуалові, який склався задовго до неї, й механічно освоєє кошти за Шевченковими статтями у кошторисі?

Задовго до самого ювілею не виникало ані найменших сумнівів, що з погляду сухих цифр статистики українська влада впорається з організацією відзначення Шевченкового 200-річчя: їй буде чим відзвітувати про обсяги вкладених коштів, здійснених будівельних і реставраційних робіт, кількість виданих книг, проведених конференцій, зустрічей і слухань. Але... так само не полишало відчуття, що за рядками переможних звітів майже напевно що загубиться пронизливий погляд Тарасових очей, звернений в душу кожного, хто хоче чути і розуміти його Слово.

І трапилось... У плин підготовчих до ювілею заходів втрутився Майдан... Люди, які мають гідність, вийшли, протестуючи проти обману та несправедливості, сваволі та жорстокості, на Майдан і майдани країни. Вони вийшли не самі – до них приєднався батько Тарас.

Він є скрізь: пронизував поглядом зі сцени Майдану і з-над входу до будинку Київради-КМДА, а тепер, із закритим революційною хустинкою обличчям (хто б міг раніше подумати, що вона йому пасуватиме?!) – і зі стіни будинку академічних інститутів на Грушевського, 4, навпроти барикад; стиха ходить портретом між свого народу на недільних вічах; слова його поезій резонують із думками і настроями тисяч людей та злітають з їхніх вуст навіть тоді, коли до смерті залишаються три кроки – згадаймо українського патріота, який загинув від кулі, вірменина з Дніпропетровщини Сергія Нігояна (вічна йому пам'ять!) та його проникливе декламування безсмертних Тарасових рядків з вірша «Кавказ»:

*Борітеся – поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас сила
І воля святая!*

Шевченко – сучасний, живий і актуальний як ніколи! Країна спрагло припадає до його творчого спадку як до життєдайного джерела, перечитує й переосмислює кожен Поетів рядок у пошуках відповідей на гострі питання сьогодення і, що найголовніше, – знаходить їх.

А от чи може хтось собі уявити, хай навіть у страшному сні, Тараса поряд із бійцями-катами підрозділу МВС України «Беркут» чи ділками від влади? В компанії тітушків чи тих наших співгромадян, що ладні продати своє і своїх дітей майбутнє за 200 чи іншу кількість гривень? Чи може його Слово щось значити для них? І хіба це не про них говорить Поет у фіналі вірша «Во Іудеї во дні они»:

*Ми серцем голі догола!
Раби з кокардою на лобі!
Лакеї в золотій оздобі...
Онуча, сміття з помела
Єго величества. Та й годі.*

Здається, відповідь очевидна: Шевченко з тими, хто знаходиться по інший бік барикад – з вільними громадянами. Він – їхня гідність і моральний закон. І вони відчують та усвідомлено промовляють: «З нами Бог і Тарас Шевченко»!

Це і є справжнє, народне, коли тисячі й тисячі людей шукають та знаходять кожен свою відповідь на питання – «Хто є для мене Тарас Шевченко», не затьмарене чиновницьким формалізмом і бездушністю вшанування 200-літнього ювілею з дня народження Поета і національного Пророка.

РІДНИЙ КРАЙ В ІСТОРІОСОФІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Творча спадщина Тараса Шевченка – це невичерпна криниця народної мудрості, берегиня національної та історичної пам'яті українського народу, осердя його національної ідеї. З висоти 200-річчя від дня народження мислителя рельєфно видно всю велич його історіософії, проникнутої незрадливою любов'ю до рідного краю, до неньки України, непохитною вірою у нескореність свого народу, відстоюванням його волі та свободи. Під історіософією розуміють філософське осмислення сенсу історії, тенденцій історичного та історіографічного процесу і закономірностей його пізнання. В ній акумулюється система світоглядно-ціннісних поглядів та орієнтирів тієї чи іншої людини¹. З цього погляду, літературні твори та художні полотна, щоденник та епістолярій Великого Українця слугують взірцем філософського трактування національної парадигми історії України, в якій ключове місце відведено рідному краю, його людям та природі. Феномен історіософії Т. Шевченка зумовлюється особливостями його життєвої позиції, специфікою художнього осмислення історичних подій та фактів на емоційно-чуттєвому рівні, яке не передбачає документально точного їх відображення. Мова йде про сприйняття, осягнення та оцінку поетом і художником історичної минувшини та тогочасного життя через призму власної і суспільної свідомості, характерної для епохи, в якій жив і творив митець. Ось чому твори Т. Шевченка виступають не тільки історичним, історіографічним, але й історико-краєзнавчим джерелом, оскільки містять винятково цінну інформацію про оцінку ним конкретних фактів, подій і явищ у рідному краї, на українській землі. Краєзнавчу спрямованість у тій чи іншій формі має вся спадщина поета, насамперед його соціальна та пейзажна лірика, історичні поеми, художні твори, а також його безпосередня краєзнавча діяльність у рамках експедицій за дорученням Київської археографічної комісії, що відкрило можливість подорожувати по Київщині, Чернігівщині, Поділлі та Волині, взяти участь в археологічних розкопках. Принагідно нагадаємо, що Т. Шевченко зберіг інтерес до краєзнавчих експедицій, навіть перебуваючи на засланні (Описова експедиція Аральського моря, експедиція в гори Кара-Тау тощо).

Понад півтора століття триває вивчення інтелектуальної біографії Тараса Шевченка, тобто осмислення його багатовимірної творчості, включаючи й краєзнавчий аспект. За останні десятиріччя побачили світ фундаментальні праці Ю. Барабаша, І. Дзюби, О. Забужко та ін., у яких йдеться й про історіософські, історичні та краєзнавчі погляди поета і митця². Цінні спостереження і узагальнення щодо історіософії Т. Шевченка належать В. Яременку, С. Світленку, С. Цвилюку та ін.³ На роль Т. Шевченка в розвитку історичного краєзнавства вказують автори низки навчальних посібників⁴, а

також статей часопису «Краєзнавство». Поставленої проблеми в загальних контурах торкався й автор цієї розвідки⁵, мета якої полягає в тому, щоб з урахуванням уже наявних студій з'ясувати сутність і особливості історіософського значення творчості Тараса Шевченка для історико-краєзнавчих досліджень, розкрити її світоглядний та джерельний потенціал, показати роль у формуванні історичної та національної свідомості.

Хибною є думка, ніби Тараса Шевченка не слід відносити до творців історичних знань та краєзнавців, позаяк він не мав спеціальної історичної освіти, не створював наукових праць з історії та краєзнавства. При цьому замовчується, що митець насправді був високоосвіченою і всебічно розвиненою людиною, носієм глибоких і різнобічних знань, у тому числі з історичного краєзнавства, здобутих як у процесі самоосвіти, подорожей, спілкування із старожилами та фаховими істориками, так і навчання в Імператорській академії мистецтв у Петербурзі. Відомо з яким зацікавленням зачитувався Т. Шевченко козацькими літописами, «Історією Русів», творами М. Бантиша-Каменського, М. Костомарова, П. Куліша, М. Максимовича, В. Антоновича, М. Марковича, І. Срезневського, О. Маркевича та ін.

Головна заслуга Т. Шевченка перед історичною наукою з погляду краєзнавства полягає в тому, що він засобами художнього слова і пензля відкрив самотність і самодостатність України і українців, їх історію як самому українству, так і світу, залишивши потужну інтелектуальну спадщину, яка відіграла величезну роль у формуванні історичної свідомості українців та в їх національній ідентифікації. У цьому зв'язку О. Забужко, ніби повторюючи думку П. Куліша, який у надгробному слові назвав поета «нашим першим істориком», зазначила: «Т. Шевченко був першим і достатньо фахово підготовленим українським істориком, який відновив тяглість української історії і опонував як офіційній великодержавній історіографії, так і малоросійській позаісторичній свідомості»⁶. Якщо звернутися до публікацій радянської доби, то більшість авторів спотворювали погляди поета, ревізуючи або й замовчуючи цілу низку творів історичного та краєзнавчого змісту, зокрема «Розрита могила», «Чигрине, Чигрине...», Великий льох», «Якби-то ти, Богдане, п'яний...» та ін. Винятком були хіба що поодинокі студії, підготовлені в часи хрущовської відлиги, зокрема праці М. Марченка, який досить чітко стверджував, що Т. Шевченко «створив власні оригінальні погляди на минуле, сучасне і майбутнє українського народу»⁷. Підходи навіть прогресивних істориків і краєзнавців наштовхувались на стереотипи тогочасних офіційних документів, зокрема на Тези ЦК КПРС до 300-річчя возз'єднання України з Росією, в яких його творчість оцінювалась як така, що пройнята «духом єднання» з російськими революціонерами демократами та непримиренністю до «українського буржуазного націоналізму»⁸. Зауважимо, що чимало тогочасних постулатів виявилися досить живучими і нерідко продовжують побутувати.

Як відомо, з 47 років життя Тарас Шевченко більше 30 перебував на чужині, в т.ч. 10 – на засланні, але ніколи не поривав зв'язків з рідним краєм,

з Україною, з її людьми, навічно закарбувавши пам'ять про батьківщину. Будучи на засланні, він молився за те, щоб вітер приніс хоч «крихітку землі із-за Дніпра», не втрачав надії на повернення: «Може я ще подивлюся На мою Україну» («Лічу в неволі дні і ночі...»). Зі школи кожен з нас пам'ятає його вірші «І виріс я на чужині», «Сонце заходить, гори чорніють», які засвідчують, що він не переставав думати про рідний край, його природу і людей, про рідне село.

Він думкою і серцем лине «у темний садочок на Україну» :

*«Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу» , або
«У тім хорошому селі
Чорніше чорної землі,
Блукають люди; повсихали сади зелені...»*

Мальовнича природа рідного краю виступає у поета контрастом життя поневоленого народу «Як би ви знали, паничі» : он гай зелений похилився, а з-за гаю виглядає ставок, неначе полотно... А далі гостре питання : що там твориться у тім раї?

В епіцентрі творчості нерозривний зв'язок Т. Шевченка з природою Середньої Наддніпряни, тобто Київщини, Полтавщини, Чернігівщини, особливо рідної йому Черкащини, яку він сховає ще «малими босими ногами». Чарівна природа краю залишила глибокий слід у світосприйнятті художника на все життя. Вона для нього все одно що ненька. Село – «неначе писанка». Поет і художник залишив неперевершений опис природи, сприймаючи її як живу істоту. Діброву він змальовує як вродливу дівчину, одягнену то в зелене вбрання, то в золоті шати, то в білосніжну шаль. Неповторним змістом наповнені образи тополі, дуба, явора, верби, калини тощо.

Пізнаючи себе, свій рід, націю, поет проникає в пізнання рідної природи, гордо промовляючи: «Гори мої високії» (Княжа і Чернеча). Маємо приклад особливої форми алегорії, адже йдеться не про географічну висоту, а про духовну. Особливе місце в творчості Тараса посідає Дніпро-Славутич: то він сердитий, грізний, ревучий, то милий і лагідний, то реве, то стогне. Для поета «Нема на світі України, немає другого Дніпра», бо він «великий отець», «батько», «дід», «брат».

Любов до рідного краю це і любов до рідної мови, до рідного слова. Ця любов невіддільна від любові до Творця, від стосунків Людини з Богом. Творчість митця пронизана християнськими цінностями і набожним світосприйняттям. Починаючи від першого і закінчуючи останнім віршем, поет апелює до Бога, закликає молитись Богові одому, молитись правді на землі. Чимало творів навіяні Святим письмом і це теж органічна частина краєзнавства.

Сучасний історик-краєзнавець має в своєму розпорядженні багатющий пласт інтелектуальної спадщини Тараса Шевченка, включаючи Повне зібрання творів, а також документальні та тематичні збірники, художні альбоми⁹.

Нині мало хто сумнівається в тому, що творчість Т. Шевченка, його історіософія, світоглядна позиція та відстоювані ним національні орієнтири і духовні цінності справили глибокий вплив на становлення української історичної науки, на краєзнавство, а її ідейний потенціал ще далеко не вичерпав себе. Найбільшу історіографічну та історіософську цінність мають поеми на історичну тематику з яскраво вираженим краєзнавчим підтекстом: «Іван Підкова», «Сон», «Кавказ», «Великий льох», «Тарасова ніч», «Гайдамаки», «Гамалія», «Царі», «Іржавець» та ін. Остання, наприклад, містить художнє осмислення подій в Україні після драматичної битви під Полтавою 1709 року. Антимосковськими настроями проникнута поема «Сліпий» («А москалі і світ Божий / В путо закували»). В поемах останніх років «Неофіти» та «Марія» майстерно синтезовано минуле і сучасність. Причому, поема «Неофіти», яка на перший погляд, присвячена римській історії, була алегорією на Російську імперію, де, як і в часи Нерона, практикувались переслідування та репресії за політичні переконання. В основі драми «Микита Гайдай» події Визвольної війни українського народу середини XVII ст. під проводом Б. Хмельницького. Цікаві погляди на філософію повсякдення викладені у біографічній повісті «Художник», а повісті «Музикант», «Нещасний», «Княгиня», «Наймичка» блискуче відбивають соціокультурні процеси епохи з екскурсами в минуле і майстерними історичними паралелями. Згадаймо початок повісті «Княгиня», майстерний опис батьківської хати, селянської садиби, проникнутий почуттям любові до чарівності природи рідного краю.

Історико-краєзнавчі твори Т. Шевченка відображають його філософське розуміння найважливіших подій, явищ, процесів, постатей, цілих періодів української історії, вмонтовані в реальний простір України. Вони переконливо доводять давність українського народу, самобутність його історії і культури, українськість історичної та духовної спадщини Києво-Руської держави. Виняткову історіософську цінність мають твори Т. Шевченка, присвячені козацько-гетьманській добі, Запорозькій Січі, Визвольній війні українського народу середини XVII ст. Поет дав блискучий зразок ставлення до історичних постатей, зокрема до провідників козацько-селянських повстань, гетьманів Української козацької держави. За його баченням, Максим Залізняк, Іван Гонта «святі месники», Тарас Трясило, Северин Наливайко, Яків Острияниця – символи незламного духу, втілення патріотичних ідей; гетьмани Петро Сагайдачний, Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко, Павло Полуботок, Іван Мазепа – державні мужі. Водночас він не категоричний у своїх оцінках, далекий від ідеалізації цих постатей, справедливо дорікаючи, наприклад, Б. Хмельницькому за союз із Олексієм Михайловичем: «Олексієв друже», «Ой Богдане! Нерозумний сину!» («Розрита могила», «Великий льох» та ін.). У вірші «Стоїть в селі Суботові» бачимо пряме звинувачення Б. Хмельницькому: «Занапастив еси вбогу сироту Україну», але водночас читаємо: «великий муже», «козачий розумний батько». Натомість безкомпромісним було ставлення Т. Шевченка як до відкритих кривдників україн-

ської нації, ущемлювачів її вольностей (Петро I у нього – «лютий кат України», а Катерина II – «лютий ворог України», «голодна вовчиця», «люд закріпостила»), так і проти лицемірів, удаваних «друзів».

Важливу історико-краєзнавчу інформацію можна почерпнути з джерел особового походження, зокрема з Автобіографії, Щоденника Т. Шевченка, який містить не формальну фіксацію подій, а глибокі роздуми над пережитим. Особливої уваги заслуговує історіософська вартість епістолярію поета, представлена 2395 листами. Вони охоплюють широкий спектр проблем, зміст частини яких є безпосередньою складовою інтелектуального процесу, і засвідчує підвищений інтерес автора до історії рідного краю. У березні 1844 року він звертається до С. Бурачка надіслати йому «Историю» Маркевича, а в листі до Осипа Бодяньського уже з Оренбурга пише про очікування на Кониського (мається на увазі «Історію Русів»). З листа до А. Козачковського (1854) довідуємось про зацікавлення «Словом о полку Ігоревім» у перекладі М. Максимовича. Варті уваги думки шевченкового епістолярію щодо ставлення не лише до історії, але й до рідної мови. У листі до брата Микити він просить писати йому не по-московському, а по-нашому і наводить слова «Бо москалі чужі люди, тяжко з ними жити; немає з ким поплакати, ні поговорити» (1839).

Джерельно-краєзнавчу вартість мають графіка та малярські твори Т. Шевченка: картини, портрети, офорти, гравюри, краєвиди, багато з яких проникнуті конкретними сюжетами із української історії та краєзнавства. Як відомо, він задумав серію малюнків, офортів «Живописна Україна» увійшли такі шедеври як: «Аскольдова могила», «Почаївська лавра», «Видубицький монастир», «Богданова церква у Суботіві», «Вознесенський собор у Переяславі», «Судня рада» та ін. Не оминув художник «Вдовину хату на Україні», «Селянське подвір'я», «Хутір на Україні», «Хату над водою», «Будинок І. Котляревського у Полтаві» тощо. Уже самі назви засвідчують великий діапазон пам'яток української історії і культури, увічнених митцем. Зберігся ескіз картини «Вмираючий Мазепа», біля ліжка якого стоїть засмучений Карл XII. Відбиваючи особливості художнього стилю епохи, віддзеркалюючи специфіку мистецької школи, до якої належав митець, художні твори акумулюють у собі індивідуальність його творчого методу, неповторність способу осмислення історичного минулого. Картина «Смерть Богдана Хмельницького» відображає передачу гетьманом булави своєму синові Юрію. Не менш глибокий зміст закладено в картині «Дари в Чигирині 1649 року», присвяченій міжнародному визнанню тріумфу перемоги українського козацтва в битвах під Збаражем і Зборовим, укладанню історичної Зборівської угоди, що зафіксувала утвердження на карті світу Української козацької держави.

На завершення акцентуємо увагу на п'ятьох підсумкових положеннях історіософії творчості Т. Шевченка, які мають фундаментальне значення для краєзнавства. *Перше:* кожен його твір дихає історією рідного краю, випромінює історичну і національну пам'ять («Тії слави козацької повік не

забудем!)), утврджує суспільний оптимізм, надію на власні сили українського народу, віру у майбутнє («Встане правда! Встане воля!» («Кавказ»); «Встане Україна. І розвіє тьму неволі, світ кривди засвітить» («Стоїть в селі Суботіві...» та ін.). **Друге:** спадщина поета – це своєрідний путівник по рідному краю. Шляхами України: кожен з них має власну назву: Верстовий, Мурзавський. Залозний, Перехресний. Кучманський, Чорний (поема «Гайдамаки»), Наливайковий шлях, Татарська і Ромоданівська дорога, остання блискуче описана в повісті «Наймичка». У примітках до поеми «Гайдамаки» читаємо : «Чорний шлях виходив од Дніпра, між устями річок Сокорівки і Носачівки, і біг через степи Запорізькі, через воєводства Київське, Подільське і Волинське – на Червону Русь до Львова. Чорним названий, що по ньому татари ходили в Польщу і своїми табунами вибивали траву». **Третє:** Т. Шевченко, будучи закоханим у красу українського села як носія традиційної хліборобської культури і менталітету нації, водночас виявляв великий інтерес до міст, до їх інтелектуально-культурного потенціалу, освічених людей, унікальних пам'яток історії та архітектури, т.ч. культових (Київ, Богуслав, Борзна, Городище, Кам'янець-Подільський, Канів, Катеринослав, Ковель, Корсунь, Кременець, Новоград-Волинський, Острог, Переяслав, Ромни, Черкаси, Чернігів, Яготин та ін.). **Четверте:** спадщина Т. Шевченка уособлює парадигму україноцентризму, несучі конструкції історіософського бачення самобутності України в художній формі, обґрунтувала ідею окремішності та відрубності української історії, її безперервності та наступності. **П'яте:** творчість Т. Шевченка стала проривом до цілісного сприйняття світу, вона вчить цілісно бачити і сприймати Світ Людини і Світ Природи як органічну єдність.

---

1. *Бойченко І.В.* Філософія історії: Підручник. – К.: Знання, 2000. – 724 с.; *Яцук Т.І.* Філософія історії: курс лекцій. – К.: Либідь, 2004. – 536 с.; *Кислюк К.В.* Історіософія в українській культурі: від концепту до концепції. – Х.: ХДАК, 2008. – 266 с.

2. *Барабаш Ю.* Тарас Шевченко: імператив України. Історіо- й націософська парадигма. – К., 2004. – 181 с.; *Дзюба І.* Тарас Шевченко. Життя і творчість. Вид. 2-е. – К.: ВД «КМА», 2008. – 718 с.; *Забужко О.* Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу. 4-е вид. – К.: Факт, 2009. – 148 с. та ін.

3. *Світленко С.І.* Історія України в історіософському вимірі «Кобзаря» Т.Г. Шевченка // Світ модерної України кінця XVIII – початку XX століття : збірник наукових праць. – Д.: Герда, 2007. – С. 242–259; *Яременко В.* До проблеми історіософії Тараса Шевченка: методологічні підходи // Слово і час, 2007. – № 3. – С. 19–27; *Цвилюк С.* Історизм епічних творів Тараса Шевченка // День, 2008. – 6 березня.

4. *Уривалкін О.М.* Історичне краєзнавство: КНТ, 2008. – 296 с.; *Жванко Л.М.* Краєзнавство: конспект лекцій. – Х.: ХНАМГ, 2010. – 163 с.; *Близняк М.* Історичне краєзнавство: навч. посібн. – Острог: НУ «Острозька академія», 2011. – 236 с.; *Голубко В.Є.* Історичне краєзнавство. Напрями та методи історико-краєзнавчих досліджень: курс лекцій / В.Є. Голубко, А.А. Середяк, Р.Я. Генега та ін. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – 304 с. та ін.

5. *Калакура Я.С.* Спадщина Тараса Шевченка як історіографічне джерело // Вісн. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – Сер. Історія. – К., 1997. – Вип. 38. – С. 2–13.
6. *Забужко О.* Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу. 4-е вид. – К.: Факт, 2009. – С. 104.
7. *Марченко М.* Історичне минуле українського народу в творчості Т.Г. Шевченка. – К., 1957. – 141 с.
8. Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654–1954 рр.). Схвалені ЦК КПРС. – К., 1954. – С. 4.
9. *Шевченко Т.Г.* Повне збір. тв. У 12 т. – К.: Наукова думка, 2001–2007; Шевченко-художник: бібліографічний покажчик (1839–2012) / У 2-х т. – Т. 1. – К.: ДП НВЦ «Пріоритети», 2013. – 434 с.

В.П. Хархун

(*м. Ніжин Чернігівської області*)

«У ВІНОК КОБЗАРЕВІ»: ХРОНОЛОГІЯ ТА ТИПОЛОГІЯ КУЛЬТУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Тарас Шевченко – центральна постать українського канону, наділена культурогенною семантикою. Майже всі спроби легітимізувати певну ідентичність (народницьку, націоналістичну, комуністичну, анархічну, дисидентську тощо) у той чи інший спосіб пов'язані з рецепцією постаті та творчості Шевченка. Масштабність рецепційних, комеморативних практик та використанні технології (сакралізація, ритуалізація, патетизація тощо) призводять до вироблення культу Шевченка, який характеризується відповідними хронологічними рамками та ґрунтується на певних типологічних моделях.

У хронології культу Тараса Шевченка можна вирізнити три ключові періоди: дорадянський, базований на народницькій та націоналістичній ідеологіях; радянський, заґрунтований на марксо-ленінській доктрині; пострадянський, що вирізняється ідеологічною та художньою полілогічністю. Щодо останнього, то в ньому вже чітко вирізняється «майданна» доба, яка по-новому репрезентувала патріотично-націоналістичний образ Шевченка. Усі ці періоди зв'язує воєдино ключова типологічна модель, використана в культурі Шевченка, – це роль «батька»-пророка, ключового ідентифікатора українського світу. Специфіка осмислення та репрезентації цього коду й визначає функціонування кожного «культотворчого» періоду.

Рушійним моментом формування комеморативного культу Шевченка стали його похорони. Софія Русова в статті «Шевченко і українське суспільство 60-х рр.» стверджувала, що поховання Шевченка в Петербурзі одразу об'єднало українців і стало першим фактом громадського національного життя в Україні¹. Те ж саме можна сказати й про перепоховання Шевченка на Чернечій горі. Значного резонансу набули події, пов'язані з річницями смерті (1911) та народження Тараса Шевченка (1914). Заборона їхнього святкування тільки мобілізувала українство та об'єднало різні

соціальні прошарки. Комеморативні заходи 1860–1900-х років засвідчують, що Шевченко став фактором створення загальноукраїнського національного простору, символом соборності України. У літературі цю думку стверджують буковинець Юрій Федькович та галичанин Іван Франко, твори котрих засвідчують, що для них Шевченко такий же «свій» і «рідний», як і для наддніпрянських українців.

У формуванні політичної проєкції культу Шевченка велику роль відіграла сакралізація могили поета на Чернечій горі. Ще Сергій Єфремов у дослідженні під назвою «Шевченкова могила» (1919) дав оцінку цього феномену в історії формування української державності, уважаючи саме це місце за «живу совість народу». Сергій Єкельчик стверджує, що в останній третині ХІХ століття могила відігравала роль важливого символу в національній семіотичній системі й у такий спосіб сприяла зміцненню національної самосвідомості та єдності². У процесі сакралізації могили Шевченка та формуванні різних комеморативних практик усталюється культ Шевченка як «батька нації», що стає основою українського національного міфу, у його політичній проєкції зокрема.

Ідея «батьківства» ретранслюється й у науці, насамперед завдяки Сергієві Єфремову. Саме постать Шевченка опинилася в центрі уваги дослідника, який ставить її в основу канону українського письменства, тобто кваліфікує Шевченка як «літературного батька». Єфремов, автор понад ста праць про поета, створює власний канон Шевченка, який кваліфіковано народницьким. Він відзначав Шевченків демократизм, називав поета «борцем із кріпацтвом», підкреслював у Шевченкові його «мужицтво» – така специфіка народницького культу поета.

Знаменно, що номінатив «батько» по відношенню до Шевченка вперше репрезентовано в літературі. Як засвідчує Петро Одарченко, ще під час арешту учасників Кирило-мефодіївського братства в Георгія Андрузького знайдено вірш, що починається такими словами: «Скажи, мені, батьку, що діється з нами?»³. У пізнішій шевченкіані, поряд із звертаннями «земляче», «друже», «брате», активно вживається номінатив «батько». Народницько-рустикальна традиція закладена в віршах, написаних у другій половині ХІХ століття та перших десятиліттях ХХ століття, формує образ Шевченка як «Великого Кобзаря», борця та плакальника водночас. В основі такого культу – жанр «помників» (Юрій Федькович), мотиви сакралізації могили та її відвідин, незгасної народної пам'яті та віри в краще прийдешнє, ознаменоване пророцтвами Шевченка.

У часи визвольних змагань, у 1917–1920-х роках, вироблений культ Шевченка оприявнюється ще сильніше, однак уже з середини 1920-х стає зрозуміло, що з ним відбуваються зміни, пов'язані з розгортанням нової культурної політики. Як засвідчує Світлана Брижицька, у книгах вражень відвідувачів могили Шевченка, починаючи з 1924–1925 рр., а особливо у 1927 році, відчутний перехід із національної ідентифікації Шевченка («батько») на радянську (борець, революціонер). Якщо вживається націон-

альний ідентифікат, то в нього вкладають радянський зміст: це «батько пролетарів»⁴. Стає зрозуміло, що радянська ідеологія починає експериментувати з образом Шевченка, і в цьому процесі відбувається адаптація, «проскрибування» й витіснення попередньої традиції у створенні культу Шевченка. Народницька проекція цього культу – розуміння Шевченка як оборонця селянства, у літературному контексті як мужицького поета селянської нації – була прийнятна для радянської ідеології, і тому її використали як основу. Цього не скажеш про націоналістичну проекцію культу Шевченка, утілену в номінативі «батько». Його архетипний потенціал і семантична репрезентація були настільки сильними, що їх неможливо знищити в культурній пам'яті, тому їх піддали ревізії та трансформували. Радянський культ Кобзаря твориться на зрізі ключової проблеми: легітимізації радянської ідентичності всупереч національній українській.

Місце Шевченка в радянському іконостасі визначалося в процесі ієрархізації героїв, що передбачав активізацію кількох структурних рівнів: політичний контекст (образ Леніна-вождя) та канон радянської літератури, у якому відповідного статусу набувають російська та українська літератури.

Будь-який радянський культ твориться у співвідношенні з центральною сакралізованою постаттю – Леніним. Будь-який зв'язок із Леніним – реальний, символічний чи вигаданий – означав легітимізаційний «мандат» для перебування в сонмі героїв. Історія радянської «героїзації» Шевченка – це один із варіантів вибудовування такої ієрархії сакралізованості. Особливо цікавий сюжет в цьому плані: як узгоджується статус Леніна – радянського «батька» зі статусом Шевченка – батька української нації.

У поетичній шевченкіані актуалізовано два факти, пов'язані з Леніним і Шевченком. У наукових розвідках та передмовах до авторських і колективних збірників часто наводилися слова Леніна, які він виголосив, коли російський уряд заборонив святкування ювілею Тараса Шевченка в 1914 році: «Заборона вшанування Шевченка була таким чудовим, прекрасним, на рідкість щасливим і вдалим заходом з точки зору агітації проти уряду, що кращої агітації і уявити собі не можна». Ці слова послуговували епіграфом та летмотивом вірша Ярослава Шпорти «Ленін читає «Кобзаря». Ленін з «мудрим зором» постає в поезії головним ідеологом і пророком, який виголошує «мету» й «істину» («Україна встане у вогні»), тоді як Шевченко, представлений метонімічним образом «Кобзаря», фігурує як символ емоційної наснаги й мілітаристської образності. Недарма образи Шевченкового «Кобзаря» постають в уяві Леніна: у такий спосіб вони експропрійовані й поставлені на службу ідеології.

Другий факт, який активно використовувався в радянському шевченкознавстві та художній шевченкіані, теж стосується 1914 року, коли Ленін із Крупською відвідали шевченківський вечір у Кракові. Це описано у вірші Павла Тичини «Ленін іде на шевченківський вечір». Образ Шевченка з'являється в ньому контекстуально й супідрядно, як прив'язаний до промови мінісюжет і як продукт уяви Леніна. Він фігурує тільки в соціальній площині

(«Шевченко – цей син бідняка – гукав бідарів він повстати»), тоді як Ленін виступає не лише оборонцем соціально обездолених, а й національно покривджених. Вождь відстоює «право націй» і проголошує ідею «обнять і наблизить українців – не клинці їм в душу вбивать». Така гра ролями призводить до семантичних зміщень: у Шевченка відібрано право бути виразником і захисником національного питання, яке передається Ленінові. Він, окрім того, захищає і самого Шевченка, що видно з найбільш публіцистичної частини твору, де Ленін нещадно критикує рішення російської думи про заборону святкування ювілею Шевченка. Покривджений Шевченко і Ленін, який його захищає та освячує вечір його пам'яті своєю присутністю, – саме так виглядає радянська «рокіровка» сакральних постатей.

Інший контекст, у якому «прописується» місце Шевченка, – це російська культура. Основна ідентифікаційна формула, яку намагалися «нав'язати» Шевченкові, – це те, що він «продовжувач» ідей російських революційних демократів Миколи Чернишевського, Миколи Добролюбова, Олександра Герцена і був високо оцінений Віссаріоном Бєлінським. Про Шевченка, який називає Чернишевського своїм натхненником і братом ідеться, наприклад, у драматичній поемі Павла Тичини «Шевченко й Чернишевський». Інша формула ґрунтується на ідеї про спорідненість світоглядів Миколи Некрасова й Тараса Шевченка. Як відомо, Некрасов написав знаменний вірш «На смерть Т.Г. Шевченка» (1861), у якому сформулював власне бачення Шевченка: «Русской земли человек замечательный». Ці слова, як і увесь вірш, заклали основи російської поетичної шевченкіани з її імперськими й шовіністичними претензіями. У вірші радянського поета, росіянина Олександра Жарова «Заспів» поети зображені як народні співці, що співають під бандуру й гуслі. «Дві різномовні струни» звучать і як сум, і як гнів. Образ співців увінчаний мотивом нерозривної єдності двох народів.

Однак найцікавіший сюжет про «російський контекст» менш очевидний, але активно експлуатований у радянський час – Шевченко й Пушкін. Це історія не просто про двох поетів – про дві літератури та їхні позиції в ієрархізованій системі радянської культури. Образ Пушкіна використовується як «благословіння» для увиразнення значення Шевченка, зокрема в триптиху Тереня Масєнка «Два брати». У ньому створюється імперського-колонізаційний образ українця – «продукту» виховання Пушкіна, представника «великого брата». А місце й роль Шевченка визначається лише завдяки подібності до долі Пушкіна – це головний аргумент легітимізації українського поета в контексті двох «братніх» літератур. Другий сюжет про двох поетів ґрунтується на вигадці про те, що Шевченко малював мертвого Пушкіна. Цей вигаданий випадок став лейтмотивом вірша росіянина Володимира Гоцуленка з промовистою назвою «Зустріч». У поезії з відчутним антиклерикальним мотивом відображено процес відспівування померлого Пушкіна в церкві, у ході якого Шевченко малює його портрет – так відбувається ініціація, пов'язана з символічним народженням Шевченка-поета, з вибором його життєвої дороги. Ця ініціація зводить Пушкіна до статусу абсолюту,

ціннісного мірила, життєвого орієнтира, на який рівняються і якому поклоняються.

Нівелювання семантики «батьківства», вторизація образу Шевченка, «учнівський» статус українського поета, його експропріація російським імперським дискурсом – таким постає Шевченко в російському політичному й літературному контекстах. Інша ситуація з контекстом української літератури – ефремівський канон приживається. «Батьківство» Шевченка-літератора визнається, але його смисл у радянській рецепції метонімізовано й редуковано, що яскраво засвідчує пізньорадянський збірник «Кобзарєва зоря».

У збірнику експлуатовано одну з головних метафор літературної шевченкіани – «сім'я вольна, нова» – у проекції на радянську символіку «чуття єдиної родини». Звідси монопольна роль семантики спорідненості: Шевченко виступає «сином правди й добра», «сином і пророком», «кріпацьким сином», «недолі сином і непокори сином», «братом», «давнім другом», «дідусем». Але моделювальна роль залишається все-таки за номінативом «батько», який однак, отримує абсолютно інший контекст. Батьком Шевченка називає казах Хамід Єрголієв, адиг Киримізе Жане, молдаванин Петря Крученюк, білоруси Янка Купала та Анатоль Вялугін, узбек Саяр. Не відкидаючи можливості щирих поетичних зізнань, визнання художньої значущості поезії Шевченка представниками радянських республік, доводиться констатувати, що ідеологічна машина, прикриваючись ідеєю братньої любові, по-офійному – інтернаціоналізмом, – витісняє й метонімізує власне національну семантику: Шевченко постає батьком не українського народу, а інтернаціонального радянського, тобто замість національної лігітимізується радянська ідентичність. Це ключова трансформація, здійснена в процесі створення радянського образу Кобзаря.

Такий широкий контекст, однак, має свою локалізацію, яка відрізняє радянсько-універсальне батьківство Леніна й «нав'язане» батьківство Шевченка. Він розцінений як «цеховий» батько – батько поетів. Показовими в цьому випадку постають поетичні слова Олександра Підсухи у вірші «Клянусь тобі, Тарасе»: «Тебе назвали батьком сучасники твої. Тарасе, для народів лишився ти живим, великим нашим батьком, і мудрим, і простим»⁵.

Варто відзначити те, що номінатив «батько» важко знайти в поезіях російських авторів, він зустрічається у творах іонаціональних письменників. Виглядає так, що Шевченко постає як символічний батько передовсім іонаціональних поетів як легітимізаторів радянської ідентичності. Це припущення аргументується широкомасштабним мотивом відвідин Канєва радянськими письменниками. У радянський час значення могили, як і її рецепція кардинально змінилися. Могила Шевченка з місця національно-українського паломництва, стає ідентифікатором радянської прощі – до Канєва особливо на ювілейні дати з'їздяться представники багатьох національностей із різних радянських республік. Приметно також те, що відбувається ротація кодифікатів місця. У радянських поетичних текстах майже зникає номінатив

«могила», який передавав могутній національний архетипний потенціал. Він витісняється нейтральними номінативами, зокрема частотно вживаним топонімом «Канів», «Чернеча гора», рідше – «Тарасова гора».

Стає зрозуміло, що радянський культ Шевченка був підконтрольний і працював на створення переважно ідеологічно вигідного образу Шевченка. Радянський Шевченко створюється на основі народницького образу «Великого Кобзаря», розцінюється як батько поетів, що представляють інонаціональні народи в їхньому підпорядкуванні російському «страшому брату» й легітимізації радянської ідентичності. У радянській поезії з домінувальною ідеологічною доцільністю формується меморіальний образ Шевченка – пам'ятника, до якого покладають квіти. Пафосність, фанфарність, словословіє, нагромадження схематичних і шаблонних риторичних формул – ці характеристики, які притаманні радянській поетичній шевченкіані, віддаляють Шевченка, роблять із нього риторичну фігуру, наповнену зручним і прийнятним для радянської ідеології змістом, котрий використовується з пропагандистською метою.

Пострадянський період в розвитку шевченкіани позначений намаганням відмежуватися від радянських догматичних штампів у художньому конструюванні образу Шевченка. Художня деконструкція радянського культу Шевченка відбувається в сув'язі з кардинальними змінами в науковому шевченкознавстві, пов'язаними з появою книжок Івана Дзюби⁶, Григорія Грабовича⁷ та Оксани Забужко⁸. Вони повертають і підсилюють аналітизм, дискусійність, інтелектуальну провокативність як основні чинники розгортання новітнього наукового дискурсу про Шевченка. У художній шевченкіані починає домінувати поліглосья як основа дискурсивного поля, у якому постає пострадянський образ Шевченка. Тут відчутними є кілька голосів.

У 1990 році з'являються друком збірки Василя Стуса «Дорогою болю» та Тараса Мельничука «Князь роси», у яких, oprіч іншого, задекларовані базові принципи дисидентської шевченкіани: особистісно-екзистенційний, поетично-інтелектуальний та аналітико-медитативний. Свій посильний внесок в елімінацію образу «квазірадянського» Шевченка роблять шістдесятники. У вірші Ліни Костенко «Заворожи мені, волхве...», уключеному до збірки «Вибране» (1989), виразний антитоталітарний мотив, підсилений ідеєю відповідальності перед пам'яттю поета. У поезії Івана Драча «Виклик», якою відкривається видання його документальної драми «Гора» (1997) переважає намагання деіконізувати Шевченка, «оживити» й «олюднити» його образ. У поемі «Дорога до Шевченка», датованій 1980–1992, обнародованій 2009 року, Дмитро Павличко створює морально-дидактичну історію з елементами містики: одужання після відвідин Чернечої гори, символічність прощі до Тараса, звиродніння й зросійщення сучасної молоді.

Синхронізуються з шістдесятниками як в ідейному плані, так і в поетикальній репрезентації образу Шевченка вісімдесятники й ті поети, у творчості яких проглядаються модерністські тенденції. Вони виступають проти «привласнення» Т. Шевченка офіційною ідеологією (І. Римарук,

«Перед «Автопортретом зі свічкою»), а ремінісценції в їхніх творах створюють інтертекст, що стає способом діалогу з літературною (Шевченковою) традицією.

Найсуттєвіший удар по радянським канонам Шевченка завдало покоління сучасних митців, яких уписують у постмодерністський контекст. Як відомо, український постмодернізм постає в період «прощання з імперією» та виступає її головним літературним могильщиком. Звідси тяжіння до переформатування й створення постколоніального канону української літератури. У процесі його легітимізування відбувається процедура «порахунку» з Шевченком – основною постаттю народницького та експропрійованого пізніше радянського канону. Місце для Шевченка в постколоніальному каноні конститується в акті авторизації Шевченка чи, як називає це Тамара Гундорова, у різних способах присвоєння класики. Дослідниця вирізняє кілька стратегій у «грі з Шевченком»: конкретизація образу поета, творення альтернативного образу, перетворення шевченківського канону на персоманс⁹. У «Вад компану [Короткий курс української літератури]» Ю. Андруховича, «Кобзарі 2000» братів Капранових, у віршах Віктора Неборака, Сергія Жадана та Володимира Цибулька здійснюється бурлескне зниження, гротескно-карикатурна десакралізація й профанація образу Шевченка, у результаті яких поет постає як продукт масової культури – поп-Шевченко. На думку Тамари Гундорової, він «стає самопроекцією травмованого покоління посттоталітарного часу, бардом, із яким разом співають “Заповіт” постмодерністи, а в ширшому плані – живою, а не *музесфікованою* культурною пам'яттю, актуалізованою сучасними авторами»¹⁰.

Незважаючи на різноманітні потужні спроби зруйнувати «радянщину» в осмисленні й репрезентації образу Шевченка, вона як в матричному, так і в трансформованому вигляді з'являється й імпліцитно, й експліцитно¹¹. Вона чітко відстежується в комеморативних заходах, зокрема в кількарічній підготовці до 200-річчя Шевченка, у пафосності, фанфарності й парадності, за якими проглядає омолоджена ідеологічна «підкладка» й зникає щиролюдський зміст, з'являється по-радянськи впізнаваний ідеологізаційний пафос, радянські риторичні формули, лімітований культотворчий образний репертуар, а в результаті постає образ Шевченка як пам'ятник-симулякр для поклоніння й покладання квітів.

Окрему сторінку в пострадянській рецепції Шевченка та у створенні його культу, безперечно, займає Майдан, який, oprіч іншого, докорінно змінив плани святкування 200-річчя митця та завдав найсильнішого удару по радянському культу Шевченка. Багатство візуальної та вербальної репрезентації Шевченка, риторичні формули, використані в плакатній продукції, ЗМІ, «живе читання» й інтерпретація Шевченка – усе це засвідчує феномен майданної шевченкіани та новий етап у комеморації митця, який, безперечно, вимагає окремого дослідження. Головний прийом, який характеризує майданну шевченкіану, – це різні форми «оприсутнення» Шевченка, що виявляються, наприклад, у слоганах «Шевченко на Майдані української

свободи», «Шевченко першим вийшов на Майдан», «Шевченко був під кулями». Читання Шевченка на Майдані підсилювало ефект пророчості його поезії, її осучаснену актуальність. Шевченко став голосом Майдану. Майдан створив нового Шевченка. Його опредметнений образ постав у формі скульптури, до створення якої долучилися тисячі майданівців та гостей Києва¹². Поява цієї скульптури, яка претендує на рекорд, знаменна сама по собі: у цій події віддзеркалюється творча душа народу, яка створює свого митця-пророка, близького й рідного, такого, що здатен стояти під кулями.

---

1. Цит. за: *Меленчук О.* Феномен святкування роковин, присвячених пам'яті Т. Шевченка як соціокультурне явище в боротьбі за українську незалежність у літературно-критичних студіях С. Єфремова // *Вісник Черкаського університету: [зб. наук. ст.]*. Вип. 178. Серія Філологічні науки / М-во освіти і науки України, ЧНУ ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2010. – С. 5–12.

2. *Скельчик С.* Українофіли: Світ українських патріотів другої половини ХІХ століття / Сергій Скельчик. – К.: КІС, 2010. – С. 51.

3. *Одарченко П.* Тарас Шевченко і українська література: Збірник статей / ред. Осип Зінкевич / Петро Одарченко. – К.: Смолоскип, 1994. – С. 348.

4. *Брижицька С.* Сприйняття робітниками постаті Тараса Шевченка у 1927–1928 роках / Світлана Брижицька // *Шевченкознавчі студії: Збірник наукових праць*. – 2013. – Вип. 16. – С. 242.

5. Вінок Великому Кобзареві. – К.: Радянський письменник, 1961. – С. 431.

6. *Дзюба І.* У всякого своя доля. (Епізод із стосунків Шевченка зі слов'янофілами) / Іван Дзюба. – К.: Рад. письменник, 1989. – 371 с.

7. *Грабович Г.* Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка / Григорій Грабович; Переклад Соломії Павличко. – К.: Радянський письменник, 1991. – 211 с.

8. *Забужко О.* Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. – К.: Абрис, 1997. – 144 с.

9. *Гундорова Т.* Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есе / Тамара Гундорова. – К.: Грані-Т, 2013. – С. 365.

10. Там само. – С. 381.

11. Про сучасний стан рецепції Шевченка, різних комеморативних практик див.: Альварт Є. Тарас Шевченко у культурі пам'яті та політиці історії сучасної України / Єнні Альварт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/240-yenni- Alvart-taras-shevchenko-u-kulturi-ramiati-ta-politytsi-istorii-suchasnoi-ukrainy>; Стех Марко Роберт "Очима культури". № 8. Боротьба за Шевченка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2012/01/13/ochuma-kultury-8-borotba-za-shevchenka/#respond>; *Стус Д.В.* Постать Тараса Шевченка в культурному просторі сучасної України / Д.В. Стус // *Національна та історична пам'ять*. – 2013. – Вип. 8. – С. 80–83.

12. Скульптура Шевченка на Майдані претендує на рекорд України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.5.ua/kijiv/item/372471-skulptura-shevchenka-na-maidani-pretenduije-na-rekord-ukrainy>

*І.Б. Скакальська,
І.О. Воляннюк,
І.Б. Швалюк
(м. Кременець Тернопільської області)*

ІСТОРИОСОФСЬКА ТРАДИЦІЯ У ТВОРЧОСТІ ВЕЛИКОГО КОБЗАРЯ

Події останніх місяців та днів показали актуальність творів Тараса Шевченка для нашого часу. Ціною життя Небесної сотні ми отримали унікальний шанс – змінити країну. Проте в даний час зіштовхнулись із новою загрозою, яка є небезпечною для єдності, суверенітету і державності України. І тому як ніколи повинні згадувати і виконувати «Заповіт» великого Кобзаря. Не для одного покоління українців його філософські ідеї були закликком до боротьби проти агресора та за вільну Україну.

Історики вже давно висловили думку, що художня спадщина поета, виступає потужним історичним джерелом для вивчення минулого та прогнозування майбутнього суспільно-історичного розвитку. У цьому сенсі доробок Т. Шевченка відкриває перед дослідником української історіософії значні можливості, адже він знав і студіював історичні першоджерела, друковані й рукописні праці з історії та використовував їх у творчому процесі.

У спробі історіософського прочитання творів Шевченка не будемо оригінальними. Наприклад, визначний український історик ХІХ ст. Володимир Антонович у доповіді «Про відтворення історичних подій у поезії Шевченка», виголошеній 1 березня 1881 року на засіданні історичного товариства Нестора-літописця, зазначав, що «поет відтворює живий і суцільний образ доби, оживлює і виводить перед очі читача окремі особи, цілі покоління»¹.

Проблемі історіософії Т. Шевченка присвячено чимало праць, їх автори прагнули досягнути розуміння історії великим Кобзарем. Так, В. Яременко у статті «До проблеми історіософії Тараса Шевченка: методологічні підходи» зазначає, що доробок великого Кобзаря відкриває перед дослідником історіософії великі можливості². Також один із центральних аспектів дослідження Ю. Барабаша – поетична історіософія Т. Шевченка^{3, 4}. Останнім часом у пресі з'явилося чимало публікацій з нагоди 200-річчя народження Тараса Шевченка⁵.

Дослідник Ю. Барабаш охарактеризував визначення історіософії Т. Шевченка: «Це сукупність Шевченкових поетично-філософських інтерпретацій, версій, оцінок подій національної історії, тлумачень її сенсу і тенденцій, характеристик героїв і «антигероїв»⁶. Як продовження цієї думки, вважаємо, що під історіософією Т. Шевченка слід розуміти його світоглядні ідеї, переконання, що включають в себе знання розвитку історичного процесу, його сенс, також роздуми поета над долею народу, при цьому історичний

матеріал творчо інтерпретується в образах, сюжетах. В творах Великого Кобзаря накреслюються перспективи на майбутнє як української та світової історії, так й історичного процесу в цілому поетом-прозоком.

Тарас Шевченко відчував своє призначення розповісти українському народові складну й героїчну історію його землі, оживити історичну пам'ять, воскресити національний дух поколінь. Шевченкове слово відтворює історичну подію, історичний факт такими естетичними засобами, щоб спочатку зруйнувати стереотипи, їх сприйняття, нав'язані імперською політикою Росії, а потім цю подію чи факт подати в новій інтерпретації, в достовірній формі⁷.

Актуальність Шевченкових слів особлива в даний час, який переживає Україна. Саме антимосковськими ідеями насичена вся творчість поета: він скрізь бачить, що найбільше горя Україні та його народові принесла жорстока, люта, бездумна Москва. Тож недаром Т. Шевченко каже такі гіркі слова: «... Ляхи були, усе взяли, кров повипивали! А москалі і світ Божий в пута закували»⁸. Зазначимо, що Кобзар, виражаючи ненависть до царизму і московських урядників, які розглядали українські землі частиною своєї держави, не переносив цієї ненависті на весь російський народ, на простих кріпаків, робітників тощо.

Творчість Кобзаря належить першій половині й середині ХІХ ст. – початку українського національно-культурного відродження. Це вихід «Історії Русів», діяльність масонів, відкриття університету в Харкові та Києві тощо. Недаремно Т. Шевченко у своїй біографії, написаної за рік до смерті зазначав: «Історія мого життя складає частину історії моєї батьківщини»⁹.

Переконливим свідченням з приводу того, наскільки глибоко Шевченко переймався історією України, можна судити з того факту, що навіть у посмертному описі його скромної бібліотеки, зібраної в останні роки його життя після повернення із заслання, понад третину назв займають історичні книги. Також одне із джерел Шевченкових історичних знань – живе спілкування з учасниками подій. Так, розповіді про Коліївщину Шевченко чув від свого діда і черпав з них непокору, і козацьку вольницю, тому глибину Шевченкових історіософських поглядів не виміряти без аналізу його знань про Коліївщину. Слова з «Передмови» до «Гайдамаків» підтверджують це: «... Не одцуравсь того слова, / Що про Україну / Сліпий старець, сумуючи, / Співає під тином. / Любить її, думу правди, / Козацьку славу...»¹⁰.

Задовго до того, як М. Костомаров звернувся до українського минулого, В. Антонович ще тільки вчився, а М. Грушевський ще не народився, Т. Шевченко встиг окреслити всі ключові моменти нашої історії. Важливо зауважити, що для багатьох українців вітчизняна історична пам'ять постає саме з творів Т. Шевченка. Разом з тим поет не лише переповідає героїчні сторінки нашої історії, але застерігає від прикрих помилок у майбутньому, дає настанови як здобути волю та побудувати свою незалежну державу.

Варто виокремити й те, що у творчості Шевченка важливе місце займає поняття «панівна верства» тобто «еліта». Але Шевченко не переймався

проблемами її плекання, бо розумів, що така верства сама себе створює. Натомість у нього потужно звучить мотив історичної відповідальності верхів перед «братами незрячими-гречкосіями»¹¹. Узагалі, ця відповідальність еліт за долю народу – наскрізна тема Шевченкової історіософії. Це питання переймання елітою чужинецьких впливів до такої межі, що це призводить до часткової або повної втрати самобутності нації. Про це застерігав Шевченко.

Історіософія у Шевченкових творах не може не викликати захоплення переліком імен історичних постатей. Це легендарні біблійні царі Іудеї Давид та Ірод, відомий своєю жорстокістю римський імператор Нерон; останній асирійський цар Ашшурбаніпал, знаменитий заснуванням Стародавньої бібліотеки клинописних текстів; середньоазійський полководець Тамерлан¹²... Цей перелік можна продовжити. Справжніми героями української історії в зображенні Шевченка-історика постають ватажки козацьких виступів кінця XVI – початку XVII ст., – С. Наливайко, Т. Трясило ін. Герої в історичному дискурсі Шевченка це ті історичні діячі, хто віддає життя за Україну, її волю.

У посланні «І мертвим, і живим ...» Т. Шевченко, засуджуючи козацьку старшину та тих гетьманів, котрі зраджували інтереси України й допомагали ворогам визискувати власний народ, з пошаною ставитися до Гетьманщини, як форми української державності¹³. У вірші «Іржавець» Т. Шевченко висловив своє ставлення до гетьмана Мазепи та різко осудив політику Петра I щодо України, спрямовану на знищення залишків її державності¹⁴. Це відображено у творі «Великий льох», там є такі слова: «У самих палатах / Мазепиних ... Коло мене / І сестра, і мати / Зарізані, обнявшись, / Зо мною лежали ...»¹⁵.

Упродовж усього творчого життя уява геніального поета-патріота не раз повертається до Богдана Хмельницького – цієї наймогутнішої постаті історії України. Проте неоднозначність оцінки Тарасом Шевченком постаті ушлякеного українського гетьмана, виходячи з трагічних наслідків його політики на завершальному етапі своєї діяльності. Шевченко бачив до яких наслідків привела угода Хмельницького з російським царем 1654 року.

Не можливо обминути участі Тараса Шевченка у діяльності Кирило-Мефодіївського товариства. Зокрема, М. Грушевський, характеризуючи присутність Кобзаря у діяльності товариства як велику подію в українському національному житті 40-х рр. XIX ст. наголошує, що в Києві тоді зійшлися «найвизначніші талантом і високими мислями про відродження свого народу» діячі української культури¹⁶. Це інтелектуальне середовище не могло не вплинути на світоглядні переконання Тараса Шевченка.

Роль Шевченка у Кирило-Мефодіївському товаристві – це позиція борця, коли він піднявся до державного діяча, задумуючи майбутню конфедерацію слов'янських народів. У поемі «Єретик» Т. Шевченко висловив своє ставлення до одного з найгостріших питань політичного життя Європи того часу – слов'янського питання¹⁷. «А я тихо / Богу помолюся, / Щоб усі слав'яне стали / Добрими братами, / І синами сонця правди, ...»¹⁸.

Історія України у візії Шевченка і відтворення її геніальним поетичним словом являє собою досить цілісну картину. Його концепція спиралася на реальну історичну основу нашої минувшини і тодішнього України, на реальні події, факти й історичні персоналії. У творах великого Кобзаря історичне минуле тісно поєднувалося з роздумами про долю українського народу, про його національне відродження, про його майбутнє. При цьому він чітко відстоював позиції правдивої історії України, і вимагав дотримуватись такого принципу від інших. «Для Шевченка, – пише Іван Дзюба, – в його поезії було ніби дві України: Україна як неминуща основа і Україна як історичний момент ...»¹⁹.

Великий Кобзар у своїх історичних творах був на вищому рівні, аніж найвідоміші сучасні йому фахові історики. Пантелеймон Куліш мав певні підстави у надгробному слові у березні 1861 року не тільки відзначити виняткову роль Шевченка в українській культурі як геніального поета, але й назвати його «нашим первим істориком»²⁰. Це не просто люб'язність з боку П. Куліша. Він сам займався українською історією, і при цьому визначив гідне місце Тараса Шевченка в українській історіографії.

Чому перший історик? Шукати в поезіях Т. Шевченка хронологічних схем – невдячна робота. Він не будує історичних концепцій, а шукає смислів. Художній образ української історії, створений Т. Шевченком, навдивовижу простий та універсальний, і водночас живий. Разом з тим історична оповідь Т. Шевченка цілком відповідала викликам його часу – духу Романтизму.

У «Посланні» («І мертвим і живим, і ненародженим») Т. Шевченко сприймає Україну з її письмом могил, якими засіяна земля її, книгою історії, яку треба «прочитати», «не дурячи самих себе!»²¹. Тарас Шевченко, створюючи свій гімн волі та свободі народу, звернувся не до драматичної й героїчної історії України. Він побачив тему ширше – Кавказ! На Кавказі почергово зароджувалися і згасали могутні держави, ханства, князівства. Кавказькі народи мали свої міста, фортеці, храми, самобутню культуру та історію...²². Шевченко показав світу оголену, страшну правду. «Кавказ» прославляє не тільки і не стільки горян, а всі народи-правдоборці...²³. Заклик Шевченка із поеми «Кавказ» надихав до боротьби український Майдан 2014 року: «Борітеся – поборете, / Вам Бог помагає!»

Подальша доля українського народу, перспективи його державності пов'язані у Тараса Шевченка з такими історичними й соціально-політичними проблемами, що відбувалися тоді в Європі і світі. В 1789 році вперше на планеті у Сполучених Штатах Америки постала нова владна структура – президентство і демократія. Слава перших американських та європейських президентів (особливо – їхня повага до своїх конституцій та відсутність прагнень, пов'язаних із узурпацією влади) сягнула навіть розчленованої двома імперіями України. Природно, що відгукнулась вона у свій спосіб і у Шевченковій поезії. Особливо його приваблювало зародження нових відносин між людьми у колишній англійській колонії. У поетичних рядках Шевченко висловлював своє захоплення одним з них, першим президентом

США, головою Конвенту з розробки конституції Д. Вашингтоном, і разом з тим сподівання кращої долі для свого народу зі своїм, українським, «Вашингтоном. / З новим і праведним законом»²⁴. Задумаймося, як ці слова є актуальними нині. Без сильного політичного лідера в Україні нічого не буде зроблено для консолідації та розбудови держави.

Поема «Сон – Гори мої високі!» написана в перший рік заслання, один із важких періодів його життя, у другій половині 1847 року, поклала початок історіософській проблематиці в Шевченковій творчості цього періоду (раніше поет піднімав її лише у вірші «За байраком байрак» із казематного циклу). Тяжко – надто на першій порі й надто морально – караючись у неволі, Тарас Шевченко, однак, не замикається на своєму лихові, думка його сягає обріїв далеко ширших, особисту драму він прагне осмислити в контексті драми загальнонаціональної, української „історії-правди”, її як славних, так і гірких, інколи ганебних уроків. Звернення до історії розбудує і живить поетову пам’ять про далеку Україну, збагачує, робить повнішим її образ, тішить серце й хоча б трохи гамує ностальгію²⁵.

Зауважимо, що Шевченків погляд на історію України в ці роки зазвичай виважений, оцінка подій і постатей критична, часом жорстока, та буває, що крізь тверезий історіософський аналіз пробивається відгомін колишньої ідеалізації національної давнини – те, що можна б назвати історичними ілюзіями. То промайне (щоправда, в міркуваннях ліричного персонажа, не прямо авторових) однозначна характеристика Гетьманщини як «Божого раю» («Сон – Гори мої високі!»). У вступі до поеми «Чернець» учувається давня, ще з часів ранніх поезій, романтична нота жалю за славним минулим: «Було колись», «Не вернеться», «А я, брате», / Таки буду сподіватись», а сцену обрання гетьмана у вірші «У неділеньку святую» витримано в урочисто-піднесеній тональності історичної пісні, із замилюванням козацькими ритуалами та атрибутикою²⁶.

Чи вважав Т. Шевченко, що на історичному матеріалі можна передбачити прийдешнє? Своєрідні пророцтва можна відшукати у творах Кобзаря. Немає такої події у нашій історії, де б він був не на місці. Згадаємо Голодомор 1932–1933-го, і моторошно війне від його рядка – «гробокопателі ходили». Сахнешся, 2014-й рік – про події новітньої революції гідності, загибелі людей – і почувеш прокляття: «Бодай кати їх постинали, отих царів, катів людських!» Дивлячись на деяких земляків, думаєш Шевченковими словами: «За шмат гнилої ковбаси у вас хоч матір попроси, то оддасте ...» . Все і про все сказав Шевченко. Тому, як зазначає І. Огієнко: «Шевченко був Пророком України та її народу: активним, діяльним ...»²⁷.

І найголовніше, ми повинні звертатися до твору Тараса Шевченка «Розрита могила». В ньому великий поет волає до національної самоповаги. Нам потрібно перевести енергію протистоянь у русло державності і національного творення. Держави падають не від нападу агресорів. Як правило, спершу йде ослаблення через те, що втрачається історична пам’ять, губляться традиції, не підтримується національна ідея, забувається рідна мова,

зникає єдність і цілісність народу. Комплексне вирішення елітою вище зазначених проблем має стати суттю національної політики держави.

Ідеї, образи, герої Кобзаря, його ціннісні установки, сама постать Шевченка – поета-пророка володіють потужним національно-смісловим потенціалом²⁸. В різні історичні періоди української історії слово Кобзаря відіграло значну роль у формуванні національної свідомості народу. Так, зростання національної свідомості у Галичині, – як обґрунтовано доводить Я. Грицак, – «відбулося під впливом українського руху на Наддніпрянській Україні і поширення поезій Тараса Шевченка»²⁹. Також, В. Верига зазначає, що твори Т. Шевченка протягом ХІХ ст. стали політичною програмою українського національного визвольного руху³⁰.

Підкреслимо й те, що бачення світу у Т. Шевченка при всій загальнолюдській спрямованості глибоко національне, позачасове. Символічним кодом у ньому зосереджуються колективні надії і пам'ять, минуле, сучасне і майбутнє... Проявляючи значну цікавість до історії України, історії українського народу, в минулому Шевченко бачить насамперед людей живих, які стогнуть в кайданах, так само як і сьогодні. Поет усвідомлює, що неправда є неправдою людською, неправдою царів. Саме тому його цікавили в історичному минулому української історії передусім події і традиції, які були пов'язані з визвольною боротьбою українського народу проти своїх поневолювачів, соціального рабства, національного гноблення³¹.

Отже, історіософія Т. Шевченка знаходить своє вираження і втілення не в наукових дефініціях, а в творах, знаходимо її в конкретних художніх сюжетах, мотивах, персонажах. Кожне покоління має право по-новому читати твори Шевченка. Поезія Кобзаря – вічна книга кожного свідомого українця. Його твори культивують почуття національної гідності, єдності.

---

1. Цвілюк С.А. Історична мудрість Великого Кобзаря. Історизм та соціально-політичний вимір епічних творів Тараса Шевченка / С.А. Цвілюк. – Одеса : Маяк, 2008. – 312 с. – С. 16.

2. Яременко В. „До проблеми історіософії Тараса Шевченка: методологічні підходи” / В. Яременко // Слово і час. – Електорний варіант – Режим доступу: http://www.slovoichas.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=48&Itemid=34

3. Барабаш Ю. Просторинь Шевченкового слова / Ю. Барабаш. – К.: Темпора, 2011.

4. Барабаш Ю. Історіософія Тараса Шевченка / Ю. Барабаш // Слово і час. – 2004. – № 3. – С. 15–37.

5. Львова І. Про що мріяв Тарас Шевченко / І. Львова // Експрес. – № 25. – 2014. – С. 10.

6. Горський В.С. Історія української філософії / В.С. Горський. – К.: Наукова думка, 1997. – С. 50.

7. Шевченко Т. «Я так її, я так люблю ...»: Вибрані вірші та поеми / Тарас Шевченко // М. Жулинський «Шевченко: повернення «В нашу Україну». – К.: Либідь, 2012. – 704 с. – С. 25.

8. Чуб Д. Живий Шевченко / Д. Чуб. – К.: Веселка, 1994. – 141 с. – С. 63.

9. Цвілюк С.А. Названа праця. – С. 12.
10. Шевченко Т. Поезії / Тарас Шевченко – У 2-х томах. – Т. 1. – К, 1991. – 263 с. – С. 55.
11. Там само. – С. 199.
12. Цвілюк С.А. Названа праця. – С. 20.
13. Вічний як народ: Сторінки до біографії Т.Г. Шевченка: Навч. посіб. / Авторитупорядн. О.Г. Руденко, Н.Б. Петренко. – К.: Либідь, 1998. – 272 с. – С. 233.
14. Там само. – С. 234.
15. Шевченко Т. Поезії / Тарас Шевченко – У 2-х томах. – Т. 1. – К, 1991. – 263 с. – С. 145.
16. Цвілюк С.А. Названа праця.. – С. 37.
17. Вічний як народ... – С. 161.
18. Там само. – С. 100.
19. Цвілюк С.А. Названа праця. – С. 7.
20. Шевченко Т. „Я так її, я так люблю”. – С. 167.
21. Там само. – С. 124.
22. Там само. – С. 126.
23. Цвілюк С.А. Названа праця. – С. 78.
24. Барабаш Ю. Україна / Ю. Барабаш // Темі і мотиви поезії Тараса Шевченка. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 30.
25. Там само. – С. 32.
26. Огієнко І. Тарас Шевченко / І. Огієнко. – К.: „Наша культура і наука”, 2002. – 440 с. – С. 381.
27. Жулинський М. «За що я Україну люблю» / М. Жулинський // Народознавство. – № 84. – 2014. – С. 6.
28. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації / Я.Й. Грицак. – К., 1996. – 278 с. – С. 76.
29. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.) / В. Верига. – Львів : Видавництво «Світ», 1996. – 448 с. – С. 118.
30. Огородник І.В. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій / І.В. Огородник, В.В. Огородник. – К.: Вища шк.: Т-во «Знання», 1999. – 543 с. – С. 305.

*А.М. Цветкова, П.С. Скавронський
(м. Бердичів Житомирської області)*

УКРАЇНА ВШАНОВУЄ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «ГОЛОС УКРАЇНИ»)

На виконання Указу Президента України «Про додаткові заходи з підготовки та відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка», розпорядження Кабінету міністрів України «Деякі питання підготовки та відзначення 200-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка» було затверджено в кожній області та районі, кожному населеному пункті, кожній установі та організації план заходів з підготовки та відзначення цього видатного ювілею.

Комітет Верховної Ради України з питань культури і духовності розглядав в жовтні 2013 року питання про стан справ та хід підготовки Національного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка» до відзначення

200-річчя від дня народження Тараса Григоровича Шевченка. Учасники засідання висловили стурбованість з приводу недоліків у проведенні ремонтно-реставраційних робіт у Національному музеї Тараса Шевченка у Києві та Шевченківському національному заповіднику «Батьківщина Тараса Шевченка» Звенигородського району Черкаської області¹.

Кабінет Міністрів України збільшив фонд Національної премії імені Тараса Шевченка до 1 мільйона 300 тисяч гривень².

Національна спілка краєзнавців України активно долучилася до загальнодержавних ювілейних Шевченківських акцій і водночас ініціювала низку своїх. Так, згідно з рішенням президії правління від 30 вересня 2012 р. та 18 лютого 2013 р. започатковано видання ілюстрованої публіцистично-документальної книги «Краєзнавча Шевченкіана України». На основі зібраних та опрацьованих регіональними організаціями спілки документів і матеріалів у книзі вперше в єдиному комплексі розглядається краєзнавчий аспект шевченківської теми у всеукраїнському контексті. Читачі зможуть пройти місцями, де побував Кобзар, поринути у середовище його спілкування і творчості, відкрити для себе присутність Тараса у всіх аспектах народної пам'яті³.

На засіданні Гуманітарної громадської ради Дніпропетровської області було вирішено відремонтувати усі пам'ятники Т. Шевченку, провести низку спектаклів і фестивалів, телепередач, у навчальних закладах провести Єдиний урок. У регіоні проведено ремонтно-реставраційні роботи на об'єктах, пов'язаних з іменем Кобзаря. Підготовлено книгу про 36 лауреатів Національної премії України імені Тараса Шевченка, з яких живі лише 14. В березні 2014 р. в Дніпропетровську відбувся конкурс декламаторів віршів. Ще з січня 2013 р. було зроблено записи віршів Шевченка в професійних студіях, а потім щосуботи і щонеділі на Монастирському острові звучали твори Тараса Григоровича у виконанні професійних акторів і аматорів: дітей, студентів, усіх містян, які люблять поета⁴.

У Дніпропетровську було відкрито виставку архівних документів, присвячену 200-літтю від дні народження Тараса Шевченка. Увазі відвідувачів представлено унікальні документи про святкування річниці Кобзаря на Катеринославщині та Дніпропетровщині. В експозиції близько двадцяти архівних документів і фото: постанова 1906 року Катеринославських губернських земських зборів про відкриття при губернській управі передплати для збирання добровільних пожертвувань на створення пам'ятника Шевченку, телефонограма 1919 року завідувача Катеринославського губернського відділу народної освіти волосним радам «Про проведення дня пам'яті Т.Г. Шевченка», а також листи, рішення, витяги з протоколів, плани проведення заходів на честь поета⁵.

В Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за ініціативи ректора академіка Леоніда Губерського було запроваджено читання факультативу «Феномен Тараса Шевченка у культурному і гуманітарному просторі України і світу», який проводиться для студентів усіх структурних

підрозділів університету. Цікаво, що таке читання проводиться вперше в освітній практиці України загалом і Київського національного університету зокрема⁶.

У Донецькому національному академічному українському музично-драматичному театрі поставлено виставу за творами Т. Шевченка «Невольник» і «Сліпий». За цю постановку, приурочену до 200-річчя із дня народження Кобзаря, режисер-постановник Ігор Матіїв отримав грант Президента України для молодих митців⁷.

За ініціативи Запорізького обласного об'єднання «Просвіта» імені Тараса Шевченка в Запоріжжі відбулися урочистості, присвячені сто сімдесятій річниці з дня перебування Тараса Шевченка на Запоріжжі та острові Хортиця. Декілька сотень учасників у святковому вбранні та вишиванках з портретом Тараса та рушниками пройшли містом урочистою ходою до «Груші Булатів» – місця, де Шевченко жив, перебуваючи на Запоріжжі. Тут і відбулися урочистості. Вони почалися з виконання всіма присутніми духовного гімну України «Реве та стогне Дніпр широкий». У вступному слові голова запорізьких «просвітян» Олег Ткаченко привітав усіх, хто прийшов розділити з громадою святковий настрій. Голова Запорізької «Просвіти», зокрема, сказав: «Йдучи до Тараса, ми йдемо до самих себе. Адже тільки та людина може називатися Людиною з великої літери, яка, пізнавши Світ, пізнала себе і відповідно до цього пізнання отримала радість буття. Ми, українці, пишаємося тим, що споріднені кровно з велетом духу, пророком українського народу Тарасом Шевченком».

Далі були привітання фольклорно-обрядового колективу «Оріана», ансамблю «Надвечір'я» із села Водяне Кам'янсько-Дніпровського району, місцевих поетів, бардів, солістів, «просвітян» і гостей. По завершенні урочистостей біля «Груші Булатів» просвітяни на двох автобусах відвідали один з дніпрових порогів, а саме Ненаситець (колись – Ревучий Дід), біля якого сто сімдесят років тому зупинявся Тарас Шевченко⁸.

Співробітники Національного музею Тараса Шевченка взяли активну участь у заходах до 200-річчя від дня народження поета і художника. Науковці, зокрема, долучилися до підготовки Повного зібрання творів Кобзаря у 12-ти томах та «Шевченківської енциклопедії» у 6-ти томах. Вони уточнювали атрибуцію (достовірність, автентичність) малярських робіт Тараса Григоровича. У тісній співпраці з фахівцями Національного науководослідного реставраційного центру України працівники музею прагнули поставити точки над «і», відповівши на багато запитань, не вирішених з 60-х років минулого століття. У результаті досліджень коло питань звузилося, проблеми конкретизувалися⁹.

На сайті Національного музею Тараса Шевченка з'явився доступний для вільного перегляду розділ «Віртуальний архів», де розміщено 138 оцифрованих архівних справ із фондосховищ музею. З-поміж унікальних документів, що входять до цього архіву, – метрична книга 1795 року із записом про народження майбутнього поета, екзаменаційні списки з Академії

мистецтв в Санкт-Петербурзі, протоколи допитів, листування чиновників тощо. Реалізація проекту забрала приблизно місяць.

Окрім надання інтернет-доступу всім бажаючим, у рамках проекту також встановлено інтерактивні станції перегляду документів для відвідувачів Національного музею Тараса Шевченка. «Віртуальний архів Т. Шевченка» входить до переліку заходів, запланованих до святкування 200-ї річниці з дня народження поета. Проект здійснено за підтримки програми і Фонду Ріната Ахметова «Розвиток України»¹⁰.

У Національному музеї літератури України дослідник та мандрівник, заслужений журналіст України Микола Хрієнко презентував свій авторський журналістський проект «Слідами Тараса Шевченка», який є наполегливою спробою дослідити з позиції сьогодення період 10-річного заслання (10 років 3 місяці 27 днів) видатного поета спочатку за Уральським хребтом (Оренбург і Орськ, Росія) у 1847–1850 роках, а потім на території нинішньої Республіки Казахстан – на півострові Мангишлак у Новопетровському укріпленні (нині місто Форт-Шевченко) – у 1850–1857 роках. За 24 дні (з 3 по 17 жовтня 2013 року) Микола Хрієнко подолав загалом 9 тисяч 228 кілометрів. Крім фото-зйомки у місцях заслання дослідник збирав цікаві експонати для музею в селі Шевченкове. Частину експонатів Микола передав до Національного музею літератури України¹¹.

У Києві, в Центральному будинку художника, відкрито VI Всеукраїнську виставку «Україна від Трипілля до сьогодення в образах сучасних художників», присвячену 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка. Її смисловий центр – мозаїчна робота Миколи Стороженка «Світло з п'ятьми», з котрої постає Кобзар-Прометей, провісник волі, бунтар-революціонер, що енергією духу рвав найміцніші кайдани і заповів нащадкам генетичний спротив свавіллю й жагу волі. На виставці експонується 196 творів 121 майстра з усіх регіонів України. Майже в повному обсязі представлено Шевченкіану Анатолія Куща – картини «Козачок Енгельгардта», «Мені тринадцятий минало», «Шевченко та Варвара Рєпніна. Велика любов», «Пророк». Харківський художник Олег Омельченко в роботі «Тарасове пророцтво» алегоричними образами передає своє прочитання поетових псалмів. Самі назви полотен: «Реве та стогне Дніпр широкий» (художник В. Полтавець), «І мертвим, і живим» (В. Кабаченко), «І буде син, і буде мати» (В. Погорелов), «Україно, великомученице святая» (І. Ковтонюк), – свідчать про те, що ім'я та думи поета йдуть нашою землею¹².

Видавництво «Критика» спільно з Інститутом джерелознавства НТШ-А та за підтримки Наукового товариства імені Шевченка в Америці здійснило публікацію першодруку Шевченкової поеми «Гайдамаки» у трьох книгах. Сюди входять: факсиміле «Гайдамаків» 1841 року; монографія професора Григорія Грабовича «Шевченкові Гайдамаки»: Поема і критика; дослідження-коментар Олесь Федорука «Перше видання Шевченкових «Гайдамаків»: Історія книжки». Факсимільне видання «Гайдамаків» відтворює першодрук із граничною точністю: кількість сторінок, їх розмір, гатунок паперу і, найважливіше, текст.

Розвідка-інтерпретація професора Грабовича по-новому й у глобальному контексті осмислює як рецепцію твору, так і його форму та зміст, а також роль поеми у становленні Шевченка як національного поета.

У щедро ілюстрованому дослідженні-коментарі Олеся Федорука переглянуто та узагальнено друковані й архівні джерела, пов'язані з історією написання, виходу в світ і поширення поеми. У додатку вміщено критично вивіреним текст першого видання «Гайдамаків». Видання було презентовано в Національному музеї Тараса Шевченка в Києві¹³.

У рамках відзначення 200-річчя з дня народження Пророка України делегація представників громадських рухів із Києва побувала в місті Березані, що на Київщині. Саме в жовтні 2013 року минуло 170 років, як Тарас Григорович написав тут свою «Розриту могилу», де розкритикував підписання Богданом Хмельницьким нерівноправного договору з московським царем і окупаційні дії царату загалом.

Столична делегація познайомилася з місцевим музеєм та його директором – Галиною Риг. У свої 93 роки вона робить усе можливе, щоб пам'ять про Кобзаря жила не тільки серед жителів Березані, а й по всій Україні. Галина Лаврентіївна продекламувала вірш «Розрита могила» та розповіла присутнім про історію створення знаменитого твору.

На запрошення місцевої влади, яку представляли заступник міського голови Наталія Іващенко та начальник відділу культури і туризму Андрій Шевель, гості та березень чани відвідали курган-могилу, біля якої Шевченко й написав цей твір, та поклали квіти до пам'ятного знаку. Березанські школярі щиро декламували вірші поета. Шевченковим «Рече та стогне Дніпр широкий...» продовжив урочистості міський хор «Вересень». З промовами про історичне значення «Розритої могили» та інших пророчих творів Кобзаря для сьогодення й майбутнього нашої держави виступили голова Співки офіцерів України Євген Лупаков, історик-дослідник скіфського періоду нашої історії Володимир Петрук, літературознавець з Переяслава Римма Товкайло та кобзар Микола Товкайло. На завершення заходу а капела виступили Іван Заєць з піснею на слова Дмитра Павличка «Два явори» та Андрій Швець з народною піснею «Чорна рілля»¹⁴.

У Києві відбувся фінальний концерт гастрольного турне ансамблю народного танцю «Павличенко» та українського хору й оркестру «Ластівка» з канадського міста Саскатун. Перед цим артисти виступали у Житомирі, Чернівцях, Львові, Черкасах, де показали концертну програму «Спадщина», присвячену 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка, 125-річчю поселенню українців у Канаді та пам'яті засновника ансамблю народного танцю Люсі Павличенко.

У Черкасах, в залі «Дружби народів», де зібралося понад тисячу глядачів, кожен виступ «Ластівки» і «Павличенко» зустрічали шквалом гарячих оплесків, захопленими вигуками і... сльозами вдячності. Щось не-вловимо-щемливе і бентежно-радісне прокидалось у душі кожного глядача. Воно дивувало, заворожувало, підносило почуття національної гордості й

гідності. Це був не концерт, а справжній апофеоз талановитого, яскравого мистецтва, молодечого завзяття, духовного єднання з публікою, якого найбільший палац культури обласного центру ще ніколи не бачив. А коли «Ластівка» заспівала «Діброва зелена», а потім Шевченкові «Думи мої» – чимало глядачів не могли стримати сліз. Здавалося, хористи не співають, а промовляють до присутніх на концерті душею. Проникливо і хвилююче виконувалися народні пісні «Повіяв вітер степовий», «Дунаю, Дунаю», пісня-реквієм незабутнього Анатолія Пашкевича «Степом, степом...». «Усе найкраще, що надбав за тридцять років свого існування хор, ми привезли до отчого дому. Ми поділилися любов'ю до українського хорового співу, до неповторної української пісні», – розповів художній керівник «Ластівки» Лаврентій Клопушак.

Під час туру Черкащиною понад сто гостей з-за океану прибуло до Канева. Вбрані у національні українські строї, канадські хлопці й дівчата низько вклонилися могилі Тараса Шевченка, помолилися, заспівали «Заповіт». На очах багатьох бриніли сльози. З дитинства, у родині, вони повсякчас чули українських пісень. Старші, немов молитву, читали їм «Кобзаря»... І ось вони на Чернечій горі, стоять навколішки перед українським Пророком... «Цю неповторну мить кожен з нас запам'ятає на все життя, закарбує у серці і понесе своїм дітям, майбутнім онукам, як найдорожчий скарб» – з хвилюванням сказав художній керівник ансамблю народного танцю «Павличенко» Сергій Королюк¹⁵.

«Земля, яку сходить Тарас малими босими ногами», щодня приймає багато гостей. До цього місцеві мешканці вже звикли і сприймають навіть найвищі візити без особливого пієтету. Але виступ Національного Заслуженого академічного хору імені Григорія Верьовки на могилі матері Тараса Шевченка вразив найнечутливіше серця. Коли хористи заспівали, здавалося, що це неймовірно багатоголосся підноситься просто до небес. Жінки почали плакати, дехто й з чоловіків нишком витирав сльози. Подивився на них художній керівник хору Анатолій Авдієвський – і собі заплакав. Це була неповторна мить всезагального єднання. Гадаємо, що й сам Кобзар розчулився б від такої картини...

З місяцями Тарасового дитинства ознайомились і керівники земляцтв, зареєстрованих у Києві (вихідці з різних областей України навіть за нинішнього столичного життя не забувають про своє коріння й через створені земляцтва підтримують тісні зв'язки з батьківськими краями). Для гостей провели екскурсію по музейному комплексу в Кирилівці, в село Будище, де, як відомо, козачок пана Енгельгардта любив малювати біля дуба; показали їм у Моринцях садибу мами Шевченка. Там, до речі, стоїть понад тридцять вуликів: саме таку форму «гуртожитки» для бджіл мали в часи дитинства Кобзаря.

Багато хто побував у Тарасовій «колисці» вперше. Але, мабуть, не востаннє. Особливість цієї землі – притягувати до себе магнітом. Це і є той вплив через віки національного генія, в якому переконаєшся, вдихнувши повітря, насичене не просто киснем – Історією¹⁶.

«Тарасовими шляхами» – так називається виставка робіт вихованців шкіл та студій образотворчого мистецтва, що експонується у Черкаському обласному краєзнавчому музеї. Ці твори зроблено під час пленерів у Шевченківських місцях Черкащини. Свій доробок юні художники присвятили великій даті – 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка. Власне, ці твори – спроба побачити батьківщину Кобзаря такою, якою вона уявлялася йому в роки розлуки. Адже Тарас покинув її п'ятнадцятилітнім – тобто, однолітком юних учасників нинішньої виставки¹⁷.

Народний артист України, лауреат Шевченківської премії, відомий кобзар-лірник Василь Нечепачев дав у черкаському Музеї «Кобзаря» свій 175-й концерт «Уклін тобі, Тарасе!». Усього до 200-річчя від дня народження українського поета-пророка митець запланував дати дві сотні благодійних авторських концертів. Він вже побував у Харкові, де поклав квіти до найбільшого у світі монумента Кобзарю. Ще раніше співав і роповідав про батька української нації у Севастополі, Сімферополі, Львові. Побував на хуторі Пантелеймона Куліша у Мотронівці, у Батурині, Любечі, Прилуках, Конотопі, Новгороді-Сіверському, Моринцях... Василь Нечепачев натхненно виступає зі словом і думою про Кобзаря у філармонійних залах і музеях, на співочих полях і в театрах, у студентських аудиторіях і в сільських клубах. Концертна програма «Уклін тобі, Тарасе!» насичена і цікава. Нечепачев не тільки виконує народні пісні (серед них і поетові улюблені), а й оповідає, де і коли співав їх Тарас Григорович, з ким товаришував, кому присвячував поезію. Майже кожен виступ артист починає з «Молитви за батька нашого, Тараса». Свій мистецький проект кобзар-лірник розпочав ще 2012 року в селі Крути на Чернігівщині. У травні був з концертом у Брянську. Влітку виступав у Підмосков'ї, у місті Подольськ. Згодом – у Москві, на Старому Арбаті. Увесь 2013 рік мандрував Україною¹⁸.

Майже всі українські театри, навіть російськомовні, підготували вистави до 200-ліття Кобзаря. Але справді унікальний проект створено в Черкаському академічному обласному муздрамтеатрі імені Шевченка. Це – цикл із чотирьох вистав («Безталанна», «Доля», «Слава» і «Слова»). Цю тетралогію створили режисер Сергій Проскурня та поет Богдан Стельмах. Самого Тараса, від дитинства до зрілості, тут грають п'ятеро виконавців. До ювілею Шевченка всю тетралогію показали протягом одного вечора, а це – шість годин сценічного часу¹⁹.

У Каневі нещодавно з'явився новий навчальний заклад – Гуманітарний інститут. Його відкрили на базі Канівського училища культури і мистецтва у структурі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. «Зберігатимуть спадщину» майбутні хореографи і фахівці з образотворчого мистецтва за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр»²⁰.

Урочистою концертною програмою «Один геній – одна громада» художні колективи, ансамблі та солісти Житомирської обласної філармонії імені Святослава Ріхтера долучилися до проведення Року Шевченка в Україні. Це був водночас творчий звіт. Мудре слово Тараса звучало у піснях

на його слова і вокальних композиціях, мовою танцю артисти представили сцени з життя українського народу. Підтвердили свій високий загально-український рейтинг, зокрема, і два академічних колективи – хор «Орея» і Поліський ансамбль пісні і танцю «Льонок»²¹.

На Закарпатті з нагоди відзначення 200-ліття від дня народження Великого Кобзаря було проведено мистецьке свято в усіх районах області. 9 березня до пам'ятника Тарасові в Ужгороді традиційно поклали квіти. Потім в українському обласному муздрамтеатрі розпочалось Шевченківське літературно-мистецьке свято «В сім'ї вольній, новій». В наступні тижні було проведено гастрольний театральний тур у райони й міста області. Вистави за мотивами творів Шевченка мешканцям районів показали актори як українського, так і російського облмуздрамтеатрів і театру ляльок «Бавка»²².

Першим естафету урочистих заходів у зв'язку зі святкуванням 200-річчя Тараса Григоровича Шевченка на Прикарпатті прийняв Рожнятівський район. Готуючись до ювілею, провели реконструкцію пам'ятника. Оновлений монумент було урочисто освячено 13 січня 2014 року у селищі міського типу Рожнятів. А напередодні, в 2013 році, на Прикарпатті було встановлено два нових пам'ятники Шевченку – в селах Пересіль Надвірнянського району та Опришівці Івано-Франківської міської ради. Крім того, в рамках підготовки до 200-річчя поета було відреставровано десятки існуючих постаментів, проведено роботи на сотнях об'єктів, пов'язаних з його ім'ям. В області було напрацьовано регіональну програму святкування 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка, що передбачала проведення цілої низки просвітницьких та культурно-мистецьких заходів. З-поміж них – музичний фестиваль «Кобзареві струни», до журі якого було запрошено народного артиста України, лауреата Шевченківської премії Євгена Гуцала²³.

Майстриня з Прикарпаття Наталя Синиця створила понад сто вишитих обкладинок для Шевченкового «Кобзаря». Вона створює їх не для краси, а щоб заохотити до прочитання книжки. Шевченкіану майстрині побачили і прикарпатці, і гості області. В день творчого звіту Івано-Франківська з нагоди 200-ліття від дня народження Кобзаря в обласній філармонії демонструвалась виставка її робіт²⁴.

У Винниках, що поблизу Львова, урочисто відзначили 100-річчя з дня встановлення пам'ятника Тарасу Шевченку – першого в Західній Україні. Біля пам'ятника Шевченкові відбулися урочисті збори. Як і сто років тому, перед місцевими мешканцями. Гостями з Івано-Франківська, Львова, навколишніх сіл виступив духовий оркестр. У місцевому Історико-краєзнавчому музеї відбувся науковий семінар, участь в якому взяли дослідники-шевченкознавці зі Львова, Івано-Франківська, Умані та Винників. Тут працювали виставки «Львівські художники шляхами Кобзаря» і «Шевченкіана Софії Караффи-Корбут»²⁵.

У Миколаївській обласній універсальній науковій бібліотеці ім. О. Гмирева відбулися Шевченківські читання, де була презентована книга виставка «Вічна книга Великого Українця». На ній було представлено понад

40 раритетних видань «Кобзаря» кінця XIX – початку XX століття з фонду бібліотеки й особистого зібрання миколаївського шевченкознавця Ігоря Марцінковського. Виставка експонувалась у відділі науково-дослідної роботи з рідкісними і цінними виданнями до квітня 2014 року. Також учасникам читань представили виставку «Поезія Т.Г. Шевченка у творах українських художників-графіків: із фонду Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна». У рамках Шевченківських читань відбулася зустріч із миколаївцями – лауреатами Національної премії України ім. Тараса Шевченка. Читання проходили під музичний акомпанемент Бузької юнацької капели «Кобзарський передзвін» Миколаївського муніципального колегіуму та Народного жіночого академічного хору ім. Світлани Фоміних²⁶.

У Миколаєві міський територіальний центр соціального обслуговування запросив ветеранів Великої Вітчизняної війни і ветеранів праці на історичний екскурс «До Шевченкових джерел: Шевченкіана Миколаївщини». Учасники зустрічі ознайомилися з історичними дослідженнями та новими виданнями миколаївського шевченкознавця Ігоря Марцінковського, з розповідями про маловідомі сторінки із життя людей, імена яких пов'язані з творчістю Тараса Шевченка та Миколаївщиною. Із фондів Центральної бібліотеки ім. М. Кропивницького була представлена краєзнавча Шевченкіана, що налічує близько чотирьохсот експонатів. Вона містить унікальні літературознавчі документи про Кобзаря: біографічний нарис «Певець України Т.Г. Шевченко» 1913 року, фототипії поза цензурного примірника видання 1840 року, «Кобзар» з автографом правнука Шевченка, а також подарунок з колекції видатного діяча української діаспори професора Євгена Рослицького – книгу Єжи Єнджеєвича «українські ночі або родовід генія»²⁷.

Уроки з унаочненням – на основі експонатів музею – запровадили в Ізмаїлі на Одещині. Наукові співробітники місцевої картинної галереї розробили для учнів загальноосвітніх шкіл міста комплексну програму «Музейна педагогіка»: у ній виділено розділ присвячений життю і творчості Тараса Шевченка. Для старшокласників і студентів, котрих більше цікавлять серйозніші сторінки біографії Кобзаря, проводять диспути й інтегровані заняття «поет, художник, мислитель», «Жінки в житті Шевченка», «Дух і воля України». А для молодших школярів чекає знайомство з азами Шевченкіани – «Дитячі роки Тараса», «Україна в малюнках і віршах Тараса Шевченка», «Ілюструємо твори Кобзаря».

Починаються ці заняття в залі постійної експозиції сучасного українського мистецтва біля портрета Тараса Григоровича, авторства знаменитого графіка, шевченкознавця, народного художника України Василя Касіяна. Далі – композиція з гутного скла «Садок вишневий коло хати» заслуженого художника України Івана Аполлонова. Для глибшого засвоєння теми використовують міні-виставку копій з робіт самого Тараса Шевченка²⁸.

До 350-річчя проголошення Гадяча гетьманською столицею тут відкрито пам'ятник Тарасу Шевченку. Ця подія відбулась в листопаді 2013 року.

Спочатку керівники області та району, представники громадськості, козацьких формувань зібралися біля пам'ятного знака на честь подій 1663 року. Від кам'яного козацького хреста велетенська хода пройшла до гранітного Кобзаря роботи полтавського скульптора Миколи Посполітака. В підніжжя пам'ятника закладено капсулу з землею з могили Шевченка в Каневі. Ця скульптура стала 42-м пам'ятником Тарасу Шевченку на Полтавщині²⁹.

Презентація унікальної книги – вишитого «Кобзаря» Тараса Шевченка – відбулася в Національному університеті «Острозька академія». Рівненські майстрині Олена Медведєва і Анна Тимошок повністю відтворили всі вісім творів, що увійшли до цього видання 1840 року (і зберегли всі авторські знаки), а також шість малюнків Тараса Шевченка, які належать до періоду його ранньої творчості. Цікаво, що книга вишита методом стебнівки на матеріалі, який у народі називається дикий льон, що дало змогу максимально стилізувати «Кобзар» ручної роботи під стародрук. Майстрині працювали над вишитою книгою рік. Книгу побачать також відвідувачі Музею книги і друкарства у Києві, Музею Тараса Шевченка, Рівненського краєзнавчого музею³⁰.

Унікальна естафета до 200-річчя Тараса Шевченка «В його слові наша сила, і правда, і воля» пройшла у Сарненському районі на Рівненщині. Кращі майстрині з усіх населених пунктів району по черзі вишивали рушник із шевченковим «Заповітом». Перші рядки твору вишила майстриня Марія Ярмушко із села Немовичі. Готове полотно зберігатиметься під склом у найбільш людному в Сарнах місці – районному Будинку культури³¹.

Унікальний літературний проєкт реалізують херсонські літератори спільно з місцевою владою. За ініціативою членів обласної організації Національної спілки письменників України та обласної державної адміністрації тут підготували видання «Шевченкіана Херсонщини», до якого включили і дослідження творчості Кобзаря, що виходили з-під пера тутешніх літературознавців, починаючи з кінця позаминулого сторіччя, і присвячену йому прозу та поезію сучасних херсонських авторів – загалом близько півсотні творів. А додатком до видання з популярної серії «Літературні скарби Херсонщини» став каталог усіх пам'ятників Тарасу Шевченку, зведених в містах та селах області³².

Проєкт «200 кроків до Тараса Шевченка» реалізується в Бережанському краєзнавчому музеї Тернопільської області на відзначення 200-ліття від дня народження Тараса Григоровича. Його автор, старший науковий співробітник цього закладу Микола Проців. У Бережанах до відзначення ювілею підійшли небуденно, цікаво і масштабно-творчо. Зокрема, відкрили експозицію афіш Шевченкових свят з фондів музею, філателістичні виставки «Останнім шляхом Кобзаря» Олександра Караневича та «Шевченко в монументальній скульптурі» Олега Поливки. Випуск пам'ятної поштової листівки «Розкази світові про Тараса Шевченка», в основі якої зображено офіційний логотип 200-літнього ювілею, авторства Олега Щупляка, – захід, котрий узагалі привернув найширшу увагу в середовищі колекціонерів. Упродовж

Міжнародного тижня листа (7–13 жовтня) з Бережан на адресу українських – і не тільки – інституцій на всіх материках розійдуться пронумеровані поштівки з автографом автора логотипа. Першу буде відправлено в село Моринці на Черкащині. Серед одержувачів – Національний музей Тараса Шевченка, Союз українок Австралії, бібліотека конгресу США, конгрес українців Канади, Українсько-бразильська центральна репрезентація, Російська академія мистецтв в Санкт-Петербурзі, меморіальний музей у Форт-Шевченко в Казахстані, українська антарктична експедиція «Академік Вернадський»... Останню картку буде адресовано в Шевченківський національний заповідник у Каневі.

Таким чином, Україна віддає шану своєму великому художнику та поету, пророку українського народу Тарасу Григоровичу Шевченку, як в ювілейному році, в святкові дні та в повсякденному житті.

-
1. Як зберегти спадщину Кобзаря? // Голос України. – 2013. – № 202. – 29 жовтня.
  2. *Олександрів С.* Фонд Шевченківської премії становитиме понад мільйон гривень // Голос України. – 2014. – № 6. – 15 січня.
  3. *Гальченко Я.* Звітували краєзнавці // Голос України. – 2013. – № 231. – 6 грудня.
  4. *Рибальченко В.* Які подарунки готують Кобзареві // Голос України. – 2013. – № 216. – 16 листопада.
  5. *Рибальченко В.* На честь поета волосний виконком влаштував «святковий похід» // Голос України. – 2014. – № 10. – 21 січня.
  6. *Коханець Л.* Про феномен Шевченка — і лірикам, і фізікам // Голос України. – 2013. – № 200. – 25 жовтня.
  7. *Куц Л.* Класика з ухилом 15 градусів // Голос України. – 2013. – № 200. – 25 жовтня.
  8. *Єгорова Г.* Він бував на Хортиці // Голос України. – 2013. – № 142. – 2 серпня.
  9. *Ілляш І.* Науковці вже знають, які картини не належать пензлю Шевченка // Голос України. – 2013. – № 142. – 2 серпня.
  10. В мережі з'явився «Віртуальний архів» // Голос України. – 2013. – № 132. – 19 липня.
  11. Слідами Тараса Шевченка // Голос України. – 2013. – № 194. – 17 жовтня.
  12. *Чорна С.* Художники шукають гроші для видання каталогу виставки // Голос України. – 2014. – № 10. – 21 січня.
  13. Факсимільне видання «Гайдамаків» // Голос України. – 2013. – № 132. – 19 липня.
  14. *Кривда М.* Тема «Розритої могили» актуальна й нині // Голос України. – 2013. – № 200. – 25 жовтня.
  15. *Титаренко Л.* І стали навколішки перед Тарасом // Голос України. – 2013. – № 152. – 16 серпня.
  16. *Гордійчук М.* Вплив через віки // Голос України. – 2013. – № 152. – 16 серпня.
  17. Пам'ять раннього раю // Голос України. – 2013. – № 187. – 8 жовтня.
  18. *Титаренко Л.* Мандри тривають // Голос України. – 2013. – № 242. – 20 грудня.
  19. Щоб ювіляр не образився... // Голос України. – 2013. – № 242. – 20 грудня.
  20. *Гордійчук М.* Вшанування через інститут... ..і музейну педагогіку // Голос України. – 2013. – № 170. – 13 вересня.

21. *Кавун О.* Один геній — одна громада // *Голос України.* – 2014. – № 10. – 21 січня.
22. *Нитка В.* Мистецьке свято прийде в усі райони Закарпаття // *Голос України.* – 2014. – № 8. – 17 січня.
23. *Брухаль Г.* У селищі Рожнятів освятили пам'ятник Кобзарю // *Голос України.* – 2014. – № 8. – 17 січня.
24. *Брухаль Г.* Вишиванки для Тараса // *Голос України.* – 2013. – № 220. – 22 листопада.
25. *Кубський Р.* Першому пам'ятнику поету в Західній Україні – 100! // *Голос України.* – 2013. – № 220. – 22 листопада.
26. *Нежигай І.* Слово поета на полотнах художників-графіків // *Голос України.* – 2014. – № 8. – 17 січня.
27. *Нежигай І.* Ветерани вирушили до Кобзаревих джерел // *Голос України.* – 2014. – № 9. – 18 січня.
28. *Гордійчук М.* Вшанування через інститут... ..і музейну педагогіку // *Голос України.* – 2013. – № 170. – 13 вересня.
29. *Неїжмак В.* Пам'ятник у гетьманській столиці // *Голос України.* – 2013. – № 231. – 6 грудня.
30. *Онищенко О., Юркова О.* Рівненські майстрині вишили «Кобзар» // *Голос України.* – 2013. – № 191. – 12 жовтня.
31. *Юркова О.* «Заповіт» простягнувся через 66 поселень // *Голос України.* – 2014. – № 8. – 17 січня.
32. *Яновський С.* Степи Таврії згадуються в його творах // *Голос України.* – 2014. – № 10. – 21 січня

Л.Д. Кравчук

(м. Красилів Хмельницької області)

ФЕНОМЕН Т. ШЕВЧЕНКА: ПОГЛЯД КРИЗЬ СТОЛІТТЯ

Про письменника, чії мистецькі осяги на українському небосхилі вже понад півтора століття залишаються недосяжними ми, здається, знаємо все. Однак, у котрій раз хочеться спинитися перед величчю генія, вчитатися і вдуматися, вслухатися і вчутися в його незнищеного, безсмертного «Кобзаря».

Йдеться не про те, щоб сьогодні говорити Шевченковими словами, хоч вони й витають над нами і часто дуже доречно просяться на уста, йдеться про таку відповідальність за долю мови й народу, яку мав Тарас Шевченко, про духовність, чистоту душі й мови.

Очима Тараса український народ правдиво побачив себе – праведника й кривдника, убогого й багатого, героїчного й уярмленого, трагічного й комічного, і його устами заговорив. Слово Шевченка утвердилось як норма єдиної української літературної мови. Він використав усі джерела розвитку й збагачення української мови (живомовні, розмовні, фольклорні, Святе Письмо, літописні, давньоукраїнські, книжні та «бібліотеку життя людського»). Великий Кобзар показав українську людину в радості і печалі, у величі духу і в ницості, в минулому та сучасному, в селі та місті.

Він був і залишився на почесному місці при всіх змінах влад, в усіх українських іконостасах – саме через міфологічний, ірраціональний, ціннісно-культурний характер своєї влади над українськими душами.

Отже не дивно, що народ найбільше привертається до поета Шевченка, бо це – він сам український народ, втілений в його постаті.

Творчість Т.Г. Шевченка займає значне місце у програмі для загальноосвітніх навчальних закладів і дає багатий матеріал для естетичного і морального виховання. Його твори вчать любити свій народ, свою Україну, з повагою ставитися до історичного минулого. Українець по крові, істинний син свого великого народу він своїм генієм належить усьому людству – сучасному людству, яке у важкій наполегливій боротьбі виборює право на життя, право на чисте небо над головою, на безтурботний сміх дітей. Його [Шевченкове] обличчя звернуте до нас, і його голос лунає між нами.

Згадаймо славне ім'я Т.Г. Шевченка. Ні цар, на жандармські посіпаки не змогли заглушити могутній голос могутнього поета, який писав: «Караюсь, мучусь, але не каюсь!». Т.Г. Шевченко був великим патріотом, знавцем рідного краю, Україна для нього чиста, широка, свята. Любити рідний край закликав і сучасників, і нащадків. Він різко осудив тих, хто захоплювався культурою і мовою інших народів, забуваючи свою рідну.

Шевченко й Україна – нероздільні поняття. Волею історії він ототожнений з Україною. Шевченка ми розуміємо настільки, наскільки ми розуміємо себе, с вій час і Україну в ньому. Він сам приходить у наш день, але й ми повинні йти в його час.

Постать Шевченка – велична й пророча, сучасна. Слова великого Кобзаря є актуальними для кожного покоління українців, вони є ілюстрацією нашого сьогодення, як в Україні так і світі.

*Учітьсь, читайте,
І чужому навчаються,
Й свого не цурайтесь....
Чужі люди проганяють,
І немає злomu,
На всій землі безконечній
Веселого дому.*

Скільки українців нині за кодоном у пошуках кращої долі, і вони не хочуть повертатися в Україну, в якій безліч проблем. А скільки українців цураються рідної мови, розмовляючи російською і, зневажливо ставлячись до своїх традицій, духовних святинь.

Дійсно, Україно, це наша проблема. Адже ми, українці, так і не зможемо знайти те, що нас об'єднує, але, не дивлячись на це, ми вічні, ми неповторні. І саме це довів Шевченко у посланні «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...»:

*Розкуйтеся, братайтеся!
У чужому краю
Не шукайте, не питаєте,
Того, що немає.*

У своєму посланні Шевченко дає три накази: вчіться, пізнайте правду і обніміть найменшого брата, або, іншими словами: просвіта, наука і братерство – це ліки на нашу тяжку національну недугу. Поет, не шкодуючи своїх сил і серця, прагне переконати українців: доля ваша у ваших руках, дбайте про неї і свою Україну, вчіться на помилках історії і думайте про майбутнє.

Примирення, єднання українців – це, на думку поета, єдиний шлях на здобуття державності. Створити вільну, незалежну Україну можна тільки завдяки єдності всіх соціальних сил суспільства, лише тоді, коли вищі верстви переймуться національною ідеєю. Цей висновок, зроблений два століття тому, актуальний і нині. Біль і розпач, що Україна втратила свою незалежність, зрада національних інтересів, частини правлячої еліти – ось, що непокоїть поета.

Все це можна знову передати словами Шевченка:

*Доборолась Україна,
До самого краю.
Гірше ляха свої діти
Її розпинають.*

Нині Україна самостверджується для себе і для світу під знаком Шевченка. А Шевченків ідеал України – великої сім'ї, «вольної, нової», України без зла і сьогодні є для нас взірцем. Сьогодні, молоде покоління припадає спраглими устами до животворних криниць своєї історії, джерел рідної мови, піднімається з колін, щоб справді бути рівними і вільними у колі народів Європи.

Шевченко, народ, минуле, сучасне, майбутнє – це Україна, це – ми. Адже саме творчість Шевченка дала українському народові розуміння його долі, потреб і завдань перед обличчям майбутнього. Поезія Шевченка давно стала нетлінною і важливою частиною єства українського народу. Шевченко для нас – це не тільки те, що вивчають, а те, чим живуть, з чого черпають сили й надію. А ми повинні пам'ятати поетові заповіді.

Т. Г. Шевченко – наш сучасник, наш ровесник, духовний батько, творець і рятівник нації, який зробив незриме в історії зримим у слові, дав народному духові точку опори і повернув самоповагу українцям. Ми – частинка українського народу і пишаємося тим, що наш народ заявив про себе в усьому світі. У нас з'явилася надія на краще майбутнє. Люди цілеспрямовано йдуть до своєї мети, не зламав їх ні холод, ні голод. Багато нелегких днів вони простояли на Майдані, виборюючи свої права.

Шевченко – це митець, художник, який відкрив для української нації двері в безкінечність. Він є гарантом нашої вічності, він розбудив, розкрив нам очі, повернув націю на шлях свободи й національного визволення, він об'єднав українців в один великий український народ. Ми – народ.

«Кобзар» Шевченка – одна з найунікальніших і найуніверсальніших книг у світовій літературі. Він був джерелом натхнення для багатьох художників. Його перекладали на свої мови поети, про нього писали прозаїки – усіма

мовами світу звучать твори полум'яного Тараса. Це Біблія українського народу, це книга, якій судилося бути безсмертною, бо сам народ визнав її своєю книгою. Народ, який має такого поета, як Шевченко, і таку вічну книгу, як «Кобзар» – безсмертний. У ній переплелися доля селянки-кріпачки з долею всієї неньки-України, боротьба гайдамаків та козаків з боротьбою народу за щастя і волю. Автор зібрав в ній кожну сльозину, найменший стогін болю кріпака. Духовну велич і красу народу він підніс на найвищу височінь, чим збагатив увесь світ.

У багатьох оселях українців сьогодні побачиш портрет Тараса Шевченка, завітчаний вишитим рушником. А на столі, поряд з хлібом, лежить його книга поезій – «Кобзар». «Кобзар» підтримував українців на засланнях, на каторгах. Люди читали цю книгу, і їм легше було зносити тяжке невільницьке життя. В'язні, відбувши своє покарання, передавали «Кобзаря» іншим: нехай, мовляв, він полегшить і їхню долю; нехай згадують українці «лани широкополі, і Дніпро, і кручі», і «садок вишневий коло хати», і рідний край. Слава Тараса росте з дня на день, а дяка земляків стає надзвичайно щирою.

Жоден народ не згадує своїх визначних синів так сердечно, як українці – Т. Шевченка. Він для нас не гордість народна, а просто видатний і кожному дуже близький родич. Навіть той величезний відлік часу, який розділяє нас із Т. Г. Шевченком не завадить нам зрозуміти і побачити актуальність його творів. Нам у наш час не завадив би такий прекрасний поет як тарас Григорович Шевченко, він би підняв на новий рівень сучасну українську писемність. Його твори досить актуальні у наш час. Багато хто досліджує його творчість, захоплюється його творами, адже справді є чим захоплюватися. Він був людиною титанічної праці, написавши велику кількість таких чудових творів, Тарас залишив нам величезну спадщину як літературну, так і художню. Проте переважало в нього перше, основне й головне покликання – поета, мало сказати – новатора, а поета особливої, незвичайної сили думки, глибини почуття, могутньої революційної пристрасті.

Творчість Т.Г. Шевченка відкрила новий, вищий напрям у розвитку української культури. Ним був стверджений критичний реалізм в українській літературі, започаткований її революційно-демократичний напрям. Ім'я Шевченка вперше стало відомим на просторах Російської імперії, коли півтора століття тому в Петербурзі вийшла невелика книжечка «Кобзар». В історії України автор цього видання був винятковим явищем – він вийшов з найглибших надр трудового народу і здобув всесвітню славу.

Тарас Шевченко був і залишався вірним народові, ніколи не розривав з ним зв'язку і в кінці життя з гордістю писав: «...я плоті і духу син і рідний брат нашого безталанного народу». Творчість Шевченка повстає не найвидатнішим і світовим явищем, бо саме Шевченко вперше в історії порушив тисячолітню дрімоту соціальних поезій, тому «Кобзар» має і планетарне значення.

Минуло двісті років від дня народження Тараса Григоровича Шевченка – славного сина українського народу, але й сьогодні його слово живе між нами. Генії не вмирають, бо доки житиме український народ, доти житиме в народі гнівна й ніжна муза Шевченка. Шевченко – це наша душа, наша мудрість, це наша сила. Які б нещастя і муки не випадали на долю народу, він вистоїть, якщо з ним буде Тарас Шевченко, його «Заповіт». Він завжди підтримував і підтримуватиме нас, додаватиме наснаги.

Тож нехай «Заповіт» Великого Кобзаря стане заповітом для нас – зберегти мову народу, його звичаї, пісні й пронести все це через віки. Нехай вогонь його душі запалить у наших серцях іскру Віри, Надії, Любові до рідної землі, свого народу.

А ми повинні пам'ятати поетові заповіді. Серед цих заповітів перший і останній:

*Свою Україну любіть,
Любіть її... во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Бога помоліть.*

-
1. Газета «Слово просвіти». – 2009. – № 16.
  2. Газета «Тайны прошлого». – 2011. – № 24.
  3. *Кониський О.* Тарас Шевченко – Грушевський. – К.: Дніпро, 1991. – 701 с.
  4. *Лепкий Б.* Про життя і творчість Тараса Шевченка. – К.: Україна, 1994. – 172 с.
  5. *Мельничук Б., Дуда І.* Тарас Шевченко на Тернопільщині. – Тернопіль, 1998.
  6. *Осадчук П.* Кобзарева зоря. – К.: Радянський письменник, 1984. – 253 с.
  7. *Пістун Т.* «Свою Україну любіть». – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 174 с.
  8. *Федченко Л.* Тарас Григорович Шевченко. – К.: Наукова думка, 1989. – 300 с.
  9. *Шевченко Т.* Кобзар. – К.: Радянська школа, 1987. – 606 с.
  10. *Чуб Д.* Живий Шевченко [Текст]: біографічні та літературознавчі доповіді / Д. Чуб. – К.: Ярослав Вал, 2007. – 200 с.

*Г.М. Голиш
(м. Черкаси)*

ВІДОБРАЖЕННЯ У ТВОРЧОСТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА СИСТЕМ СОЦІАЛЬНОГО ЕТИКЕТУ ІМПЕРАТОРСЬКОЇ РОСІЇ ХІХ СТ.

*Шевченко як явище велике й вічно живе –
невичерпний, нескінченний і незупинний
(Іван Дзюба).*

У надзвичайно складних перипетіях історичного буття чільне місце належить системам соціального етикету, які на різних етапах розвитку

людства усебічно віддзеркалюють і оформлюють суспільні відносини. Як невід'ємна складова історичного процесу вказані системи виражаються в дотриманні усталених норм, принципів та умовностей, історично вироблених та прийнятих у людському співтоваристві, кодексах поведінки у спільнотах, зовнішніх формах вияву етики й моралі, а також у званнях, чинах, титулах, нагородах. Вони є предметом вивчення спеціальних історичних дисциплін, що носять джерелознавчий характер, зокрема, основ соціального етикету, етикознавства, фалеристики, медальєрики тощо. Поряд з цим соціально-етичні відносини знаходять своє яскраве відображення і в літературній творчості, яка в цій царині має певні переваги перед історичним нарративом, що виражаються в образності, більшій читаності та, зрештою, максимальній стилізації й персоніфікації подій і конкретних людських доль. Особливо в цьому плані виділяється творчість нашого літературного генія й національного пророка Т. Г. Шевченка. Митець, що пройшов мало чи не всіма щаблями соціальної ієрархії тогочасної імперії, побувавши в статусах кріпацького сина, школяра-попихача, учня-маляра, козачка, дивом звільненого кріпака, слухача академії, вільного художника, дисидента, арештанта, солдата, зрештою, щонайяскравішого репрезентанта творчої еліти, народного поета, академіка-гравера (утім, на думку О. Забужко, поет залишився соціальним маргіналом, бо упродовж життя так і не вкоренився в жодному конкретному соціумі – ані в селянському, ані петербурзькому чи українському дворянсько-інтелігенському, ані, зрозуміло, у військовому) – він на генетичному й життєвому рівні як ніхто інший розумівся на тонкощах і специфіках синхронних тому часу й попередніх соціально-етичних систем. З притаманним лише йому хистом тонкої спостережливості, глибокого аналізу і вражаюче багатой зображально-художньої палітри Кобзар майстерно відобразив у своїй творчості цей цивілізаційний феномен. Додамо до цього й те, що великий майстер слова володів ґрунтовними історичними знаннями, та проте навряд чи доречно ідентифікувати його як історика. Він виступає насамперед як митець з цілком оригінальним шляхом відтворення життя соціуму, маючи очевидні переваги перед істориками-дослідниками, що випливають з могутньої творчої сили самого поета.

Попри очевидну актуальність (особливо в рік 200-літнього Шевченкового ювілею) та значний гносеологічно-евристичний потенціал визначеної нами проблеми вона ще не стала предметом спеціального вивчення як у середовищі істориків, так і літературознавців. Лише деякі дослідники зверталися до її окремих сегментів та й то винятково на дотичному чи фрагментарному рівні. Виходячи із зазначеного, метою цієї розвідки визначено на основі текстуального аналізу окремих творів, застосовуючи полідисциплінарні підходи, виявити об'єкти й засоби відображення в літературній та епістолярній творчості Т.Г. Шевченка систем соціального етикету імператорської Росії XIX ст.

Твори поета рясніють яскравим відображенням соціально-етичних відносин кріпосницької Росії. Для нього, колишнього кріпака, це стало заледве

не найголовнішим вектором творчості. Вражає, зокрема, масштабністю панорами Російської імперії поема «Сон». Облітаючи уві сні величезні простори імперії поет бачить не щось примарне, а страшні реалії жорстокого й несправедливого суспільного порядку: у селах – сваволю поміщиків, підневільну працю кріпаків, опухлих від голоду дітей, у Сибіру – каторгу, де мучаться в «кайданах залиті» борці за волю, у Петербурзі – царський палац, як уособлення тиранії й беззаконня. Протестні мотиви проти соціального визиску посилюються у поезії «І виріс я на чужині»:

*А скрізь на славній Україні
Людей у ярма запрягли
Пани лукаві... Гинуть! Гинуть!
У ярмах лицарські сини¹...*

Не менш виразно ці мотиви звучать і в поезіях «Сон» («На панщині пшеницю жала»), поемі «Гайдамаки» та багатьох інших.

Як колишнього уярмленого митця, поета на особистісному рівні хвилювала драматична доля кріпака-інтелігента. Ця тема була суголосною фабулам відомих повістей О. Герцена «Кто виноват?», «Сорока-воровка» та інших тогочасних творів. Пам'ятні для самого Т. Шевченка події його життя (праця в майстерні Ширяєва, спілкування з К. Брюлловим, О. Венеціановим, В. Жуковським та ін.) відображені в повісті «Художник», у центрі якої – безіменний герой з щемно-драматичною життєвою й творчою долею². Подібний мотив простежується і в повісті «Музикант», що написана у формі дорожніх нотаток³.

У цьому ганебному кріпацтві Шевченка обурювали не тільки і не стільки поміщики, скільки самі раби: чого вони змирилися зі своєю долею й не протестують? Навколо безсоромний грабіж і насильство, «а люди, хоч бачать люди, та мовчать»; «а ми дивились, та мовчали, та мовчки чухали чуби»⁴; «німі на панщину ідуть / І діточок своїх ведуть»⁵.

О. Забужко у своїй монографії робить цілком слушний висновок про абсолютну перевагу морально-етичного виміру міту Т. Шевченка над усіма іншими⁶. У сенсі соціально-етичному цілком виразним у Шевченковій творчості є мотив морального звиродніння дворянства як головної опори царизму. Найповніше це виявилось в прозових творах, зокрема повістях «Княгиня», «Нещасний», «Близнюки», в яких великий майстер слова розкриває духовну спустошеність, невігластво поміщиків, розвінчує їхню сваволю, що ставала причиною багатьох людських трагедій⁷.

Примітивізм способу життя й духовну нищість представників дворянства чи не найяскравіше показує Т. Шевченко, описуючи життя переяславського поміщика Горкуші. Цей представник дворянства намагається «тримати марку», хизується своєю ефемерною соціальною вищістю: «Да подать мне сюртук, в котором я губернатора встречал, да панталоны подать желтые и красный кашемировый жилет»; «коляска в нас хорошая, кони добрые, орловские, и кучер в армяке, воротник обшит кожей, чтоб бороною сукна не тер. Я велел рессоры подпереть подставками..., видно, кто едет!»⁸

Т. Шевченко у своїх творах яскраво показує корпоративний характер, суперечливість і лицемірність у дотриманні етичних норм представниками дворянства. Тоді як у своєму, поміщицькому середовищі вони, як правило, педантично виконують усталені й освячені віками норми політесу (дворянського європейського етикету), то в стосунках зі своїми кріпаками перетворюються на звичайнісіньких хамів і грубіянів, позаяк людьми їх не вважають. Так, у повісті «Нещасний» говориться про те, що *«ротмістр вважав себе великим птахом і для нього етикет, навіть у відносинах з дружиною був мало не першою заповіддю»*⁹. З іншого боку, уже згаданий пан Горкуша, що чванився своєю гречністю серед поміщиків, застосовує такий стиль спілкування із лакеями: *«Пошел вон, дурак!»*; *«Пошла вон, дура!»*¹⁰ і т. п.

З великою гіркотою у своїх щоденникових записах говорить Т. Шевченко про гнітючу атмосферу етичних стосунків у миколаївській армії, яка в нього самого забрала десять років життя. Він розвінчує жахливі реалії солдатчини, котрі спрямовані на знищення людської екзистенції, перетворюючи вояка в безсловесний гвинтик, безправний додаток до системи, вивореної «фельдфебелем-царем»: *«...Выслушать глупейшее и длиннейшее наставление о том, как должен вести себя brave солдат и за что он обязан любить Бога, царя и своих ближайших начальников, начиная с дядьки и капрального ефрейтора... Должен похоронить в самом себе всякое человеческое чувство, сделаться бездумным автоматом и слушать молча, не краснея и не бледнея, слушать нравственное назидание от грабителя и кровопийцы. Гнусно! Отвратительно! Дожду ли я тех блаженных дней, когда из памяти моей испарится это нравственное безобразие? Не думаю»*¹¹.

У згаданій поемі «Сон» Шевченко саркастично зображує ієрархію відносин в урядовій еліті на чолі із «земним Богом» – царем, а також у середовищі вищого та провінційного чиновництва. Це знайшло свій майстерний вияв у сцені «великого мордобиття», котре метафорично відобразило відносини плазування, чиношанування, бюрократичної залежності в самодержавній миколаївській Росії:

*...Цар підходить
До найстаршого... та в пику
Його як затопить!
Облизався неборака,
Та меншого в пузо –
Аж загуло! А той собі
Ще меншого туза
Межу плечі; той меншого
А менший малого,
А той дрібних...»*¹²

Зі знанням предмету митець яскраво зображує відносини в сільському соціумі, показуючи, що селян притісняють не лише пани, а й підпанки в особі дрібних чиновників. Так, у повісті «Капітанша» він пише таке: *«Я не*

знаю нічого ненормального й огиднішого за сільського писаря, він перший грабіжник бідного мужика, ледар, п'яниця, вмістилище всіх паскудств і щонайперший розбещувач простосердечних мужичків; тому що він святе письмо читає»¹³.

З особливим пієтетом Шевченко ставиться до зображення етичних відносин у такому малому, проте доленосно-важливому соціумі, яким є родина. Він був переконаний, що сім'я має будуватися на підмурках взаємної любові, поваги, сердечної близькості, єдності дій, рівної відповідальності. У своїх повістях «Близнята», «Прогулянка із задоволенням і не без моралі», «Наймичка» Кобзар з великою теплотою змальовує сім'ї Гирло, Прехтелів, Сокир, які вписуються в його етично-ціннісну шкалу. Щонайбільше митця обурювали шлюби з розрахунку, які в ХІХ ст. стали типовим і досить поширеним явищем. Наприклад, у повісті «Княгиня» показана доля дівчини із заможної, але не родовитої сім'ї, яку проти її волі видали заміж за князя. Життя з нелюбом зрештою призвело до трагічного кінця. Автор з сумним докором звертається до матерів: «Ой матері, матері! Ви забуваєте як страждали при народженні дитини, коли так дешево продасте цю дитину, що вам так дорого обійшлася»¹⁴.

Шевченко не мислить родини без дітей, бо вони на переконання поета – то найбільше щастя. Так, характеризуючи загалом благополучне життя сім'ї Сокир (повість «Близнята») він однак зазначає, що подружжю бракувало «найбільшого блаженства в житті – дітей»¹⁵.

У сучасній науці дедалі більший дослідницький інтерес викликають проблеми гендерних відносин у суспільстві. Ці багато в чому основоположні відносини досить вагомо відобразилися і в творчості великого Кобзаря. Більш того, є всі підстави стверджувати про пріоритетність цього літературно-творчого вектора в Шевченковому доробку. На думку Ю. Гончару творчості поета саме консенсус фемінного (жіночого) і маскулінного (чоловічого) виступає як життєдайний конструкт національної ідеї¹⁶.

Загалом, на думку авторитетних літературознавців у зображенні гендерних відносинах Т. Шевченком виокремлено такі мотиви:

1) *мотив самотності*. Наприклад, в 1860 р. після розриву з Ликерою Полусмаковою поет так відгукнувся на хвилюючу для нього тему:

*...Світ широкий
Людей чимало на землі...
А доведеться самотим
В холодній хаті кривобокій,
Або під тином простяглись...¹⁷*

2) *мотив відособлення*:

*Дівчаток москалі украли
А хлопців в москалі забрали.
А ми неначе розійшились
Неначе брались – не єднались¹⁸*

3) *мотив деструктивних стосунків*, що справляють руйнівний вплив на героїв, наприклад, спокусництво, гвалтування. Наприклад, Микита в «Титарівні» зловживає дівочою довірою¹⁹, а в поемі «Княжна» вчиняється пряма наруга над героїнею:

*Прийшов, і двері одмикає,
І лізе до дочки...
А потім крик, а потім гвалт
І плач почули із палат...²⁰*

Поет показує й трагічні наслідки такої моделі асоціальності: Катерина кинулася в ополонку, Оксаночка збожеволіла, Лукія зробилася юродивою, а «причинна» пірнула до русалок.

4) *мотив єднання*, як відзначалося вище, втілений Шевченком в образі ідеальної сім'ї і є репрезентацією прагнення одухотвореної гармонії фемінного й маскулінного начал («серцем ділитися»). Тут присутній і мотив андрогінності як роз'єднаної цілісності чоловіко-жінки, половинної істоти, що шукає доповнення в людині іншої статі.

Окрему пильну увагу Шевченко приділяє жіночим постатям з особливим соціальним статусом: зраджених, зведених, покинутих у результаті несправедливості, розчакнутості світу, в тім числі й фемінно-маскуліної. Мова йде насамперед про соціальний феномен покритництва, до якого поет звертається насамперед у поемі «Катерина» та ще цілій низці поетичних і прозових творів. Як стверджує Ю. Барабаш, покритництво постає в поета в трьох аспектах: у соціальному – як одне з потворних породжень кріпацтва (аморальність, свавілля поміщиків щодо дівчат-кріпачок); екзистенційному – як свідчення недосконалості світобудови й людської природи; і, зрештою – психоаналітичному, бо покритництво – це крайня форма «антилюбові-перверсії»²¹. Близькою до вказаної соціально-етичної проблеми є й досить розлого відображена в Шевченковій творчості життєва трагедія незаконно народжених дітей – байстрят.

У морально-етичній оцінці любовного «гріха» попри усталені в тогочасному суспільстві традиції громадського осуду таких жінок, у Т. Шевченка бачимо виразну тенденцію їх виправдання, і відтак поет займає послідовну фемінну позицію. Він намагається забезпечити їхню соціальну реабілітацію, зрештою відновити гендерну рівновагу. Особливо випукло ці мотиви виписано у його поемі «Марія»²².

У окремих творах Т. Шевченка подибуємо віддзеркалення традицій сільського соціуму щодо флористичного способу пошанування пам'яті.

Так, у поезії «Подражаніє Едуарду Сові» читаємо:

*Посаджу коло хатини
На спомин дружині
Яблуньку, і грушеньку
На спомин єдиній²³.*

Поряд із зображенням етичних відносин у різних соціумах Т. Шевченко подає у своїх творах й розмаїту палітру назв звань, чинів, титулів тощо. Серед них, зокрема, такі:

1) *військові* – бригадир («Капітанша», С. 291²⁴), полковник, капітан («Капітанша», С. 287), ротмістр («Мандрівка з приємністю і не без моралі». С. 616), майор («Капітанша», С. 297), портупей-майор («Близнята», с. 330), штабс-капітан, ротний, поручик, підпоручик, прапорщик («Нещасний», С. 214 – 216), штаб-лікар («Капітанша», С. 287), корнет («Наймичка», С. 46), унтер-офіцер («Капітанша», С. 294), а також фельдфебель, єфрейтор («Юродивий», Поєми і повісті, С. 253);

2) *поліцейські* – обер-поліцеймейстер («Нещасний», С. 251), квартальний («Нещасний», С. 259);

3) *цивільні* – аудитор («Нещасний», С. 250), городничий («Близнята», С. 426);

4) *духовні* – соборний протоієрей («Близнята», с. 330), протоієрей («Нещасний», С. 218);

5) *титули* – князь, граф тощо.

У контексті зазначеного заслуговують на увагу сповнені їдкою сарказму такі поетові рядки:

*Во дні фельдфебеля-царя²⁵
Капрал Гаврилович Безрукий²⁶
Та унтер п'яний Долгорукий²⁷
Україну правили...²⁸*

Кобзар добре розумівся на соціально-службовій ієрархії, визначеної «Табелем про ранги» (1722 р.). Наприклад, у повісті «Близнята» Т. Шевченко пише, що «по екзамену удостоївся він (герой оповіді – авт.) скромного звання лікаря з чином дванадцятого класу»²⁹. Згідно з «Табелем 12-й клас відповідав чину «губернський секретар».

У поезії «Москалева криниця» поет, розмірковуючи над долею солдата-інваліда, зокрема зазначає:

*Після великої зими
Вернувся і Максим безногий
В поході, каже, загубив
Та срібний хрестик заробив³⁰.*

Відразу виникає запитання: про який такий «хрестик» іде мова? Вочевидь, поет мав на увазі Георгіївський хрест – єдину орденську нагороду, якою від 1807 р. відзначали бойову доблесть нижчих чинів (офіційна назва – Знак відзнаки Воєнного ордена, носився на георгіївській стрічці)³¹.

У Шевченковому наративі застосовується й вражаючий розмай фразеологізмів ввічливості та етикетних дружніх і шанобливих означень. Перелічимо бодай частину гоноративів-звертань, що зустрічаються в літературній творчості та епістолярії Кобзаря:

1) *дружнього характеру* – добродію, пане, пані, панночко, паничу, батьку, батечку, брате, братику, отамане-брате, брате-друже, друже, благородний друже, добрий друже, єдиний друже, друже мій великий, милий друже, голубе сизий, небоже, небого, небораче, серденько моє, доню моя, любий земляче, щирий земляче і т. п.

2) *офіційні* – ваше високопревосходительство (лист до В.О. Перовського), ваше превосходительство (до П. І. Гессе), ваше высокоблагородіє (до А.П. Маєвського, А.Г. Родзянка), ваша ясновельможність (до О.С. Уварова, Ф.С. Толстого, М.А. Долгорукова), ваше благородіє, ласкавий пане, високоблагородний, вельмишановний, глибокоповажний тощо³².

Переконаливою ілюстрацією бездоганного знання Т. Шевченком звертально-етичних норм ХІХ ст. є, наприклад, такий монолог героя, наведений у повісті «Близнята»: *«Його благородіє наказали вам, щоб ваше благородіє приділили їм сороківку або з речей що-небудь...Його благородіє штабс-капітан Зосим Никифорович»*³³. У цьому випадку мова йде про репрезентантів обер-офіцерських чинів (від ХІV до Х класу за «Табелем про ранги»: прапорщиків, підпоручиків, поручиків, штабс-капітанів), до яких було прийнято звертатися за формою «ваше благородіє».

У епістолярних стосунках з офіційними особами Т. Шевченко послуговується усталеними в тогочасному суспільстві підсумково-ввічливими формами на кшталт: *«С совершенным уважением и полной благодарностью имею честь быть Вашего сиятельства покорнейший слуга Т. Шевченко»* (до графа О.С. Уварова)³⁴ або *«С глубочайшим уважением и преданностью честь имею быть Вашего сиятельства всепокорнейшим слугою Т. Шевченко»* (до генерал-губернатора князя М. А. Долгорукова)³⁵.

Н. Журавльова підкреслює, що в листах Кобзаря вживаються етико-ввічливі формули та фразеологізми, пов'язані з лексемою Бог. Поет часто послуговується традиційними висловами *«Христос воскрес»*, *«Воистину воскрес»*, у етикетних ситуаціях прохання чи вибачення вживає зворот *«ради Бога»*, *«в ім'я Бога»*, *«Бога для»*, у звертаннях застосовує словосполучення *«Богу милий»*³⁶.

Як впливає з поданого вище емпіричного й аналітичного матеріалу, у Шевченковому наративі досить яскраво й багатогранно відобразилася розмаїта палітра соціально-етичних відносин у різних соціумах імператорської Росії ХІХ ст. Звертає на себе увагу глибинна компетентність Кобзаря, його спостережливість, унікальний художній талант у характеристиці тогочасних систем соціального етикету. Усе це дає вагомі підстави твердити про неперехідне джерелознавче значення творчості Т. Шевченка як підґрунтя дослідницьких зусиль науковців у реконструкції соціальних феноменів позаминулого століття. Через обмежений формат цієї розвідки автором було заторкнuto лише окремі сегменти тематичної ніші, яка вбачається досить перспективною для подальшої наукової розробки як вченими-істориками, так і літературознавцями.

---

1. Шевченко Т. І виріс я на чужині // Шевченко Т. Повне зібрання творів (далі – ПЗТ): у 12 т. – К., 2001. – Т. 2. Поезія 1847–1861. – С. 120.

2. Шевченко Т. Художник // Шевченко Т. Повісті. – К., 1964. – С. 439–434.

3. Шевченко Т. Музикант // Шевченко Т. Повісті. – С. 139–205.

4. Цит. за: *Чуковський К. Шевченко // Сучасність*. – 1992. – № 3. – С. 162.
5. *Шевченко Т. І виріс я на чужині // Шевченко Т. Повне зібрання творів (далі – ПЗТ): у 12 т. – К., 2001. – Т. 2. – С. 119.*
6. *Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу*. – К., 1997. – С. 70.
7. *Шубравський В. Шевченків епос // Шевченко Т. Поеми та повісті*. – К., 1978. – С. 9.
8. *Шевченко Т. Про пана Горкушу (запис П. Куліша) // Шевченко Т. ПЗТ: у 12 т. – К., 2003. – Т. 4. Повісті*. – С. 331.
9. *Шевченко Т. Нещасний // Шевченко Т. Повісті*. – К., 1964. – С. 219.
10. *Шевченко Т. Про пана Горкушу (запис П. Куліша) // Шевченко Т. ПЗТ: у 12 т. – К., 2003. – Т. 4. – С. 330.*
11. *Шевченко Т. [Щоденник] // Шевченко Т. ПЗТ: у 12 т. – К., 2003. – Т. 5. Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Буквар южнорусский». Записи народної творчості*. – С. 22.
12. *Шевченко Т. Сон // Шевченко Т. Зібрання творів: у 6 т. – К., 2003. – Т. 1. Поезія 1837–1847*. – С. 273.
13. *Шевченко Т. Капітанша // Шевченко Т. Повісті*. – К., 1964. – С. 295.
14. *Шевченко Т. Княгиня // Шевченко Т. Повісті*. – К., 1964. – С. 127.
15. *Шевченко Т. Близнята // Шевченко Т. Повісті*. – С. 340.
16. Див. *Гончар Ю. Сердечний рай. Гендерні аспекти художнього світу Тараса Шевченка*. – Черкаси, 2010 – 188 с.
17. *Шевченко Т. Якби з ким сісти хліба з'їсти // Шевченко Т. ПЗТ: у 12 т. – К., 2001. – Т. 2. – С. 364.*
18. *Шевченко Т. Зійшлись, побрались, поєднались... // Шевченко Т. ПЗТ: у 12 т. – Т. 2. – С. 370.*
19. *Шевченко Т. Титарівна // Шевченко Т. ПЗТ: у 12 т. – Т. 2. – С. 92.*
20. *Шевченко Т. Княжна // Шевченко Т. ПЗТ: у 12 т. – Т. 2. – С. 32.*
21. *Барабаш Ю. «...Людей і Господа любить» (Любов як ментальна й поетична константа творчості Т. Шевченка) // Теми і мотиви поезії Т. Шевченка*. – К., 2008. – С. 202.
22. Див.: *Шевченко Т. Марія // ПЗТ: у 12 т. – Т. 2. – С. 311–328.*
23. *Шевченко Т. Подражаніє Едуарду Сові // Шевченко Т. ПЗТ: у 12 т. – Т. 2. – С. 329.*
24. У цьому інформаційному блоці сторінки подано за: *Шевченко Т. Повісті*. – К., 1964. – 684 с.
25. Цар Микола І Павлович
26. Дмитро Гаврилович Бібіков, генерал-губернатор Київщини, Поділля і Волині в 1837–1852 рр.
27. Микола Андрійович Долгоруков, генерал-губернатор Полтавщини, Харківщини та Чернігівщини в 1840–1847 рр.
28. *Шевченко Т. Юродивий // Шевченко Т. Поеми і повісті*. – К., 1968. – С. 253.
29. *Шевченко Т. Близнята // Шевченко Т. Повісті*. – К., 1964. – С. 383.
30. *Шевченко Т. Москалева криниця // Шевченко Т. ПЗТ: у 12 т. – Т. 2. – С. 67.*
31. *Генеалогія и системы социального этикета // Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины / В.Б. Кобрин, Г.А. Леонтьева, П.А. Шорин*. – М., 1984 – С. 203.
32. Див.: *Шевченко Т. ПЗТ: у 12 т. – К., 2003. – Т. 6. Листи Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю*. – С. 29, 92, 176 та ін.
33. *Шевченко Т. Близнята // Шевченко Т. Повісті*. – С. 391.

34. Шевченко Т. Лист до графа О.С. Уварова // Шевченко Т. ПЗТ: у 12 т. – Т. 6. – С. 176.

35. Шевченко Т. Лист до М. А. Долгорукова // Шевченко Т. ПЗТ: у 12 т. – Т. 6. – С. 32.

36. Журавльова Н. «Нехай вам Бог помагає на все добре...» (епістолярій Т.Г. Шевченка як відображення національних рис української ввічливості // Тарас Шевченко і народна культура: зб. наук. праць Міжнар. (35-ї) наук. Шевченківської конф. – у 2 кн. – Черкаси, 2004. – Кн. 2. – С. 100–107.

*І.І. Кривошея,
Л.М. Якименко
(м. Умань)*

КОЗАЦЬКА ДОБА В РАННІЙ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Шевченкіана й, власне, постать Тараса Шевченка в межах українського наукового дискурсу давно перетворилася на загально визнаний феномен, однак в останній час в історичній і літературознавчій науках відбувається зміна інтерпретаційних стратегій. Одним із ключових напрямків сучасних досліджень є інтертекстуальні доміанти у творчому спадку митців постшевченківської епохи, а також компаративний аналіз прозових і поетичних текстів Тараса Шевченка й поетів та письменників пізнішої доби – аж до сьогодення. Крім того, його ідеї й світоглядні орієнтири, засновані на архетипних структурах, що творчо трансформувалися в наскрізні образи-концепти й повноцінний «український світ», так чи інакше проступали мало чи не в усіх засадничих документах представників українського національного руху.

Про національно-політичні та історичні погляди Тараса Шевченка написано досить багато. Проблема історизму його поетичних творів знайшла своє відображення в працях видатних мислителів кінця XIX – початку XX століття (М. Костомаров, П. Куліш, М. Драгоманов, І. Франко та ін.). Автори шевченкознавчих розвідок 20–30-х рр. XX ст. не виходили за рамки механічного зіставлення на інформаційному рівні поеми й джерела. Дещо спорядично та амбівалентно звучить модерністське прочитання Т. Шевченка М. Євшаном. Під натиском ідеологічних перспектив і програм постать поета зайняла помітне місце в контексті історичної націоналістичної думки, зокрема у випадку Д. Донцова та Є. Маланюка. Студії Л. Плюща й Г. Грабовича засвідчили нові шукання в шевченкознавстві. Згодом з'явилися монографії українських радянських істориків і літературознавців І. Гуржія, Я. Дзирі, Д. Дорошенка, М. Марченка, статті О. Апанович, М. Бачевського, Ю. Івакіна. У них значна увага приділялася творчому доробку Тараса Шевченка, проте не обійшлося без ідеологічних нашарувань.

На початку 1990-х рр. «міфологічну школу» в шевченкознавстві репрезентували Г. Грабович і О. Забужко, що стимулювало розвиток такої галузі, як філософське шевченкознавство. На сучасному етапі поетичний спадок Кобзаря досліджується та аналізується такими вченими, як П. Іванишин, О. Мішуков, Є. Нахлік, В. Смілянський, Н. Чамат, Л. Якименко, В. Яременко, що шукають нові методи та шляхи осягнення й кращого розуміння творчості Великого Кобзаря¹.

Разом із тим романтичний історизм Т. Шевченка раннього періоду творчості вимагає ретельнішого аналізу з історичної та історіософської точок зору. Тим більше, що поет не ставив собі за мету здійснити історико-фактологічне моделювання національного минулого чи його художню реконструкція. Тут історія є своєрідним кліше поетико-романтичної структури, що «спресовуючи «временні літа», концентрує героїчні вершини національної історії, утверджує її рушійні духовні сили»².

Шевченкові екскурси в минуле є ключем до розуміння сучасності, морально-етичними пересторогами на майбутнє. Сучасна йому дійсність, на думку поета, є могилою для України, над якою літає сторожем російський чорний орел. І цій сумній, трагічній дійсності він протиставляв важке, криваве, але ясне минуле. Тарас Шевченко ідеалізував минувшину тому, що бачив у ній змагання українського народу за свою національну й політичну самостійність. Поет разом із М. Максимовичем, І. Срезневським, О. Бодяньським, М. Костомаровим, П. Кулішем та іншими українськими митцями творив романтичний міф про ідеальне козацтво»³ як приклад для наслідування сучасниками:

*Було колись в Україні
Ревіли гармати,
Було колись запорожці
Вміли панувати.*

У поемі «Чернець» у рядках:

*А я, брате,
Таки буду сподіватись,
Таки буду виглядати*

сконцентровано словесний продуцент національно-історичної свідомості. «Виглядає» поет новий сучасний лад «без холопа і без пана», ідеал якого він пов'язував із демократичними й республіканськими традиціями Запорозької Січі. Шевченко створив свою, вивірену історико-національною правдою, романтично-художню концепцію української вольниці. Ставлення до неї в Тараса Григоровича однозначне – це одна з найгероїчніших епопей людства. У творах про запорозьке козацтво Шевченко ставив актуальне й на сьогодні питання про державність України, оспівував Запорозьку Січ як носія державних демократичних традицій українського народу.

Світогляд поета віродив, переосмислив по-новому ранню міфологію козаччини⁴. Він був першим справжнім «національним інтелектуалом», який розв'язав традиційну проблему «українського дуалізму» шляхом творення,

на протипагу імперському міфу Санкт-Петербурга, нового «міфу України», чим забезпечив «радикально нову парадигму співіснування українського індивідуума з імперією»⁵.

Україна була в його мріях країною «лицарів великих, Богом незабутих», які «вміли панувати», Україна козацька, не «хліборобська Україна» мільйонів продуцентів, не «демократично-прогресивна» Україна, яка мала йти на блиск чужих гасел лжепророків космополітизму. Дві духовні стихії – «мирні слов'яни» й козацтво, люди, закохані в тишу й безпеку домашнього затишку з його милим, але примітивним устроєм, і ватага лицарська; чутливість – і суворість, ліризм – і трагізм, ніжність – і мужність, пристосування до життя й формування його на свій кшталт, пасивність і героїзм.

Цей духовний двоподіл населення України виразно відчував Шевченко. А вся його життєва філософія й сам він, уся вдача його презентували яскравий тип козака: як тип певного душевного й духовного складу, певної верстви суспільства, яка надавала тон і колорит Україні, і члени якої були в «лицарстві Запорозькім», і в чернецтві, і серед жіноцтва тої провідної касти. Орден запорозький – це був синтез аскетичної мужності старого княжого Києва, відчайдушного розгулу буйного ренесансу Волині й суворого войовничого духу низового лицарства запорозького нашого степу⁶.

Сам Шевченко, як зазначає Д. Донцов, не уявляв собі жодної іншої України, як тільки козацької. Сам себе вважав приналежним до рангу козацтва: «як ще були ми козаками», «подай же руку козакові»... Для багатьох він «жив тим козацьким духом, який оживляв його» (Полонський), був «усім тип козака» (Тургенєв). І земляки – не раз з похвалою, не раз із доганою – бачили в нім нащадка «предків своїх козацьких» (Куліш) або «запорожця» своєю вдачею (Костомаров)⁷.

Розпочавши заочне знайомство з Г. Квіткою-Основ'яненком восени 1839 року, Т. Шевченко надіслав йому разом із листом автограф свого вірша – «Посланіє», написаного під враженням від Квітчиного нарису «Головатий» про кошового отамана Чорноморського козацького війська. Романтичний образ історичної особи надихнув Кобзаря на створення поезії й викликав тривалий інтерес поета не лише до цієї постаті, але й до історії Запорозької Січі. З історичних праць Д. Бантиша-Каменського, М. Маркевича, з «Історії русів» та з «Запорожской старины» І. Срезневського Тарас Шевченко черпав історичні знання, історичні образи, художньо обробляючи їх. На думку М. Петрова, «Шевченко якнайкраще зрозумів і показав дух Запорожжя. Цікаво, як зображено в нього ставлення отаманів до інших запорожців: воно полягало в повній диктатурі, і з повною залежністю в той же час диктатора від виборців. Виборний отаман усвідомлював, що він – представник громадянської думки, готовий був піддатися її контролю й звертався до товариства, як до друзів, як до рівних».

Що саме так уявляв собі Шевченко запорозький устрій, видно з поеми «Іван Підкова», де отаман зупиняє флотилію біля гирла Дніпра й звертається до товаришів із промовою, пояснюючи мету походу, та з запитанням, чи

продовжувати цей похід, хоч заздалегідь знав, що відповідь буде ствердною. Панувала повна довіра виборному отаманові. Це дало підставу П. Зайцеву говорити про глибоке проникнення поета в психологію військової громади та її керівника⁸.

В історичних поемах Шевченко втілює ідею зображення не тільки діянь героїв-одинаків, а й подвигів демократичної маси, висвітлює роль народу в історичному процесі. Дуже глибоко розуміючи весь драматизм історичного минулого України й сучасний стан речей, поет зосередив головну увагу на ідеї свободи, справедливо вважаючи, що життя не може бути без боротьби за волю. Він вивчав народні повстання, викриваючи погляди тих істориків, які оголошували їх «бунтами». На його думку, не може бути «бунтом» справедливий, визвольний рух народу проти своїх гнобителів, хоч якої б національності вони не були. Поет неодноразово звертається до образів керівників селянсько-козацьких повстань – Северина Наливайка, Тараса Федоровича (Трясила), Павла Буга (Павлюка), Якова Остряниці. Усі вони, із погляду Шевченка, – невтомні борці з засиллям польської шляхти на Україні, що спиралися на широку підтримку народних мас.

Так, постать Северина Наливайка найбільше імпонувала Тарасу Григоровичу не лише бунтарською, героїчною суттю, але і як постать політичного діяча, реформатора, адже той виступив із широким планом організації козацької провінції в межах України, у якій би панували порядки Запорозької Січі. До цього героїчного образу Шевченко звертався у вірші «У неділеньку, у святую...», а в поемі «Тарасова ніч» він назвав прізвище Наливайка серед видатних керівників боротьби народу України проти панської Польщі⁹. Високу оцінку дав йому і в поемі «Гайдамаки»:

*(Ярема) А він, мандруючи, співа,
Як Наливайко з ляхом бився¹⁰.*

Серед славних наших предків, самовідданих борців в ім'я незалежної України визначне місце належить і Семенові Палію. Тарас Шевченко у свій час дуже цікавився цією постаттю. У червні 1843 р. він відвідав Межигірський монастир, а в 1845 році, подорожуючи Україною, виконав малюнки «Чигирин з суботівського шляху», «Семен Палій у Сибіру», що мали увійти в наступну серію видання офортів «Мальовничої України». У 1847 році, перебуваючи в Орській фортеці, Тарас Григорович пише поему «Чернець», де й змальовує неповторний образ Семена Палія, якому немає аналогів ні у фольклорі, ні в літературі. Дослідники вважають, що кульмінаційна точка Шевченкової творчості – період «Невольничої музи», а поема «Чернець» – створена в той час. Про неї писав М. Рильський: «Це твір золотого генія»¹¹.

Перебуваючи на засланні, поет, певно, відчув якусь спорідненість своєї долі з долею скривдженого засланця, який обороняв на Правобережжі український народ від польського уряду, боровся за козацький устрій. Але Палій, зображений Шевченком, уже не вірив у свої сили й у відродження своєї ідеї. Єдине, що йому залишилося, – молитися за Батьківщину, а потім прощатися зі світом, як велить козацький звичай. Серед вільної козацької гулянки з

винами, медами й музиками «В червоних штанях оксамитових / Матнею улицю мете, / Іде козак. І так / Аж до Межигорського Спаса. / Потанцював сивий / А за ним і товариство / І весь святий Київ». Брама монастиря відчинилася, «козака впустили / І знов брама зачинилася / Навік зачинилась / Козакові». Сивий козак, що в такий спосіб попросився зі світом – це Семен Палій, «запорожець, / Лихом не добитий».

Проте Шевченко не зміг змиритися з тим, що Палій став на бік Москви, не міг повірити, що фастівський полковник і гетьман Мазепа були ворогами не тільки один одного, а й суперечили українській визвольній справі:

*А сивий гетьман, мов сова,
Ченцеві зазирає в вічі.
Музика, танці і Бардичів.
Кайдани брязкають... Москва,
Бори, сніги і Єнісей...
І покотились із очей
На рясу сльози...¹².*

Але причину поразки поет шукає в збігові історичних обставин, у душі, у серці Семена Палія. Шевченко радить йому:

*А серцеві не потурай,
Воно тебе в Сибір водило.
Воно тебе весь вік дурило,
Трясни ж його і занехай
Свою Борзну і Фастовщину.
Загине все, ти сам загинеш.
І не згадають, щоб ти знав...¹³.*

Однозначно ці слова сприймати не можна. Так, Надія Відоняк схильна вважати, що зазначені рядки з поеми «Чернець» – «суд власного сумління (Палія) за те, що занадто довіряв своєму серцю, що необачно, під впливом особистої образи став на бік Петра І; саме воно примусило його, Палія, піти в монастир, щоб решту свого життя присвятити молитві за рідну землю:

*До утрени завив у дзвіниці
Великий дзвін. Чернець мій встав,
Надів клобук, взяв патерицю,
Перехрестився, чашки взяв...
І за Україну молитись
Старий чернець пошкандибав!»¹⁴.*

Ще одним трактуванням «настанов серцю Палія» Шевченка може бути закид козацькому полковникові щодо надмірної довіри й до самого гетьмана Мазепи, що зрадив його, не допоміг у визвольній справі. Завершує поет свій екскурс тужливо-теплими словами на адресу славної минувшини, що не дає спокою Палію-ченцеві:

*Бере письмо святе в руки,
Голосно читає...
А думкою чернець старий*

*Далеко літає.
І тихнуть Божії слова,
І в келії, неначе в Січі,
Братерство славне ожива¹⁵.*

Пам'ять про фастівського полковника Семена Палія збереглася в легендах, переказах, оповіданнях і піснях. Шевченко увіковічнив його образ не лише в поемі «Чернець», а й у поемі «Іржавець» та у вірші «Швачка»:

*Наробили колись шведи
Великої слави,
Утікали з Мазепою
В Бендери з Полтави,
А за ними й Гордієнко...
Нарадила мати,
Як пшениченьку пожати,
Полтаву достати.
Ой пожали, якби були
Одностайне стали
Та с фастівським полковником
Гетьмана єднали¹⁶.*

Історична пам'ять поета зосереджена й на образі козацької могили. У Шевченка вона – не об'єкт українського степового пейзажу, а національна реліквія, символ, свідок української історичної героїки. Поетичний образ могили персоніфікований. Могила й воля – ці поетичні образи не раз виступають поруч. На Україні «родилася, царювала козацька воля», вона «лягла спочить <...>, а тим часом вироста могила» («Думи мої, думи мої...»). У Шевченка «в могилі», уражена сном, перебуває не власне Україна, а її «воля» – і суб'єктивна, й об'єктивна нараз¹⁷. Оригінальне Шевченкове художнє бачення козацької могили – не як місця поховання волі, а всього лише її перепочинку. Підтекст гранично чіткий і зрозумілий: відпочинок не вічний, навіть недовготривалий:

*Високі могили, дивися дитино,
Усі ті могили, усі отакі,
Начинені нашим благородним трупом,
Начинені туго. Оце воля спить!
Лягла вона славно, лягла вона вкупі
З нами козаками! Бачиш, як лежить –
Неначе сповита!.. Тут пана немає.
Усі ми однако на волі жили!
Усі ми однако за волю лягли,
Усі ми і встанем.*

Поетичний образ могили в ранній творчості Шевченка потрібно розглядати в контексті усього типологічного ряду його романтичних творів на цю тему, бо лише за такої умови можна збагнути її «рух», розвиток, динаміку. Вагоме місце «могильна» тема посідає як у ранній творчості поета,

так і в текстах періоду «Трьох літ», який Шевченко назвав «добою політичного радикалізму, панславізму». Кобзар помітно політизується, мислить по-державному, «остаточно формується й протимосковська політична поетова концепція». Козацька могила Шевченка виростає у великий національний символ¹⁸. Могили, домовини козацькі, мали для поета містичне значення як місце, біля якого віє незнищений вогонь вільного духу лицарства нашого, як місце, звідки він і встане – «з вертелів, з нор», з могил, з печер¹⁹.

У Шевченковому розумінні держава в'яжеться також з образом своєї хати, у якій родина може жити в повній гармонії, пов'язана кровно й звичаєво. Досить часто в поезії Україну поет називає матір'ю. Це поняття, цей символ України-матері є в нього постійним. Отже, справедлива держава на оновленій й очищеній від гріхів себелюбства й знуцання над слабшими землі – це є родина, у котрій панує любов, повага, підтримка:

*І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.*

Такою хоче бачити Шевченко Україну в майбутньому. Він звертається до матері-України, знову використовуючи символічний образ хати – тепер ще й світлиці – як незалежної держави:

*Воскресни, мамо! І вернися
В світлицю-хату; одпочинь,
Бо ти аж надто вже втомилась,
Гріхи синов'ї несучи.*

Як ніхто, Тарас Григорович відчував історію своєї України, яка з могил, гір і рік промовляла до нього нечутною іншим мовою. Знав, що відчували якусь незламну силу в лицарстві України всі займанці, усі злі сили, коли – як ворона з «великого льоху» – скаженіли зі злості, що по кожному знищенні козацтва, – воно воскресало, «вставало проклятушим» на зло. Тому не прибавила його – хвилева оспалість його землі²⁰.

Збанкрутілій «вільнодумній» інтелігенції протиставляв Шевченко нову силу, нове лицарство України. Уявляв він собі його як нову расу велетнів, із воскреслим духом старої й вічної України, як його Гонта, Палій, Галайда, Чернець, Трясило, Дорошенко, нове «козацьке панство», усі його Прометеї й «апостоли правди і науки» із новою, не плебейською, мужньою, чистою, святою кров'ю борців за «правду пресвяту». Ця нова верства – це була наша «шевальєрія» з окремою суворою мораллю й напівмонастирською, напіввійськовою «регулою», що різко їх – як і їх життєве завдання – відрізняла від решти нації. Західні дослідники цих орденів шевальєрії ділили її на три групи: лицарство небесне – у Шевченка це «вождь воїнства небесного» архистратиг Михаїл, далі – лицарство легендарне – на Заході: Роланд, Трістан, Зігфрід, на Україні – багатирі билин, лицар Михайлик, нарешті – лицарство історичне – храмовики, мальтійський орден,

хрестоносці з Родосу, у Шевченка – його герої козаччини. На Заході звати їх «волхвами Царства», у Шевченка вони – «воїни Христові».

При написанні поетичних творів, у котрих окреслюються події, що стосуються козацької доби та Гетьманщини, Тарас Григорович використовував літопис Самійла Величка та інші літературно-історичні пам'ятки козацької доби, включно з вербальними запозиченнями. Я. Дзира простежив концептуальний вплив козацького літописання на Шевченка, який, таким чином, своїми творами ніби продовжив козацьку історіографічну традицію²¹, оспівав козацьких провідників українського народу – гетьманів.

Отже, у сфері національно-політичних поглядів Тарас Шевченко був послідовним самостійником-республіканцем і духовним батьком політично свідомого українства. Свій український націоналізм і патріотизм він будував на глибокому демократизмі та політичному радикалізмі. Саме демократизм та революційні погляди Шевченка були причиною того, що його патріотизм не був популістським націоналізмом, а глибоко продуманим і відчутним протестом української душі проти національної смерті українського народу. Реакція на соціальні кривди породжувала твори, у яких сконцентровувався духовно-моральний світ національно-історичних, християнсько-етичних цінностей народу, авторський інтуїтивізм у безпомилковому сприйнятті вітчизняної історії. Домінантою в поезіях Кобзаря завжди виступали інтереси гноблених мас, роду, нації, вітчизни, заклики жити по правді, прагнення справедливої розплати над експлуататорами, проблеми соціального поступу й соціальної справедливості. Зневажена людська гідність, принижена особистість ототожнювались у Шевченка з долею його поневоленого народу у творах історико-патріотичної тематики («Гайдамаки», «Тарасова ніч», «Холодний яр», «Великий льох»). Саме тому історичні зацікавлення Шевченка були пов'язані з історією козацтва та гетьманства як славетних періодів у національному житті України, що позначені піднесенням визвольної боротьби, а отже, стали кульмінаційними моментами в єднанні патріотично налаштованих, свідомих, волелюбних сил української нації.

Як й інші пророки національного відродження, поет намагався пробудити приспаний патріотичний дух. Мрія про козацьку вольницю, прагнення скинути з себе ярмо вічного наймита, мати право на особисте щастя – ось те, чого хотів Ярема Галайда («Гайдамаки»), це те, чого хоче народ, особистість, перебуваючи в тяжкій неволі, зазнаючи національного, політичного, релігійного, економічного гніту від визискувачів-експлуататорів. Хоча ідеал Гетьманської України більшою мірою ретроспективний, аніж перспективний, проте саме романтизація гетьманської держави дає змогу поетові показати «правнукам поганим» ті вершинні ідеали, за які варто боротися і за які змагалися «славні прадіди».

Кобзареві погляди внесли перелом в українську національну політичну думку: вони розбили мару безполітичного патріотизму. Т. Шевченко не мав чіткого плану дій, бо був передовсім поетом, проте його поезія відіграла в розвитку української політичної думки далеко більшу роль, аніж будь-яка

написана програма. У своїх поемах і віршах поет проголошує ідеал козацької свободи, що став провідною ідеєю українського національного руху ХІХ століття, бойовим гаслом молодого українства. Одночасно Шевченко виступає пророком політичного визволення України, демонструючи вражаючу інтуїцію та далекосяжність своїх національно-політичних поглядів.

Тарас Шевченко – генетична закованість української нації, і ще не одне покоління літературознавців та істориків намагатиметься розшифрувати цей код, прагнучиме досягнути світлий геній Великого Українця.

-
1. Якименко Л.М. Рецепція української історії у творчості Тараса Шевченка: методичний посібник / Під ред. О.А. Галича / Л.М. Якименко. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – С. 7–9.
  2. Скоць А. Доба романтичного націоналізму у творчості Шевченка / А. Скоць // Дивослово. – 1995. – № 3. – С. 25–29.
  3. Арендаренко І. Взаємодія історії та фольклору в історичних поемах В. Скотта і Т. Шевченка / І. Арендаренко // Слово і час. – 2003. – № 3. – С. 62–66.
  4. Вілсон Е. Українці: несподівана нація / Пер. з англ. / Е. Вілсон. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 156.
  5. Забужко О. Шевченків міф України. Спроби філософського аналізу / О. Забужко. – Київ: Факт, 2001. – С. 42–45.
  6. Донцов Д. Незримі скрижалі Кобзаря / Д. Донцов. – Торонто: Гомін України, 1961. – С. 125–195.
  7. Там само. – С. 148.
  8. Шевченко В. Історичні особи України в інтерпретації Т. Шевченка / В. Шевченко // ХХХІІ наукова шевченківська конференція. – Луганськ: Світлиця, 1998. – С. 10.
  9. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – К.: Дніпро, 1985. – С. 442.
  10. Там само. – С. 86.
  11. Відоняк Н. Семен Палій у фольклорі та в поемі Т. Шевченка «Чернець» / Н. Відоняк // Дивослово. – 2001. – № 5. – С. 16–18.
  12. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – К.: Дніпро, 1985. – С. 365.
  13. Там само. – С. 365.
  14. Відоняк Н. Названа праця. – С. 18.
  15. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – К.: Дніпро, 1985. – С. 365.
  16. Там само. – С. 359.
  17. Забужко О. Шевченків міф України. Спроби філософського аналізу / О. Забужко. – Київ: Факт, 2001. – С. 145.
  18. Відоняк Н. Названа праця. – С. 27.
  19. Донцов Д. Названа праця. – С. 55.
  20. Там само. – С. 45.
  21. Яременко В. До питання про джерела історіософії Т. Шевченка / В. Яременко // Наукові записки. – Т. 8. Частина 1 / За ред. Г. Боряка, Ю. Мицика та ін. – Київ, Хмельницький, 2002. – С. 201.

**ТЕМА ЗЕМЛЯЦТВА В КОНЦЕПТІ УКРАЇНИ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАУКОВОЇ БІБЛОТЕКИ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА)**

Петербургові судилося відіграти важливу роль у житті і творчості багатьох українців. В історії національного відродження Петербург для України має особливе місце. Саме тут, 1840 року вийшов «Кобзар» Тараса Шевченка, тут він стає учнем Академії мистецтв, позбувається кріпацької залежності, тут він помирає і тут його поховали на Смоленському кладовищі.

Євген Гребінка, найвизначніший український байкар, земляк поета з Полтавщини, двома роками старший за Шевченка, в будинку якого відбувалися літературні вечори, на яких бував Тарас Шевченко і в яких брала участь інтелектуальна еліта столиці, саме він сприяв виходу «Кобзаря» Тараса Шевченка. В Петербурзі Гребінка видає українською мовою альманах «Ластівка», був організатором українського літературного руху в Петербурзі. Похований за заповітом на батьківщині.

Саме в Петербурзі, 16 лютого 1813 року народження, проживав ще один земляк поета С.С. Гулак-Артемівський, уродженець Городища, творець першої української опери «Запорожець за Дунаєм». Похований на Ваганьковському кладовищі в Москві.

Ще один українець – Микола Васильович Гоголь, народився він у Великих Сорочинцях Полтавської губернії, на межі Полтавського і Миргородського повітів, у старовинній українській родині. «Дід письменника секунд-майор Опанас Гоголь мав дворянську грамоту, де був записаний його предок – полковник подільський і могилівський, гетьман Правобережної України – Остап Гоголь, який одержав маєток Ольховець від польського короля Яна Казимира за військову службу. Від нього і походить рід Гоголів-Яновських. Його батько Василь Панасович Гоголь знався на літературі, очолював, створений ним, театр у маєтку Д. Трощинського, автор двох українських п'єс»¹. Дитинство письменника минуло в родовому маєтку Васи́лівці, освіту здобував у приватного вчителя в Полтаві, в Ніжинському ліцеї.

Видання «Гимназия высших наук и лицей князя Безбородько», подає дані випускників 3-го курсу 1828 року: «Действительные студенты: Гоголь-Яновский, величайший из русских писателей, погребен на кладбище Данилова монастыря»². На пам'ятнику вислів із «Біблії»: «Горьким моим словом посмеюся». Вчився тут Гоголь разом з Євгеном Гребінкою (1831 р.), Яковом де Бальменом (1832 р.), другом Т. Шевченка Михайлом Лазаревським, Олександром Данилевським (1828р.) – одним із найближчих друзів Гоголя, його однокласник («однокоритник»).

В грудні 1828 року Гоголь переїздить до Санкт-Петербургу, увесь можливий час віддає літературі, зблизився з гуртком Жуковського і Пушкіна.

1831 року виходить два томи оповідань «Вечера на хуторі близ Диканьки» під псевдонімом Рудий Панько. Тема України входить на десятиліття до його творчості. Ніхто крім Гоголя, не описав Дніпро, всю велич і красу його, – це відомий хрестоматійний уривок з повісті «Вечера на хуторі близ Диканьки»: «Чуден Днепр при тихой погоде, когда вольно и плавно мчит сквозь леса и горы полные воды свои... Редкая птица долетит до середины Днепра. Пышный! ему нет равной реки в мире»³. Подорожує Європою, живе в Італії, відвідує Єрусалим. Останні роки проживає в Москві.

Замолоду цікавився старовиною і перші свої публікації підписував – П. Глечик, потім обирає ту частину прізвища (Гоголь-Яновський) – козацьку складову і з цим прізвищем, і з українською темою він увійшов в російську літературу. Наприкінці 1833 року Гоголь запалюється думкою очолити кафедру загальної історії Київського університету, який саме почав працювати. З цього приводу його листи від 7 січня та 12 березня 1834 року до Михайла Максимовича, ректора Київського університету. Але плани не здійснилися, таку ж кафедру він очолив в Санкт-Петербурзькому університеті.

Зближення Гоголя з М. Максимовичем, який п'ятьма роками був старшим за нього, відбулося в Москві 1832 року. Гоголь заїздив сюди по дорозі в Україну. Він побував (липень–вересень) в рідному селі Василівці, а в жовтні повернувся до Петербурга. На початку 1835 року Гоголь видає повість «Миргород» – це продовження «Вечорів...». Матеріал для книги зібрано під час перебування на батьківщині. До цієї книги увійшла повість «Вій», яку він розпочав 1833 року після спілкування з Максимовичем. В селі Прохорівці була церква, яку Гоголь описав в повісті «Вій», ось як про неї пише Михайло Максимович: «Що стосується кладбищенської Прохорівської церкви во ім'я Успенія Богородиці, то вона поставлена в 1774 році...». У своїй «Бубновській сотні» він описує чудовий краєвид, що відкривається з Михайлової гори: «Над селом Прохорівка виступає моя Михайлова гора, з якої так далеко видно на всі боки. Скільки різноманітних картин зливаються тут в одну повну, живу панораму, і як хороше звідси подивитися на простір і красу Божого світу!...»⁴.

А в повісті «Вій» Микола Гоголь так описує Прохорівку в поминальний тиждень: «Все село поміщалось на широкому і рівному виступі гори. З північного боку все закривала крута гора і підшовою своєю закінчувалася біля самого двору... Село разом з пологістю скочувалося на рівнину... Ех, славне місце! – сказав філософ, – ось тут би жить...»⁵. Максимович змальовує прохорівський пейзаж з вершини Михайлової гори, а Гоголь з її підніжжя. Перший раз ці місця письменник міг відвідати ще в дитинстві, адже вони тісно пов'язані з ім'ям його дідуся Опанаса Гоголя-Яновського, котрий при одруженні отримав у спадщину майно сіл: Прохорівка, Бубнов, Ліпляве, Келеберда, Решітки. Останній приїзд Миколи Васильовича на Україну – 1850 рік.

А ось як описала цю церкву Марія Лівницька, дружина Андрія Лівницького, уродженця села Ліпляве: «В сусідній Прохорівці, там, де була

пароплавна пристань, мені показали стару, дерев'яну, напіврозвалену церкву, з забитими вікнами й дверима. Ніхто не знав, коли й чому перестали в ній відправляти Служби Божі. Але був переказ, що ця церковиця, яка стояла на горбі навпроти маєтку, в якому колись гостювали і Тарас Шевченко, і Микола Гоголь, дала цьому останньому натхнення до «Вія»...»⁶.

В своїй праці «Родина Гоголя: историко-топографические заметки о некоторых местностях Полтавской губернии», Михайло Максимович пише: «Я виїхав з ним [Гоголем] із Москви 13 червня 1850 року... Розлучився в Глухові 25 червня, пообіцявши бути у нього в серпні». Вчений дотримався слова даного Гоголю. Він прибув «з в'язкою миргородських бубликів для Гоголя» в Сорочинці, на батьківщину письменника. Завершуючи свої замітки він пише: «Ми переїхали через Псьол і їхали в Василівку вночі при світлі повного місяця. Насолодою для мене було пронестися разом з Гоголем по степах, які плекали його з дитинства. І ніколи я не бачив його таким натхненним, як в цю українську ніч... З сумом згадую тепер і цю ніч, і день моєї останньої зустрічі з Гоголем на його батьківщині...»⁷.

В архіві Московського історичного музею зберігається «Подорожня № 1023» М. Гоголя, яка засвідчує, що 3 жовтня 1850 року шлях Миколи Васильовича проходить з Канева до Одеси, внизу підпис «Действительный Статский Советник Фундуклей»⁸. Шлях Гоголя пролягав через Мошногір'я, Шполу, Новомиргород, Вознесенськ, Ананьєв. Чому саме з Канева виїзжав Гоголь до Одеси? Зробив він цей великий гак, бо гостював у свого найдорожчого друга М.О. Максимовича (два тижні), якого він називав «милий, дихаючий давніми часами земляк.» В листах він благав: «Не забувайте мене, як я не забуваю вас. Вічно ваш Гоголь». Таким чином, сосна Гоголя на Михайловій горі, не є міфом, а є свідченням великої дружби двох великих синів України.

В селі Прохорівці на Михайловій горі більше тижня (червень 1859 року) гостював Тарас Шевченко, вже 7 років, як не було в живих Миколи Гоголя. Тож старезний дуб, під яким він любив відпочивати і який росте неподалік «сосни Гоголя», названо «дубом Шевченка». Шевченка було заарештовано неподалік від Прохорівки, і відправлено до Петербурга, міста, яке в свій час стало для них обох літературною колицкою. Але найбільше їх об'єднала саме любов до України. Створюючи «Гайдамаки», в уяві Тараса Шевченка постає «моя прекрасная, моя бедная Украина, во всей непорочной меланхолической красоте своей»⁹.

Тарас Григорович через Євгена Гребінку познайомився з творчістю Гоголя, був зачарований його творами. Він створює першу в образотворчому мистецтві ілюстрацію до повісті Гоголя «Тарас Бульба»: «Зустріч Тараса Бульби із синами» (1842)¹⁰. А 30 грудня 1844 року пише свою відому поезію «Гоголю». 1847 року Тарас Шевченко напише передмову до Седнівського «Кобзаря», згадуватиме Гоголя в листах періоду заслання, в своєму Щоденнику. Тарас Григорович був захоплений і зачарований генієм Гоголя: «І хто тую мову / Привітає, угадає / Великеє слово? / Всі оглухли... / Ти смієшся, а я плачу, / Великий мій друже».

Вже в поезії «Гоголю»¹¹ Тарас Шевченко робить протиставлення з повістю Гоголя «Тарас Бульба»: «Не заревуть в Україні / Вольнії гармати. / Не заріже батько сина, / Своєї дитини, / За честь, славу, за братерство, / За волю України». В передмові до Седнівського «Кобзаря» Т. Шевченко писав: «Гоголь виріс в Ніжині, а не в Малоросії – і свого язика не знає...»¹². Після заслання погляди поета на творчість Гоголя дещо змінилися: «нездійсненні честолюбні мрії стали причиною його [Гоголя] розумового розладу»¹³.

Національне почуття було для Тараса Шевченка природним, воно дісталося йому від народження. Гоголь в повісті «Тарас Бульба» словами монологу пише: «Переймають чорт знає які бусурманські звичаї, цураються мови своєї, свій зі своїм не хоче говорити, свій свого продає, як продають бездушну тварину на торговому ринку», – ці слова свідчать про патріотичні почуття Гоголя¹⁴. Останній щоденниковий запис Т. Шевченка про Гоголя від 12 січня 1858 року.

Ставлення Гоголя до Шевченка було двояким. На сторінках газети «Северная пчела» Г. Данилевський пише, що Гоголь «був зачарований поетичними піснями «Кобзаря» і «Гайдамаків», а в домі графа О. Толстого, в розмові про Т. Шевченка він скаже, що в того: «дьюгту забагато - більше, ніж самої поезії!»¹⁵.

Одним з перших біографів і видавців творів і листів Миколи Гоголя був Пантелеймон Куліш. Після Петербургу Гоголь переїздить до Москви. Ось таким він був цього періоду: «Середній на зріст, міцний і, як здалося гостям, із цілком здоровим кольором обличчя, він був одягнутий в темно-коричневе довге пальто й темно зелений оксамитовий жилет, щільно застібнутий до ший; поверх атласної чорної краватки виглядали білі м'які комірчики сорочки. Його довге каштанове волосся прямими пасмами спадало нижче від вух, ледь-ледь загинаючись над ними. Тонкі темні шовковисті вусики заледве прикривали повні, красиві губи, під якими була крихітна еспаньолка. Невеликі карі очі дивилися ласкаво й обережно, здавалося, вони не всміхалися навіть тоді, коли Гоголь говорив щось веселе і смішне. Довгий кістлявий ніс надавав цьому обличчю й цим обережним очам щось пташине, допитливе і zarazом доброзичливо-гордовите. Так дивляться з дахів українських хуторів, стоячи на одній нозі, уважно-задумливі бусли. Гоголь був дуже схожий на портрет, писаний з нього в Римі 1841 року славетним Олександром Івановим. Цьому портретові він, як відомо, віддавав перевагу перед іншими».

Микола Васильович не мав в Москві власного житла. В Василівці він закупив ліс, сам позначив колоди, накреслив план майбутньої хати, ще батько хотів її збудувати. Не випало Гоголю, як і Шевченкові, пожити у власній хаті. М. Жулинський писав, що їм обом рано судилося піти спати навечно до іншої хати: «ходімо спать, / Ходімо в хату спочивать... / Весела хата, щоб ти знала!...»¹⁶.

Дорога була єдиними ліками для Гоголя. Життя Гоголя, мабуть, було б довшим, якби восени 1851 року він поїхав в Україну. Але з дороги вперше

збився непосида Гоголь, який повернувся до Москви. Він любляв подорожі. Лише 22 вересня 1851 року, виїхавши з Москви навідати свою хвору матір (1 жовтня день її народження), малося бути весілля сестри Єлизавети, але стан здоров'я його був тяжкий. Уперше в житті його подорож не відбулася, він повернувся з дороги, яка його лікувала. Усі місяці і дні життя, що залишалися в нього, він шукав місця, де можна було б мати спокій.

Йому потрібен був дім, сім'я, де він міг би звільнитися від страху, розвіяти його. Урятувати Гоголя могла лише рідна сім'я й Україна. Працюючи, він викачував кульки з білого хліба, про які казав друзям, що вони допомагають розв'язати щонайскладніші й найважливіші завдання, заспокоїти його.

Як згадує М. Берг, Гоголь тримався в товаристві здебільшого осторонь. «Он изменял обыкновенным своим порядкам, если в числе приглашенных вместе с ним оказывался один малороссиянин... Каким-то таинственным магнитом тянуло их тотчас друг к другу: они усаживались в угол и говорили нередко между собой целый вечер и одушевленно, как Гоголь ни разу не говорил с кем-нибудь из великорусов»¹⁷. Василь Жуковський писав: «Настоящее его (Гоголя) призвание было монашество. Я уверен, что если бы не начал свои «Мертвые души»..., то он давно бы стал монахом и был бы успокоен совершенно».

Гоголь страшенно любив українську народну пісню, пісня зцілювала його. І це є свідченням того, що у письменникові завжди нуртувала українська душа. Любов до національної пісні він увібрав із молоком матері: «Ничто не может быть сильнее народной музыки... Песни для Малороссии – всё: и поэзия, и история, и отцовская могила... Все они благозвучны, душисты, разнообразны чрезвычайно...», – писав Гоголь¹⁸. Рідні пісні справді стали для Гоголя в Москві цілющим джерелом нетривалого душевного заспокоєння і троє земляків з Полтавщини, Щепкін, Максимович, Бодяньський, його московські друзі, підтримували Гоголя в усьому. Тож йому найутішніше було зустріти в Москві близьких духом людей, переконатися в активній дійовій позиції земляків, які присвятили себе збиранню та публікації пісень.

Життя М. Максимовича було зразком, ідеалом для Гоголя, письменник мріяв про життя на Україні. Бронеславу Залеському він писав: «...Дуже, дуже близький земляк, а по серцю ще ближчий, чим по землі». «Прощайте, милый, дышащий прежним временем земляк, не забывайте меня, как я не забываю вас».

В Москві 1832 року Гоголь познайомився зі своїми земляками, московськи українцями – Щепкіним, Максимовичем і Бодяньським. Саме тут, може й несподівано для себе, він дістав особливо сильний заряд українськості від земляків. «Осенью 1849 года на тройке гнедых Максимович предпринял путешествие с Михайловой горы в Москву. Он привез Гоголю, изданный в Киеве «Сборник украинских песен».

Близький земляк Олександр Данилевський як ніхто знав, що найбільше важить Гоголеві: «Угрюмый в последние годы своей жизни, Гоголь

мгновенно оживлялся, к нему возвращался веселый юмор молодости, и во всём доме наступал настоящий праздник каждый раз, когда я неожиданно приезжал в их деревню. Ничьё появление не имело на него такого волшебного действия, никому ни удавалось возбуждать в Гоголе такое отрадное настроение... Даже в моё последнее посещение Гоголя в Васильевке, уже не более, как за полгода до его смерти, по поводу поданных на стол любимых Гоголем малороссийских вареников мы затеяли шумный спор о том, от чего было бы тяжелее отказаться на всю жизнь, – от вареников или от наслаждения пением соловьёв».

М. Максимович свідчив, що рідну мову Гоголь «знав ґрунтовно і володів нею досконало. Часом, коли бувало заговорить він по-українськи, то – заслухаєшся його». Олександра Смирнова, уроджена Россет, фрейліна імператриці Марії Федорівни та Олександри Федорівни, виразно відчуючи Гоголеву українськість говорила йому: «Спуститесь в глубину души вашей и спросите, точно ли вы русский или хохлик».

Юрій Барабаш у праці «Коли забуду тебе, Єрусалиме» Гоголь і Шевченко: Порівняльно-типологічні студії ствержує: «Посівши в російській літературі найвище місце Гоголь змушений був заплатити за нього трагічно високу ціну. Шевченко, нагадаю, визначає її гранично жорстко – відступництво»¹⁹. «Шевченко і Гоголь – дві половинки великого українського серця – так ніколи й не стулилися. Не зустрілися, не погмоніли, не пожартували і не заспівали українських пісень ...» пише Микола Жулинський.

«Відомо, що життєві шляхи українських геніїв Тараса Шевченка і Миколи Гоголя не пересіклися. І це при тому, що жили і діяли вони майже одночасно і поряд, в одному ж місті – в Петербурзі, де їм обом випало самоствердитися у своїх унікальних творчих здібностях. Характерно, що вони обидва потрапили під вплив одних і тих же російських діячів культури, які відіграли надзвичайно важливу роль у життєвій та творчій біографії молодих українців. Зокрема, завдяки таким світилам російської літератури і мистецтв, як Василь Жуковський та Карл Брюллов, а також деяким столичним впливовим аристократам перед Гоголем було відкрито двері в коло російської літературної еліти, а Шевченко вирвався з кріпацтва на волю і завдяки своєму художницькому таланту був зарахований студентом до елітного столичного вишу – Петербурзької академії мистецтв»²⁰.

Відомий шевченкознавець Валерія Смілянська довела, що в російських повістях Шевченка вчуваються ті риси національного гумору й комізму, котрі мають багато спільного з видимим світові сміхом та невидимими йому слізьми великого українця М. Гоголя²¹. Юрій Барабаш зазначає, що зі своїм болем, «плачем» Шевченко звертається до Гоголя як до людини – так хочеться йому думати – душевно і творчо близької, хоча особисто і незнайомої. Утім, однодумцями, вони не були: «Хто тую мову / Привітає, угадає / Великеє слово».

Шевченко усвідомлював і свою самотність, і своє призначення – воскресити українське слово. Вірш «Гоголю», написаний 30-річним українським

генієм, який закарбував у національній і вселюдській пам'яті та свідомості його глибоку повагу до творчості геніального земляка.

Справді, саме Господь дав Гоголеві Батьківщину – Україну, Микола Васильович і не зрікся Божого Закону, він завжди любив дану йому Богом землю. «Меня восхищает ваше теперешнее мнение и о Гоголе, и о его бессмертном создании! Я в восторге, что вы поняли истинно христианскую цель его! да...» – писав Т. Шевченко до В. Рєпніної з заслання 7 березня 1850 року. «Перед Гоголем должно благоговеть как перед человеком, одаренным самым глубоким умом и самою нежною любовью к людям!... Наш Гоголь – истинный ведатель сердца человеческого! Самый мудрый философ! И самый возвышенный поэт должен благоговеть перед ним как перед человеколюбом! Я никогда не перестану жалеть, что мне не удалось познакомиться лично с Гоголем. Личное знакомство с подобным человеком неоцененно...» – писав поет²². Ці слова написані Шевченком через два тижні по смерті Гоголя, про що він ще не знав.

5 вересня 1857 року щоденниковий запис: «О Гоголь, наш бессмертный Гоголь!» – наш – уособлено фактичну належність Гоголевої душі його Батьківщині – Україні, а Гоголевої творчості – українській, російській і світовій літературі. Тарас Григорович, дізнавшись про смерть Миколи Гоголя в листі від 1 травня 1854 року до О. Бодянського просив: «Як матимеш гулящий час, то піди в Сімонов монастир і за мене помолися богу на могилі Гоголя за його праведну душу».

Українська громада, яка була сформована в Петербурзі та Москві мала на меті, за висловом Марка Вовчок «працювати для України». Постать і творчість Тараса Шевченка гуртувала тут українських патріотів. Пантелеймон Куліш писав, що почав збирати «громаду земляків в ім'я Тараса».

Їх всіх, земляків Тараса, об'єднала велика любов до України, в ім'я якої, живучи в Петербурзі, Москві, вони творили кожен на своїй ниві: «Орю / Свій переліг – убогу ниву! / Та сію слово. Добрі жнива / Колись-то будуть. У доли кожного з них: Євгена Гребінки, Семена Гулака-Артемівського, Тараса Шевченка, Миколи Гоголя, Михайла Максимовича, незаперечно відбилися всі особливості того часу. Вони, як і багато їхніх земляків, були інтегровані в імперську культуру – з російською мовою, традиціями і цінностями. В Петербурзі, Москві вони робили свою кар'єру. Взагалі, українці були розкидані по усій Російській імперії, але відчуваючи свою осібність, позначали себе як «земляки», саме це відчуття «земляцтва» слугувало основою колективної ідентичності вихідців із Гетьманщини і Слобожанщини. Вони щиро були віддані Україні, її народові, були сповнені гострого відчуття українського патріотизму.

---

1. Хроніка 2000: Петербург і культура України. – 2013. – № 4(94). – С. 302.

2. Гимназия высших наук и лицей князя Безбородько. – Изд. 2-е. – СПб: В типогр. В. Безобразова, 1881. – С. 9.

3. Гоголь М. Вечора на хуторі біля Диканьки. Миргород. – К.: Либідь, 2008. – С. 162–163.
4. Максимович М. У пошуках омріяної України. – К.: Либідь, 2003. – С. 268.
5. Гоголь Н. Соб. соч. – Т. 1, 1968. – С. 453.
6. Ливицька М. На грані двох епох. – Нью-Йорк, 1972. – С. 75.
7. Максимович М. У пошуках омріяної України. – К.: Либідь, 2003. – С. 338.
8. Матеріали науково-практичної конференції / До 200-ліття М. Максимовича. – Канів: ШНЗ, 2004. – С. 71.
9. Шевченко Т. ПЗТ. – Т. 5. – К.: АН УРСР, 1964. – С. 43.
10. Шевченко Т. Мистецька спадщина. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 88.
11. Шевченко Т. ПЗТ. – Т. 1. – К.: АН УРСР, 1963. – С. 257.
12. Шевченко Т. ПЗТ. – Т. 6. – К.: АН УРСР, 1964. – С. 312.
13. Козачковський А. Із спогадів про Т. Шевченка. – Спогади, 1982. – С. 79.
14. Гоголь М. ЗТ. у 7 т. – Т. 2, 2008. – С. 8.
15. Газета «Северная пчела». – 1861. – № 10.
16. Шевченко Т. ПЗТ. – Т. 2 – К.: АН УРСР, 1963. – С. 402–422.
17. Мельниченко В. Микола Гоголь у Москві. – К., Либідь, 2013. – С. 107.
18. Гоголь Н. Соб. соч. – Т. 6. – 1968. – С. 102.
19. Мельниченко В. Вказана праця. – С. 106–396.
20. Газета «День». – 2014. № 46.
21. Смілянська В. Шевченкознавчі розмисли. ЗБ наук. праць. – К., 2005. – С. 263.
22. Шевченко Т. ПЗТ. – Т. 6. – К.: АН УРСР, 1964. – С. 65.

Н.В. Осипчук
(м. Київ)

ТАРАС ШЕВЧЕНКО: ВЕЛИЧ ПРОРОКА І НИЦІСТЬ ПІГМЕЇВ

За будь-яких часів полум'яне слово Тараса було актуальним, сучасним і завжди кликало до боротьби. Найбільшою заслугою Тараса Шевченка є те, що він пробудив українців, звертаючись до славного минулого: гетьманщини, козаччини, фольклору; всього того, що є нашою гідністю. Сама постать Шевченка завжди будила приспану історичну пам'ять, і, зрештою, приспана національна гідність прокинулася у козацьких нащадків. Сучасна людина не обмежена певними рамками у пізнанні багатогранної постаті українського генія. До послуг читачів – сучасні інформаційні технології, віртуальні мандрівки музеями, книгозбірнями, бібліотеками. Та, як свідчить практика і власний досвід, жодному інформаційному ресурсу не під силу замінити живе слово, з яким йдуть до наймолодших письменники, бібліотекарі, красназнавці. Головне, щоб шевченківське слово сприймалося юними нащадками Кобзаря природно, щоб органічно входило в їхнє повсякденне життя. Як свідчить практика, молодших школярів найкраще знайомити з творчістю поета в ігровій формі. Часто школярі, та й дорослі, помилково називають місце народження Тараса Шевченка село Кирилівку, а не Моринці. Чарівна природа, краса поетичного слова – все це сприяє тому, що школярі легко запам'ятовують такі поезії, як «Зацвіла в долині червона

калина», «Тече вода з-під явора», «Мені тринадцятий минало», «Садок вишневий коло хати». Мандруючи стежинами творчості Шевченка, звертаємо увагу на образ матері у його творчості. Отієї святої матері-страдниці, наповнено любов'ю до своїх дітей. Ранні спогади дитинства Шевченка пов'язані з матір'ю. Про сільську хату, де народився, звідки пішов у світ широкий, Тарас залишив теплий спогад:

*Не називаю її раєм,
Ті хатиночки в гаї
Над чистим ставом край села,
Мене там мати повила
І, повиваючи, співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину...*

Матір-страдниця, як відомо, пішла з життя у молодому віці, коли їй було лише 40 років. Просила, аби поховали її не на цвинтарі, а у родинному садку: «Нехай до мене прибігають малесенькі мої діти, виплакуючи гіркі сирітські сльози». Недаремно один із відомих шевченкових творів носить мамине ім'я – «Катерина». Тарас Шевченко про трагічну долю матері-страдниці згодом напише: «...ще молодую у могилу нужда та праця положили...».

Матір, як відомо, Тарасові замінила сестра Катерина, старша від нього на вісім років. Катерина була Тарасу не тільки «незабвенной сестрой», а й «терпеливой, нежной нянькой», як називає її поет в повісті «Княгиня». З юних років Катерина доглядала молодших братів і сестер, порядкувала у хаті і на городі. У долі Катерини відобразилася стражденна доля жінки-кріпачки. Зрештою, краще, ніж Шевченко, ніхто не змалював образ жінки - матері; матері-страдниці. «На пам'ять того, що давно минуло», присвятив Шевченко ці рядки Оксані Коваленко, дівчинці-сусідці:

*Вітер в гаї нагинає
Лозу і тополю,
Лама дуба, котить полем
Перекотиполе.
Так і доля: того лама,
Того нагинає;
Мене котить, а де спинить,
І сама не знає...*

Оксана Коваленко (4.XI.1817 – рік см. невід.) народилася у селі Кирилівці в кріпацькій сім'ї Степана і Мотрі Коваленків. У 1831 році помер її батько, а в наступному році й мати. Хата Коваленків стояла поблизу садиби Шевченків, тож діти товаришували змалку. У 1829 році вони розлучилися назавжди, коли Шевченко виїхав з Кирилівки до Вільна. Біографи й дослідники творів Шевченка пов'язували ім'я Оксани Коваленко з віршем «Ми в купочці колись росли». У творі П.Зайцева «Перше кохання Шевченка» розповідається, як зароджувалося почуття вдячності та дитячої закоханості до Оксани:

*...дівчина
При самій дорозі
Недалеко коло мене
Плоскінь вибирала,
Та й почула, що я плачу.
Прийшла, привітала,
Утирала мої сльози
І поцілувала...*

Але саме тієї ніжної пори, коли зароджувалися більш серйозні почуття, їх розлучили; вони

*...малими розійшлись
Та вже й не сходились ніколи.*

Тарас опиняється у Вільні, де, «познайомившись завдяки Брюллову з найшляхетнішими петербурзькими родинами, частенько став їздити на вечори, його запрошували, як дивину, він став гарно одягатися, в нього вселився світський біс». І навіть у такій атмосфері Тарас не забув світлий образ Оксани Коваленко. Створюючи поему «Гайдамаки», своєму героєві Яремі дав дівчину з тим самим іменем, що його мала його дорога серцю Оксана. І, пригадуючи щасливі дня, Тарас все ще сподівався на зустріч з Оксаною:

*Може, ще раз зустрінемося...
А може... й не знаю.*

Час минав, а поет все ніяк не міг забути своєї Оксани, згадував «Оксану, мою зорю, мою добру долю».

Але непомітно підкралися «злії літа», коли поет став, за слова П. Зайцева, «співцем боротьби». Після п'ятнадцяти років розлуки з рідною землею поету вдалося повернутися на рідну землю, відвідати свою Кирилівку. У садочку, де колись були разом з Оксаною, поет спитав про її долю у брата:

*«Чи жива
Ота Оксаночка?» – питаю
У брата тихо я. «Яка?»
«Ота маленька, кучерява,
Що з нами гралася колись».*

Брат повідав страшну, але типову історію дівчини-покритки:

*А що за дівчина була,
Та так що краля! І не вбога,
Та талану Господь не дав...*

Тим часом, як стверджують дослідники, метричні книги свідчать про інше. 30 січня 1840 року Оксана Коваленко вийшла заміж за кріпака з села Пединівки К.Сороку. Поет, безперечно, знав про це з листів від родичів. У 1843 році, коли Шевченко приїздив до Кирилівки, Коваленко жила з сім'єю у Пединівці й мала двох дочок. Утім, в уяві Тараса Шевченка поставав зовсім інший образ зневаженої жіночої краси, брутално розтоптаній квітки.

Мимоволі виривалися слова докору на засланні, у тому краї, де йому «довелося в неволі Господа гнівить»:

*...так мало, небагато
Благав у Бога. Тільки хату,
Одну хатиночку в гаю,
Та дві тополі коло неї,
Та безталаннню мою,
Мою Оксаночку; щоб з нею
Удвох дивитися з гори
На Дніпр широкий, на яри
Та на лани золотополі...*

Дніпро, як відома, є священною рікою для поета. З опису його розбурханої стихії починається «Кобзар», спогадом про нього і завершується. Дніпро уособлює Шевченкову Україну, його рідний край:

*Меж горами старий Дніпро,
Неначе в молоці дитина,
Красується, любить
На всю Україну.*

Листи Тараса з неволі дихають любов'ю до рідного краю. У листі від 20 грудня 1847 року до М.Лазаревського пише: «Так мені тепер тяжко, так тяжко, що якби не надія хоч коли-небудь побачить свою безталанну країну, то благав би Господа о смерті».

*Там Дніпро крутоберегий –
І надія, брате,
Не дають мені в неволі
О смерті благати.*

Неможливо без душевного щему читати листи до родича Варфоломія Шевченка. У 1859 році поет просить його купити ділянку землі під садибу на березі Дніпра. Занурюючись у це листування, розумієш, що попри все, Шевченко мріє повернутися на рідну українську землю. У своєму «Заповіті» (1845) заповідав поховати там, де «і лани широкополі, і Дніпро, і кручі». З листа до Варфоломія Шевченка від 2 листопада 1859 року: «В Петербурзі я не всиджу, – він мене задушить. Нудьга така, що нехай бог боронить всякого хрещеного і нехрещеного чоловіка» (з листа від 2 листопада 1859 р.); «...мені і вдень, і вночі сниться ота благодать над Дніпром, що ми з тобою оглядали» (з листа від 20 серпня 1859 р.); «Видно Дніпро, та здалека, а мені його треба коло порога» (з листа від 2 листопада 1859 р.). Відчайдушне бажання знайти спочинок на рідній землі не залишає поета до самої смерті: «Та напиши, чи той ґрунт у Трощинського над самим Дніпром, бо як не над Дніпром, то мені й за копу його не треба» (з листа від 1–18 лютого 1860 р.); «...зараз же напиши мені, щоб я знав, що з собою робити: чи їхати мені весною в Канів, чи ні» (з листа від 22 січня 1861 р.). І майже у кожному рядку бринить туга за Дніпром як символу величної України: «Нема на світі України, немає другого Дніпра» («І мертвим, і живим»). Зрештою, як

зазначають і науковці, і аматори -вивчати і відкривати безмежний шевченківський материк можна до безкінечності. Адже кожне покоління, як переконуємося, по-новому відкриває для себе творчість українського Пророка. Швидкоплинне життя, все змінюється, наче у калейдоскопі. І от вже вчорашні герої відходять з авансцени історії. Та Шевченкове слово – про роче, полум'яне, сучасне. Про це засвідчили події на Майдані серед барикад, посеред людського моря – невмирущі Шевченкові слова:

*Борітеся – поборете,
Вам Бог помагає!*

Цей заклик – із поеми «Кавказ», у якій поет ще до свого десятилітнього заслання у безкрайніх степах за Уралом 1845 року, висловився на підтримку поневоленим народам Кавказу. Українець Шевченко закликав їх боротися за свою свободу і вірити «Божій силі і духу живому». Уривок із поеми «Кавказ» читав на Євромайдані 21-річний Сергій Нігоян із Дніпропетровщини. Українська земля стала рідною для родини юнака, і він поспішав віддати їй свій борг. Телекамера зафіксувала його натхненне обличчя, а голос і досі відлунює шевченківські слова:

*І вам слава, сині гори,
Кригою окуті.
І Вам, лицарі великі,
Богом не забуті.
Борітеся - поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава,
І воля святая!*

Снайперська куля обірвала життя Сергія 22 січня, у день державного свята Соборності та Свободи. Віднині Майдан та буремні події в Україні завжди асоціюватимуться з полум'яними рядками з поеми «Кавказ», що стали знаковими для українського героя Сергія Нігояна: «Встане правда! Встане воля!»

Одразу після першої поїздки в Україну (де він перебував майже рік), Шевченко напише в Петербурзі у червні 1844 року свою знамениту сатиричну поему «Сон». Молодий поет наче зазирнув у безодню зла, побачивши духовно спустошений край та уярмлений народ. Гнів, обурення карають його серце, а на папір лягають рядки, сповнені гострими стрілами сатири, історії та гротеску. Поетове «серце плаче, ридає, кричить», його душа наповнена тривогою за сплюндровану рідну землю, уярмлених дух народу:

*Прощай, світе, прощай, земле,
Неприятний краю,
Мої муки, мої люті
В хмари заховаю...*

Із надхмарних висот поет переживає історичну долю свого народу, оглядає ще остаточно не сплюндровані острівки рідної країни, які зеленіють,

вмиваються «дрібною росою». І сподівається, що його дума долетить до Бога і він скаже:

*Чи довго ще на сім світі
Катам панувати?*

Шевченкові слова відлунювали на Майдані, наповнюючи серця українців вірою у перемогу. Та перемогу ще треба було вистояти, вибороти, вистраждати. Спочатку необхідно було, щоб прокинувся дух народу. А ще усвідомлення того, що далі так жити не можна:

*Доборолась Україна
До самого краю.
Гірше ляха свої діти
Її розпинають.*

Чому під час подій на Майдані українці зверталися до Шевченкової поезії? Чому над входом до Київської міської державної адміністрації також був величезний портрет Тараса? Чому на запитання українців, як розвиватимуться подальші події, один з опозиційних лідерів відповів: «Коли хтось запитує про план, кажу: «Відкрий «Кобзар», там є план?» Шевченко не вкладається у хрестоматійні рамки, він поза часом, він вище від дріб'язковості. Адже саме у «Кобзарі» віднаходимо відповіді на всі свої запитання:

*Чия правда, чия кривда,
І чії ми діти.*

Саме Шевченко запевнив українців, що козацька слава не поляже, «не вмре, не загине». І лише вільна людина, яка прагне свободи і справедливості, може пізнати, де «наша слава, слава України». Система ціннісних орієнтирів Шевченка виявилася надзвичайно сучасною та актуальною саме в наші дні. Як відомо, поет покладав особливі надії саме на Слово. Тарас Шевченко як митець та українська нація могли відбутися і взаємно збагатити один одного лише у ріднім слові. У тому слові, що відроджує історичну пам'ять народу. І охоронцем історичної пам'яті українського народу у Тараса виступає кобзар. Водночас у ліриці, ліро-епосі Шевченка активно виступає також інший авторський образ – романтично-міфологічний образ Поета. Тарас усвідомлює свою пророчу місію воскресителя народного духу, національної пам'яті, українського Слова. Адже саме Слово є тією духовною зброєю, здатною врятувати від приниження людину раба, пробудити до життя зневірени душі. Поте, Митець у розумінні Шевченка – це виразник волі Господа, який запалює вогонь творчості у серцях тих, хто здатен почути і відчутти: «Жива душа поетова святая, жива в святих своїх речах». Серед найголовніших цінностей Тараса Шевченка – відродження української нації, боротьба за свободу та незалежність: «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля».

Тож не дивно, що творчість поета так органічно вплетена в етнонаціональний духовний простір українського народу. І саме тому завдяки величому генієві Тараса відбуваються такі тектонічні зрушення у суспільстві, свідками яких є всі нині суцї українці. Національний дух прагне відродити

національну та людську гідність громадян України, і це прагнення освячене генієм безсмертного Тараса. І в цьому він величний та сучасний. Утім, розглядати творчість українського пророка у контексті державності, націєтворення, виявляється, не всім до снаги. «Шановні Українці! Звертаюся з проханням відповідно до Ваших можливостей поширювати текст звернення «Зупинимо наругу над Т. Шевченком, українцями та Україною», – саме так звернувся до українців професор Василь Кузьменко. Разом з колегами-письменниками йому довелося боронити в українських судах... честь і гідність українського пророка Тараса Шевченка. Гірка прикмета нашого часу: боронити честь поета письменникам довелося після буремних подій, які сталися в Україні у 2004 році і позначені у новітній історії, як Помаранчева революція. На жаль, її хвили піднесли на нечувану висоту не лише найкращі прояви людського духу. Натомість, в інформаційному просторі з'явилися такі собі «шевченкознавці», які заради сенсаційності ладні були на все, аби осквернити пам'ять Тараса Шевченка, і, як їм здавалося, показати свою... вищість. «Що діється з нашим судом, «найсправедливішим» в світі?! Як так виходить, що в нашій країні, де в пам'яті народній і в житті українців тотожно сприймаються символи «Україна» і «Тарас Шевченко», особу, яка брутально пасквільно очорнила українців і Україну, всерйоз висувають на Державну премію імені Т. Шевченка? Де межа цинізму?» – риторично запитує Василь Кузьменко. Українські письменники намагалися захистити честь українського поета Тараса Шевченка в українських судах, але так і не домоглися справедливості. А шкода. Якби справедливість взяла би гору, не розперезувався би сумнозвісний Бузина вкупі з журналістами вельми популярного тижневика. Якби гідну відсіч вчасно одержували такі, як Бузина та його поплічники, поменшало би охочих відверто нехтувати законами Української Держави, зневажати її громадян, принижувати їх гідність. На жаль, позов Національної Спілки письменників України (події відбувалися у 2001 році) проти автора книги «Вурдалак Тарас Шевченко» (хоча книгою назвати цей пасквіль навряд чи можна) завершився нічим. Бузину виправдали, і він, відчувши свою безкарність, роздавав наліво й направо брехливі інтерв'ю, називаючи (чи то обзиваючи) письменників ретроградами, які не розуміють «глибину досліджень» видатного «шевченкознавця». Звісно, розводитися про сумнівні «подвиги» Бузини – лише папір псувати даремно. Утім, ця історія має бути повчальною для всіх українців. Адже непокаране зло небезпечне. Давати вчасно відсіч таким от «героям» (неважливо, під якою личиною вони виступають) – це означає дієво захищати наші національні ідеали, боронити святі для українців почуття. Дієвість і наступальність – наша зброя. І тоді будь-які сумнівні побрехеньки від видаватимуться маячнею. «На городі бузина, а в Києві дядько», – так говорять українці про подібних «мислителів». «Те, що я найпопулярніший письменник, то є факт. «Вурдалак Тарас Шевченко» – тираж більше ста тисяч – розійшовся і скоро доведеться друкувати ще», – хвалився Бузина, якого Іван Дзюба влучно назвав «піонером новітньої шевченкофобії».

Звичайно, час все розставив на свої міста, і сумнозвісний Бузина увійшов до новітньої історії як пігмей, якому не під силу осквернити ім'я українського Пророка. Рік 200-ліття Тараса Шевченка – рік наших українських звитяг. Напевно, так вже мало бути записано на скрижалях історії. Поважний ювілей будителя українського Духу зустріли вибухом національної свідомості, бажанням очистити рідну землю від скверни. Тож не дивно, що опір вороги чинять шалений. Війна за Україну – то війна, перш за все, за душу народу, особливо, коли йдеться про зовсім юних українців. Адже їх вже не облутати павутинням брехні, чуток і неправдивої інформації. Тому надзвичайно багато важить, чим наповниться український інформаційний простір; від його змістовного наповнення залежить майбутнє України. Здавалося, що поганого у тому, що до 200-ліття Тараса Шевченка з'являються телепроекти, які мають на меті «наблизити поета до українців». Начебто, благородний замисел: Тарас Шевченко – не ікона; його ідеї лишаються близькими і зрозумілими нам, нині сущим. Та чи такими вже благородними помислами керуються телепродюсери, запускаючи на екран фільми про «близького і зрозумілого нам поета»? Надамо слово Миколі Лисенку, мешканцеві с. Шевченкове (Черкаська обл.), який за дорученням нащадків роду Тараса Шевченка написав відкритий лист авторам телефільму «Таємниці генія Шевченка». То що ж хотів сказати шевченківський нащадок Світлані Усенко та Віталію Панасюку, які заходилися «наближати образ українського генія»? «Подивилися 10 березня цього року на телеканалі «1+1» ваш телефільм, враження від нього неоднозначні, – пише Микола Лисенко. – Ми занепокоєні і не можемо погодитися з усіма припущеннями та гіпотезами, з яких складається ваш сценарій. У нас склалося таке враження, що ви вирішили спаплюжити високе ім'я Тараса Шевченка. Висновки графолога, криміналіста спираються на підставі гіпотетичного, вірогідного або ймовірного. Візьмемо, наприклад, запис про народження Тараса в метричній книзі. Ім'я його матері Катерини п'яний дяк записав як Агафія, а потім цю помилку виправив на Катерину. Такі факти відомі з практики і не поодинокі. Але припустити, що Тарас – позашлюбний син Енгельгартів-Романових, це вже аж занадто нечуване. Про це ви можете розповідати комусь іншому, але тільки не нам, нащадкам цього року. Що стосується законних батьків Тараса Шевченка. Зі спогадів Лисенко Марії Трохимівни, онуки Т. Г. Шевченка по родинній лінії брата Йосипа, родина жила в злагоді й любові. Батько Тараса Григорій Іванович Шевченко був письменний, шанований і авторитетний у селі чоловік. У церковних книгах часто зустрічалися записи його прізвища як поручителя при вінчанні і як хрещеного батька Старший брат Тараса Микита і старша сестра Катерина точно знали, що він син їхнього батька Григорія. І нам відомі всі сімейні таємниці та розповіді, які передаються від одного покоління до наступних. Вибачайте, таких нісенітниць ніколи нам не розповідали тому, що таких фактів просто не існувало. Катерина Якимівна, мати Тараса, прожила дуже нелегке кріпацьке життя, дуже турбувалася за своїх дітей, за їхню долю, пережила надзвичайно велике горе: родина втратила

малолітніх дітей. Ми вважаємо, що ця берегиня роду, жінка-мати, яка дала життя Генію, не могла навіть думати про якісь романтичні стосунки. Але якщо автори телефільму хотіли докопатися» до біографічних подробиць родоvodu Тараса Шевченка, то при сучасній генетиці це можливо виконати і набагато простіше, точніше і дешевше за всю вартість телефільму. Адже сьогодні доступні генетичні дослідження ДНК, як з точністю до ста відсотків підтверджують або не підтверджують дані про спорідненість людей. Тим більше, що в телефільмі до нас донесені такі подробиці, як залишки волосся на посмертній масці Т.Г. Шевченка, які можна порівняти з аналогічними аналізами нащадків роду Шевченка по його братах Микиті та Йосипу, які мешкають в Україні. А взагалі, генеалогічне дерево роду Т.Г. Шевченка нараховує більше однієї тисячі чотирьохсот осіб. Аналогічні генетичні дослідження можна виконати і про «так звану» позашлюбну дочку у родині Ганни Закревської, яку автори телефільму «приписали» Тарасу Шевченку. Вибачайте, але вам і тут не вдалося... Адже після всіх цих досліджень у шановних авторів не було жодних підстав для художніх фантазій при створенні аналогічних сценаріїв. Не знаємо, якої мети хотіли досягти автори телефільму? Якщо осоромити ім'я нашого Генія, то це їм не вдалося, тому що постать Тараса відома в усьому світі, своєю поетичною та малярською спадщиною він себе позитивно увічнив на планеті. А про деякі людські слабкості, відображені в фільмі, то вони є у кожної людини. Невже ви такі безгрішні? І хто вам дав моральне право паплюжити святе ім'я Тараса Шевченка?» Риторичне запитання. Адже паплюження імені Тараса заради власного возвеличення – справа навряд чи виграшна. А от посіяти зерна сумніву, недовіри (а може, і справді щось воно є) – цілком логічно. Пророслі зерна дадуть врожай. От тільки – яким він буде? Чи колоситиметься українське поле добірним житом, над яким височитиме блакитне небо? Чи чорні хмари заступатимуть небо, і градом буде бите наше жито? А може, і справді, вдасться виростити пташат «гнізда бузинового»? І ці пташата, ставши на крило, перетворяться на хижих птахів, безжальних шулік –нищителів усього українського? Принаймні, наші кримські колеги вже мають, чим «пишатися». Далі – без коментарів (мовою оригіналу): «25 лютого 2014 року. Всеукраїнський інформаційно-культурний центр. Уважаемые коллеги! Рады Вам сообщить, что 9 марта 2014 г. состоится праздничный концерт «С любовью к Тарасу» по адресу: Симферополь, ул. Гоголя, 14, Центральный музей Тавриды». Відповідь: «28 лютого 2014 р. Газета «Крымское время» (отдел информации). Уважаемые коллеги! Рады вам сообщить, что считаем какие бы то ни было чествования бандеровского кумира излишними. С уважением, редакция «КВ».

Що ж, Шевченко і через століття не дає спокою усім яничарам: «Знайшовсь-таки один козак із мільонна свинопасів», читаємо у поемі «Юродивий». Серед мороку засяяла зірка поета, якому судилося стати українським Пророком. «Його мужня душа відкидає трусливу ідею XIX віку про безневинно скубану чайку при битій дорозі. Він шукає вини. Де ж він шукає

тої вини? Де шукає причин занепаду України, її гноблення, визиску, обернення в рабство, знуцання над людською гідністю? Де шукає причин того, що «розкрадають мов овець нас»; що кожний драпіжник безкарно нападає на Україну, неначе «в бур'яні курча». Питається, за що сміє знуцатися над нею, як над Яремою, всякий поганець, що «над козаками коверзував»? – пише в есеї «Ідеї Шевченка про Бога і Націю» Дмитро Донцов. Чи не актуально постають ці питання вже в наші, такі буремні дні? Як бачимо, нічого не змінюється на цій землі, під вічними зорями. І обкрадена Україна, і той самий «драпіжник», що ставить брудний чобіт на нашу землю; і навіть новоявлений козак Ярема, над яким «поганець коверзував» – все це присутнє у новітній історії України. Та Шевченко не лише дає блискучу характеристику цьому явищу; він безкомпромісно зриває маски з тих, хто спричинився то цієї національної катастрофи. Її причина полягає, насамперед, у дегенерації нашої провідної верстви; саме проте неї підіймає свій меч поет. Звироднілі нащадки панства козацького, – ось хто завинив, на думку поета, у політичному, економічному та моральному занепаді України. У чому ж була їхня вина? У тому, що в країні, де призначенням кожного було «людей любити і Бога хвалити», розвели пекло. У тім, що насміялися з Христа і з Його Правди: «скрізь неправда, скрізь Господа лають»; «правдою торгують, Господа зневажають». За те і упали всі нещастя на Україну, що її провідна верства відцуралася Бога, насмілася з християнської правди. У Шевченка є ще один важливий момент, на який варто звернути увагу. Каралися не лише «пани лукаві», а й люди, народ. За що ж терпіла вся нація? І хіба можна терпіти, коли над тобою знуцаються і зневажають? Шевченко безкомпромісний у своїх висновках: допоки люди будуть покірними, як вівці, до тих пір не вийдуть з рабства. Поет глузує: «дрібніють люди на землі, ростуть і висяться царі». Не тому терплять люди, що гноблять їх царі, а тому гноблять, що дрібнішають їхні душі. Коли в жилах нуртує гаряча козацька кров та прокидається приспана віками гідність, наслідки відомі. Зрештою, усі ми є свідками не лише минулих подій, а безпосередніми учасниками вже новітньої української історії. А геній Тараса Шевченка – понад часом, кличе до боротьби. Встане Україна – читаємо в «Кобзарі» – коли ті, що оглухли й похилилися, – зірвуться до боротьби» за святу правду-волю», за волю Христа. «Сім'ю вольну, нову», нову суспільність, в якій би панувала справедливість Божа, здатні вибороти лише вільні духом люди. Шевченко вживає вираз: «Свята Правда». Тому і вибороти її зможуть тільки люди «святої, козацької крові», «лицарі святії». Якщо хочете знищити неправду – пізнайте правду і боріться за неї. У цьому сенс знаменитого шевченківського – «борітеся – поборете!» Люди, як постали за Божу правду, «поборять» й ворога, й супостата. Бог дає свій меч тим, хто ненавидить зло і готовий битися за правду. «Лиш таким pomoже. Лиш тоді з неволі вирветься нація, думає Шевченко, коли серед неї знайдуться лицарі святії, які правду Божу проголосять правдою своєї нації, – пише Дмитро Донцов. Їм сильним духом допоможуть – і їх народові – небесні сили. Коло їх та їх справи – «сторожа

встане з того світу», не дасть розпинати їх країну. По їх стороні боротимуться, їм допомагатимуть «душі праведних» і сила архистратига Михаїла, патрона Києва... Таким Бог помагає та їх нації. Їх рукою карає неправду і визволяє народи. Їх героїчна душа, їх вируюче серце, їх тверді руки знаходять поміч вищої сили. Їх лише веде шляхом визволення нації Боже провидіння. Такою сильною й глибокою є концепція Шевченка Бога і Нації. Недаремно Шевченка безбожно цензурували – і за царату, і за радянських часів. З нього намагалися зробити безбожника, атеїста, висмикуючи з контексту його слова. Коли царська цензура щось вирізала, то ретельно усе зазначала і коментувала. Наприклад, вилучено цензурою 15 рядків, 20 рядків, 56 рядків. Радянські цензори вилучали усе, що не вкладалося в образ Шевченка – революціонера, атеїста. А на виданих творах писали «Вибране». З такими от «перебраними» текстами і знайомилися радянські люди. «Пішов собі тихо в Київ Святим помолиться», – писав Шевченко Переробили на «Пішов собі тихо в Київ не святим молитись». Частка «не» докорінно змінює увесь текст. Шевченко писав: Все покину, і долину до самого Бога молитися...а до того я не знаю...» Закінчення змінили на «Я не знаю Бога...». І подібних прикладів можна навести чимало (про що свідчить, зокрема, доцент Харківського національного університету Микола Зубков, упорядник видання «Заборонений Кобзар»). Презентуючи видання, Микола Зубков зазначав, що перевага цього видання у тому, що він виданий за Харківським правописом: «Огієнко писав, що потрібно видавати Шевченкові твори за чинним правописом. Коли він це писав, чинним був саме Харківський правопис. І мені сяйнула думка, а чому б не видати Шевченка саме за харківським правописом. Всього Шевченка ми ніколи не пізнаємо, бо розпорошено рукописи. Багато спалено під час війн. Навіть 1964 року спалили саме українську Академію наук. Нищили нашу історію, а потім дописували, переписували, пересмикували. Хтозна, можливо і знайдуться ще колись досі невідомі Шевченкові твори». Ми часто повторюємо про те, що треба пізнати, наблизитися до Шевченка справжнього, не хрестоматійного От тільки дорога до Шевченка (утім, як і дорога до Храму) у кожного своя. Хтось є відвертим ворогом Шевченка, і принаймні, не приховує свою ворожість. Хтось під маскою «правдошукача» копірсається у минулому, наче у брудній білизні, видаючи «на гора» усілякі новітні «сенсації». Насправді, усе це не вартує мідного гроша на ярмарку. Бо усім зрозуміло: то шукають не правду, а брехню та облуду. І все те дійство нагадує ярмарку марнославства, про що швидко забудеться. Бо змінюються століття, а життя (що є мудрішим від нас усіх) все розставляє по своїх місцях. Колосяться золотисті українські жита під одвічним українським небом. І кожне покоління відкриває свого Шевченка. І питається в нього, хто ми і чиїх батьків діти на цій землі... Зрештою, ми і самі повинні змінюватися, щоб пізнати Шевченка. Бо зерна шевченківської поезії «лише тоді дають плоди, якщо сіятимуться на ґрунт нашої духовної культури» (Д. Донцов).

-
1. *Донцов Д.* Ідеї Шевченка про Бога і націю // *Д. Донцов. Літературна есеїстика.* – Дрогобич: Відродження, 2010. – С. 522–526.
  2. *Зайцев П.* Перше кохання Шевченка. – К.: Україна, 1994. – С. 220–226.
  3. *Зубков М.* «Шевченкові пощастило не дожити до більшовицької цензури» // *Свобода.* – 2014. – 10–16 квітня. – С. 8.
  4. *Кониський О.* Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя. – К.: Дніпро, 1991. – С. 60–80.
  5. *Кузьменко В.* Зупинимо наругу над Шевченком, українцями і Україною! – К.: 2008. – С. 4–28.
  6. *Латанський В.* «Мені і вдень, і вночі сниться ота благодать над Дніпром»: образ України в творчості Тараса Шевченка // *Кримська світлиця.* – 2014. – 21 березня. – С. 10.
  7. *Лисенко М.* Відкритий лист до С. Усенко та В. Панасюка, авторів телефільму «Тасмниці генія Шевченка» // *Кримська світлиця.* – 2014. – 21 березня. – С. 11.

А.Ю. Чабан
(*м. Черкаси*)

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Відзначаючи 200-літній ювілей Т.Г. Шевченка, всі ми одностайні в тому, що історичне краєзнавство відіграє важливу роль у популяризації імені, творчості великого Кобзаря на регіональному рівні. Водночас, ювілей Шевченка примушує кожного із нас глибоко проаналізувати стан краєзнавчої науки, окреслити шляхи подальшої активізації, особливо у напрямку утвердження української національної ідеї, формування історичної свідомості.

Останнім часом краєзнавча громадськість України, наукові установи, представники університетської науки чимало уваги приділяють питанням дослідження основних чинників впливу на формування особистості громадян, передусім молоді. Результати таких досліджень конче необхідні для вироблення єдиної стратегії гуманітарної політики держави, визначення місця у цьому процесі інституцій громадянського суспільства, в тому числі краєзнавчого руху.

Виокремлюючи базові засади формування історичної свідомості різних категорій громадян України, зупинимось на деяких історико-краєзнавчих аспектах, оскільки без їх знання, врахування у практичній діяльності важко виробити оптимальну систему управління цим процесом, визначення пріоритетів.

Перше. За роки незалежності з-під пора дослідників з'явилося чимало книг з проблем історії, які намагаються дати відповідь на питання походження та історичні шляхи українського народу, місце сучасної України у геополітичному просторі між Сходом та Заходом, про так звані «бездержавність української нації», «меншовартість» України тощо. Помітно

активізувалася краєзнавчо-дослідницька робота, в якій почали широко використовуватися сучасні методологічні принципи, що підтверджується, зокрема, опублікованими працями краєзнавців Черкащини.

Однак настав той час, коли слід ретельно проаналізувати науковий доробок краєзнавців, визначити нові пріоритети, дати відповідь на нове бачення регіональної і загальної історії України. Адже процеси формування української незалежної держави позитивно вплинули на стан наукового пошуку викликали відродження історичної науки і водночас привели до певного сум'яття в дослідницькому середовищі і втрати усталених методологічних критеріїв. В такі часи нерідко відбувається кидання у крайнощі, адепти тих чи інших ідей стають палкими прихильниками своїх недавніх опонентів. Таке «прозріння» відбувається скоріше на кон'юнктурній основі.

На наш погляд, особливу цінність являють собою дослідження, які дають глибокий філософський аналіз історичному процесу, його висвітленню в наукових дослідженнях. Це важливо й для історичного краєзнавства, яке переживає період становлення як системного наукового напрямку, відходу від аматорства. Серед першочергових проблем, які необхідно вирішувати історичному краєзнавству – питання *самоорганізації українського суспільства*. Останнім часом мають місце спроби незаперечно стверджувати нашу приналежність до західноєвропейської спільноти на протигагу тяжінню до Сходу на осі «Схід-Захід», або «Європа чи Євразія», що в наш час складає одне з найактуальніших питань самовизначення України. Цілком слушно виникає цілком резонне питання взагалі про коректність такої його постановки. Адже можна скотитися до вульгаризації історії, коли приводяться тези, які мають намір будь-що довести нашу «європейськість». Історичний досвід кожного народу є об'єктивною данністю і лише сам народ повинен переосмислювати власний шлях культурного розвитку й робити висновки на майбутнє.

Особливо важливим є проблема *міфологізації* частини сторінок вітчизняної історії, яка спостерігається в багатьох краєзнавчих виданнях, у засобах масової інформації, окремих наукових публікаціях. Слушним, на наш погляд, є зауваження авторів книги «Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації» В. Кременя та В. Ткаченка, що «за умов сучасного словоблудства, світоглядного розброду і буяння дослідницького дилетантизму стає моторошно за долю української загальнонаціональної ідеї. Її знову беруться вишукати або в мороці прадавніх міфів і переказів, або в доктринах соціальних утопій, ігноруючи той конкретний людський фактор, із котрого власне, складається Україна і який визначає рівень її соціальної еволюції».

Певною мірою міфотворення історії України можна цілком зрозуміти. Адже після стількох років замовчування правдивих сторінок історії України, нині відкрилися широкі можливості до повного і всебічного осмислення історичного шляху одного із найбільших народів Європи. Водночас це вимагає особливо уважного ставлення до тих нових фактів, які уводяться до наукового обігу. При цьому доцільно згадати застереження відомого

історика О. Прицака, про те, що в житті людини взагалі простежується тенденція до того, щоб зробити «славним» своє минуле, зокрема, давнє, щоб воно було привабливим для молодого підростаючого покоління.

Існує й інша позиція окремих представників історичного краєзнавства України, коли історія нашого народу, в протиположності сусідам, стверджується як *найдавніша*, коли витoki державності відносяться мало не до трипільців. Безумовно «це тішить патріотичний дух, розв'язує якісь короткочасні політичні проблеми, але водночас міфологізує національну самосвідомість, дискредитує її в очах інтелігенції вітчизняної та інших народів».

Історія України, окремих її регіонів настільки багата, що вона не потребує перебільшень, використання тактики типу «клин-клином», що не робить честі серйозним дослідникам, хоча має своє пояснення з огляду на минуле та сучасне, і дійсно від таких спроб, як зауважував глибокий аналітик історії Іван Лисяк-Рудницький «тхне ментальністю бідняків, що люблять «похвалитися своїми багатими родичами».

Друге. Особливо актуальним для вашого часу є визначення предмету історичного краєзнавства України з точки зору історіософії. Безумовним є твердження, що наука про історію України, а історичне краєзнавство є її важливою складовою, є частиною загальної світової історії, яка досліджує суспільні процеси в життєдіяльності людей у просторі і часі, що обстоюють власні інтереси на значному обширі території де проживав з давніх часів український народ.

Цілком логічним в цьому плані є твердження англійського філософа історії Р. Дж. Коллінгвуда щодо потрібності історії, який вказував, «що історична наука служить справі людського самопізнання. Людині важливо пізнати себе, оскільки уявлення про власні можливості можуть скластися лише на основі минулої життєдіяльності. Завдяки історії ми дізнаємося, що та чи інша людська спільнота зробила, що вона собою являє і на що здатна в майбутньому».

Справді, в процесі диференціації наукового пізнання кожна наукова дисципліна визначила своє коло інтересів, опорні поняття, якими для історичного краєзнавства повинні стати: усвідомлення історичного поступу, уявлення про походження народу, часову періодизацію, геополітичне становище, інтереси як власні так і сусідніх державних формувань тощо. «Будь-яка національна історія залишиться до кінця не з'ясованою доти, доки вона не буде розглянута у зіставленні з історіями інших національних держав, що складають у сукупності ширшу спільноту. Тільки мислячи категоріями цілого, а не часткового, можна в хаосі подій віднайти лад і порядок, а також зрозуміти те, що раніше здавалося незбагненим».

Логічним є і те, що в основі історичного краєзнавства не може бути покладено якийсь один фактор: територіально-географічний, етнічний, цивілізаційний, формаційно-класовий чи державницький. Рівнодіючими є безліч факторів, які перетинаються, інтегруються, що надає вітчизняній історії неповторності і особливості.

До предмету історичного краєзнавства відносяться такі положення, як територіальний та історичний обшир тої чи іншої території, що історія того чи іншого куточка України є складовою історії України. Варто враховувати, що праці з історичного краєзнавства – це не історія української етнічної маси (оскільки етнізм не є об'єктом історії), що головним для дослідження є людські спільноти, сформовані нині у суверенні національні держави, а в минулому – у протодержави чи залежні політичні утворення, що всі державні утворення на території України розвивалися на пограничному впливі християнських цивілізацій – візантійської православної і римської західної, що криза домінуючої в минулому ідеології не означає автоматичного відкидання формаційно-класового підходу в історичному процесі, й тому слід уважно відноситися до аналізу суспільних формацій, протягом яких розвивався історичний процес на землях України,

Третє. Історичне краєзнавство повинно слугувати пошуку найбільш ефективних шляхів та механізмів формування історичної свідомості особистості на сучасному етапі.

Історична свідомість – це один із найважливіших елементів свого усвідомлення приналежності до певного етносу, визначення свого місця в історичному часі та просторі, ідеологічні, духовні та культурні переконання, адекватні цим знанням і переконанням, конкретні дії.

Для формування історичної свідомості необхідно, насамперед, виховання розуміння суспільного поступу як процесу самоорганізації людей, де вирішальними є – усвідомлення історичного досвіду та правильне розуміння суспільного інтересу. Поряд з об'єктивними чинниками самовідтворення народу на рівні великого суспільства-держави, якими є необхідна чисельність, відповідна геополітична ситуація, чи не найбільш важливими є суб'єктивні фактори – самоусвідомлення, ідеологічна єдність і політична воля.

Розуміння історичного процесу, свого місця в них, покладає на особистість велику відповідальність за аналіз та узагальнення досвіду минулих поколінь, за визначення стереотипів своєї поведінки в даній конкретній політичній ситуації. Причому, індивід повинен пройти шлях від покори нав'язаним йому стереотипам поведінки до усвідомлення необхідності певного типу поведінки. Тобто має відбутися перехід від зовнішньої регуляції поведінки індивідуума до внутрішньої саморегуляції. Це відбувається тоді, коли культурні норми і традиції, засвоєні індивідуумом, стають внутрішньо притаманними йому орієнтирами поведінки.

Для внутрішньої саморегуляції переважною є орієнтація на зіставлені моделі своєї поведінки із загальноприйнятою системою засвоєних і усвідомлених ним цінностей, норм, принципів, взірців. Для такого індивідуума притаманне почуття персональної свідомості, автономія особистості стосовно громади, Такі якості формуються єдністю і погодженістю дій у суспільстві, тобто самою соціальною організацією суспільства.

Водночас ми бачимо, яго на певних ступенях соціальної організації суспільства, особливо на нижчих її щаблях формування особистості

здійснюється за допомогою примусу і насильства і, на рівні підсвідомості, під впливом масової культури.

Формування історичної свідомості індивідуума передбачає створення такого типу знань, мислення, переконань та конкретних дій, які б незалежно від соціальної регуляції та соціального контролю, чітко проявлялися на власному ґрунті, які були б інтегровані в суспільну традицію, культуру, відповідали б повній автономії особистості, яка відповідає демократичному суспільству. Безумовно, цей процес довготривалий, оскільки суспільство як система, розвивається поетапно, як складний соціальний механізм і не може за короткий час перебудуватися. Отже формування історичної свідомості повинно враховувати поступовість у здійсненні остаточної мети.

Спроби нав'язування суспільству форм соціальної організації, неадекватних традиційному типу культури і рівню розвитку індивіда, призводить до зниження ефективності, послаблення соціального контролю, дезорганізації суспільства, розпаду й деградації особистості і, в кінцевому підсумку, довідкидання її на більш ранні етапи духовного становлення. Тобто, можна зробити висновок, що в наші час слід дуже уважно підходити до визначення критеріїв формування громадянина України.

Формування історичної свідомості конче необхідно для створення в Україні справжнього *громадянського суспільства*, ознаками якого є плюралістичність, розмаїття укладів життя людей у ньому і відповідно інтересів та пріоритетів. Громадянське суспільство - це певний механізм неформального соціального партнерства, який уможливорює підтримання балансу існуючих інтересів у суспільстві та їх реалізацію. Історично свідомо особистість небайдужа достановища у суспільстві, вона активно впливає на перебіг подій не лише у політичній сфері, а й у сфері економіки, вона утверджує високі норми моралі, кращі традиції, має чіткі правові, духовні, ідеологічні орієнтири.

Розвиток громадянського суспільства є важливим напрямком демократичної модернізації, умовою і засадою відповідального врядування, соціальної стабільності та національної безпеки. Суттєвими ознаками такого розвитку слід визнати належну ступінь «роздержавлення» приватного життя громадян, відокремлення його від казенного офіціозу державної бюрократії, багатоманітність форм його виявлення, існування такої площини життєдіяльності суспільства, яка не є державно-політичною, перебуває поза сферою впливу держави, за межами її директивного регулювання й регламентації.

Головною складовою цього процесу є думка про консолідацію нинішнього українського суспільства. Без такої консолідації неможливо подолати економічну кризу, збудувати цивілізовану, демократичну державу.

Формування історичної свідомості включає такі головні складові: це, поперше, формування глибоких історичних знань, які повинні включати насамперед знання про свою приналежність до українського етносу, свого походження, головні етапи історичної періодизації історії України, зародження та

реалізація ідеї української державності, головні події історичних процесів на землях України. Без ідеологічної заангажованості висвітлювати головний зміст подій, їх причини та наслідки.

Другою важливою підмогою формування історичної свідомості є виховання глибоких історичних переконань. Це відбувається в ході свідомого освоєння знань, утвердження вміння їх аргументованого захисту, викладу на конференціях, в ході диспутів, позакласних та поза аудиторних занять.

І третє, історична свідомість, що сформована в час набуття знань, здобутих переконань повинна знайти реалізацію в ході практичних дій, тільки при таких обставинах ми можемо стверджувати про наявність історичної свідомості.

В цьому плані виділяється декілька рівнів свідомості: соціальна, трудова, екологічна, правова активність, причетність до даного соціуму, патріотизм, наявність почуття «малої Батьківщини» тощо.

Все це є безумовною складовою формування громадянськості, як станової ідеї виховного процесу в суверенній Україні. Варто зазначити, що цей процес відбувається у конкретних соціально-економічних та політичних умовах. Має свою специфіку.

Візьмемо для прикладу дослідження подій, фактів, постатей бурхливого ХХ століття, що на сьогодні є однією з найважливіших наукових проблем історичної науки. Це викликано цілим рядом факторів. Зокрема, надзвичайною складною палітрою перебігу подій, серед яких дві світові війни, розкол світу на полярні сторони, виникнення та становлення незалежних держав, грандіозними науково-технічними відкриттями, які якісно перебудували всю систему продуктивних сил, а відтак і виробничих відносин. Варто зазначити надзвичайну політизацію історичних пошуків та висновків науковців, які вивчають різні періоди історії ХХ століття.

Існує дискусія щодо періодизації цього надзвичайно важливого відтинку історії розвитку українського суспільства. Є різні підходи до визначення основних етапів розвитку суспільно-політичних та соціально-економічних відносин, які визначали розвиток історичних процесів впродовж ХХ століття. Вони визначаються глобальними та локальними характеристиками, місцевими відмінностями, науковими та теоретичними підходами історичних шкіл, окремих істориків. Якщо підходити до цього процесу з позицій україноцентризму, тобто безпосередньо історії України, то можна на тлі історичної епохи ХХ ст. виокремити такі періоди:

- Україна на початку ХХ століття (1900–1917 рр.);
- Україна в час революційних перетворень 1917–1921 рр.
- Україна – передвоєнна (1921–1939 рр.);
- Україна в роки Другої світової та Великої Вітчизняної війни (1939–1945 рр.);
- Україна повоєнна (1944–1953 рр.);
- Україна в роки «відлиги» (1953–1964 рр.);
- Україна в 1964 – першій половині 80-х років;

- Україна в роки перебудови (1985–1991 рр.);
- Україна – незалежна держава.

Кожен з цих історичних періодів має свою унікальну специфіку, а відтак дуже часто отримує далеко не однозначну оцінку з боку тих чи інших політичних діячів, істориків, політологів. І все це лавиною сиплеться на голови пересічних громадян і, особливо, молодого покоління.

Візьмемо для прикладу, можливо найбільш бездискусійний, на перший погляд, відтинок української історії «Україна на початку ХХ століття (1900–1917 рр.)».

Це період, який характеризується розвитком українського суспільства в складі двох імперій Російської та Австро-Угорської, які врешті решт стали по обидві сторони барикад в часи першої світової війни, а відтак українське населення стало учасником братовбивчої різни. Це час досягнення капіталізмом своєї вищої стадії. Період загострення політичних, економічних протиріч між працею і капіталом. Це час появи політичних партій, громадських організацій, представницьких органів, виникнення організованого національного руху, піднесення національної культури, освіти.

В цей час значно наростають економічні виступи населення, які набувають політичного характеру. Це час першої російської революції, важливі події якої відбуваються і в Україні, час бойових дій Першої світової війни, військовий театр якої відбувався на українських землях. Однак залишаються проблемними питання для українських істориків при вивченні цього часу:

- оцінки лібералізації суспільного життя в Україні після першої російської революції;
- неоднозначні погляди на столипінські реформи;
- причини та характер Першої світової війни;
- характер наростання революційних подій;
- оцінки діяльності українських політичних партій;
- становлення єврейського питання;
- роль і місце січових стрільців;
- польське питання на теренах Західної України тощо.

Ще більше дискусійних питань залишається при дослідженні революційних подій в Україні, довоєнного періоду, років Другої світової війни та, власне, всіх етапів новітньої історії нашої Батьківщини.

Звичайно, мова йде про радикальну зміну парадигми історичного пошуку. Коли в центрі поставлена історія українського народу, хоча ми розуміємо, що така спроба є далеко не повною, адже це лише один головних напрямків, які повинні враховуватися серйозними дослідниками історичних процесів.

Тобто, глибоке вивчення і опрацювання проблемних питань всіх етапів життя українського суспільства, їх об'єктивне і неупереджене висвітлення це один із висновків щодо актуалізації історичного краєзнавства, пошуку сучасних дослідників і повинні враховуватися при формуванні історичної свідомості.

Четверте. До основних питань актуалізації історичного краєзнавства варто віднести *проблеми методології*. Відомо, що серед головних методологічних підходів, які використовуються дослідниками визначаються:

- формаційний;
- цивілізаційний;
- геополітичний;
- змішаний та багато інших.

Безумовно, що дослідження етапів розвитку українського суспільства на різних ступенях розвитку слід проводити саме на основоположних методологічних засадах. На жаль, сьогодні панує сум'яття в роботах з історичного краєзнавства, що визначення головних методологічних основ. На наш погляд, найбільш перспективним є використання змішаного підходу, коли не відкидаються, а широко використовуються найбільш обґрунтовані принципи як формаційного, цивілізаційного та геополітичного підходів.

На наш погляд, в працях з історичного краєзнавства повинен все більше використовуватися просопографічний аналіз.

Традиційно під поняттям «просопографія» розуміють вивчення життєвих стратегій, службових кар'єр, політичних позицій певних індивідів, що входять до тих чи інших соціальних груп. Як дослідницький напрям виник ще в 20-30-і роки ХХ ст. Первісні, зважаючи на пануючі на той час уявлення про соціальну структуру суспільства, впорядковану за класами чи станами, акценти робилися на вивченні саме великих соціальних утворень. Процес за «повернення в історію індивіда», що набрав особливої динаміки наприкінці 1970-х – упродовж 1980-х років, спричинив перегляд сприйняття поняття соціальної взаємодії, акцентувавши увагу насамперед на міжособистісних взаєминах. Відтак, у сучасному розумінні просопографічний аналіз передбачає детальне вивчення малих соціальних груп – професійних, політичних, родинно-своєцьких, злочинних тощо, між якими існують певні соціальні зв'язки. При такому підході просопографія зближується з мікроаналізом.

Вдаючись до застосування просопографічного аналізу, варто особливу увагу звертати на ті, критерії, за якими дослідник моделює уявну соціальну групу, аби не створити штучну модель, нехарактерну для даної історичної доби. Крім того, варто пам'ятати і про неможливість рівномірного включення в дослідження всіх членів досліджуваної групи – через цілком прогнозований брак джерел, що з однаковою точністю представляли кожного окремого члена групи.

Тому наступний висновок – необхідна чітка методологічна основа при здійсненні досліджень.

П'яте. Ще один важливий напрямок історичного краєзнавства. Варто враховувати, що окремі категорії населення по різному сприймають історичні події. Безумовно, підганяти історичні висновки під сприйняття тих чи інших груп громадян безперспективно. Але враховувати їх сприйняття, реакцію на теоретичні та практичні висновки історичної науки варто і необхідно.

Сьогодні серед філософів, політологів, соціологів провідних світових історичних шкіл популярною є «Теорія поколінь», яка з'явилася на початку 90-х років минулого століття. Її сутність полягає в тому, що в пост-модерному суспільстві чітко вирізняють окремі покоління, тривалість основного часу їх часу формування, розквіту – 20 років.

Зокрема, вчені виділяють:

- покоління, дати народження відносяться до 1900–1920 рр.;
- покоління, роки народження якого відносяться до 1920–1940-х років, або як його називають «мовчазне» покоління;
- покоління, роки народження якого 1940–1960 –і роки, або «бумерне» покоління;
- покоління X – 1960–1980-і роки;
- покоління Y – 1980–2000-і роки;
- покоління Z – 2000–2020 рр.

Тому варто глибоко і всебічно вивчати запити кожного з поколінь, створювати систему в суспільстві толерантного відношення до кожного з них, вибудувати структуру свідомого розуміння критичних подій, негативних фактів, досліджувати історію чесно і неупереджено.

Отже до головних наукових засад історичного краєзнавство в системі формування історичної свідомості громадян суверенної України громадянина слід віднести:

Наукове обґрунтування положення, що історична свідомість – це один із найважливіших елементів свого усвідомлення *приналежності* до певного етносу, визначення свого місця в історичному часі та просторі, ідеологічні, духовні та культурні переконання, адекватні цим знанням і переконанням, конкретні дії.

Для формування історичної свідомості необхідно:

- виховання розуміння суспільного поступу як процесу самоорганізації людей, де вирішальними є усвідомлення історичного досвіду та правильне розуміння суспільного інтересу;
- всебічне вивчення подій і фактів з різних точок зору;
- чітке окреслення головних етапів розвитку суспільства, визначення проблемних і дискусійних питань, які мають неоднозначні оцінки, спробах пошуку консенсусу;
- визначення і застосування методологічних прийомів, які адекватні сучасному рівні розвитку науки;
- врахування суми історичного досвіду різних поколінь українського суспільства і створення системи взаєморозуміння і реальної оцінки позитивних і негативних сторінок історії України.

---

1. Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації. Навчальний посібник. – К., «Видавничий центр ДрУк», 1998.

2. Прицак О. Що таке історія України? // Слово і час. – 1991. – № 1. – С. 54.

3. *Лисяк-Рудницький І.* Историчні ессе. – К., 1994. – Т. 1. – С. 45
4. *Коллингвуд Р. Дж.* Идея истории. Автобиография. – М., 1980.
5. *Бердяев Н.А.* Смысл истории. – М., 1990.
6. *Бицилли П.М.* Очерки теории исторической науки. – Прага. 1925.
7. *Блок М.* Аполлогия истории, или Ремесло историка. – М., 1986.
8. *Брайчевський М.Ю.* Вступ до історичної науки. – К., 1995.
9. *Бродель Ф.* Свидетельство историка // Французский ежегодник. – 1982. – М., 1984.
10. *Гаврилюк В.В., Трикоз Н.А.* Динамика ценностных ориентаций в период социальной трансформации (поколенный подход) // СОЦИС. 2002. № 1. *Губман Б.Л.* Смысл истории: Очерки современных западных концепций. – М., 1991.
11. *Гумилёв Л.Н.* География этноса в исторический период. – Л., 1990.
12. *Дубин Б.В.* Поколение: социологические границы понятия // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. – 2002. – № 2 (58).
13. Исторична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Харків. 1995.
14. *Кареев Н.И.* Общий ход всемирной истории: Очерки главнейших исторических эпох. – Заокский, 1993.
15. *Литвин В.М.* Історія України (у 3-х томах). – К., 2003.
16. *Левада Ю.А.* Поколения XX века: возможности исследования // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. – 2001. – № 5 (55).
17. *Олейник А.* Смена поколений в элите и стабильность социально-политической системы // Отечественные записки. 2008. № 4.
18. *Смолій В.А.* Проблеми історії ХХ століття. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Переяслав-Хмельницький. 2006.
19. *Тойнбі.* Дослідження історії: у 2-х томах. – К., 1995.
20. *Ульяновський В.І.* Історія України. Авторська програма-конспект курсу. – К., 1997.
21. *Чабан Н.А.* Образ суверенної України у вербальному втіленні. Автореферат канд. дис. – К., 1997.
22. *Шамис Е.* Теория поколений // Директор по персоналу. 2008. <http://www.hr-director.ru/115>
23. N. Howe, W. Strauss. – New York: Quill, 1992.

КРАЄЗНАВЧІ АСПЕКТИ ШЕВЧЕНКОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Канівець С.С.,

П.Є. Мазур,

Н.В. Янусь

(м. Кременець Тернопільської області)

КРЕМЕНЕЦЬКІ ТА ВИШНІВЕЦЬКІ СТЕЖКИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Тарас Шевченко був не тільки талановитим поетом, художником, а й займався вивченням історичного минулого українського народу, був глибоким цінителем пам'яток історії та культури, збирачем українського фольклору. Власне це і було одним з головних мотивів його роботи у Київській археографічній комісії, у якій Т.Г. Шевченко працював з 10 грудня 1845 року до 1 березня 1847 року та здійснив декілька подорожей за дорученням цієї установи, зробивши вагомий внесок у вивчення історії, фольклору рідного краю.

Шевченковій подорожі Волиню присвячено декілька краєзнавчо-літературних розвідок, зокрема книгу «Волинь у житті та творчості Тараса Шевченка» доктора філософських наук Петра Кралюка¹, розвідку М. Кузи «Там, де Іква котить хвилі...: До 150-річчя перебування Т.Г. Шевченка на Тернопільщині»², статтю відомого історика, літературознавця Г.І. Черніхівського «На прекрасну Волинь...»³, дослідження І. Дуди й Б. Мельничука «Тарас Шевченко на Тернопільщині»⁴ та Є. Дороша «Тарас Шевченко на Поділлі і Волині»⁵, яке містить розділи, що безпосередньо присвячені перебуванню Кобзаря у нашому краї. Серед них: «Під золотими куполами лаври», «Над Горинню-рікою», «У древньому Кременці». Метою нашого дослідження є узагальнення усіх відомих фактів, щодо перебування Тараса Шевченка в Кременці та Вишнівці та визначення впливу даних подорожей на творчість великого митця.

У березні 1845 року Тарас Шевченко закінчив Петербурзьку Академію мистецтв, отримав звання художника та був відраджений в Україну для художніх занять. В Києві він влаштувався на роботу художником до тимчасової Археографічної комісії для розбору стародавніх актів. За дорученням комісії у серпні 1846 року він їде на Поділля та Волинь.

На Поділля Тарас Шевченко прибув під час жорстокої розправи царської реакції з учасниками антикріпосницького руху під проводом Устима Кармалюка, образ якого глибоко вразив уяву молодого поета. Шлях до Кременця пролягав через Почаїв, до якого поет прибув наприкінці жовтня, а вже на початку листопада поета чекали у древньому місті королеви Бони. Саме з її замку, як вважають дослідники, Т. Шевченко розпочав своє знайомство з

містом. Підтвердженням цього слугують слова героя повісті Кобзаря «Варнак»: «Возвращаясь из Почаева, я зашел в Кременец посмотреть на королеву Бону и на воздвигавшиеся в то время палаты или кляштор для Кременецкого лица»⁶.

Згодом поет міг податися до Кременецького ліцею, з професором якого С. Зеновичем він був знайомий. Прізвище засновника ліцею Тадеуша Чацького фігурує у повісті «Варнак»: «Мир праху твоему, благородный Чацкий. Ты любил мир и просвещение! Ты любил человека, как нам Христос его любить заповедал!»⁷. У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» зустрічаємо порівняння: «Подобно Чацкому, который, как выразился бессмертный поэт, попал с корабля на бал, и я с телеги да прямо за стол...»⁸. У цій же повісті Т. Шевченко згадує про книгу відомого випускника ліцею Тимка Падури: «Я только хотел было сказать Трохиму, чтобы достал книгу из чемодана, а тут она сама в руки лезет, и Трохима тревожит не нужно. Беру со стола свечу и читаю заглавие, кажется, славянскими буквами: „Украинская поэзия” Т. Падуры. – Поди-ка, голубчик, сюда, я тебя давно не видал... поэзия Падуры известна й переизвестна...»⁹.

Т.Г. Шевченко цікавився пам'ятками архітектури. Тож можна припустити, що поет оглянув комплекс Богоявленського монастиря (XVII століття), ансамбль монастиря отців Францисканців (1636), відомі будинки-близнюки, родинний будинок польського поета-романтика Юліуша Словацького.

Немає документальних підтверджень, але ймовірно, що Т.Г. Шевченка могли зацікавити кременецькі легенди та перекази про Дівочі скелі, гори Бону та Черчу, мужню дівчину Ірву. Перебування на Волині та Поділлі надихнули Кобзаря на створення поеми «Варнак», у якій знаходимо такі рядки: «Расскажи мне, друже мий, что-нибудь о нашей прекрасной Вольни и Подолии»¹⁰. Головний герой поеми – народний месник Варнак говорить про місце, де він народився:

*Води чимало
Із Ікви в море утекло...
Над Іквою було село,
У тім селі на безталання
Та на погибель виріс я.
Лихая доленька моя*¹¹.

Перебування Т.Г. Шевченка у Кременці надихнуло Тернопільського науковця, поета Володимира Вихруща на створення вірша «Монолог Шевченка у Кременці»:

*Кременцю, Кремене,
Орди Батиєві
Стрів ти, як личить
Вою в бою.
Скелі Дівочі
В ніжному вияві,
Вкрив ти століттям
Гордість свою...*¹²

У кременецькій шевченкіані є цікавим і той факт, що у 1922 році у друкарні братів Юзефових було видано «Малий Кобзар», який містив 22 твори, серед них – «Заповіт», «Думи мої», фрагменти з «Неофітів» та «Кавказу». До наших днів дійшло лише 4 примірники видання, два яких зберігаються у Кременці.

По дорозі до Почаєва Т.Г. Шевченко заїхав до древнього Вишнівця. Він відвідав князівський палац з розкішним парком, до створення якого доклався відомий природознавець Діонісій Міклер. Кобзар слухав розповіді людей про свавілля графа Мнішека, про його «гру у шахи». Граф наказав викласти з каменю велетенську шахову дошку, а роль фігур виконували кріпаки. Той із панів, який вигравав «фігуру», забирав її собі у власність. «Не одній матері довелось тоді оплакувати сина, дівчині – нареченого, братові – сестру...»

Донині у Вишнівці розповідають, що, дізнавшись про такі немилосердні витівки власника палацу, поет зірвався з місця, довго ходив, а потім співав українську народну пісню «Ой, горе тій чайці»¹³.

Ігор Фарина зазначає, що перші дослідження про перебування Тараса Шевченка у Вишнівці почав відомий український поет і вчений Василь Щурат. У 1905 році він побував у містечку, де записав спогади 80-літнього Ф.М. Кружільки, які пізніше вмістив у книзі «З життя і творчості Т.Г. Шевченка». Там, зокрема, є такі рядки: «А за Шевченка чували? Бо він тут був... Як не малює, то щось пише. За щось таке його заарештували. Повідали, сам цар його боявся – його пісні. Я ще молодий був. То не раз балакав з ним...»¹⁴. Онук Ф.М. Кружільки згадував, що дід часто розповідав про Шевченка, який перебував у їхньому домі кілька разів.

Літературну інтерпретацію про перебування Т.Г. Шевченка у Вишнівці знаходимо в рядках вірша «Шевченко у Вишнівці», вже згадуваного нами, Володимира Вихруща:

*В зажурі липи...
Меч ріки розсік долин зелені груди.
В полатаних сорочках люди,
Панки – неначе павуки...¹⁵*

Про перебування Тараса Шевченка на Тернопільщині нагадують меморіальні таблиці на фасадах палацу Вишнівецьких, Кременецького лицю, Шевченківський зал Кременецького краєзнавчого музею, пам'ятники в центрі Кременця та Вишнівця, Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут гордо носить ім'я Тараса Шевченка. На базі навчального закладу щорічно проводиться фестиваль бандурного мистецтва «Кобзарська ватра». Мешканці древніх Кременця та Вишнівця плекають у поколіннях згадку про відвідування геніальним поетом їх місцевості.

---

1. *Кралюк П.* Волинь в житті та творчості Тараса Шевченка. – Луцьк: Твердиня, 2006. – 80с.

2. Куза М. Там, де Іква котить хвилі...: До 150-річчя перебування Т.Г. Шевченка на Тернопільщині / М. Куза // Тернопілля'96: Регіон. річник. – Тернопіль, 1996. – С. 390–392.
3. Чернихівський Г.І. На прекрасну Волинь... // Чернихівський Г.І. Крем'янецьчина: Історичне та літературне краєзнавство. – Крем'янець, 1992. – С. 36–38.
4. Дуда І., Мельничук Б. Тарас Шевченко на Тернопільщині / І. Дуда, Б. Мельничук. – 2-е вид., доп. – Тернопіль, 1998. – 81 с.: фотогр., іл.
5. Дорош Є. Тарас Шевченко на Поділлі і Волині: Наукове видання / Є. Дорош. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 101 с.: фотогр., іл., портр.
6. Дорош Є. Тарас Шевченко на Поділлі і Волині: Наукове видання / Є. Дорош. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – С. 21.
7. Дуда І., Мельничук Б. Тарас Шевченко на Тернопільщині / І. Дуда, Б. Мельничук. – 2-е вид., доп. – Тернопіль, 1998. – С. 39.
8. Там само. – С. 39.
9. Чернихівський Г.І. На прекрасну Волинь... // Чернихівський Г.І. Крем'янецьчина: Історичне та літературне краєзнавство. – Крем'янець, 1992. – С. 36.
10. Дорош Є. Тарас Шевченко на Поділлі і Волині: Наукове видання / Є. Дорош. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – С. 25.
11. Там само.
12. Вихрущ В. Вірші та поеми / Володимир Вихрущ. Тернопіль: 1986. – С. 42.
13. Дорош Є. Тарас Шевченко на Поділлі і Волині: Наукове видання / Є. Дорош. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – С. 29.
14. Фарина І. Пам'ятає Тернопілля Кобзаря / Ігор Фарина // Свобода. – 2006. – 23 квіт. – С. 6.
15. Вихрущ В. Вірші та поеми / Володимир Вихрущ. Тернопіль: 1986. – С. 70.

В.М. Мельниченко
(Черкаси)

ВИДАННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ТВОРІВ Т.Г. ШЕВЧЕНКА УРОДЖЕНЦЯМИ ЧЕРКАЩИНИ

Однією з найбільш дієвих форм вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка стала публікація і поширення його творів. Як відомо, видання творів нашого славного земляка розпочалося ще за його життя – вийшло вісім окремих збірок: «Кобзар» (1840), «Гайдамаки» (1841), «Гризна» (1844), «Гамалія» (1844), «Живописная Украина» (1844), «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки» (1844), «Кобзар» (1860), «Букварь южнорусский» (1861)¹.

Відрядно, що участь у започаткуванні своєрідної видавничої Шевченкіани брали і уродженці Черкащини, які всіляко підтримували його творчість та видання творів. Одним із шанувальників шевченківської поезії був український вчений, письменник і перекладач П.П. Гулак-Артемівський (в 1841–1849 рр. – ректор Харківського університету), родом з міста Городище. В 1841 році Г.Ф. Квітка-Основ'яненко, передавши йому підготовлені до друку два примірники збірки «Гайдамаки», писав Т.Г. Шевченку з Харкова: «Гайдамаки Ваші добра штука буде. Читав я декому з наших. Поцмакують.

А що вже Гулак-Артемівський, коли знаєте, той дуже Вас улюбив за Кобзаря [перше видання 1840 року]. Друкуйте швидше лишень. Нехай Вам Бог помага»².

В 1860 році побачив світ «Кобзар», виданий коштом нашого земляка з Городищини Платона Федоровича Смиренка, з яким Т.Г. Шевченко познайомився в Млієві під час свого останнього перебування в Україні (1859). Платон Смиренко – відомий на той час цукро заводчик і меценат, виділив для видання «Кобзаря» 1100 рублів. Шевченко не хотів просто так брати ці гроші, а зобов'язався віддати борг книгами. Тому 735 примірників «Кобзаря» надійшло в контору фірми «Брати Яхненки і Смиренко». Коли Платон Федорович побачив книги, то, звичайно ж, зрадів виходу у світ улюбленого народом «Кобзаря». Але як глянув на титульну сторінку і побачив, що там зазначено, що видання здійснене за його гроші, то так розсердився, що аж зблід і промовив: «Покровительства його талант не потребує: я дав гроші і одбираю книжками. Я хотів, щоб се діло було між нами; хіба треба знати, кому я гроші дав». Біограф Т.Г. Шевченка Михайло Чалий пояснює незадоволення Платона Федоровича його скромністю, а це, як він зауважив, «редкая черта в наше меркантильное время меценатствующих богачей»³.

Видання 1860 року було значно повніше попередніх: до нього увійшло 17 творів і портрет Тараса Шевченка – гравюра Е. Гогенфельдена за малюнком М. Мікешина. На титульній сторінці зазначено «Коштом Платона Смиренка». Це останнє прижиттєве видання «Кобзаря» вийшло друком у середині січня 1860 року накладом 6050 примірників. Того ж року вийшов «Кобзар» російською мовою. Надзвичайно цінна і рідкісна книга сьогодні є окрасою шевченківських колекцій Шевченківського національного заповідника у Каневі⁴, музею однієї книги «Кобзар» у Черкасах⁵, Кам'янського державного історико-культурного заповідника⁶. Наступного року Платон Смиренко профінансував видання шевченківського «Букваря» для сільських шкіл⁷.

Вагомий внесок у популяризацію творчості Т.Г. Шевченка зробив відомий літератор, громадський і церковний діяч, основоположник української періодики Феофан Гаврилович Лебединцев (1828–1888), уродженець села Зелена Діброва (нині – Городищенський район) – один з родини Лебединцевих, який у 1882 році разом із братом Петром заснував історико-етнографічний та літературний часопис «Киевская старина» і до грудня 1887 року був його редактором⁸.

Саме за роки його редакторства на сторінках «Киевской старины» (1882–1887) було опубліковано чимало біографічних та художніх творів Т.Г. Шевченка. В перший рік видання журналу в ньому було вміщено п'ять матеріалів, які започаткували біографічну Шевченкіану і дали поштовх до її розвитку. Цей напрям редакція розвивала і в подальших своїх випусках, певною мірою його розширювала, поглиблювала, уточнювала, виступала на захист поета.

Наступний, 1883 рік, можна вважати роком епістолярної спадщини Т.Г. Шевченка на сторінках журналу. Зокрема, впродовж січня, березня і квітня було надруковано 16 листів Шевченка до польського художника й історика Броніслава Залеського. У цілому на сторінках журналу «Киевская старина» за весь період його видання вміщено 36 матеріалів в яких надруковані листи Т. Шевченка і частково листи до нього.

За час редакторства Ф.Г. Лебединцева в журналі було надруковано такі твори Т.Г. Шевченка як «Княгиня», «Варнак», «Наймычка», «Близнецы», «Художник», «Капитанша», «Прогулка с удовольствием и не без морали» і «Музыкант»⁹.

Публікацією покажчика «Указатель материалов для изучения жизни и произведений Т.Г. Шевченко» була започаткована бібліографічна Шевченкіана журналу¹⁰.

Під редакцією іншого уродженця Черкащини, відомого історика, літературознавця, бібліографа, організатора кооперативного руху і громадського діяча Василя Миколайовича Доманицького, який народився в селі Колодисте (нині – Тальнівський район), в 1907 році вийшло й перше, найповніше, опрацьоване і звірене з автографами-рукописами видання «Кобзаря» Т.Г. Шевченка. Збирання матеріалів до «Кобзаря» він розпочав ще в студентські роки. У процесі роботи над книгою В. Доманицький переглянув та дослідив 270 автографів Шевченка, усі прижиттєві та посмертні видання поета; частково упорядкував хронологію, вперше опублікував ряд невідомих доти віршів і заперечив авторство щодо кількох поезій, які приписувалися Т.Г. Шевченкові¹¹.

Роботу над підготовкою «Кобзаря» В. Доманицький виконував, коли перебував під наглядом поліції, працюючи по 12–14 годин на добу, відновлюючи зіпсований видавцями текст. Він переглянув усі доступні йому автографи-рукописи Т.Г. Шевченка та копії з них. Він використав матеріали, які зберігалися в Чернігівському музеї імені В.В. Тарновського, в редакції «Киевской старины», у В. Науменка, в Румянцевському музеї в Москві. В архіві департаменту поліції В. Доманицький виправив чимало помилок у попередніх виданнях, подав деякі вірші в повнішій та докладнішій редакції. З усіх 215 поезій лише 8 були не звірені з автографами. Цій текстологічній роботі Василь Миколайович присвятив ґрунтовну текстологічну працю «Критичний розслід над текстом «Кобзаря» Шевченка»¹².

За короткий час «Кобзар» розійшовся і в 1908 році Доманицький підготував друге, доповнене його видання, яке теж швидко розкупили. Тоді він почав працювати над третім виданням «Кобзаря», будучи тяжко хворим, усвідомлюючи, що не встигне закінчити цю роботу. Крім того, через доноси в поліцію підготовка до друку «Кобзаря» припинилася¹³.

На основі виданого В. Доманицьким «Кобзаря» (1907) в 1916 році в Миколаєві побачив світ «Словник Шевченкової мов», упорядкований невідомим автором під псевдонімом «Нестор-Літописець». В ньому вміщений алфавітний список слів, уживаних Шевченком. Книжка добре розходила

серед солдатів, для більшості з яких вона стала першим знайомством з українським друкованим словом¹⁴.

Із розлогого дерева славетного українського роду Смиренків широкому загалу як меценат більш відомий Платон Смиренко, що профінансував останнє прижиттєве видання «Кобзаря» Т.Г. Шевченка 1860 року. Та найвидатнішим меценатом української культури у родині став Василь Федорович Смиренко – промисловець, інженер-конструктор та технолог цукроварного виробництва. Ще замолоду, склавши обіцянку давати одну десяту частину своїх прибутків на українську справу, виконував її до кінця свого життя. Він говорив про українських письменників та громадських діячів: «Вони тямляться на громадських справах, хай їх і роблять, а я тямлю заробляти гроші, то й мушу заробляти їх для України».

За допомогою В.Ф. Смиренка і його коштом вийшла низка українських книжок, серед яких кілька видань «Кобзаря» Т.Г. Шевченка. Так, разом з відомим українським письменником, уродженцем села Кліщинці (нині – Чорнобаївський район) М.П. Старицьким, М.В. Лисенком та іншими представниками української інтелігенції він фінансово 1876 року підтримав видання у Празі двотомного «Кобзаря». Це був період (1869–1883), коли в Російській імперії взагалі було заборонено видавати твори Т. Шевченка. А ті, що друкувались раніше чи пізніше, піддавалися цензурним препаруванням. До першого тому були включені дозволені для розповсюдження у Росії твори, а також спогади про Шевченка, автобіографія поета та «Назар Стодоля», у другий – усі заборонені поезії та спогади.

В 1907 році 1800 рублів В.Ф. Смиренко передав на видання «Кобзаря» у Петербурзі. А у 1912 році він виділив 100 тисяч рублів на придбання будинку для очолюваного М.С. Грушевським Наукового товариства імені Шевченка у Львові – першої громадської інституції (1873), яка взяла собі ім'я Т.Г. Шевченка і приділяла значну увагу шевченкознавчим студіям¹⁵.

Уродженець села Пальчик Катеринопільського району український історик літератури, громадсько-політичний і державний діяч Сергій Олександрович Єфремов разом зі своїми земляками В.М. Доманицьким, уродженцем міста Сміла відомим громадським діячем, літературознавцем і критиком Федором Павловичем Матушевським та іншими діячами культури став засновником і активним співробітником київського видавництва «Вік», яке ставило за мету організацію видання та поширення української художньої літератури. В 1902 році видавництво випустило складену С.О. Єфремовим тритомну антологію української літератури ХІХ ст. з численними біографічними даними про письменників, в тому числі і окремий розділ присвячений Т.Г. Шевченку¹⁴.

Видання творів Т.Г. Шевченка відбувалося в умовах жорсткої цензури, оскільки в них любов до своєї батьківщини – України, а не до „отечества” звучала з незнаною досі силою. Не стало винятком і київське видавництво «Вік», яке мало наміри видавати шевченківські твори. Однак в серпні 1900 року цензурне відомство заборонило видання трьох запланованих збірок – «Невольник», «Було колись» та поему «Княжна»¹⁶.

Тому, підготовлені видавництвом «Ві» видання в 1896–1900 рр. доводилося друкувати не тільки в Києві, а й в інших містах, в тому числі в Черкасах та Звенигородці¹⁷. Перший виданий у Черкасах видавництвом «Вік» шевченківський збірник датується 1900 роком. Він називався «Малий Кобзар» і мав усього 7 сторінок. Друкувалася книжка у відомій тоді черкаській друкарні, яка носила назву «Лито-типографія В. В. Колодочки, прот. Городской больницы»¹⁸.

В 1914 році друкарня Першої Київської друкарської спілки випустила у світ підготовлену іншим київським видавництвом «Час» брошуру С.О. Єфремова «Життя Тараса Шевченка», а також його дослідження «Шевченко».

Видавництво «Час» в 1910 році здійснило масштабну благодійну акцію, випустивши нечуваним на той час накладом 100 тисяч плакат з портретом і біографією символу української нації – Тараса Шевченка. У створенні цього плаката брали участь уродженці Черкащини – відомі українські художники І.С. Іжакевич (народився в селі Вишнопіль, нині – Тальнівського району) та Ф.С. Красицький (народився в селі Зелена Діброва, нині – Городищенського району). Текстову частину разом з Б.Д. Грінченком виконали наші земляки С.О. Єфремов і Ф.П. Матушевським. Кошти, виручені від реалізації цього друку, працівники видавництва пожертвували на спорудження пам'ятника поету в Києві¹⁴.

Вперше великими тиражами вірші Т.Г. Шевченка почала видаватися в часи Центральної Ради, Української держави та Директорії у 1918–1919 роках. На Черкащині «Кобзарі» тоді виходили у Золотоноші, Умані, Черкасах. У Вереміївській початковій школі учням після закінчення навчання видавалися свідоцтва, Євангеліє та «Кобзарі».

В радянський період твори Т.Г. Шевченка починають видаватися масовими тиражами і поповнювати фонди бібліотек, включатися до навчальних програм, репертуару професійних і самодіяльних митців. У березні 1920 р. уманський повітовий відділ народної освіти видав до 106-ї річниці з дня народження Шевченка невеличку книжечку на 46 сторінок під назвою «Т. Шевченко. Збірник творів». Окрім вибраних творів у ній подавалася коротка біографія поета та пояснення. За твердженням відомого шевченкознавця Є.П. Кирилюка (1968) уманська збірка була одним із перших радянських видань творів Т.Г. Шевченка¹⁹. В Умані у 1920 році вийшла також невеличка брошура «Літературне й громадське значіння поезії Т. Шевченка»²⁰ У тому ж році в Черкасах кооперативом «Допомога школі» Черкаської повітової вчительської спілки видано окремою книжкою поему «Наймичка»²¹.

Історія вшанування пам'яті та популяризації творчої спадщини Т.Г. Шевченка на Черкащині нерозривно пов'язана з періодичними виданнями – журналами та газетами. Їх роль в умовах репресивних заходів і утисків з боку царського уряду особливо зросла на початку ХХ століття, коли у 1905 році з'явилася україномовна преса. Серед українських видань того часу, які спрямовували свої зусилля на вироблення національної

ідеології вирізнялися перша в Наддніпрянській Україні україномовна газета «Хлібороб» та журнал «Рідний край», які користувалися популярністю на Черкащині, де особливо гостро відчувалася потреба в українському слові.

Однією з причин популярності цих видань була наявність в них шевченківської тематики, зокрема в журналі «Рідний край». До цього журналу надходили дописи від жителів Черкащини, в яких повідомлялося про вшанування пам'яті свого земляка. В одному з його номерів повідомлялося, що 1906 року вшанування Т.Г. Шевченка відбулося в селі Колодистому Звенигородського повіту, де «чималий гурток селян» відзначав 45-ті роковини смерті Т.Г. Шевченка. Селяни радилися як краще вшанувати пам'ять поета і «положили ось як: що року збирати по карбованцю грошей, на ці гроші купити всі твори Шевченка і других найкращих українських письменників. А як буде багато членів, то думка заснувати школу, де б можна було вчити дітей на своїй рідній мові»²².

На Черкащині, де на той час не було значних культурно-освітніх центрів, перші газети почали виходити з 1904 року в Умані. Однак вони мали характер інформаційних бюлетенів, в яких розміщувалися оголошення, хроніка місцевого життя та господарська інформація і якогось впливу на формування духовного світогляду читачів не мали.

Першою ж громадсько-політичною і національно спрямованою газетою краю стала газета «Каневская неделя», яка почала виходити в Каневі з січня 1913 року. Вона мала офіційний статус «русско-украинской еженедельной газеты-журнала»²³.

Особливу увагу засновники газети – канівчани брати Олексій та Григорій Варавви (майбутні українські письменники, які на той час працювали в Канівській міській управі), приділяли шевченківській тематиці і проблемам національного відродження. В першому ж номері газети Григорій Варавва під псевдонімом «В. Стеблик» у своїй статті, ведучи мову про народні бібліотеки, висловлював думку про те, щоб і «письменний, і неписьменний міг розібратися, що в тих книжках пишеться, і що на тих читаннях читається... і чому б нашої Канівській нараді або й нашому земству не подумати про те, щоб завести читання для народу... мовою, якою народ говорить у сім'ї і скрізь між собою...»

В 7–8 числах «Каневской недели» за 1913 рік вміщена пронизана вірою в здійснення заповітів великого Кобзаря стаття, присвячена 52-м роковинам від дня смерті Т.Г. Шевченка. Хоч автор і не підписав свого прізвища під нею, шевченкознавці стверджують, що її написав канівчанин Яким Єрмолаєв (Яким Самотній) – один із учнів багаторічного і вірного охоронця Шевченкової могили В.С. Гнилосирова²⁴.

Оглядаючи час, що минув після смерті Т.Г. Шевченка, автор зазначає: «52 роки минуло, як смерть приспала на своїх грудях Великого Кобзаря України. 52 роки зникли без вороття... На протязі їх були часи, коли слово великого Вчителя, навіть його ім'я пошепки ширилося по Україні – говорити вголос було небезпечно.

Одначе, не зважаючи на всі заборони, поставлені коло його слова, воно розірвало їх і гучно залунало по всій Україні, бо було:

*Неначе срібло куте, бите
І семикрате перелите
Огнем в горнилі...*

Як світ пробивається крізь найменшу щілину, так само і його світ. Слово заповнило мобою кожну щілину і пробивалося до «найменшого брата».

Але ще й тепер, коли стало ясно, як Божий день, що ніякі гатки не в силі загатити, загальмувати рушіння того огненного слова, коли ім'я многостраждального Співця стало святинєю для кожного українця, коли врешті чужі українству люди вклоняються перед його генієм, важка завіса, повішена тими, для кого немає нічого святого, висить ще над його Словом і ім'ям, чорні круки літають ще і каркають над його Словом, холодні хмари ще не розвіяв холодний час і досі ще «не забувається самотня давня година». – Та ні! Все це повинно впасти – воно не в силі затьмити, заглушити, вирвати з душі народу Великого Батька.

*... Жива
Душа поетова святая
Жива в святих своїх речах
І ми, читая, оживаєм
І чуєм бога в небесах...*

Ми віримо, що за кожним разом роковини, присвячені його пам'яті, будемо зустрічати не серед таких невідрадних обставин, які панують тепер. Ми віримо, що ніяка темна сила не зламає його вистражданої слави, не потушить огню, котрий запалило його слово і упевнено скажемо, що скоро-скоро

*Світ ясний, не вечірній
Тихенько засяє...*

Він повинен засяяти, він не може не засяяти і так само, як Сонце, не може встати ранком над темною алеєю – воно повинно встати – ніщо його не може задержати і намагання не пустити його даремні.

*Будеш, Батьку, панувати,
Поки живуть люди,
Поки сонце з неба сяє –
Тебе не забудуть»²⁴.*

І в наступні часи шевченківська тема не сходила зі шпальт газет Черкащини.

Отже, започатковані ще за життя Т.Г. Шевченка видання та популяризація його творів в наступні часи набули подальшого розвитку. Видання та наукове осмислення його творчої спадщини стало справою честі не одного покоління черкащан. І сьогодні у видавничій Шевченкіані України – вагомий внесок земляків Великого Кобзаря. На Черкащині в останні роки побачила світ велика кількість книг з творами Т.Г. Шевченка, шевченкознавча література, урізноманітнилися форми просвітницької роботи.

1. *Корнійчук М.А.* Про атрибутування окремих видань творів Т. Шевченка у колекції МКДУ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.google.com.ua/search?q>
2. Листи до Т.Г. Шевченка. 1840–1861. – К.: Вид-во Акад. наук Укр. РСР, 1962. Лист від 22 березня 1841 року.
3. *Чальїй М.* Посещение Т.Г. Шевченком сахарного завода Яхненка и Симиренка // Киевская старина. – 1889. – Т. 24. – № 2.
4. Видання творів Тараса Шевченка у фондах Шевченківського національного заповідника: Каталог / Упорядн. О.О. Солопченко, Л.Г. Сіленко. – К.: Криниця, 2004.
5. *Бас В.В.* Шевченків край: Фотопутівник. – К.: Мистецтво, 1989. – 263 с.
6. *Бондаренко Л.* «Кобзар» 1860 року // Кримська світлиця. – № 10. – 9 березня 2012 р.
7. *Карпенко В.В.* Склад і зміст фонду Симиренків: його наукове і практичне значення // Історичний архів. Випуск 7. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – С. 98–102.
8. *Голобуцький П.В., Мойсєєнко Н.І.* Лебединцев Феодан Гаврилович // Енциклопедія історії України: Т. 6: А–В / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2009. – 784 с.: іл.
9. *Забіяка І.М.* Шевченкіана на сторінках журналу „Киевская старина” // Наукові записки. – К.: Інститут журналістики, 2002. – Т. 8. – С. 83–87.
10. Указатель материалов для изучения жизни и произведений Т.Г. Шевченко / [сост.] М. Комаров // Киевская старина. – 1886. – Т. 14, март. – С. 570–582 ; т. 14, апрель. – С. 778–786.
11. *Доманицький В.* Листи з-за границі // Рада. – 1909. – 18 лютого.
12. *Доманицький В.М.* Критичний розслід над текстом Кобзаря Шевченка. Репр. відтворення з вид. 1907 р. – Черкаси: Вертикаль, 2008. – 384 с.
13. *Мельник О.* Як видавець він був прямо незрівняний // Українська газета. – 18 – 31 грудня 2008.
14. *Тимошик М.С.* Українська видавнича справа в умовах формального проголошення свободи друку [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1638> (дата звернення: 18.12.2012).
15. *Білоцерківська Г.І.* Василь Симиренко – меценат українського книговидання // Матеріали наукової конференції „Українська писемність та мова у манускриптах і друкарстві”, 2010 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://vuam.org.ua/uk/704>
16. *Надточій О.Л.* До історії цензурних заборон творів Тараса Шевченка (1861–1900 роки) // Наукові записки Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. – Т. 5. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=book.index&book=29>
17. *Хоно В.В.* Діяльність видавництва „Вік” (1894–1919). Становлення видавничої галузі в Україні: Автореф. дис. ... канд. філолог. наук: 10.01.08 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2000.
18. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. 8, оп. 1, спр. 451.
19. ДАЧО. – Ф. Р-5624. – Оп. 1, спр. 63. – 26 арк.
20. *Затовський В.* Літературне й громадське значіння поезії Т. Шевченка. – Умань, 1920. – 28 с.
21. *Шевченко Т.Г.* Наймишка: кн. для читання в школі. Кн. 3. – Черкаси: Вид. кооперативу «Допомога школі» Черкас. повіт. вчит. Спілки, 1920. – 18 с.
22. Дописи // Рідний край. – 1906. – № 12.
23. Библиография периодических изданий России, 1901–1916. 3814. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://feb-web.ru/feb/periodic/bb-abc/bb2/bb2-1382.htm>.

24. *Танана Р. В.* Із культурного життя Канева початку ХХ століття (огляд газети «Каневская неделя» за 1913 рік) // матеріали науково-практичної конференції «Канів у контексті історії України», присвяченій 925-літтю міста Канева та 85-літтю взяття під державну опіку могили Тараса Шевченка. 20 вересня 2003 року. – Канів, 2004. – С. 63–68.

І.К. Юрченко
(м. Канів)

МОГИЛА Т.Г. ШЕВЧЕНКА В ЛІТЕРАТУРНОМУ ДОРОБКУ ЙОГО ЗЕМЛЯКІВ ХІХ СТ.

20 травня 1861 року у невелике повітове місто Канів, була привезена домовина з прахом Т.Г. Шевченка. 22 травня безсмертного Кобзаря було поховано на Чернечій горі, яка з того часу називається Тарасовою. Могила Т.Г. Шевченка стала об'єктом посиленої уваги і поклоніння.

До нас дійшли матеріали про ті події, які відбувалися на могилі великого Кобзаря, про людей, що приїжджали поклонитися його праху. Неодноразово приїжджав до рідного міста Канева історик, літератор, педагог Олексій Олександрович Андрієвський (1845–1902). В 1878 році в газеті «Одесский вестник» було надруковане його «Нагадування про Т.Г. Шевченка», в якому порушено питання про громадські пожертви на заснування в Каневі народної школи імені Шевченка. З метою збору коштів О.О. Андрієвський зібрав і видав унікальні збірки матеріалів «Тарас Григорьевич Шевченко в отзывах о нем иностранной печати» (Одеса, 1879), «Поминки Тараса Григорьевича Шевченко 25-го февраля 1879 года в Одессе» (Одеса, 1879), «Поминки Тараса Григорьевича Шевченко 25 февраля 1882 года в Екатеринодаре» (Катеринодар, 1882). «Влаштована на приватні добровільні пожертвування в пам'ять Т.Г. Шевченка гарна народна школа – це найкращий пам'ятник народному поету» – писав О.О. Андрієвський¹⁰.

Відвідавши Канів в 1879 році, Олексій Олександрович розповів про побачене у статті «Поїздка в Канів на могилу Шевченка», вміщену у газеті «Зоря». Про своє перебування у Каневі 1882 року пише статтю «По Дніпру», вміщену у серпневому номері газети «Зоря». Його непокоїть стан освіти у місті, його бідність, ставлення канівських міщан до могили Шевченка і його творчості. Він був впевнений, що у всьому місті не знайдеться і двох примірників «Кобзаря»⁹.

Влітку 1880 року відвідав могилу Т.Г. Шевченка наш земляк, уродженець містечка Стеблів, письменник, літературознавець, мовознавець, публіцист, драматург, історик, етнограф – Іван Семенович Нечуй-Левицький (1838–1918). Результатом цієї поїздки став нарис «Шевченкова могила», вперше надрукований в альманасі «Луна» в 1881 році. Автор детально змалював дорогу до могили Шевченка, описав саму могилу і свої почуття від

цих відвідин: «Близна останків великого чоловіка та ще причому дуже безталанного, щирого, правдивого сина безтальної України робить такий тяжкий напечаток на душі, що сльози самі виступають на очах... Не тиха задуманість, не поетична мрія про історичну минувшість, про давнину повіває своїм крилом над могилою Шевченка, ні! Щось важке лягає на серце і душить його як те каміння, що лежить на його могилі»⁸.

Не залишили письменника байдужим величні навколишні краєвиди, могутній Дніпро. Але навколишня краса не могла стерти з його душі глибокого суму. «Туга розлилася над цим дивним краєм, як невидима річка горя...» – писав Іван Семенович.

Свої спогади «До історії могили Т.Г. Шевченка» написав для журналу «Киевская старина» Василь Степанович Гнилосиров (1836–1900) – письменник, журналіст, фольклорист, педагог, громадський діяч. Але вони так і не були там надруковані. До нащадків дійшла рукописна книжка В. Гнилосирова «До історії могили Т.Г. Шевченка». В.С. Гнилосиров працював учителем Канівського міського двокласного училища з 1873 року і був його «смотрителем» аж до виходу у відставку 1895 року. В Каневі він залишався до кінця життя, тут і похований. В.С. Гнилосиров брав активну участь у всіх заходах з впорядкування могили Т.Г. Шевченка та увічнення його пам'яті.

Спогади В.С. Гнилосирова стали літописом сумного минулого Тарасової гори. Він детально описав могилу поета та її стан у 80-х роках ХІХ ст. В цих унікальних спогадах – імена людей які брали активну участь у її впорядкуванні у 1882–1884 роках. Це, насамперед, троюрідний брат і свояк Т.Г. Шевченка – Варфоломій Григорович Шевченко, відомий збирач старовини – Василь Васильович Тарновський, інженер – Олексій Федорович Якубенко. Ми дізнаємося, що конкретно було зроблено: виготовлено на заводі Термена чавунний хрест, поставлено хату, прийнято сторожем канівського міщанина Івана Олексійовича Ядловського. Василь Степанович описав як відносилися до могили Т.Г. Шевченка місцеві чиновники. Зокрема, місцевий військовий начальник, полковник В.О. Турбін зі злістю назвав місце поховання Шевченка оскверненим. Сказав, що Шевченка він не читав, не розуміє і читати не буде і що «нічого не слід було там робити». Тогочасний голова Канівської управи Хантинський взагалі дозволяв собі дикі висловлювання: «До чого там хата? Хіба відкриють бордель і шанувальники там приємно проводитимуть час...»¹. До губернатора постійно писалися безглузді доноси. «У місті говорили вперто про якісь нісенітниці, що ввижалися розладнаній уяві місцевих піклувальників»².

Відлитий на заводі Термена чавунний хрест було заарештовано. Але врешті в липні 1884 року хрест було встановлено на могилі Т.Г. Шевченка. «На цьому скромному торжестві крім мене, двох згаданих техніків, кількох робітників Термена, теслярів, що закінчували свою справу, сім'ї Ядловського, кількох цікавих сусідів і рибалок більше нікого не було» – констатував Василь Степанович³.

Цікаву наукову розвідку «Рассказы крестьян с. Пекарей о Т.Г. Шевченко» залишив сучасникам видатний український археолог, академік, етнограф, організатор і реформатор музейної справи Микола Федотович Біляшівський (1867–1926). 1890 року, подорожуючи пішки правим берегом Дніпра від Києва до гирла р.Рось, він вивчав археологічні пам'ятки різних епох. Надзвичайно зацікавила його Княжа гора, що височить на правому березі Дніпра на південь від Канева. У цьому ж році відомий колекціонер стародавніх пам'яток України В.В. Тарновський придбав Княжу гору і запросив М.Ф. Біляшівського очолити її розкопки. У статті «Княжа гора», опублікованій у журналі «Киевская старина»(1890) М.Ф. Біляшівський вказував на те, що тут було колись древньоруське місто Родень⁷. 1891 року він познайомився з В.С. Гнилосировим. Вони мріяли відкрити у Каневі археологічно-етнографічний музей. Але реалізувати задумане їм не вдалося¹¹.

Микола Федотович був видатним ученим, людиною високої ерудиції. У 1890–1917 рр. він зібрав і записав значну кількість зразків народної поезії – пісень різних жанрів, загадок, прислів'їв, приказок, легенд, переказів, вертепної драми, тощо, уклав українсько – російські діалектні словники волинських говірок, сприяв популяризації українського фольклору¹².

З великою любов'ю і знанням збирав Микола Федотович матеріали про життя і творчість Т.Г. Шевченка. «Рассказы крестьян с. Пекарей о Т.Г. Шевченко» записав у 1893 році. Вони були надруковані у 1894 році на сторінках «Киевской старины». Нотатки М.Ф. Біляшівського цікаві тим, що тут згадується могила Т.Г. Шевченка та її сприйняття простими селянами. Селяни сприймали Т.Г. Шевченка як людину незвичайну, «великого характерника» і відповідно незвичайною, сповненою магічної сили була для них і могила поета. Розповідали, що він «їздив по світу і відбирав у панів «різні листи»; після його смерті труна, в якій він мав би лежати, виявилася повною різних «списів-бумаг», а його самого не було». Коли «хтось-то хотів ту могилу розкопати та забрати списи, то у того чоловіка одібрало руки і ноги, то він і покинув докопувати». Також, серед простого люду ходили чутки, що у могилі Т.Г. Шевченка закопано ножі, та про те, що Шевченка поховано в різних місцях¹⁴.

У науковому доробку М.Ф. Біляшівського – праці з питань археології, етнографії та мистецтва. Помер він 21 квітня 1926 року і похований над Дніпром біля Княжої гори, неподалік Канева, як він і заповідав⁶.

1874 року, після смерті батька, переїхав у свій родовий маєток Таганчу Київської губернії (нині с. Таганча, Канівського району) Петро Дмитрович Бутурлін (1859–1895) – російський поет, граф за походженням. Більша частина його літературної спадщина складається з збірок «Сибилла» (1890), «Двадцать сонетов» (1891), «Сонеты» (1895), «Стихотворения» (1897), «Сонеты. Посмертное издание» (1898)⁴. В його поезії переважають мотиви любові, краси рідної природи, відтворивши її у поезіях «Присмерки на Україні», «Безмісячна ніч», «Кримські сонети» він відтворив природу України¹³.

Неодноразово приїздив поет до Канева, був на могилі Т.Г. Шевченка. У збірці «Сибилла» (1890) опубліковано сонет «Могила Шевченко». Переклад сонету українською мовою здійснив М. Зеров:

*Над степом зноситься гора-могила;
Земне з землею поєдналось в ній;
Одвічний сон, нерушній супокій
Знайшла в собі тут знівечена сила.
Але що смерть? – Як пісня легкокрила,
Мов вітер вольний в спеці осяйній
Несе в майбутнє огневий напій,
Що ним минувшина жила й міцніла.
Побожний гостю! Припади чолом,
З душі зринає радісний псалом,
Хоча від сліз і туманіють вії.
Там дід Дніпро і степ без берегів,
А тут гора, розлогий шум гаїв
І хрест, як символ муки і надії⁵.*

В 1892 році П.Д. Бутурлін одружився, вийшов у відставку і переїхав до Таганчі. Доля відміряла йому лише 36 років життя. Помер П.Д. Бутурлін 24 липня 1895 року і похований у Таганчі⁴.

Могила Т.Г. Шевченка у літературних доробках О.О. Андрієвського, І.С. Нечуя-Левицького, В.С. Гнилосирова, М.Ф. Біляшівського, П.Д. Бутурліна постає перед нами у всій величчї своєї духовної сили, яка змушує задуматися над долею і самого поета і возвеличених ним «малих отих, рабів німих», наснажує, дарує надію, спонукає діяти.

-
1. Гнилосиров В. До історії могили Т.Г. Шевченка // Дніпро, 1964. – № 2. – С. 140.
  2. Там само, с. 139.
  3. Там само, с. 142.
  4. Дорошенко В. Жив поет у Таганчі // Дніпрова зірка, 1988. – 17 березня. – С. 3.
  5. Зеров М. Вибране. – К.: Дніпро, 1966. – С. 415.
  6. Іщенко М. Збирач скарбів народних // Черкаська правда, 1968. – 3 січня.
  7. Мезенцева Г.Г. Древньоруське місто Родень: Княжа гора. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1968. – 182 с. – С. 12.
  8. Нечуй-Левицький І.С. Твори в 3-х томах. Т. 2. – К.: Дніпро, 1988. – 518 с. – С. 401.
  9. Танана Р. «А хіба можна обійтися без Канева?» // Чернеча гора, 1995. – № 1(5) – С. 4.
  10. Тарахан-Береза З.П. Святиня: Науково-історичний літопис Тарасової гори. – К.: Родовід, 1998. – 539 с. – С. 138–139.
  11. Там само, с. 178.
  12. Українська літературна енциклопедія. В 5-и т., Т. 1. – К.: Гол. ред.. УРЕ, 1988. – 534 с. – С. 189.
  13. Там само, с. 255.

14. «Я дуже щиро Вас люблю...» Шевченко у розповідях сучасників / Упоряд., передм., прим. О.В. Ковалевського. – Харків: Прапор, 2004. – 352 с. – С. 283.

Б.Д. Семенюк

(м. Кременець Тернопільської області)

ПОЧАЇВСЬКА ЛАВРА У РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДАХ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

Помітне місце у поетичних і мистецьких творах Шевченка зайняло зображення духовних православних церков, святинь. Серед них визначне місце посіла Почаївська лавра.

У вересні–жовтні 1846 р Шевченко прибув до Почаєва за завданням Київської археографічної комісії¹. Прибув він до Почаєва не пізніше 20 жовтня і поселився в архієрейському будинку. Цей будинок зображений на двох акварелях, намальованих Шевченком у Почаєві.

У Почаєві Шевченко намалював чотири акварелі: «Почаївська лавра з півдня», «Почаївська лавра зі сходу», «Собор Почаївської лаври (внутрішній вигляд)», «Вид на околиці з тераси Почаївської лаври». Крім того художник зробив два ескізи і зробив начерк олівцем. Незважаючи на те, що це були нібито «технічні роботи», вони ще раз продемонстрували великий талант Шевченка. Художники відзначають неабияку цінність цих робіт: «...малюнки відзначаються бездоганним композиційним вирішенням – вдало обраною точкою огляду, чіткою розробкою просторових планів, світлових та кольорових акцентів».

«Почаївська Лавра з півдня» – один із дуже відомих малюнків, що найкращим чином подає привабливі архітектурні риси Лаврського ансамблю. справа внизу є підпис автора: «Шевченко». На звороті – ескіз Лаври зі сходу, а у лівому верхньому куті – напис чорнилом: «1846. Почаївська Лавра з півдня» .

На цій акварелі дуже добре показано лаврський комплекс. На тлі погожого осіннього неба чітко вималювані Успенський собор та споруди, що примикають до нього. Шевченко виконував малюнок ймовірно після обіду і це підтверджують сонячне світло й довгі холодні тіні. Можливо художник навмисно використовує таку гру тіней, щоб показати контраст виразного фасаду Успенського собору, поєднання його із прямокутною Варваринською церквою, масивними контрфорсами. У композицію картини включено Троїцьку Церква з високим цоколем, на місці якої з 1912 року височить Троїцький Собор архітектора О.В. Щусєва. Між ними нема існуючої тепер дзвіниці – вона була зведена лише через двадцять років після перебування Тараса Шевченка у Почаєві. Пожовклі каштани й рівна стрічка огорожі ніби зв'язують у єдине ціле цей величний ансамбль. Малюнок відзначається легкістю акварельної техніки, наповнений світлом і повітрям. Незважаючи

на суто документальне призначення, він, під вправною рукою майстра, набув мистецької вартості.

Однак в акварель «Почаївська лавра з півдня» можна вкласти і інший зміст. Поряд із величчю Почаївської лаври як разючий контраст їй виступають дві убогі хатинки-мазанки на передньому плані. Кількома вмільми штрихами художник створює відчуття запустіння, бідності чи навіть біди – похилений тин, розчинені ворота, опустіле подвір'я, засохле дерево. Здається, тут життя завмерло. Це ніби підтверджує самотня фігура прочанина в довгому одязі на передньому плані. Він йде повз занедбані хати стежкою до лаври. Доповненням до такого «соціального контрасту» є контраст кольорів. Яскраве й «легке» світло осіннього сонця, яке освічує і підтверджує велич Лаври, контрастує з довгими холодними тінями, які падають від темних похмурих убогих хат.

Акварель «Почаївська Лавра з півдня» змушує нас замислитися над тим, який зміст вкладав сам художник у картину. Про це ми можемо лише здогадуватися. Цікавим є те, що у різні часи історії цей зміст був різним. У добу радянської влади у «соціальной контрастності» дослідники вбачали прагнення митця показати церкву як найбільшого гнобителя, експлуататора, загрозу соціальної рівності. Інші шукали мотиви боротьби проти церковної розкоші, підтримували протестантські ідеї розбудови дешевої, доступної церкви.

Найкращу оцінку акварелі дав професор Дмитро Антонович у своїй праці «Гарас Шевченко, як маляр». Він писав: «Ніщо так, як ця акварель, не показує, як глибоко й проникливо Шевченко відчув істоту і красу старих європейських стилів»².

Зовнішній вигляд монастирських приміщень також зображений на акварелі «Почаївська лавра з Заходу». Ця робота щось середнє між пейзажем та жанровим малюнком. На цьому малюнку лаврський ансамбль не є домінуючим, він знаходиться на задньому плані, служить таким собі фоном при зображенні містечкової вулички.

На передньому плані, посеред вулиці на горбку, височить дерев'яний хрест із зображенням розп'ятого Ісуса Христа. Хрест обнесений ажурною огорожею. Зліва ще один хрест, але вже кам'яний, зі скісними кінцями, загрузлий у землю. Вулицю оживляють п'ятеро перехожих. У стіні бокового фасаду архієрейського будинку біліє високий пам'ятник. Майже паралельно біля хреста дві велетенські тополі, що похилилися під подувом сильного вітру. Вони разом із багрянницею на хресті, що тріпоче, створюють відчуття неспокою. Якась малопомітна суєтність відчувається в рухах кількох перехожих, що знаходяться на вулиці.

Зберігся також ескіз цієї акварелі. Тут бачимо зображення основних частин ансамблю лаври. Щодо дерев'яного хреста й тополь, то, на відміну від акварелі, вони тут не закривають лаврських приміщень. Можливо, у Шевченка було спочатку бажання відтворити цілісне зображення ансамблю лаври, а дерев'яний хрест на передньому плані посилив би релігійні акценти

картини. Проте в ході роботи художник змінив свій задум. На першому плані опинилися хрест і тополі, які частково затулили величні лаврські споруди.

Цікавим і дещо незрозумілим є назва картини. Шевченко називає її «Почаївська лавра з Заходу», а зображення лаври здійснено із сходу із сторони входу до монастиря. Це підтверджують і зображення східної сторони самого Успенського собору, на картині відсутні контрфорси, які оточують лавру із заходу. Цікавим є і те, що у збереженому ескізі цього малюнку назва є іншою – «Почаївська лавра зі сходу». Більшість дослідників акварелей Шевченка не звернули на це уваги.

Звертаючись до змісту даної акварелі Шевченка, знову можна віднайти в ній «соціальну контрастність», яка присутня і в акварелі «Почаївська лавра з півдня». Тут багатим лаврським приміщенням ніби протиставляється намальований на передньому плані простий дерев'яний хрест із розп'яттям Ісуса Христа. Треба мати на увазі, що для Шевченка Ісус Христос – символ справедливості, правди, істини. Професор Петро Кралюк, дослідник перебування Шевченка на Волині, стверджує, що символ Ісуса Христа художник протиставляє офіційній церкві, яка забула «євангельську простоту». «Подібне протиставлення на образному рівні, – на його думку, – маємо і в поетичних творах». Більше того, П. Кралюк у цій акварелі бачить негативізм Шевченка до духовенства: «Художник на передньому плані малює дві убогі хатинки, які різко контрастують із пишнотою монастирських приміщень на задньому плані. Сумнівів немає, що він симпатизує людям, які живуть у цих хатинках, а не в розкішних лаврських келіях»³.

Надзвичайно цікавою аквареллю є робота «Вид на околиці з тераси Почаївської лаври». Малюнок виконаний на горизонтальному форматі. На передньому плані художник зобразив частину тераси з металевим парапетом і вхід до Успенського собору. Біля входу – дві масивні фігури монахів у високих клобуках, з рудими бородами. Композиція акварелі «Вид на околиці з тераси Почаївської лаври» побудована так, що глядач не концентрує увагу на зображеннях ченців. Самі ж їхні фігури не виражають смирення й аскетизму. Самовдоволеність, а то і владність ченців притушковується чітким зображенням ажурної металевої решітки, декоративних ваз. Загалом у акварелі відчувається досконале володіння засобами повітряної перспективи.

Дана акварель помітно відрізняється від інших пейзажів, написаних Шевченком у 1845–1846 рр. У «Вигляді на околиці...» посилюється інтенсивність кольорів, розширюється гама фарб. Завдячуючи зіставленню теплих та холодних тонів, переходи між планами стають все більш складними⁴.

Шевченко також намалював внутрішній вигляд Успенського собору Почаївської лаври. Вертикальний формат акварелі дав змогу краще закомпонувати інтер'єр Успенського собору з його високими склепіннями, оформлення якого виконав у 1807–1810 рр. живописець Лука Долинський. Побудова фронтальна і строго симетрична. На цій акварелі м'яке сонячне світло падає згори вниз, зі сходу. Права стіна затемнена. Очевидно, цей малюнок Шевченко робив до обіду, коли собор був зачинений для прочан.

Очевидно, для збереження цілності інтер'єру художник відмовився від зображення розписів на стінах, орнаментів і написів на краю арок. Виділені лише ікони в різьблених, із позолотою рамах і капітелій пілястр. Інтер'єр вирішений у теплих золотистих тонах. Двоступеневий клірос посередині центрального нефу перед іконостасом, подіум з огороженою і хустка уклінної жінки – в малиновому тоні. У малюнку просвічуються олівцеві лінії побудови, надаючи йому чіткості і графічної виразності. Де-не-де (арочні прорізи, скло на образах) виділяються холодні ультрамаринові плями. З огляду на мистецтво світлотіні, Т.Шевченко був новатором у графіці XIX ст.⁵

Собор майже безлюдний. Лише на передньому плані бачимо постать жінки, яка навколішки молиться іконі Богородиці. Біля стін кілька фігур ченців. Однак всі вони, за винятком хіба що жінки, губляться у просторовій величі храму. Тут можна говорити про певну контрастність між зображеннями цієї жінки й ченців. Зображена жінка є втіленням щирої релігійності, а ченці, на думку деяких дослідників, ніби демонструють релігійність удавану, нещирю.

При зображенні Собору Почаївської лаври ми також можемо звернути увагу на вміщення двох найбільшій святинь лаври: ікони Богородиці й стопи Богородиці. Саме ці святині і входять до духовної скарбниці українського народу. Як і на багатьох своїх полотнах, Шевченко в акварелях Почаївського циклу вміло використовує світлотіні. В даному випадку відчувається вплив Рембрандта, творами якого Шевченко захоплювався й певним чином наслідував їм. Але «український Рембрандт» пішов далі свого геніального попередника. Якщо для великого фламандця світлотінь могла існувати самотійно, ніби поза реальністю, то в Шевченка вона завжди мала реальну основу.

Діяльність Кобзаря в Почасві не звелася лише до малювання Почаївської лаври. Почаїв, без сумніву, справив значне враження на Кобзаря. Це містечко й далі фігурує в його творах. Так, героїня поеми «Петрусь» (1850) їде молитися Почаївській богоматері. Сюди ж прямує й герой повісті «Варнак» (1855–1856). Про Почаїв Кобзар згадує в поемах «Слепая», «Невольник», але вони написані були напередодні відвідин Почаївського монастиря у 1842 і 1845 роках.

Загалом Почаївська лавра справила значний вплив на Тараса Григоровича Шевченка. Для Шевченка Почаїв був символом української релігійної традиції. Він належав до людей, які шанували традицію, вбачаючи в ній важливу цінність. Так, А. Козачковський згадує, що Шевченко одного разу, слухаючи блюзнірство господаря, в якого жив, сказав йому: «Знущатися з тих морально-релігійних переконань, які освячені віками і мільйонами людей, нерозумно і злочинно»⁶. Те, що Кобзар з повагою ставився до релігійних традицій як українського, так і інших народів, засвідчують і його поезії, і картини та малюнки.

Проте, релігійні погляди Шевченка, його ставлення до Почаївської лаври ми у значній мірі оцінюємо з точки зору сьогодення – часу, коли після

проголошення власної держави, почалася розбудова української церкви. Так, наприклад, деякі дослідники (П. Кралюк) впевнені у негативному ставленні Шевченка до лаври, начебто значний вплив на Кобзаря мала негативна оцінка лаври М. Костомаровим.

Використовуючи слова Кобзаря, ми спекулюємо ними і сприймаємо їх буквально. Так, наприклад, він вкрай негативно оцінював діяльність церкви у поемі «Кавказ», яка була написана менше ніж за рік перед його волинською подорожжю. У цьому творі поет говорить про те, що духовенство служить самодержавству й навчає аморальності:

*У нас же й світа, як на те –
Одна Сибір неісходима,
А тюрмі а люду!.. Що й лічить!
Од молдаванина до фіна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує! У нас
Святу Біблію читає
Святий чернець і навчає,
Що цар якийсь-то свині нас
Та дружню жінку взяв до себе,
А друга вбив. Тепер на небі.
От бачите які у нас
Сидять на небі! Ви ще темні,
Святим хрестом не просвіщенні,
У нас навчіться!.. В нас дери,
Дери та дай,
І просто в рай,
Хоч і рідню всю забори!*⁷

Наведені слова Шевченка чимало сьгоднішніх дослідників використовують, щоб довести його несприйняття, критику саме Російської православної церкви, мовляв, Кобзар виношував ідею власної української церкви. Це підтверджує і «соціальна контрастність» акварелей Шевченка. Зате радянські історики у цьому вбачали його атеїстичні погляди.

В іншому ж місці цього твору поет засуджує православну обрядовість, вважаючи, що вона суперечить «слову істини» Ісуса Христа:

*За кого ж ти розіп'явся,
Христе, Сине Божий?
За нас добрих, чи за слово
Істини... чи, може,
Щоб ми з тебе насміялись?
Воно ж так і сталось.
Храми, каплиці, і ікони,
І ставники, і мірри дим,
І перед образом твоїм
Неутомленіє поклони*⁸.

І знову ж, одні дослідники представляють це як те, що Кобзар бачив у православ'ї знаряддя в руках російського самодержавства, а інші – його матеріалістичні переконання.

Ми не можемо не згодитися з тим, що основним завданням Почаївської лаври ХІХст. була православізація й, відповідно, русифікація волинського краю, і сюди були прислані ченці із російських губерній. Звичайно це бачив і Шевченко. Кобзар акцентує увагу на тому, що ченці ведуть далеко не аскетичний спосіб життя, а займаються обманом. Це, зокрема, виражалося в тому, що вони фактично давали просту воду богомольцям під виглядом води зі стопи Божої Матері. Про негативне, часто саркастично-іронічне ставлення Шевченка до чернецтва, передусім православного, засвідчує його і вірш «Гімн черничий»:

*Удар, громе, над тим домом,
Над тим божим, де мремо ми.
Тебе ж, Боже, зневажаєм,
Зневажаючи, співаєм:
Алілуя!*

Якби не ти, ми б любились, Кохалися б, та дружились, Та діточок виростили, Научали б та співали: Алілуя! Одурих ти нас, убогих.

Ми ж, окрадені небоги, Самі себе одурили І, скиглячи, возопили: Алілуя!
Ти постриг нас у черниці, А ми собі молодий...

Та танцюєм, та співаєм, Співаючи, промовляєм: Алілуя!⁹

Як бачимо, в цьому вірші передусім вказується на протиприродність чернечого стану, в цьому можна розгледіти відголоски певних протестантських симпатій Кобзаря. Також тут говориться про лицемірство ченців, їхню фальшиву релігійність, ігнорування ними монастирських правил. Щоправда, «Гімн черничий» був написаний у 1860 році, значно пізніше волинської подорожі Шевченка, й стосувався не ченців, а черниць. Тому він ніби й не мав безпосереднього відношення до відвідання поетом Почаєва.

Можливо, аналізуючи сприйняття Шевченком Почаївської лаври, нам слід врахувати, що Тарас Григорович був емоційною людиною, яка боляче реагувала на будь-які прояви неправди, лицемірства, він не міг не відреагувати на те, що робили почаївські ченці.

Узагальнюючи сказане, можемо констатувати, що перебування Шевченка в Почаєві справило на нього неоднозначний вплив, на його релігійно-філософські погляди. З одного боку, місцевий монастир для Кобзаря був святинею традиційної української релігійності. І в цьому сенсі він його шанував. З другого боку, він не міг не бачити, що ця святиня перетворилася в інституцію офіційного православ'я зі всіма її вадами – формалізованою обрядовістю, сумнівною інтерпретацією біблійних текстів, ігноруванням церковних правил тощо. Звідси намагання Шевченка дистанціюватися від Почаївської лаври, певне її несприйняття та намагання протиставити її «народному», «простолюдному» Почаєву.

Через призму акварелей Шевченко намагався осмислити роль Почаївської лаври у духовному житті українського народу.

-
1. Шевченко у документах і матеріалах. – К., 1950. – С. 86.
  2. Антонович Д. Тарас Шевченко як маляр // Твори Шевченка. – Т. 12. – С. 200.
  3. Кралуєк П. Волинь у житті та творчості Тараса Шевченка. – Луцьк: ПДВ «Твердиня», 2006. – С. 40.
  4. Великие художники, их жизни и вдохновение. Т. Шевченко. – Часть 24. – С. 16–17.
  5. Кралуєк П. Названа праця. – С. 44.
  6. Спогади про Тараса Шевченка. – К., 1982. – С. 78.
  7. Шевченко Т.Г. Зібрання творів у шести томах. – Т. 5. – С. 345.
  8. Там само. – С. 346.
  9. Дубина М. Шевченко і Західна Україна. – С. 23–24.

Т.Є. Дорошенко
(м. Канів Черкаської області)

УРОДЖЕНЕЦЬ КАНЕВА ГРИГОРІЙ ВАРАВВА – ПАЛКІЙ ШАНУВАЛЬНИК ВЕЛИКОГО КОБЗАРЯ

Серед когорти палких шанувальників Кобзаря – ім'я уродженця Канева, талановитого письменника, художника і громадсько-політичного діяча першої половини ХХ століття Григорія Петровича Варавви (літературний псевдонім – В. Стеблик).

Не так давно його ім'я годі було шукати в літературних довідниках, бібліотеках чи архівах. Воно було викреслене з пам'яті, як і все, що було з ним пов'язане. На таких як він, людей з незалежними поглядами, не байдужих до долі України, борців за справедливість та краще життя простого народу у тридцятих роках минулого століття лягло тавро «націоналістів». 9 жовтня 1937 року Григорій Варавва був заарештований і розстріляний як «ворог народу». Реабілітований посмертно уже в 1989 році.

Тільки на початку 1990-х років завдяки наполегливій праці відомих українських письменників Дмитра Чередниченка і Валерія Шевчука, канівських краєзнавців Михайла Іщенка і Ігоря Максимова (із роду Варавв), колишнього директора канівської гімназії ім. І.Я.Франка Тамари Стрипко та інших небайдужих людей, ім'я нашого земляка Григорія Варавви, як і його брата Олекси Кобця, повернулося на Батьківщину.

Народився Григорій Петрович Варавва у січні 1884 року. У метричній книзі про народження Преображенської церкви м. Канева є такі відомості:

Ім'я народженого – Григорій

Звання, прізвище, ім'я, по батькові батьків та їх віросповідання: батько – канівський міщанин «Петр Минов Варав», мати – його законна дружина «Марія Власова», обоє православного віросповідання

Дата народження: 09 січня 1884 (дев'ятого січня)

Хрещені батьки: Андрій Власєв Симоненко, Анна Ефимовна Данила Варавы жена⁵

Актівий запис № 2 зроблено 10 січня 1884 року.

Батьки Григорія були неписьменними, але вони завжди мріяли про кращу долю для своїх дітей, намагаючись дати їм хоч яку освіту. На восьмому році життя Григорій стає учнем Канівського двокласного училища, яке на той час дорівнювало 6-ти класам гімназії. В ньому працював відомий тоді український педагог, журналіст, поет пошевченківської доби, громадський діяч та вірний охоронець Шевченкової могили – Василь Степанович Гнилосиров (літературний псевдонім – А. Гавриш. 1836–1900).

У травні 1961 року останки Великого співця долі українського народу Тараса Григоровича Шевченка було перевезено, згідно з його заповітами, до міста Канева і поховано на Чернечій, «...що згодом стала зватися тільки «Тарасовою горою...»⁸.

Василь Степанович Гнилосиров був справжнім носієм духу Шевченка, прищеплював учням «почуття співпереживання за долю стражденного народу, розповідав про те, хто оселився на Чернечій горі»¹⁹. Його слова глибоко западали в дитячі душі. Невдовзі до могили Т.Г. Шевченка масово потягнулися люди. «Приїздили пароплавами згори і знизу, човнами – з Полтавського берега Дніпра, возами – з навколишніх сіл, приходили пішки за багато десятків кілометрів. Як на прощу»⁸.

Оскільки сім'я Вараввів жила біля Чернечої гори, то Григорій мав змогу часто відвідувати Шевченкову могилу ще будучи учнем Канівського двокласного училища, випускником якого був ще один відомий канівець – поет, журналіст і громадський діяч Яким Самотній (Єрмолаєв), з яким Григорій тісно заприятелював. Вони часто разом ходили до В. Гнилосирова, якого завжди можна було знайти на Тарасовій горі. Він разом із Варфоломієм Григоровичем Шевченком, троюрідним братом і свояком Тараса Григоровича впорядковував Тарасову гору і доглядав могилу поета¹⁷.

Юнаки часто залишали свої записи у Книгах відвідувачів, які започаткував їхній учитель (Гнилосиров) ще 1897 року в першому Народному музеї – Тарасовій світлиці. Уже в першій Книзі (1899 р.) на одній із сторінок є запис: «Був на могилі щирого українця. Яким Єрмолаєв. Грицько Варавва...»²⁰.

Отже близькість могили Генія України мала великий вплив, а, можливо, й вирішальний, на формування національної свідомості Григорія Варави. Він був свідком багатьох масових прощ на Тарасову гору. Мав змогу читати забороненого «Кобзаря». Через усе своє життя він проніс велику любов і глибоку повагу до Великого українського поета, а Шевченків «Кобзар» був його настільною книгою. Його син Станіслав Григорович згадує: «У нашій

хаті на стіні, завжди висів портрет Тараса Шевченка, виконаний батьком. І чи то він так вдало був повішений, чи так майстерно виконаний, що де б не став у кімнаті, а Тарас завжди дивився на тебе»²¹.

Після закінчення у 1897 році Канівського двокласного училища, Григорій Варава деякий час допомагав батькам у господарстві, працював писарем у нотаріальній конторі. У 1902 році він познайомився із студентом юридичного факультету Київського університету Володимиром Винниченком (1880–1951), який уже тоді був відомий серед прогресивних кіл, як палкий борець за кращу долю українського селянства. Знайомство відбулося в Каневі на могилі Т.Г. Шевченка, де Винниченко зустрічався з гуртом творчої молоді, серед якої був і Григорій Варава. Саме в оселі його батьків і зупинився тоді майбутній визначний політичний діяч доби Центральної Ради і Директорії. На Україні виростав і утверджувався «...новий український революційно-визвольний рух В центрі цього руху опинився Володимир Винниченко...»¹¹.

Під впливом Винниченка життя Г. Варава круто змінилося. Він кидає роботу писаря і стає на шлях революційної боротьби. Разом з Винниченком Григорій вирушає в подорож по Україні для «розбуркання приспаних», пропагуючи ідеї рівності та свободи. Після подорожі по Україні влаштовується на роботу в Києві, вступає до лав Революційної Української Партії (РУП), провідним діячем якої був В. Винниченко. Восени 1904 року після підготовчих курсів стає відразу студентом 4-го курсу художнього училища, де потоваришував із майбутнім відомим художником Карпом Дем'яновичем Трохименком. Вони разом їздили до Канева, відвідували могилу Т.Г. Шевченка, про що свідчить ось такий запис у Книзі відвідувачів: «1905 р. 23 Априля. Одвідував могилу Гр. Варава» Нижче є й підписи Карпа Трохименка та Якіма Самотнього²².

У грудні 1905 року Григорія Варава виключають з училища і заарештовують за антиурядову діяльність, точніше за розповсюдження першої української газети «Хлібороб», звинувативши у поширенні націоналістичних, державницьких та соціалістичних ідей. Рік він провів у Лук'янівській в'язниці в Києві, де в той час відбував покарання В. Винниченко та інші провідні партійні діячі. Саме тут Григорій написав олійними фарбами портрет свого товариша. «Той портрет, як родинна цінність, висів у квартирі Чикаленка... ще в кінці 1917 року, де я бачив його...» – писав молодший брат Григорія Олексій Кобець до Григорія Костюка в листі від 18 лютого 1958 року.

Протягом 1907–1908 рр. Г. Варава перебував на поселенні у Вологодщині. Після заслання, яке тривало менше року, повернувся до рідного краю. Працював у повітовій земській управі на посадах писаря, діловода, секретаря. Пробує писати. В єдиній українській газеті «Рада» уже у 1908 році відразу було надруковано троє оповідань Г. Варава з тюремного життя: «Землячок» (7(30 лютого), «Песиміст» (4(17 травня), «Шпик» (15(28 червня), підписані псевдонімом – В. Стеблик. А наступного року тут же друкується оповідання «З подорожі» (6(19 березня).

У 1913 році Г. Варавва разом з братом Олексієм (Олекса Кобець) організували і почали видавати першу в історії Канева «щотижневу повітову демократичну російсько-українську газету «Каневская неделя»². У січні цього року вийшло її перше число. За словами О. Кобця «це була перша в історії Канева «ультра-квієтична (двома мовами – російською і українською) газета».¹² «Проіснувала газета близько двох років, її художнім оформленням займався Григорій...»³. Один з березневих номерів (1913, № 7–8, п'ятниця 8 березня) був майже цілком присвячений Т.Г. Шевченку, з великим портретом поета і спогадами про нього.

Матеріали газети були досить різноманітними. Друкувалися розповіді про видатних українців: Т. Шевченка, Л. Українку, М. Лисенка, твори Якіма Самотнього, Олексія та Григорія Варав та ін. Так у числі 9 за 15 березня 1913 року було надруковано оповідання Григорія «Без прізвиська». Друкувалися також статті, спрямовані на підвищення загально-культурного рівня читачів. Для інтересу міщан публікувались короткі новини під рубриками «в мире», «в Росії», «міська хроніка», «реклама», якій «...можуть позаздрити і сьогоднішні газетярі і рекламодавці»¹. Вийшло всього 13 чисел газети, бо «не давав життя місцевий ісправник»¹². У музеї братів Вараввів у Канівській гімназії ім. І. Франка зберігається чотири числа газети «Каневская неделя» №№ 7, 8, 9, 12.

У 1913 році Григорій Варавва виконав художнє оформлення першої збірки поезій «Ряст» свого молодшого брата, який друкувався під псевдонімом Олекса Кобець.

Влітку 1917 року за доби Центральної Ради, працюючи у Земстві секретарем, Григорій Варавва заснував і редагував ще одну газету – «Канівські вісті». Вона виходила під гаслом «Нехай живе федеративна демократична республіка і автономія України». Виходила вона чотири рази на місяць щоп'ятниці і коштувала 10 копійок за число. «Зберігся єдиний номер цієї газети від 25 серпня 1917 року № 6... В номері, що зберігся, міститься повідомлення про вибори до народних рад (Нового земства)¹³. Невідомо, скільки всього номерів вийшло, але газета відіграла значну роль у роз'ясненні політики Центральної Ради на місцях. «Невдовзі Г. Варавву було обрано головою Земства, згодом він переїхав до Києва, а газета припинила своє існування»¹⁴.

У Києві його призначають завідуючим земським відділом Генерального Секретаріату Центральної Ради, а згодом – віце-директором департаменту місцевого самоврядування. Був на високих постах і за часів Директорії. З приходом до влади більшовиків у Григорія настають важкі часи: арешти, постійні пошуки роботи, щоб прогодувати сім'ю. Працював у транспортній конторі станції Миронівна, завідував бібліотекою у м. Тульчині, працював у книжковій крамниці м. Бердичів та ін. Зазнаючи постійних переслідувань, він не полишає громадську роботу, бере участь у впорядкуванні могили Т.Г. Шевченка. У журналі «Нова громада» (число 7–8 за 1923 рік) невідомий дописувач-канівчанин повідомляв, що 1 липня у Каневі на могилі Тараса Шевченка відкрито пам'ятника, замість хреста, а перед відкриттям «внизу,

під горою і на горі, коло самої могили збудовано, заходами місцевого виконкому, стильові арки, виконані по проекту художника Григорія Варави... На горішній арці портрет Т. Шевченка, олійними фарбами, виконаний тим-же худ...»⁶. Ця стаття невідомого дописувача-канівчанина (а це не хто інший як Олекса Кобець) була проілюстрована фото, виконаними М. Ташкером «та старшим братом Олексія Петровича Григорієм Петровичем Вараввою (1884–1937)...»⁴.

Разом з тим Григорій Варавва продовжує писати під псевдонімом – В. Стеблик. У радянський час співпрацює із редакцією часопису «Нова громада». Тоді ж були опубліковані дві збірки його оповідань: «Недописаний листок» (Х.: Книгоспілка, 1924) та «Воронячі дні» (Х.: ДВУ, 1925). У часописі «Знання» до дня народження Т.Г. Шевченка 1925 року було опубліковано оповідання «Ганьба», в якому Г. Варавва порушив проблему недоторканності і незайманості Тарасової гори. В авторській примітці зазначено, що оповідання «скомпоновано на підставі дійсних фактів». Автор різко засуджував будь-які прояви наруги над могилою поета та заміри тих, хто хотів, щоб його поховали поряд з Генієм, цим самим бажаючи увічнити своє ім'я. В образі головного героя неважко пізнати доглядача Шевченкової могили Івана Олексійовича Ядловського (1846–1933), який протягом півстоліття вірно охороняв це святе місце «...і жодного разу не допустив наруги над могилою поета...»³³.

З літературної спадщини Г. Варавви (В. Стеблика) на сьогодні відомі 13 оповідань і одна п'єса. Він перший в українській літературі підняв голос протесту проти штучного голодомору 1921 року на Україні в оповіданні «Воронячі дні». В інших: «Боже діло» (1924), «Уламок іржавого» (1924), «Недописаний листок» (1924), «Бувальщина» (1926) та ін. описав життя простих людей, «подій, що мали місце в навколишніх селах Канівщини, а значимістю внутрішнього наповнення їх, виходять геть поза овиди Шевченківського краю. Це дає право нам сказати, що в особі Стеблика ми маємо не пересічного обсерватора, «милих серцю краєвидів», а митця психологічної гамми чуття людини широких обширів. Тобто, справжнього художника слова з багатообіцяючою перспективою»³¹.

У своїх творах, описуючи тяжку працю бідного, віками гнобленого народу, Григорій Варавва висловлює свою велику синівську любов до рідного краю, до простих трударів, оспівує красу їхньої нелегкої праці: «...Я люблю запашне свіже сіно. В уяві встає моє село з перловим намистом хат, з овечою отарою на стернях... бренькіт кіс і дівчача вечірня пісня, з граблями на плечах, у примерхлім світлі червоного сонця...»²³. Він любить «Коли синіє жито і червоніють вишні, і вся земля готується до взятку – славна пора: жінці – то королі, а косарі – боги! Найсолодша пора оця робітникам»²⁴.

Український письменник Дмитро Чередниченко у своїй статті «дорога до Гончарихи» писав: «...Хоч твори Стеблика писались на початку минулого століття, але вони не втрачають і досі своєї актуальності, чистоти й задушевності. Бо все – про людину, ради людини, в ім'я людини»²⁵.

Останні роки свого життя Г. Варавва працює на Канівському лісопильному заводі спочатку бухгалтером, а потім плановиком. У Книзі відгуків у музеї Т.Г. Шевченка у Каневі є запис від 14 липня 1935 року, зроблений рукою Г. Варавви: «Відвідала могилу екскурсія робітників Канівського лісопильного заводу». Запис підтверджується підписом, утім числі його доньки Лілі і колег по роботі. Завдяки цим підписам вдалося відшукати в Каневі чотирьох співпрацівників Г. Варавви по заводу»³². «А ту екскурсію до могили Т. Шевченка, – згадувала Наталка Яківна Косик (мешканка Канева – Д.), то він нам організував, бо дуже любив бувати на Тарасовій горі»²⁶.

У вільний час Григорій Варавва пише картини. З його малярського доробку відомі три портрети: Володимира Винниченка, Тараса Шевченка та Олекси Кобця, пейзажі Канева та його околиць. Його син Станіслав Варавва пригадував: «... він уже не писав при мені. Але часто малював. Зробив копію картини «Запорожці пишуть листа турецькому султанові». Малював з натури вид на вулицю Сельце з гори Гончарихи...»²⁷. Збереглася картина із краєвидом старого Канева з Грещкої гори із Свято-Преображенською церквою на передньому плані (зберігається у ШНЗ).

Близький сусід Григорія Варавви відомий краєзнавець І.І. Сорокопуд у своїй книзі «Струмки могутньої ріки» писав: «Я пригадую його художні витвори – «Гончариха», «Ядловщина», «Канівська долина», «Данаєць», «На Лимарці». Шкода, що ці набутки, як і портрети Т. Шевченка, О. Варавви, В. Винниченка – тільки згадка. Та не згасне пам'ять про їх творця – борця за правду, за вільне життя, відомого майстра слова і пензля»¹⁸.

За радянські часи ім'я Григорія Варавви та його творчість опинилися в опалі. За своє коротке, але таке насичене бурхливими подіями життя він пережив чотири арешти. За безпідставними звинуваченнями в націоналізмі та антирадянській діяльності був тричі заарештований. Останній арешт припадає на 1937 рік. Він став для Григорія фатальним. Заарештували його 9 жовтня 1937 року. Тоді ж забрали і його дружину Олександру, залишивши малолітніх дітей.

У листі до письменника Дмитра Чередниченка 1993 року його син Станіслав Варавва (проживає у Каневі) згадував: «...вночі ми сидимо на ліжку і перелякано дивимось, як люди у формі (і без форми) перевертають все в хаті. Ніч сидимо в пустій кімнаті НКВС, вранці відвозять нас у дитячий будинок в село Таганчу. Більше не бачили ми батька. А мати повернулася із заслання після війни»²⁸. Звістка про матір надійшла десь через півроку з далекого Казахстану, «куди її, нещасну, вислали невідомо завіщо, відірвавши від сім'ї, домівки й кинувши напризволяще... Жодної звістки про батька ми не мали, і тільки недавно стало відомо, що він був розстріляний в листопаді 1937 року»²⁹.

Григорій Варавва був звинувачений «у тому, що «відкрито проявляв свою ворожість до Радвлади, підтримував зв'язок з українськими націоналістичними діячами...»¹⁵ за ст.ст. 54-6, 54-10 КК УРСР (Слідча справа № 64971). Справу було розглянуто 4 листопада 1937 року і винесено смертний вирок.

«18 листопада 1937 року о 1 годині 30 хвилин обірвалось життя талановитого письменника та художника»¹⁶. Справа по звинуваченню Варавви Григорія Петровича була переглянута у 1989 році та припинена за відсутністю складу злочину, вирок Наркома внутрішніх справ СРСР та Прокурора СРСР від 4 листопада 1937 року скасовано, а Г. Варавву реабілітовано. З нього було знято тавро «ворога народу». Хоч і з великим запізненням до нас знову повернулося його чесне ім'я, а діти нарешті дізналися про трагічну долю свого батька. А в українську літературу повернувся із забуття неперевершений майстер слова і зайняв у ній своє гідне місце.

З літературної спадщини Григорія Варавви (В. Стеблика) після довгого забуття, в час так званої «відлиги» у радянській ідеології у 1960-х роках у збірнику малої прози «Весняна прорість», який вийшов у 1969 році у видавництві «Молодь», було надруковано оповідання «З подорожі». Видавництво планувало видати цілу серію збірок забутих авторів, куди б увійшли й інші твори Стеблика. Але «відлига» скоро минула і ім'я Григорія Варавви знову надовго зникло з літературних шпальт. І тільки після проголошення незалежності України імена братів Вараввів – Григорія і Олекси повернулися із забуття. Письменник Д. Чередниченко сказав: «Мудрі кажуть, землю судять за тим, як вона шанує своїх синів»³⁰.

Сьогодні з упевненістю можна сказати, що Канівщина гідно вшановує пам'ять своїх вірних синів Григорія та Олекси Вараввів. Дві вулиці нашого міста названі їх іменами, друкуються їхні книги. У квітні 1997 року з нагоди 105-ї річниці від дня народження Олекси Кобця у Канівській гімназії ім. І.Я. Франка відкрито музей братів Вараввів. А 2002 року у Києві у видавництві «Задруга» видано книгу «Воронячі дні» з творчим доробком Г. Варавви, статтями науковців та спогадами його рідних.

---

1. *Бражник Павло*. «Киевская неделя» – Канівська газета // Межа. – 1993. – № 12(73). – Травень. – С. 3.

2. *Брижицька Світлана*. Подія на Чернечій і долі людей: Монографія. – Черкаси: Видавець Ольга Вовчок, 2013. – 201 с.:іл. – С. 81.

3. Там само. – С. 81.

4. Там само. – С. 80.

5. Державний архів Черкаської області, ф. 931, оп. 1, спр. 1660. арк. 1 зв.

6. З культурного поля. На Тарасовій горі // Нова громада. – 1923. – № 7–8. – С. 29.

7. Там само. – С. 29.

8. *Кобець Олекса*. Дещо про могилу Т.Г. Шевченка // Чернеча гора. – 1993. – № 1. – Травень. – С. 3.

9. Там само. – С. 3.

10. Там само. – С. 3.

11. *Костюк Григорій*. Винниченко та його доба. – США, Нью-Йорк: УВАН, 1980. – С. 32.

12. *Максимов Ігор*. Стрипко Тамара. А шлях торувався довгий // Дніпрова зірка. – 1997. – 31 травня. – С. 1, 4.

13. Там само. – С. 4.
14. Там само. – С. 4.
15. Реабілітовані історією: науково-документальна серія книг. Книга 3-я. Черкаська область. – Сміла: Тясмин, 2003. – 528 с. – С. 416.
16. Там само. – С. 417.
17. *Сорокопуд Іван*. Струмки могутньої ріки: Канівщина літературна. – Канів: Родень, 1998. – 88 с. – С. 56.
18. Там само. – С. 13.
19. *Стеблик В.* Воронячі дні: Оповідання та п'єса. – К.: ПВТ «Задруга», 2002. – 232 с.: іл. – С. 190.
20. Там само. – С. 191, 214–215.
21. Там само. – С. 214.
22. Там само. – С. 195.
23. Там само. – С. 77.
24. Там само. – С. 174.
25. Там само. – С. 189.
26. Там само. – С. 218.
27. Там само. – С. 212.
28. Там само. – С. 209.
29. Там само. – С. 212.
30. Там само. – С. 219.
31. *Стеблик С., Кобець О.* (Брати Варавви). В тривозі: Оповідання, спогади. – Канів: Родень, 1994. – 64 с. – С. 59.
32. *Танана Раїса*. Він шанував Кобзаря // Дніпрова зірка. – 1994. – 5 березня. – С. 2.
33. *Тарахан-Береза Зінаїда*. Святиня: Науково-історичний літопис Тарасової гори. – К.: Родовід, 1998. – 544 с.: іл. – С. 373.

В.С. Прокопчук

(м. Кам'янець-Подільський Хмельницької області)

ШЕВЧЕНКІАНА МИКОЛИ МАГЕРИ

Микола Никанорович Магера – український письменник, член Національної спілки письменників України, подолянин-дунаївчанин.

Народився в с. Могилівка (з 1958 року – частина Дунаївців) 1 вересня 1921 року. Тут здобув середню освіту. Воював у роки Великої Вітчизняної війни, нагороджений орденом Слави III ступеня, бойовими медалями. Закінчив Київський державний університет імені Тараса Шевченка, викладав українську мову та літературу, був директором школи робітничої молоді у Віньківцях, завідував кабінетом української та російської мов Хмельницького обласного інституту удосконалення вчителів, працював інспектором шкіл обласного відділу народної освіти, викладачем Хмельницького педагогічного училища. Лауреат премій імені Мелетія Смотрицького, Богдана Хмельницького, відзначений медаллю А. С. Макаренка.

Писати почав ще в шкільні роки. У його літературному доробку – 26 окремих видань: «Мати» (1971), «Журавка» (1973), «Чубчик» (1982),

«Юрасик» (1984), «Друзі» (1988), «Добра дівчинка» (1988, «Кам'янецькими стежками» (1989), «Батіжок» (1990), «Хлопчаки» (1990), «Зелені паляниці» (1991), «Хитрий горобчик» (1993), «Читаночка» (1995), «З давніх літ» (1995), «Привіт тобі, сонце!» (1995), «Казки» (1996), «Казка про Хоробрих з Найхоробріших» (1997), «Вибрані твори» (1998), «Мій Т. Шевченко» (2002), «Безсмертний корінь» (2003), «Моє воскресіння» (2003), «Їх щастя попереду» (2003), «Маленька хрестоматія» (2004), «Пісня про кохання» (2005), «Дві повісті» (2005), «Квітка папороті» (200). Здебільшого – це оповідання для дітей. Є і повісті, поезії. Торкнувся він також життя і творчості Тараса Шевченка. На жаль, його художнє слово обірвалося саме на вершині досконалості – 12 червня 2006 року Микола Магера покинув світ земний. Покинув і Хмельницький, де прожив більшу частину життя, щоб повернутись у Дунаївці, ближче до родичів, друзів, до своїх вдячних читачів. Він застиг у мarmorі: за робочим столом, аркушем паперу, з ручкою, очі в задумі, відбувається процес творчості. Але вже позаземної...

Про Миколу Магеру його літературний доробок написано чимало. Біобібліографічний покажчик «Рідний край у творах Миколи Магери» (2011) зафіксував 34 публікації про життя і літературну працю письменника, але жодної про його шевченкіану¹. Тому й робимо спробу прослідкувати роль і місце Тараса Шевченка в житті і творчості письменника Миколи Никаноровича Магери.

Хтось називає його дитячим письменником, бо в жанрі казки, оповідання вихлюпував ніжну душу, ділився тонкимиспостереженнями за природою – рослинами, птахами, квітами. А ще в них – багатолітні психолого-педагогічні спостереження за дітьми, глибоке бачення їх внутрішнього світу, що робить його твори «дитячими», близькими дитячому світорозумінню, отже – про дітей і для дітей.

Однак не варто обмежувати діапазон творчих захоплень і можливостей Миколи Никаноровича, так би мовити, дитячим жанром. Його дитячі твори повчальні й для дорослих. Візьміть хоча б «Казку про Хоробрих з Найхоробріших». Чи не є то філософія нинішнього життя? Чи не кличе він нас, дорослих, стати тими ж Хоробрими з Найхоробріших у битві за нове життя? А його оповідання – сповіді про пережите в дитинстві, на фронті, у часи колективізації, голодомору, репресій?

Або взяти поезії, особливо – воєнних літ. Або – повісті, публіцистику. Маємо справу з митцем, який сказав своє слово в літературі і посіяв не одну мудру думку, не одне образне слово успраглий ґрунт нашої духовності.

Під час однієї із зустрічей (а скільки їх було очікуваних і приємних!) заговорили про Т.Г. Шевченка. Бо тільки що повернувся з колегами – працівниками відділу освіти та директорами шкіл Дунаєвського району з Канева, с. Шевченкове, поклонився землі, яку сходяв Тарас малими босими ногами. Враження переповнювали. Яюсь поволі і я, і Микола Никанорович почали пригадувати все, що пов'язане в особистому й творчому з Великим Тарасом. Ходили вулицями рідних Дунаївців, кланяючись знайомим, і розмовляли. Бо і цього разу, як сказав В. Женченко,

*... Вогонь розмов наш не прив'яв,
Усе говоримо – це ж треба!
Не наговоримось ніяк!*

Зійшлись на тому, що в кожного – свій Т. Шевченко, своє його сприйняття, оцінки, свій дотик і певне віддзеркалення в житті та праці.

З великим інтересом слухав розповідь письменника про його Тараса Шевченка. А він відкрився йому давно. Ще з дідусевої науки. Та, власне, перегорнемо сторінки творів М.Н. Магери, заглянемо в пережите, передумане.

У повісті «З давніх літ» згадує, що вперше почув про Т. Шевченка ще в дошкільні роки, у дідусевій хаті в Слобідці Іванковецькій, де в більшій її частині, у світлиці, розташовувалась сільська початкова школа. Слухав, як учитель декламував його вірші, як «шпорталися» в поезіях Кобзаря учні, бо ще не вміли добре читати. Лише одна дівчинка так гарно декламувала, ніби співала пісню:

*«Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть...».*

На тому уроці вперше почув слово «Кобзар» і побачив ту святу для нашого народу книжку Т.Г. Шевченка. Закінчує Микола Никанорович розділ «Дідова школа» словами: «У тій дідовій школі я справді навчився читати...». Йому вчитель навіть «дозволив тримати і читати по складах «Кобзар» Тараса Григоровича Шевченка»². А потім, коли став школярем, вивчав твори Т. Шевченка з першого класу, читав його вірші під час шевченківських свят. Поступово в свідомості карбувалися ім'я та думи Тараса.

У часи лихоліття, коли німецькі фашисти плюндрували Поділля, юнаку вірші «Тарасе» (13.09.1943 р.) молять:

*Встань, Кобзарє, встань з могили,
Встань і подивися:
Ще одним хоч до народу словом озовися!
Може мій народ проснеться,
Візьметься за зброю,
Як не собі, то нащадкам
Відвоює волю...*

Значно пізніше, у 90-і, цей вірш побачив світу збірках М. Магери «Я хочу жити» (1990), «Привіт тобі, сонце!» (1995)³. У тих збірках є ще одне «Слово» до Кобзаря:

*Тарасе рідний і гнівний,
Для ворогів й тепер страшний,
Явись до мене у хатину
І влий у мозок свою силу,
І дай-но музу невеселу,
Але гнівну! Щоб затремтіли
Фашисти в краю моїм ріднім
Від слів гарячих й полетіли
У прірву чорну, домовину!
(1943).*

На фронті М. Магера не раз читав напам'ять твори Т.Г. Шевченка і солдатам, і офіцерам. Пізньої осені 1944 року в поїзді, що ніс його з Карельського перешийка до Сандомирського плацдарму, написав свого «Заповіта». Він звертався до друзів, щоб, коли загине від ворожої руки, поховали при стежці. А щоб легше було лежати на чужині, посипали на груди святої землі з України, яку носив у платочку, беріг, як святиню.

А потім, під час навчання в Київському державному університеті імені Т.Г. Шевченка, у школах та педучилищі, де викладав українську мову і літературу, під час багатолітньої праці методистом обласного інституту удосконалення вчителів, інспектором шкіл обласного відділу народної освіти, спілкування з Т. Шевченком поглибилось, благодійно відбившись на творчості Миколи Магери – письменника. Він став палким його прихильником і популяризатором.

1961 і 1964 років, коли в Україні широко відзначали 100-річчя з дня смерті і 150-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка, очолював секцію літератури і мистецтва Хмельницького обласного товариства «Знання». На його плечі лягла участь Товариства в підготовці й проведенні в області цих знаменних дат. З того часу зберігся великий плакат «Вічно живий у пам'яті народній», випущений товариством «Знання» накладом 3 тис. примірників. Його редактором був Микола Никанорович. Тоді чи не вперше було визначено маршрут Т.Г. Шевченка на Поділлі. За вказівкою голови обласного товариства «Знання», завідуючого обласним відділом народної освіти С.Д. Бабишина шлях, яким восени 1846 року їхав молодий Т. Шевченко до губернського Кам'янця-Подільського, школярі обсадили деревами. Правда, тоді ще не був уточнений маршрут, йшли дискусії з цього питання, які, до речі, не завершилися й досі, тому були й помилки. Але дерево, де б воно не було посаджене, а тим більше – з такими добрими намірами, то завжди добре. Простимо тогочасникам їх «помилку».

У М.Н. Магери зберігається Грамота (єдина в області) за підписом М.П. Бажана, голови урядового ювілейного комітету, якою відзначена його активна участь у підготовці та відзначенні 150-річчя Т. Г. Шевченка. І це – цілком заслужено. Тоді секція літератури і мистецтва обласної організації товариства «Знання» проводила тижні Кобзаря в районах, надіслала на місця розмножені на ротаторі лекції, які підготували Микола Магера, Раїса Молчанова, Анатолій Сваричевський та інші лектори.

Свої знання творчості Кобзаря і досвід просвітника втілював у створеній у Хмельницькому педучилищі кімнаті-музеї Т. Г. Шевченка – 14 стендах, багатьох вітринах, альбомах, папках. І хоч у ті часи розгорталася форсована русифікація навчального процесу, Микола Никанорович продовжив у педучилищі декади української мови та інші заходи, про що повідомляли газети «Радянська освіта», «Радянське Поділля», «Корчагінець», «Літературна Україна».

Найвищого вияву шевченкіана Миколи Магери зазнала в повісті «Кам'янецькими стежками», яка 1989 року в Хмельницькому поліграфвидавці

вийшла накладом у 5 тис. примірників⁴. У ній письменник розповів про перебування Т. Шевченка восени 1846 року в Кам'янці-Подільському. Не раз звертався письменник до видавництв «Молодь», «Веселка», журналів «Вітчизна», «Жовтень» з пропозицією про видання повісті, але йому щиро радили з огляду на час не спішити з публікацією, не ускладнювати собі життя...

Наприкінці 1980-х, коли трохи розвиднілось на літературному небокраї, світлим промінням пробилась раніш «неактуальна» література, книги про рідний край. Поява повісті «Кам'янецькими стежками» привернула увагу не тільки подолян. Посипались рецензії, відгуки. Високо поцінував її Олесь Гончар. У листі 31 березня 1990 року писав: «Шановний Миколо Никаноровичу! Дякую за книжку, за талановите відтворення тих місць, які і я колись мав щастя бачити. Сподіваюсь, що читачі належно оцінять Вашу працю, яка знайомить нас так переконливо з перебуванням Шевченка в Кам'янці-Подільському і з рідкісними піснями, що йому там відкрились». Петро Жур, відомий шевченкознавець із Ленінграда, 14 березня того ж року написав українською мовою: «Сердечне спасибі Вам і за повість «Кам'янецькими стежками». Я свого часу, працюючи над «Думою про вогонь», мандрував тими ж стежками. Читаючи Вашу книжку, я наче знову побував у тих краях, де ходив наш Тарас»⁵.

Така висока оцінка – то не просто вдячність за увагу, за надіслану книгу. Вона цілком умотивована і заслужена. Бо повість побудована на документальній основі. Автор детально вивчив публікації, що стосувалися факту перебування Тараса Шевченка на Поділлі, відображення в його повістях «Варнак» та «Прогулка с удовольствием и не без морали» подільських мотивів – побаченого, почутого, записано й замальованого. Адже приїжджав він до губернського центру із спеціальним завданням Київського, Волинського і Подільського генерал-губернатора Дмитра Бібікова – куратора Тимчасової комісії для розгляду давніх актів (Київської археографічної комісії), яка діяла з 1843 року. Розпорядження гласило: «Сотруднику Временной комиссии для раз бора актов Шевченке. Поручаю вам отправиться в разные места Киевской, Подольской и Волынской губерний и постараться собрать следующие сведения: 1) о народных преданиях, местных повестях, сказаниях и песнях, и всему, что вы узнаете, составит описание, а песни, рассказы и предания сколько можно списать в том виде, как они есть; 2) о замечательных курганах и урочищах, где и в каком месте они есть и какие на счет собственно их существуют на месте предания и рассказы, а также и исторические сведения. С этих курганов снять эскизы с изображением их формы и величины и описать каждый по собранным сведениям; 3) осмотреть замечательные монументальные памятники и древние здания и составит им описание, чтобы можно было распорядится снять с них в будущем году рисунки. Если бы где-либо вы имели возможность достать какие-либо древности, письменные грамоты и бумаги, то таковые доставить ко мне или, узнав, где они находятся, о том донести...»⁶.

Крім цього було видано ще й таке посвідчення: «Предъявителю сего, сотруднику Высочайше учрежденной при мне временной Комиссии для разбора древних актов свободному художнику Шевченке поручено собрать в Киевской, Подольской и Волынской губерниях разные сведения о народных преданиях и рассказах, о курганах, древних памятниках, а также собрать древние акты, бумаги и т.п. Почему предписывается градским и земским полициям Киевской, Подольской и Волынской губерний оказывать Т. Шевченке при исполнении возложенного на него поручения самое деятельное законное содействие»⁷.

Миколі Магері були відомі тексти листів, задресованих Д.Г. Бібіковим подільському губернатору Афанасію Радіщеву та главі Подільської єпархії архієпископу Арсенію, в яких той просив виявити Тарасу Шевченку всіляке сприяння у виконанні доручень генерал-губернатора Південно-Західної Росії. Так росіяни назвали інкорпоровану наприкінці XVIII ст. частину України, аби ні духу, ні згадки не було про цю вічно непокірну свободолюбиву землю.

Оскільки й досі не має єдиної думки про час перебування Тараса Шевченка на Поділлі, автор прийняв версію шевченкознавця Петра Жура щодо дати і маршруту. Відповідно до неї 32-літній дипломований художник і письменник вирушив до Кам'янця-Подільського поштовим екіпажем у середу 25 вересня 1846 року. Дорога пролягла через Васильків–Білу Церкву–Липовець–Брацлав–Серби–Могилів–Подільський–Літнівці (так тоді називалася Нова Ушиця) – Миньківці–Рахнівку. Увечері 27 вересня дообрався до Старого міста подільського губернського центру.

З цієї дати, виписаної на кленовому листочку (так художник-оформлювач книжки позначив сім розділів – сім днів перебування Тараса Шевченка в Кам'янці-Подільському), почалося його перебування на Поділлі. Письменник простелив кам'янецькі стежки «Кобзаря» і до фортеці, її Папської вежі, і до Воздвиженської церкви на Карвасарах, Кармалюкової гори. І, звичайно, – до Кам'янецької чоловічої гімназії. Зустрічі з директором М.І. Воциніним, географом П.О. Чуйкевичем та учнями залишили взаємний незгладимий слід. 1992 року цей факт увічнено меморіальною дошкою на приміщенні нинішнього історичного факультету, де свого часу розміщувалася гімназія, зі словами: «У цьому будинку 1846 року перебував великий український поет, художник, революційний демократ Т.Г. Шевченко».

М.Н. Магера «олюднив» перебування Тараса Шевченка в Кам'янці, ввівши у повість образи носіїв подільського фольклору. Найперше – це Петра Чуйкевича, з яким знався ще із Києва, з часу зустрічі на квартирі Пантелеймона Куліша. Це він записав Тарасу три подільських народних ліричних пісні «Пливе щука з Кременчука», «Зійшла зоря ізвечора», «Ой, Кармелюче, по світу ходиш», прийнятих подільськими мотивами⁸.

Чи не з нашою гаївкою-веснянкою співзвучна перша із них:

*... Тече річка невеличка, тече собі стиха,
Хто не знає закохання, той не знає лиха.
Тече річка невеличка, скочу – перескочу,
Оддай мене, моя мати, за кого я схочу...*

Син дворянина з Чернігівщини, вихованець професора Михайла Максимовича, збирач і прекрасний виконавець українських пісень, учитель латинської мови Рівненської, географії Кам'янецької гімназій Петро Омелянович Чуйкевич входив до кола українських патріотів – членів Кирило-Мефодіївського братства. Не раз зустрічався з Тарасом Шевченком, ділився думками, враженнями. А наймичка Одарочка виспівала Тарасові не одну народну пісню. Контакти з молоддю (а вони такі були, недарма вихованець музиканта і композитора Антона Коципінського дунаєвчанин Владислав Заремба згодом поклав на музику близько 30 віршів Т. Шевченка) передав через спілкування з гімназистом Грицьком Кучеренком, який возив київського гостя у Привороття-Маківське на Кармалюкову гору. Серед інших персонажів – канцелярист Ян Жебрацький, гімназист-шляхтич Чеслав, циганчук, кочмар, кам'янчанин Северин, який повідав Тарасові про ув'язнення Кармалюка в Кам'янецькій фортеці.

Сім днів пролетіло швидко. З жовтня, у четвер, поштовий екіпаж покидав Кам'янець-Подільський. Промайнули останні будинки і почалася довга дорога до Проскурова. У долині залишилися Гуменці, над ними – Кармалюкова гора, потім – Нігин, Тинна, Ярмолинці, Проскурів. Запам'яталася Меджибізька, а далі – трохи менша Летичівська фортеці.

Все це потім на засланні, 1858 року, Т. Шевченко згадає в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали»: «Бедная, малосильная Волянь и Подолия, она охраняла своих распинателей в неприступных замках и роскошных палатах. А моя прекрасная, могучая, вольнолюбивая Украина туго начиняла своим вольным и вражьем трупом неисчислимые огромные курганы. Она своей славьна поталу не давала, ворога – деспота под ноги топтала и свободная, нерастленная умирала. Вот что значат могилы и руины. Не напрасно грустны и унылы наши песни, задумчивые земляки мои. Их сложила свобода, а пела тяжкая одинокая неволя»⁹.

Повість «Кам'янецькими стежками» згодом, 2002 року, стала основою нової книги Миколи Магери «Мій Т. Шевченко»¹⁰. До неї окрім вказаної повісті ввійшли вірші «Тарасе» (1943), оповідання «Вимушена ночівля», присвячене професору Нілі Волошиній, «На шхуні», а також уривок з повісті «З давніх літ», поданий під заголовком «Садок вишневий коло хати». У книзі вміщені відгуки на повість «Кам'янецькими стежками» Олесея Гончара та Петра Жура, а також інтерв'ю кореспондента Хмельницького обласного радіо В.І. Грищука з М.Н. Магерою, в якому письменник 29 травня 2000 року розповів про своє сприйняття Тараса Шевченка.

Якраз у 1990-і роки яскраво засяяла зірка письменника М. Магери, з'являлись щороку одна-дві книги. Він став прапором демократичних сил, особливо – літературної молоді. Очоливши обласний осередок Товариства української мови імені Т.Г. Шевченка, по-суті відродив у такий спосіб кращі традиції подільської «Просвіти».

Під час урочистого відкриття у Кам'янці-Подільському 19 травня 2000 року міжнародного шевченківського літературно-мистецького свята «В сім'ї

вольній, новій...», письменнику, члену Національної спілки письменників України Миколі Никаноровичу Магері був вручений диплом лауреата Хмельницької обласної премії ім. Т.Г. Шевченка. Зал, де були присутні віцепрем'єр Микола Жулинський, гості з Києва, Канади, США, Росії та інших країн світу, стоячи вітав нового лауреата найвищої обласної премії в галузі культури...

Микола Никанорович Магера зайняв чільне місце в плеяді подільських шевченкознавців, таких як Олександр Відоменко, Анатолій Сваричевський, Віталій Мацько, Євген Назаренко, Станіслав Федоренко, Олег Будзей та інших. Життя і творчість Тараса Шевченка стали потужним стимулом його діяльності, сформували життєву і творчу позицію Миколи Магери, українського патріота, просвітника, митця.

---

1. Рідний край у творах Миколи Магери: бібліогр. показ. / Наук. б-ка Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка; Дунаєвецька районна бібліотека [уклад.: В.С. Прокопчук, Т.К. Прокопчук]. – Дунаївці; Кам'янець-Поділ.: Зволейко Д.Г., 2011. – С. 51–53.

2. *Магера М.Н.* З давніх літ: повість / Микола Магера. – Хмельницький: поділля, 1995.

3. *Магера М.Н.* Привіт тобі, сонце!: поезії, казки, щоденник / Микола Магера. – Хмельницький, 1995. – С. 7.

4. *Магера М.Н.* Кам'янецькими стежками: повість / Микола Магера. – Хмельницький: Облполіграфвидав, 1989.

5. *Магера М.Н.* Мій Т. Шевченко / Микола Магера. – Хмельницький, 2002. – С. 132.

6. *Левицький О.И.* Археологические экскурсии Т.Г. Шевченко в 1845–1846 гг. // Киевская старина. – 1894. – С. 231–244.

7. *Будзей О.* Кобзар і Кам'янець. Документ / Олег Будзей // Подолянин. – 2014. – 28 лют. (№ 9). – С. 8.

8. *Сваричевський А.В.* Шевченко і Поділля. Земля, яку сховає Тарас. – Хмельницький: Поділля, 1994. – С. 11–13.

9. *Шевченко Т.Г.* Твори: в 5 томах. – К.: Дніпро, 1995. – Том 4: Повісті. – С. 202.

10. *Магера М.Н.* Мій Т. Шевченко / Микола Магера. – Хмельницький, 2002.

С.П. Моїсеєнко
(м. Запоріжжя)

ПЕРЕБУВАННЯ Т.Г. ШЕВЧЕНКА У ЗАПОРІЗЬКОМУ КРАЇ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В ЕКСКУРСІЙНО-ПРОСВІТНИЦЬКІЙ РОБОТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ХОРТИЦЯ»

Тема перебування Тараса Шевченка у запорізькому краї, Запоріжжя у поетичній спадщині поета, нарешті його значення у формуванні світогляду Кобзаря виявляється нам надзвичайно важливою. Незважаючи на те, що Д. Яворницький сто років тому зазначав, що всі ідеали Т. Шевченка в минулому

не стільки України, скільки Запорозжя, що тут він «врачевал больную душу»¹ і набирався снаги, більшість шевченкознавців досі ігнорує запорозький, хортицький фактор у житті і творчості поета. Недостатня «запорозькість», на погляд запорізьких краєзнавців, є головним недоліком багатьох шевченкознавчих досліджень. Цьому можна знайти пояснення: за царизму Січ була оголошена «бандою розбійників і п'яниць», в радянські часи на неї дивились як на «кубло буржуазного націоналізму» (вислів секретаря ЦК КПУ Маланчука).

Але ті часи минули і, віддаючи належне запорозьким лицарям, а відтак і Хортиці, яка не випадково стала колискою козацтва, а в незалежній Україні стає її духовним епіцентром, уособленням національної ідеї, ми відзначаємо, що наш запорозький край завжди жив у серці українського генія Тараса Шевченка, його творах і мав величезний вплив на формування його поглядів. Знаходяться і зараз скептики, які так не вважають, мовляв, хіба те, що поет згадав Хортицю у кількох своїх творах, те, що він побував на острові і згадував про цю мандрівку в листі до свого товариша Якова Кухаренка, достатній привід, щоб надавати цим фактам великого значення. У 1987 році, коли готувалося Шевченківське свято в Запорізькій області, поет Дмитро Павличко, який очолював письменницьку делегацію, поскаржився ініціатору і організатору цього заходу запорізькому письменнику Петру Ребру, що якому «живому» класику не зателефонує, до якого шевченкознавця не звернеться, запрошуючи до участі, ті питають: «А яке відношення має Шевченко до Запоріжжя?». Тоді Петро Ребро виступив в «Літературній Україні» зі спеціальною статтею. Ось деякі уривки цієї статті: «Близько вісімдесяти разів у творах і листах Т.Г. Шевченка зустрічаються терміни «Запорозжя», «запорожець», «запорозький». Десятки разів згадуються також Січ. Великий Луг, Хортиця, пороги... Либонь, не буде перебільшенням, якщо скажемо, що «запорозтво» (є такий термін у Великого Кобзаря) – це серцевина творчості геніального поета, що саме пам'ять про «людославне Запорозжя» наснажувало мрію Т. Шевченка про розквіт рідної землі, про благословенну «сім'ю вольну, нову». Саме при згадці про цей край струни Шевченкової кобзи звучали особливо урочисто і пристрасно, бентежно і зворушливо. І те вже не має кардинального значення, як нинішні шевченкознавці тлумачать знамениті слова поета «не вернуться запорожці» (як «тугу за романтизованим минулим» чи як «заклик шукати ідеалів визвольної боротьби не в минулому» (див. «Шевченківський словник»), – стократ важливіше, що саме Запорозжя було стимулом, точкою відліку, стартовим майданчиком його дум про найсвятіше – волю і щастя народу». Образно кажучи (хоча метафори нібито науці не до лиця), саме Запорозжя, Хортиця народили і «виховали» Т. Шевченка, сформували його світогляд, допомогли виробити творче кредо»². Ще точніше сформулював цю думку Дмитро Павличко: «Якщо плоть Шевченкова народжена кріпачкою в Моринцях на Черкащині, то його дух народжений і виплеканий хортицькою свободою, запорозькою демократичністю...». І ще він сказав: «Ніколи Шевченко не зневірився в

любові до запорозького феномена нашої історії як до гордості, символу й незамуленого джерела духовних сил українського народу»³.

Шевченко глибоко цікавився історією України, про що свідчить його знайомство з працями Д. Бантиш-Каменського, М. Маркевича, І. Срезневського, літописами Величка, Самовидця, Граб'янки, спогадами очевидців, фольклорними творами. Йому належить особлива роль у трактуванні козацької історії, яку він сприймав як «славу України». А осередком козацької вольниці він вважав легендарну Хортицю. Слово «Хортиця» – грізне й суворе, таємниче і загадкове – ще в юності запало в душу хлопчині, з часом воно наповнювалося все звабливішим змістом. Зрештою Хортиця для Шевченка стала не географічним поняттям, не просто шматком української землі, пошрамованої балками і оточеної водою Дніпр, а явищем духовним, соціальним і водночас поетичним. Звичайно, нам не відомо, коли і від кого вперше юний Шевченко почув це слово. Може, від батька, який був трішки романтиком, іноді чумакував і брав із собою малого Тараса, але найімовірніше – від діда Івана, який, за висловом поета, «випивши тієї», любив розповідати про Коліївщину, про гайдамаків. Патріарх Шевченкового роду поважав їх не менше, ніж запорожців, та, власне, різниці між ними й не бачив. Як і сам Шевченко: пишучи свій найбільший за обсягом і поетичною напругою твір – поему «Гайдамаки», він весь час бачить перед собою Запорожжя і запорожців, які надихають гайдамаків, а Хортицю змальовує на тлі грізних подій як ідеальний топос, де козаки можуть відпочити і розважитись: *«Кобзар вишварив, а козаки – Аж Хортиця гнеться – Метелиці та гопака разом оддирають»*⁴. Ім'я священного острова двічі згадується у поемі «Гамалія»: *«Чи спиш, чи чуєш, брате Луже? Хортице! сестро?»* *Загула Хортиця з Лугом: «Чую! Чую!»*⁵ (Хортицю поет змальовує на фоні грізної стихії Ненаситецького порога), віршах «Іржавець»: *«Не втікали б із Хортиці Славні небожата»*⁶ (відображаються події в Україні 1709 р.), «Не хочу я женитись»: *«З славним батьком запорозьким Та з Великим Лугом. На Хортиці у матері буду добре жити. У оксамиті ходити, Меда – вина пити»*⁷ (шевченківська тема козацької слави набуває ліричного звучання). Якщо перша і друга згадки про о. Хортиця з'являються у Петербурзі, до першої подорожі Шевченка в Україну 1843 року, то третя й четверта – на засланні. Разом вони охоплюють близько семи з половиною років творчого життя Т.Г. Шевченка. Всі ці твори об'єднує тема запорозького козацтва. Сама ж Хортиця зображується ідеальним топосом, де життя вільне від будь-яких суспільно-політичних і економічних утисків. П'ять поетичних рядків Кобзаря, в яких згадується Хортиця, виявились дуже ємними: він був першим у художній літературі, хто не тільки неодноразово у своїй творчості звертався до острова, а й прозорливо побачив і підкреслив його суттєві ознаки⁸.

Дослідники відзначають, що статус острова Хортиця для Тараса Шевченка був доволі високий. Зокрема, Омелян Пріцак у праці «Тарас Шевченко – пророк» зауважує: «П'ять історичних місць в Україні особливо цікавили

Шевченка...» і першою наводить о. Хортицю (поряд з Батурином, Межигірським Спасом, Суботів і Чигирином)⁹. То ж подорож на Запорожжя була вимріяною, вистражданою, викликана бажанням на власні очі побачити місце, де гула козацька слава. В планах поета була мандрівка до запорозького краю, який завжди жив у його серці, раз у раз озивався у віршах та поемах. «Кобзар розраховував побачити не тільки синхронні йому історичні реалії, – пише дослідник Завгородній, – скільки отримати духовну, енергетичну, емоційну підпитку від омріяного ідеалу, занурившись в його просторово-часовий континуум»¹⁰. Хортиця ввійшла в свідомість поета як столиця волі, горнило національного духу. Ось чому подорож Шевченка на Запорожжя не була такою собі туристичною мандрівкою, за словами Петра Ребра, «це було ходіння в Мекку». Різниця тільки у тому, що з Мекки прочани повертаються умиротвореними, майже щасливими, а для Шевченка зустріч з поталованою Хортицею стала потрясінням. Він очікував відчути на цій землі козацький дух, а застав чужинців: в той час на острові була колонія менонітів, що прибули з Данцинга в 1789 році і прожили тут 130 років, до початку першої світової війни. На жаль, у Шевченка не знаходимо жодного поетичного рядка про перебування на острові. Не збереглося і жодного малюнка, зробленого ним на Хортиці. Припустімо пояснення цього факту невідповідністю очікуваного реальній картині побаченого. Більшість сучасних дослідників не схильні драматизувати саме цей період в історії Хортиці і розглядати прибулих на Хортицю менонітів як руйнівників її природного та історичного середовища, навпаки, наводять приклади раціонального використання природних ресурсів острова і навіть їх збереження. Хортицькі меноніти ревно оберігали дубовий ліс, який на дрова рубали мешканці Олександрівська. З представниками інших колоній заснували у місті промислове господарство. Звиклі до роботи меноніти швидко перетворилися у локомотив сільського господарства і, без перебільшення, були носіями прогресу¹¹. Та Шевченко сприймав їх як чужинців, що перетворили осередок козацької вольниці на колонізований край. Запорізький письменник Петро Ребро, який багато років досліджує тему «Шевченко і Запоріжжя», вважає, що подорож Шевченка на Запорожжя – одна з найважливіших сторінок у життєписі Великого Кобзаря, адже зустріч із запорізькою дійсністю, яка так контрастувала з мріями поета, глибоко вразила його і мала виключне значення у формуванні революційно-демократичних поглядів¹². І дійсно, у подальших його творах спостерігається переосмислення козацької історії: від романтичного захоплення та ідеалізації образів до філософських роздумів над нелегкою долею народних захисників. Після побаченого на Хортиці поет відверто став на прою з самодержавством. Невипадково, його гнівна «Розрита могила» з'явилася саме після відвідання Запорожжя.

У 1844 році, через рік після гостин на Запорожжі, в листі до Я. Кухаренка він так сформулював свої враження: *«Був я уторік на Україні. І на Хортиці, і скрізь був і все плакав... сплюндрували нашу Україну катової віри німота з москалями, щоб вони переказилися»*¹³. Відгомін зустрічі з Хортицею

зустрічаємо в поезії Шевченка, де мають місце вже опосередковані згадування. Насамперед, це вірш «І мертвим, і живим, і ненародженим...»: «*І на Січі мудрий німець картопельку садить...*». Беремо до уваги контекст вживання у поетичних творах Шевченка Хортиці, що ототожнюється з Запорозькою Січчю.

Про подорож Шевченка на Запорожжя дуже коротко згадують його біографи. Про неї не писали олександрівські газети: тут його мало хто й помітив, хоч на той час він був вже визнаним художником, автором виданого «Кобзаря». Він не був зафіксований у книгах постійних дворів, оскільки подорожував пішки, сплавлявся через Дніпро на дубах та плотах. Але документ все ж таки є: народна пам'ять. Досі на Запорожжі побутують перекази про гостини великого Кобзаря і в Микольському, і на Дніпрових порогах, і в селі Вознесенівка, і на Хортиці. Вже на початку минулого століття рибалка із села Вовниги Влас Сербиченко любив оповідати, як прошкуючи до Микольського, зустрів Тараса, який ходив до Ненаситецького порога – «вклонитися Діду». У Микольському поет ночував і на прохання селян читав їм свої твори¹⁴. Професор ЗНУ В. Чабаненко у збірнику «Січова скарбниця» наводить фольклорний матеріал і про перебування Шевченка у нашому краї. Є там і легенда з промовистою назвою «Ось де слава наша почалася...» про те, як Шевченко йшов Дніпром через дніпрові пороги і, подолавши їх, опинився на о. Хортиця, де довго блукав, відшукуючи сліди першої запорозької Січі¹⁵.

Тема перебування Т.Г. Шевченка на Запоріжжі розроблялася на основі спогадів Р. Булата, сина господаря, та його онука Д. Булата. Першими авторами, які займалися цим питанням, були письменник і журналіст А. Солонський¹⁶ та старший співробітник Запорізького обласного архіву О. Горіна¹⁷. Переказ, записаний за спогадами старшого з Булатів, Микити Булата, народженого 1755 року, знаходимо і у В. Чабаненка¹⁸. Із розповіді Дмитра Никоновича Булата, яку записав Запорізький краєзнавець Анатолій Сокур¹⁹, стало відомо, що в родині Прокопа Булата, прадіда його, дійсно декілька днів жив Тарас Шевченко під час своєї подорожі 1843 року на козацькі землі, зокрема, на Хортицю. Про це, казав дід Дмитро, точилося багато балачок, правдиві ж спомини про таку вікопомну подію передавалися із поколінь в покоління Булатами і таким чином дійшли до нас. Виявляється, що Шевченко із Кічкаської переправи не пішов, як того вимагали існуючі тоді приписи до подорожніх, до сільської управи, а зупинився на якийсь час у сімі Прокопа Булата на його запрошення. Із переказів видно, що Тарас із відомих причин утаємничував і свою особу, і свої гостини. Бабуся Дмитра Никоновича розповідала йому, що то був молодий, привабливий собою і приязний чоловік, розумний і грамотний, котрий часто малював і щось писав. Лише Романові Прокоповичу, сину господаря, зізнався, хто є насправді. Виявилося, що саме Роман, до речі, лише на два роки молодший од свого нового приятеля, возив Тараса на каюці навколо Хортиці, що гість полюблив ночувати під старою грушою у їхньому дворі (цю грушу ще донедавна можна було

побачити на перехресті Набережної і бульвару Шевченка в м. Запоріжжя) і що родині Булатів було подаровано «Кобзаря».

У 1992 році Державний архів Запорізької області видав збірку документів «Тарас Шевченко і Запорізький край» (упорядники – Л. Бортникова, О. Ігнатуша, О. Тедеев). До збірки також увійшла праця Д.І. Яворницького «Запорожцы в поэзии Т.Г. Шевченка»²⁰. У дисертації першого директора заповідника «Хортиця» Арнольда Сокульського «Козацька Хортиця» є окремий розділ «Шевченко і Хортиця», де Тараса Шевченка і острів Хортицю автор презентує як «рівновеличні доміанти української духовності». *«Кожне покоління по-своєму вчитується в шевченківське слово, кожне покоління науковців і поетів також по-своєму заглиблюється в героїку і легенди Хортиці»,* – розмірковує автор, – *якою побачив молодий поет Хортицю, яку історичну канву відчув у її життєдайних краєвидах, з якими потомками козацьких гомерів він говорив на довічних скелях Хортиці — можна лише уявити. Ми впевнені, що експозитивні можливості Хортиці тієї пори й усього Запорожжя, на загал ще зберігали ознаки вольностей Війська Запорозького»*²¹.

Дослідження краєзнавців широко використовуються в екскурсійній практиці співробітників Національного заповідника «Хортиця». На сьогоднішній день у заповіднику діє туристичний маршрут «стежина Тараса». Він охоплює відтинок дороги північно-східною частиною острова, на якій, за переказами, найчастіше блукав Шевченко, коли був на острові у 1843 році. До 200-річчя Кобзаря у заповіднику презентовано новий туристичний маршрут «Кобзар на Хортиці», що має на меті не лише засвідчити факт перебування поета на Хортиці і висвітлити місце легендарного острова в світогляді і поетичній спадщині Шевченка, а й відтворити історичне середовище Запорожжя середини ХІХ ст., показати вигляд острова Хортиця, річки Дніпро, Олександрівська (нині Запоріжжя), які постали перед очима Т. Шевченка у 1843 році. Введення в екскурсійну практику заповідника туристичного маршруту «Кобзар на Хортиці» дозволить виконати такі завдання:

- глибоко і всебічно висвітлити тему «Тарас Шевченко і запорозький край»;
- показати місце історії Запорожжя в творчій спадщині поета;
- відтворити історичне та природне середовище Хортиці та села Вознесенка середини ХІХ ст. (під час перебування тут Т.Г. Шевченка).

Новий туристичний маршрут представить Хортицю як культурний феномен, що цікавив видатних діячів культури, серед яких і співець історії Запорожжя Т.Г. Шевченко. У екскурсійній практиці співробітників заповідника задіяні такі твори, пов'язані з ім'ям Т.Г. Шевченка:

- поеми та вірші Шевченка, в яких згадується Хортиця;
- епістолярна спадщина Шевченка зі згадкою про відвідини Хортиці;
- уривки із творів Шевченка про запорозьке козацтво;
- фольклорний матеріал про перебування Шевченка у запорозькому краї;
- вірші сучасних поетів та тему «Шевченко і Хортиця».

Щороку у шевченківські дні у Музеї історії запорозького козацтва влаштовуються тематичні виставки, що демонструють шевченкіану Національного заповідника «Хортиця». У фондах заповідника є багато видань «Кобзаря». Найдавніші – два видання XIX ст.: «Кобзар» 1884 року, виданий у Петербурзі; «Кобзар. Гайдамаки», виданий у 1886 році у Санкт-Петербурзі, ілюстрований українським художником О.Г. Сластьоном. У фондосховищах заповідника зберігається два видання початку XX ст.: 1907 року і 1908 року, обидва видані у Петербурзі. З найстаріших післяреволюційних видань у фондозбірці заповідника є видання «Кобзаря» 1939 року, приурочене до 125-річного ювілею з дня народження поета. Є також предмети, що складають вінок шани Кобзарю. У фондовій збірці – 15 обкладинок для «Кобзаря» Т.Г. Шевченка та окремих його творів, вишитих народною майстринею В.Г. Харловою, вишитий рушник її роботи зі словами Шевченка, вишитий його портрет. У «шевченкіану» заповідника входять поштові листівки, виданні в XIX ст.: «Сини мої, гайдамаки» (ілюстрація відомого українського художника О.Г. Сластьона, серія, що складається з понад двох десятків сюжетів, видана Я. Орештаймом в Коломиї, вважається дуже рідкісною); «Старости» (офорт Т.Г. Шевченка 1844 року, видавництво Я. Орештайма в Києві (1910); фото невідомого автора пам'ятника Т. Шевченку архітектора С.М. Волнухіна, який було відкрито в Москві на Трубній площі 3 листопада 1918 року, фото Р. Якименко пам'ятника Т.Г. Шевченку, встановленого в Києві в березні 1939 року (видавництво Міністерства зв'язку СРСР, 1978 р.). Всі ці предмети музейними методами демонструються на тематичних виставках.

Також розроблена освітня програма для учнівської молоді під назвою «Вивчаймо Шевченка». Вона включає різні теми, що стосуються творчості і життєвого шляху Тараса Григоровича, які не охоплюються шкільною програмою чи яким не надається належна увага під час навчального процесу. Зокрема, пропонуються такі теми: «Шевченко у запорозькому краї», «Етнографічні аспекти творчості Шевченка», «Запорозьке козацтво у творах Шевченка», «Дружба і кохання у житті Шевченка» та ін. Вся ця робота наразі є актуальною і посідає чільне місце серед заходів, присвячених 200-річчю Великого Кобзаря та 170-річчю його перебування у запорозькому краї. Крім того вона спрямована висвітлити важливий для нас факт – у «біографії» Хортиці є і така сторінка: її відвідав Тарас Шевченко.

-
1. *Яворницький Д.* Запорозжы в поэзии Т.Г. Шевченка – Екатеринбург, 1912.
  2. *Петро Ребро.* Тарас Шевченко і Хортиця // Січ, 2011, 5 березня, с. 5.
  3. Збірник «В сім'ї вольній, новій». – Вип.4. – 1988. – С. 2.
  4. *Шевченко Т.Г.* Кобзар. Повна збірка. – Харків: Видавничий дім Школа, 2005. – С. 74.
  5. Там само. – С. 190.
  6. Там само. – С. 398.

7. Там само. – С. 490.
8. *Завгородній Ю.* До витоків відродження давньої святині: Тарас Шевченко і острів Хортиця (вступна частина)// Матеріали III науково-практичної конференції «Історія запорозького козацтва в пам'ятках та музейній практиці». – Запоріжжя, 2008. – С. 167–171.
9. *Прицак О.* Шевченко – пророк. – К., 1993.
10. *Завгородній Ю.* Названа праця. – С. 167.
11. *Кабалія Д.Р.* Тропками Новицького: Исторический путеводитель по Хортице // рукопись. – С. 58.
12. *Ребро П.П.* Т. Шевченко і Запоріжжя: Доповіді, статті, вірші, хроніка. Книга друга. – Запоріжжя: «Байда», 2007. – С. 23.
13. Там само. – С. 34.
14. Там само. – С. 22.
15. *Чабаненко В.А.* Січова скарбниця: Легенди та перекази Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 1999. – С. 387–388.
16. *Солонський А.* Тарасова стежка / А. Солонський // Запорізька правда. – 1968. – 23 червня.
17. *Горина О.* Великий поет на Запорожжє (по архивним матеріалам) // Запорізька правда. – 1961. – 2 березня.
18. *Чабаненко В.А.* Січова скарбниця: Легенди та перекази Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 1999.
19. *Сокур А.* Сімейні перекази Булатів про перебування Тараса Шевченка в селі Вознесенці та на о. Хортиця 1843 року: рукопис.
20. *Сокульський А.* Культурний феномен Хортиці. Тарас Шевченко і Хортиця // Сокульський А.Л. Козацька Хортиця: Монографія. – Запоріжжя: КПУ, 2008.
21. Тарас Шевченко і Запорозький край: збірка документів // упорядники Л. Бортникова, О. Ігнатуша, О. Тедеєв / ДА Зап. обл. – С. 468.

Ю.В. Ямаш
(м. Львів)

МИСТЕЦЬКИЙ ТА ПАЛОМНИЦЬКИЙ АСПЕКТ ПОДОРОЖІ ІВАНА ТРУША НА МОГИЛУ КОБЗАРЯ

Паломницька грань Шевченкіани Івана Труша має свої особливості, своє забарвлення, яке поєднує імпресіоністичні виявлення І. Труша як у живописі, так і в опоетизованій мемуаристиці.

Перебуваючи у Києві на початку ХХ ст. з метою створення портретів видатних діячів української науки і культури, Іван Труш отримує запрошення здійснити паломницьку поїздку до Канева на могилу Тараса Григоровича Шевченка на Чернечій горі. Серед портретованих за завданням НТШ ім. Т. Шевченка достойників чи не першим значиться славетний український композитор Микола Лисенко. Саме він організовує згадану подорож у травні 1900 року, і за фактом його спілкування з галицьким митцем можна припустити, що запрошення І. Труш отримує безпосередньо від самого композитора. Для художника ця подорож була надзвичайно цікава й

хвилююча не тільки з причин відвідин святого для українців місця. Час поїздки він мав провести у приємному інтелігентному товаристві. Але ключовий момент ситуації полягав у тому, що компанію молодому чоловікові мала скласти юна вродлива дівчина Аріадна Драгоманова — дочка Михайла Драгоманова і двоюрідна сестра Лесі Українки. Ще до своєї київської місії Іван Труш заочно знав її по фотографії, яку вперше побачив у Михайла Павлика. На цій світлині була зображена Аріадна разом зі своєю відомою сестрою-поетесою Лесею. Як свідчать родині перекази, художник виділив на світлині з двох прегарненьких панянок одну, обвівши олівцем саме Аріадну. Після «живого» знайомства віртуальна симпатія переросла в палку закоханість. Зрозуміло, що молодий львівський пан прагнув продовжувати знайомство і чудовою нагодою стала спільна паломницька подорож. Йому хотілося більше дізнатися від Аріадни і про її батька — видатного публіциста, історика, фольклориста і не в останню чергу шевченкознавця, який виступав з промовою під час поховання поета в Києві у травні 1861 року.

Ясним травневим днем пароплав із товариством, очолюваним Миколою Лисенком, відшвартувався від пристані на Подолі. Це була перша Трушева мандрівка рікою, тож він, схвилюваний цією ситуацією, знаходячись поруч із об'єктом свого захоплення і спостерігаючи фантастичні види вже впізнаваних золотих верхівок київських святинь, фіксував у пам'яті кожну деталь. Художник мав на меті поділитися враженнями зі своїми земляками-галичанами; спробувати відтворити побачене і словом, і пензлем. Закоханий і приголомшений обставинами, в яких він Божою волею опинився на чарівній палубі, митець пережив дивну метаморфозу. В ньому, часто-густо недорікуватому, що він сам визнавав, звиклому висловлюватися на полотні, раптом прокинулася ще й поетична муза. Прокинулася і заговорила так переконливо, що більше ніколи в житті його слово не мало такої образної виразності.

«На самім кінці Київа мерхотіла білим сяйвом сріблястої бляхи андріївська церков, но скоро закотила ся за горб і щезла, за те відкрив ся новий вид на Печерську Лавру, що поли Київа і Подола з пристанями пароходів. Чим дальше віддаювали ся ми, тим ширші горизонти навкруги города охоплювало око, а дерева, церкви і дома спливали ув одну горбисту масу строго цівіта. На поли широкої рівнини, що кінчала ся синим поясом, обперізуючи землю. Над тим відним ще високі вежі Печерської Лаври і Софіївського собору, що мов дві білі свічки сторчали над Київом і горіли золотим блиском; но незадовго розтопилися іони в синій воздушній дали, а Київські горби щораз більше меншали й меншали, чимраз глибше западали в береги і воду, аж зовсім пірнули в Дніпро, а над ними розтягла ся довга, синя лінія. Перед нами і за нами грали ся в сонячному теплі сині філі Дніпра»¹.

Після перших обсервацій неквапливих берегових панорам, коли оку трохи наскучили рівнинні краєвиди за бортом, художник пускається до споглядання життя на самому пароплаві. Поважне панство перебувало на

нижній або верхній палубах; середню палубу (третій клас) займали мужики. Саме на ній було найбільше люду: хто сидів у гурті на палубі, хто розлігся так, що годі було пройти. І Труш губився розпізнати, чия голова якому тулубу належить. Пасажири, як зазвичай буває в такій ситуації, пили чай, снідали або читали книжки.

Перебуваючи фактично за кордоном (за межами Австро-Угорської монархії), І. Труш зацікавився, яку ж літературу споживає мандруюча публіка. По-перше, він зауважив, що всі книжки друковані «по-московськи» (знав, що царська цензура українську мову не пропускає). В одному гурті вголос читали книжку про хвороби й обговорювали, як з ними боротися, в іншому – про гроші та як їх заробляти і витратити. Почув він також оповідь про Богдана Хмельницького. Промосковська література прославляла патріотичний крок гетьмана, який віддав Україну московській церкві. Все це дивувало і викликало скептичну посмішку – особливо коли при читанні або в розмові селяни перекручували російські слова. Окремі тексти більш освічені перекладали своїм побратимам простішою, «нашою» мовою.

У панських класах витала поважніша атмосфера. Можна було сидіти за столиками й пити чай, можна було відпочивати на лавах, розташованих уздовж бортів. Але з часом запала полуденна спека і годі було від неї схватися чи знайти прохолодніше місце. За бортом рівнини поволі змінюють одна одну і ця одноманітність викликає нудьгу. Монотонність краєвиду трохи розвіюють поодинокі верби та славетні Дніпровські кручі, які пізніше увійдуть до живописних мотивів художника. Пароплав минає пристані Трипалю, Переяслава, наступна – Канівська.

На верхній палубі Микола Лисенко збирає паломників, щоб оповісти історію могили Шевченка, до упорядкування якої він безпосередньо причетний. І. Труш почув багато нового і повчального.

Лисенкова історія викликає зацікавлення і посилює нетерпіння-бажання якнайшвидше побачити могилу поета. *«Як той степ виглядає? Як могила? Очі всіх звернені в сторону Канева ознайомленим з цю вистрілює в гору, видаєть ся за крест на могилі; ні ст ще не видко»*².

Під Каневом пароплав швартується, але подорож рікою продовжується. Мандрівники пересідають на човни і ще дві версти плывуть до Чернечої гори, що височіє між двома пагорбами. На ній паломники помічають і впізнають Тарасів хрест: *«...На ній (горі) відніє крест, що підніс рамена високо і здаєсь панувати над цілою околицею, се крест з могили Шевченка»*³.

Це панівне положення хреста І. Труш відзначає одразу. Він уже підшуковує вигідний ракурс для живописного етюдю. Цей мотив має охоплювати широку панораму, що потрібна для епічного полотна. Перш ніж піднятися до могили паломники відвідують «Шевченківську хату» – скромну оселю-сторожку під стріхою. «Хата для вигоди туристів», як називає її І. Труш, складалася з двох кімнат, розділених сіньми. Саме одну із кімнат, оздоблену з меморіальною метою, відвідує товариство. Шевченківська світлиця була прибранна в українські плахти, вишивки та гаптування. Портрет Шевченка

(копія з портрета пензля Іллі Рєпіна, виконана художником П. Платоновим), що висить на стіні, І. Труш оцінює критично, називаючи вираз обличчя поета дерев'яним. Не викликає захоплення і картина Дмитра Безперчого «Бандурист», що в куті хати. Негативне враження художник дістає від численних записів попередніх відвідувачів: «...*На одвірках, стінах і картках «Кобзаря», що лежить на столі, читаєш дикі та банальні фрази, написані багатьма українськими путниками, вписову книгу, призначену для видужуючих, а переповнену такими-жє фразами – на щастє сконфіскувала каневська поліція; з почуттям несмаку опускаємо хату...»*⁴.

І. Труш тримається Аріадни Драгоманової. Під час сходження на гору він допомагає їй збирати польові квіти, з яких Аріадна плете віночок в дар поетові. Однак у цей момент закоханий художник менше уваги приділяє своїй супутниці. День завершується і навколишня природа набуває дивовижних відтінків, які І. Труш намагається закарбувати у своїй пам'яті. Важлива кожна деталь. До хреста ведуть примітивні дерев'яні сходи без перил. Що вище вони підіймаються, то ширша панорама відкривається для пильного ока митця: «*По правім боці Дніпра тянуться горби, покриті білими хатами. По лівим – степи пісків, що стеляться ген десятками верст далеко. Нахилене до горизонту сонце покрило цілий той простір помаранчевим цвітом; свіжо зелені дерева і трави, кручі і піски жарять ся неначе обкидані яскіром, тільки Дніпро вється широким синим руслом здовж кручов вибігає на вільний простір, плине спокійно дальше й дальше – аж губиться зливаючись з небом в синій далині. Під вечір притрав він свою найгарнішу, святочну шану, на хвилю прощання з сонцем. Тож горячі лучі обнимають его своїм багряним сяйвом, обнімають кожну травку, кожний камінчик, кожну цвітку, бо прощаються з дніпрами берегами оставляють їх холодним обіймам ночі»*⁵.

На горі – маленький майданчик з високою, вкритою травою могилою. Аріадна покладає сплетений віночок до могили. Не потрібно слів. Кожен залишається наодинці зі своїми думками. І. Труш, оглядаючи краєвид, намагається сприйняти його очима Шевченка. Правий берег Дніпра з низкою пагорбів, усіяний білими плямами хат-мазанок, лівий – вкритий степовими пісками, що тягнуться мало не до горизонту. «*Попрі кручі вдовж Дніпра дуже любив Шевченко проходжувати ся: то насолоджувати ся, як реве Дніпро, то поглядати з горбів на чудово-гарну поневолену Україну»*⁶.

Саме цю благословенну місцину обрав поет, щоб тут оселитися: придбати землю, звести за власним проектом хату, одружитися, мати діточок. Звичайні, прості мрії про людське щастя.

*Я тільки хаточку в тім раї
Благав, і досі ще благаю,
Щоб хоч умерти на Дніпрі,
Хоч на малесенькій горі*⁷.

Шевченко любив цей рідний йому куточок. Вся Україна в мініатюрі. Художник переймається цією думкою. Він уже знаходить відповідне місце

для живописного мотиву, з якого буде добре видно і могилу, і нездійснену мрію Шевченка – хату, і широкий розлив Дніпра з крутими кручами. Для етюду залишається мало часу, день добігає кінця. Найкращий час для живопису, що підмітив ще Леонардо да Вінчі. Це відчуває і Труш: *«Нахилене до горизонту сонце покрило цілий той простір помаранчевим цвітом; свіжо зелені дерева і трави, кручи і піски жарять ся неначе обкидані яскіром, тільки Дніпро вється широким синим руслом здовж кручов вибігає на вільний простір, плине спокійно даліше й даліше й даліше – аж губиться зливаючись з небом на синій далині. Під вечір прибрав він свою найгарнішу, святочну шану, на хвилю прощанням з сонцем. Тож горячі лучі обнимають его своїм багряним сяйвом, обнимають кожную травку, кожный камінчик, кожную цвітку, бо прощаються з дніпровими берегами, оставляють їх холодним обіймам ночі»⁸.*

За короткий час (до півгодини) І. Труш може викінчити етюд і навіть зробити два-три шкіци. Описані поетичним словом враження вдається повною мірою передати й живописними засобами. Не виключено, що він робить і пару фотознімків на Канівських пагорбах, з яких пізніше відтворюватиме зображення на більшому живописному форматі.

На сьогодні відомі декілька картин І. Труша з музейних і приватних збірок із мотивом Шевченківської могили, зокрема й малоформатні, які можуть бути натурними. Передусім це етюд, подарований Іванові Франкові – він і досі прикрашає одну з кімнат Франкового музею у Львові. На ньому на горизонтальному форматі зображена гора, на вершині якої білим акцентом світиться надмогильний хрест. Судячи з розміщення пагорба на картоні, який займає домінуюче положення, композиція етюду є фрагментарною. Таке положення є характерним для художніх методів І. Труша. Таким чином він зосереджує увагу на основному мотиві твору. Допомогає цьому і вибір центральної композиції, в якій ліва і права частини відносно врівноважені. Силует могильного пагорба нагадує піраміду. Трикутний абрис могили має характер непорушної вічної форми як символу вічного потойбічного життя.

Художник використовує в роботі прийоми лаштункової перспективи. Відповідна плановість з'являється за допомогою структурування площини твору – деревце на передньому плані, трохи правіше центральної осі. Другий план – дерева в крайньому правому положенні, ближче до пагорба. Третій план – дерево ліворуч від могили; четвертий план – сам могильний пагорб; п'ятий план – зелені кущі за пагорбом зліва. Цей прийом допомагає художнику в маленькому етюді достовірно передати глибину простору. Художник також майстерно передає ефект сонячного проміння, яке освітлює гору і дерева. Холодна довга діагональна тінь на передньому плані свідчить про те, що сонце вже близько до горизонту. В етюді помітне тонке відчуття кольору, яким володів І. Труш, особливо в передачі зелені за допомогою широкої гами відтінків.

Місце, з якого художник пише згаданий етюд, можна знайти на іншій його відомій картині «Могила Тараса Шевченка» з фондової збірки НМЛ.

Близьке положення надмогильного кургану, зафіксоване на першому етюді, не задовольняє І. Труша. Те, що він робить з першої спроби, добре для пленерної студії. Щоб використати попередню роботу для написання великого полотна, потрібна розгорнута картина. В пошуках потрібного ракурсу його супроводжує Аріадна. Дівчина і парубок зупиняються лише тоді, коли основа хреста опиняється нижче лінії горизонту, а його верхівка буде виступати трохи над землею. Ракурс знайдено. І. Труш поспішає. Під час роботи Аріадна стоїть поруч і спостерігає за творчим процесом. Вона розуміє, що юнак занадто захоплений, поспішає і не має змоги розважати її розмовами. Тема життя і смерті Шевченка навертає її пам'ять до моментів життя і смерті її власного батька – Михайла Драгоманова, і вона ділиться цими спогадами з Іваном. Її довіра зворушує художника і викликає щирі співчуття. Цей момент він згадуватиме в одному з листів до Аріадни: *«Пригадую як ти стояла біля мене в Каневі /як я малював ескіз при могилі Тараса/ сповіщала подробиці хвилин смерті»*⁹.

Важливо що в Трушевих рядках підтверджено акт здійснення пленерної студії. Художнику добре вдається передати враження від тої миті, коли небесне світило згасло і природа раптово завмирає, пригнічена цим прощанням. Це подвійна мить прощання і художник, описуючи кульмінацію моменту, справді талановито описує свою картину: *«Час прощати ся з могилою, уже пізно. Уже царівник-вечер розтопив красу парфіра, ізмарагда, опала і лазура розвіяв єї по небосклоні, перелив в Дніпро і обняв тією чудовою симфонією вечірних красок високий холм, що чорніється від сторони Канева; в широкій дали розтягнув лагідний, синій півсумерек, а з поміж того вечірнього тумана більше рідко розсіяні, мужицькі хатки – скали або гори о острих контурах викликають рефлексивне чутє енергії – глядить на сей вид губиться на сила по широких просторах степів, а спокійний синій вечер нашиптує тобі рої гадок про щастє і волю, будить любов до братів, що живуть по хатах розсіяних перед тобою, роздумуєш про їх недолю, темноту і пониженє... а в серце поветає бажанє бачити їх щасливими і відроджену щасливу цілу Україну. Треба тільки нинишних вражень, щоби зродити енергію, до діла»*¹⁰.

Етюд викінчений. Цей момент так добре закарбовується в пам'яті Івана, бо він і Аріадна, попри сумні спогади, діляться своїми почуттями, розуміють і переймаються довірою один до одного. Вони переживають хвилини щастя в ситуації чи то передбаченій, чи то омріяно-оспіваній Шевченком:

*А потім би з гори зійшли;
Понад Дніпром у темнім гаї
Гуляли б, поки не смеркає,
Поки мир божий не засне.
Поки з вечерньою зорьою
Не зійде місяць над горою,
Туман на лан не пожене*¹¹.

Картина «Могила Т.Г. Шевченка», пізніше написана за натурним етюдом, є однією з найкращих робіт Івана Труша третього львівського довоєнного періоду його творчості (1900–1913 рр.)¹². Художнику вдається об'єднати два знакових елементи – могилу і Дніпро. Сонце вже сховалося. Вечірній туман пом'якшує контури предметів, і тільки силуети дерев на тлі ріки виступають невеличкими контрастними плямами. Небо, що рефлексує від потойбічного світла, помітно згасає. Воно ще тримає в собі теплоту сонячного саява, виявленого градієнтом синьо-фіолетових від обрію до рожевих, лазурних і блакитно-смагдових відтінках-розтяжках далі по вертикалі. Срібляста ясна смуга Дніпра тихо несе свої води, зігріті ясністю небосхилу. Ріка поступово звужується зліва направо, ніби підкреслює центральне положення могили, що домінує над навколишньою місциною. Вузька горизонтальна смуга лівого берега, як рівновага плями ріки, в тому напрямку навпаки розширюється. І. Труш чудово справляється зі складним живописним завданням – великою зеленою плямою схилу гори на передньому плані. Він знаходить десятки відтінків одного кольору і, поєднуючи пастозне і напівпрозоре письмо, переконливо зображує найдрібніші деталі й компоненти краєвиду – суцвіття польових квітів, дрібні куштики, дерева. Крім відмінності в теплоті, в палітрі художника знаходяться численні тональні модуляції того самого зеленого кольору. Загальна колористична гама картини, зрозуміло, в такому краєвиді тяжіє до зеленкуватих відтінків. Але цей основний колір теж має свої характеристики. Загалом основу цього кольору складають групи сумішей на основі хрому зеленого з домішуванням вохри, умбри, марсу коричневого, кобальту.

Крім майстерно і реалістично відображеного малярськими засобами пейзажу, художникові вдається чудово передати настрій, наповнити роботу емоційним і символічним змістом. Дніпро – і в цьому творі, і в інших краєвидах з рікою наддніпрянської серії – є символом України, і в тому знаковому підтексті прочитується історія та майбутнє цієї землі. Достатньо нагадати означення Дніпра – широкий (великий, щирий), могутній (потужний, сильний), сивий (мудрий, багатий на історію). Могила Тараса Шевченка – могила пророка, символ заповіту Кобзаря, який слід втілити в життя. Перший крок зроблено – поета перепоховано на любій Україні, серед степу широкого, біля Дніпра. Наступний крок – зробити Україну, її народ щасливими. Символіка картини, враження від її споглядання доповнюється чуттєвою оповіддю-враженнями самого автора.

Після згаданої подорожі І. Труш ще не раз повернеться до теми Шевченкової могили. За аналогічною композицією буде зроблена авторська великоформатна репліка, яку, ймовірно, художник подарував «Академічній громаді». Відомо, що у 1905 році її викрали разом з іншою значною роботою митця «Будинок, в якому народився Т. Шевченко»¹³.

Існує ще декілька творів І. Труша з видом могили поета, що перебувають у науковому обігу. Це третя в списку нашого дослідження робота – етюд «Могила Т.Г. Шевченка» (о., дошка, 15,5 x 26), зазначена в каталозі праць

митця як експонат Львівського музею українського мистецтва під інв. номером 20753¹⁴. Четверта робота – великоформатне полотно «Могила Шевченка» (о., п., 65 x 100) із приватної збірки, ймовірно, української родини з Буенос-Айреса (Аргентина). Останній твір має аналогічну композицію з першим етюдом. Можливо, це саме той твір, який І. Труш називає «Могила Шевченка зблизька» і який був подарований Академічній громаді, а пізніше викрадений? На це запитання можуть дати відповідь подальші дослідження теми: атрибуція і натурне обстеження аргентинської картини, віднайдення і порівняння описів полотна з Академічного дому. Ще одна робота з подібною композиційною схемою відома за чорно-білою репродукцією у збірнику статей І. Труша¹⁵. В рисунку окремих частин ця картина має відповідні відмінності, головною з яких є деталь (крони дерев перед могильним пагорбом виступають за контур гори), яка свідчить про те, що етюд написано з найближчої точки (порівняно з іншими творами). На жаль, місцезнаходження останньої роботи невідоме.

-
1. *Труш І.* Враження з могили Шевченка // Молода Україна. – 1901. – № 5, 6. – С. 161.
  2. *Труш І.* Враження з могили Шевченка // Молода Україна. – 1901. – № 5, 6. – С. 162.
  3. *Труш І.* Враження з могили Шевченка // Молода Україна. – 1901. – № 5, 6. – С. 164.
  4. *Труш І.* Враження з могили Шевченка // Молода Україна. – 1901. – № 5, 6. – С. 163.
  5. *Труш І.* Враження з могили Шевченка // Молода Україна. – 1901. – № 5, 6. – С. 164.
  6. *Труш І.* Враження з могили Шевченка // Молода Україна. – 1901. – № 5, 6. – С. 164.
  7. *Шевченко Т.Г.* Поезії у двох томах. – К.: Веселка, 1988. – Т. II. – С. 134.
  8. Враження з могили Шевченка // Молода Україна. – 1901. – № 5, 6. – С. 164.
  9. Лист Івана Труша до Аріадни Драгоманової від 21 червня 1901 р. // НМЛ. – АТ-54888/3. – Арк. 21.
  10. *Труш І.* Враження з могили Шевченка // Молода Україна. – 1901. – № 5, 6. – С. 164.
  11. *Шевченко Т.Г.* Поезії у двох томах. – К.: Веселка, 1988. – Т. II. – С. 134.
  12. *Ямаш Ю.В.* Живопис Івана Труша: творчий метод тематичних...: дис. канд. мистецтвознавства / Ямаш Юрій Володимирович; Львівська національна академія мистецтв; (наук. кер. Шмагало Ростислав Тарасович) — Львів: [б. в.], 2013. – С. 47.
  13. *Островський Г.С.* Труш. Оповідь-колаж // НМЛ. – АТ 301. – Арк. 145.
  14. *Іван Труш.* Каталог творів / Упорядник Я. Нановський. – Львів: Вид. Львівського університету, 1973. – 36 с.: іл.
  15. *Труш І.* Про мистецтво і літературу. – К: Державне вид-во образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1958. – 130 с.

З ІМЕНЕМ ШЕВЧЕНКА – ВСЮ ВІЙНУ

Творчість Т.Г. Шевченка у грізні роки Великої Вітчизняної війни піднімала воїнів на подвиги, надихала їх на боротьбу проти гітлерівських загарбників. Пристрасна поезія Шевченка звучала в роки війни з особливою силою, стала разючою зброєю проти фашизму.

Газета «За Радянську Україну» найчастіше зверталася до творчості Т.Г. Шевченка. Уже другий номер виходить з шапкою на першій сторінці «І вражою злою кров'ю волю окропіте». Незабутні слова шевченківського «Заповіту» сповнюють нового змісту в новий історичний момент⁴.

Найчастіше цитується поема «Єретик». В одній з передових статей читаємо: «Брати і сестри! Голос батька Тараса кличе нас на боротьбу з розбійницькою німотою! Давно німецькі розбійники хотіли усіх слов'ян перетворити на своїх рабів. Проти загарбницької німоти гнівно виступив наш великий поет Тарас Григорович Шевченко. Згадайте його слова з поеми «Єретик».

Гітлер і його банда вдерлись на нашу українську землю, щоб нас, слов'ян, перетворити у рабів німецького фашизму...Брати й сестри! Вставайте до бою з загарбниками, ідіть в партизанські загони, допомагайте Червоній армії. Бийте ворога вдень, вночі, і вражою злою кров'ю волю окропіте»⁵.

Шевченко йшов на бій разом з воїнами Червоної армії, разом з партизанськими загонами⁶. Його мудре, воістину народне слово виписували бійці на броньованих танкових щитах, на крилах літаків, на жерлах гармат. Його ім'ям називали себе героїчні підрозділи, що склалися з бійців різних національностей, партизанські загони. Безсмертний «Кобзар» переходив з роти в роту, був найкращим подарунком тим, що відзначилися в бою. Слово Тарасове було порадиником і другом, світлою розрадою в журбі й грізним кличем, сповненим гніву й мужності¹⁶.

Запис із книги вражень Канівського державного музею-заповідника «Могила Т.Г. Шевченка» 7 липня 1941 року свідчить про готовність воїнів захищати рідну землю: «Велика Україна і її славний народ жити будуть вічно, незважаючи на зазіхання ворогів. Будемо, батьку, робити так, як ти учив нас, щоб ворожа кров потекла аж у сине море. Не бачити підлим фашистам Дніпра, не ступати їм по твоїй, Тарасе, рідній землі»⁹.

Супроти фашистської армади при захисті міста Канева в серпні 1941 року грудьми стали бійці 26-ї армії Південно-Західного фронту. Героїзм і мужність виявили бійці і командири 4-ї повітряно-десантної бригади, якою командував полковник Перехрестов та старший батальйонний комісар Пельцов. В одному з нерівних боїв на позицію, яку утримував батальйон майора Іванова, посунули більше двадцяти танків і два батальйони піхоти гітлерівців, бійці зуміли вміло організувати оборону. Це підняло бойовий дух у

радянських воїнів. Вони дали один одному клятву стояти насмерть, але не допусти ворога до могили Тараса Шевченка.

Учасник оборони Канева Мазурик пригадував: «З глибоким душевним хвилюванням згадую я фронтний Канів, могилу Кобзаря, юну канівську вчительку з рук якої отримав подарунок – книжечку «Кобзар» Тараса Шевченка. Ця книжечка супроводжувала мене до кінця війни.

Тоді в 1941 році бійці 26-ї армії трималися мужньо, билися до останнього набою, до останнього удару власного серця, але сили були нерівні. Сльози наверталися на очі, коли ми полишали не просто ще одне українське місто, святиню нашого народу – Канів»¹⁵.

Один із бійців 1054-го стрілецького полку 301-ї стрілецької дивізії Олександр Грицик, писав у листі до рідних з палаючого Канева: «... ніколи не була такою дорогою рідна земля. Все таке рідне: Дніпро, канівські поля, напоєні кров'ю... Ворог рветься до Канева. Тільки тепер зрозумів так глибоко ціну рідного краю. Вчора німець був біля самого міста. Там... могила Шевченка... серце здригається, коли подумаєш, що ворог може топтати могилу поета, глумитися над нею»¹⁸.

Героїчно обороняли місто бійці 41-ї стрілецької дивізії 26-ї армії, відходила дивізія з Канева останньою, своїми ослабленими силами прикриваючи відхід 146-ї дивізії. Рядовий дивізії Василь Іванович Онопко з Городні Чернігівської області згадує: «...коли залізничний міст через Дніпро було зірвано, силами наших саперів було наведено тимчасовий, але й цей незабаром був розбитий фашистською авіацією. Довго ще тримала оборону 41-а по Дніпру на ділянках Ліпляве–Келеберда–Прохорівка. Складність нашої оборони полягала в тому, що ми не наважувалися і не могла наша артилерія обстрілювати район могили Т.Г. Шевченка, чим користувався ворог, біля самої могили Кобзаря і навколо зосереджував свої основні сили ведучи постійний обстріл нашої сторони. Багато загинуло тут наших бійців, на жаль котрі й досі в більшості вважаються безвісти пропавшими»⁸.

Сімдесят років тому, наприкінці вересня 1943 року, розпочалася одна з великих битв Великої Вітчизняної війни – Дніпровська епопея. Кров'ю воїнів-звитяжців освячена свобода Шевченківського краю. «... нам ніколи не забути суворох днів військового часу, тих героїчних днів, коли з боями форсували Дніпро і в числі перших ступили на спалену проклятим ворогом землю великого Кобзаря... В цих боях ми втратили багатьох товаришів, багато із нас пролили за неї кров. Битва на дніпровських кручах щоденно пригадується нам біллю втрат, рубцями ран, хвилюванням побаченого і заподіяного і наповнює серця радістю нашої великої перемоги. Тому Дніпро і Тарасова гора стали для нас назавжди рідними»¹. Так писали ветерани 206-ї стрілецької дивізії – А.Н. Савченков із Феодосії, К.Ф. Резенков із зерноградського району Ростовської області, П.Г. Козарев із Смоленська, В.Н. Гайдуков – начальник відділу Державного комітету Ради Міністрів СРСР з зовнішніх економічних зв'язків, А.С. Сінніков – директор Архангельського науково-дослідного лісу і лісохімії, Ф.А. Шельшаків – начальник штабу цивільної оборони Суоярського району Карельської АРСР².

В ті дні газета «Фронтовик» зверталася до радянських воїнів: «Слухай, товаришу! Ти вигнав фашистів за Дніпро, ми ступили вже на правий берег Дніпра. Київ, Канів, могила Шевченка – вся земля Тараса кличе тебе визволителю: на допомогу! Фашисти, тікаючи, знищують хліб, відбирають худобу, палять будинки і вбивають наших людей. Обличчя у них в крові і карта бита, а тому вони особливо лютують.

Земля Тараса кличе тебе до помсти... Дніпро шумить про розплату. Люди, виснажившись в неволі, цілують сліди ніг твоїх, воїне. Старий рибак жене човен, захований в очереті, – бери його, воїне, пливи на правий берег, знищуй гітлерівців з правобережних висот, з Чернечої гори. Смертельний бій кипить на обох берегах Дніпра за свободу України, за землю Тараса...».

І вони пливли, використовуючи все, що могло триматися на воді. Пливли, не дивлячись на те, що фашисти помічаючи їх відкривали вогонь із всіх видів зброї. Одним із перших досягнув правого берега син Якутії, старшина Володимир Лонгінов. Неподалік від ворога відкрив цільний вогонь із свого станкового кулемета, забезпечуючи переправу без втрат іншим підрозділам. Одночасно в інших місцях бій вели автоматники – рядові Кирило Резенков, Михайло Котков³.

Командир відділення 206-ї стрілецької дивізії Павло Сайко з Лебедина Сумської області пригадував: «Могилу Великого Кобзаря фашисти обгородили колючим дротом. Там же розташувався артилерійський дивізіон, вогонь якого коригувався з даху музею. Перед нами поставили складне завдання: зберігати могилу і пам'ятник Шевченка. Дивізія отримала наказ забезпечити мінімальний обстріл цих об'єктів. Та, не дивлячись на це, нашої батареї 120-міліметрових мінометів довелося-таки вести прицільний вогонь, щоб дати можливість нашим воїнам форсувати Дніпро і утвердитись на плацдармі. А форсувати Дніпро в цьому районі нам довелося тричі, в результаті чого тут загинули десятки тисяч воїнів різних національностей. 26 воїнів нашої дивізії стали Героями Радянського Союзу²⁰.

Чим ближче ставало до Дніпра, тим трепетніше билося серце радянських воїнів. У польовій сумці підполковника Дудки, поруч з топографічними картами і наказами, лежав Шевченків «Кобзар». Ще у боях під Москвою Лука Дудка, тоді командир батальйону, обвів червоним олівцем пророчі слова поета – правдоборця про щасливу оновлену землю.

Не раз, читаючи ті рядки, Лука Минович розповідав солдатам про могутній Дніпро, про те, що «Кобзаря» він придбав у Каневі в 1929 році. Тоді зі своїми друзями Лука Дудка приїздив уклонитися могилі великого поета-революціонера. Тепер фронтова доля вела його, потомственного хлібороба з Полтавщини визволяти від фашистів священні місця свого народу. Наказ на форсування Дніпра з ходу його 748-й стрілецький полк одержав ще на далеких підступах до річки. І ось на схилах вересневого дня 1943 року вони вийшли до берега Славути. Вечірнє сонце слало золотаву пряжу на канівські кручі і долини, осявало світлим небом дужу постать Кобзаря на Чернечій горі. А воїнам належало форсувати Дніпро¹³.

Саме в розпал боїв прокотилася чутка, що гітлерівські вандали поглинули над могилою Кобзаря, сплюндрували музей на Тарасовій горі. Про це дізнався і капітан Малик. В листі до Манівців колишній командир саперного батальйону Герой Радянського Союзу Г.Г. Гоцїрїдзе згадує: «Одразу Малик повідомив мене, що використовуючи невелике затишшя, він майже безперешкодно добрався до монумента Шевченку. Ввечері ми з Маликом і капітаном Кудїновим знову пробралися до могили Шевченка. Наші здогади справдилися: до монумента йшла ціла серія телефонних дротів, кругом – залишки спостережних пунктів і численні покидьки з консервних банок... Силует бронзового Шевченка на фоні чистого неба збурунив нам душу». Далі Георгій Георгійович пише: «Тут я вперше побачив на очах Малика сльози... Я завжди помічав у Хоми Васильовича глибокий смуток. Інколи він робився мовчазним на довгі дні. Але я не бачив у нього слабості або навіть втоми. Сльози – то було мимовільне висловлення його безмежної любові і відданості своїй Вітчизні, своєму народові. Він намалював на постаменті пам'ятника Шевченку красивими літерами слова: «Ти будеш вільною, Радянська Україна!». 25 жовтня 1943 року капітану Малику було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Але не судилося йому пізнати радість Великої Перемоги. Він загинув на переправі під Каневом...¹⁴

Випав сніг. Зникли квіти. Але щоночі розлютовані окупанти здіймали стрілянину, і знову на ранок побачили зелений вінок з ялинки і пришпилену до нього записку: «Помстимося, батьку. Партизани». Цей факт, художньо осмислений і змальований письменником підтверджує правильність орієнтації редакції газети на творчість Шевченка у боротьбі за умі і душі людей, які пізнали справжню сутність фашизму⁷.

... І от настав той день, якого так довго чекали всі: 31 січня 1944 року Канів було звільнено. Мінери обстежували шлях на Тарасову гору, яким вже йшли бійці 206-ї стрілецької дивізії. Вони несли на могилу поета вінок, «нашвидкуруч зроблений із соснових гілок, зв'язаних бинтами...».

І, як писав очевидець, ні один із найрозкішніших вінків, які були чи будуть покладені на могилу Тараса Шевченка, не зможуть «передати з такою силою глибоку любов народу до поета, як цей простий солдатський вінок...» Біля зраненої могили бійці поставили великий щит із написом: «Ми повернулися, Батьку!». Поспішали також на Тарасову гору і партизани, щоб уклонитися поетові та покласти на його могилу вінок, сплетений також із соснових гілок із написом: «Великому Кобзареві від партизанів Канівщини». Той урочистий момент зафіксував на плівку фотокореспондент К.І. Лішко¹⁹.

Про палку любов до Кобзаря свідчать записи до книги вражень заповідника: «На тридцятому році свого життя, після визволення рідної неньки-України від німецької орди, я, син українського народу, діждався щасливого дня відвідати могилу великого поета-демократа. Від моряків Дніпровської військової флотилії сьогодні, 21 травня 1944 року, поклав вінок на могилу батька Тараса. Спи спокійно, Тарасе. Твою любов до Батьківщини я, як і всі сини української землі, проніс у своєму серці від Волги до Дніпра в боротьбі

за Батьківщину». Запис зробив мічман Дніпровської військової флотилії Ляшенко Микола Макарович 21 травня 1944 року¹⁰.

Колісниченко А.І. з Кишинева 11 серпня 1953 року записав: «У 1943 році я брав участь у форсуванні Дніпра напроти могили Т.Г. Шевченка. На високій горі ми, воїни 2-го Українського фронту, бачили пам'ятник поету. Під гуркіт гармат і залпи «катюш», долаючи рушнично-кулеметний вогонь, ми несли свободу на Захід і в бою визволили могилу Шевченка.

Тепер, через 10 років, я знову тут... Тоді стояв Т.Г. Шевченко в покалічених снарядами та мінами деревах, понурий та суворий. Тепер все цвіте навкруги: і дерева, і квіти, і трави... Голубою блакиттю усміхається мені Дніпро. Новий час – радісне життя»...¹¹

Запис за 9 травня 1974 року: «Я, Чебанюк Анатолій Леонтійович, ветеран 206-ї СД 737-го полку, рядовий, в 1943–1944 рр. визволяв землю великого Тараса... На висоті Княжій був тяжко поранений. Сьогодні, в День Перемоги, будучи інвалідом (без обох ніг) прибув через 30 років знову на цю землю подивитися на бойові місця і низько поклонитися Тарасу. Я приїхав із селища Саврань Одеської області у супроводі батька. З допомогою моїх бойових друзів-ветеранів та рідного батька я піднявся на могилу Тараса і поклав квіти. Люди бережіть мир і будьте щасливі!

...Думаю, що біля могили Тараса я не востаннє, адже це священне місце дороге серцю кожної радянської людини, де б вона не жила і якою б мовою не розмовляла»¹².

Підтвердженням того, що «Кобзар» був дорогою книгою для воїнів є розповідь про канівчанина-фронтовика Григорія Цапа. В далекому 1941 році вирушаючи на фронт він узяв з собою найдорожчу для нього книгу «Кобзар». Вирушив він у тривожну путь, але не з рідного Канева, а з далекого Челябінська, де працював трактористом у лісгоспі. Їхали на захід, туди, де точилися смертельні бої. У вагоні, час од часу діставав «Кобзар», якого привіз з України, вголос читав друзям.

– Знайди Гришо, щось про цих поганців-гітлерівців, – просили солдати. Він перегорнув кілька сторінок і прочитав:

*Отак німота запалила
Велику хату. І сім'ю,
Сім'ю слов'ян роз'єдинила...*

Сувора зима 1941 року в лісах Підмосков'я. Кулеметник Григорій Цап з нерозлучним «Максимом» тримав оборону. Траплялась іноді хвилина перепочинку, тоді солдат згадував сплюндровану Україну, понівечений Канів, могилу великого Тараса. І знову звертався до «Кобзаря».

*... Горить Корсунь, горить Канів,
Чигирин, Черкаси;
Чорним шляхом запалало,
І кров полилася...*

І ось запеклі бої на українській землі. Одним з перших прорвався солдат до рідного Дніпра. Командир роти старший лейтенант Осіновських писав

про нашого земляка у дивізійній газеті: «Воїн сидів в уміло замаскованім дзоті, щоб не пропустити ворога, не дати йому оволодіти підступами до моста. Насторожено вдивлявся Григорій в далечінь, звідки повинен з'явитися ворог. Кулеметник вивчав кожний бугрик, кожний кущик. Місцевість нагадувала йому рідні місця. Задумався.

Мрії Григорія перебив голос піднощика:

– Ідуть!

Він натиснув на гашетки кулемета, і свинцева злива обрушилась на німців.

...І вражою злою кров'ю

Волю окропіте... - шепотів воїн».

Багато гітлерівців знищив Григорій в боях за Вітчизну. Але і сам дістав п'ять поранень, з них двоє тяжких. За Одером, на підступах до міста Лейбус, в запеклому бою з фашистами у квітні 1945 року Григорія знову тяжко поранено. Вправні руки лікарів в госпіталі Серпухові повернули кулеметникові життя. Тут, у госпіталі, в День перемоги воїн розлучився із своїм талісманом – «Кобзарем».

– Пройшов я з ним усю війну, – розлучено говорив Григорій, вручаючи хірургові безцінну книгу. – Коли б не ви, не дожив би до цього дня. Візьміть... Це найдорожче, що в мене є сьогодні. Хірург схвильовано потис йому руку... Не раз після війни відвідував Григорій Цап з своєю сім'єю могилу Шевченка. І згадував колишній воїн полум'яні слова великого поета, що допомагали йому боротися і перемагати¹⁷.

---

1. Герои освободители Черкасщины / Сост. А.А. Берцовский, А.Н. Зудина / – 2-е изд. – Днепропетровск: Промінь, 1980. – С. 35.

2. Там само. – С. 131.

3. Там само. – С.126.

4. *Гутянська О.В.* Через лінію фронту. – Київ: Вища школа. В-во при Київ. ун-ті, 1980. – С. 123.

5. Там само. – С. 124.

6. Там само. – С. 127.

7. Там само. – С. 130.

8. *Дементів Г.* Легендарна армія // Дніпрова зірка. – 1991. 22 червня. – С. 2.

9. Из книги народной шани. – Дніпропетровськ: Промінь, 1976. – С. 53.

10. Там само. – С. 66.

11. Там само. – С. 119.

12. Там само. – С. 225.

13. *Ищенко М.* «Будуть жити в віках» // Дніпрова зірка. 1982. 30 січня. – С. 3.

14. *Ищенко М.* «Командант переправи» // Дніпрова зірка. – 1975. 3 липня. – С. 2.

15. *Мазурик П.* «У боях за Канів» // Дніпрова зірка. – 1991. 20 червня. – С. 2.

16. *Маркушевський П.* За землю радянську Кобзар воював. – Одеса: Маяк, 1969. – С. 7.

17. *Марченко В.* «Найдорожче». // Патріот Батьківщини. – 1964. 31 травня. – С. 2.

18. *Тарахан-Берега* З.П. Святиня. Науково-документальний літопис Тарасової гори. – Київ: Родовід, 1998. – С. 425.

19. Там само. – С. 442.

20. Шевченко і наш край. З історії Лебединщини. Збірник. – Лебедин: ВВ «Білий лебідь» редакції газети «ЖЛ», 1994. – С. 37.

В.М. Лазуренко
(м. Черкаси)

ЧИГИРИНСЬКИЙ КРАЙ В ДОЛІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Коли ми говоримо про високу духовність нашого народу, то перш за все уявляємо собі постать Тараса Григоровича Шевченка – духовного пророка нації, без якого нам не усвідомити, хто ми такі, як жили на світі і як жити далі. Тарас Григорович Шевченко – велика і невмируща слава українського народу. В особі Шевченка український народ ніби злив свої найкращі духовні сили і обрав його співцем своєї історичної слави і соціальної неволі, власних сподівань і прагнень.

На одному з найкращих автопортретів Великого Тараса ми бачимо натхненну людину з високо піднятим світильником у руках. Проникливий зір Т. Г. Шевченка ніби заглядає в саму душу людини і, здається, бачить майбутнє крізь темряву віків. Не згасав і не погасне той яскравий промінь добра, любові і людської злагоди, який протягом свого буремного життя до останнього подиху ніс Кобзар над землею. Богатирські руки нашого народу підхопили той промінь, роздмухали його вогонь ще сильніше. Яскравим і незгасним полум'ям горів він, осягаючи шлях до волі.

У 1843 і 1845 рр. Тарас Григорович Шевченко відвідує Чигиринщину. Він не лише опоетизовує її історію («Чигрине, Чигрине», «Розрита могила», «Хустина», «У неділеньку святую», «Стоїть в селі Суботові», «Великий льох», «Заступила чорна хмара», «Холодний Яр», поеми «Княжна» та «Гайдамаки», «Холодний Яр», «За що ми любимо Богдана», «Якби-то, ти, Богдане п'яний», п'єси «Назар Стодоля», «Нікіта Гайдай»), але й змальовує пам'ятки цього краю¹.

Перебування, хоч і короткочасне, митця на Чигиринщині у вересні 1843 року досить мало досліджене, проте наявні відомості дозволяють зробити висновок, що цього разу поет побував в Суботові і в Чигирині. Не виключено, що Т. Г. Шевченко встиг замалювати їх загальний вигляд. Принаймні у 1844 році в проспекті, надрукованому на зворотному боці «Живописної України», художник обіцяв передплатникам у 1845 році види Чигирини і Суботова².

Під враженням першої поїздки в Чигирин він виконує уже в Петербурзі у 1844 році малюнок «Дари в Чигирині»³, ескізи малюнку «Смерть Богдана Хмельницького»⁴.

Проте, малюнки, виконані Т.Г. Шевченком у 1843 році, до нас не дійшли. В альбомі 1839–1843 рр. їх немає. Отже, не виключено, як твердять багато сучасних краєзнавців, істориків, мистецтвознавців, що міг існувати ще один альбом з малюнками, виконаними Шевченком в Суботові та Чигирині⁵.

Під час свого другого приїзду у 1845 році на Чигиринщину з-під пензля Т.Г. Шевченка з'являється велика серія малюнків історичного характеру. Перебуваючи у вересні 1845 р. на Чигиринщині, Т.Г. Шевченко за завданням Археографічної комісії замальював чимало пам'яток старовини краю⁶. До речі, це була перша експедиція як для новоствореного товариства, так і для Т.Г. Шевченка – позаштатного художника комісії. Зважаючи на вплив результатів даної експедиції на висвітлення досліджуваної нами проблеми, доцільно більш детально зупинитися на них. Враження, отримані під час першої подорожі на Чигиринщину, значно підсилені наступними відвідинами, вилилися в цикл художніх творів, котрі мають пізнавально-історичну цінність дотепер. Більше того, в міру суспільно-політичних обставин, що склалися з часом навколо окремих пам'яток, роботи Т. Г. Шевченка стали єдиним взірцем для їх реставрації (Свято-Троїцька церква – акварель «Мотрин монастир»), а то й рідкісною згадкою про їх існування (акварель «Богданові руїни в Суботові» (до речі, є припущення, що на цій акварелі на краю схилу в ледь помітній постаті, що ніби зливається з тлом хмарного неба, митець зобразив себе. На користь цієї версії виступає і сама статура чоловіка, і його одяг; та й в руках, напевно, він тримає, аркуш паперу і олівець. Для істориків ця акварель мала досить важливе значення, оскільки Т. Шевченку поталанило замальювати залишки оборонних споруд незадовго до їх знищення. Контури Іллінської церкви, що видно на акварелі на задньому плані, дали змогу дослідникам археологам в другій половині ХХ ст. визначити точне місце розташування однієї із оборонних споруд укріплень маєтку Богдан Хмельницького в Суботові⁷.

На думку більшості біографів, Т.Г. Шевченко і під час свого другого візиту до Чигирини, Суботова та Холодного Яру не мав змоги зупинитися тут надовго. На перешкоді був надзвичайно напружений ритм даного періоду його життя. Проте це не завадило появі з-під пензля художника, окрім згадуваних, інших неперевершених акварелей: «Чигирин з Суботівського шляху»⁸ (до речі, як встановили сучасні краєзнавці, цей малюнок було виконано з двору родини Марії Федорівни Щербини-Лютенко з Чигирини (1927 р.н.), в родині якої донині з гордістю згадують цю обставину⁹, «Будинок Хмельницького в Суботові» (останній малюнок, на жаль, не зберігся), «Богданова церква в Суботові»¹⁰ та сепій «Чигиринський дівочий монастир» (до речі, цей малюнок є цінним джерелом при сучасному дослідженні жіночого монастиря, який активно функціонував у ті роки в Чигирині), «Кам'яні хрести в Суботові».

21 жовтня 1845 року, перебуваючи в селі Мар'їнське на Полтавщині, поет написав відомий і, як говорять сьогоднішні критики – пророчий для України вірш «Стоїть в селі Суботові»:

На горі високій
Домовина України,
Широка, глибока.
Ото церков Богданова.
Там-то він молився,
Щоб москаль добром і лихом
З козаком ділився.
Мир душі твоїй, Богдане!
Не так воно стало;
Москалики, що заздріли,
То все очухрали.
Могили вже розривають
Та грошей шукають,
Льохи твої розкопують
Та тебе ж і лають,
Що їй за труди не находять!
Отак-то, Богдане!
Занапастив єси вбогу
Сироту Україну!
За те ж тобі така й дяка.
Церков -домовину
Нема кому полагодить!!
На тій Україні,
На тій самій, що з тобою
Ляха задавила,
Байстрюки Єкатерины
Сараною сіли.
Отаке-то, Зіновію, –
Олексіїв друже!'
Ти все оддав приятелям.
А їм і байдуже.
Кажуть, бачиш, що все то те.
Таки й було наше,
Що вони тільки наймали
Татарам на папу
Та полякам... Може, й справді!
Нехай і так буде!
Так сміються ж з України
Сторонні люди!
Не смістеса, чужі люде!
Церков -домовина
Розвалиться ... і з-під неї
Встане Україна.
І розвіє тьму неволі,

*Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти !..*¹¹

Як бачимо, слова поета стали пророчими і не втрачають своєї актуальності дотепер. До речі, більшість сучасних шевченкознавців визнає поезію «Стоїть в селі Суботові...» за епілог містерії «Великого льоху». У «Суботові» Шевченко виходить з-поза містеріальних лаштунків, сам вступає у фінальний, підсумковий діалог з Богданом Хмельницьким. В першій частині поезії вчувається співчуття Богдану Хмельницькому, який довірився Москві, та його добрі наміри обернулися трагедією для України. Та поступово Т.Г. Шевченко переходить до осуду: «занапастив сироту – Украйну!» А церква, де Богдан молився, бачиться як «домовина України». І знову ж таки ми бачимо оптимістичний погляд на майбутнє України в останніх рядках поезії: «Встане Україна. І розвіє тьму неволі, світ правди засвітить»¹².

Відвідини Т.Г. Шевченка Чигиринщини не залишили байдужими мешканців краю. Адже проходили вони серед оточення простих селян – нащадків звияжних козаків і гайдамаків. Митець виконував багато замальовок навколишніх краєвидів, портрети селян, які відразу ж роздаровував. Існують перекази, що в холоднорських селах ще під час німецько-фашистської окупації 1941–1943 рр. в багатьох оселях зберігалися малюнки, виконані рукою Т.Г. Шевченка. Проте більшість їх загинула під час каральних акцій загарбників¹³.

Інтерес до буремної історії рідного народу приводив Т.Г. Шевченка і у Холодний Яр. Він приїздив сюди в 1843 та 1845 рр. Матеріал своїх вражень поет використав у творах «Холодний Яр», «Гайдамаки», «Заступила чорна хмара» та в акварелі «Мотронин монастир» та «Дуб на х. Буда»¹⁴.

Народна пам'ять досі зберігає перекази літніх суботян про перебування Т.Г. Шевченка в селі Суботів. В середині 1950-х рр. суботівськими школярами було занотовано розповідь Хіврі Сергіївни Головащенко, якій на той час було 106 років, про зустрічі місцевих селян з Т.Г. Шевченком, які відбувалися в лісі на найвищій точці округи – овіяному славою козаччини Гайдамацькому шпилі. Жінка розповідала, що Т.Г. Шевченко вів розмову з селянами про їх нелегке життя та читав свої вірші.

Тема перебування Т.Г. Шевченка на Чигиринщині знайшла своє відображення в творчості сучасних художників. Заслужують на увагу роботи Ф. Хохлова «Шевченко малює Богданову церкву» та М. Малярчука «У Богдановій столиці (Чигиринська осінь 1843 р.)»¹⁵.

Перебування Т.Г. Шевченка на Чигиринщині увічнено в багатьох пам'ятниках та меморіальних знаках. Перші кроки по увічненню пам'яті Т.Г. Шевченка на Чигиринщині були зроблені з нагоди відзначення 140-річчя з дня народження поета у 1953 році, коли територію колишньої Казанської соборної площі в м. Чигирині перейменовано в парк імені Т.Г. Шевченка, а вже наступного року, за рішенням сесії Чигиринської міської ради в парку встановили пам'ятник Великому Кобзарю.

У 1954 році в Чигирині, біля Замкової гори, встановлений пам'ятний знак у формі чотиригранної піраміди. На фасадній стороні обеліска – герб УРСР, нижче дошка, на якій викарбувано: «В місті Чигирині у 1843 і 1845 роках перебував великий український революціонер-демократ Тарас Григорович Шевченко». Поруч з обеліском була встановлена скульптура сидячого Кобзаря, який грає на кобзі¹⁶.

В 1968 році за активного клопотання краєзнавця О.А. Найдю, біля Мотронинського Свято-Троїцького монастиря встановлено гранітну стелу з викарбуваними словами: «Встановлено на відзнаку перебування у Холодному Яру в 1922, 1843, 1845 роках геніального українського поета революціонера-демократа Тараса Григоровича Шевченка». У 1970 році погруддя Кобзаря за власні кошти О. А. Найдю було встановлено на хуторі Кресельці (так звана Креселецька галявина).

Новий етап у вшануванні пам'яті Т.Г. Шевченка на Чигиринщині пов'язаний із відзначенням 175-річного ювілею поета. У 1985 році в селі Вершаці біля будинку культури встановили погруддя Т. Г. Шевченка. За свідченнями старожилів, пам'ятник Тарасу у їхньому селі був здавна. Ймовірніше за все його встановили до 100-річчя поета. Під час Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. німці понівечили пам'ятник автоматними чергами, лишився лише постамент. Жителі села давно хотіли його відновити. У 1980-х рр. за сприяння заступника голови Черкаського обласного виконавчого комітету О.М. Дубового було замовлено погруддя. Довгий час воно стояло всередині будинку культури, а з приходом на посаду голови сільської ради В.Г. Колісника було встановлене у прилеглому парку, який носить ім'я Т.Г. Шевченка.

20 травня 1989 року новий пам'ятник Т.Г. Шевченку було встановлено у міському парку Чигирини. Погруддя, споруджене у 1954 році, було демонтовано в зв'язку з незадовільним технічним станом в кінці 1960-х рр. Того ж року було оновлено обеліск біля підніжжя Замкової гори¹⁷, який теж почав руйнуватись. Новий пам'ятний знак має форму відкритої книги-полум'я з барельєфом Т.Г. Шевченка (архітектор Ю. Соміков)¹⁸.

Вшанування перебування Т.Г. Шевченка на Чигиринщині чомусь не торкнулося села Суботів, тому на сьогодні влада спільно з громадськими організаціями має допрацювати в цьому напрямку.

У 1991 році ми пережили доленосу подію – воскресіння держави свого народу і були певні, що здійснили святий Шевченків заповіт. Та не шукаймо в ньому тільки порад на щодень. Пам'ятаймо, що півтора століття змінили і світ, і наш народ, хіба що мало змінили людську природу. Отож стосуймо Шевченка до вічного, а не до минулого. Зрозуміле і природне, і неминуче те, що покоління нашого народу бачили й бачитимуть у Шевченкові пророка, борця, національного провідника. Т.Г. Шевченко не прощав тим, хто ніс горе Україні. За Україну, як знаємо, він міг стати на прю із самим богом:

*„Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю!”¹⁹.*

Шевченко був пророком, але ж він був і безмежно багатший та людяніший за будь-кого з пророків, бо пророцьке палання духу і нещадна вимогливість, затятість на меті доповнювалися і просвітлювалися в нього глибшим розумінням людини, звучанням усіх струн людської душі, повнотою людського.

Думка про добро щораз наполегливіше поєднується у Кобзаря з думкою про працю, про роботящі руки і роботящі уми. Не можна обійти того незаперечного факту, що Тарас Григорович Шевченко свої сподівання на одужання рідного краю пов'язував не з панами, а саме з простим трудовим людом:

*Роботящим умам,
Роботящим рукам
Перелоги орать,
Думать, сіять, не ждять
І посіяне жать
Роботящим рукам²⁰.*

Жодна книжка в світовій літературі не мала такого значення, як «Кобзар» для України. Т. Г. Шевченко вже тим першим «Кобзарем» виявив себе геніальним поетом та борцем за свободу, за правду і справедливість. Нині сущим в Україні потрібно пам'ятати глибоко патріотичні слова Великого Кобзаря, які були написані ним як прохання до всіх поколінь українців, які житимуть після нього:

*Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї господа моліть²¹.*

Шевченко – завжди живий, бо він – частина самого життя українського народу. А життя й народ не мають кінця, вони – вічні.

---

1. Жадько В.О. Черкащина. Універсальна енциклопедія. – К.: ВПК «Експрес-Поліграф», 2010. – С. 995.

2. Жур П. Літо перше. З хроніки життя і творчості Т. Шевченка. – К.: Дніпро, 1979. – С. 157.

3. Тарас Шевченко. Живопис, графіка. Альбом / автор-упорядник Д.В. Степовик. – К.: Мистецтво, 1984. – С. 22.

4. Лазуренко В.М. Історія Чигиринщини (з найдавніших часів до сьогодення): Навчальний посібник. – Черкаси: Ваш Дім, 2004. – С. 146.

5. Кукса Ю.В. Пам'ятки козацької доби краю в мистецьких творах Тараса Григоровича Шевченка // Чигиринщина в історії України. Збірник 1. Суботів: минуле і сучасність. Матеріали Першої історико-краєзнавчої конференції / за ред. В.М. Лазуренка. – Черкаси, 2006. – С. 58.

6. Шевченко Т.Г. Документи та матеріали до біографії. – К.: Вища школа, 1975. – С. 69.

7. *Кукса Н.В.* Суботів у поетично-мистецьких творах Тараса Шевченка // Черкащина в контексті історії України. Матеріали Четвертої науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 195-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. – Черкаси: Вертикаль, 2010. – С. 117.
8. *Тарас Шевченко.* Живопис, графіка. Альбом / автор-упорядник Д.В. Степовик. – К.: Мистецтво, 1984. – С. 36.
9. *Кукса Ю.В.* Названа праця. – С. 62.
10. *Тарас Шевченко.* Живопис, графіка. Альбом / автор-упорядник Д.В. Степовик / Тарас Шевченко. – К.: Мистецтво, 1984. – С. 32.
11. *Шевченко Т.Г.* Кобзар / Передм. П. Мовчана. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2011. – С. 277–278.
12. *Троцинська О.І.* Чигиринщина в поетичному доробку Тараса Григоровича Шевченка // Черкащина в контексті історії України. Матеріали Четвертої науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 195-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. – Черкаси: Вертикаль, 2010. – С. 135.
13. *Кукса Н.В.* Названа праця. – С. 119.
14. *Лазуренко В.М.* Земля, осяяна Богданом. Чигиринщина. – Черкаси: ПП Гордієнко Є.І., 2008. – С. 396.
15. *Кукса Н. В.* Названа праця. – С. 119.
16. *Чепурна І.В.* Образ Великого Кобзаря в монументальній скульптурі Чигиринщини // Черкащина в контексті історії України. Матеріали Четвертої науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 195-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. – Черкаси: Вертикаль, 2010. – С. 232.
17. Там само. – С. 233.
18. *Лазуренко В.М.* Земля, осяяна Богданом. Чигиринщина. – Черкаси: ПП Гордієнко Є.І., 2008. – С. 370.
19. *Шевченко Т.Г.* Кобзар / Передм. П. Мовчана. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2011. – С. 370.
20. Там само. – С. 633.
21. Там само. – С. 352.

І.Д. Ліховий
(м. Київ)

КАНІВСЬКІ ГОРИ ТА ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК – ОБ’ЄКТИ ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО

*Гори мої високії,
Не так і високі,
Як хороші, хорошії...
Тарас Шевченко¹.*

З давніх часів людство з особливим пієтетом шанує свої святині, виникнення яких, як правило, було невіддільним від природних утворень особливої естетичної цінності за що їх справедливо відносять до цивілізаційних та націотворчих факторів². Тож, з метою збереження таких унікальних природних утворень та архітектурних шедеврів, які ще називають

дивами світу, ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури, у 1972 році прийняла Конвенцію про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, що належать усьому людству, оскільки має виняткову загальнолюдську цінність³. Таким чином було сформовано Список всесвітньої спадщини, до якого за ці роки увійшло уже понад тисячу пам'яток із майже півтораєста країн світу⁴, у тому числі й 8 об'єктів, що знаходяться на території нашої держави⁵. Як питомо українських, так і в комплексі з пам'ятками на території країн-сусідів. Першими із них – ще за часів СРСР, стали «Собор св. Софії, Києво-Печерська Лавра та прилеглі монастирські споруди» (1990), як один об'єкт, а згодом цей престижний Список доповнили «Ансамбль історичного центру м. Львів» (1998), «Геодезична дуга Струве як транскордонний об'єкт 10 країн» (2005), «Букові праліси Карпат» (2007) спільно із Словаччиною, «Резиденція Буковинських та Далматинських митрополитів» (2011), «Дерев'яні церкви Карпатського регіону України та Польщі» (2011), «Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора 5 ст. до н.е. – 14 ст. н.е.» (2013).

Ще за УРСР, відразу ж після ратифікації Конвенції Указом Президії Верховної Ради УРСР від 04.10.88 № 6673-ХІ, було сформовано, а в роки Незалежності й розширено, так званий попередній перелік об'єктів, які держава зобов'язується готувати та пропонувати ЮНЕСКО для внесення до Списку, як це передбачено ст. 4 і ст. 5 ч. II даної Конвенції. Деякі з цих пам'яток уже увійшли до світового престижного клубу. Але значна частина із них все ще перебуває у статусі претендентів. Нині ж в Україні до попереднього Списку всесвітньої спадщини внесено 12 об'єктів⁶, у томі числі з 1989 року незмінно там перебуває Шевченківський національний заповідник у Каневі, або ж, як він називався до листопада 1989 р., Канівський музей-заповідник Т.Г. Шевченка. Як варіант, віднедавня заповідник фігурує під останньою робочою назвою «Канівські Дніпровські схили з могилою Тараса Шевченка» – уже у комплексі із Канівськими гірськими дислокаціями⁷. Останнім часом, як свідчить сайт Мінкультури, аж під № 11, де йому відведено передостаннє місце. Таким чином, декларуючи свою зацікавленість у збереженні та популяризації пам'яток Шевченкового краю – особливо у рік 200-ліття від дня народження українського генія, держава, на жаль, так мало ще робить для реалізації взятих перед міжнародним співтовариством зобов'язань та уже проголошених планів. У чому ж причина такого відношення до національної святині? Чим і, головне, перед ким завинив меморіал Тараса Шевченка і благословенні Канівські гори, що ніяк не настає їхній час увійти до престижного елітарного Списку всесвітньої спадщини?

Адже відповідно до Провідних настанов щодо втілення у життя Конвенції про Всесвітню спадщину ЮНЕСКО⁸ та зокрема, сформованих десяти критеріїв, за якими відбувається відбір до списку Всесвітньої спадщини, Канівські гори і могила Тараса Шевченка (Шевченківський національний заповідник) є унікальними об'єктами оскільки відповідають більшості із них.

І це при тому, що Комітет Всесвітньої спадщини вважає достатнім аби об'єкт відповідав хоча б одному із цих критеріїв⁹. Зокрема критерій III: *«Об'єкт є унікальним або виключно важливим для культурної традиції або ж цивілізації, яка існує нині або вже зникла»* написаний наче про Канівське Подніпров'я, оскільки така висока концентрація пам'яток археології¹⁰ – від епохи палеоліту, часів трипільської, доби міді-бронзи, зарубинецької та ін. культур в районі Канівських гір вже не перше століття привертає увагу світової науки¹¹. Цей регіон відіграв виключно важливу роль і в формуванні державотворчих процесів починаючи від ранньослов'янських часів, доби Київської Русі, пізнього середньовіччя, Козацької держави (Трахтемирів, як перша козацька столиця)¹², і аж до подій середини ХХ ст., коли саме на Канівському Подніпров'ї відбувалися події особливо масштабних та трагічних битв і військових операцій Другої світової війни – Київської оборонної 1941 та Дніпровської наступальної 1943–1944 рр., що мали вплив на подальший перебіг європейської та світової історії.

Чи, скажімо, критерій VI: *«Об'єкт пов'язаний з подіями або існуючими традиціями, ідеями, віруваннями чи мистецькими та літературними творами та мають виключну світову цінність»* та VII: *«Об'єкт є природним феноменом або простором надзвичайної краси та естетичної цінності»*. Усі, хто хоча б раз відвідав ці місця або ж знайомий з ними із картин А. Куїнджі, О. Шишка, М. Глушенка, І. Марчука чи бачив популярні радянські кінофільми «Іван», «Поема про море», «Легенда про княгиню Ольгу» або ж читав поезію Тараса Шевченка «Сон (Гори мої високі...», «Заповіт» та інші твори національного генія, не потребують додаткових аргументів на користь питомо української неповторної краси Середнього Подніпров'я. Тож і не випадково саме ці місця обрав Тарас Шевченко для своєї садиби-мрії і тут, на благословенній Канівській горі, завдяки жертвній вірності кращих представників української еліти, він знайшов свій останній спочинок. А його могила стала правдивою національною святинею, а згодом й епіцентром першого в Україні історико-культурного заповідника, підвалини якого було закладено ще 1918 року на зорі української державності. Особливої культурної цінності та туристичної привабливості Шевченківському меморіалу надає будинок Музею – шедевр національної архітектури у стилі українського модерну першої третини ХХ ст., зведений талантом Василя Кричевського, видатного українського архітектора, художника, вченого, творця Державного Герба України.

Повністю Канівські гори відповідають і критерію VIII: *«Об'єкт є видатною пам'яткою минулих часів, символом геологічних процесів, що змінюють рельєф, або символом геоморфічних чи фізикогеографічних особливостей місцевості»* оскільки вони давно відомі своєю унікальною і ще не до кінця дослідженою будовою земної поверхні, що навіть породило специфічний термін у світовій геологічній науці як «Канівські диз'юнктивні і плікативні дислокації», які стали об'єктом детального вивчення та місцем проведення міжнародних симпозіумів¹³. Як одна із ланок великого ланцюга гірського

утворення, що простягнулось від Сандомирських гір у Польщі до Мангиш-лацького півострова за Каспієм, Канівський різко дислокований район має протяжність у 70 км та ширину в 30 км – від Трахтемирова й до Мош-ногірського кряжу, та дає уяву про будову земної кори й характер тектонічних процесів через доступне спогляданню природне розкриття палеогенових, крейдових і юрайських шарів у їх унікальному розташуванні. А за геоботанічним розташуванням територія Канівських гір знаходиться в межах Подільсько-Середньопридніпровської провінції Східноєвропейської провінції Європейсько-Сибірської лісостепової області¹⁴.

Відповідають вони у повній мірі й критерію IX: *«Об'єкт є видатним зразком біологічної еволюції та розвитку земних, прісноводних, берегових і морських екосистем, рослинних та тваринних співтовариств»*, а також критерію X: *«Об'єкт об'єднує природне середовище проживання, необхідне для підтримки біологічного різноманіття та для збереження зникаючих видів виключно світової цінності»* завдяки чому 90 років тому на його теренах було створено перший в Європі лісостеповий Канівський природний заповідник з метою захисту надзвичайно різноманітої флори та фауни. Адже в районі Канівських дислокацій, надзвичайно багатих на велику різноманітність мікрокліматичних умов, ґрунтів та рослинного покриву, проростає майже 1000 видів судинних рослин, 1232 види справжніх грибів, 170 видів лишайників. Тут мешкає майже 8000 видів комах, понад 1000 видів безхребетних тварин, понад 300 видів павукоподібних, 200 видів малюсків. Напрочуд різноманітні та сприятливі природні умови стали домом для 254 видів птахів, 62 видів ссавців, 40 видів риб, 11 видів земноводних¹⁵. Багато із рідкісних рослин та представників фауни занесені до Європейського червоного списку та Червоної книги України, а майже дві сотні підлягають особливій охороні відповідно до Бернської конвенції.

На південній околиці Канівських гір розташувався й унікальний Хмільнянський яр – один із найбільших на Європейському континенті.

Все це дає можливість стверджувати, що Канівське Подніпров'я є яскравим представником надбань, які мають ту особливу культурну та природну цінність, які Конвенція відносить до культурних ландшафтів. Адже саме культурні ландшафти репрезентують «спільні творіння людини та природи» та ілюструють еволюцію людства протягом тисячоліть під впливом природного середовища, внутрішніх і зовнішніх соціальних, економічних та культурних чинників.

Особливо актуальним, цінним та привабливим виглядає нині Канівське Подніпров'я у зв'язку із підвищеним інтересом у світі та Європі до транскордонних проєктів, яким є історичний торговельний шлях *«Із Варяг у Греки»*, що виник у IX ст. та аж по XX ст. активно єднав Балтійське і Чорне моря та має великі перспективи й надалі. Цей шлях відповідає вимогам до такої специфічної категорії культурних надбань як «успадковані дороги»¹⁶. Надзвичайної ваги набуває нині й проблема збереження Дніпра – однієї із найбільших європейських рік, довжина якої в межах України сягає 1085 км,

але у природному стані (і саме на Канівщині!) збереглося менше 100 кілометрів русла великої ріки, що забезпечує прісною водою 35 мільйонів жителів країни та має суттєвий вплив на стан екосистеми Чорного моря.

Важливою умовою для розгляду надбання як такого, що має виняткову загальнолюдську цінність, є відповідність його вимогам до цілісності та автентичності, його охорона повинна бути надійною, а управління – ефективним. На жаль, нині особливої актуальності для сучасних українців набувають пророчі Шевченкові слова: *«Дніпро, брат мій, висихає, / Мене покидає...»*, промовлені ним до своїх земляків та їх нащадків ще у середині ХІХ ст., як застереження національної небезпеки, але так і не почуті донині.

Адже ще на поч. ХХ ст. академік В. Різниченко, видатний вчений-гуманіст писав про Канівщину: *«Дивною інтуїцією натхненого поета і природженого мистця Шевченко прагнув до тієї місцевості за життя і фатально обрав її місцем віковичного супокою»*.

Робота щодо внесення Канівських гір до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО велась з перемінним рівнем інтенсивності в різні періоди попередніх двадцяти п'яти років. Найбільше науковці та пам'яткоохоронна громадськість наблизились до позитивного результату одинадцять років тому, коли до Канева прибула спеціальна міжнародна експертна група ЮНЕСКО, зусилля якої тоді наштовхнулись на правову невизначеність окремих ділянок території Канівських гір та демонстративну байдужість влади. Особливо це стосувалось тих територій, що були вилучені із громадського користування на мисливські забаганки вищого керівництва. А також на заваді роботі експертів відтоді стала наявність у тієї ж влади планів із так званого освоєння заповідної Канівщини через розміщення на її території шкідливих для пам'яток та природного довкілля промислових об'єктів. Тому, на жаль, процес внесення Канівських гір до Списку Всесвітньої спадщини нині пригальмований державними чинниками, які ігнорують великі можливості, зокрема і фінансового плану, що відкриваються завдяки Фонду охорони всесвітньої культурної і природної спадщини який надає допомогу відповідно до Положення про фінанси ЮНЕСКО.

І, не в останню чергу, робиться це під впливом цілого ряду проектів техногенного характеру, зорієнтованих на використання унікальних природних ресурсів регіону шляхом створення великих промислових об'єктів, що нівелює його цінність і переводить території та пам'ятники із категорії загально національної власності та пам'яток світового значення у приватну або вузько корпоративну виробничу зону для отримання надприбутків.

Найбільшу загрозу Канівським горам, як цілісній екосистемі та унікальним ландшафтам, що тисячоліттями несуть у собі націотворче начало, становлять проекти катастрофічної руйнівної сили – такі як уведена в експлуатацію у кінці 70-х років минулого століття Канівська ГЕС та її вічний фантом – Канівська ГАЕС, а також гігантські комплекси із промислового виробництва курятини, звіроферми та інші авантюрні забаганки безвідповідальних олігархічних кіл сучасної України. І попри все це досить інертною

залишається позиція влади, насамперед таких її центральних органів, як Міністерство культури, Міністерство освіти та науки, Міністерство закордонних справ з Національною комісією ЮНЕСКО, а також Національна академія наук і Черкаська облдержадміністрація, що покликані зробити все задля порятунку такої перлини всесвітньої спадщини, як Канівське Подніпров'я.

Як тут не згадати Шевченкове пророче застереження, написане ним 1847 року про Канівські гори:

*А сльози капають... «Гай! Гай!.. –
Старий промовив. – Недоуми!
Занапали Божий рай!..»*

-
1. *Тарас Шевченко*. Повне зібрання творів: У 12 т. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 2001. – С. 39.
  2. *Ключевский В.Ю.* Сочинения: В 9-ти т. – Т. I. Курс русской истории. Ч. I. – М.: Мысль, 1987. – С. 40.
  3. Міжнародні засади охорони нерухокої спадщини. – К. Фенікс, 2008. – С. 10–18.
  4. Тысяча чудес света. Памятники природы и культуры. Объекты Всемирного наследия ЮНЕСКО. – СПб: ООО СЗКЭО, 2007. – 336 с., ил.
  5. Сайт Міністерства культури України.
  6. Там само.
  7. Там само.
  8. Тысяча чудес света.
  9. Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. – Вип. 2. – К.: АртЕк, 2006. – С. 26–35.
  10. *Данилевич В.* Археологічна спадщина Київщини. Зб. Історично-Філологічного Відділу УАН. – № 31. – К., 1925.
  11. *Мезенцева Г.Г.* Древньоруське місто Родень. – К.: В-во КДУ, 1968.
  12. *Петрашенко В.О., Максимов Є.В.* Трахтемирів. Подорож у давнину. – К., 2000. – 102 с. – 84 іл.
  13. *Різниченко В.* Геологічний нарис околиць Шевченкової Могили під Каневом. Вісн. Українського відділу Геологічного Комітета. – В. 4. – К., 1924.
  14. *Резниченко В.* В горах и кручах Каневской дислокации. Геологический путеводитель. Второй Всесоюзный съезд геологов. – К., 1926.
  15. *Чорний М.Г., Чорна П.О.* Канівський природний заповідник: передумови створення, ретроспективний аналіз діяльності, сучасний стан та перспективи розвитку. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – С. 187.
  16. Хартія з культурних маршрутів. Ухвалена Генеральною Асамблеєю Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць, Квебек (Канада), 4.10.2008 р.

МАКАРІВЩИНА В ЖИТТІ І ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Комусь може здаватися, що Макарівщина (Київська область) жодним чином не пов'язана з ім'ям Тараса Григоровича Шевченка. Рішуче заперечую таке твердження. Почну з того, що родина Тараса Шевченка була знайома з творчістю видатного макарівця Данила Туптала (митрополит Димитрій Ростовський). Про його книгу «Четъї-мінеї», написану у XVIII ст., Шевченко згадує у епілозі до поеми «Гайдамаки»:

*Бувало, в неділю, закривши мінею,
По чарці з сусідом випивши тієї,
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліївщину, як колись бувало...¹*

Ще в середині минулого століття, завдяки дослідженням краєзнавця з Брусилова Якова Галайчука, стало відомо, що в жовтні 1846 року Т.Г. Шевченко повертався із Житомира до Києва через Брусилів, Грузьку і Бишів². Далі його маршрут пролягав територією сучасної Макарівщини через Лишню й Ясногородку, або через Яблунівку, Мостище і Новосілки. Місцева легенда оповідає, що в Бишеві Тарас Шевченко намалював портрет дівчини з хутора Лупського, який, на жаль, не дійшов до нашого часу³.

Очевидно саме під впливом цієї подорожі та, звісно, записаних раніше пісень про славного гайдамацького ватажка Івана Бондаренка, Т.Г. Шевченко увіковічнив славне місто Бишів у безсмертному «Кобзарі»:

*І каже сідлати коня свого вороного:
Має погуляти у Бихові, славнім місті
З Левченком укупі.
Потоптати жидівського й шляхетського трупу⁴.*

Ще під час своєї першої подорожі в Україну Тарас Шевченко разом з Пантелеймоном Кулішем побували у Межигірському монастирі, який Шевченко замалював. Там вони разом записували народні пісні про Палія, Бондаренка, Левченка, Нечая. Більшість таких записів і замальовок збереглися в чотирьох робочих альбомах Шевченка 1839–1850 рр., які сьогодні зберігаються в фондах Інституту літератури.

Так, у першому альбомі 1839–1843 рр.⁵, заповненому малюнками, ескізами, пейзажними зарисовками, виконаними в С.-Петербурзі та під час першої поїздки до України в 1843 році, Шевченко записав два фольклорні уривки: «Соколе мій, чоловіче...» та «І ворони клюють, і сороки клюють...». Рукою П.О. Куліша записані народні пісні «Хвалилася Україна...», «В Макарові, славнім місті...», «Солодким медом да солодким вином...», «Гей підтискай, малий хлопче...», «Да все луги, все береги...». У третьому альбомі 1846–1850 рр.⁶, заповненому замальовками українських та аральських пейзажів, начерками людських постатей, побутових сцен, чорнових варіантів

поезій, виконаних в Україні та на засланні – в Оренбурзі, Орську та під час Аральської описової експедиції, рукою Шевченка та іншої особи зроблено, серед інших, фольклорний запис «Ой хвалився Бондаренко...».

Усі записи народної творчості в альбомах Т.Г. Шевченка з детальними коментарями опубліковано (Тарас Шевченко. Зібрання творів. – К., 2003. – Т. 5). Пісні про Бондаренка для нас – найцікавіше джерело, адже саме в них – інформація про славне минуле нашого краю, яку великий Кобзар глибоко аналізував і обмірковував. У фольклорному записі «Ой хвалився Бондаренко» тричі згадано Бишів та один раз село Соснівку (нині – Макарівського району):

*Ой збирайтесь, козаченьки,
У **Бишів** гуляти.
Будем пити і гуляти,
Жидів-ляхів грабувати,
На смерть убивати.
...Ой ходімо, козаченьки, ходім погуляти,
В славне місто до **Бишева** Бондаря шукати.
Приїхали до **Бишева** да й стали питати –
А де ж то нам Бондар [енка] у місті шукати?
...Ой привели Б [ондаренка] в **Соснівку** до криниці –
Скидай, скидай, Б [ондаренку], лядські лядовниці.*

З розповіді про храмове свято в Макарові починається пісня «В Макарові, славнім місті...»:

*В **Макарові**, славнім місті, пророчисте свято,
Вже ж нашого Бонд [аренка] у неволю взято.*

А пісня «Хвалилася Україна...» взагалі присвячена подіям, які відбувалися влітку 1768 року в Грузькій:

*Хвалилася Україна, що в нас добре жити,
А не схотів Б [ондаренко] на Вкр [аїні] жити.
Да поїхав до **Бих [ова]** жид [іє] й лях [іє] бити.
Не багато він постояв на **Бишевському** мості
Да поїх [ав] до **Грузької** до матері в гості.
А Кормінській козаки – **Грузької** палити,
А Шевченко із Левченком пошли боронити.
[А] Левченко на дзвоницю міх пор [оху] тягне,
А Шевченко в прав [ії] руці руж [жо] заряджає.*

Саме тут ми бачимо і назву Бихів, і отамана Левченка, якого Тарас Григорович згадує у вірші «Швачка». Про історичну постать Левченка серед сподвижників Івана Бондаренка відомо найменше. Шевченкознавці називають його Федором з села Нових Петрівців і посилаються на історичний документ, де Федір Левченко разом з іншими селянами брав участь у захопленні Гостомеля⁷. Проте, є й інші версії. Зокрема, в одній з легенд розповідається: «З півночі на гайдамаків наступали війська цариці Катерини. Оборону між Парипсами і Кожанкою тримав курінь під командою

Рильського і Левченка. Рильський з Левченком зрадили гайдамаків і перейшли на сторону цариці Катерини з усіма своїми людьми. Отамани знали, де в лісі знаходиться головна квартира повстанців і як до неї можна підійти зненацька. Вони повели війська і там розбили повстанців. Згодом, на тому місці, де була квартира повстанців, заснували село Новоселиця» (Парипси і Новоселиця – села Попільнянського району Житомирської області, Кожанка – смт Фастівського району)⁸.

Варіанти пісень про Бондаренка, в Шевченкових альбомах – не найкращі з відомих за іншими джерелами. Так, у кількох з них разом із Левченком Грузьку боронить саме Бондаренко, а не Шевченко, як у записаній пісні. Чи були відомі Т.Г. Шевченку інші варіанти пісні «Хвалилася Україна...»? Не певен. Можливо саме тому Тарас Григорович обережно поставився до по-статі Івана Бондаренка і вирішив, що коректніше буде Швачці гуляти в Бишеві вкупі з Левченком, який боронив Грузьку, ніж із Бондаренком, який тільки «Ой п'є та гуляє». Але про справжні мотиви написання останніх рядків вірша «Швачка» ми можемо лише здогадуватися.

Як би там не було, у спадщині Тараса Шевченка залишилися згадки про Макарів, Бишів, Грузьку і Соснівку. Цього більш, ніж достатньо, щоб засвідчити духовний зв'язок Макарівщини й великого Кобзаря. Сьогодні ім'я Тараса Шевченка носять вулиці у Андріївці, Бишеві, Гавронщині, Кодрі, Козичанці, Колонщині, Копіївці, Копилові, Липівці, Лишні, Макарові, Мос-тищах, Мотижині, Небелиці, Нових Опачичах, Новосілках, Рожеві, Фасовій, Юрові та інших селах. У різний час ім'я Шевченка носили колгоспи у Веселій Слободі, Гавронщині, Мотижині, Фасовій, Яблунівці. З Макарівщиною пов'язані імена лауреатів Шевченківської премії Анатолія Паламаренка (1993), Віктора Степура (2012), Миколи Хоменка (1983).

1964-го року, з нагоди 150-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка, в селі Грузькому, біля контори колгоспу, урочисто відкрили гіпсовий пам'ятник видатному поетові й художнику. Монумент простояв до середини 1980-х років, коли природні чинники остаточно знищили німецький матеріал. Також з нагоди 150-річчя погруддя Шевченка виготовили і встановили в Мака-рівському районному будинку культури. Подальша його доля не відома.

У незалежній Україні перший і єдиний пам'ятник Т.Г. Шевченку урочисто відкрито в червні 2007 року в Макарові перед районним будинком культури (скульптори О. Рачковський і М. Рачковський)⁹. Як на мене – цього замало. Шевченкових бюстів, безперечно, потребують нині і Бишів, і Грузьке. Варто увіковічнити й видатного полковника Коліївщини Івана Бондаренка, чиє ім'я і звитяги пов'язали наш край з генієм українського народу – Тарасом Григоровичем Шевченком. Такі духовні брили як Тарас Шевченко й Іван Бондаренко мусять бути для нашого краю джерелом патріотизму й національної свідомості. Адже саме Коліївщина, що вирувала в селах Мака-рівщини і була оспівана Шевченком, проявила справжні козацькі ідеали і заклала основи сучасної української національної ідеї.

А наостанок колоритна місцева легенда «Тарасів дуб», яку я віднайшов у підшивці районної газети «Ленінська зоря» за 1964 рік.

Легенда «Тарасів дуб». Жила в нашому селі дівчина. Ганнусею звали. Красива була: брови чорні, очі карі, туга коса обвивала її високий гнучкий стан. Одним словом, золото, а не дівчина.

Село тоді належало панові, злому, як собака, і заздрющому, як усі пани. Працював у пана в маєтку хлопець Микола, круглий сирота. Мав він неабияку силу і красу.

Покохала Ганна юнака всією душею. Жити без нього не могла. Та й хлопець любив її дуже. Прийшов час, і стали вони до весілля готуватися. Дізнався про це пан, який давно задивлявся на дівчину, наче коршак на горлицю, та й вирішив віддати хлопця в солдати. Микола розгадав задум пана. І от однієї літньої ночі, коли ще не співали перші півні, молодята вирушили в далеку дорогу, геть з села, щоб ніколи не знайшов їх отой ненависний пан. Але тільки-но пройшли вони півверстви, як почули позаду кінський тупіт.

– Погоня, – тихо промовив Микола.

– Що буде, милий? – стривожено запитала Ганнуса.

– Зі мною не бійся, – в обіду не дам, – твердо відповів хлопець, міцно пригортаючи дівчину.

– З тобою нічого не страшно, любий мій. Ти один у мене...

Хотіла сказати ще щось, аж гульк – на дорозі стоїть велетень.

– Миколо, дивись, – ще тихше промовила Ганя, показуючи на дорогу.

– Хто ти? – запитав Микола.

– Я – Тарас, – спокійно відповів велетень. – Не бійтеся, пан вас не дожене. Ідіть вперед...

Не встигли молодята й кроку ступити, як на місці велетня з'явився дуб. Своім широким стовбуром він загородив втікачів, а позаду їх, де було поле, з'явився густий ліс, крізь який ні птах не пролетить, ні звір не пробіжить. Під'їхав пан до дуба, глянув на темний ліс, перелякався і повернув назад у село. Багато часу минуло відтоді. Ліс той давно вирубали, там зараз знову поле. А от дуб стоїть уже понад століття. Кажуть, що він розмовляє з вітром, а літній дощ щороку обмиває його кучеряве гілля, сонце посилає йому щоранку своє тепле привітання. А люди з любов'ю називають його Тарасовим. Записав легенду І. Машовець, слухач заочної школи робітників, с. Грузьке, Макарівський район, 1964 рік¹⁰.

---

1. *Тарас Шевченко*. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 1: Поезія 1837–1847 / Перед. слово І.М. Дзюби, М.Г. Жулинського. – С. 189–190.

2. *Галайчук Я.* Чи був Т.Г. Шевченко в Брусиліві? – Режим доступу: <http://www.brusilov.org.ua/Articles/History/00711.htm>

3. Сергій Гальченко: «Кожне видання “Кобзаря” – це крок уперед» (спілкувався Євген Букет) // Слово Просвіти. – 2011. – 26 травня – 1 червня. – Ч. 21 (606).
4. *Тарас Шевченко*. Зібрання творів: У 6 т. К., 2003. – Т. 2: Поезія 1847–1861. – С. 133–134.
5. Архів Інституту літератури (далі – АІЛ). – Ф. 1. – № 106.
6. АІЛ. – Ф. 1. – № 108.
7. Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст.: Збірник документів. – К., 1970. – С. 235.
8. *Глушаниця П.* Війна без пострілів. – К.: «КМ Академія», 2004. – С. 26.
9. *Букет Є.* Тарасові шляхи по нашому краю // Макарівські вісті. – 2011. – 11 березня. – № 11 (10655). – С. 4.
10. Ленінська Зоря. – 1964. – 10 березня. – № 30.

С.П. Похилько
(м. Запоріжжя)

РОБОТА ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЩОДО АКТУАЛІЗАЦІЇ ПОСТАТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА У ФОРМУВАННІ ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Кожна країна світу має своїх народних та національних героїв, імена яких увіковічуються в історії, оспівуються в художніх творах різних жанрів. Поміж всіх імен беззаперечним лідером за прихильництвом українського народу є Тарас Григорович Шевченко¹. Народжений 200 років тому, проживши відносно коротке життя (всього 47 років), Т.Г. Шевченко шанується не лише в Україні – це ім'я стало давно відомим у світі.

Проте світ змінюється, змінюються часи та погляди. Тож, у багатьох сьогодні виникає питання, чи справді Т.Г. Шевченко зіграв настільки важливу роль в історії України, що зазнав тої слави і пошани, які склалися на сьогоднішній час. Публікується значна кількість статей, що спростовують значну роль Т.Г. Шевченка в житті українського народу². Метою дослідження є оцінка ставлення сучасної учнівської молоді до ролі Т.Г. Шевченка в історії України та засобів впливу позашкільної освіти на його формування.

Живучи в сучасному суспільстві, аналізуючи можливості більшості родин та шкіл, можна стверджувати, що виховний процес не є бездоганним і повним. Саме виховання в школі та родині, за класифікацією педагогів, відноситься до виховання в вузькому та гранично вузькому педагогічних значеннях³.

В закладах позашкільної освіти головний акцент ставиться не на освіту, а на пошук цікавих шляхів заохочення дитини, залучення її до творчої діяльності, до активної участі в житті колективу, в конкурсах, в масових заходах. Такі пріоритети позашкільних закладів в першу чергу реалізуються через виховання дитини. Розглянемо як приклад діяльність позашкільного комунального закладу «Запорізький обласний центр туризму та краєзнавства учнівської молоді» Запорізької обласної ради (далі – Центр). Цей заклад

об'єднує учнівську молодь Запорізької області, яка цікавиться туризмом та краєзнавством. Гуртківці Центру мають змогу приймати участь в обласних та всеукраїнських конкурсах, конференціях, зльотах; в багатоденних походах, експедиціях, екскурсіях.

Одними з головних завдань масових заходів та конкурсних програм Центру полягають в наступному:

- реалізація державної політики в галузі освіти засобами туризму, краєзнавства, спорту й екскурсій;
- формування у дітей та юнацтва національної самосвідомості, активної громадянської позиції, прагнення до здорового способу життя;
- просвітницька діяльність.

Масштаб виховних та освітніх програм Центру не обмежується вивченням лише рідного краю, його історії, природних та туристичних ресурсів. Сегментом патріотичного виховання гуртківців Центру є виховання шани до багатств та надбань України, до її героїв та відомих діячів. В процесі реалізації головних завдань Центру відбувається і виховний процес. В Центрі процес виховання відбувається у широкому соціальному значенні, під час якого відбувається виховний вплив на людину всього суспільства і всієї дійсності, яка містить в собі не лише позитивну спрямованість, а й конфлікти та протиріччя; тут особистість може не тільки формуватися під впливом соціального середовища, а й деформуватися, або, навпаки, загартуватись у боротьбі з труднощами. А як відомо – рушійні сили виховного процесу – це сукупність суперечностей, вирішення яких сприяє просуванню процесу виховання до нових цілей⁴.

Твори Т.Г. Шевченка вивчаються в шкільній програмі, покладені на музику. Але у багатьох виникає питання, чи справді для сучасної учнівської молоді ім'я Т.Г. Шевченка є не просто нав'язаним ідеалом, а усвідомленим ім'ям славетного українця?⁵ З метою отримати відповідь на це запитання, на початку 2014 року серед вихованців Центру було проведене анкетування, що і мало визначити рівень усвідомлення ролі Т.Г. Шевченка в житті та історії України. Анкета була розроблена за загальноприйнятою методикою роздаточного анкетування і складалася з контактних та основних питань. Загалом, в анкетуванні взяли участь 70 вихованців Центру з краєзнавчих та туристичних гуртків м. Запоріжжя, Вільнянського, Мелітопольського, Приморського, Новомиколаївського районів області. Вік опитаних гуртківців від 11 до 18 років. Можемо припустити, що діти, які прийняли участь в анкетуванні, в більшості дали чесні відповіді, про що свідчить відсутність «правильних» та завчених висловів.

Результати анкетування показали наступне:

- 83% опитуваних знають ім'я Тараса Григоровича Шевченка зі школи і лише 17% – зі школи та сім'ї;
- 52% вважають Т.Г. Шевченка поетом; 9% – малярем; 26% – революціонером, а 13% – поетом та художником, багатосторонньою творчою людиною;

- 17% опитаних не змогли назвати улюбленого твору Т.Г. Шевченка, а 9% – або не пам'ятають назви, або виявили байдужість;
- 78% опитаних вважають, що Т.Г. Шевченко фактично відкрив історію України народові;
- лише 48% знало, що Т.Г. Шевченко був краєзнавцем та подорожував (в тому числі на Запорозжі);
- 37% не змогли назвати де в рідному місті знаходяться пам'ятники Т. Г. Шевченку, або вулиці, сквери, названі його ім'ям;
- 43% висловили байдужість до подальшого вивчення життєвого шляху та творчості Т.Г. Шевченка.

За результатами анкетування були зроблені такі висновки:

- в багатьох сучасних сім'ях досить мало приділяється уваги патріотичному вихованню, майже не розкривається роль національних героїв та видатних постатей в житті й історії країни. Про це свідчить те, що про Т.Г. Шевченка більшість дітей дізнається вже під час навчання в школі, а не в родині;
- шкільна програма, на нашу думку, охоплює лише деякі загальновідомі аспекти з життя Т.Г. Шевченка, слабо мотивує до більш глибокого вивчення біографії та діяльності Т.Г. Шевченка;
- учні мало пов'язують Т.Г. Шевченка з рідним краєм, часто не знають історію назв вулиць, парків тощо;
- в свідомості дітей часто не сформована чітка картина ролі Т.Г. Шевченка в історії України, можливо саме тому інтерес до подальшого вивчення його творчого та життєвого шляху має досить низькі показники.

Проаналізувавши анкетування в Центрі була розроблена стратегія підвищення рівня інтересу в сучасній учнівській молоді до особистості Т.Г. Шевченка та його життя і творчості. Поставлені цілі реалізовувались за допомогою вже існуючих конкурсних програм. Так, до програм обласних конкурсів були включені номінації та розділи, що сприяють дослідження творчості та біографії Т.Г. Шевченка⁶. З ціллю поширення знань про Т.Г. Шевченка були заплановані та організовані тематичні походи і краєзнавчі експедиції. Адже Т. Г. Шевченко був не лише поетом, художником та суспільним діячем. Він крім того був краєзнавцем, значну увагу приділяв подорожам, вивченню різних куточків України, її природи, побуту та культури населення, історичної спадщини⁷.

Для поширення знань серед гуртківців Центру про краєзнавчу діяльність Т.Г. Шевченка був розроблений сценарій виховного заходу, присвячений 200-річчю з дня народження Кобзаря. В сценарії розкриваються головні ідеї Шевченкових поетичних творів, висвітлена інформація про подорожі Кобзаря Україною, Запорозжям, островом Хортицею (1843). Крім того, до сценарію були додані музичні твори, в основу яких покладені вірші Т.Г. Шевченка – як в народній та «урочистій» інтерпретації, так і в сучасній. Прослуховування пісень, на вірші Кобзаря, в різних варіантах музичної

обробки, дозволить сучасній молоді більше зрозуміти, що актуальність слів Тараса не має обмежень в часі. Також, до сценарної розробки була підготовлена підбірка репродукцій Т.Г. Шевченка, що складалася з пейзажів України та портретів людей, які оточували Тараса Григоровича за його життя. В сценарії також значну увагу приділяється «знайомству» з деякими, найбільш відомими, пам'ятниками Шевченку, встановленими в різних областях України та в інших країнах світу.

Вже в лютому-березні 2014 року виховний захід присвячений 200-річчю з дня народження Т.Г. Шевченка, на основі розробленого сценарію, був проведений у всіх гуртках Центру, розташованих в м. Запоріжжя та районах області. Також, сценарій був розміщений на сайті Центру, в розділі «Новини». За період з лютого до травня сценарій даного виховного заходу набрав близько 2 тисяч переглядів, що свідчить про те, що ця тема справді є актуальною на сьогодні в усій Україні.

Під час весняних канікул разом з гуртківцями була проведена експедиція «Порогами Дніпра». Головні цілі якої полягали у всебічному вивченні дітьми періоду подорожей Кобзаря Україною, місцевістю, де раніше ревіли дніпровські пороги, які й були оспівані у творчості Т. Г. Шевченка.

В квітні 2014 року Центр проводив щорічний обласний історико-краєзнавчий зліт учнівської молоді, для гуртків гуманітарного краєзнавства Центру, шкіл області, районних будинків дитячо-юнацької творчості. Один з конкурсів був також присвячений творчості Т.Г. Шевченка – конкурс декламації віршів «Словами українського Кобзаря». Під час даного конкурсу учасники зльоту не лише декламували вірші, а й представляли їх у вигляді театральних мініатюр, що створювало атмосферу, для більш глибокого сприйняття творчості Т.Г. Шевченка.

В рамках даного зльоту, Центр разом з керівництвом Національного заповідника «Хортиця» для всіх учасників зльоту організували та провели екскурсію «Тарасовою стежиною». Під час екскурсії дітям, що зібралися з усією області, розкривалися сторінки історії, коли великий Кобзар гостював на Запорозжжі.

Проведена робота з вихованцями Центру вже дає результати, гуртківці значно розширили свої знання про життєвий шлях Т.Г. Шевченка, і стали більш зацікавлені до його постаті. Аналіз результатів свідчить про те, що постать великого Кобзаря України завжди буде цікавити майбутні покоління. Тому робота з активізації уваги дітей до діяльності Т.Г. Шевченка в Центрі триває. Краєзнавчим відділом Центру реалізовується пошукова програма, в ході якої краєзнавчі об'єднання молоді досліджують не лише творчість Т.Г. Шевченка, а й вивчають його як краєзнавця, як археолога, як етнографа; вивчають топоніміку міст, сіл, хуторів, вулиць, скверів – в пошуках назв, пов'язаних з ім'ям Тараса Григоровича; вивчають пам'ятники йому та інше. Результати своїх пошуків та досліджень юні краєзнавці матимуть змогу представити в листопаді в Запоріжжі на конференції «Погляд крізь століття», присвяченій 200-річчю з дня народження Т.Г. Шевченка. Таким чином, діти

не лише зможуть презентувати свої доробки, а й отримають нові знання від своїх однолітків, що також задіяні в даній пошуковій програмі. Цей обмін досвідом безпосередньо на конференції сприятиме тому, що діти отримають знання одразу про всі місця Запорізької області, що певним чином пов'язані з постаттю Кобзаря.

За результатами проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

- учнівська молодь, яка виховується лише школою та родиною має не завжди широкі знання про рідний край, про видатних людей України.
- форми організації виховного процесу в закладах позашкільної освіти сприяють отриманню учнівською молоддю більш повної та цікавої інформації та знань про життєвий шлях, творчість та роль Т.Г. Шевченка в історії України. Адже заклади позашкільної освіти мають можливість подавати інформацію шляхом застосування різних видів діяльності, які часто не притаманні та не доступні загальноосвітнім школам.
- задля підвищення рівня зацікавленості дітей в вивченні постаті Т.Г. Шевченка в історії України Запорізьким обласним центром туризму та краєзнавства була проведена активна пошукова, конкурсна, виховна робота. Саме завдяки проведеній роботі, вже зараз можна стверджувати, що вихованці Центру не просто отримали більш глибокі знання, а й зацікавились вивченням нових сторін життя та творчості Т.Г. Шевченка.

---

1. *Дзюба І.М.* Тарас Шевченко. Життя і творчість. – 2-ге вид., К.: КМ-академія, 2008. – С. 5.

2. *Бузина О.О.* Вурдалак Тарас Шевченко, или поддельный Кобзарь. – К.: Арий, 2009. – 288 с.

3. План масових туристсько-краєзнавчих заходів для учнівської молоді на 2014 рік // [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zocstkum.ucoz.ua/index/plan_masovikh_zakhodiv_na_2014_rik/0-151.

4. Там само.

5. *Зайцев П.* Життя Тараса Шевченка / П. Зайцев. – 2-е вид. – К.: Обереги, 2004. – С. 4.

6. План масових туристсько-краєзнавчих заходів для учнівської молоді на 2014 рік...

7. Тарас Шевченко: Я люблю археологію – таємничу матір історії // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=501>.

ВАРФОЛОМІЙ ШЕВЧЕНКО І РЖИЩИВЩИНА

Здавалося, що може пов'язувати містечко Ржищів, котре не далеко від Канева, з вірним оберігачем і упорядником могили Тараса Шевченка – Варфоломієм Григоровичем Шевченком. Але, як відомо, доля зводить людей і міста в зовсім непередбачуваних обставинах.

Так, Тарас Шевченко, отримавши заборону поселитися над Дніпром біля Канева, ба, навіть отримавши заборону повертатися в Україну, все ж не втрачає надію поселитися тут. І цього разу вибір його, з поради його вірного брата, Варфоломія Григоровича Шевченка, падає на хутір над Дніпром біля містечка Ржищів. Той хутір належав Дмитру Андрійовичу Трощинському, онуку знаменитого полтавського магната Дмитра Прокоповича Трощинського, що був власником міста Кагарлик, мав у власності село Рудяки, що на полтавському березі Дніпра, навпроти Ржищева, та володів землею і будівлями в самому Ржищеві.

Господарюючи на широку руку та вклавши значні кошти в операції з цукроварством, Трощинський зруйнував свої маєтності і був змушений в 1866 році продати Кагарлик. Проте, це сталося пізніше. А тоді, в 1860 році, Тарас Шевченко, за порадою Варфоломія, клопочеться про вказану ділянку землі над Дніпром біля Ржищева.

Згодом, Варфоломій згадував: «Ось і стали ми де куди їздити і шукати йому задля кишла такого місця, щоб Дніпро був під самим порогом»¹.

Сказати напевно, чи був Тарас Григорович у Ржищеві, чи ні, не можна, бо документально це ніде не засвідчено. Проте, мова про поселення у Ржищеві велася. Відгукнувшись на пораду купити землю у поміщика Д.А. Трощинського, поет, насамперед, клопочеться: «... напиши, чи той ґрунт у Трощинського над самим Дніпром? Бо як не над Дніпром, то мені його і за копу не треба!»².

З відповіді Варфоломія Шевченка 8 квітня 1860р., розуміємо, що він не лише говорив з поміщиком Трощинським на цю тему, а й був у його Ржищівській садибі над Дніпром: «... у Трощинського єсть хороший дом у Ржищеві, за містечком, над Дніпром, в дуже, дуже хорошім місці... При тім домі єсть вітряк, великий город і проч. По моему, найлучче було б купити оце й дом»³.

Мабуть, це зацікавило Т. Шевченка, бо потім він в кількох листах перепитує про ґрунт Трощинського та просить Варфоломія, щоб той «поєднав» його з цим паном і, навіть, радить йому самому найнятися на службу до Трощинського.

Відомо, що Тарас Григорович і сам писав до Трощинського, але той лист до нас не дійшов. Однак, справа з купівлею землі у Ржищеві у Трощинського не вдалася. 15 травня 1860 року Тарас писав Варфоломієві: «Занехай

Ржищів, цур тому домові, повітці, вітрякові й тим трьом грушам», хоча про самого Трощинського Тарас Шевченко лишився доброї думки, бо в цьому ж листі вказує: «Я чув, що він пан і заможний, і не лукавий»⁴. Отримавши заборону поліції на продаж землі в Ржищеві, поміщик пропонує Тарасу Григоровичу землю у с. Рудяках, на лівому березі Дніпра. Бо він згодом питає листом у Варфоломія: «Чи ти був у Рудяках? Що ти там бачив і що зробив і з тим паном Трощинським, напиши мені швидко»⁵.

Але, не лише Варфоломій Григорович, як очевидно, не одноразово бував у Ржищеві і, можливо, служив тут⁶.

Зі Ржищевом доля поєднала і його сина, Андрія Варфоломійовича Шевченка (1849–1927), який, засвідченням Ольги Ройциної, працював на Ржищівському цукроварафінадному заводіекономом і, очевидно жив у нашому місці⁷.

Як згадує Петро Поржи-Олексієнко, ржищівчанин, котрий мешкав на еміграції у США, син Варфоломія був прогресивним національно свідомим патріотом: «Андрій Варфоломійович Шевченко був кремезний, мав сиваву бороду, носив широкі українські шаровари, жупан, підперезаний вовняним поясом, а на голові влітку завжди солоний бриль. У такий самий одяг одягалися і його однодумці Євген Павлович Завадський (директор школи – Л.С.) та Олекса Аполлонович Гловінський (працював касиром на пристані – Л.С.)... Бувало зйдуться ці невмирущі духом козаки, ця трійця в літні пахучі дні, зберуться в альтанці над кручею Дніпра у Гловінських, де говорили лише рідною мовою і тут, вечором,... затягнуть наші козацькі чи народні пісні...»⁸.

Крім того, в іншому виданні він вказує, що Андрій Шевченко, в зв'язку з подіями 1917 року і початком національного збудження українського народу, брав активну участь в організації перших загонів Українського Вільного Козацтва в Ржищеві⁹.

Звичайно, все це було прищеплене батьком, Варфоломієм Григоровичем, тай особисте знайомство з Тарасом Григоровичем теж мало вплив на формування світогляду Андрія: «Живучи у мене, Тарас Григорович щиро полюбив мою сім'ю, особливо 10-літнього сина мого Андрія: чи їде було куди, чи йде, Тарас раз у раз брав з собою мого Андрія. Андрій співав йому наші пісні, котрими Тарас, як сам було говорить, «впивався», і розказував хлопцеві, що означає якапісня, – згадував пізніше Варфоломій Шевченко, а перебування в 12-річному віці на похороні Т. Шевченка мало неабиякий вплив на формування світогляду юнака¹⁰. Як уже згадувалося, сім'я Варфоломія Шевченка зустрічала домовину з тілом Тараса Шевченка в Києві і супроводжувала по Дніпру до Канева до місця перезахоронення на Чернечій горі в травні 1861 року. На відомому фото ми бачимо і Андрія.

Андрій, як і його брат Йосип та сестра Прися, народжений кріпаком, вже 1850 року викуплений батьком з усією сім'єю з кріпацтва у поміщика Павла Енелгардта. Став вільною людиною. Отримавши вольну, закінчив чотири класи 2-гої Київської гімназії¹¹, здобув вищу освіту в Єлисаветграді. Після

роботи в Ржищеві, переселився у село Великі Пріцьки, Ржищівської волості, де займав посаду приватного акцизного на гуральні. Був одружений, мав єдину дочку Марію Андріївну (1885–1960), в якій і доживав віку в Києві в її квартирі на вулиці Артема № 35¹². Але це лише його біографічні дані, які доповнюються цікавими фактами життя Андрія Варфоломійовича.

«Після смерті В. Г. Шевченка спадкоємцем майна стає його син Андрій (брати Андрія – Каленик і Йосип померли раніше). Андрій всією душею бажав виконати волю батька відносно могили Тараса Шевченка. «Через якийсь час, – згадував в 1925 році. Андрій Варфоломійович, – прикликав мене в Київ мій товариш по гімназії... Науменко і порадив мені передати права на землю з могилою поета якомусь товариству. Так я тоді і зробив...» Андрій Варфоломійович успадкував після смерті батька і скриньку, оздоблену залізом, в якій Варфоломій Григорович свято зберігав листи і деякі речі Тараса Григоровича. За спогадами сучасників Варфоломій і Тараса Шевченків в скриньці зберігалася трохи малюнків, трохи листів, деякі рукописи, невеличкий бюст, чорнильниця, перо, одна книга першого видання «Кобзаря» і ще деякі дрібниці, а також жменька землі з могили Тараса. Варфоломій Григорович дуже цінував ці реліквії, пам'ять про Тараса – «нашого генія», як називав його...

Андрій Варфоломійович *свято* зберігав успадковані ним після батька сімейні реліквії. Тепер там було і листування Варфоломій Григоровича з приводу могили Тараса і видання його «Кобзаря»... Після смерті Андрія Варфоломійовича зберігачкою сімейних реліквій стала Марія Андріївна...

Але в 1929 році, коли відбувалися арешти української інтелігенції, пов'язані з «Спілкою визволення України», в січневу ніч прийшли арештовувати і чоловіка Марії Андріївни: щось в квартирі шукали, перелили всі книги і папери. Листи з ящика письмового столу висипали у мішок (більшість з них були написані українською мовою) і забрали... З тих пір про них нічого не відомо. Мабуть згоріли в дворі ДПУ». Особисті речі Тараса Шевченка, які залишалися у Варфоломій Григоровича, і на далі зберігалися в Марії Андріївни. Зберігати сімейні реліквії було нелегкою справою, оскільки знову була війна, евакуація, переїзди... І от, 20 серпня 1960 року внучка Варфоломій Григоровича Шевченка... Марія Андріївна Шевченко-Гілевська і її внук Андрій Георгійович Дрозд-Гілевський передали на збереження музею (Національний музей Тараса Шевченка) три Шевченківські реліквії: акварельний етюдник; мініатюрну табакерку з рогу, інкрустовану золотом і сріблом, з вензелем на кришці «Т.Ш.» і кришталевий штамп-печатку у формі рюмочки, на денці якої вигравована зашифрована монограма у вигляді римської цифри III... Табакерка, штамп і етюдник в даний час знаходяться в експозиції Національного музею Тараса Шевченка в Києві»¹³.

Ось таке невелике повідомлення про зв'язок Варфоломій Григоровича та Андрія Варфоломійовича Шевченків з м.Ржищевом на Дніпрі. Дослідження ще не завершене, а тому нові знахідки попереду.

-
1. *Шевченко В.Г.* Споминки про Тараса Шевченка. – У кн.: Спогади про Шевченка. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1958. – С. 39.
  2. Лист Т.Г. Шевченка до В.Г. Шевченка, середина лютого 1860 р. – СПб. Тарас Шевченко. Зібрання творів у шести томах. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 6. – С. 194.
  3. Лист В.Г. Шевченка до Т.Г. Шевченка 28 березня 1860 р. – СПб.
  4. Лист Т.Г. Шевченка до В.Г. Шевченка 15 травня 1860 р. – СПб. Тараса Шевченка. Зібрання... – Т. 6. – С. 206.
  5. Лист Т.Г. Шевченка до В.Г. Шевченка 29 червня 1860 р. – СПб. Тарас Шевченко. Зібрання... Т. 6. – С. 202.
  6. *Тарахан-Берега З.* Святиння. Науково-історичний літопис Тарасової гори. – К.: 1998. – С. 128.
  7. Ольга Ройцина. Эта самая любовь. – К.: Молодь, 2009. – С. 7.
  8. *Поржи-Олексієнко П.* Ржищів над Дніпром. – Денвер, США.: Український історичний музей, 1970. – С. 21.
  9. *Поржи-Олексієнко П.* 50-літ на еміграції на службі Батьківщини. – Денвер, США.: Український архів-музей, 1971. – С. 256.
  10. *Шевченко В.Г.* Споминки про Тараса Шевченка. – У кн.: Спогади про Шевченка. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1958. – С. 37.
  11. *Ольга Ройцина.* Эта самая любовь. – К.: Молодь, 2009. – С. 35.
  12. Там же. – С. 36.
  13. Там же. – С. 36–37.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО У СУЧАСНОМУ МУЗЕЙНОМУ ПРОСТОРИ

Р.В. Маньковська
(м. Київ)

МУЗЕЙНА ШЕВЧЕНКІАНА В УКРАЇНІ: ВІД ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ДО НАЦІОНАЛЬНОГО САМОУСВІДОМЛЕННЯ

Постать геніального митця і народного Пророка Тараса Шевченка в українській історії та культурі є знаковою і визначальною. Його творчість стала основою формування української нації, унікальною можливістю заглибитись у невідані таїни її душі, показати світло правди великому народу, здатному гідно долати повороти історії на шляху до національного самовизволення. Для України, за словами академіка Івана Дзюби, Тарас Шевченко є Провідником у майбутнє, його ім'ям вимірюється морально-духовна цінність нації. Кожне покоління відкриває для себе свого Шевченка, але завжди любов до Кобзаря була незгасимою, а його слово плекало дух народу. Як писав Василь Стефаник: «Читайте Шевченка... Там для всіх мільйонів українського народу велика книга мудрості, книга любові до України»¹.

Українці шанобливо зберігають пам'ять про Тараса Шевченка, яскравою сторінкою якої є музейна Шевченкіана. Вона сформувалась історично і складає доволі розгалужену мережу музейних закладів, тематично пов'язаних з ім'ям Кобзаря. У статті аналіз системи музеїв Шевченка в Україні поданий за тематико-хронологічною структурою від першого народного музею «Тарасова світлиця», національних, державних, відомчих та приватних зібраннях до громадських ініціатив. Основну увагу зосереджено на музеях Шевченка Черкащини, Києва, Київщини, Чернігівщини, приватних шевченківських колекціях та народних музеях. Водночас зауважимо, що майже усі історичні та краєзнавчі музеї в Україні, зокрема у Харкові, Полтаві, Ромнах, Одесі, Львові представляють шевченківську тематику, зберігають автентичні пам'ятки, присвячені Кобзареві. Поширення отримали музейні кімнати при навчальних закладах, зокрема, Музей-кабінет Т.Г. Шевченка Національного університету ім. Тараса Шевченка у Києві, відомчі музеї у Баришівці Київської області, Коломиї, Бережанах, с. Шевченкове Конотопського району та с. Лифине Лебединського району Сумської області. Характерно, що основна частина шевченкових творів малярства та графіки перебуває у фондах Національного музею Тараса Шевченка, лише сім оформів зберігається у Шевченківському заповіднику у Каневі, але у музеях на батьківщині Кобзаря вони відсутні. Зазначимо, що музеї українського генія діють за кордоном у Росії: Санкт-Петербурзі – Меморіальна майстерня в Академії мистецтв, Орську, Оренбурзі – Меморіальний музей-гауптвахта, Казахстані – Форт Шевченка, Канаді – Палермо².

Саме цивілізаційному змісту постаті Шевченка 5 березня 2014 року були приурочені у Верховній Раді України парламентські слухання на тему: «Тарас Шевченко як постать світового значення (до 200-річчя з дня народження)». Приєдналась до відзначення ювілею Кобзаря і міжнародна спільнота, включивши Шевченкове свято на генеральній конференції 37-ї сесії ЮНЕСКО до Календаря пам'ятних дат. На слуханнях були прийняті рекомендації, зокрема щодо музейної Шевченкіани: створення належних умов для збереження оригіналів шевченківських творів і документів; оцифрування колекцій Національного музею Тараса Шевченка; здійснення ремонтно-реставраційних робіт у шевченківських музеях як в Україні, так і за кордоном; вирішення питання занесення могили Тараса Шевченка і Шевченківського національного заповідника у м. Каневі до Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО.

До ювілею Кобзаря у Києві на міждержавному рівні була підготовлена виставка фото- та архівних документів «На вічному шляху до Тараса (1814–1861)». У ній взяли участь декілька десятків провідних наукових установ, музеїв, Центральних та державних архівів України, долучилися до проекту архіви Литовської республіки, Республіки Казахстан, Російської Федерації, Республіки Польщі. Представлені матеріали знайомлять відвідувачів із мало-відомими сторінками життя і творчості Т. Шевченка, колом його однодумців, культурним середовищем митця, висвітлюють вплив Поета і Мислителя на розвиток української культури та формування національної свідомості. Структура експозиції виставки складається із семи тематичних блоків, що розкривають дитячі роки поета, документи про соціальне походження, склад родини, його приїзд до Петербургу. Низка матеріалів присвячена становленню Шевченка як художника та поета, формуванню духовних цінностей і національної свідомості Кобзаря, переборювання випробувань долі та появи Пророка нації. Значна частина унікальних архівних джерел розповідають про вшанування пам'яті Тараса Шевченка українством.

Святим місцем для нації є могила Тараса Шевченка у Каневі, де, як на духовній прощі, стверджуються національна гідність та самосвідомість кожного українця. На Черкащині, де народився і похований Тарас Шевченко, створено унікальні музейні комплекси – Шевченківський національний заповідник у Каневі, у складі якого музей Т.Г. Шевченка та музей «Тарасова світлиця»; Національний історико-культурний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка» на Звенигородщині з відділами у Шевченковому (Керелівка), Моринцях та Будищах; музей однієї книги «Кобзаря» в Черкасах.

Наприкінці ХІХ ст. під час упорядкування Шевченківської могили започатковано музейну Шевченкіану. У 1882 році канівський учитель Василь Гнилоширов повідомив у київській газеті «Заря» про запусіння могили поета. Царська влада забороняла давати лад могилі, тому дерев'яний хрест підгнів і впав у Дніпро. На народні кошти за проектом академіка архітектури Віктора Сичугова на заводі Термена був виготовлений чавунний хрест, оздоблений національним орнаментом з написом «Шевченко», але

його зразу заарештували за табличку зі словами Кобзаря: «Свою Україну любіть, / Любіть її...Во время люте / В останню тяжкую минуту / За неї Господа моліть», яку довелось зняти. Пам'ятник-хрест встановили у 1884 році та шалене протистояння з боку офіційної влади ніколи не припинялось. У травні 1923 року комнезамівці скинули величний хрест з могили³. Як пригадає свідок подій І. Дубинець, знятий і варварські розбитий хрест виглядав знущанням над Шевченком, на його місце встановили невелике погруддя поета роботи скульптора К. Терещенка. Знищена була скромна огорожа навколо могили, на якій залишали свою обітницю Батьку нації тисячі відомих і пересічних відвідувачів⁴. У 1924 році вчений М. Біляшівський перевіз залишки хреста до Києва, у 1989 році відреставровану пам'ятку встановили біля музею⁵.

Під час впорядкування могили у 1884 році неподалік побудували хату для її доглядача. В одній половині жив Іван Олексійович Ядловський, котрий півстоліття вірно охороняв Шевченкову могилу, помер під час Голодомору, похований на території заповідника. У другій – розташувалась Тарасова світлиця, створена Василем Степановичем Гнилосировим разом з членами Київської Старої Громади. Вона і стала першим народним музеєм поета. З усієї України люди передавали до Канева плахти, вінки, рушники, серед яких оберіг вишитий Лесею Українкою (нині зберігається в Національному музеї Т.Г. Шевченка в м. Києві). У 1888 році художник І.Ю. Рєпін виконав портрет Тараса Шевченка, канівський нотаріус Захарій Краковецький зі своєю родиною подарував ікону Нерукотворного Спаса з дарчим написом. Тоді ж В.С. Гнилосиров склав «Опис речей у хаті», де вказувались унікальні пам'ятки⁶. У 1930-і рр. з початком будівництва сучасного музею хату розібрали. Лише у 1991 році на звернення громадських діячів, зокрема, академіка НАН України П.Т. Тронька, за кошти Українського товариства охорони пам'яток історії та культури неподалік від могили І.О. Ядловського був відновлений перший народний музей Кобзаря. Відтворено кімнату охоронця Шевченкової могили, де зберігаються його меморіальні речі: мідний кухоль, лампадка, самовар, з якого пригощались чаєм відвідувачі, і серед них – Леся Українка, Ольга Кобилянська, Микола Лисенко, Володимир Винниченко, Іван Труш, Олександр Барвінський, Сергій Єфремов, Микола Біляшівський та багато інших.

Музеєфікація території Чернечої гори продовжилась за уряду Української держави, коли у червні 1918 року Рада Міністрів визнала могилу Тараса Шевченка національною власністю. У 1925 році урядовим рішенням УСРР було створено заповідник, у 1930-і рр. за проектом видатних архітекторів Василя Кричевського та Петра Костирка споруджено будівлю літературно-меморіального музею⁷, встановлено на могилі Кобзаря бронзовий пам'ятник скульптора Матвія Манізера, архітектора Євгена Левінсона. Заповідник постраждав у роки політичних репресій та гітлерівської окупації. У 1937 році за владними директивами були вилучені або знищені його цінні фонди, зокрема, «Кобзар» 1918 року із передмовою Б. Лепкого, картина

Їжакевича «Гайдамаччина». Репресовані були директор музею М. Стретович, інженер К. Дукальський, екскурсовод С. Деревко, головний бухгалтер Д. Стременецький. Майже повністю в роки другої світової війни знищено фонди та архів заповідника, перетвореного концтабір⁸.

У повоєнний період заповідник титанічними зусиллями його працівників відновив колекції, книгозбірню. Нині тут нараховується понад 20 тисяч унікальних пам'яток, серед яких меморіальні речі та офорти Тараса Шевченка, рідкісні видання його творів, високохудожні роботи українських та зарубіжних митців, шедеври народної художньої творчості, цінні архівні документи, фото- і кіноматеріали, аудіо- та відеозаписи знаменитих бандуристів і кобзарів. Раритетними є рукописні збірки поезії Кобзаря. Одна з них обсягом 160 сторінок з автографом «Пер. В.К.» датована 1904 роком до музею потрапила у 1965 році від мешканця селища Бабинець на Київщині І.Д. Філоненка, який знайшов зошит між корінням дуба під час прогулянки біля колишнього маєтку пана Запольського. Інший рукопис на 735 сторінках, теж без зазначення автора, відтворює унікальний «Кобзар» 1867 року⁹.

11 жовтня 1994 року заповіднику надано статус національного, але від цього не зменшується проблем у колективу закладу. Не однозначно сприймається реставрація музею 2010 року, де прагнення відійти від «травіальностей» всупереч музейній специфіці знищило образ і душу людини, дух і атмосферу часу та, власне, саму автентичну, меморіальну пам'ятку. Аж ніяк не заперечуючи, використання новітніх технологій у музейній практиці, зауважимо, що вони мають лише підсилити сприйняття відвідувачем експозиції, а не заглушити її. На часі вирішення питань щодо винесення із лівобережних охоронних зон заповідника промислових об'єктів, включення до складу заповідника пам'ятки історії та природи «Михайлова Гора» (садиба Михайла Максимовича) і меморіальної дороги в селі Прохорівка Канівського району Черкаської області, але основною, незворотною стратегією має стати відновлення самої будівлі музею у первозданному задумі його талановитих авторів В. Кричевського та П. Костирка. Народна пам'ять про Т. Шевченка та сила його пророчого слова мають відлунюватись у конкретних справах із відстоювання незалежності та соборності України, як відгукнулось серце українського патріота, Героя України (2007) Олексі Гірника. На місці його самоспалення біля могили Шевченка встановлено пам'ятний знак.

З метою збереження Шевченківських меморіальних місць у 1992 році на Звенигородщині Черкаської області був створений Державний історико-культурний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка», який включає 43 об'єкти та пам'ятки культурної спадщини України. У 2006 році йому надано статус національного. Заповідник поєднав села Моринці, Шевченкове (Керелівка), Будище, Вільшану, де пройшли дитячі роки Тараса Григоровича¹⁰. У Моринцях – місці народження Тараса, діє музейний комплекс, до якого входять відтворена хата діда Якіма, господарські приміщення кінця ХІХ ст., капличка святого Тарасія. Після смерті Шевченка у Керелівку приїздило багато людей, які у звичайному зошиті залишали свої побажання,

зокрема, відкрити музей на батьківській садибі поета. У 1939 році літературно-меморіальний музей, архітектура будівлі якого нагадує форму тризуба, зустрів своїх відвідувачів. Відтворена за малюнком Шевченка хата батьків, збереглась хата дяка XVIII ст., могили матері та батька поета¹¹. У Будищах збережено літній маєток Енгельгардта, вітряк та ростуть три тисячолітні дуби. Не дійшов до наших часів поміщицький маєток у Вільшані – звідси Шевченко вирушив у світи.

Унікальний заклад діє з 1989 року у Черкасах – музей однієї книги «Кобзаря» Т.Г. Шевченка. Знаходиться він у будинку братів Цибульських (нині вул. Хрещатик та Байди-Вишневецького), де у 1859 року проживав Т. Шевченко. Встановити місце розташування будинку засновникам музею, зокрема нинішньому директору, нащадку родини Шевченків Ользі Михайлівні Шарапі, допомогли старі листівки з рекламними щитами та спогади краєзнавця і фольклориста С.С. Нехорошева¹². У музеї містяться раритетні видання «Кобзаря», простежено еволюцію ілюстрування шевченківських творів, а також майже 40 «Кобзарів» у перекладах мовами народів світу¹³. У фондах музею – велике зібрання шевченківських листівок, значків, медалей, плакатів, сформовано колекцію портретної шевченкіани, яка налічує понад 90 робіт кінця XIX – початку XX ст., виконаних знаними і невідомими, маститими та народними художниками. Щорічно у шевченківській вітальні співробітники влаштовують виставку «Черкаські художники у вінок шани Кобзареві». Музей заснував власний номерний почесний знак «За благодійність», виготовлений зі срібла та емалі з позолотою, яким нагороджуються спонсори за вагомий внесок у розвиток української культури, розбудову музейної справи, примноження й збереження раритетів музею «Кобзаря» Тараса Шевченка¹⁴. Науковці музею підготували й видали каталог шевченківських видань з фондової колекції, яка налічує понад 700 позицій, альбом екслібрисів, каталог скульптурної шевченкіани¹⁵.

Ще одним потужним центром вшанування пам'яті Тараса Шевченка є Київ, з яким тісно пов'язане життя і діяльність Кобзаря. Місто має свою історію музейної Шевченкіани. На жаль, не всі будівлі, де перебував Тарас Григорович, збереглися. Вдалося відновити церкву Різдва Христового на Подолі, де зупинявся кортеж із труною Кобзаря. Ім'я Т. Шевченка імперська влада намагалася стерти з пам'яті народу, а радянська – спекулятивно використовувала. Після встановлення більшовицької влади, у 1920 році день 11 березня у Києві був оголошений всенародним святом та вихідним. Спеціальною комісією передбачалась низка заходів, серед них Шевченківська виставка у будинку комерційного банку (нині – Хрещатик, 10), яка тривала до 1 квітня. Плакат для виставки підготував уже важко хворий тоді Г. Нарбут. На ній демонструвались 50 видань «Кобзаря», особисті речі Шевченка та меблі Куліша, на яких сидів поет. Шевченкознавець В. Міяковський охарактеризував її дуже скромною, не були представлені мистецькі твори Тараса Шевченка, але вона стала культурною подією у місті. Після закриття виставки доля експонатів залишилась невідомою¹⁶.

В історичному центрі Києва, неподалік головного корпусу Київського національного університету імені Тараса Шевченка у 1948 році з ініціативи відомих діячів української культури М. Бажана та П. Тичини у будинку, що належав родині відомих українських промисловців та меценатів Терещенків і є пам'яткою архітектури XIX ст., розмістився Національний музей Тараса Шевченка. За роки свого існування заклад із колекцією понад 80 тис. одиниць зберігання, унікальною бібліотекою раритетних видань XVIII–XIX ст., став однією з найвизначніших духовних скарбниць України. Історія його колекцій пов'язана із Галереєю картин Т. Г. Шевченка, створеної у 1933 році на базі Всеукраїнського літературного музею в Харкові, матеріалами Республіканської ювілейної виставки 1939 року, що проходила в Києві, в Маріїнському палаці. Навесні 1941 року було створено Центральний державний музей Т.Г. Шевченка. З початком другої світової війни основні фонди музею, доля частини з них є надто драматичною, було евакуйовано до Новосибірська. У післявоєнний час музей відкрився для відвідувачів 24 квітня 1949 року¹⁷. Упродовж усіх років національний заклад плідно працює, виступає авторитетним науково-методичним центром вивчення, популяризації та зберігання творів Тараса Григоровича Шевченка. Із понад 800 оригінальних малярських робіт художника, найбільша колекція зберігається у Національному музеї Тараса Шевченка. Прикро говорити про результати останніх змін у музеї. Хоч він і отримав вперше систему кондиціонування, але відвідувач втратив задушевність у спілкуванні з Генієм, навіть не вціліла шовковиця у дворі музею – її саджанець привезли з Казахстану, з Форту Шевченка. Не зрозуміло, що завадило керівництву скористатися світовим досвідом: спершу зібрати музейників, науковців, діячів культури і обговорити концепцію реекспозиції.

Філією Національного музею Тараса Шевченка є Літературно-меморіальний будинок-музей Тараса Шевченка, розміщений в диво збереженому дерев'яному будинку з мансардою 1835 року в колишньому провулку «Козине болото» (нині провулок Шевченка). Тарас Григорович проживав в ньому з весни 1846 року до свого арешту – 5 квітня 1847 року разом із друзями: художником Михайлом Сажиним та поетом Олександром Афанасьєвим-Чужбинським¹⁸. Для Шевченка це був доволі насичений творчістю і суспільною діяльністю період. У 1920-х рр., завдячуючи В. Кричевському, Ф. Ернсту, В. Міяковському, до будинку була прикута увага науковців та пам'яткознавців, його передали у відання Всеукраїнської академії наук, і у 1928 році відкрили музей¹⁹. Хоч частина меморіальних речей перед війною були вивезені до Новосибірська, музей був пограбований гітлерівцями у жовтні 1943 року. Вивезені 3 скрині та 8 ящиків цінних пам'яток були знищені у Познані під час бомбардування. Частину експонатів вдалось на той час директору музею Андрію Терещенку вивезти до Львова, потім до США. У 2006 р. вони повернулись в Україну. У січні 1944 року музей відновив роботу, але у післявоєнний час експозиція була бідною і недосконалою²⁰. У 1966 році музей став філією Державного музею Т.Г. Шевченка,

де зберігалось близько 200 особистих речей Шевченка, особливу цінність мають офорти, автографи, фотознімки, першодруки творів поета, його малярське приладдя²¹. В саду біля будинку в 1946 році встановлено погруддя Поета роботи скульптора Г. Петрушевича, збережено двохсотлітню шовковицю, сучасницю Шевченка²². Унікальна атмосфера високої шани до Кобзаря, майстерно створена колективом музею, гармонійно співіснує із виручючим Майданом Незалежності.

Меморіальний будинок-музей Т.Г. Шевченка на Пріорці, як його називають кияни «Хата на Пріорці» теж входить до Національного музею Тараса Шевченка. На міській околиці поет облюбував собі білу хатину у садку Варвари Пашковської і жив тут два тижні у серпні 1859 року. Це засвідчує меморіальна плита з барельєфом та написом, що збереглись до нашого часу, як і 400-літній Тарасовий дуб. На місці хати був споруджений будинок, де у 1989 році відкрили самобутній музей, відтворено соціо-культурне середовище сер. XIX ст. Співробітники музею шевченківську експозицію доповнили краєзнавчим матеріалом про історію і людей Пріорки, активно залучають школярів до вивчення поезії Шевченка, проводять виставки дитячих малюнків на шевченківську тематику, різдвяних та великодніх листівок, розробили оригінальні екскурсії для відвідувачів з вадами зору.

На Київщині у складі Яготинського державного історичного музею на правах відділу діє Музей «Флігель Тараса Шевченка». Дерев'яний будинок належав князю М.Г. Репніну, був готелем для гостей. В ньому зупинявся Тарас Шевченко під час перебування в Яготині у 1843, 1845, 1859 роках, працював, спілкувався з місцевою інтелігенцією. Його рукою були розписані стіни флігеля. Розпис залишився лише на світлинах, під час другої світової війни флігель був дуже пошкоджений²³. У повоєнний час зусиллями О.С. Непорожного, який на той час був директором Яготинського державного історичного музею, будівлю було відновлено. У 2003 році в ньому започатковано музей, названий в народі «Флігель Шевченка». У залах відтворено побут місцевої знаті середини XIX ст., обстановку, в якій жив і творив поет. У залі «Кабінет» представлено стіл, за яким працював Шевченко, його книги. Музей є центром проведення Шевченківських свят у місті, організатором виставок місцевих митців, зустрічей з молоддю, де у дискусіях про дружні стосунки Шевченка і Варвари Репніної піднімаються питання морально-етичних цінностей.

Оригінальним закладом у складі Національного історико-культурного й етнографічного заповідника «Переяслав-Хмельницький» є Музей «Заповіту» Т.Г. Шевченка, який було відкрито 18 квітня 2008 року в реконструйованому будинку 1820 року, який належав другуві поета, переяславському лікарю А.О. Козачковському. У ньому в ніч на 25 грудня 1845 року Тарас Григорович написав свій безсмертний «Заповіт»²⁴. Експозиція розкриває історію краю, представлені меморіальні кімнати: вітальня, де поет читав друзям свої вірші, співав під акомпанемент роялю, кімната для гостей, в якій жив Т.Г. Шевченко, бібліотека та кабінет лікаря А.О. Козачковського, відтворено

інтер'єри кімнат першої половини ХІХ ст., коло спілкування Т.Г. Шевченка з переяславцями, розповідається про «Переяславську осінь Кобзаря» – період справжнього творчого злету митця. На садибі збереглися дві сплетені акації, посаджені Шевченком разом з господарем на знак щирої дружби. Музейники проводять значну роботу із залучення до музейних заходів молоді, розробляються тематичні екскурсії, проводяться літературні конкурси.

Особливе місце серед шевченківських збірок займають приватні колекції. Ця традиція була закладена ще у другій половині ХІХ ст., коли літературна й мистецька спадщина Т.Г. Шевченка зберігалася в приватних збірках С. Боткіна, А. Прахова, Л. Жемчужникова, М. Костомарова, братів Лазаревських, А. Козачковського, В. Коховського, М. Микешина, Д. Мордовця. Та найбільше зібрання про Кобзаря належало В.В. Тарновському (молодшому), що нараховувало 758 пам'яток, і склало основу Музею українських старожитностей імені В.В. Тарновського²⁵. На Чернігівщині формування шевченківських колекцій пов'язано з місцями перебування Шевченка в краю, зокрема, у Національному заповіднику «Качанівка», де частина експозиції присвячена Тарасу Григоровичу. Безцінну колекцію В.В. Тарновського описали Борис та Марія Грінченки, згодом за підтримки дослідників О. Лазаревського та М. Біляшівського видали каталоги колекції, яку представили взимку 1911 року на виставці до 50-річчя смерті Т. Г. Шевченка. На ній експонувались рукописи, альбоми, малюнки, зібрання портретів митця. Серед раритетів музею – два автографи Т.Г. Шевченка: в альбомі «Качанівка» і на «Кобзарі», подарованому Г. Честахівському²⁶. На жаль, як не намагалися відстояти музейну збірку співробітники закладу, частково зібрання було розпорошене між музеями та науковими установами Києва. Нині колекція зберігається у Чернігівському історичному музеї імені В.В. Тарновського.

В Україні традиція збирання Шевченкіани продовжили колекціонери Михайло Гачинський, Ярослав Гомза, Сергій Пасюк, Петро Прокопів, Антон Бурлачук, Петро Арсенич, Олексій Шереметьєв. Із сучасних колекцій необхідно виділити зібрання Володимира Макаровича Яцюка – музейника, мистецтвознавця, поета, колекціонера, який у 2012 році передчасно пішов із життя. Він з 1976 року працював у Національному музеї Тараса Шевченка, автор багатьох шевченкознавчих книг і статей, зокрема, «Малярство і графіка Тараса Шевченка: спостереження, інтерпретації», «Віч-на-віч із Шевченком. Іконографія 1838–1861 рр.», «Таїна Шевченкових світлин», «Шевченківська листівка як пам'ятка історії та культури. 1890–1940» (описано понад 1300 унікальних листівок). Дослідник уточнив дати, місця створення і техніку виконання багатьох малюнків Шевченка, зібрав найбільшу колекцію старих поштових карток шевченківської тематики з України, Австралії, Аргентини, Італії, Канади, Німеччини, Польщі, Росії, Японії. Це фотографічні та художні портрети поета, репродукції його малярських творів, ілюстрації різних митців до віршів і поем Шевченка, композиції з текстами самих віршів тощо. Колекціонер зібрав біля 800 жетонів, знаків і медалей

шевченківської тематики, постійно поповнював колекцію зображень Шевченка в малій пластиці. Виставки із його зібрань неодноразово проходили у Національному музеї Тараса Шевченка і викликали жвавий інтерес у широкого загалу. Як музейник-експозиціонер він був співавтором експозицій Меморіального музею-гауптвахти в Оренбурзі та Національного історико-культурного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка» на Черкащині²⁷.

У Волинському краєзнавчому музеї з 2007 року поважне місце займає меморіальна експозиція «Шевченківська світлиця Миколи Куделі» – культурно-освітнього та громадського діяча. Збирач Шевченкіани пройшов складне життя: у 1932 році вступив у ОУН, був політичним в'язнем польської та радянської тюрем, свідком трагічних подій розстрілу в'язнів Луцької тюрми 23 червня 1941 року. Унікальний домашній музей «Поетова світлиця в селянській хаті» започаткований у 1930-і рр. і був куточком Шевченкового слова на Волині. На жаль, під час другої світової війни перша колекція була втрачена, залишився тільки «Кобзар» 1917 року, який Миколі Куделі подарувала мама і він проніс його крізь усе життя²⁸. Повернувшись у 1956 році з Колими, він продовжив збирати Шевченкіану. У його колекції – 168 «Кобзарів», кожен зі своєю історією. Один із них з трагічною долею: його носив у нагрудній кишені вояк УПА Степан Сверіпа, але ворожа куля влучила у книгу та серце юнака. Розстріляного «Кобзаря» передала М. Куделі мати Степана. До збірки ввійшли речі, присвячені життю та творчості Т.Г. Шевченка, його твори, марки (понад 70 одиниць), поштові листівки, конверти, календарі, медальйони, колекція значків. Зібрана колекціонером книгозбірня нараховує майже 700 видань шевченківської тематики. У 1995 року засновано обласну премію імені Миколи Куделі. 29 червня 2004 року відомого волинянина не стало, але «Шевченківська світлиця Миколи Куделі», яка налічує понад 8 тисяч експонатів²⁹, гостинно приймає усіх спраглих шевченкового слова.

Широко відомою в Україні є колекція «Тарасів дім» Т. Максим'юка в Одесі. У рекомендаціях парламентських слухань зазначалось про створення у місті Одесі українського культурологічного музейно-виставкового центру «Тарасів дім», присвяченого Тарасу Шевченку, на основі колекції українки Тараса Максим'юка. Колекція листівок, що умовно називається «Україна. Шевченко. Його попередники і послідовники» збиралась із 1960-х рр. Найстаріша листівка збірки датована 1897 роком. Це портрети Шевченка, види його могили, будинок поета. Цікава листівка з написом «Жертвуйте на пам'ятник Тарасу Шевченку в Києві!», видана в Парижі; портрет поета, намальований І. Крамським, надрукований у вигляді листівки емігрантом в Токіо. Одеська листівка 1909 року із зображенням етнографічної карти України – серія «Карти земель українського народу»³⁰.

Упродовж останніх десятиліть збирає Шевченкіану Володимир Портянко, виходець із села Селище на Черкащині, неподалік Моринців. Збірка розпочалась із батьківського, фронтового «Кобзаря», виданого у Кракові 1940 року та розрослась до понад 600 книжок Шевченка та про нього, 100 з

яких – «Кобзарі». Твори Тараса Григоровича 29 мовами народів світу, зокрема є «Кобзарі» німецькою, англійською, французькою, грецькою, словацькою, іспанською. Окрім цього, він ініціював відкриття літературно-художніх музеїв Кобзаря у Вінницькій школі № 25, Київському військовому лицей імені Івана Богуна, Військовому інституті телекомунікацій та інформатизації у Києві та Донецькій обласній бібліотеці³¹.

Серед громадських музеїв у 2004 році відкрилась кімната-музей Тараса Шевченка у Львівському Палаці мистецтв, 2006 року вона отримала статус народного музею. Ініціаторами його створення стали львівські художники, які впродовж 1997–2003 рр. мандрували шляхами Тараса Шевченка в Україні, Литві (Вільнюс), Росії (Петербург), Казахстані. Повернувшись, вони звітували своїми роботами на щорічних виставках «Свою Україну любіть...» у Львові та Каневі. У поїздках взяли участь 26 художників, створено понад 100 полотен. Цінною в експозиції є ікона з Шевченківського краю «Христос – недремне око» та оригінальний кролевецький рушник XIX ст., передані художником Т. Лозинським. У музеї зібрано колекцію «Кобзарів», подарованих відвідувачами³². Привертають увагу медалі, значки, марки шевченківської тематики. На основі поїздок Шевченківськими місцями створено велику фототеку та відеофільм.

Останні 8 років у березневі дні народні майстри Вінниччини в обласному Центрі народної творчості проводять виставку «Шевченко в народному мистецтві». У Світлиці Центру впродовж цих років взяли участь понад 150 майстрів, роботи яких засвідчують щире шану Кобзареві, глибоке осмислення пророчого Шевченкового слова, продовження українських традицій у сучасному самобутньому вираженні. Високий образ Тараса Шевченка присутній у працях В. Наконечного, В. Слободянюка, Ф. Панчука, Л. Сорочинської, Т. Філь та інших³³. Присвячений Тарасу Шевченку творчий доробок культурно-мистецької інтелігенції України є не лише проявом глибокої поваги до Кобзаря, але естетичним засобом впливу на суспільну свідомість громадськості, виховання у молоді почуття патріотизму.

Переосмислення на початку XXI ст. постаті Т.Г. Шевченка у світовому контексті формує нові підходи в самоусвідомленні української нації. Будитель українського народу високо підніс його силу духу, розбурхав пам'ять про героїчну боротьбу славних предків, пророче застеріг не відступатись від битви за Україну, засвідчив неповторність і самобутність української культури, неспростовно підтвердив її світовий зміст. Впродовж століть українці, зв'язуючи морально-духовні орієнтири із племенистим Шевченковим словом, шанобливо бережуть пам'ять про Кобзаря. Із другої половини XIX ст. почала складатись музейна Шевченкіани України. Незважаючи на часи заборон та викривлень в увічненні пам'яті українського Пророка, накопичено доволі потужний пласт історико-культурного надбання про Т.Г. Шевченка. На сьогодні сформувалась різнобарвна система збереження шевченківських колекцій, до якої входять національні, державні, відомчі, громадські музеї навчальних закладів, творчих організацій, міських

та сільських громад, приватні колекції. Загальною рисою діяльності музейних установ у напрямі шевченкознавства є їх багатогранність: від збереження історичної пам'яті до ствердження національної гідності та самоусвідомлення українцями своєї ідентичності.

-
1. *Романюк Я., Харитон В., Чабан В.* Пам'яттю серця зігріті. – Снятин, 2004. – С. 7.
  2. *Ліховий І.* Неювілейні проблеми музеєфікації // Електронний ресурс: www.slovoprosivity.org
  3. *Ліховий І.* Світло з Тарасової гори // Шевченкіана. Бібліотека «Слова Просвіти». Кн. 5. – К., 2011. – С. 114–117.
  4. *Дубинець І.* Як знищено хрест на могилі Т.Г. Шевченка (спогади) // Шевченкіана. Бібліотека «Слова Просвіти». Кн. 5. – К., 2011. – С. 104–105.
  5. *Костенко С.* Канівська святиня у спогадах Олекси Кобця // Пам'ятки України. – 2014. – № 1. – С. 54.
  6. *Ліховий І.* Світло з Тарасової гори // Шевченкіана. Бібліотека «Слова Просвіти». Кн. 5. – К., 2011. – С. 136–137.
  7. *Данилов Я.М.* Канівський державний музей-заповідник «Могила Т.Г. Шевченка» // Шевченківський словник. Т. 1. – К., 1978. – С. 275 – 276.
  8. *Ліховий І.* Світло з Тарасової гори // Шевченкіана. Бібліотека «Слова Просвіти». Кн. 5. – К., 2011. – С. 143.
  9. *Ліховий І.* Світло з Тарасової гори // Шевченкіана. Бібліотека «Слова Просвіти». Кн. 5. – К., 2011. – С. 132–133.
  10. Шевченків край: фотопутівник. – К., 1989. – С. 19–21.
  11. Шевченківські місця України. – К., 1957. – С. 6–8.
  12. *Шарапа О.М., Мельниченко В.М.* З «Кобзарем» у серці. – Черкаси, 2013. – С. 146–147.
  13. *Мельниченко В.М.* В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля... // З «Кобзарем» у серці. – Черкаси, 20013. – С. 6–8.
  14. Там само. – С. 22–32.
  15. Там само. – С. 157–159.
  16. *Федорук О.* Шевченківська виставка 1920 року в Києві: до історії двох світлин // Пам'ятки України. – 2014. – № 1. – С. 56–59.
  17. *Дорошенко К.П.* Державний музей Т.Г. Шевченка // Шевченківський словник. Т. 1. – К., 1978. – С. 187–188.
  18. *Орлова Н.* Оселя на Козиному болоті // Пам'ятки України. – 2014. – № 1. – С. 24.
  19. Літературно-меморіальний будинок-музей Тараса Шевченка / автор-упорядник О. Шевченко. – К., 2003. – С. 16.
  20. *Орлова Н.* Оселя на Козиному болоті // Пам'ятки України. – 2014. – № 1. – С. 28–29.
  21. Літературно-меморіальний будинок-музей Тараса Шевченка / автор-упорядник О. Шевченко. – К., 2003. – С. 20–25.
  22. *Гайдучок М.М.* Літературно-меморіальний будинок-музей Т.Г. Шевченка // Шевченківський словник. Т. 1. – К., 1978. – С. 366.
  23. Яготин // Шевченківські місця України. – К., 1957. – С. 39–43.
  24. Переяслав-Хмельницький // Шевченківські місця України. – К., 1957. – С. 48–51.
  25. Музей української старовини // Шевченківський словник. Т. 2. – К., 1978. – С. 12.

26. *Сарбей В.* Музейна і архівна шевченкіана В. В. Тарновського // Збірник праць XVI наукової шевченківської конференції. – К., 1969.
27. *Портяк В.* Володимир Яцюк // Електронний ресурс: www.slovoprosvity.org
28. *Філонюк М.* Меморіальна експозиція «Шевченківська світлиця Миколи Куделі» у Волинському краєзнавчому музеї / Марія Філонюк // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. – Луцьк, 2009. – Вип.4. – С. 155–157.
29. Там само. – С. 157–158.
30. Науковий архів Національної спілки краєзнавців України.
31. *Лубчак В.* Шевченкіана Володимира Портянка // День. – 2013. – № 42.
32. Музей Т. Шевченка у Львові // Електронний ресурс: www.kobzarmuzeum.org.ua
33. *Цвігун Т.* Шевченко в народному мистецтві // Світлиця. – 2014. – Спеціальний випуск. – С. 1–8.

О.В. Жукова
(м. Харків)

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ПОСТАТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА В КУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ СЛОБОЖАНЩИНИ ЧЕРЕЗ МУЗЕЇФІКАЦІЮ ІСТОРИКО-МЕМОРІАЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ

На сьогодні в Україні існує значна кількість нерухомих об'єктів, що мають меморіальну цінність, пов'язану з Тарасом Шевченком, який відвідував їх під час своїх подорожей Україною. Але у свідомості більшості українців постать Шевченко асоціюється з Каневом, Черкащиною загалом, рідше – з Києвом і Київщиною. Мало хто з пересічних громадян знає, що й на Слобожанщині є куточки, пов'язані з життям та діяльністю Кобзаря. Ці об'єкти збереглися на території сьогоднішньої Сумської області. Адже Сумщина – це єдиний куточок Слобожанщини, де побував Шевченко. І представлені вони як окремими пам'ятками садибного будівництва, так і комплексним історико-культурним середовищем.

В селі Лифине Лебединського району збереглася садиба Хрущових, в якій у червні 1859 року гостював Т.Г. Шевченко¹. На сьогодні пам'ятка – цілий садибний комплекс, який сформувався протягом десятиліть, відображаючи культуру та побут поміщиків другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Ще в Москві поет зустрівся з поміщиком Д. Хрущовим, ліберальним громадським діячем, прихильником селянської реформи. Хрущов запросив поета до себе в гості на Лебединщину, де в селищі Лифине він побудував садибу на пагорбі над ставком.

Головною спорудою садиби був великий дерев'яний будинок, зведений на цегляному фундаменті. Навпроти нього розташувався флігель – типова слобожанський хата на дві половини. На захід знаходився господарський двір з дерев'яними службами, сараями, стайнями. З іншого боку від поміщицького будинку, на схилі пагорба, який спускався до ставка, був розбитий фруктовий сад. Його центральна алея вела до дерев'яного мосту. Подружжя Хрущова жили в садибі тільки влітку².

Навколишні пейзажі – любовно виплеканий сад «на чотирьох ставках, серед гір, покритих віковими дубами ... з теплими, ґрунтовими сараями і молоді плодіві плантації, майже в півтори тисячі пнів»³ справили на поета враження – тут він створив кілька пейзажних малюнків: чарівні куточки з деревами, частина садиби з дубом, етюд «Дуб».

У Хрущових Шевченко провів кілька днів (6–9 червня). Проживав він не в панському будинку, а в маленькій хатинці з солом'яною стріхою у садівника Миколи Денисенка. Тут він написав вірш «Ой по горі ромен цвіте», зустрічався зі своїми лебединськими шанувальниками – братами Залеськими й художником Мантейфелем. Разом вони варили кашу на хуторі Нови⁴.

До наших часів садибний комплекс дійшов у зміненому вигляді, оскільки його було перебудовано у 1886 році: на господарському подвір'ї звели двоповерхову казарму для працівників економії, одночасно побудували цегляні стайні, млин і комору для зерна. Дерев'яний поміщицький будинок обклали цеглою, поруч звели флігель. На даху будинку з'явилися надбудови – башти і люкарни, таким чином будівля набула риси французького неоренесансу. Спочатку фасади були двобарвними: рожевий фон з білими деталями. Прямокутний у плані, витягнутий в меридіональному напрямку, будинок мав дивно цікаву і красиву архітектуру, багате зовнішнє обрамлення: фігурна цегляна кладка, з боку саду – шестиколонний портик з витонченими колонами. Характерною особливістю є великі прорізи вікон з вишуканим обрамленням ліпниною. Тож на сьогодні садиба Хрущових цікава не лише як пам'ятка історії, але й як пам'ятка архітектури. Розбудова садибного комплексу продовжилася в 1893 році, коли в північно – західному куті парадного двору, на краю пагорба, був побудований цегляний винний льох з баштами на даху. Споруда виконана в стилі неоренесансу й нагадує міні-замок.

Після 1917 року садиба Хрущова була націоналізована і в 1927 році тут було створено одну з перших на Сумщині комун – «Новий Світ». Можливо, саме завдяки новому пристосуванню, колишній поміщицький комплекс не був зруйнований, як сотні інших.

У 1964 році в будинку, де колись кілька днів жив Кобзар, була відкрита музейна кімната, а на фасаді встановлено меморіальну дошку⁵. У створенні цього музею брав активну участь колектив художньої майстерні м. Лебедина.

На сьогодні пам'ятка історії та садибної архітектури знаходиться в аварійному стані. Від будинку, де колись жив Шевченко, залишилися лише стіни. Зруйновано і колишні стайні. Що ж до інших споруд садиби, то оскільки двоповерхова будівля керуючого в роки радянської влади використовувалося під школу, а в одному з флігелів був облаштований фельдшерський пункт – то вони до сьогодні найбільш цілісно збереглися.

Сам же поміщицький будинок протягом ХХ ст. зазнав деяких архітектурних змін: закладена лоджія в південному фасаді, з'явилися додаткові опори на східній терасі, пробиті деякі нові двері і закладені початкові,

знищено частину декору в інтер'єрі, в тому числі різьблені двері, кахельні каміни і печі. У наш час будинок знаходиться в аварійному стані, який погіршується з кожним роком.

Наступним об'єктом, який відвідав Шевченко в червні 1859 року, перебуваючи на Лебединщині, стало село Межиріч. Над селом, біля підніжжя плато високого правого берегу річки Псел, зберігся великий кам'яний храм. Це – Успенський собор, закладений в 1759 році на замовлення і на кошти місцевого уродженця Л. Білоуса, архімандрита Києво-Печерської лаври, як соборний храм сотенного містечка Межиріч. Споруджений в рідкісному храмовому стилі, притаманному Слобожанщині, собор є цінною пам'яткою української архітектури епохи бароко. Успенський собор, що підноситься над селом, є центром того історико-культурного середовища, яке сприймав Т. Г. Шевченко при відвідуванні села.

З Лифиною Тарас Григорович виїжджав до Лебедин, де гостював у братів Залеських⁶.

У середині XIX ст. архітектурною домінантою Лебедин був білокам'яний Успенський собор, побудований в кінці XVIII ст., який був найбільшим храмом в Харківській губернії. Серед тих архітектурних споруд, що в середині XIX ст. формували архітектурне середовище Лебедин, і які, звісно, міг бачити Т.Г. Шевченко – Вознесенський собор та Воскресенська церква. Вознесенський собор у Лебедині був побудований в 1858 р. на місці однойменного дерев'яного храму, відомого ще з 1692 року. Новий цегляний храм зробили кубічним, чотиристовпним, з напівкруглою вівтарною апсидою. Над входом розташована дзвіниця. В архітектурі цієї споруди класицизм і бароко добре поєднуються з місцевим колоритом.

Воскресенська церква в Лебедині – рідкісний на території Слобожанщини збережений з XVIII ст. дерев'яний храм, хоч і багаторазово перебудований. Спочатку був п'ятизрубним, хрестовий в плані, п'ятиглавий. Зовні обшитий вертикально поставленими дошками. У 1930-х рр. церква була закрита, дзвони скинуті, дзвіниця зруйнована, іконостас спалений. І лише останнім часом почалася реставрація цього храму.

До наших часів збереглася садиба братів Залеських, де зупинявся Т.Г. Шевченко по приїзді в Лебедин. Це невеликий одноповерховий будинок – все що залишилось від скромного садибного комплексу братів Залеських. До кінця XX в. тут розміщувався музей. Зараз будівля пустує, потрібна реставрація.

Отже, можна констатувати, що на Слобожанщині теж є місця, які «пам'ятають» Т.Г. Шевченка, представлені як елементами пам'яток садибного будівництва, так і цілісним історико-культурним середовищем. Як не дивно, але садиби, що не лише дійшли до незалежності України, але й пов'язані з такою видатною особистістю, як Т.Г. Шевченко, сьогодні руйнуються більше, ніж коли-небудь. І масштаби цієї руйнації збільшуються з кожним роком. Проблема збереження та популяризації таких пам'яток здатна вирішувати музеєфікація, яка не лише впливає на технічний стан

об'єктів, а й залучає пам'ятки до сучасного культурологічного та музейно-туристичного простору.

На жаль, на сьогодні при музеєфікації пам'яті Шевченка перевага надається рухомим пам'яткам, представленим музейними колекціями. В тому числі, і в Сумському обласному краєзнавчому музеї, де 6 березня 2014 року відбулося відкриття експозиції «Т. Г. Шевченко і Сумщина»⁷.

Прикладом переваги музеєфікації рухомих пам'яток над нерухомими є й експозиції Лебединського художнього музею, де експонуються портрет подружжя Хрущових роботи невідомого художника середини XIX ст., картина приятеля поета Отто фон Мантейфеля «Поміщицький дворик».

Поза увагою музейників залишаються нерухомі пам'ятки – унікальні історико-культурні утворення, які здатні впливати на соціум, на світосприйняття, на формування почуттів прекрасного, патріотизму, поваги до власної культури й багато іншого. В культурологічному аспекті пам'ятка володіє історичною, науковою, естетичною та ще й меморіальною цінностями. Саме меморіальна цінність – тобто зв'язок з видатними особистостями чи подіями, є чи не найважливішою характеристикою нерухомих історико-культурних об'єктів, яка визначає їх суспільну значущість. Через усвідомлення меморіальної цінності ми наближаємось до внутрішнього світосприйняття тих видатних особистостей, з якими ця пам'ятка пов'язана⁸.

Прикро, що садибні комплекси, які історичною причетні до життя Кобзаря, в музейному просторі досі не задіяні. Тож для багатьох жителів Слобожанщини Т. Г. Шевченко так і залишається «постаттю з підручників». На той час як музеєфікація нерухомого меморіального історико-культурного середовища дозволяє повністю занурити сучасну людину до того середовища, в якому поет жив, творив, ходив, розкриваючи тим самим внутрішній світ Кобзаря, наближаючи нас до поета.

Порівняно з рухомими історико-культурними пам'ятками, що зберігаються в колекційних музеях, нерухомі пам'ятки володіють значно більшою історичною співпричетністю. У відношенні популяризації постаті Т.Г. Шевченко на Слобожанщині саме ця якість повинна використовуватись для зросту національної свідомості наших співгромадян. Її використання створює простір, в якому Шевченко – це не лише постать з музеїв, з книг – це реальна, жива людина, яка ходила поруч цими стежками, дихала цим повітрям, сиділа під цими деревами, споглядала ці ж самі пейзажі, що й ми зараз.

Розташування цих пам'яток майже поруч, на невеликій території Лебединського району лише сприяє процесам музеєфікації. Об'єднання історико-культурного середовища Лебедина, Межиріччя, садиби Залеських, садиби Хрущових в Лифиному створює певний «шевченківський» меморіальний простір, який здатний за допомогою музейних засобів не лише популяризувати постать Т.Г. Шевченко на Слобожанщині, а й перетворитися на цікавий притягальний музейно-туристичний об'єкт регіону.

В цілому, демонстрація «шевченківського» історико-культурного простору лише сприятиме усвідомленню свого взаємозв'язку з українською

культурою, процесам національної самоідентифікації Слобожанського регіону, з чим тут існує гостра проблема.

---

1. *Ерофеев И.* К вопросу о пребывании Т. Шевченко на Харьковщине // Червоний шлях. – 1930. – № 3. – С. 162.

2. *Ступак Ю.* Шевченко-художник на Сумщині // Ленінська правда. – 1968. – 10 березня. – С. 3.

3. Природа и население Слободской Украины. Харьковская губерния. – Харьков, 1918. – С. 312–313.

4. *Жур П.В.* Труды и дни Кобзаря. – Л., 1973. – С. 37–40.

5. *Комаров В. Т.Г.* Шевченко і Сумщина // День. – № 127. – 2010. – С. 6.

6. *Кравченко В.* Лебединские встречи Кобзаря // Шевченко и Сумщина. Тезисы докладов и сообщений научно-практической конференции, посвященной 175-летию со дня рождения Т.Г. Шевченко. – Сумы, 1989. – С. 125–130.

7. Експозиція «Т.Г. Шевченко і Сумщина» в Сумському обласному краєзнавчому музеї, присвячена 200-річчю від дня народження поета [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sumyinfo.com/society/3974>

8. *Жукова О.В.* Історико-культурні пам'ятки України як складний соціокультурний феномен // Вісник ХДАДМ. Зб. наук. Праць. – № 7. – Х., 2011. – С. 140–148.

О.М. Ісаєва
(м. Канів)

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ НА СТОРІНКАХ КНИГ ВРАЖЕНЬ ВІДВІДУВАЧІВ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО МЕМОРІАЛУ (1923–1941 рр.)

*Многостраждальная
Шевченкова могила: як
вона одбиває на собі
історію України.
Сергій Єфремов¹.*

Протягом десятиліть Тарасова гора у Каневі була місцем паломництва для тисяч шанувальників таланту великого Кобзаря. Сюди, на високу Могилу кожен приходив зі своїми радостями і болем, залишаючи записи на сторінках книг вражень. Перша така книга була заведена В.С. Гнилоциривим в Тарасовій світлиці 1897 року: «... Від першої Книги вражень, заведеної Гнилоциривим, народилися десятки інших. Їх ведуть шанувальники Кобзаря ось уже понад сто літ. Ці книги – найяскравіше свідчення невичерпної любові народу до Тараса Шевченка ...»².

Книги вражень відвідувачів Могили Т.Г. Шевченка зберігаються у фондах Шевченківського національного заповідника. На їх сторінках від-

билися тогочасні події і ставлення до них очевидців. Вони стали лакмусовим папірцем, за яким можна визначити настрої в тогочасному суспільстві, зокрема періоду від початку 1920-х років до липня 1941 року. Кожна з книг піддавалася ретельному обстеженню компетентними органами на предмет неблагонадійних висловів. Такі записи знищувались (хоч книги і були попередньо пронумеровані), сторінки і аркуші виривались. Незважаючи на це Книги вражень відвідувачів Тарасової могили є цінним джерелом для дослідження історії України ХХ ст.

Восени 1921 року в Україні розпочинається голод, перший за радянської влади. У березні 1922 року ВУЦВК ухвалив постанову про конфіскацію церковних цінностей у Фонд допомоги голодуючим Поволжжя. Фактично, голод 1921–1923 рр. став приводом для вилучення церковних цінностей і боротьби з церквою³. Антирелігійна компанія не оминула і Тарасову гору. Так, 22 квітня 1923 року Канівський районний з'їзд комітетів незаможних селян порушив клопотання перед центральними органами про «заміну» на Шевченковій могилі хреста погруддям, що насправді означало його демонтаж⁴. І вже 1 травня 1922 року хреста із могили Кобзаря було скинуто, а замість нього у липні цього ж року встановили чавунне погруддя роботи К. Терещенка. Такі дії влади обурили численних відвідувачів. Ось як описував Шевченкову могилу Сергій Єфремов: «...Мерзостьзапустенія й гидотности. Замість чудового простого хреста, що так пасував до наокожного ландшафта й далеко білів на фоні зелених дерев – чорний незграбний стовпець, а на йому паршивенький бюст, з якого видно саму шапку. ... доглядач сказав, що не було ще на могилі людини, якій би оце страховисько подобалось...»⁵ – запис від 26 квітня 1926 року.

Негативні відгуки щодо нового пам'ятника з'являються і на сторінках Книг вражень відвідувачів могили Тараса Шевченка (наводяться мовою оригіналу): «7/VI – 25 р. Не можливо без обурення миритися з фактом, що більшовицька влада зняла хрест з могили Шевченка. Цей намір «монополізувать» зробить з нього атеїста свідчить по те, що «товариші» ще не зріклися від засобів військового комунізму. Життя Шевченка було майже безперестанним стражданням і хрест, як сімвіл, свідчив про це. Хіба не можна було, не займаючи хреста, поставити на могилі пам'ятника, який був поставлений тут же в перші дні трауру всього українського народу по вмершому поетові...»⁶.

«28го-июля с.р. була я на могилі великого борця за волю і правду. Все мені дуже сподобалося. Одно тільки хіба: Не треба було ставити пам'ятника (знімає хреста). Все життя Шевченкове один безкінечний хрест. Так що він був більш-б правдоподібний (хрест) і Шевченко! ...Твоя землячка (з Америки) Оріся Ю.»⁷.

«Не варто було б руйнувать Хреста. Не варто було б з захопленням розбивать його молотами. Хрест теж є наша Святина бо він облитий кровію нашого велетня бо він теж був Сторожом на могилі борця правди. 15/II 26 року ...»⁸. Цей запис кілька разів перекреслений, але нижче вміщено відгук на нього: «Я теж з цим згоден. – правдиво товаришу... 26/V 26 р.»⁹.

«...дивуюсь, страшенно дивуюся, яка велика Україна, а пам'ятник Т.Г. Шевченка такий малий, здається і влада на Україні в руках робітників й селян, і чогось «воно» якто кажуть не зовсім зроблено як треба. Мабуть у Фінвідділі Харківському (Харків у той час – столиця України – *авт.*) гроші є тільки для постановки пам'ятників К. Марксу – В. І. Леніну ін., а для того щоб поставити справжній пам'ятник нашому українцеві нашому співцеві про лиху долю українського народу, не стало грошей ... Сором, Сором і Сором тобі Україно. Ні! Не тобі Україно, а твоїм недоучкам і переучкам ренегатам що носять зараз блискучі гудзики, і люблять так тебе моя Україно, і так за тебе розпинаються, що як би мали стільки сили та влади, скільки «Вони» не мають, то давно досі з тебе зняли б шкуру, або продали б тебе комусь в неволю за червінці, доляри, франки або стерлінги. Що їм до пошани свої[x] геніїв, що їм до того щоб їм збудувати пам'ятника аби їхні шлунки були повні ... Поділля»¹⁰. Автор не зазначив дати, орієнтовно, 20–23 червня 1927 року.

Аналізуючи записи цього періоду, можна сказати, що відвідувачі могили Тараса Шевченка повністю довіряли аркушам Книги вражень свої думки і переживання, настрої і вподобання, політичні погляди та точку зору на ті чи інші події, що відбувалися в державі. У більшості випадків, думки висловлювалися вільно, без «казенщини» та хвалебних слів на адресу влади. Досить часто на сторінках цих книг виникали дискусії – кожен намагався відстояти свою точку зору. Деякі дописувачі різко критикували нову владу, чим самим спростовуючи міфи про «вільне і щасливе» життя в Радянській Україні: «Як тяжко, як важко тепер жить на світі / В цім пеклі в проклятій цій мглі, / В той час, коли наше село оповите / В темряви гидкі пазурі / Жид кожен нікчемний з селянства сміється, ... / З селян же нещасних, аж кров з потом ллється / Ой тяжко так жить глядячи. / Українець»¹¹; «Любий тату України! / ти спиш в домовині / Твої кістки вже спочили / В глибокій могилі / А я бідний, безталанний / Може й тяжко плачу / Всі на мене гуртом взялись / Я й світу не бачу / А за віщо й сам не знаю / Хіба за ті сльози, / Що вилив я за Вкраїну / За ті верби лози. / Та за тими селянами / Що кривдою збиті / І сковані темнотою / Й темрявою вкриті / Вони обідрані і голі / Сліпі, голодні і німі / Ніякої не мають долі / Вони ще й досі у ярмі / А ще й досвітку немає... 13/VI 27 р.»¹².

Трапляються і некоректні, грубі вислови, як от: «Вся петлюрівська і інша погань яка ішла проти Влади робітників і селян, яка прикривалась іменем Шевченка тримаючи владу в своїх руках, вона руйнувала Могили, не дбала про те, щоб її превести в належний вигляд і тіки дякуючи робітничо-селянській владі яка провела повне національне розкріпчення трудящого люду вона і звернула увагу на преведення в належний вигляд могили Шевченка, садочок в гарнім вигляді, могили гарно оброблена, обгорожена. Видко скрізь дбайливе око Радвлади...»¹³. Поверх цього запису два коментарі: «Брешеш запроданець жидівський!!!», «Брешеш людоморе!»¹⁴.

Звичайно, трапляються і записи «під шаблон», ніби з передовиці газети «Правда»: «За 1000 верст мы Горняки, Metallсты и транспортники из Донбасса прибыли на твою Тарас Григорович Могилу, чтобы преклониться перед твоей могилой, – могилой Великого народного поэта и борца ... Спи Тарас спокойно! Мы на наших шахтах, заводах и транспорте, полные гордости и сил будем строить великую Украину не Шовинистическую, а часть Мирового Советского Союза республик. Экскурсия из Донбасса в количестве 12 человек прибыла 11 июня – отбыла 13 июня 1927 года ...»¹⁵. Ще й такі «оригінальні» записи: «...великий борець за асвабодження пригночєнних клясів, відвідав твою могилу 18/VI 1926 ...»¹⁶; «1926 року, 29/V Я відвідував могилу великого Українського поета, а також і революціонера Тараса Грігоровича Шевченка. Котрий визволив з під тяжкого ярма селян, а також і робітників. Хай живе пам'ять цього великого Українського поета за визволення бідного наріду. Хай живе пам'ять Т.Г. Шевченко. На всьому світу трудящих ...»¹⁷.

У фондах Шевченківського національного заповідника зберігається Книга вражень за 1932–1934 рр. Вона розпочата 27 жовтня 1932 року, а закінчена 23 листопада 1934 року; налічує лише 34 аркуші (68 сторінок). Всього записів, датованих 1933 роком близько шестидесяти і вміщені вони на 14 сторінках. В основному, Могилу відвідували мешканці міст – робітники і службовці. Ось типові записи: «Тільки Радвлада накінець всьому громадянству СРСР пояснила в дійсности хто Шевченко, його заслуги. 5/XI-1932 р.»¹⁸; «7/V-33 року відвідувала могилу великого поета і революціонера що боровся за «волю» робітникам та селянам проти панів та царського ладу...»¹⁹.

У 1933 році організовані групи зупинялися в готелі, туристи тут харчувались, були і розваги – катання на човнах по Дніпру, перегляд кінофільмів про Шевченка. 1934 року туристів стає більше, могилу Шевченка відвідують великі групи учнів як з Канева і Канівського району, так і з інших регіонів. Під час відвідування Могилы організованими групами у музеї читались лекції про життя і творчість Шевченка... І жодного слова про Голодомор, немає навіть найменшого натяку про тисячі померлих від голоду. Сходячи на високу Могилу, неможливо було не побачити того страхіття, що відбувалося біля підніжжя Тарасової гори. Проте один анонімний запис все ж зберігся: «Плохо было при царях – хуже при социализме в 1000000 раз»²⁰. Запис зроблено друкованими літерами, без дати і підпису; попередній запис датовано 18 травня 1933 року.

21 лютого 1933 року, на вісімдесят сьомому році життя, помер багатолітній доглядач Тарасової могили Іван Олексійович Ядловський. Ось що згадувала про останні дні І. Ядловського Ганна Григорівна Цінько, колишня працівниця готелю Шевченківського заповідника: «Працювала я в 30-х роках швеєю при готелю заповідника... Була тоді голодовка. Люди падали, як солома, по трупах же ходили. ... Одного разу директор готелю послав мене до діда Ядловського, багатолітнього хранителя Шевченкової могили, щоб я

йому костюм пошила на смерть. Видно хтось сказав йому, що він уже доходить. Дали мені матерії чорної, в полосочку, щоб я пошила йому піджак і штани. ... то я й пішла. Ну прийшла. А він сидить такий висохший, труп один, а дерев'яні ложечки робить (красиві ложки робив!). Я й кажу йому, що мене послали, щоб я костюм Вам пошила. А він мені:

– Я вмру і в цім костюмі, що на мені. Краще б ви мені їстоники принесли. Я з голоду помираю. Я живих людей тут не бачу. Всі помирають з голоду... Ніхто не приходить.

І так плакав, бідненький. ... Я зняла мірку, пошила йому костюм. Сказала директору готелю, щоб послав йому їсти. Але було вже пізно. Дуже вже він отошав. Не допомгла йому їжа. То так воно, бідне, і померло з голоду...»²¹.

Під час Голодомору 1932–1933 років розпочалося спорудження Шевченківського меморіалу на Тарасовій горі. 28 травня 1933 року спеціальна комісія Облнауки разом з архітекторами Василем Кричевським та Петром Костирком прибули на Тарасову гору, щоб вибрати ділянку під майбутній музей та визначити обсяг будівництва²². І вже влітку 33-го, поки розроблявся проект меморіалу, до підніжжя гори почали завозити будівельні матеріали. Урочисте закладення майбутнього меморіалу відбулося 11 березня 1934 року.

Будівництво тривало протягом п'яти років. 18 червня 1939 року, на честь 125-ти річчя від дня народження Т. Г. Шевченка, меморіал на Тарасовій горі було відкрито. Ця подія стала величним святом, на яке зібрались тисячі людей: «... Вся вершина Чернечої гори була заповнена народом. Дехто розмістився навіть на деревах, щоб краще все бачити та чути. Близько сорока тисяч нащадків Тараса Шевченка прийшли вшанувати його пам'ять цього сонячного жаркого літнього дня»²³.

Ось типові відгуки про новий музей і меморіал: «24/V-40 р. ... Дякуючи нашій партії, уряду і Великому Сталіну ми маємо такі музеї ...»²⁴; «... Екскурсанти виносять велику подяку партії Леніна-Сталіна, Радянському уряду під проводом яких народи СРСР вільно під світлом Сталінської Конституції вшановують Народного поета демократа ...»²⁵ – запис від 23.06.1940 р. Трапляються навіть такі записи: «Спасибо нашей партии, которая достойно увековечила пам'ять о большевике Шевченко. 11/VII»²⁶.

Влітку 1939 року на сторінках Книги вражень з'являються записи такого змісту: «... 21 августа 1940 г. ... Пророческие слова Великого пролетарского поэта исполнились в наше время. Украинский народ объединился в одну общую семью после присоединения Западной Украины и Северной Буковины для счастливой, свободной жизни под солнцем Сталинской Конституции. Отдыхающие туристы с г. Харкова»²⁷. В цей час Тарасову могилу часто відвідують і мешканці західноукраїнських земель: «6/VIII-1940. Від групи учителів-туристів Львівської області складаймо подяку, висловлюючи великий подив Радянській Владі за щире піклування могилою Т.Г. Шевченка...»²⁸; «... Бачу, що тільки в нашій соц.-батьківщині поета можуть так

підкуватися пам'ятником і могилою Шевченка. І тепер, коли здійснилися слова заповіту Шевченка, коли і Західня Україна влилася в велику сімю народів я від учителів ... Дрогоб[ицької] обл. складаю велику подяку уряду і Партії за таку дбайливість. 8/IX.40»²⁹.

1 вересня 1939 року розпочинається Друга світова війна, до якої згодом було втягнуто і український народ. 22 червня 1941 року на Тарасовій горі було людно: «... було в музеї чимало людей. Цілий пароплав приїхав. Страшно й зараз згадувати той момент, коли оголосили, що почалася війна. Чоловік зо двісті було тоді в музеї. Як сказали – ужас, що було. Як заплакали люди, то музей загув увесь. ...»³⁰ – згадувала мешканка Канева Кисіль Олександра Филімонівна. Очевидно, така реакція – це перше враження від страшної звістки. Записи, залишені відвідувачами на сторінках Книги вражень, свідчать про готовність боронити від ворога рідну землю, «... до останньої краплі крові й останнього подиху захищати ... Батьківщину від фашистських варварів...»³¹ – запис від 25 червня 1941 року. Мине лише місяць і до цієї книги будуть зроблені останні записи. Наступна Книга вражень відвідувачів могили Тараса Шевченка буде розпочата лише у квітні 1944 року, після визволення Канева від фашистських загарбників.

---

1. Цит. за: *Тарахан-Берега З.П.* Святиня. Науково-документальний літопис Тарасової гори. – К.: Родовід, 1998. – 544с. – С. 313.

2. *Тарахан-Берега З.П.* Святиня. Науково-документальний літопис Тарасової гори. – К.: Родовід, 1998. – 544 с. – С. 177.

3. *Верстюк В.Д., Дзюба О.М., Репринцев В.Ф.* Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. –К.: Наукова думка, 1995. – С. 34–350.

4. *Тарахан-Берега З.П.* Святиня. Науково-документальний літопис Тарасової гори. – К.: Родовід, 1998. – 544 с. – С. 313.

5. *Єфремов С.О.* Щоденники, 1923–1929. – К.: ЗАТ «Газета «РАДА», 1997. – 848 с.: іл. – (Серія «Мемуари») – С. 369.

6. Книга вражень Канівського державного музею-заповідника «Могила Т.Г. Шевченка» за 1924–1926 рр. – ШНЗ/КН-21799. – 496 с. – С. 164.

7. Там само. – С. 232.

8. Там само. – С. 293.

9. Там само. – С. 293.

10. Книга до запису відвідувачів Могили Шевченка 1927 р. – ШНЗ/КН-21800. – 160 с. – С. 73.

11. Книга до запису відвідувачів Могили Шевченка 1927 р. – ШНЗ/КН-21800. – 160 с. – С. 41.

12. Там само. – С. 42.

13. Книга вражень Канівського державного музею-заповідника «Могила Т.Г. Шевченка» за 1924–1926 рр. – КН-21799. – 496 с. – С. 94.

14. Там само.

15. Книга до запису відвідувачів Могили Шевченка 1927 р. – ШНЗ/КН-21800. – 160 с. – С. 45.

16. Книга вражень Канівського державного музею-заповідника «Могила Т.Г. Шевченка» за 1924–1926 рр. – ШНЗ/КН-21799. – 496 с. – С. 417.

17. Там само. – С. 353.
18. Книга вражінь екскурсанта та туриста по «музею туриста» та культ-обслуговування 1932 – на 1933 рік та 1934 р. – 68 с. – ШНЗ/КН-21803. – С. 5.
19. Там само. – С. 13.
20. Там само. – С. 17.
21. Святиня і голодомор: Свідчення очевидців / Упоряд. О.В. Білокінь. – Львів: ПП Сорока Т.Б., 2003. – 60 с. – С. 13–15.
22. *Тарахан-Берега З.П.* Святиня. Науково-історичний літопис Тарасової Гори. – К.: Родовід, 1998. – 544 с. – С. 380.
23. Там само. – С. 417.
24. Книга запису вражінь і пропозицій Відвідувачів Могили Т.Г. Шевченка та музею заповідника 1940–1941 р. – 98 арк. – ШНЗ/КН-21809 – Арк. 8.
25. Там само. – Арк. 23.
26. Там само. – Арк. 40.
27. Там само. – Арк. 77.
28. Там само. – Арк. 64.
29. Там само. – Арк. 87.
30. За колючим дротом. Музей Тараса Шевченка в Каневі в роки німецько-фашистської окупації (1943–1944 рр.) // Упорядники: Р.В. Танана, О.В. Білокінь. – Черкаси: «Вертикаль», видавець ПП Кандич С.Г., 2008. – 104с. – ШНЗ/КІМ-5277, Кн-83. – С. 13.
31. Цит. за: *Тарахан-Берега З.П.* Святиня. Науково-документальний літопис Тарасової гори. – К.: Родовід, 1998. – 544с. – С. 425.

В.М. Бекетова
(м. Дніпропетровськ)

ШЕВЧЕНКІАНА В КОЛЕКЦІЇ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ Д.І. ЯВОРНИЦЬКОГО

Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д.І. Яворницького (далі – ДНІМ) – це один з провідних і найстаріших музеїв України. У березні 2014 року йому виповнилось 165 років¹. Тридцять років його очолював видатний український вчений, шевченкознавець – Д.І. Яворницький (1855–1940). Сьогодні фонди музею нараховують 280 тисяч одиниць музейних предметів. Зібрання музею складається з сотень різноманітних колекцій: археологічної, козацької, етнографічної, фотографічної, книжкової, документальної, побутової, нумізматичної, геральдичної, літературознавчої, образотворчої та багатьох інших. ДНІМ – це великий музейний комплекс, до якого на правах відділів входять 6 музеїв: власне історичний музей з експозицією з історії краю з найдавніших часів до сьогодення; діорама «Битва за Дніпро»; меморіальний будинок-музей академіка Д.І. Яворницького; музей «Літературне Придніпров'я»; музейний центр О.П. Блаватської та її родини; музей історії і розвитку місцевого самоврядування Дніпропетровської області. Поряд з музеєм просто неба розташований лапідаріум колекції кам'яної пластики – 100 одиниць скульптур та ритуальних пам'ятників.

Щорічно комплекс музею відвідують 300 тис. осіб, для них створюється понад 100 виставок, проводиться 6000 екскурсій, організуються різноманітні культурологічні заходи².

Серед колекцій Дніпропетровського національного історичного музею особливо вирізняється Шевченкіана, яку почав збирати ще Д.І. Яворницький у 1890–1930-х рр. За його життя вона мала в своєму складі безцінні матеріали, серед яких були рукописи Т.Г. Шевченка – автобіографія, написана ним у 1860 році; лист поета до друга, відомого артиста М.С. Щепкіна від 4 січня 1858 року з Нижнього Новгорода; листи до лікаря А.О. Козачківського; книга «Кобзар», яку Шевченко з власноручним написом подарував дружині лікаря, а також документи й матеріали про перебування Т.Г. Шевченка на засланні. Ще у 1909 році Дмитро Яворницький за сприяння мецената Володимира Хрінникова видав книгу «Матеріали до біографії Т.Г. Шевченка», до якої увійшли саме вищезгадані оригінальні, можна сказати, безцінні шевченкові матеріали³.

Шевченкіана з Катеринославського музею у 1920-ті рр. привернула увагу відомих науковців. До Катеринослава у серпні-липні 1924 року приїздив М.Ф. Біляшівський, відібравши і вилучивши з Катеринославського краєвого музею найкращі шевченківські матеріали для знову створюваного Першого Державного музею Тараса Шевченка у Києві⁴. У наступні роки колекція продовжувала формуватися музейними працівниками. Вона поповнювалася важливими архівними документами, які розповідали про підготовку та проведення у Катеринославі у 1914 році заходів, присвячених 100-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. З'являлися нові матеріали, серед яких раритетні видання творів генія, книги про нього; образотворчі матеріали та багато інших експонатів. Поповнювалася колекція й в наступні десятиліття. Фахово цим займаються наукові працівники літературного відділу на чолі з О.В. Аліванцевою. З цих матеріалів в музеях (історичному, літературному, меморіальному) створювались виставки, присвячені поету, розроблено текст лекції «Т.Г. Шевченко і Придніпров'є», проводяться тематичні науково-просвітницькі заходи.

Знаковим для формування колекції Шевченкіани в зібранні ДНІМ був 1999 рік, коли вона збільшилася водночас майже на дві тисячі одиниць. У той рік професор Анатолій Кузьмович Фоменко (1925–2011) подарував музею свою безцінну шевченківську колекцію. Він збирав матеріали, присвячені Т.Г. Шевченкові, багато десятиліть – його твори й те, що написано про нього, а також листівки, медалі, значки, поштові марки й марковані конверти, екслібриси тощо. Шевченкіана для професора всі роки була можливістю поширення шевченкової спадщини, популяризації Слова Кобзаря серед широкого загалу⁵.

Майбутній колекціонер народився 24 листопада 1925 року на станції Наталочка Артемівського району Донецької області в родині залізничника. Завдяки батькам в його родині панувала атмосфера великої поваги до поета. Навчався Анатолій Фоменко в українській школі-семирічці при солеруднику

ім. Т.Г. Шевченка на Донбасі, школі, яка також носила ім'я великого Кобзаря. У 1943 році, коли А.К. Фоменко став солдатом Червоної армії, він узяв з собою свою найкращу реліквію – «Маленький Кобзар», надрукований 1917 року у московському видавництві «Відродження». Книжечка збереглася, незважаючи на те, що «пройшла» з А.К. Фоменком через різні фронтові випробування (тяжке поранення в бою під Запоріжжям, тривале лікування в госпіталях)⁶. Після війни вчорашній солдат, який назавжди став інвалідом, навчався на філософському факультеті Київського університету. В ті роки, незважаючи на обмежені студентські фінансові можливості, почав збирати свою Шевченкіану. Він продовжував поповнювати свою колекцію і в наступні роки, коли працював викладачем, а після захисту кандидатської дисертації – доцентом кафедри філософії Дніпропетровського університету. Фоменко А.К. був автором понад 200 наукових і науково-популярних праць з історії краю, шевченкіани, історії релігії. Пішов із життя Анатолій Кузьмович наприкінці 2011 році, на 86-му році життя.

Свою Шевченкіану колекціонер ретельно збирав по усьому світі. Він знаходив їх у букіністичних книгарнях та антикварних магазинах у тих місцях, які відвідував в Україні та за її межами; через обмін із знайомими колекціонерами Києва, Львова, Івано-Франківська, Одеси, Москви, Петербурга та інших міст. Іноді йому дарували дуже цінні шевченківські раритети друзі та знайомі. Так, «Кобзар» 1860 року А.К. Фоменкові подарував відомий філолог-шевченкознавець В.С. Ващенко, який завідував кафедрою української мови Дніпропетровського університету. А втім, за кожним експонатом Шевченкіани професора своя історія⁷.

У подарованій Дніпропетровському національному історичному музею ім. Д.І. Яворницького колекції А.К. Фоменка 350 книжок з творами поета і видань, присвячених його життю та творчості. Серед них понад 30 видань ХІХ – початку ХХ ст., 593 листівки (понад 100 дореволюційних видань) з автопортретами Тараса Шевченка, репродукціями його живописних та графічних творів, малюнків, а також листівки, створені на теми його віршів, із зображенням пам'ятників йому, місць перебування тощо. До цього широкосердного дарунка входять також 220 значків, 56 медалей, 230 екслібрисів, 150 філателістичних експонатів (поштових марок, маркованих і з спецпогашенням конвертів), бандура, на теці якої є зображення поета, портрети та інші речі⁸.

Найбільшу цінність колекції складають раритетні видання творів великого поета: прижиттєвий шевченківський «Кобзар», виданий 1860 року коштом Платона Семиренка; «Кобзар» празького видання 1876 року; «Поезії Т.Г. Шевченка, заборонені в Росії», які були видрукувані в Женеві 1890 року; видані у 1886 році в Петербурзі «Гайдамаки» Т.Г. Шевченка з гравюрами відомого художника Опанаса Сластіона та з його автографом (передмову для цього унікального по красоті видання написав Д.І. Яворницький), «Твори Тараса Шевченка. Кобзар» у двох томах, які були видані під редакцією Івана Франка у Львові у 1908 році. З безцінних видань ХХ ст. –

«Кобзар» 1931 року з ілюстраціями Василя Сідляра, репресованого в сталінські часи, а також «Кобзар» у трьох книжечках, видрукуваних 1947 року українцями в Західній Німеччині в таборі для переміщених осіб, зі словами на обкладинці На чужині»⁹.

Особливо цінні книги з колекції професора А.К. Фоменка, які видавалися у Катеринославі–Дніпропетровську. Серед них – ювілейне видання поета «Повний збірник творів Т.Г. Шевченка» (під редакцією Д. Дорошенка), «Кобзар» Т.Г. Шевченка з передмовою П. Щукіна («Українське видавництво у Січеславі», 1919), рідкісна книга, яка відображає долю української інтелігенції в еміграції – «Тарас Шевченко. Кобзар. Народне видання з поясненнями і примітками Василя Сімовича. Заходами Євг. Вирового. Українське видавництво в Катеринославі. – Катеринослав–Кам'янець–Ляйпціг, 1921».

В подарованій професором колекції можна виокремити присвячену Т.Г. Шевченку бронзову медаль 1939 року, французькі та польські бронзові медалі, таборові марки переміщених українців у Західній Німеччині 1947–1948 рр., настінну тарілку миргородської школи, виготовлену ще в дореволюційний час у Німеччині, декілька живописних та графічних портретів, численне та цікаве зібрання екслібрисів, філателістичні та філокартичні матеріали тощо, поштові видові листівки із зображенням пам'ятників Тарасу Шевченку в різних країнах світу.

У 1989 році професор подарував Національному музею Т.Г. Шевченка у Києві колекційну підбірку з дорадянських листівок, значків і філателістичних експонатів, присвячених Кобзарю. Того ж року, коли в місті Палермо (Канада) згорів будинок музею Т.Г. Шевченка і постало питання його відновлення, А.К. Фоменко переслав туди багато колекційних матеріалів.

В останні десять років свого життя А.К. Фоменко зібрав нову шевченківську колекцію, яка складається з понад 250 старих і нових видань творів Т.Г. Шевченка та книг про нього, близько 400 давніх і сучасних листівок, сотні значків та екслібрисів, 50 медалей, чимало інших речей. Родичі А.К. Фоменка мають намір передати до музею й ці матеріали разом з особистими документами, нагородами й речами відомого колекціонера.

Одна із найбільш масштабних і цікавих виставок відбулась у меморіальному будинку-музеї Д.І. Яворницького до 195-річчя від дня народження Тараса Шевченка (автор В. Єкшов, березень-травень 2009 р.). На виставці були широко показані образотворчі матеріали Шевченкіани музею. Зокрема, заслуженого художника України Миколи Анищенка – «Мені тринадцятий минало», «Вільний Шевченко»; ілюстрації до «Кобзаря» відомого українського графіка, лауреата Шевченківської премії Василя Лопати – «У неділю не прала», «Ой чого ти почорніло, зеленее поле?», «Наймичка» та інші. Родзинкою виставки був портрет Тараса, випалений на дереві невідомим художником на початку ХХ ст. Цю картину в 1930-х роках подарував музею Дмитро Яворницький. Портрет має нестандартну, ромбовидну форму, а рама розписана дубовими листочками, що завжди означало міцність українського народу, могутність роду.

У 2008 році, до 165-річчя перебування Т. Шевченка в нашому краї, був виданий великий ілюстрований збірник-альбом «Шевченкіана Придніпров'я», упорядкований Л. Степовичкою та М. Чабаном, за участю наукових співробітників музею О. Аліванцевої, А. Перкової, В. Єкшова, Н. Василенко, колекціонера А. Фоменка та інших, який повно, змістовно і дуже наочно висвітлює зв'язок життя, творчості, увічнення пам'яті Шевченка в нашому краї.

У рік святкування 200-річчя Т.Г. Шевченка матеріали музейної шевченкіани були презентовані відвідувачам музею на виставках одразу у двох музейних відділах. Музей «Літературне Придніпров'я» створив колекційну виставку з шевченкіани А. Фоменка, а меморіальний будинок-музей Д. Яворницького представив широкій громадськості виставку «Кобзарство: феномен української культури», де поруч з матеріалами про українських кобзарів-бандуристів і лірників експонуються матеріали з шевченкіани, зібраної Д. Яворницьким.

Шевченківська тематика знайшла відображення і в такому напрямку досліджень музею, як персонілогічні – про лауреатів Шевченківської премії. У 2011 році до 50-річчя заснування Національної премії імені Тараса Шевченка проведено дослідження «Лауреати Шевченківської премії від Дніпропетровської області»¹⁰. В процесі дослідження було упорядковано список лауреатів 1962–2008 рр. (46 осіб, за абеткою та по роках), зроблено огляд їх біографій та творчої діяльності (письменники, літературознавці, актори, співаки, музиканти, художники, архітектори, історики). Зокрема, лауреатами Шевченківської премії 1979 року став колектив творців реконструйованого і оновленого музейного комплексу Дніпропетровського історичного музею та створеної діорами «Битва за Дніпро» (1968–1977). Серед них: Г.Ф. Ватченко – директор музею, В.С. Прокуда – автор сценарію діорами, старший науковий співробітник музею, а також чотири художника (М. Бут, М. Овечкін, В. Ривін, В. Коротков) та архітектор (В. Зуєв).

Формування Шевченкіани в музеї триває, щорічно надходять цікаві матеріали, адже це невичерпна тема для творчості в різних галузях літератури, культури, мистецтва, з'являються нові твори, книги, листівки, театральні постановки тощо. Минає час, і сьогоднішня відбивається в нових різноманітних джерелах, які стають музейними предметами.

---

1. Віхи музейної біографії. До 160-річчя заснування Дніпропетровського історичного музею імені Д.І. Яворницького / Автори-упоряд.: Н.І. Капустіна, В.М. Бекетова. – Д.: Герда, 2009. – 96 с. – С. 9.

2. Там само. – С. 5–8.

3. Перкова А.І., Єкшов В.В. Т.Г. Шевченко в житті і спадщині Д.І. Яворницького // Шевченкіана Придніпров'я. Статті, нариси, поезія, проза, есеї, інтерв'ю / Упоряд.: Степовичка Л.Н., Чабан М.П. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2008. – С. 43–46.

4. Віхи музейної біографії. – С. 33–34.

5. *Аліванцева О.В.* Шевченкіана А.К. Фоменка в зібранні Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І.Яворницького // Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі. (Збірник матеріалів загальноукраїнської наукової конференції з проблем музеєзнавства, присвяченої 160-річчю заснування Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І. Яворницького). Вип. 11. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2009. – С. 214–218.

6. *Фоменко А.К.* Про мою війну (уризок зі спогадів автора) // Фоменко А.К. Усе таємне стає явним. Вигадки й правда про радянсько-німецьку війну 1941–1945 років: Історичний нарис. – Д.: ПП «Ліра ЛТД», 2006. – С. 153–165.

7. *Аліванцева О.В.* Вказ.праця. – С. 214–218.

8. Там само.

9. Там само.

10. *Бекетова В.М.* Лауреати Шевченківської премії від Дніпропетровської області (до 50-річчя заснування Національної премії імені Тараса Шевченка) // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження: зб. наук. пр. / редкол.: С.І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Д.: Вид-во Дніпропетр. Нац. ун-ту, 2011. – Вип. 9. – 224 с. – С. 126–135.

С.В. Корновенко
(м. Черкаси)

ШЕВЧЕНКІВСЬКА ТЕМАТИКА В ЕКСПОЗИЦІЯХ СІЛЬСЬКИХ МУЗЕЇВ ЧЕРКАЩИНИ

Формування історичної пам'яті є актуальною проблемою сучасного українського суспільства. За умов зміни стереотипів, орієнтацій та ідеалів у цьому важливу роль відіграють музеї, звертаючись до тих персоналій, чия доля, справа і життєве кредо сприймаються як мовний знак національної культури. Такою постаттю є передусім Т.Г. Шевченко. Формувати історичну пам'ять про Кобзарів Україні означає насамперед в інший спосіб прочитати Шевченка, бачити в ньому не просто поета, «революціонера-демократа», а й прагнути осмислити його унікальне світобачення, багатогранність таланту, значущість для українського народу. Черкащина в цьому контексті – місце пам'яті, «певний географічний простір, у якому сконцентровано те, що може допомогти усвідомити історію й час митця, його життя і світогляд, усвідомити, у який спосіб художнє слово стало поштовхом до національного оновлення, відродження національної гідності»¹.

Кожний куточок Черкаської області так чи інакше пов'язаний із Т.Г. Шевченком, і для нас становить інтерес робота щодо увічнення цих пам'ятних місць сільськими музейними закладами, які мають менші можливості для наукової, дослідної, пошукової та виставкової діяльності.

На початку 1990-х років відбулася організаційно-структурна перебудова мережі музейних закладів. У їхній роботі змінилися ідеологічні орієнтири, утвердилися демократичні принципи, основним завданням стало всебічне та об'єктивне відображення подій і явищ історії українського народу. Сучасний розвиток музеїв на громадських засадах та музеїв при навчальних закладах у

сільській місцевості Черкаської області позначений розширенням географії та профільної спеціалізації. Більшість музейних закладів є історичними або краєзнавчими, проте помітна тенденція створення етнографічних музеїв, народних промислів, музеїв просто неба, меморіальних музеїв-садиб. Форми і зміст діяльності музеїв визначаються насамперед історико-культурними особливостями Черкащини.

Важливе значення сільські музеї надають висвітленню життя і творчості видатного земляка Т. Шевченка. Це можна простежити на прикладі Меморіального музею родини Симиренків у с. Мліїв Городищенського району, який є філією Черкаського обласного краєзнавчого музею. Жителі с. Мліїв бережуть у народній пам'яті гостини Т. Шевченка в родинях Симиренків та Хропаля, перекази про його спілкування із селянами. Музей родини Симиренків розміщений у будинку, де колись гостював Т. Шевченко. Біля будівлі встановлено пам'ятник Т. Шевченку. Його зв'язки з Млієвом висвітлює експозиція – «Шевченківська світлиця». Тут розміщено експонати, переважно книги – твори Т. Шевченка, видані ще за радянських часів. Серед них найбільш цінне – факсимільне видання «Кобзаря» 1860 року з написом «Коштом Платона Симиренка». Історія напису пов'язана з тим, що за фінансового сприяння П. Симиренка поет здійснив останнє за свого життя видання «Кобзаря». Експозиція вміщує також копії листів, картини, фотографії, бюсти Т. Шевченка, макет будинку тощо².

Висвітленню історії перебування Т. Шевченка в Млієві присвячено також куточок у музеї історії села Мліїв. Тут розміщено чотири оригінальні експонати: крісло, нічний столик, скатерть, підсвічник, якими користувався Т. Шевченко. Матеріали музею доповнюють портрет Т. Шевченка, написаний місцевим художником В. Бабяком, копії рушників, використаних під час поховання Т. Шевченка³. Традиційно у с. Мліїв проводять родинне мистецьке свято «Садок вишневий коло хати». Фестиваль засновано в 1989 році, однак на початку 1990-х років його дещо призабули і відродили тільки з 2004 року. Мета свята – пропагувати сімейні цінності на прикладі видатних українських родин Гулаків-Артемовських та Симиренків. Воно входить до щорічних заходів, присвячених ушануванню пам'яті Т. Шевченка на Черкащині. На святі територіальні громади району облаштовують стилізовані павільйони із виставками декоративно-прикладного та образотворчого мистецтва. Кожне село демонструє щось нове – особливе й неповторне, ту родзинку, яка приваблює й вирізняє його серед інших⁴. Сьогодні підготовлено матеріали щодо створення державного історико-культурного заповідника «Родина Симиренків» у с. Мліїв⁵.

Найчастіше ініціаторами формування музейних фондів літературного напрямку виступають учителі української мови та літератури. При закладах освіти Черкаської області створено більше 20 музеїв, музейних кімнат, куточків, присвячених Т. Шевченку⁶. Своєю оригінальністю відзначається музейна кімната «Кобзарева світлиця», заснована в 1986 році в загальноосвітній школі с. Стецівка Звенигородського району. Її експозиція вміщує

сім вітражів, які розповідають про творчість відомих поетів та письменників Черкащини. Т. Шевченку присвячено окремо три вітражі. Серед експонатів картини про життєвий і творчий шлях Кобзаря В. Білозерського та М. Стаднійчука, макети хати Т. Шевченка та хати дяка, карта перебування Т. Шевченка на засланні та карта Шевченківських місць на Черкащині, які виготовили учителі та учні школи. У фондах музею також виставлено портрети Т. Шевченка, написані учнями школи мистецтв м. Звенигородка, бюст поета, створений жителем с. Стецівка А. Коханом. За рік тут проводиться приблизно 12 екскурсій, 15 навчальних занять, 20 масових заходів. Постійно організовуються виставки⁷. Керує діяльністю «Кобзарєвої світлиці» рада музею, яка складає та затверджує план роботи на навчальний рік, організовує роботу екскурсиводів, поповнює фонди музею новими надходженнями тощо. Очолює раду учитель української мови та літератури Л. Безверха⁸.

У 2005 році з ініціативи учителя історії В. Павлова при навчально-виховному комплексі с. Шевченкове Звенигородського району відкрито виставковий зал «На прощу до Тараса». Поряд із поглибленим вивченням життя і творчості Т. Шевченка організатори музею приділяють багато уваги іншим важливим віхам історії свого села, краю. Тут діють такі експозиційні розділи: Історичний розвиток села з часу його виникнення до кінця 30-х років ХХ ст.; Село та його жителі під час Великої Вітчизняної війни; Післявоєнна відбудова та розвиток села в другій половині ХХ ст.; Життєвий і творчий шлях Т. Шевченка та розвиток культури на селі в ХХ ст. Основний музейний фонд налічує 70 експонатів, розміщених у кімнаті площею 111 кв. метрів⁹. У музеї працюють дві групи екскурсиводів, які проводять екскурсії відповідно до вікових особливостей відвідувачів (для молодшого, середнього та старшого шкільного віку). Постійно проводяться відкриті уроки сторінками творчості Шевченка, тематичні виховні години, уроки літератури рідного краю, у яких беруть участь поети, художники, майстри прикладного мистецтва Черкащини. Сюди приходять на свята рідної мови, дні писемності, у Шевченківські дні¹⁰. Відвідуванням цього та інших музеїв супроводжуються і такі традиційні заходи в с. Шевченкове, як обласні конкурси читців та виконавців пісень на слова Т. Шевченка¹¹.

У краєзнавчому музеї, створеному при Бровахівському навчально-виховному комплексі Корсунь-Шевченківського району, крім меморіальної кімнати матері-героїні Є.Д. Лисенко, двох фольклорно-етнографічних кімнат, оформлено також Тарасову світлицю. Завдання цієї експозиції – вчити юних громадян любити свою Україну так, як любив її Т. Шевченко, популяризувати твори Великого Кобзаря, розкривати роль і місце його постаті в історії та культурі. Експонатами Тарасової світлиці в основному є книги, фотоілюстрації, малюнки¹².

У ряді музеїв при сільських навчальних закладах розкриттю життєвого і творчого шляху Т. Шевченка присвячено окремі розділи: «Черкащина – Батьківщина Кобзаря» – у краєзнавчому музеї с. Деренковець Корсунь-Шевченківського району¹³; «Шевченко і Чигиринщина» – у краєзнавчому

музеї с. Вершаці Чигиринського району¹⁴; «Шевченко і Золотоніщина» – в етнографічному музеї Вознесенської ЗОШ Золотоніського району¹⁵; «Максимович і Шевченко» – у літературному музеї М. Максимовича в с. Богуславець Золотоніського району¹⁶. Для екскурсій у сільських музеях характерним є те, що вони часто будуються на легендах-спогадах односельців про відвідини села Т. Шевченком. Приміром, у вже згаданому етнографічному музеї с. Вознесенське відвідувачам переповідають розповідь Палажки Якубовської, дочки садівника місцевого графа Капніста, про те, що Т. Шевченко дійсно був у Вознесенському. Поет особисто знав Капніста, з яким познайомився в Яготині 1843 р. в князя Репніна, тому і заїхав у гості...¹⁷ Однак архівних підтверджень цієї версії немає.

Важливим заходом щодо збереження меморіальних місць, пов'язаних із Кобзарем, є створення музею Т. Шевченка у с. Мошни Черкаського району. Тут зберігся будинок, у якому в 1859 року побував Т. Шевченко¹⁸. Він був урочисто відкрито 9 січня 2014 року і гармонійно вписався в довколишній ландшафт, доповнивши історичне середовище села.

Музейні заклади Черкащини сьогодні активізують роботу щодо вшанування життя і творчості Кобзаря, значну увагу приділяють презентації матеріалів шевченківської тематики. Для сільських музеїв часто це викликає певні труднощі, що пов'язано зі слабкою матеріально-технічною базою, відсутністю необхідних матеріалів та документів. Так, у музеї історії с. Вербівка на Городищині облаштовано куточок, у якому розміщено портрет Т. Шевченка, створений місцевим художником, три примірники «Кобзаря» радянського періоду, а також краєзнавчі матеріали – два буклети: «Шевченко у Млієві» та «Не забудьте пом'янути», видані в незалежній Україні¹⁹. У Музеї історії села Старосілля цього ж району організовано виставку, де на фоні портрета Т. Шевченка, обрамленого українським рушником, підібрано літературу з місцевої бібліотеки, проте вся вона з радянських часів²⁰. З огляду на таку ситуацію, вважаємо, зокрема, вкрай необхідним тиражування в достатній кількості та поширення факсимільного видання альбомів художніх творів Т. Шевченка. По-перше, це дозволить глибше пізнати його унікальний талант. Адже мало хто знає, що геніальний поет Т. Шевченко був не менш геніальним художником: випускник Петербурзької імператорської академії мистецтв, видатний офортист, портретист, пейзажист, який залишив після себе близько 1100 малярських робіт, різноманітних за жанром та технікою виконання. Як художник він посідає одне з почесних місць в українському образотворчому мистецтві. По-друге, це дасть змогу доторкнутися до максимально наближених до оригіналу творів Т. Шевченка у найбільш віддалених куточках країни, також у сільській місцевості, де жителі найчастіше позбавлені можливості відвідати чи то Чернечу гору, чи то Національний музей Т. Шевченка в м. Київ. Незважаючи на те що більшість експозицій сільських музеїв, побудовано лише на фотографічних матеріалах, копіях документів, книжкових виданнях ХХ ст., вони мають право на існування. Саме по собі залучення дітей до їх пошуку, комплектування,

дослідження вже є тим чинником, що формує глибоке усвідомлення власної причетності до свого роду, народу, є основою виховання національної гордості, патріотизму, відновлення історичної пам'яті.

Отже, діяльність сільських музеїв є складником різнопланової просвітницько-виховної роботи, яка проводиться в Україні щодо популяризації історичної постаті Кобзаря. Черкащина має багатий потенціал Шевченківських місць, для досягнення якого музеям потрібна державна та громадська підтримка.

---

1. Дроздовський Д. Чи адекватно самому Шевченку? // Слово Просвіти. – 2011. – 17–23 березня. – С. 5.

2. Записано від директора Меморіального музею родини Симиренків с Мліїв Городищенського району Черкаської області Н.М. Круподері, жовтень 2013 р.

3. Записано від директора Музею історії с. Мліїв Городищенського району Черкаської області Ю.О. Гладкої, жовтень 2013 р.

4. Кравченко А. «Садок вишневий коло хати» // Ритм України. – 2010. – № 3. – С. 20.

5. Поточний архів управління культури і туризму Черкаської ОДА. Доповідна записка Черкаського облуправління культури облдержадміністрації про хід виконання Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 2 серп. 2002 р., 2 арк.

6. Турченко С.П. Т.Г. Шевченко в музеях при закладах освіти: інформативно-методичний збірник. – Черкаси: ЧОЦТКіЕУМ, 2010. – С. 4.

7. Поточний архів ЧОЦТКіЕУМ. Уніфікований паспорт Музейної кімнати «Кобзарєва світлиця» Стецівської загальноосвітньої школи I–III ступенів, 2 арк.

8. Турченко С.П. Т.Г. Шевченко в музеях при закладах освіти: інформативно-методичний збірник. – Черкаси: ЧОЦТКіЕУМ, 2010. – С. 12.

9. Поточний архів ЧОЦТКіЕУМ. Уніфікований паспорт Виставкового залу «На прощу до Тараса» Шевченківського НВК Звенигородського району, 2 арк.

10. Прилуцька В. «Шевченко у моєму серці» // Слово Просвіти. – 2009. – 9–15 квітня. – С. 16.

11. Марченко В. Із Шевченком у серці // Нова Доба. – 2012. – 29 березня. – С. 4.

12. Поточний архів Черкаського обласного центру туризму, краєзнавства і екскурсій учнівської молоді (далі – ЧОЦТКіЕУМ). Інформація про Музейний комплекс «Пам'ятник Матері – краєзнавчий музей» Бровахівського навчально-виховний комплексу, 2 арк.

13. Поточний архів ЧОЦТКіЕУМ. Уніфікований паспорт краєзнавчого музею с. Деренківка Корсунь-Шевченківського району, 1 арк.

14. Поточний архів ЧОЦТКіЕУМ. Уніфікований паспорт краєзнавчого музею с. Вершачі Чигиринського району, 2 арк.

15. Макаренко В. Зрозуміти життя народу – зрозуміти себе // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах. – 2009. – № 2. – С. 112.

16. Поточний архів ЧОЦТКіЕУМ. Уніфікований паспорт літературного музею М.О. Максимовича Богуславецького НВК Золотоніського району, 2 арк.

17. Макаренко В. Зрозуміти життя народу – зрозуміти себе // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах. – 2009. – № 2. – С. 115.

18. На Черкащині створюють Музей Тараса Шевченка [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control>

19. Записано від директора музею історії с. Вербівка Городищенського району Черкаської області О.М. Підгрушні, жовтень 2013 р.

20. Записано від директора музею історії с. Старосілля Городищенського району Черкаської області Г.І. Галенко, жовтень 2013 р.

*О.Г. Павлова
(м. Харків)*

ШЕВЧЕНКІАНА ПАРХОМІВСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ А.Ф. ЛУНЬОВА

Тема Т.Г. Шевченка невичерпна, вона постійно поповнюється новими образами, втіленими у різних видах і жанрах мистецтва не одним поколінням митців. Вона знаходить своє втілення в літературі, мистецтві, музиці, філософській думці. Постать Шевченка приваблює митців близько 200 років. Художню Шевченкіану ми простежуємо ще за життя і вона не менш актуальна для сучасних творців. Тема увічнення пам'яті цієї близької духовно особистості багатьом поколінням проявляється в різних формах, від організації масових заходів до індивідуальних праць і проектів, в тому числі і в образотворчому мистецтві.

Харківщина може пишатися своїми земляками, які ще за життя цінували і підтримували великого сина українського народу. Харків'яни підхопили полум'я пам'яті і до сьогодні гідно несуть його від покоління до покоління з року в рік¹. Історія увічнення пам'яті Шевченка на Харківщині починається в стінах університету і за довгий час знайшла собі притулок у кожному населеному пункті в серцях і пам'яті її жителів, в бібліотечних збірках і книжкових колекціях, пам'ятниках, музикальних творах і театральних виставах, художніх музейних колекціях і приватних збірках.

Музейні зібрання творів Т. Г. Шевченка почали створюватися з кінця XIX ст. Харків може пишатися, що саме тут свого часу вдалося зібрати одну з найбільших колекцій образотворчих творів Шевченка², і сьогодні художні збірки музеїв Харкова і Харківщини мають чим пишатися³.

Харківська Шевченкіана нараховує сьогодні десятки па'мятників, образів втілених в живописній та графічній техніці, та техніках декоративно-ужиткового мистецтва. Цікавою і різноманітною, на наш погляд, склалася збірка творів в Пархомівському музеї. Вона представлена різними за жанрами творами: живопис, графічні композиції, скульптурні зображення. Її основу складають твори самого Кобзаря та його сучасників, а також твори митців радянського часу, які в різних видах мистецтва створили цікаві образи. Ця невелика тематична збірка майже в семитисячній колекції музею, склалася, головним чином, ще за життя засновника музею, А.Ф. Луньова завдяки його вмінню організувати збиральну роботу, бажанні створити гідну різнобічну колекцію в віддаленому селі на Харківщині⁴.

Ідея створення Луньовим спочатку шкільного музею було покликано не лише пам'яткоохоронними та навчальними завданнями, але і проблемами виховання шкільної молоді, для вирішення яких він обрав основними виховними засобами естетику та мистецтво. Організація музею художнього профілю і залучення до цієї справи не одного покоління учнів впливало не лише на їх виховання, але сприяло і самовихованню їх батьків та взагалі односельчан. Така багаторічна праця дозволила створити не лише художню колекцію, але і музей світового рівня⁵.

На сьогоднішній день Пархомівський історико-художній музей – один із найстаріших народних музеїв України художнього профілю, який за свою майже 55-річну історію перетворився на унікальний за своєю суттю музеїв країни. Він відіграє роль важливого історико-культурного центру на Слобожанщині, сприяє поширенню знань з історії вітчизняного та світового мистецтва, веде широку просвітницьку роботу серед населення.

Твори, присвячені Т. Г. Шевченку відігравали і відіграють особливу роль в проведенні освітньо-екскурсійної роботи музею. Більшість із них, з початку надходження і до сьогодні, представлені в постійній експозиції, інші включаються до тематичних виставок та лекцій, наприклад, «Шевченко – художник», «Шевченко у творчості харківських художників», виставки, присвяченої творчості місцевого художника І.В. Малиша та ін.⁶

Пархомівський художній музей пишається, в першу чергу, творами самого Т.Г. Шевченка. В музеї зберігається дві графічні роботи художника. Це малюнки олівцем, які музею свого часу передала місцева жителька О.М. Лисогоренко. Їй вони дісталися у спадок від її дяді, генерала царської армії, який збирав твори мистецтва, був знайомий з художниками, зокрема, разом служив на Кавказі з художником М.О. Ярошенко.

Це два невеликі пейзажі, які відтворюють українську дійсність. Один з них «Хутір на Київщині» представляє куточок подвір'я⁷. У лівому кутку олівцем на передньому плані зображена старенька похилена хата, обнесена простою огорожею, за якою розташувалися інші будівлі садиби, а справа два могутні крилаті дуби, з пишними кронами, що займають майже весь простір з права і нависають над будівлями. Вони своєю міццю, розкішними кронами захоплюють всю увагу глядача, неначе художник хоче виказати свою віру у сильне майбутнє України. Нависнувши над стріхою хатини дуб виступає символом захисту і віри у кращі зміни.

Інша робота «Покинутий млин» теж малює перед глядачем образ тієї України, в якій народився Тарас Шевченко. Образ млина чи вітряка приваблював багатьох художників, він зустрічається в живописних і графічних творах майстрів пейзажного та побутового жанру середини ХІХ – початку ХХ ст. Серед них В. Штенберг, К. Маковський, П. Левченко, К. Трутовський, С. Васильківський, С. Світославський, С. Сластьон, П. Мартинович та ін. До речі, і в експозиції Пархомівського музею мотивом однієї із пейзажних композицій народного художника виступає млин.

Особливе місце в музейній колекції займає оригінальний портрет Т.Г. Шевченка, написаний його другом художником С. О. Римаренко (1813–1878). Юрист за освітою, широко ерудована особистість, Римаренко мав прекрасні здібності до живопису, що визнавали уже його сучасники: і художники, і художні критиками⁸. Цей портрет був придбаний у приватної особи засновником музею А.Ф. Луньовим. Важливо, що це прижиттєвий портрет Т.Г. Шевченка і написаний на основі особистих вражень від спілкування з поетом. На основі власних спостережень йому вдалося скласти загальний і внутрішній образ непростой і складної долі особистості. З полотна на нас дивиться літня людина, яка пройшла певний життєвий шлях, з сумним, задумливо-пронизливо вдивляючимися очима. З допомогою світла висвітлюється лице, робиться акцент на очах, що підкреслює внутрішній психологічний стан поета⁹.

В музеї представлений образ Т. Шевченка і в скульптурі. Це подарунок музею від видатного радянського скульптора, народного художника СРСР, друга Пархомівського музею, С.Т. Коньонкова (1874–1971). Спілкування з видатним майстром пархомівських учнів, особиста повага і приязнь до Луньова стали основою для довіри і передачі до музею скульптурних творів, серед яких і композиція «Т.Г. Шевченко на засланні». Цікаво, що таку композицію в дереві скульптор створив для Канівського музею Т. Шевченка, а для Пархомівського музею цю композицію він повторив у гіпсі. Скульптор глибоко перейнявся внутрішнім станом та душевними переживаннями поета. В скульптурі відчувається і тривога, і біль, і смуток. Щоб підкреслити складний внутрішній світ переживань образу, автор спеціально не відшліфовує скульптуру, а залишає її фактуру дещо шорсткою, цим художнім прийомом підсилюючи його внутрішній стан¹⁰.

Експозицію радянського періоду прикрашають дві гравюри народного художника СРСР В.І. Касіяна (1896–1976), дарунки самого автора. Тема Шевченка знайшла достатнє втілення в його творчій спадщині. Це і окремі портретні образи, і ілюстрації до «Кобзаря». Саме Касіяну за його шевченкіану, яку він почав створювати з 1922 році і серію офортів «Тарас Шевченко» (1964), створеної до 150 – річчя від дня народження Т.Г. Шевченка, першому серед художників, у 1964 році була присуджена Державна премія України імені Т.Г. Шевченка.¹¹ Із цієї серії офортів графік передав Пархомівському музею два листи, які символічно представляють образ Кобзаря. Це, зокрема, відомі ліногравюри «Т.Г. Шевченко» та «Т.Г. Шевченко і казахський хлопчик». Портретний образ втілений в представленій в експозиції графічній роботі «Т.Г. Шевченко»¹² сповнений тривоги, впевненості і рішучості, символічно зображений на фоні образів повсталого народу. Головна ідея твору в єдності духу Кобзаря і народу. Інший образ Шевченка, втілений Касіяном у гравюрі «Т.Г. Шевченко і казахський хлопчик», сповнений не меншої рішучості, але і смутку.

Доповнює серію графічних робіт, присвячених Шевченку і офорт відомого харківського художника, народного художника УРСР, автора портретів

Т.Г. Шевченка (1943) В.Ф. Мироненка (1910–1964). Це робота «Пам'ятник Т.Г. Шевченка» створена у 1948 році і належить до його серії «Харків» виконаної протягом 1944–1950 років¹³.

В цей же час до музею надійшла і робота вірменського художника Арама Врамшапу Венеціана (1901–1971) «Портрет Т. Шевченка» створеної також до 150-річного ювілею від дня народження Т.Г. Шевченка у 1964 році.

Серед живописних творів радянського періоду, присвячених темі Шевченка, в музеї зберігається полотно відомого українського живописця і графіка, народного художника УРСР, лауреата Державної премії УРСР ім. Т.Г. Шевченка (1985) А.Л. Наседкіна (1924–1994) «Т.Г. Шевченко серед селян». Художник з дитинства був захопаний у поезію Шевченка, протягом життя неодноразово в своїй творчості звертався до теми Кобзаря. Одна із перших його шевченківських картин «М. Горький на могилі Кобзаря» була створена у 1961 році. Автор монументальних полотен, А. Наседкін і наприкінці життя, на початку 1990-х років, розпочав працювати над серією картин присвячених Шевченківській темі.

Картина, що зберігається у колекції Пархомівського музею була написана у 1970 році. Вона належить до монументальних праць, масштабність полотна дозволила побудувати величаву композицію духовного спілкування поета і селян. Урочистість створює загальна світла кольорова гама, святково одягнені герої поринули у особисті думи, слухають пісню кобзаря. Символічно сприймається і місце зустрічі – на березі сивого Дніпра. З відкритим альбомом, навпроти народного співця сидить Шевченко. Задумливо схилені голови, засмучені обличчя об'єднані одними світлими думами, що додає колористична гама весняного пейзажу, який також вселяє надію і оптимізм¹⁴.

В експозиції музею відвідувач може зустрітись і з «Портретом Т.Г. Шевченка» невідомого художника. Він був переданий місцевим жителем, написаний олійними фарбами. На портреті погрудне зображення в фас крупним планом чоловіка середніх літ з допитливим глибоким поглядом, із-під зсунутих брів. Образ Шевченка у традиційній для багатьох портретів Шевченка позі та одязі. Темна гама кольорів фону та високої шапці і кожуха, в яку одягнутий портретований та за традицією психологічного портрета акцентування світлою плямою обличчя. всі інші деталі зображені ледве видимими обрисами і зливаються з фоном.

Доповнює Пархомівську Шевченкіану і портрет невідомого самодіяльного художника, виконаний на фанері олійними фарбами, основою для написання якого був автопортрет молодого Шевченка. Ця праця є свідченням тієї любові і популярності постаті Т.Г. Шевченка, що жила в народній пам'яті і виражалася в творчості.

Напевне, ні один митець, який закоханий у Україну, її історію, літературу, мистецтво не оминув спокуси створити свій образ Кобзаря. Тому, хочеться згадати ще одну роботу, яка зберігається в музейній колекції – «Портрет Тараса Шевченка», виконаний уродженцем Пархомівки, прозаїком, публіцистом, поетом і самодіяльним художником В.І. Малишем (1922–2004).

У своїх віршах та картинах він оспівував живописну природу Харківщини та Полтавщини, а також був великим патріотом своєї землі. Автор науково-популярних статей, він створив своєрідну Шевченкіану, до якої входить понад тридцять статей про Шевченка¹⁵. Шевченківська тема знайшла відображення і в живописних творах Малиша. Зокрема, Пархомівському портрету притаманна народній традиції яскравість, святковість, використання національних мотивів в одязі, та ін.

Отже, колекція художніх творів, присвячених Т.Г. Шевченку, що зберігається у Пархомівському музеї, хронологічно і тематично дуже різноманітна. За своїми композиційними сюжетами це і окремі портрети поета, а також портретні композиції, які більш образно представляють особистість Шевченка, його пориви, почуття, біографічні сторінки, а також втілені в його творах близькі його душі образи. Ця колекція була зібрана засновником музею, і має велике значення у експозиційній, виставковій та екскурсійно-просвітницькій роботі. Наприклад, малюнки самого Т. Шевченка, С. Рима-ренка, С. Коньонкова, В. Касіяна з моменту надходження і до сьогодні займають важливе місце в екскурсійних розповідях. Інші згадані роботи час від часу представляються в експозиції та використовуються в виставковій та лекційній діяльності музею.

---

1. Уклін Кобзарю Слобожанського краю // Україна Тараса Шевченка: історико-краєзнавчі нариси / Упорядн.: Р.В. Маньковська, В.М. Мельниченко; передм. О.П. Реєнта, Л.М. Новохатько; голова ред. ради Л.М. Новохатько; голов. ред. О.П. Реєнт; худож.-оформлювач О.М. Іванова; М-во культури України, Нац. спілка краєзнавців України. – Харків: Фоліо, 2014. – С. 502–518.

2. *Кацай В.І.* Галерея картин Т.Г. Шевченка у Харкові / В.І. Кацай // Культурна спадщина Слобожанщини: культура і мистецтво: зб. наук. – популярн. ст. – Х., 2008. – Число 7. – С. 120–140.

3. *Денисенко О.Й., Левіт С.О.* Т.Г. Шевченко та його час, твори із зібрання Харківського художнього музею / О.Й. Денисенко, С.О. Левіт // Шевченкіана на початку ХХІ століття: Матер. науч.-практичн. конф., присвяч. 190-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка 25 березня 2004 р. – Харків, 2004. – С. 163–169.

4. *Афанасій Федорович Луньов.* Статті, спогади, документи, матеріали / Упоряд. О.Г. Павлова. – Х.: Тимченко, 2009. – 234 с.

5. *Луньов П.Ф.* Пархомівський історико-художній музей: сторінки історії та сьогодення / П.Ф. Луньов // Скарбниці національної культури: Тези доп. наук.-практич. кон. з музезнавства, присвяченої 40-річчю Пархомівського історико-художнього музею (жовтень 1995 р.) – Харків–Пархомівка, 1995. – С. 4–8.

6. *Павлова О.Г., Козик Л.О.* Культурно – освітня робота Пархомівського музею / Козик Л.О, Павлова О.Г. //Скарбниці національної культури... – С. 26.

7. *Афанасій Федорович Луньов.* Статті, спогади, документи, матеріали / Упоряд. О.Г. Павлова. – Х.: Тимченко, 2009. – Іл.

8. *Рубан В.В.* Український живопис першої половини ХІХ століття / В.В. Рубан. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 275.

9. *Афанасій Федорович Луньов.* Статті, спогади, документи, матеріали / Упоряд. О.Г. Павлова. – Х.: Тимченко, 2009. – Іл.

10. *Лунев А.Ф.* Пархомовская сокровищница / А.Ф. Лунев. – Харьков: Прапор, 1983. – С. 26.
11. Митці України: Енциклопедичний довідник / Упоряд.: М.Г. Лабінський, В.С. Мурза. За редакцією А.В. Кудрицького. – К.: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1992. – С. 290–291.
12. *Лунев А.Ф.* Пархомовская сокровищница / А.Ф. Лунев. – Харьков: Прапор, 1975. – С. 30.
13. Художники України: Енциклопедичний довідник. – К.: Інтертехнологія, 2006. – С. 381.
14. Пархомівська скарбниця / Упорядник: О.Г. Павлова. – Х., 1995. – С. 8.
15. *Юхно І.О., Кукса М.Ф.* Край наш Краснокутський. Історичний нарис із найдавніших часів до сьогодення / І.О. Юхно, М.Ф. Кукса. – Полтава: Дивосвіт, 2008. – С. 339–340.

М.В. Горох
(м. Чернігів)

«СТОРІНКИ ЖИТТЯ ВЕЛИКОГО КОБЗАРЯ»: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ОДНІЄЇ ВИСТАВКИ

200-річчя з дня народження Тараса Григоровича Шевченка непересічна подія. Ювілей видатного поета, письменника, художника, ім'я якого стоїть поряд з найвідомішими світовими майстрами слова, випадково чи ні співпав з буремними подіями в Україні. Революція гідності відбувалася за безпосередньої участі Кобзаря. Його поезія надихала та підтримувала людей на Майдані, в ній шукали відповіді на актуальні питання сьогодення. Пророчі слова Тараса були дзеркалом, в якому відображалися сучасні події:

*„У всякого своя доля
І свій шлях широкий:
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком
За край світа зазирає, –
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину”¹.*

У даній статті розкриваються основні етапи створення виставки «Сторінки життя Великого Кобзаря (до 200-річчя від дня народження)», що відкрилася 6 березня 2014 року у Чернігівському національному педагогічному університеті імені Т.Г. Шевченка. Виставка, розташована у стінах університету, що з квітня 1961 року носить ім'я Великого Кобзаря, мала постати інформативною, зрозумілою та яскравою, щоб зацікавити насамперед студентство.

До реалізації проекту долучилися співробітники науково-методичного відділу музею – В. Луцька (автор концепції виставки), М. Горох, Є. Населевець. Художнім вирішенням і створенням фотомонтажів займалися В. Шере-

мет, Н. Варган та запрошені спеціалісти з графічного дизайну. У розпорядженні було не більше двох місяців, щоб ознайомитися з життєвим шляхом Т. Шевченка, розробити тематичну структуру, концепцію та проект виставки, наповнити її експонатами і змістом, після чого зреалізувати все задумане.

Достатньо велика рекреацією центрального корпусу університету надихнула автора концепції В. Луцьку на ідею подати життя Тараса Григоровича у вигляді сторінок розгорнутої книги. З них відвідувачу пропонувалося познайомитися з основними етапами становлення його особистості, переконатися у багатогранності таланту, відчути оточення Кобзаря. Одна половина розвороту книги мала містити великий фотомонтаж, що розкривав би тему, а друга – стилізацію з використанням експонатів. Таких «сторінок-тем» планувалося дванадцять: дитинство, воля, художник, поет, пророк, заслання, друзі, жінки, на Чернігівщині, у Качанівці, вічність, пам'ять. Для створення фотомонтажів широко залучалися картини Т. Шевченка, його вірші, спогади про нього, світлини друзів, товаришів, коханих, які компонувалися довкола автопортретів та портретів Кобзаря. Останні червоною ниткою проходили через усі стенди, були однакового розміру, знаходилися на однаковій висоті та виділялися за допомогою рамок. На центральній установці мала постати велика фотографія Т. Шевченка (фотограф І. Гудовський, 1859 р.). У процесі обговорення та реалізації описана концепція зазнала деяких змін. Так, за кілька тижнів до відкриття керівництво навчального закладу вирішило перенести виставку до іншого приміщення. Це насамперед дещо видозмінило художнє вирішення експозиції, проте концепція була втілена в життя без суттєвих змін.

З фотомонтажу «Дитинство» на відвідувачів споглядає молодий замріяний Тарас, який у вільну хвилинку робить записи до маленької книжечки прикрашеної «хрестами і візерунками з квітками», роботи В. Касіяна. Вище зображено вид села Кирилівка, портрет поміщика П. Енгельгардта, метрична книга з записом про народження майбутнього поета, батьківська хата і батько. Окреме висвітлено період навчання Шевченка у парафіяльній школі (картини «Покарання різками» В. Штернберга (1840), «Тарасова наука» О. Вовка, В. Кондратюка (1961) та перебуванню у м. Вільно (представлена лубочна картинка із зображенням козака Платова, за копіювання якої П. Енгельгардт покарав Тараса, та портрет художника Я. Рустема, який вплинув на його становлення як художника²). Тему «Дитинство» доповнює стилізація, де на рушнику розміщено хрестик та іконка святого Тарасія.

22 квітня 1838 року поміщик П. Енгельгардт підписав відпускну Тарасу Шевченку. Розірваний ланцюг, як символ звільнення з кріпацтва, та фотокопії банкнот першої половини XIX ст., гроші за які його викупили, розміщено на наступному стенді. Фотомонтаж «Воля» акумулював у собі портрети людей, які приймали участь у викупі Тараса Григоровича – композитора М. Віельгорського, художників О. Венеціанова і А. Мокрицького, історика мистецтва В. Григоровича, російської імператриці Олександрри Федорівни

разом зі своїми дітьми (великим князем Олександром Миколайовичем та великою княжною Марією Миколаївною), а також картину «Портрет В.А. Жуковського» роботи К. Брюллова, яку розігрували. Поряд можна побачити й зображення відпускнуї.

Наступні три фотомонтажі присвячено Т. Шевченку як художнику та поету. Знаковим у житті Кобзаря стало знайомство з І. Сошенком, портрет якого подано на фоні Літнього саду у Петербурзі, куди бігав Тарас замальовувати статуї. Нижче відвідувачу пропонується зображення Петербурзької академії мистецтв, де в 1838–1845 рр. навчався Шевченко. На фотомонтажі «Художник» представлені його ранні акварелі, роботи олією, зокрема «Портрет княгині Кейкуатової» (1847), та офорти. Як зауважував сам Т. Шевченко: «Из всех изящных искусств мне теперь более всего нравится гравюра. И не без основания. Быть хорошим гравером, значит быть распространителем прекрасного и поучительного в обществе. Значит быть распространителем света истины. Значит быть полезным людям и угодным Богу»³. Підтвердженням його майстерності слугують офорти з альбому «Живописная Украина» (1844), а саме – «Судня рада», «Старости», «Видубицький монастир». Окреме місце відведено офорті «Вірсавія» (1860), за який Шевченко отримав звання академіка. Доповнює фотомонтаж композиція з пензлів та палітри.

1857 року Тарас Григорович занотовує у щоденнику: «Я хорошо знал, что живопись – моя будущая профессия, мой насущный хлеб. И вместо того чтобы изучать ее глубокие таинства, и еще под руководством такого учителя, каков был бессмертный Брюллов, я сочинял стихи...»⁴. У його поезії гостро звучать соціальні мотиви, піднімається пласт національних героїв і національно-визвольних змагань як в Україні, так і поза її межами, а також пророцтва. З новою силою лунають сьогодні слова Кобзаря в «посланні» «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...» (1845):

*«Схаменіться! будьте люди,
Бо лихо вам буде.
Розкуються незабаром
Заковані люде,
Настане суд...»⁵.*

Не менш актуальним є й заклик Тараса у вірші «Чи ми ще зійдемося знову?...» (1847):

*«Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа моліть»⁶.*

Фотомонтажі «Поет» та «Пророк» скомпоновані таким чином, що в них поєднується поезія Тараса, його художні твори та ілюстрації художників до різних видань «Кобзаря». Доповнюють їх макети «Кобзаря» 1840 року та 1860 року, рукописи віршів Шевченка, перо і свіча у підсвічнику.

Уривком з комедії «Сон» (1844) та малюнку В. Самойлова «Микола I на маскарадї» розпочинається фотомонтаж «Заслання». У роки поневірян Шевченка переносять нас його картини: «Казарма» (1847), «Укріплення Раїм» (1848), «Дустановна могила» (1848–1850), «Новопетровське укріплення. Батарея № 2» (1851–1857), «За малюванням товариша» (1856–1857), «Киргизеня» (1856–1857). Поряд представлені портрети людей, які допомагали поету пережити роки солдатчини (О. Бутаков, І. Усков, Я. Кухаренко). Завершує тему картина Т. Меліхова «Повернення» (1964) та квиток-паспорт, який видав Шевченку комендант Новопетровського укріплення. Поряд з фотомонтажем відвідувач може познайомитися з текстом листа начальника III відділу графа Орлова про наказ Миколи I заслати Тараса Григоровича солдатом до Оренбурзького корпусу з заборонаю писати і малювати, розірваний папір, поламани олівці та пензлі, макет «Малої книжки» з копіями сторінок з неї.

Наступні чотири фотомонтажі занурюють відвідувачів у коло друзів, товаришів, поціновувачів творчості Шевченка, а також його жінок. Автори виставки пропонують поринути у роки навчання Тараса разом з В. Штернбергом у Петербурзькій академії мистецтв, товаришування з відомим актором М. Щепкіним, художниками М. Микешиним і Г. Честахівським, громадсько-культурним діячем М. Чалим. Кобзар присвячував їм свої твори, дарував малюнки, офорти, а вони, зі свого боку, допомагали йому. Підтвердженням цьому є представлений на стенді «Автопортрет» Т. Шевченка з дарчим написом М. Щепкіну та макет рукописного «Кобзаря» ілюстрований Я. де Бальменом і М. Башиловим.

Сімейне життя Тараса Григоровича не склалося, проте жінок на його шляху було багато. Вони надихали та ранили поета, були його музами й янголами-охоронцями. Фотомонтаж «Жінки» рясніє портретами найближчих до Кобзаря представниць жіноцтва – подруги дитинства Оксаночки, княжни В. Репніної, Г. Закревської, «дорогої кумасі» Н. Тарновської, дружини коменданта Новопетровського укріплення А. Ускової, актриси театру у Нижньому Новгороді К. Піунової та колишньої кріпачки і нареченої поета Л. Полусмакової. Доповнюють образи такі експонати як віяло, рукавиці, вінок зі стрічками та зів'яла троянда. Щоб показати глибину стосунків поета з жінками, автори виставки запропонували відвідувачам ознайомитися з висловлюваннями Шевченка про них. Так, Тарас Григорович, згадуючи на сторінках щоденника про М. Максимович, дружину відомого історика і філолога М. Максимовича, зауважував: «Какое милое, прекрасное создание. Но что в ней очаровательнее всего, это чистый, нетронутый тип моей землячки»⁷.

Окреме місце на виставці відведено темі «Шевченко і Чернігівщина». Фотомонтаж «На Чернігівщині» ілюструє відвідини Кобзарем Чернігова, Густині, де він робив замальовки церковних споруд, Борзни та Мотронівки Борзнянського повіту з гостюванням у В. Забіли та подружжя П. Куліша і Ганни Барвінок, Седнева з його чудовими краєвидами та господарями – Іллею та Андрієм Лизогубами. Про щирість таких стосунків свідчить хоча б

лист поета до А. Лизогуба датований 1848 роком. У ньому Шевченко пише: «Не знаю, чи зраділа б так мала ненагодована дитина, побачивши матір свою, як я вчора, прийнявши подарунок твій щирий, мій єдиний друже, так зрадів, що й досі не схаменуся, цілісіньку ніч не спав, розглядав, дивився, перевертав по-тричі, цілюючи всяку фар бочку»⁸. На стенді розміщується також карта області з позначенням усіх населених пунктів, які відвідав поет.

Окремий фотомонтаж присвячено взаєминам Шевченка з родиною Тарновських («У Качанівці»). Їхня дружба була започаткована Г. Тарновським, який познайомився з поетом у Петербурзі та запросив його до свого маєтку. Дружні стосунки з Тарасом Григоровичем підтримували також Василі Васильовичі – батько і син. Поет відвідав Тарновських у кінці травня й у вересні 1843 року, у другій половині 1844 року та у серпні 1859 року. З придбання картини «Катерина» та подарованого примірника поеми «Гайдамаки» почалася Шевченкіана Тарновських, яка на кінець XIX ст. нараховувала понад 1000 експонатів. Фотомонтаж знайомить відвідувачів з маєтком у Качанівці та його власниками, роботами, які виконав Шевченко на замовлення чи в подарунок Тарновським. Поряд – репринтне видання альбому «Качанівка», на сторінках якого 21 серпня 1859 року Т. Шевченко зробив запис: «І стежечка, де ти ходила, колючим терном поросла»⁹.

Тема «Вічність» переносить нас до моменту смерті поета. З фотомонтажу споглядає Шевченко з терновим вінцем у руках роботи М. Микешина (1861). Атмосферу останніх днів Тараса відтворюють спогади його троюрідного брата Варфоломія Шевченка, поета В. Жемчужникова, а також останній творчий доробок – вірш «Чи не покинуть нам, небого...», автопортрет та два офорти – портретами П. Клода та І. Горностаєва.

26 лютого 1861 року Тараса Григоровича не стало. На фотомонтажі відтворено запис священика Катерининської церкви при Академії мистецтв Іллі Денисова про смерть і похорон Кобзаря, його посмертна маска, знята П. Клодтом, наведено маршрут останньої подорожі Тараса з Петербурга до Канева. Як зауважував П. Чубинський: «Погас великий поет, погасла людина, в якій не було зерна неправди за собою... його слова, сльози не загинуть, і далекі нащадки скажуть про нього: не даром він на світ родився, свою Україну любив!»¹⁰. Символічним є розміщення поряд червоної китайки, чорної стрічки та догорілої свічки, що перегукується з картиною М. Сліпченка «Похорон Т. Г. Шевченка в Каневі» (1960–1961).

Завершує експозицію тема «Пам'ять», яка присвячена заходам зі вшанування Шевченка, а це відкриття музеїв, популяризація його творчості, присвоєння його імені вулицям, закладам освіти та культури. Крім того, найвища в Україні творча відзнака за вагомих внесок у розвиток культури та мистецтва носить ім'я Кобзаря. Відвідувач може познайомитися з двома її лауреатами – поетом Д. Івановим та художником В. Лопатою.

Творчість Т. Шевченка знають у багатьох країнах світу. Турецький поет Назим Хікмет зазначав: «До того часу, поки народи будуть воювати за свою національну незалежність і демократичні права, вірші Шевченка читати-

муться різними мовами»¹¹. З ним важко не погодитися. Відвідувачам пропонується ознайомитися з перекладами Шевченкового «Заповіту» англійською, російською, польською мовами, вивчати географію за місцем розташування пам'ятника поетові, а це – Канів, Чернігів, Варшава, Оттава, Москва, Буенос-Айрес, Рим, Вашингтон. Не забуває про Шевченка й молодь, яка робить його героєм графіті та музично-пісенних фестивалів.

Виставка «Сторінки життя Великого Кобзаря (до 200-річчя від дня народження)» – це невеликий вклад у популяризацію постаті Шевченка, це спроба нагадати про геній Тараса, заохотити як студентів, так і пересічних громадян цінувати власну культуру, власну країну, своє та чуже життя.

-
1. *Шевченко Т.* Кобзар / Т. Шевченко. – 2-е вид. – К., 1986. – С. 188.
  2. У Вільні, городі преславнім...: Худ.-документ. диптих / [ред.: Т.Г. Соломаха]. – К., 1989. – С. 312–313; Доля. Книга про Тараса Шевченка в образах та фактах / [Авт.-упоряд. В.О. Шевчук]. – К., 1993. – С. 45.
  3. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Шевченко / [Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К., 2001. – Т. 5. Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. „Буквар южнорусский”. Записи народної творчості. – 2003. – С. 27.
  4. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Шевченко / [Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К., 2001. – Т. 5. Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. „Буквар южнорусский”. Записи народної творчості. – 2003. – С. 36.
  5. *Шевченко Т.* Кобзар / Т. Шевченко. – 2-е вид. – К., 1986. – С. 267.
  6. *Шевченко Т.* Кобзар / Т. Шевченко. – 2-е вид. – К., 1986. – С. 312.
  7. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Шевченко / [Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К., 2001. – Т. 5. Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. „Буквар южнорусский”. Записи народної творчості. – 2003. – С. 194.
  8. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Шевченко / [Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К., 2001. – Т. 6. Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. – 2003. – С. 44.
  9. Качанівка. Альбом автографів / [Авт.-упоряд. С. Половнікова]. – К., 2010. – 328 с.
  10. Доля. Книга про Тараса Шевченка в образах та фактах / [Авт.-упоряд. В.О. Шевчук]. – К., 1993. – С. 763.
  11. Вічний як народ: Сторінки до біографії Т. Г. Шевченка: Навч. посібник / [Авт.-упоряд. О.І. Руденко, Н.Б. Петренко]. – К., 1998. – С. 264.

**С.Ю. Чернецька,
Т.В. Чернецька**
(м. Переяслав-Хмельницький
Київської області)

ПЕРЕЯСЛАВЩИНА: МУЗЕЙНА ШЕВЧЕНКІАНА

Життєвий і творчий шлях Тараса Григоровича Шевченка тісно пов'язаний з Переяславщиною. Поет бував тут неодноразово, довго мешкав у

самому місті та навколишніх селах. Тут він писав свої твори. У віршах та прозі Т. Шевченко раз по раз згадує Переяславщину, подає описи міста і його околиць. Саме на Переяславщині, у будинку щирого друга поета, переяславського лікаря Андрія Козачковського, в ніч на 25 грудня 1845 року, будучи тяжко хворим Тарас Шевченко написав вірш, якому судилося безсмертя, і який став духовним «Заповітом» великого поета своєму народу:

*Як умру, то поховайте
Мене на могилі.
Серед степу широкого
На Вкраїні милій.
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.*

Місто Переяслав-Хмельницький свято береже пам'ять про видатного сина українського народу. Так, 18 квітня 2008 року в колишньому будинку А.О. Козачковського урочисто було відкрито Музей Заповіту Т.Г. Шевченка. Варто відзначити, що музейна Шевченкіана на батьківщині «Заповіту» має більш довшу історію та окреслюється не лише вищевказаною музейною інституцією.

Історія вшанування пам'яті великого генія переяславськими фахівцями музейної справи почалася у 1951 році, коли на посаду директора Переяславського краєзнавчого музею було призначено випускника Київського університету ім. Т. Шевченка Михайла Сікорського. За збігом обставин краєзнавчий музей розташовувався саме у будинку того ж А.О. Козачковського, переяславського лікаря та щирого друга Тараса Шевченка.

Молодий директор Михайло Сікорський виклав свій план музейної роботи на перспективу. Він мав задум увіковічнити пам'ять усіх великих людей, котрих доля пов'язала з Переяславщиною. Одним із перших пунктів плану було вшанування пам'яті Тараса Шевченка. Михайло Іванович згадував: «1951 року, коли я прийняв музей, ми одразу поставили собі за мету: оформити в будинку кімнату пам'яті великого Кобзаря»¹.

Перші три меморіальні кімнати, присвячені перебуванню Тараса Шевченка на Переяславщині, було оформлено 1954 року у приміщенні історичного музею, відкритого з нагоди святкування 300-річчя Переяславської ради на базі краєзнавчого музею.

Взагалі варто відзначити, що історія створення НІЕЗ «Переяслав», до складу якого входить нинішній Музей Заповіту Т.Г. Шевченка, має досить цікаву, підчас романтичну, підчас детективну історію. Це ж стосується майже кожного окремо взятого експонату. Не винятком є і історія збору експонатів для меморіальних кімнат, присвячених Тарасу Шевченку. М.І. Сікорський згадував: «Якщо хто б записав на кіноплівку процес побудови наших музеїв, то це б була яскрава історія красивих, щирих людей, що за жебрацьку платню проробили все своє життя...»². Він говорив, що в середині 1950-х

років неможливо було зберегти обстановку Козачковських: «Тридцять го-
лодні роки зірвали їх з місця. Онук, теж Андрій Йосипович Козачковський,
що жив тут і був гарним учителем, опинився аж у Середній Азії. Перед тою
вимушеною розлукою він дещо продав, а решту роздав близьким і знайо-
мим». У добротному ж особняку, де неодноразово зупинявся колись у свого
товариша великий Кобзар, на той час порядкував дитячий будинок.

Готуючись до відкриття перших меморіальних кімнат, присвячених
Тарасу Шевченку, музейні співробітники Є.С. Нестеровська, І.А. Скотни-
кова, М.І. Чухно пішли по хатах, шукаючи всіх знайомих і близьких родині
Козачковських людей. Але довго не могли виявити ніяких слідів. Адже речі
мали таку ціну в 1930-х роках, коли не картини і не книги цікавили людей, а
кусень хліба. За це віддавали все...³

Допоміг музейним працівникам наш земляк, академік В.Г. Заболотний,
який був знайомий з онуком Козачковського. Через знайомих він знайшов і
відкупив музичну скриньку. Це був один із найперших цінних експонатів –
свідок перебування в будинку переяславського лікаря Т.Г. Шевченка. Наразі
даний експонат займає чільне місце в бібліотеці А.О. Козачковського, що
входить в експозицію нинішнього Музею Заповіту Т.Г. Шевченка.

Випадково натрапили працівники музею і на дві картини – світські
ліричні мотиви: дівчина з парубком біля тину та дівчина біля криниці. Як
згадував М.І. Сікорський, онук Козачковського про ці картини говорив так:
«Та це ж картини Варвари Репніної. Пам'ятаєте? Яготинські зустрічі Шев-
ченка в Репніних, Варвара закохалася в Тараса, і те надихнуло її на ство-
рення кількох картин. Ці дві потрапили до нас із Яготина. Коли і як, не знаю,
але в нашому домі їх берегли як пам'ять про Тараса Григоровича»⁴. Цінні
раритети наразі розміщені у передпокої кімнати для гостей, в якій жив
Т. Шевченко. А поруч, на столику, розміщується глечик із с. Прохорівки,
родового маєтку видатного історика, етнографа М. Максимовича, з якого, за
переказами, вмивався Т. Шевченко.

Відомий наш земляк Сениця – агроном, віддав музейникам погруддя
«Мавр» і «Мавританка», які належали родині Козачковських. Варто від-
значити, що ці роботи французьких майстрів другої половини ХІХ ст. також
прикрашають вітальню нинішнього Музею Заповіту Т.Г. Шевченка.

Влітку 2004 року Кабінет Міністрів України виділив кошти на реставра-
ційні роботи будинку А. Козачковського. Вирішили створити неповторну,
унікальну експозицію Музею Заповіту Т.Г. Шевченка з меморіальними, літе-
ратурно-художніми та історичними залами. Це було важке, проте й більш
цікаве завдання, ніж створення за назвою та змістом традиційного літе-
ратурно-меморіального музею⁵.

Наукову концепцію експозиції Музею Заповіту Т.Г. Шевченка розробив
заслужений працівник культури України, заступник генерального директора
НІЕЗ «Переяслав» з наукової роботи В.П. Мельник. Структурний та тема-
тико-експозиційні плани розділів розроблялися науковими співробітниками
заповідника. Вони отримали позитивну оцінку, рецензію науково-методич-

ного відділу музесзнавства Національного музею історії України в особі провідного наукового співробітника С. Івахна та наукового керівника відділу «Хата на Пріорці» Національного музею Т. Шевченка в Києві Н. Наумової.

Ідею створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка підтримали творчі спілки України, Комітет з Національної премії України ім. Тараса Шевченка, діячі культури й науки, серед яких – академіки П.Т. Тронько, Б.І. Олійник, М.Г. Жулинський. Одним з ініціаторів створення цього музею був Б.М. Войцехівський, член Національної спілки журналістів України, радник-організатор Комітету з Національної премії України ім. Т.Г. Шевченка, трудова діяльність якого тісно пов'язана з Переяславським краєм. Він в 2004 році очолив комітет з організації Музею Заповіту Т.Г. Шевченка в складі НІЕЗ «Переяслав».

«Метою створення Музею Шевченкового «Заповіту», як зазначено в науковій концепції, є відтворення атмосфери старовинного українського історичного міста, будинку, в якому Т. Шевченко пережив високе поетичне піднесення в органічному контексті з українською природою, з усім українським життям, а також осягнення і відтворення всієї глибини творчості Т.Г. Шевченка переяславського періоду, осмислення української історії, ментальності, традицій⁶.

Отже, йдеться не тільки про конкретний літературний твір «Як умру, то поховайте...» («Заповіт»), а й передачу музейними засобами Заповіту Т.Г. Шевченка нащадкам: його погляди на українську історію, майбутнє України тощо та тему Заповіту в його широкому філософському, духовному розумінні⁷.

Експозиція Музею Заповіту Т.Г. Шевченка має три складові: історичну, меморіальну та літературно-художню. Створюючи експозицію цього музею, за словами музейних працівників «не хотілося сліпо повторювати те, що показується в існуючих донині шевченківських музеях. Ми показали те із життя Т.Г. Шевченка, що стосується лише Переяславщини».

Перші чотири зали, об'єднані темою «Переяслав історичний», знайомлять відвідувачів з добою звитяжних лицарів, сміливих козацьких походів, боротьби з запеклими зовнішніми та внутрішніми ворогами. В експозиції знаходиться колекція української, польської, російської зброї XVII–XVIII ст.; козацькі люльки, порохівниці, народна картина «Козак Мамай» XVII ст., унікальний портрет Богдана Хмельницького роботи невідомого художника XVII ст., козацькі клейноди XVII ст. та ін.

Наступні чотири зали експозиції – меморіальні кімнати: вітальня, кімната для гостей, в котрій жив Т. Г. Шевченко, бібліотека та кабінет лікаря А.О. Козачковського – відтворюють інтер'єри кімнат першої половини XIX ст., що допомагає передати дух тієї епохи, наблизитися до обстановки, в якій жив і творив поет у 1845 та 1859 рр.

Три літературно-художні зали розповідають про навчання Тараса в петербурзькій Академії мистецтв, ранню творчість поета, а також знайомство Т.Г. Шевченка з багатьма переяславцями та особисто з господарем

будинку, про «Переяславську осінь Кобзаря» – період справжнього творчого злету митця.

Не применшуючи важливості створення Музею Заповіту Т.Г. Шевченка, ми вважаємо, що при підготовці експозиції даного музею, ремонтно-реставраційні роботи у пам'ятці XIX століття будинку Козачковського та прилеглий території проходили без дотримання правил охорони і використання пам'яток культурної спадщини. По-перше, підлогу у приміщенні покрито сучасним будівельним матеріалом «ламінат», що не відповідає історичним будівельним матеріалам. По-друге, можливо не автентичний але без перебільшення сказати оригінальний, майже єдиний у своєму роді, з чудовим українським орнаментом, паркан замінений на сучасний, що не відповідає стилістиці архітектури фасаду тощо. Про яку атмосферу оточення старовинного українського історичного міста у даному випадку можна говорити? Фаховість керівництва НІЕЗ «Переяслав» також, на наш погляд, стоїть під питанням (на час відкриття музею Михайло Іванович Сікорський уже був безпідставно усунений з посади директора).

Аналізуючи наукову та просвітню діяльність музею, варто відзначити, що його співробітники є постійними учасниками Всеукраїнських Шевченківських читань, котрі проходять на базі ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» та інших подібних заходів, публікують тематичні наукові та публіцистичні статті. На базі музею проходять різноманітні культурно-мистецькі заходи. Так, 12 березня 2014 року в Музеї Заповіту Тараса Шевченка урочисто пройшло спецпогашення художнього маркованого конверта, присвяченого ювілею з дня народження Тараса Шевченка. Спеціальним поштовим штемпелем керівники «Укрпошти», міста та району погасили марки на ювілейному конверті «200 років від дня народження Тараса Шевченка» та поставили свої автографи на ньому. Чотири перші погашені марковані конверти подарували музею Заповіту Тараса Шевченка. Важливо зазначити, що в музеї знаходиться колекція поштових марок та конвертів за більше ніж сто років.

Також НІЕЗ «Переяслав» є співорганізатором літературно-мистецького фестивалю-конкурсу «Переяславська осінь Кобзаря». Захід проводиться з метою актуалізації постаті й творчості Тараса Шевченка, особливо пов'язаної з перебуванням його на Переяславщині.

Коротко хотілося б зупинитися ще на двох музейних інституціях міста, співробітники яких докладають чимало зусиль для належного вшанування та популяризації творчої постаті українського генія, безсмертного Кобзаря. Обидві інституції діють при ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди», а саме Музей освіти та історії університету (керівник – С.Ю. Чернецька) та Шевченківська світлиця (керівник – О.І. Шкира).

Члени ради музею освіти та історії університету постійно працюють над питанням належного вшанування та популяризації спадщини Тараса Шевченка. В експозиції музею зберігаються програми, наукові збірники та світлини гостей щорічних Шевченківських читань, що проходять в універ-

ситеті. Експонат музею, а саме гіпсове погруддя Кобзаря виконане старшим викладачем кафедри мистецьких дисциплін вузу, заслуженим художником України, членом Спілки художників України С.Ю. Куцим прикрашає «Шевченківську світлицю». Підготовлено декілька тематичних лекцій: «Творчість Тараса Шевченка в музичній інтерпретації композиторів», «Тарас Шевченко малює Переяславщину», «Зернини педагогічного досвіду (на основі матеріалів про життя і творчість Т.Г. Шевченка)» та «Творчість Тараса Шевченка в живописі». Розроблено краєзнавчий екскурсійний маршрут «Стежками великого Кобзаря» та проведено квест «Переяславські стежки Кобзаря». Впроваджується культурно-мистецький проект, розрахований на дітей із неблагополучних сімей, зокрема, вихованців дитячого будинку та інтернату, що функціонують в м. Переяслав-Хмельницький та с. Циблі Переяслав-Хмельницького району. Член ради музею Максим Левченко 2014 року став переможцем IV Міжнародного мовно-літературного конкурсу учнівської та студентської молоді ім. Т.Г. Шевченка серед студентів ВНЗ Київщини.

Радник-організатор Комітету з Національної премії України ім. Т.Г. Шевченка Б.М. Войцехівський ініціював створення при науковій бібліотеці університету Шевченківської світлиці. У «Шевченківській світлиці», представлені численні видання «Кобзаря», різноманітна література, пов'язана з ім'ям та творчістю Тараса Шевченка. Окрасою світлиці є вишите полотнище безсмертного твору Тараса Шевченка «Заповіт» та його погруддя (із фондів музею).

Отже, музейна Шевченкіана Переяславщини, має більш ніж шестидесятирічну історію і включає в себе три музейні інституції. І хоча всі вони відрізняються наявністю раритетних експонатів, кожна із них позитивно впливає на процес вшанування та популяризації імені великого сина українського народу – Тараса Григоровича Шевченка, що є святим обов'язком кожного українця у світі. Основоположником же музейної Шевченкіани Переяславщини по праву можна вважати корифея музейної справи нашої країни, Героя України Михайла Сікорського.

---

1. *Махінчук М.* Переяславський скарб Михайла Сікорського: Художньо-документальна повість. // М. Махінчук – К.: Криниця, 2005. – С. 66.

2. *Сікорський М.І.* Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав» // М.І. Сікорський / Культура. Історія. Традиції. – 2003. – №2. – С. 4.

3. *Махінчук М.* Названа праця. – С. 139.

4. *Махінчук М.* Названа праця. – С. 140.

5. *Кухарєва Н.М., Калінович О.І.* Музей Заповіту Т.Г. Шевченка в Переяславі (до 195-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка) // Н.М. Кухарєва, О.І. Калінович // Краєзнавство. – 2009. – № 1–2. – С. 143.

6. Наукова концепція Музею Шевченкового Заповіту // НІЕЗ «Переяслав». П-Хм. Затверджено науково-методичною радою НІЕЗ «Переяслав» 1 липня 2005 р. – Поточний архів НІЕЗ «Переяслав».

С.С. Дембіцький
(м. Переяслав-Хмельницький
Київської області)

ВІДЗНАЧЕННЯ 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Т.Г. ШЕВЧЕНКА В ПЕРЕЯСЛАВІ-ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ

В незалежній Україні Тараса Григоровича Шевченка шанують як національного пророка. У радянські часи Великого Кобзаря використовували з пропагандистською метою, акцентуючи увагу на соціальній стороні його творів.

1963 рік. Наближається ювілейна дата: 150-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка. Радянське керівництво готується широко відзначити цю дату. Основні урочистості мали відбутися в Україні, зокрема, в Києві, Каневі, Моринцях, Шевченковому (колишній Керелівці). До цього ряду належав і Переяслав, де в будинку свого приятеля, лікаря, дворянина Андрія Осиповича Козачковського великий Кобзар в листопаді 1845 року написав поеми «Кавказ», «Наймичка», вступ до поеми «Єретик», а 25 грудня цього ж року програмний вірш – «Заповіт».

Тому природно, що ювілей Кобзаря мав бути відзначений належним чином в нашому місті. На середину 1960-х років Т.Г. Шевченко був тут досить широко представлений. В Переяслав-Хмельницькому державному історичному музеї частина експозиції висвітлювала перебування поета в Переяславі¹. На подвір'ї музею з 1949 року стоїть бронзове погруддя Т.Г. Шевченка (скульптор О.П. Олійник), поставлене в 1953 році на гранітний постамент².

Готуватися до відзначення 150-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка в Переяславі-Хмельницькому почали ще за рік до ювілею. На засіданні виконкому Переяслав-Хмельницької міської Ради депутатів трудящих від 26 березня 1963 року було прийнято рішення: «Про створення лісопарку та першого на Україні етнографічного музею під відкритим небом в межах Переяслав-Хмельницького на честь 150-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка», де, між іншим, було сказано: «На увіковічення ювілейної дати 150-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка та враховуючи майбутні перспективи розвитку міста, бажано на околиці міста (на Татарській горі) створити лісопарк ім. Т.Г. Шевченка...»³.

4 червня 1963 року на сесії Переяслав-Хмельницької міської ради прийняте рішення: «Про організацію культурного відпочинку трудящих міста влітку 1963 року». Під номером шість записано: «Створити міське екскурсійне бюро для організації масових екскурсій трудящих міста по істо-

ричних і шевченківських місцях міста та району. Зобов'язати директора автопарку тов. Б.С. Євсєєва забезпечити екскурсійне бюро транспортом в міру потреби та виділяти кожну неділю автобус для маршруту Переяслав-Хмельницький – Канів»⁴.

Про роль Переяслава-Хмельницького у відзначенні ювілею свідчить виставка гравюр, організована дирекцією пересувних виставок художнього фонду УРСР. За словами її директора А. Бабошкіна: «Ця виставка – перша ластівка свята». Вона була організована у вестибюлі міського кінотеатру. На ній експонувалися естампи українських радянських художників. Загальним твором виставки була ліногравюра Василя Касіяна «Т.Г. Шевченко». Деяка суворість техніки гравюри та розширення сюжету дозволили авторові надзвичайно точно і глибоко розкрити образ поета. Демонструвались на виставці роботи О.М. Довгаля («Шевченко малює автопортрет»), С.С. Каплана («Захалаявна книжка»), М.О. Родіна («Ой, нап'юся пива-меду»), О.Г. Данченка («Гайдамаки»), В.С. Куткіна («Дожидають великого свята») та інші. Різдю останнього також належала ілюстрація до поеми «Причинна...».

Інші гравюри виставки ширші за темою. Тут триптих В.І. Якубича «Поховайте та вставайте», диптих Ф.Т. Глушука «Не скує душі живої», плакат народного художника УРСР В. Г. Литвиненка⁵.

Готувався до цієї події Переяслав-Хмельницький державний історичний музей, про що читаємо в статті М. Палагути, його наукового співробітника, надрукованій 7 листопада 1963 року в районній газеті «Комуністична праця»: «Переяслав-Хмельницький державний історичний музей разом з громадськістю нашого міста, йдучи назустріч 150-м роковинам з дня народження видатного сина українського народу Т.Г. Шевченка і вшановуючи пам'ять про його перебування на Переяславщині, вирішив закласти лісопарк, який носитиме його ім'я. Тут буде посаджено близько тисячі дерев, чагарників, розбито алеї, клумби, споруджено бюст Великому Кобзарю. Згодом у парку силами громадськості буде створено перший на Україні етнографічний музей під відкритим небом. В основу цього музею буде покладено створення типового українського села кінця XIX ст... Під парк і етнографічний музей поки що відведено 5 гектарів землі на славетній Татарській горі (околиця міста)... Попід горою проходив шлях із Переяслава на В'юнище, по якому в 1845 і 1859 рр. їздив Т.Г. Шевченко. 30 дівчаток і хлопчиків школи-інтернату розпочали підготовчі роботи до посадки дерев. Вже викопано ямки. Робота продовжується.»⁶ Як бачимо, переяславські музейники були серед ініціаторів створення парку та етнографічного музею.

Рішенням виконкому Переяслав-Хмельницької міської ради депутатів трудящих від 28 січня 1964 року були прийняті заходи з підготовки і проведення 150-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка⁷. Варто відзначити, що більшість запланованих заходів було проведено. Так, завідувача читальним залом районної бібліотеки С.Б. Шнайдер регулярно виступала з оглядом книг про Шевченка в установах і закладах міста.

Бібліотека проводила велику просвітницьку роботу в місті з популяризації творчості Т.Г. Шевченка в рамках відзначення ювілею. Проведена читачька конференція на фабриці художніх виробів ім. Богдана Хмельницького на тему «Великий Кобзар в пам'яті народній». На фабриці готувався спеціальний номер стінгазети, присвячений річниці з дня народження Кобзаря. В педучилищі міста готувалась за участю працівників районної бібліотеки конференція, на якій мала обговорюватись книга «Поетова молодість». На неї був запрошений автор твору Л. Смілянський.

Працівники бібліотеки виготовляли два альбоми: «Шевченко наш, Шевченко з нами» і «Шевченко-художник». Представники Переяслава-Хмельницького взяли участь в обласному огляді-конкурсі, присвяченому 150-річчю Кобзаря. Успішно на ньому виступили вокальний ансамбль Переяслав-Хмельницького районного Будинку культури, а також баяністи Володимир Проказов і Віктор Пономарьов⁸.

Наприкінці лютого і на початку березня у районному Будинку культури відбувся фестиваль самодіяльних колективів будинку вчителя, швейної фабрики, педучилища та шкіл міста, присвячений Кобзареві. В програмі цих колективів – літературно-художні монтажні, пісні, художнє читання, музика. На фестивалі пролунали любимі й дорогі мелодії на невмирущий «Заповіт», «Думи мої, думи», «По діброві вітер віє», «Така її доля», «Орися ж ти, моя ниво», «Думи мої єдинії», а також пісні і вірші про життя і творчість Шевченка⁹.

Самодіяльна художниця нашого міста В. Вердоні понад рік вишивала у вільний від роботи час. Довгими зимовими вечорами продумувала візерунки, переносючи їх на полотно. Серед її робіт звертає на себе увагу чохол-обкладинка до «Кобзаря» та вісім рушничків-закладинок, вишитих художньою гладдю на сірому лляному полотні.

Зверху на обкладинці в овалі – портрет великого Кобзаря. Нижче – широковідомі слова із його програмного вірша «Заповіт», написані в дороговому його серці Переяславі:

*«І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом...»*

Довкола фрагменти із закладинок у вигляді мініатюрних вишиваних картин. Кожний рушничок-закладка теж своєрідний художній твір. На одному з них копія Шевченкового малюнка «Верби в Андрушах» з підписом:

*«Мені здається,
Що раю кращого тепер
На тім світі не буде,
Як ті Андруші...»*

На інших рушничках – картини на теми: «Гори мої високії...», «Не називаю її раєм...» (хата батьків Т.Г. Шевченка в Кирилівці), «Село і серце відпочине», «Тече вода з-під явора», «По діброві вітер віє», «Реве та стогне

Дніпр широкий», «І мене в сім'ї великій...» з вишитими рядками з цих поезій і прекрасними народними візерунками за мотивами стародавніх українських рушників. Ці вишивки призначені для експонування на районній і обласній виставках самодіяльних художників. В. Вердоні представила також малюнок олійними фарбами «Музей ім. Т.Г. Шевченка в Переяслав-Хмельницькому». Все це дар у всенародний вінок любові і пошани до великого українського поета¹⁰.

До відзначення 150-річчя з дня народження великого Кобзаря прилучилися і міські школи, про що ми читаємо у замітці «Шевченкові присвячені», надрукованій в одному з березневих номерів газети «Комуністична праця», яка виходила тоді в нашому місті: «У знаменні дні вшанування пам'яті великого українського поета великого українського поета у Переяслав-Хмельницькій СШ № 2 обладнано виставку учнівських картин, присвячених Кобзареві. Копію автопортрета Шевченка в юнацькі роки вишила гладдю на полотні учениця 7 класу Оля Рева. Уміло випалив на дереві портрет поета Владислав Халявкін. Катерину – героїню одноіменної поеми Шевченка – намалювала М. Комарова. «Наш художник» – з гордістю називають у школі ім'я учня 11-го класу Олександра Костенка... З найбільшою увагою учні розглядають його роботи. Їх тут 8. Хоч його малюнки і не відзначаються професіональністю, проте по-своєму хвилюють.

Ось робота «За першими віршами». Вона переносить нас у давнину, коли Тарас був ще юнаком. Зображений він у момент натхнення. Задумливий погляд, в руках гусяче перо. Що кладе перші рядки полум'яної поезії¹¹.

Значну просвітницько-пізнавальну роботу проводив напередодні ювілею Переяслав-Хмельницький державний історичний музей, чимало місця в якому відведено перебуванню Т.Г. Шевченка в нашому краї. Напередодні ювілейних днів музей відвідало 50 екскурсій, з шевченківськими залами ознайомились близько трьох тисяч працівників заводів, фабрик, жителів села та учнівської молоді¹².

І ось наступив ювілей. В газеті «Комуністична праця» від 12 березня 1964 року на першій сторінці була надрукована замітка: «Вшановує Переяславщина», де ми читаємо: «Разом з усім українським народом урочисто відзначають 150-річчя з дня народження Тараса Григоровича Шевченка трудящі міста... 9 березня 1964 року ввечері в Переяслав-Хмельницькому районному Будинку культури відбулось ювілейне урочисте засідання, в якому взяли участь представники громадськості міста. За дорученням промислово-виробничого парткому та парткому виробничого управління, виконкомів районної та міської Рад депутатів трудящих вечір відкрив секретар парткому виробничого управління Г.М. Кебкало. Доповідь про життя і творчість поета-демократа зробив директор міської середньої школи № 2 Н.В. Рубан. Після урочистої частини відбувся великий концерт учасників художньої самодіяльності»¹³.

Варто відзначити, що весь 1964 рік пройшов під знаком вшанування пам'яті Великого Тараса. Так у плані культурно-масової роботи на літній

період 1964 року відділу культури на громадських засадах знаходимо пункт: «29–30 травня... Організація масових екскурсій на могилу Т.Г. Шевченка в Канів»¹⁴.

-
1. Переяслав-Хмельницький державний історичний музей. Короткий довідник. Переяслав-Хмельницький. – 1958. – 67 с.
  2. Архівний відділ Переяслав-Хмельницької міської ради, ф. 1, оп. 1, спр. 37, арк. 75.
  3. Так само, ф. 1, оп. 1, спр. 178, арк. 159.
  4. Так само, ф. 1, оп. 1, спр. 178, арк. 20.
  5. *Бабошкін А.* Оживають думи Кобзареві / А. Бабошкін // Комуністична праця. – 1964. – № 45. – С. 4.
  6. *Палагута М.* Тобі, великий Кобзарю / М. Палагута // Комуністична праця. – 1963. – № 97. – С. 4.
  7. Архівний відділ Переяслав-Хмельницької міської ради, ф. 1, оп. 1, спр. 201, арк. 59.
  8. *Литовченко Г.* Присвяти Великому Кобзареві. / Г. Литовченко // Комуністична праця. – 1964. – № 23 (142). – С. 4.
  9. *Єрмольєва А.* Словом, піснею, серцем / А. Єрмольєва // Комуністична праця. – 1964. – № 28 (147). – С. 2.
  10. *Куделя М.* І на тім рушничкові... / М. Куделя. // Комуністична праця. – 1964. – № 28 (147). – С. 4.
  11. *Святовець В.* Шевченкові присвяти / В. Святовець // Комуністична праця. – 1964. – № 32 (151). – С. 4.
  12. *Чигир Г.* Вулиця «Заповіту» / Г. Чигир // Комуністична праця. – 1964. – № 28 (147). – С. 3.
  13. Вшановує Переяславщина. // Комуністична праця. – 1964. – №30 (149). – С. 1.
  14. Архівний відділ Переяслав-Хмельницької міської ради, ф. 1, оп. 1, спр. 201, арк. 267.

Л.П. Дмитрієва,
(м. Кіровоград)

ШЕВЧЕНКІАНА У ФОНДАХ КІРОВОГРАДСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ

Кожного року, з дня свого заснування, Кіровоградський обласний художній музей приєднується до загальноукраїнського вшанування річниць народження та перепоховання на Чернечій горі поета, художника, мислителя Тараса Григоровича Шевченка (1814–1861). Шевченківська тема стала однією з провідних на мистецьких вернісажах, у творчості багатьох живописців, графіків, скульпторів, майстрів декоративно-ужиткового мистецтва. В фондовому зібранні музею зберігається біля 60 творів різного спрямування, які розкривають тему «Шевченкіани». Деякі з цих робіт були

закуплені та передані Дирекцією художніх виставок УРСР у 1970-ті роки колишній картинній галереї, яка на той час була відділом обласного краєзнавчого музею, деякі – закуплені у художників або подаровані.

Значний внесок у розвиток шевченківської тематики зробили, насамперед, випускники Київського художнього інституту, які мали доручення писати образ Кобзаря та його життєвий шлях до відзначення річниць поета. Зі своїм завданням вони справилися блискуче: образи Шевченка виписані справді зворушливо, правдиво й викликають тільки захоплення та повагу. Переважна частина цих робіт створена в 1961–1964 рр. до відзначення 150-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка й мають досить таки великі розміри – від 1 до 2,5 метрів. В зібранні художнього музею знаходяться прекрасні, виконані на професійному рівні олійні полотна відомих живописців – В.М. Кармазіна «Мені тринадцятий минало», Г.О. Неледві «Т. Шевченко – студент Петербурзької Академії», В.С. Кравченка «Кругом неправда і неволя», В.В. Адамкевич «Т. Шевченко на Україні», П.В. Карімова «Побратими Т. Шевченко та А. Олдрідж у Петербурзі», В.Н. Югай «Одна доля», Ф.Ф. Шевченка «Земляки», М.Г. Бондаренка «Останні вірші Кобзаря», В.С. Болдирева «Зустріч труни Шевченка у Києві», І.Є. Васильченка «У студії», М.О. Сиротенка, А.І. Вовк «Біля Канева», Д.З. Шостак «Від російського народу (відкриття А.В. Луначарським пам'ятника Т.Г. Шевченку в Петрограді в 1919 році)», І.І. Марченка «Дума про Україну», С.Ф. Шишка «Весною в парку», Г.В. Толпюкіна «Онуки Тараса на оновленій землі».

Окремим блоком можна виділити і творчий доробок саме художників-земляків, які зробили і свій внесок у «Шевченкіану» краю: полотна Л.Я. Корнесва «Шевченко в Петербурзі», «Шевченко на пароплаві», кольорова ліногравюра С.І. Письменного «В останню путь», графічна робота І.В. Смичека «Портрет Т. Шевченка» та ескізи до картини «Тарасові шляхи» В.О. Федорова. До відзначення 170-річчя від дня народження Т. Шевченка у 1984 році до фондів музею потрапив оригінальний сюжетно-тематичний гобелен заслуженого художника України Е.М. Руденко «Думи мої, думи мої...» за мотивами літературних творів поета. Розмір цього гобелену становить 2, 4 м на 1, 8 м.

У фондовому зібранні художнього музею знаходиться чудова колекція графічних робіт. Серед них – «Портрет Шевченка» та ілюстрації до поеми Т.Г. Шевченка «Гайдамаки» народного художника СРСР В.І. Касіяна. Графічні роботи В. Касіяна позначені не тільки високою майстерністю виконання, а й поетичністю, народним гумором, знанням етнографії. Образ поета та герої поеми, які живуть на папері вже півстоліття, чітко окреслені, глибоко індивідуальні, позначені роздумами автора і його ставленням до своїх героїв. Додам, що В.І. Касіян був першим художником, якого відзначила держава за створену Шевченкіану у зв'язку з 150-ю річницею з дня народження Великого Кобзаря. У 1964 році митець отримав Державну премію України імені Т.Г. Шевченка за багаторічну подвижницьку мистецьку працю та створення чисельних портретів, плакатів та ілюстрування п'ятьох видань «Кобзаря».

Також протягом багатьох років займалися ілюструванням поетичних творів та образу Т.Г. Шевченка О.Г. Данченко, зокрема ми бачимо літографії до поем «Відьма», «Марина», «Москалева криниця», офорт та літографії Г.Б. Берковича «Шевченко серед казахів», Є.С. Соловійова «Чекання», «Зустріч» (із серії «Катерина»); Д.М. Гринєць «Т.Г. Шевченко», Є.П. Єгорова «Портрет Т.Г. Шевченка», В.О. Новіковського «Катерина», «Шевченко», Ю.Г. Сиротенка «Кобзар Волох» до поеми «Гайдамаки», офорти Г.О. Горобієвської до поеми «Сотник», М.О. Родіна «Ой, не п'ються пива, меди...» (із серії «Пам'яті Шевченка»), І.Д. Принцевського «Ще молодий кобзар співав» до поеми «Сліпий»; ліногравюри С.І. Письменного «В останню путь», М.Т. Поповича «Легенда про Тараса», М.Г. Божка «Пам'ятник Т.Г. Шевченку в Києві», М.І. Маршалкова «На етапі» (із серії «Роки в неволі»), В.І. Хвороста «Тарас Шевченко», В.І. Масика «Ілюстрація до поеми «Тополя», А.В. Реути «Полтава» (із серії «По Шевченківським містам», малюнки В.О. Федорова «Шевченко серед казахських рибалок на Аралі», до твору «Наймичка».

Хотілося би зупинитися на літографії заслуженого художника України, живописця, графіка Б.Й. Вакса «Арешт» (1961). Ця робота була передана колишній картинній галереї, яка на той час була відділом Кіровоградського обласного краєзнавчого музею, Дирекцією художніх виставок УРСР у 1968 році. Цікавим фактом є те, що у лютому 2012 року на адресу художнього музею прийшов лист від Поліни Бабкової (м. Москва) – доньки Вакса з проханням сфотографувати роботу батька і надіслати фотографії на електронну адресу, для того щоб розмістити їх на сайті серед інших робіт художника. На жаль, як зазначала в цьому листі П. Бабкова, в альбом про життя і творчість Б. Вакса не ввійшла літографія «Арешт» зі збірки саме Кіровоградського обласного художнього музею. Працівники музею звісно ж відгукнулися на таке прохання, а Поліна Борисівна в знак вдячності подарувала нашому музею альбом, спеціально виданий родиною художника до 100-річчя від дня народження – «Борис Вакс. Живопись, графика».

В зібранні музею знаходиться унікальний, прижиттєвий і найзагадковіший портрет Тараса Шевченка (1860). Ця гравюра потрапила до картинної галереї несподіваним шляхом. За словами колишнього старшого наукового співробітника музею Володимира Боська її придбали у Федора Михайловича Шабали – самодіяльного художника. А виміняв він цей портрет у колекціонера Олександра Ільїна на книгу. Ільїн, в свою чергу, привіз цю роботу чи з Москви, чи з Ленінграда. Кому належав цей портрет раніше він так і не згадав. Портрет Кобзаря щодо техніки виконання є офортом і привертає увагу передусім ювелірною технікою виконання. На портреті бачимо поясне, фронтальне зображення поета, який сидить на стільці в кожусі та смушковій шапці. Відсторонений від зовнішнього світу, Тарас Григорович натомість повністю заглиблений у свій внутрішній світ, у потойбіччя: жити йому залишалися лічені місяці, і він, очевидно, уже відчував наближення смерті. Напис під відбитком повідомляв: «Печ. со стали Ф.А. Брокгауза в

Лейпциге», ще нижче – факсиміле автографа Шевченка. Це означає, що естамп був зроблений зі сталеві дошки Фрідріха Брокгауза в німецькому місті Лейпцигу і що Тарас Шевченко бачив його і навіть засвідчив власноручним підписом! Цілком можливо, що це був останній автограф Кобзаря... Більше того, «гравюра Брокгауза, – пише відома дослідниця іконографії поета Клавдія Чумак, – нині є раритетом, її немає навіть у фондах Національного музею Т.Г. Шевченка в Києві».

Медальєрне мистецтво представлено бронзовими медалями відомих скульпторів – медальєрів, уродженців Кіровоградщини А.В. Німенка «В сім'ї вольній, новій» та В.В. Попова «Тарас Шевченко».

Одним із пріоритетних напрямків музею є саме популяризація мистецької спадщини Шевченка. 29 жовтня 2010 року вперше в Кіровоградському обласному художньому музеї відбулося відкриття виставки репродукцій і літографій «Тарас Шевченко – художник» із Національного музею Тараса Шевченка. Звісно, що ця подія була резонансною для Кіровоградщини і всі бажаючі мали змогу побачити художню спадщину Кобзаря.

---

1. Босько В.М. Унікальний прижиттєвий і найзагадковіший портрет Тараса Шевченка. До 200-річчя від дня народження / В.М. Босько // Народне слово. – 11 квітня 2013 р. – № 15. – С. 8–9.

*С.О. Половнікова,
(м. Чернігів)*

ШЕВЧЕНКІВСЬКА СВІТЛИЦЯ ОЧИМА ЧЕРНІГІВСЬКИХ ХУДОЖНИКІВ (ДО 130-РІЧЧЯ ЇЇ ЗАСНУВАННЯ)

Наприкінці 70-х – початку 80-х років XIX ст. могила Шевченка опинилася у занедбаному стані – майже повністю осипалася, а дерев'яний хрест підгнив. Катастрофа сталася восени 1882 року, про що повідомив через київську газету «Заря» письменник Василь Степанович Гнилосиров: «Канів, 25 жовтня. Могила поета України Т.Г. Шевченка являє собою в даний момент цілковиту руїну. Могильний хрест днями звалися до Дніпра, розбившись на два шматки нижче вінця та біля основи. Залишки палять підлітки-пастухи, гріючись від холоду біля насипу могили»¹.

Прочитавши цю сумну звістку, почали відгукуватися люди з пропозицією утворити окремий фонд пожертвувань для збереження національної Святині. Ті незначні кошти, що надходили, не давали можливості приступити до впорядкування могили. Докорінно змінив ситуацію щирий прихильник Тараса Шевченка, збирач української старовини та шевченківської спадщини, громадський діяч Василь Васильович Тарновський. Через ту ж

газету він сповістив про своє рішення: «... вважаю своїм моральним обов'язком, а особливо, як палкий шанувальник його таланту, взяти повністю на себе зобов'язання приведення дорогої могили в належний вигляд»².

Його коштом, за проектом академіка архітектури В.І. Сичугова був виготовлений на чавуноливарному заводі в Києві пам'ятник-хрест для могили Т.Г. Шевченка. Ескіз барельєфа із зображенням Кобзаря для нього виконав сам В. Тарновський. Він же побажав, щоб на пам'ятнику були відлиті такі слова поета:

*Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.*

Коли замовлення було виконане, за розпорядженням генерал-губернатора його заборонили вивозити з території заводу, доки не буде прибраний текст. Дошку зі словами Шевченка було знято, але пам'ятник під арештом пролежав більше півроку. Нарешті в липні 1884 року хрест вагою 3,8 тонни доставили до Канева. На Чернечій горі, на високому могильному кургані піднявся шестиметровий хрест з барельєфом Т. Г. Шевченка – достойний пам'ятник Кобзарю. Його встановили на Шевченковій могилі 1 серпня (за новим стилем) 1884 року.

Від цієї події бере початок і перший народний музей Тараса Шевченка, обладнаний у хаті для доглядача могили, ініціатором будівництва якої був Варфоломій Шевченко. Щоб виконати заповіт брата Тараса, йому довелося витримати тиск влади і врешті-решт подолати всі перешкоди. Не зважаючи на заборону царатом урочистостей, до оновленої Святині потяглися прочани з різних куточків України. Восени 1890 року побував там і Михайло Михайлович Коцюбинський. Свої враження молодий письменник висловив у нарисі «Шевченкова могила», надрукованому в журналі «Дзвінок» у 1891 році: «Сум важким каменем налягає на серце, сльози тихо котяться з очей, коли згадуєш, хто тут похований... Перед очима стає ціле життя поета, його бажання хоч останні дні свої прожити в поетичній рідній країні, над любим Дніпром:

*А я так мало, небагато
Благав у бога – тільки хату,
Одну хатиночку в гаю...
Не довелось!»³.*

Відвідини Тарасової світлиці знайшли відбиток як у тексті нарису, так і у власноручному малюнку до нього. Михайло Коцюбинський побачив її такою: «Хата ділиться сінми на дві половини: в одній живе сторож, а в другій, наліво від вхідних дверей, – світлиця для туристів. В світлиці тій, не дуже великій, вздовж стін стоять широкі ослони, застелені різнобарвними, дуже красними килимами місцевого виробу (властиво, плахти, котрі уживаються жінками на запаски). Просто вхідних дверей стоїть стіл простої роботи, застелений білою скатеркою, а на столі лежить красно оправлений

«Кобзар». На стіні, проти стола, висить портрет Шевченка, хорошої роботи олійними фарбами, в красних рамах. З обох боків портрета висять кінці багато вишиваного рушника, дарунку якоїсь щирої українки. На однім кінці рушника вишито: «Думи мої, думи, лихо мені з вами!», а на другім: «Любіте, брати мої, Україну любіте». В лівому кутку світлиці образ св. Тарасія, також обвішаний рушниками»⁴.

Дослідник біографії та творчості М.М. Коцюбинського, його онук Юлій Романович підкреслював, що Т.Г. Шевченко був для Михайла Михайловича «яскравою зорею». Сам письменник в автобіографічному листі до видавництва «Вік» писав, що в дитинстві велике враження на нього справили Т.Г. Шевченко, а «Кобзар», прочитаний в тринадцять років, перевернув внутрішній світ та направив на свідомий український шлях. Цим шляхом М. Коцюбинський ішов все своє життя – очолював чернігівську «Просвіту» (1907–1908) майже три роки (з 1910) був у складі Київського комітету у справах спорудження пам'ятника Шевченку, піклувався про видання у Петербурзі ювілейного двотомного зібрання творів Т.Г. Шевченка.

До кола однодумців Михайла Коцюбинського належав і Г.О. Коваленко. Молодий літератор-початківець приїхав до Чернігова у 1896 році, де влаштувався на посаду секретаря Чернігівської міської управи. Брав участь у роботі видавництва книжок для народу, яким опікувався Борис Грінченко. За короткий час вийшло двадцять три книжки з різних галузей науки та культури, автором кількох виступив і Григорій Коваленко. Чернігівський період став плідним для нього і як художника. До виїзду в 1905 році до Полтави, Григорій Олексійович створив більше ста картин, малюнків, ілюстрацій до творів письменників, у тому числі і Т.Г. Шевченка. Двадцять три роботи митця зберігаються нині в Чернігівському літературно-меморіальному музеї-заповіднику М. М. Коцюбинського. Серед них – «Світлиця для туристів біля могили Т. Г. Шевченка», датована 1897 роком⁶.

Під впливом творчості Т.Г. Шевченка був і чернігівський художник Андрій Юхимович Петусь. У цьому можна пересвідчитися, переглядаючи матеріали митця у Державному архіві Чернігівської області, які ґрунтовно дослідила та оприлюднила С.М. Курач – головний зберігач фондів Чернігівського обласного художнього музею імені Григорія Галагана.

Народився А. Петусь у 1884 році у містечку Березна Чернігівської губернії в сім'ї козака. Отримавши початкову освіту, почав навчатись малярству в іконописних майстернях, а згодом став слухачем живописного відділення Київського художнього училища. Серед вчителів Андрія Юхимовича було чимало відомих художників. Останні два роки він відвідував майстерню О.О. Мурашка. Закінчив навчання у 1914 році і став працювати за фахом – учителем малювання та креслення. Його трудова діяльність розпочалась у Маріуполі. Там Андрій Юхимович спробував себе в ілюструванні. 1920 року був виданий українською мовою «Малий Кобзар» Тараса Шевченка з ілюстраціями Петуся. Дружиною художника стала вчителька З.В. Данилевич, яка походила з Чернігова. У 1922 році подружжя переїхало до цього

древнього міста. Саме звідси у серпні 1924 року здійснив Андрій Юхимович подорож до Канева. Замалював художник Шевченкову світлицю, де відтворив всі деталі інтер'єру⁷. Порівнюючи з попередніми малюнками різних авторів, у тому числі й Михайла Коцюбинського, можна побачити, що «войовничий» атеїзм добрався і до цієї оселі. Замість ікони «Св. Тарасій» на покуті з'явився ще один портрет Т. Г. Шевченка.

Ці авторські малюнки надають можливість простежити трансформацію експозиції першого народного музею Тараса Шевченка з 90-х років ХІХ ст. до першої чверті ХХ ст.

---

1. *Тарахан-Берега З.* Василь Тарновський та пам'яник-хрест на Шевченковій могилі // Родовід. – 1996. – № 2(14). – С. 65.

2. *Тарахан-Берега З.* Святиня. К.: Родовід, 1998. – С. 147–148.

3. *Коцюбинський М.М.* Шевченкова могила. Твори в 7 т. – К.: Наукова думка, 1975. – Т. 4. – С. 8.

4. Там само. – С. 9.

5. *Коцюбинський Ю.Р.* Яскравий слід (До 130-річчя від дня народження Г.О. Коваленка) // Чернігівські відомості. – 1998. – 6 лютого. – С. 5.

6. Чернігівській літературно-меморіальний музей-заповідник М.М. Коцюбинського. – Інв. № 872. – КнВс, ж–18.

7. Державний архів Чернігівської області, ф. Р-1310, оп. 1, спр. 27, арк. 19, 23.

С.А. Брижицька
(м. Канів)

ПІДБІР КАДРІВ В КАНІВСЬКОМУ МУЗЕЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА (ЗА КНИГАМИ НАКАЗІВ 1945–1956 рр.)

Відділ кадрів у Шевченківському національному заповіднику (колишній Канівський державний музей-заповідник «Могила Т.Г. Шевченка», що підпорядковувався Академії наук УРСР, було створено 2010 року. До цього року кадрові питання контролював інспектор по кадрам.

Утім люди, що постійно працювали на Тарасовій горі з'являються тут з 1884 року. Мова йде про першого доглядача могили Тараса Шевченка Олексія Ядловського (1846–1933), який і похований за його заповітом на Тарасовій горі «там де три дороги сходяться».

20 серпня 1925 року було прийнято постанову РНК УСРР про оголошення території могили Т.Г. Шевченка державним заповідником. Загальна його площа становила тоді чотири десятини, а у штаті було два працівники. Оскільки з часом заповідник розширював свою культурно-освітню і наукову роботу розширювався і штат працівників.

Скласти уявлення про підбір кадрів у Канівському музеї Т.Г. Шевченка дає аналіз матеріалів книг наказів музею повоєнних років ХХ ст.

Перша книга наказів, що збереглася датована 1 січня 1945 року, а закінчена – 29 грудня 1945 року. Це звичайний шкільний зошит із 22 аркушів у твердій палітурці, заповнений чорнильними записами. Записи велися мовою українською, а назва на обкладинці – російською («Книга приказов»). На палітурці ретельно виписано назву установи російською мовою «Каневский государственный музей-заповедник «Могила Т.Г. Шевченко» Академии наук УССР».

Наказ № 1 стосувався найважливішого і на сьогодні питання, а саме – охорони могили Тараса Шевченка: «Сторожам могили тов. Майданику Я., Мазуркевичу Я. встановити вихідний день (далі аркуш обірвано – С.Б.). Вартування могили в вихідний день, в неділю з 5 год. вечора до 9 год. ранку, по неділям, покласти на робітників Градіновича і Проскурню». Олексій Павлович Проскурня, про якого тут йдеться, у 8-літньому віці був свідком зняття хреста з могили Шевченка і жив він на вулиці Монастирок, що межує з Тарасовою горою. У науковому архіві Шевченківського національного заповідника зберігається його спогад про цю подію. У 1949 році Проскурня вже працював не робітником, а завгоспом.

Які ж приміщення були в музеї по закінченню Великої Вітчизняної війни? Були службові приміщення, кімнати для екскурсоводів, бібліотека і фонди.

Директорами музею були: в 1945 році Омельченко М.Я., з 1950 року – Дука Сергій Якович, а з 1952 року – Данилов Яків Михайлович. Кожен директор керував по-своєму, оскільки і завдання на різному етапі суспільно-політичного життя були різні. Так, враховуючи, що потік відвідувачів у 1952 році збільшується саме під вечір, Я. М. Данилов розпорядився працювати за окремим графіком: з 9 години ранку до 8-ої вечора щоденно.

То був такий час, коли питання ідеологічні ставали невід’ємною частиною усіх сфер суспільного життя. Директор Я.Д. Данилов видав наказ, згідно якого заступник з наукової частини Шестопал повинен був проводити політнавчання щочетверга з 17 до 17.40 год. Спеціальні семінари з вивчення матеріалів з’їздів КПРС та праць Сталіна проводив сам Я.Д. Данилов щовівторка з 16 до 18 год. Водночас важливі зміни тоді відбулися у науковій роботі. Саме Я.Д. Данилов запропонував здійснити реекспозицію відділу «Вшанування пам’яті Т.Г. Шевченка», виходячи з потреб розширення розділу «Поступовий перехід від соціалізму до комунізму», а також запропонував створити новий розділ «Шевченко в радянській науці», видати путівник по заповіднику і музею, фотоальбом, готувати доповіді до шевченкознавчої конференції, редагувати тексти фронтальних екскурсій, впорядкувати фонди і бібліотеку. Саме Д.Я. Данилов підняв клопотання перед Президією АН УРСР про ремонт і реконструкцію музею і пам’ятника на могилі поета та про будівництво готелю на території заповідника.

З 1953 року почали писати річні звіти про роботу у відділах та бібліотеці і здавати їх заступнику з наукової частини.

Відбулися зміни в охороні території заповідника. Так, з 1955 року могила Кобзаря освітлювалася трьома прожекторами.

У повоєнні часи музей відбудовувався як і уся країна. Із наказів дізнаємося, що Івана Івановича Сорокопуда відрядили до Дніпропетровського історичного музею Яворницького для вивчення експозиції відділу Великої Вітчизняної війни, що здійснювалися відрядження для збору матеріалів про ВВ війну в канівських селах та в наукові експедиції до Києва та штаб партизанських загонів України, для вивчення матеріалів партизанського руху в районі могили Шевченка, що проводилася культосвітня робота по селам на тему «Г.Г. Шевченко в Великій Вітчизняній війні», що читалися лекції колгоспникам і організовувалися шевченківські вечори. Працівники господарчого відділу їздили у відрядження до Києва за будівельними матеріалами для заповідника.

Заповідник – це велике господарство і тому зрозуміло, що були накази суто господарчого рівня, наприклад про те, коли топити огрівальну пічку (з 8 до 10 год.). Були такі детальні вказівки, які нині нами по-різному можуть сприйматися, але вони свідчать про відповідальне ставлення керівника до збереження державного майна та до питання охорони праці. Так, аби запобігти пожежі, була вказівка «завгоспу Шевченко М.В. терміном до 10.XI носити жес[р]тяний фартух біля нової пічки».

Працівники заповідника відзначали усі державні соціалістичні свята. На Шевченковій могилі 9 і 10 березня (відповідно, у день народження і смерті поета) встановлювали почесну варту. Було розроблено графік чергування із залученням 10-ти працівників на термін з 8 по 11 березня. Зміна тривала від 4-х до 8 годин. Також варту виставляли на святкування Великого жовтня (чотири дні). Згідно графіка одне чергування тривало 4 год., залучалися і чоловіки, і жінки, загалом було задіяно 29 осіб. Варту, згідно графіка, виставляли на могилі і п'ятого грудня – День сталінської Конституції (святкували 41 рік поспіль починаючи з 1936 року) і день першого травня – День міжнародної солідарності трудящих всіх країн (у 1997 році перейменували в Свято весни і праці), та день дев'ятого травня – День перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.

Штатні працівники окрім заробітної плати мали і доплату від 15, 25, 60-ти до 100, 180, 200 крб. за виконану додаткову роботу, а саме: за носіння води з глибокої кручі на гору до музею, за носіння хворосту, порізку і рубку дров для опалення музею та теплиці, за те, що працівник возив на станцію Таганча співробітників музею, за відбудову і помазку сараю, за мазку та побілку контори, за ремонт залізних лопат, «скамейок», за зроблені граблі, за дернування могили своїми силами, за побілку дерев в парку, за ремонт, конопачення і «просмолення човна і лодки», за переноску, погрузку і вигрузку пиломатеріалів, за «розбор» старого будинку під Тарасовою горою, за ремонт дверей у сторожки на Тарасовій горі, за двохсторонню зашивку дошками вікон в будинку, прорубку вікон в стіні, для виготовлення дверей до груби і задвижки до грубки, за виноску із бункерів водопровідних труб, за

ремонт службової кімнати (кабінет директора). Цей перелік дає нам можливість уявити, які ж ремонтні і будівельні роботи проводилися в 1945 році, як відбудовувався музей після війни.

У травні 1945 року у зв'язку з тим, що люди приходили до музею о 6-й, 7-й годинах вечора, тобто після його закриття, видавали наказ про зміну робочого режиму, з тим аби музей працював з 9 год. ранку до 8 год. вечора щоденно і без вихідних днів. Залишали при цьому двох працівників: екскурсовода і наглядачку (складався спеціально графік роботи). Для них робочий день тривав з 12.00 до 8.00 год. вечора.

У досліджуваній нами період заступниками з наукової частини (або ще в наказах написано «роботи») були такі працівники: з 1945 року – І.І. Сорокопуд; з 1948 року – т.в.о. Рехтман Арон Ісакович (його оклад складав 1200 крб.), який водночас відповідав за ведення воєнного обліку та паспортного режиму; з 1949 року – Шестопал Петро Львович (звільнився у 1954 році за власним бажанням); з 1954 року – в.о. Ткаченко Віра Олексіївна (з 1955 р. обіймала посади завідувачою фондів; з 1955 року – т.в.о. Прокопенко Лука Євдокимович.

Коли директор від'їздив у відрядження його, як правило, завжди заміняв заступник з наукової роботи, тобто це завжди була та особа, на яку найбільше покладалася адміністративна відповідальність.

З 1949 року в музеї було два експозиційні відділи: «Життя і творчість Т.Г. Шевченка» (завідувач Прокопенко Лука Євдокимович) та «Вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка» (завідувач Ткаченко Віра Олексіївна).

У музеї були посади які й нині є у штатному розписі, а також такі, що назавжди відійшли у минуле. У 1945 році науковців очолював заступник директора з наукової частини. Також були завідувач відділом, завідувач енергобазою, завгосп, старший бухгалтер та його «замісник», наукові робітники та старші наукові робітники, екскурсоводи, наглядачі (не усі були в штаті, були й позаштатні), сторожі могили (вони ж різноробочі; мали посадовий оклад 150 крб.), робітники парку (посадовий оклад – 150 крб.), «квітковод», двірник, конюх (останній – позаштатно; ніс «матеріальну відповідальність за коня»; мав посадовий оклад який зростав з роками від 150 крб. у 1945 році до 200 крб. у 1946 році, 260 крб. у 1947 році та 225 крб. у 1949 році), вартовий пожежний та пожежний по охороні лісу (1946), вартовий могили (1946), техробітниця (1946), відповідальний за облік в музеї спеціалістів з вищою освітою (1946), бухгалтер будівельного «участка» (1946), опалювач музею, робітник сезонний (позаштатно), столяр (з 1947) та столяр-мебелщик (з 1947), художник-оформлювач (з 1947 року посаду обіймав сезонно Савченко Олекса Петрович). З 1955 року введено посаду сезонної гардеробниці. З жовтня 1951 року з'являється посада шофера на автобус (оклад 600 крб.). Заробітна плата старшого наукового співробітника становила в 1945 році 700 крб.

У фондах музею зберігається документальний фільм, знятий 1978 року, в якому неповторно співає українські пісні Мазуркевич Ганна Степанівна,

колись робітниця парку, в потім прибиральниця музею Шевченка. Вона працювала у заповіднику з 1 квітня 1945 року. Отримувала 150 крб.

Була така незвична на сьогодні посада, з 1945 року як водоноска, або як зазначено у наказах «водоноша питтвовой води для співробітників заповідника і відвідувачів музею і могили». Робочий день був її ненормований, а зарплата 150 крб. Воду носили з криниці Меланчиного потоку. Для нас незвичною є і така інформація, що в обов'язки діловода в повоєнні часи входило одержувати і видавати продуктові і промтоварні картки робітникам заповідника і вести їх облік. До 1954 році був в заповіднику кінь, але ті хто за ним доглядав часто звільнялися директорами оскільки використовували коня «з метою власної наживи».

З 1946 року в штаті з'являється фотограф – Лісовський Савка Карпович, після нього працювали на цій посаді Стокоз Ольга Тимофіївна, Кравченко Григорій Якович, Церех Іван Якович. У вересні 1948 року посаду фотографа було скорочено. З 1946 року, згідно штатного розпису, прийнято на посаду начальника будівництва по заповіднику Дем'яненка Варфоломія Сафроновича, а пізніше – введено посаду агента постачання по будівництву (оклад 400 крб. на час капітального ремонту). У 1951 р. (жовтень) введено посаду кочегара (посадовий оклад 350 крб.)

Потрапити на роботу до музею було не так просто. Наприклад, аби обійняти посаду наукового співробітника потрібно було мати санкцію Комітету у справах культурно-освітніх установ при Раді Народних Комісарів УРСР, що існувала при Раді Міністрів УРСР з 1950 року. Головна причина відмови у прийнятті на роботу – «брак відповідної освіти».

У радянські часи існувала практика направляти працівників на збір урожаю в колгосп. Не минуло це і музей Шевченка. Коли це відбувалося, то тих, працівників, хто поїхав у колгосп підміняли на роботі ті, що не їхали. При цьому для них не було ніяких скидок по режиму роботи, доплаті, пільгах, аби «робота музею продовжувалася нормально» (наказ № 74, 1946 р.).

Головним охоронником фондів (нині головний зберігач фондів) була Майданик Мотря Андронівна (1946). Її посадовий оклад – 900 крб., плюс йшла надбавка на хліб 80 крб. Широко відомо, що 1947 року в країні був голод. Завідувачі відділів (2 особи) отримували так само як і охоронник фондів. Старший науковий робітник отримував 700 крб. плюс надбавку на хліб 90 крб.; наукові робітники – 600 крб. і мали надбавку на хліб 90 крб.

З 1947 року до виконання обов'язків завідувача фондів стає Бойко Віктор Єфремович (переведено з посади завідувача відділом). Потім тимчасово виконуючим обов'язки завідувача фондів була Мазуркевич Ніна Миколаївна (1950), а з 1951 року роботу відділу очолив Прокопенко Лука Євдокимович. Згідно річного кошторису 1947 року в музеї було передбачено 19 штатних одиниць .

У музеї тісно перепліталися культурне життя і політична освіта. У листопаді 1946 року в музей привезли з Києва піаніно. З цього ж часу щоп'ятниці проводили політчитання з 9 до 9.30 год., з метою «проробляти найважливіші питання біжучої політики».

Працівники ходили у відпустки, проводили інвентаризацію майна, отримували догани за порушення посадових обов'язків, трудової дисципліни, правил трудового розпорядку, за невиконання наказів. Були й курйози. Так, одного разу технічні працівниці не виконали наказ завгоспа вийти на роботу, а пішли на релігійне свято «храм Божий» у село Пекарі, що неподалік Тарасової гори. У результаті одну працівницю звільнили з роботи, тій, що підбурила, винесли догану. Також виносили догани за неявку на роботу, за неприбрані східці, за спізнення на декілька годин, за явку у п'яному стані або крадіжку, за самовільний «уход з роботи раніше на 2 години».

Були і приємні моменти в колективі. Неодноразово працівники отримували премії й подяки за сумлінну працю.

Кадрові зміни відбувалися дуже часто, особливо серед різноробочих. Люди звільнялися за власним бажанням, переводилися з посади на посаду. Часто виконували обов'язки, що не входили у їхнє професійне коло. Наприклад, на завідувача фондів покладалася відповідальність за організацію парникового та квіткового господарства.

У штатному розписі в вересні 1848 році не було квітникаря (у наказах записано «квітовода»), тому відповідальність за чистоту і порядок на клумбах, в паркових алеях було покладено на наукових працівників. Коли зменшувалась кількість відвідувачів, з жовтня, встановлювали один загальний вихідний день — неділю. Але і в неділю часто виходили на роботу науковий працівник і наглядачки, котрі чергувалися в своїй роботі через тиждень з прибиральницями. Останні виконували обов'язки наглядачок.

З жовтня 1948 р. в музеї за наказом директора було заведено такий розпорядок, якого дотримуємося і нині – згідно графіка визначається на кожний день відповідальний черговий науковий співробітник. Він приймає музей під розписку від нічного вартівника і контролює прихід на роботу всіх співробітників музею, контролює прибирання в музеї.

Опрацьовуючи накази кидається у вічі багато прізвищ, котрі й зараз фігурують в наказах: Бойко, Мацієвська, Белінський, Салюк, Руденко, Танана, Герасименко, Радченко, Гаєнко, Вербіцька. Тобто можна вести мову про так звану «традицію покоління».

Канівський музей Шевченка завжди тісно співпрацював (і співпрацює нині) з центральним музеєм Шевченка у Києві. Колеги консультували наших попередників по видавничій, експозиційній, фондовій і виставковій роботі. У книгах наказів завжди записували привітання директора колективу з усіма державними соціалістичними святами.

Отже, екскурс в історію кадрової політики заповідника має не лише пізнавальне значення, а й дає можливість, враховуючи досвід минулого, грамотно вибудовувати нинішню кадрову політику, зважаючи на виклики нашого часу.

---

1. *Брижицька С.* Подія на чернечій і долі людей. Про заміну чавунного хреста на могилі Тараса Шевченка. – 2-е вид., переробл., допов. Черкаси: Видавець Ольга Вовчок, 2013. – С. 36–40.

2. Книга приказов за 1945 год. Начато 1 января 1945 года. Окончено 29 декабря 1945 года. Каневский государственный музей-заповедник «Могила Т.Г. Шевченко» Академии наук УССР. – Арк. 1.

3. Книга приказов за 1946–1947 гг. Начато: 1 января 1946 года. Окончено: 29 декабря 1945 года. Каневский государственный музей-заповедник «Могила Т.Г. Шевченко» Академии наук УССР. – 22 арк.

4. Книга приказов за 1945 год. Начато: 1 января 1945 года. Окончено: 27 декабря 1947 года. Каневский государственный музей-заповедник «Могила Т.Г. Шевченко» Академии наук УССР. – 60 арк.

5. Книга приказов за 1948–1949 гг. Начато: 1 января 1948 года. Окончено: 7 июня 1949 года. Каневский государственный музей-заповедник «Могила Т.Г. Шевченко» Академии наук УССР. – 31 арк.

6. Книга приказов за 1949–1950 г. Начато: 23 июня 1949 года. Окончено: 31 декабря 1950 года. Каневский государственный музей-заповедник «Могила Т.Г. Шевченко» Академии наук УССР. – 33 арк.

7. Книга приказов за 1951–1952 г. Начато: 15 января 1951 года. Окончено: 17 июля 1952 года. Каневский государственный музей-заповедник «Могила Т.Г. Шевченко» Академии наук УССР. – 38 арк.

8. Книга приказов за 1952 г. Начато: 24 июля 1952 года. Окончено: 20 октября 1953 года. Каневский государственный музей-заповедник «Могила Т.Г. Шевченко» Академии наук УССР. – 44 арк.

9. Книга приказов за 1953–1955 г.г. Начато: 24 октября 1953 года. Окончено: 14 марта 1955 года. Каневский государственный музей-заповедник «Могила Т.Г. Шевченко» Академии наук УССР. – 44 арк.

10. Книга приказов за 1955–1956 г.г. Начато: 3 января 1955 года. Окончено: 30 июля 1956 года. Каневский государственный музей-заповедник «Могила Т.Г. Шевченко» Академии наук УССР. – 45 арк.

11. *Мельниченко В.М.* Шевченкіана Черкащини / В.М. Мельниченко. – Черкаси: Брама-Україна, 2013. – С. 35.

Р.В. Танана
(м. Канів)

НА ПРОЩУ ДО ТАРАСА

Минуло вже 153 роки з часу поховання геніального українського поета і художника Тараса Григоровича Шевченка в Каневі. За цей час його священній могилі приходили поклонитися мільйони його шанувальників. Вони прибувають сюди різними шляхами: на теплоходах, автобусами, машинами, приходять пішки. Йдуть сюди, щоб у глибокій шанобі схилити голови і вшанувати світлу пам'ять безсмертного Кобзаря. І на кожного з них ця свята могила справляла і справляє незабутнє враження.

Видне місце серед цих шанувальників займають ті, які приходили і приходять до місця вічного спочинку поета пішки. Хто ж був серед перших

піших відвідувачів Шевченкової могили? Про це довідуємось із листів його близького друга, художника, який супроводжував домовину з тілом поета з Петербурга до Канева Г.М. Честахівського (1820–1893) до Ф. Черненка в Петербург. Після поховання Тараса Шевченка всі, хто брав участь у цьому, почали від'їжджати. Та Григорій Миколайович залишився в Каневі. Він вирішив трохи впорядкувати могилу свого побратима. В цьому йому допомагали селяни навколишніх сіл. Майже два місяці прожив він у Каневі. І за цей час мав змогу спостерігати за першими відвідувачів Шевченкової могили. Вони приходили сюди пішки, прибували з барок, пароплавів та плотів з лісом, які пливли по Дніпру. Та найбільше вражали Г. Честахівського селяни. «Приходять люди з слобідок вклонитися його могилі.... Я часто застаю коло могили простих слобожан: стоять, знявши шапки, підпершись на ціпки, з клуночками за плечима і дивляться на могилу так, що я ще ні разу на своїм віку не бачив такого щирого, тихого, зласкавленого погляду людського, ніби у сій могилі закопалась остання надія їх на луччу долю».

І люди назвали ту гору любовно – Тарасовою горою. Про це теж пише Г. Честахівський: «Вони всі називають його Батьком Тарасом, рятувавши їх волю а гору, на котрій поховали – Тарасовою горою». Із цих же листів довідуємось про те, що часто до Шевченкової могили приходили його родичі. Зокрема, у листі від 17 червня 1861 року Г. Честахівський пише: «Учора, 14 юля, прийшов із Керелівки Тарасів брат Микита»¹.

У 1862 році на Тарасовій горі побував український поет, вчений – етнограф, фольклорист, автор гімну України Павло Платонович Чубинський. В 1861 році він закінчив навчання в Петербурзькому університеті на юридичному факультеті. Повертається до свого рідного міста – Борисполя. Та юридична кар'єра його не приваблювала. Своє життя він пов'язав із вивченням народного побуту, дослідженням українського фольклору. Він продовжує збирати етнографічні матеріали. Влітку 1862 року з цією метою він подорожує селами Переяславщини.

І ось у цей час, в липні місяці, він разом з братами Віктором та Володимиром Синьогубами, Богдановим та Іваном Касьяненком прийшов до Канева, щоб вклонитися дорогій серцю могилі. Адже він дуже любив і шанував великого Кобзаря. В 1861 році брав участь у похованні поета в Петербурзі на Смоленському кладовищі. Готувався сказати і тепле слово про Шевченка над його домовиною. Та, на жаль, після промови М. Курочкіна поліція заборонила виступи. Що ж хотів сказати палкий шанувальник поета над його домовиною? А про це можна довідатись із журналу «Основа»: «Ще одна втрата у слов'янському світі, ще одна могила на слов'янському кладовищі. Погас великий поет, померла людина, в якій «не було зерна неправди за собою». Але не загубилося це світило серед тіней... Зрівняється його могила, але його сумне існування, його слова – сльози не загинуть і далекі нащадки скажуть про нього: – Недаремно він на світ родився, свою Україну любив»².

Коли шанувальники поета йшли до Канева, їх два рази зупиняла поліція, але вони все ж таки дісталися до Чернечої гори. Довго стояли, схиливши голови над Кобзаревою могилою, а покидаючи її, поклялися продовжувати справу великого поета.

В 1880 році до місця вічного спочинку Кобзаря приходив український письменник Іван Семенович Нечуй-Левицький (1838–1918). З великим хвилюванням піднімався він на поетову могилу, яка пробудила в нього глибокі почуття: «Ми стали в головах Шевченка і самі наші голови схилились... близина останків великого чоловіка має великий невимовний вплив на людське серце. Великі люди говорять до живих з домовини... Повік не забуде цього дивного місця, хто бачив його хоч раз на віку», – писав Іван Семенович у своєму нарисі «Шевченкова могила», написаному під враженням перебування на Тарасовій горі³.

Про тих, хто приходив вклонитися Шевченковій могилі наприкінці 80-х років XIX ст. дізнаємося завдяки спогадам довголітнього охоронця Шевченкової могили В.С. Гнилосирова «До історії Шевченкової могили». Зокрема, із них довідуємось, що вкінці 80-х років Кобзареву могилу часто відвідували його родичі. Так, у другому зошиті за 1888 рік є запис: «9 мая був у мене, ідучи від могили, і обідав небіж покійного Тараса Григоровича Максим Антонович Красицький з села Зелена Діброва, недалеко від Керелівки». В наступному, 1889 році, до Шевченкової могили приходив інший племінник поета – син Микити Григоровича – Петро. Василь Степанович записав: «23 серпня був у мене світом Петро Микитович Шевченко, рідний племінник покійного Тараса Григоровича. Він прямується із сліпими небожатами до Києва, щоб знайти там Михайла Адамовича Кретчмера, котрий був їм за ватажка, як вони спіткалися з ним у Харкові у професора окуліста Гіршмана. Як люди подорожні і прибули сюди підводою, то я дав Петру Микитовичу 5 крб. грошей, щоб було їм чим обійтись на якийсь час у Києві»⁴.

В цьому ж році побували на Тарасовій горі син рідної сестри поета Ярини – Лаврентій Федорович Бойко та син рідного Тарасового брата Йосипа – Трохим.

У 1897 році у першому народному музеї Кобзаря – «Тарасовій світлиці», що знаходився поблизу поетової могили, з'являється книга вражень для відвідувачів. Її появи ми завдячуємо В.С. Гнилосирову, ініціатору і організатору цього музею. І вже з цього часу з її сторінок можна дізнатися про тих людей, які приходили на Чернечу гору. Звичайно, не про всіх, а хто лишив записи на сторінках цього своєрідного літопису народної любові до Кобзаря. Ця книга вражень пишеться вже 117 років. За цей час зібралось близько 80 томів. Перші чотири книги 1897–1916 рр. – зберігаються в Інституті Рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Книги від 1917 року і по сьогодні – в науковому архіві Шевченківського національного заповідника.

Через кілька днів після появи книги вражень у ній з'являється запис, зроблений одним із шанувальників поета 14 червня 1897 року: «Чи ж так, Тарасе-Батьку незабутній, знаєш, як шанують тебе земляки? Ти може гадаєш, що в годині смутній є на Україні щирі козаки, котрі захищали б вимучену Неньку?... Ні, Тату – серденько!... Тебе вшанувати навіть на могилу не жалують ніг. Та тільки зуміють тебе пом'янути чаркою горілки, на котру зодрали із твоїх братів послідною шкуру. Таки недовірки. Не лякайся, Тату, оттаких катів, бо скрізь по Україні з тих хат, звідки й ти, за своїм Пророком готові піти. Мандрівець»⁵.

У наступній книзі вражень (1904–1906) знову зустрічаються два записи, зроблені цією ж самою рукою. Один із них зроблений 1 вересня 1906 року з підписом «Вертіївець», а другий 22 грудня 1906 року: «Гиняючись по Україні безправним, наче на чужині, сей рік утретє, серце Тату, прибув до Тебе в теплу хату і ще раз глибоко продумав святі слова: «Вражою злою кров'ю волю окропіте!». Свята правда, батьку, іншого способу немає. Вертіївець»⁶. Із запису зрозуміло, що автор прийшов до Кобзареві могили в тяжкі часи. Його серце переповнене тугою і болем за рідний край, його терпінню прийшов кінець. Тому він і бачить вихід в одному: «Вражою злою кров'ю волю окропіте!». Зрозуміло, що під таким записом свого прізвища він поставити не міг. І тому знову підписується псевдонімом «Вертіївець». Вдалося встановити, що їх зробив учитель, етнограф із села Вертіївки Чернігівської губернії. Юхим Миколайович Гаврилей. Звідси, ймовірно, і його псевдонім «Вертіївець».

Люди, які приходили до Кобзареві могили, часто у своїх записах висловлювали віру в прекрасне майбутнє вільної незалежної України. Про це писали представники з різних куточків України. «...Кріпко вірю в національне відродження! Не словами, а ділами живе Україна. Настане нова вільна сім'я, тоді згадаємо тебе, незабутній співаче, щирий Батько матері України!...», – пише Кость Даниленко із Слобідської України⁷.

Його думку продовжує у своєму записі Сергій Кор... (у прізвищі прочитуються тільки три перші літери *т* і *р*) з Волині 15.06. 1905 року: «...Вже почався рух, «дозналися небожата, чия на їх шкура», і хоч їх і душать, і катують, декотрих карають смертю за бажання свободи, усе ж таки я вірю, що швидко буде час, коли усякий селянин буде себе почувати повним господарем власності – України»⁸.

В усі часи, які б то вони не були, люди йшли на могилу Тараса Шевченка. У роки першої світової війни сюди приходили новобранці. В роки революції та громадянської війни до могили простували люди, щоб порадитись з Батьком Тарасом та набратися сил. Усі свої надії вони пов'язували із Тарасом Шевченком. А про це засвідчують численні записи у книгах вражень.

«У віторок, 17 вересня 1918 року, прийшов пішки на це святе місце побожний гуцул Кость Липанський, зі Старого Костянтинова на саму могилу. Віддав належну шану Генієві, чим сповнив давнє своє бажання.

Пробувши тут п'ять днів, спустився по Дніпру в дальшу пішу мандрівку по славній Україні», – записав Кость Липанський зі східного Бескида Карпат, село Ростоки над Черемошом, Галичина⁹.

А ось інший цікавий запис пішого шанувальника Кобзаря: «Коли я вперше прочитав про життя і діяльність нашого батька українського пригнобленого панством народу, я й почав думати про те, аби коли поїхати на могилу співця Тараса Шевченка. І от аж сьогодні маю щастя подивитись на тебе, Батьку. Вийшовши з дому свого рідного села ще 25 червня і пішки, ні одного кроку не їхавши на підводі, прийшов аж до того місця, де так довго хотів побувати. Проїшов я 31 село, 7 містечок і 4 округи. Всього 334 кілометри. Далі від могили улюбленого Батька Тараса піду пішки на Кавказ, вивчати для історії кавказький край, а після – куди очі бачать. Мандрівник із села Хижинець Вінницького району, Вінницької округи на Поділля, сількор «Червоний край» Терень Вуколович Юрченко. 30.06.1928 р.»¹⁰.

Під час Великої Вітчизняної війни бійці, які йшли боронити свою землю, теж приходили до Кобзарєвої могили і давали клятву: «...до останньої краплі крові і останнього дихання захищати Батьківщину від фашистських варварів». Вони брали з собою жменю землі з могили Шевченка, щоб «потім кому-небудь повернути її сюди після визволення від німецьких загарбників». Бійці обіцяли поету: «Ми повернемося, ми прийдемо!» 31 січня 1944 року вони повернулися: в цей день був звільнений Канів, Тарасова гора від німецько-фашистських загарбників. Першими на поетову могилу піднялися визволителі – воїни 206-ї стрілецької орденів Суворова, Кутузова, Богдана Хмельницького Корсунської дивізії. Вони склали свою солдатську шану Кобзарєві, а до підніжжя пам'ятника поставили щит з написом: «*Ми повернулися, Батьку!*». Відразу після визволення Канєва відродився потік поетових шанувальників до його могили, музею. Їх серця стискалися від гніву і болю, коли вони бачили наслідки фашистського «господарювання». Свідченням цього є численні записи на сторінках книги вражень: «...Сліди, залишені фашистськими загарбниками, викликають почуття гніву й обурення, вони показують справжнє обличчя фашизму». В післявоєнні роки людський потік до народної Святині з кожним днем зростав. Як і в попередні роки, поетові шанувальники йшли до місця його вічного спочинку, щоб почерпнути сили й натхнення для майбутнього життя.

Аналізуючи сторінки книг вражень наступних років, можна помітити, що записів піших Кобзарєвих шанувальників майже не зустрічається. Звичайно, це не означає, що вони не приходили до місця вічного спочинку поета. Просто вони не записували про це до книги вражень. Так як і журналіст з Узбекистану Ташмамат Рузибаєв, який приходив пішки до Шевченкової могили у 1972 році. Він теж запису не залишив, але про його перебування біля місця вічного спочинку українського поета довідуємося із іншої книги. Це «Літопис Тарасової гори». Ось уже півстоліття наукові співробітники музею записують до нього про ті визначні події, що відбуваються біля Шевченкової могили.

Зокрема, із запису від 7-го квітня 1972 року ми й довідуємось, що цього дня могилі Кобзаря вклонився гість із Узбекистану – журналіст Ташмамат Рузибаєв. Вирушаючи 7 листопада 1969 року в далеку пішу мандрівку по Радянському Союзі, він взяв жменю рідної землі та дрібок солі. З ними він пройшов уже 10 республік. Довжина шляху, пройденого ним з рюкзаком за плечима – 11450 км. І нарешті 7 листопада 1972 року Т. Рузибаєв здійснив свою давню мрію – прибув на Тарасову гору. Піднявся на могилу, висипав дрібок солі і частину ташкентської землі. Потім узяв грудку із Кобзарєвої могили і, поцілувавши її, зав'язав у хустинку, щоб принести її до себе на батьківщину. Після огляду музею Т. Рузибаєв передав працівникам музею землю, з якою пройшов тисячі кілометрів по братніх республіках, а також розповів про свою цікаву мандрівку.

Приходять пішки до Кобзарєвої могили представники і з інших країн. Запис у Літопису від 19 листопада 1994 року (зробила В.С. Гнуча) розповідає про те, що цього дня приходив до місця вічного спочинку українського поета піший мандрівник з Німеччини. Це 34-річний Мануель Пассер з міста Майнц. Він відразу привернув нашу увагу тим, що за спиною у нього був великий рюкзак, прикрашений різними значками, емблемами тих міст, які він проходив. При спілкуванні з ним він розповів, що вийшов з свого міста якраз на Великдень, у квітні місяці. За цей час пройшов Німеччину, Чехію, Словаччину, Польщу, Західну Україну. На 10 днів зупинявся у Львові, де його дуже захопила чудова архітектура цього древнього міста. Два тижні жив у Києві. Але його мрією було відвідання Канєва. Вшанувавши хвилинним мовчанням пам'ять поета на його могилі, наш гість ознайомився з експозицією музею, яка справила на нього незабутнє враження.

Ще про одного пішого мандрівника можна довідатись як із книги вражень, так і з Літопису. 28 серпня 2003 року. За церковним календарем це був День Успенія Пресвятої Богородиці. Уже з самого ранку до Шевченкової могили йшли його шанувальники і не тільки з Канєва, а й з Києва, Черкас, Петербурга. За традицією у дні релігійних свят на Тарасову гору завжди приходило багато сільського населення. Не був винятком і цей день.

Я проводила екскурсію по музею для відвідувачів із Петербурга. Їх було небагато, а тому, коли до групи приєднався ще один чоловік, він привернув до себе увагу тим, що весь час щось записував до свого зошита. Після закінчення екскурсії відбулася наша розмова. Виявилось, що це був Коваль Павло Михайлович із м. Соснівки Львівської області, головний інженер центрально-збагачувальної фабрики ЗАТ Львівсистеменерго. Мав 57 років. Із його розповіді я дізналася, що все своє життя він мріяв про те, щоб прийти до Кобзарєвої могили пішки. Ймовірно, на цю думку його наштотхнув приклад відомого українського філософа – мандрівника Г.С. Сковороди. Адже народився і виріс Павло Михайлович на Слобожанщині, неподалік від села Сковородинівки, де знайшов вічний спочинок відомий філософ-мандрівник.

Розповідаючи про свій шлях до Канева, Павло Михайлович повідав, що подолав уже 600 кілометрів за 14 днів, пройшовши сім областей України: Львівську, Тернопільську, Рівненську, Хмельницьку, Вінницьку, Київську, Черкаську. Долаючи шлях, у кожному з цих регіонів він брав грудочку землі і додавав до тієї грудочки, яку він узяв з рідного дому та з-під пам'ятника Т. Шевченку в м. Чевоніграді. Цю землю він висипав на Шевченкову могилу. В свою чергу він, з нашого дозволу, взяв грудочку землі з поетової могили, яку мав намір висипати під пам'ятник Т. Шевченку в м. Чевоніграді Львівської області. До книги вражень Павло Михайлович записав: «Ось і здійснилася моя мрія: прийти пішки і поклонитись могилі Т. Шевченка. Низький тобі уклін, Тарасе, від мене, шахтарів Львівщини. Пройшовши 600 кілометрів пішки з міста Соснівка через сім областей України, приніс я на могилу славетного поета – борця землю з Львівщини, Тернопільщини, Рівненщини, Хмельниччини, Вінниччини, Київщини, Черкащини. А додому повезу жменьку землі з могили Т. Шевченка. По дорозі люди просили вклонитися священній для кожного українця землі. Що я і зробив».

---

1. Листи Честахівського, написані в 1861 році про поховання Т. Г. Шевченка // Київська старина. – 1898. – № 2. – С. 190.

2. Журнал «Основа». – 1861. – № 3.

3. *Нечуй-Левицький І.С.* Шевченкова могила. Твори в трьох томах. – Т. 2. – К., 1998. – С. 400–401.

4. *Гнілосиров В.С.* К истории могилы Т. Шевченко. Інститут рукописів Національної бібліотеки України імені Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф-1, № 335, з. 1, арк. 7.

5. Книга вражень 1897–1901 рр. ІР НБУВ. – Ф-1, № 7451. – С. 31.

6. Книга вражень 1906–1910 рр. ІР НБУВ. – Ф-1, № 775. – С. 7.

7. Книга вражень 1904–1906 рр. ІР НБУВ. – Ф-1, № 774. – С. 69.

8. Там само. – С. 67.

9. Книга вражень 1917–1921 рр. Науковий архів Шевченківського національного заповідника (далі – ШНЗ).

10. Книга вражень 1928 р. Науковий архів ШНЗ.

Н.О. Пась

(*м. Камінь-Каширський Волинської області*)

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ І НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ШЕВЧЕНКОЗНАВЦЯ ЄВГЕНА ШАБЛІОВСЬКОГО

Євген Степанович Шабліовський – український літературознавець, член-кореспондент АН УРСР, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка, уродженець Каменя-Каширського. В Камінь-Каширському краєзнавчому музеї створено розділ, який знайомить

із життєвим шляхом та науковими досягненнями Є. Шабліовського. В експозиції представлені книги вченого, редаговані ним або з його участю, брошури, фотознімки, листи, телеграми, особисті речі тощо. Є. Шабліовський народився 27 квітня 1906 року в м. Камені-Каширському в родині вчителя міністерського двокласного училища Степана Шабліовського.

Розпочинається меморіальний розділ з інформації про перебування Шабліовських у Камені-Каширському (1898–1906). Тут експонуються фото членів родини початку ХХ ст.: батька Степана Степановича, матері Лісланії Флоріанівни, малого Євгена та брата Миколи (1910 р.), види міських вулиць та будинків цього періоду, копія метричної книги Камінь-Каширської Свято-Іллінської церкви із записом про хрещення Євгена Шабліовського тощо.

Доповненням до ілюстрацій є спогади Євгена Степановича про своїх батьків. «Мати моя була весела, жвава, трудолюбива. Вона нам, дітям, прививала любов до природи, добра, поваги до простого народу. Знала дуже багато поліських народних пісень. Любила природу. Мене малого водила в ліс, де фіалки, конвалії. Вчила збирати ягоди, гриби. Часто брала мене на озеро Озюрко, де батько на ціле літо наймав невеличку хатину. В сім'ї завжди була злагода. Тяжко переживала вислання батька в Сибір», – писав у своїх спогадах про неньку Євген Шабліовський¹.

Батько був високоосвіченим, мав прогресивні погляди на життя й тогочасну дійсність і незаперечний авторитет серед жителів міста. Степан Шабліовський перебував у знайомстві із Тесленками-Приходьками, які на початку ХХ ст. проживали в селі Запруддя (тоді – Ковельського повіту, а нині – село Камінь-Каширського району). Тітка Лесі Українки по батьковій лінії Олена Антонівна Тесленко-Приходько так само проводила серед полісян освітню й просвітницьку діяльність.

Є. Шабліовський листувався із Лесею Українкою, Степаном Васильченком, іншими відомими громадськими й літературними діячами: «У мене було цікаве листування мого батька з Лесею Українкою, Степаном Васильченком, іншими; були й фото батька із М. Калініним, але все це загинуло під час мого арешту», – писав Є. Шабліовський у листі від 6 листопада 1967 року до В. Кмецинського². Активна і свідомо життєва позиція міського вчителя не подобалась місцевій владі. Зіновій Гембік, який на той час був старостою Камінь-Каширської волості і знав Степана Шабліовського більше 15 років, згадує, що царські власті називали його «неблагонадійною людиною» і що «він веде широке листування з невідомими людьми»³. Тому вчитель постійно перебував під наглядом і контролем властей. Ці спогади були записані В. Кмецинським у 1953 році в Камені-Каширському.

У 1912 році сім'я Шабліовських виїхала з міста: «Я був ще маленьким хлопчиком (6 років), коли батько мій змушений був під тиском властей залишити Камінь-Каширськ», – писав Євген Степанович у листі до В. Кмецинського⁴. Спочатку Шабліовські оселилися на Брянщині в м. Клинці, потому – проживали на Житомирщині. Ще 15-річним юнаком Євген воював у частинах особливого призначення. Згодом він поступив у Коростишівський

технікум на педагогічні курси, працював учителем у селах Житомирської області. В експозиції знаходиться оригінал наказу по Коростишівському педагогічному училищу від 23 травня 1970 року про зарахування Шабліовського Євгена почесним учнем цього закладу.

У 1926 році в житомирській газеті «Радянська Волинь» вийшла друком стаття Є. Шабліовського про творчий спадок великого Кобзаря. Ця праця стала тією точкою відліку, яка визначила зміст його майбутнього життя: з тих пір тема шевченкознавства стала ключовою в науковій діяльності Євгена Шабліовського.

У 1930 р. він екстерном складає іспити на історико-філологічний факультет Київського інституту народної освіти й одночасно навчається на вечірньому відділенні медичного інституту; згодом – аспірант Київської філії Інституту Т.Г. Шевченка, де навчається в 1930–1932 рр. Євген Степанович продовжує досліджувати літературну спадщину Тараса Шевченка, Івана Франка, вивчає творчість Лесі Українки, Степана Васильченка. Вибір таких тем для досліджень, вочевидь, не був випадковим, адже його батько перебував у знайомстві із цими діячами, листувався з ними.

У 1934 року Є. Шабліовський був обраний членом-кореспондентом АН УРСР і призначений директором Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка. Він – автор праць «Пролетарська революція і Шевченко» (1932), «Т.Г. Шевченко та його історичне значення» (1933), «Т.Г. Шевченко, його життя та творчість» (1934). Того ж року одним із перших літераторів на Україні вчений став членом Спілки письменників СРСР⁵.

У музейній експозиції виставлено ряд книг Є. Шабліовського: «Шевченко і російська революційна демократія» (1958), «Патріотичні ідеї в творчості Шевченка» (1961), «Народ и поезія Шевченко» (1964), «Світова велич Шевченка» (Збірник матеріалів про творчість Т. Г. Шевченка в трьох томах), «Тарас Шевченко і наша сучасність» (1964, болгарською мовою), «Шляхами єднання» (1965), «Гуманізм Шевченка і сучасність» (1961), «Естетика художнього слова» (1976) та брошури на українській, англійській, болгарській, російській мовах (загалом – 34 одиниць).

У період творчого розвою, коли вчений багато працює і має великі плани на перспективу, його життя різко змінюється: в ніч на 15 листопада 1935 року Є.Шабліовського заарештовують як «активного учасника троцькістсько-націоналістичної бойової терористичної організації». З того часу розпочинається його страдницький шлях по сталінських ГУЛАГАх.

П'ять років він відбував у Соловецькій тюрмі, тій катівні, де було знищено кращих синів і дочок українського народу. Надвиснажлива праця, суворі природні умови, постійний моральний тиск – все це довелось стерпіти молодому науковцеві. Але цього для сталіністів виявилась замало: у вересні 1940 року йому знову виносять вирок – вісім років ув'язнення за антирадянську пропаганду. Далі – Мончегорський табір в Комі АРСР, потім – Ухто-Іжемський. Саме там йому пригодились медична освіта: він лікує ув'язнених від тифу, холери, туберкульозу. Цей період в експозиції музею

представлений єдиною особистою річчю вченого-в'язня: це чорнильниця, яку він привіз із заслання. На ній вирізьблений напис: «1947, П.И. Ветлосян» (ймовірно, прізвище автора виробу). Вочевидь, то був подарунок лікареві Шабліовському за повернене здоров'я, а, може, й життя.

Коли термін ув'язнення Є. Шабліовського завершувався, йому був ви-несений наступний вирок – довічно на поселення. Місцем перебування було вибране місто Кзил-Орда в Казахстані. Лише влітку 1955 року справу Є. Шабліовського було переглянуто; військова колегія Верховного суду визнала відмінити вирок «за недоведеністю звинувачень». Після 20-річного перебування в засланні Євген Шабліовський разом із дружиною Оксаною Світлик із Прикарпаття, яка теж перебувала в Ухто-Іжемському таборі за «антирадянську пропаганду», повертаються до Києва.

Вчений повністю віддається науковій діяльності: в 1956 році захищає кандидатську дисертацію «Т.Г. Шевченко и русская революционная демократия» на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук. У 1958 році виходить друком друге видання «Шевченко і російська революційна демократія», а в 1962 році в Москві – «Т.Г. Шевченко и русские революционные демократы. 1858–1861», за яку автор в 1964 році був удостоєний Ленінської премії в галузі науки⁶. До речі, в цьому ювілейному році Є. Шабліовський проводив «активну участь у підготовці до 150-річчя з дня народження великого поета, революціонера-демократа Тараса Григоровича Шевченка»⁷. Подяка Є. Шабліовському від урядового Шевченківського ювілейного комітету Української РСР за підписом голови комітету М. Бажана показана в музейній експозиції.

Кожен наступний рік теж був плідним на наукові дослідження; праці Шабліовського стали відомими серед літературознавців багатьох країн світу. Він стає лідером у науковому шевченкознавстві. У 1966 році за сприяння Є. Шабліовського, який тоді обіймав посаду директора Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка у Харкові, світ вперше побачив варіант рукописної книги Т. Шевченка «Три літа». З нагоди 200-річчя Кобзаря в Україні вийшло друком друге за часів незалежності факсимільне видання цієї рукописної збірки Т. Шевченка. Вчений – у вирі наукового життя: він – голова редакційної колегії 12-ти томного видання творів Лесі Українки, член редколегії 50-ти томного академічного видання творів І. Франка, 8-томної «Історії української літератури» та Шевченківського словника в двох томах.

Дослідження життєпису Т. Шевченка впродовж усього життя було те-мою номер один в науковій діяльності Є. Шабліовського. Окрім того, він зробив вагомий внесок у вивчення творчості Г. Сковороди, Лесі Українки, І. Котляревського, І. Франка, П. Тичини, І. Микитенка, дослідження польсь-ської, білоруської, російської, грузинської, азербайджанської, туркменської літератур. Учений приймав участь у міжнародних з'їздах славістів у Москві, Празі, Польщі, Болгарії та в багатьох літературознавчих конференціях. Музейна експозиція представляє ці життєві віхи вченого підбіркою фото-знімків та брошурами й книгами, виданими в ті роки.

Логічним і закономірним було найвище визнання праці вченого-шевченкознавця: у 1979 році за визначні наукові літературознавчі дослідження Євгену Шабліовському присвоєно Державну премію ім. Тараса Шевченка. Представлена в експозиції копія особової справи Є. Шабліовського (в тому числі – й автобіографія), яку надав Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України, дає змогу прослідкувати хронологію трудового життя вченого. Він працював майже до останніх днів свого життя. Помер Є. Шабліовський 10 січня 1983 року.

Після смерті Є. Шабліовського ряд експонатів для Камінь-Каширського краєзнавчого музею передала дружина вченого Оксана Шабліовська. Окрім книг, ювілейних вітань, світлин, епістолярії, – то його особисті речі: костюм, сорочка, краватка, дві ручки тощо. Оновлену експозицію доповнили листи і книги з дарчим підписом від вченого В. Кривдику, уродженцю Камінь-Каширщини. Навчаючись в університеті на факультеті журналістики, він був особисто знайомий із Є. Шабліовським, часто бував у нього на гостинах. В. Кривдик підтримував зв'язки з вченим до останніх днів його життя.

Відомо, що в доброму знайомстві з Євгеном Степановичем перебував Дмитро Степовик, який в 1950–1955 рр. проживав з родиною в Камені. У 1970 році Є. Шабліовський написав рецензію на кандидатську дисертацію Д. Степовика. При зустрічах вони розмовляли про омріяну поїздку в «Камінно-Коширськ» – саме так, стверджує Дмитро Власович, називав місто свого дитинства Євген Степанович. Про це написано в експонованій листівці від 15 липня 1982 року, що адресована В. Кмецинському⁸.

Завершується розділ представленням інформативного матеріалу про заходи з нагоди відзначення в місті 100-річчя від дня народження вченого, які проходили в 2006 році. У форматі урочистостей була проведена Волинська обласна науково-краєзнавча конференція (окремий розділ наукового збірника має назву «Тернистий шлях Євгена Шабліовського»), відкриття меморіальної дошки на фасаді міської школи-лицею № 1, презентація книги В. Денисюка «Зоря тернистої долі», екскурсії в краєзнавчому музеї. Родина Євгена Степановича – син Володимир із дружиною та дітьми Євгеном та Стеллою, передали музею рукописи вченого про творчість Івана Микитенка та привезену із заслання чорнильницю. Останнім надходженням до фондів музею є різдвяна листівка внучки вченого Стелли Шабліовської, в якій вона зауважує, що Оксана Гаврилівна завжди з нетерпінням чекає вістей із рідного міста її чоловіка – Каменя-Каширського.

Експозиційні матеріали Камінь-Каширського музею були використані для створення документального фільму про лауреата Державної премії ім. Т. Шевченка Є. Шабліовського, над яким працювала група Волинської облтелерадіокомпанії (редактор стрічки – М. Андрушко).

-
1. Фонди Камінь-Каширського краєзнавчого музею (далі – КККМ), інв № 401.
  2. Фонди КККМ, інв № 420.

3. Фонди КККМ, інв № 420.
4. Фонди КККМ, інв № 401.
5. *Микитенко О.* Шабліовський Євген // З порога смерті: Письменники України – жертви сталінських репресій / Авт. кол. Бойко Л.С. та ін. Вип. 1 / Упоряд. О. Мусієнко. – Київ: Рад. письменник, 1991. – С. 463.
6. *Яблонська О.* Шевченкознавчі дослідження Євгена Шабліовського // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Камінь-Каширський в історії Волині та України. Матеріали XX Волинської обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції. м. Луцьк – м. Камінь-Каширський. – Луцьк, 2006. – С. 155.
7. Фонди КККМ, інв № 368.
8. Фонди КККМ, інв № 527.

В.І. Нестеренко
(м. Черкаси)

МУЗЕЙ Т.Г. ШЕВЧЕНКА В МОШНАХ

Село Мошни Черкаського району Черкаської області посідає одне з помітних місць у сучасній Шевченкіані. Тут кілька разів побував Тарас Григорович, тут жили його добрі знайомі і друзі. І тут залишилися пам'ятки і пам'ятні місця, пов'язані з його ім'ям.

Т.Г. Шевченко був тут в самі щасливі дні свого вільного, сповненого творчого злету життя. І знову потрапив, а точніше був доставлений сюди під вартою і звинувачений у богохульстві. Тут провів він більшу частину днів свого третього, останнього арешту. Зустрів щирих і добрих друзів, які підтримали його у лиху годину, і про яких він неодноразово згадував у останні два роки свого життя в холодному Петербурзі, передаючи їм свої вітання у листах.

Вперше Т.Г. Шевченко завітав до містечка Мошни на початку вересня 1843 року, коли повертався з подорожі на Запоріжжя у рідну йому Кирилівку. Про це свідчить запис на останній зеленій сторінці у дорожньому альбомі 1839–1843 років: «Мошны. Когда смелое предприятие оказалось удачным – то перестает уже быть невозможным»¹. Зміст цього напису викликає інтерес і спонукає до висловлення декількох припущень. Найперше, для Т. Шевченка Мошни могли стати тим рубежем, де здійснилось його «смелое предприятие». Чи навпаки, Мошни викликали в нього нові творчі задуми, про які необхідно було записати саме тут, в цьому містечку, щоб зберегти і не забути.

А ще лежали Мошни на зручному шляху до містечка Городища, куди мав намір заїхати Т.Г. Шевченко, щоб провідати матір С.С. Гулака-Артемовського, яку він знав і дуже поважав. Мошни і Мошногір'я могли привернути увагу поета і своїми історичними і архітектурними пам'ятками. Серед яких найперше – Мошногірський монастир і вже досить відома башта Святослава, яку в народі прозвали «мошнівський стовп».

Тільки побувавши біля монастиря і у самому монастирі Т. Шевченко міг запам'ятати і пізніше у 1855 році в повісті «Близнецы» написати: «Да, эта

липа будет высокая. Но все-таки не будет такая, как я видел за Днепром около самых ворот Мошнинского монастыря. Так на той липе брат вратарь и ложе себе соорудил на случай от мух прятаться»². А у 1857 році він згадав про башту Святослава, залишивши дуже цікавий запис 7 вересня 1857 року у «Щоденнику»: «Не мог я дознаться на каком народном предании основываясь... князь Воронцов назвал в своих Мошнах гору обыкновенную Святославою горою ... Я думаю, это просто фантазия сиятельной башки и ничего более. Сиятельному англоману просто пожелалось украсить свой великолепный парк башнею вроде маяка ... и аляповатую свою башню назвал башнею Святослава»³.

У серпні 1845 року, теж проїздом з села Потоки (тоді Канівського повіту) на Чигирин, поет знову побував у Мошнах. Є відомості, що тут він бачився з матір'ю С.С. Гулака-Артемовського, яка в цей час жила у друзів⁴.

Це були щасливі дні і роки життя поета – все у нього складалось добре. Були друзі, були цікаві зустрічі, була улюблена справа. Він багато подорожує, багато малює. Це було життя сповнене надій, сподівань і сміливих рішень. І в останню подорож по рідній землі у 1859 році шлях поета теж проліг через Мошни, коли він 26 червня залишив Михайлову гору і гостинних господарів Максимовичів по Дніпру і Вільшанці з короткочасною зупинкою у Млієві в родині Симиренків попрямував до рідних у Кирилівку⁵. Оскільки шлях був не близьким то, можливо, саме тоді переночував він у заїжджому дворі, що знаходився у будинку міщанина М. Нагановського.

Зовсім іншим було досить тривале і вимушене перебування Т.Г. Шевченка в Мошнах у липневі дні цього ж року, коли жорстока воля владних чинів перервала такі бажані стремління поета до придбання ділянки землі і спорудження біля самого Дніпра омріяної власної хати.

Упродовж усієї мандрівки Т.Г. Шевченка по Україні, за розпорядженням III відділу з Петербургу, він постійно перебував у полі зору поліції та жандармів. Ці установи зробили все можливе, аби зірвати придбання землі і змусити повернутись до Петербургу. Так у своєму рапорті шефу жандармів, київський генерал-губернатор князь І.І. Васильчиков чітко висловив владну думку: «Якби Шевченко побажав оселитися в тутешньому краї, то я вважав би, що треба відхилити цей його намір»⁶. І тому місцеві «офіційні чини» робили все можливе щоб знайти привід для арешту поета. Про це повідомив у своєму рапорті, черкаський справник В. Табачников, наказавши заарештувати поета: «...я подтвердил, кому следовало, о бдительном наблюдении за действиями Шевченка... я распорядился оставить Шевченка в квартире пристава 3 стана под особым надзором»⁷.

А сталася ця сумна подія 13 липня 1859 року, коли Т.Г. Шевченко був недалеко від Михайлової гори, направляючись до Максимовичів, де його чекали на обід. Тут його наздогнав із тисяцьким і кількома десятниками становий пристав Добржинський, заарештував, привіз на поліційному човні у Мошни і залишив у становій квартирі під особливим наглядом⁸.

За сприяння головного управителя маєтку Воронцових І.Т. Ягницького, якого просили П.Ф. Симиренко, О.І. Хропаль і В.Г. Шевченко, що спеціально приїздили до нього, Т.Г. Шевченко отримав можливість вільно пересуватись по містечку. Саме в ці дні він і ночував у будинку поляка Нагановського, який здавав його в оренду під заїжджий двір, І. Ягницького та у полковника Г. Грудзинського у Підгорах⁹. Тоді ж Т. Шевченко виконав малюнок «Краєвид у Мошнах», написав два листи до М.В. та М.О. Максимовичів, датовані 22 і 26 липня 1859 року. Отримав від них лист та свої речі, які залишив у Максимовичів на Михайловій горі. Містечко Мошни поет згадував у своєму «Поясненні чиновникові особливих доручень М.О. Андрієвському»¹⁰.

З покоління в покоління жителі села Мошни зберігали пам'ять про перебування тут Т.Г. Шевченка. Від того часу зберігся будинок міщанина поляка Нагановського, де тоді була заїзна і де, за переказами, зупинявся поет. Після М. Нагановського будинок належав мошнівському селянину Я.І. Тищенко, у якого в 1909 році придбав П.Л. Маринковський (Маринковський). В купчій зазначено, що ділянка землі складає 800 кв. сажень, на яких є хата, повітка, погріб, огорожа від дороги¹¹. До 2013 року будинок був власністю нащадків П. Маринковського. Господарі завжди з гордістю розповідали про те, що в їхньому будинку бував Т.Г. Шевченко. Тут у світлиці здавна висів портрет Кобзаря, прикрашений вишитим рушником і бажаючи мали можливість оглянути кімнату, в якій бував поет.

А в Мошнах вже з кінця ХІХ – початку ХХ ст. мешканці містечка в липневі дні збиратись біля садиби, щоб згадати Т.Г. Шевченка та його перебування тут. Стало традицією фотографуватись біля будинку в українському національному вбранні. Деякі з таких фотографій збереглись. Інтерес до цієї унікальної пам'ятки переріс межі села Мошни, і у 1939 році видавництвом «Мистецтво» у Харкові була випущена поштова листівка з зображенням будинку Нагановського з текстом на звороті: «Мошни. Будинок, у якому часто відпочивав проїздом Т.Г. Шевченко»¹².

Колишеїй заїжджий двір у Мошнах є одним з шевченківських автентичних будинків, що збереглись до нашого часу. Громадськість села і міста Черкаси не один раз висловлювалась за створення тут музею Т.Г. Шевченка. В заході з підготовки до 200-літнього ювілею поета на державному рівні було включено це питання, що дало можливість придбати на початку 2013 року будинок у його власниці Гончар Марії Сергіївни (до одруження Маринковської) і передати його на баланс Черкаського обласного краєзнавчого музею, працівники якого почали підготовку до створення експозиції. За наказом директора музею А.А. Кушнір була створена робоча група. Її очолила заступник директора з наукової роботи В. І. Нестеренко, яка і стала автором концепції та тематико-експозиційного плану експозиції. У відтворенні етнографічних комплексів кухні, кімнати і спальні брала участь завідувача відділом етнографії В.М. Литовка.

Було детально вивчено відомі матеріали про перебування поета в Мошнях, написані історичні довідки, розроблена концепція і тематико-експозиційний план¹³, які отримали позитивні рецензії. Так, у рецензії Шевченківського національного заповідника (автор – провідний науковий співробітник, кандидат філологічних наук, заслужений працівник культури України З.П. Тарахан-Береза) зазначалось: «Створення меморіального будинку-музею «Т.Г. Шевченко в Мошнях» стане важливим доповненням до масштабної наукової теми «Шевченко і Черкащина», а це сприятиме підвищенню інтересу до історії нашого славного краю, зокрема, шевченкіани, прокладанню нових туристичних маршрутів, пов'язаних із шевченківськими місцями, а відтак – зростанню національної самосвідомості, наданню нового імпульсу у справі виховання справжніх патріотів України¹⁴.

Паралельно проводився збір матеріалів для майбутньої експозиції. В цей час розпочалось вивчення архівних матеріалів, які розкривають нові цікаві сторінки містечкового життя середини ХІХ ст. У вересні – грудні 2013 року проводились ремонтно-будівельні та реставраційні роботи, результатом яких стало створення цілого музейного комплексу: відремонтовано і реставровано будинок і погріб, відтворено стайню і криницю. Роботи велись за рахунок залучених коштів, значним був внесок і трудових колективів Черкаського району.

Не залишилися осторонь і мешканці села, які передали унікальні предмети, фотографії. Все це дало можливість в досить коротких термін створити експозицію музею. Тут можна побачити дворище середини ХІХ ст. з характерними спорудами, відчутти дух того часу в предметах побуту, одязі. В середині будинку збереглися усі основні конструкції: долівка, сволоки, піч, яка не знала перебудов і залишилась в автентичному вигляді. Саме автентичність планування будинку і вирішила створення експозиції.

В колишніх сінях, а тепер першому експозиційному залі відвідувачі бачать багатофігурне полотно заслуженого художника України черкащанина І.І. Бондаря «Т.Г. Шевченко і Мошни» та панорамне фото села кінця ХІХ ст., а також предмети вжитку, що могли тут бути.

Основна експозиція, що розповідає про перебування поета в Мошнях розміщена в першій кімнаті. Починається вона показом періоду 1843–1845 років. Тут представлені об'єкти, які бачив і про які писав Т.Г. Шевченко: Мошногірський монастир, Башта Святослава, запис у «Щоденнику», дорожній альбом 1839–1843 років. Тут же – автопортрет поета, молодого, усміненого, із щирою відкритою посмішкою. Два наступні комплекси розділені вікном, яке наче розділяє і саму долю Кобзаря: щасливі молоді роки і надломлене згорьоване засланням останнє літо в Україні. Тому з одного боку експонуються його малюнки: 1843–1845 років: могутнє дерево, широка простора панорама рідного краю та надломлені з засохлим гіллям дерева, замальовані влітку 1859 року.

В наступних розділах показано арешт поета 13 липня біля садиби М. Максимовича у Прохорівці, прибуття у Мошни, допит, перебування на

становій квартирі, листування з Максимовичами, сприяння друзів покращенню становища і його мошнівське оточення цього часу.

Головним завданням експозиції було показати самого Т.Г. Шевченка, відтворити його присутність в цьому будинку і в цій місцевості. Тому тут представлені: його автопортрет 1844 року, фотографії 1859 року, портрет поета роботи художника В.І. Касіяна, малюнки черкаського художника В.Г. Крючкова «Т.Г. Шевченко малює Преображенський собор у Мошнах» та «Т.Г. Шевченко біля будинку Нагановського», створені спеціально для експозиції музею.

Важливим стало відтворення світлиці, де крім традиційного оформлення будинку середини XIX ст. можна побачити предмети характерні для постоялого двору. В кухні зібрані етнографічні матеріали, що ілюструють хатне господарство з усім комплексом необхідного начиння. Головною ж прикрасою кухні є сама піч, що має збережено з XIX ст. віконце в спальню, в якій створено меморіальний комплекс. Адже саме в цій кімнаті відпочивав і провів декілька ночей Т.Г. Шевченко. Унікальною є і саме металеве ліжко, яке було тут у середині XIX ст. і було передано спеціально для музею мешканцем села, краєзнавцем, автором дослідження про Мошню В. Гречухою. Тут же експонуються сундук, саквояж і інші дорожні предмети. На стіні висить картина з краєвидом села невідомого мошнівського народного художника «Краєвид села Мошню». Представлені матеріали з вшанування пам'яті Кобзаря в Мошнах і на Черкащині: творчий доробок мошнівських митців, твори Кобзаря. Розповідається і про Василя Маслового (Маслія), який ще гімназистом зустрічався з поетом у Мошнах у 1859 році, а пізніше став одним із перших його біографів.

В майбутньому планується створити комплекс етнографічних матеріалів, розмістивши його на горищі будинку, куди відвідувачі зможуть піднятися існуючими автентичними дерев'яними сходами. Тут вони побачать і зможуть навіть потримати в руках різний реманент XIX ст., характерний для постоялого двору, плетені валізи, скриньки подорожніх тощо. Завдяки цьому сприйняття експозиції набере яскравого емоційного забарвлення, виникне ефект «присутності» до того часу.

Для збереження колориту містечкового життя XIX ст., передачі атмосфери середовища, в якому опинився Т.Г. Шевченко відтворене подвір'я навколо будинку: стайня, колодязь, конов'язь, місце напування коней, погріб тощо. В стайні зібрані матеріали, які розповідають про транспортні засоби XIX ст. Є і оглядова площадка, з якої відкривається чудова панорама села з унікальним за своєю архітектурою Преображенським собором, збудованим у 1840 році за проектом архітектора Торрічеллі.

Таким чином музей Т.Г. Шевченка в Мошнах має історичну, етнографічну та меморіальні складові, які дають можливість не тільки розповісти про перебування тут поета, а і ввести відвідувачів із XXI у XIX ст.

Новостворений музей, який було урочисто відкрито 9 січня 2014 року, гармонійно вписався в довколишній ландшафт. І сам музейний комплекс

доповнив історичну частину села. У Мошнах збереглися Преображенський собор, католицький костюл, дерев'яний будинок управителя. Всі ці споруди бачив поет під час свого перебування в Мошнах. У перебудованому вигляді збереглося також приміщення колишньої Мошнівської волосної управи і суду (тепер Черкаська районна станція юних техніків), поруч з ним знаходилась квартира станового, в якій утримували спочатку поета і де його допитували Добржинський, Табачников та Крижицький.

Відвідувачі нового музею крім основної експозиції зможуть оглянути і ці унікальні архітектурні споруди та здійснити прогулянку по Мошногір'ю, де був колись прекрасний англійський парк М.С. Воронцова, алеями якого прогулювався поет під час перебування у Мошнах. В наш час від нього залишились окремі алеї.

Перші відвідувачі музею залишили схвальні відгуки про експозицію, відзначили його цікаві комплекси і унікальні предмети. Музей тільки розпочинає своє життя. Та в нього вже з'явилися друзі, які передають в дар твори поета, цікаві предмети, свої творчі роботи. Музей широко відкрив свої двері для відвідувачів, яких за цей час було дуже багато. Тут проводяться цікаві заходи, зустрічі, екскурсії. А наші колеги – музейні працівники Шевченківського національного заповідника та національного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка» привезли гілочки верби і висадили їх на садибі.

-
1. *Шевченко Т.Г.* Дорожній альбом. 1839–1843 рр. Факсимільна копія. – К., 2011.
  2. *Шевченко Т.Г.* Повне зібрання творів. – Т. IV. – К., 1964.
  3. *Шевченко Т.Г.* Щоденник. Факсимільна копія. – К., 1961.
  4. *Жадько В.* Іду за Шевченком. Від Києва до Канева. 2010.
  5. *Жур П.* Третя зустріч. – К., 1970.
  6. *Тарас Шевченко.* Документи та матеріали до біографії. 1814–1861. – К., 1982.
  7. Там само.
  8. *Жур П.* Труди і дні Кобзаря. – К., 2003.
  9. *Чалий М.К.* Життя і твори Тараса Шевченка. – К., 2011.
  10. *Тарас Шевченко.* Документи та матеріали до біографії. 1814–1861. – К., 1982.
  11. Купча про продаж землі і будинку селянином Я.І. Тищенком П.Л. Меринковським у м. Мошни. 1909 р. – Музей «Кобзаря» Т.Г. Шевченка.
  12. Фонди Черкаського обласного краєзнавчого музею (далі – ЧОКМ). ФН-14.
  13. *Нестеренко В.І.* Концепція та тематико-експозиційний план музею Т.Г. Шевченка в Мошнах. – ЧОКМ. – Науковий архів музею.
  14. Рецензія Шевченківського національного заповідника. Протокол № 15 засідання науково-методичної ради ШНЗ від 04.10.2013 р.

ІСТОРИЯ СТВОРЕННЯ МУЗЕЮ «КОБЗАРЯ» Т.Г. ШЕВЧЕНКА В ЧЕРКАСАХ

Серед шевченківських музеїв музей однієї книги – «Кобзаря» Т.Г. Шевченка, посідає особливе місце, оскільки є єдиним музейним закладом такого профілю. Відкритий він 19 травня 1989 року в Черкасах. Розташований у меморіальному будинку по вулиці Байди-Вишневецького, 37, у якому з 18 по 22 липня 1859 року перебував Т.Г. Шевченко. За яких же обставин довелося поету побувати у нашому місті?

Під час останнього приїзду в Україну Т.Г. Шевченко хотів купити невелику ділянку землі між Каневом та Пекарями біля Дніпра, побудувати хату і оселитися там назавжди, але за доносом був заарештований і перевезений під вартою через Мошни в Черкаси, де пробув чотири дні, з 18 по 22 липня 1859 року, чекаючи вирішення своєї долі. Поет у поясненні писав: «...18-го июля был я препровожден в город Черкассы, где несколько дней просил г. исправника, чтобы он отпустил меня на честное слово в Киев; но он отказал мне в моей просьбе»¹.

Т.Г. Шевченко повинен був сидіти у вологому і холодному підвалі при поліцейській управі і саме в цей скрутний момент поету на допомогу прийшла родина купців Цибульських. Вони були заможними освіченими людьми, мали свій магазин (торгували винами та іншими товарами) і їх знали не тільки в Черкасах, а й по всій окрузі. Саме Цибульські постачали вина графам Бобринським, князям Лопухіним та в маєток Воронцова у Мошнах.

Господарка будинку – Марія Тимофіївна – походила з роду полтавських священиків Андрієвських. Вона успішно закінчила пансіон благородних дівчат, прекрасно володіла кількома мовами, захоплювалася музикою, любила грати в шахи.

Сини Цибульських – Андрій та Юхим – одержали хорошу освіту: перший в Одеському комерційному інституті, а другий закінчив університет у Петербурзі. Торгівельними справами більше займався Андрій, а Юхим був соборним титарем. Він став ініціатором того, щоб підкупити справника Табачникова і полегшити долю Шевченка. Юхим пішов до поліцейської управи, дав 500 карбованців хабаря, та ще й віддав золотого годинника для того, щоб Тарас Григорович мешкав у будинку Цибульських. Справу було залагоджено: поет оселився у кімнаті Юхима.

Живучи в Черкасах, Шевченко повинен був щодня ходити в поліцейську управу до справника Табачникова «відмічатися» і терпіти знущання та приниження. В листі до О.І. Хропаля від 26 листопада 1859 року поет згадує: «Як побачите Табачникова, то заплуйте йому всю його собачу морду. Диво мені, що такую подлюю, гнусную тварь земля носить...»².

За чотири нелегкі для поета дні, проведені у Черкасах, він написав два вірші: «Сестрі», «Колись дурною головою...» та зробив малюнок «В Черкасах». Кімнату, де жив поет, нащадки Цибульських зберігали у тому вигляді, якою вона була за часів Шевченка аж до початку ХХ ст. Щонеділі сюди могли приходити всі бажаючі, аби подивитися, де мешкав Тарас Григорович, почитати його твори, поспілкуватися, вшанувати пам'ять поета. Кожного року, аж до жовтневого перевороту, нащадки Цибульських справляли поминки по Шевченку.

У 1902 році черкаські просили перейменувати тодішню Верхньо-Горову вулицю на Шевченківську. Звідси, як пам'ятають сторожили, поет милувався краєвидами Дніпра. Тараса Григоровича питали, чи подобаються йому Черкаси, і він, трохи подумавши, відповів, що місто дуже гарне Дніпром, який він безмежно любив. Але найбільше Шевченка пригнічувала вбогість людей, злидні, що панували скрізь. На жебраків він не міг спокійно дивитися.

Свій настрій, безнадію, яка охопила його в Черкасах, він вилив у рядки:

*Як доведеться в світі жить?
Людей і Господа хвалить?
В багні колодою гнилою
Валятися, старітися, гнить,
Умерти й сліду не покинуть
На обікраденій землі...
О горе! горенько мені!
І де я в світі заховаюсь?
Щодень пілати розпинають,
Морозять, шкварять на огні!³*

Задум створити музей Т. Шевченка в Черкасах виник ще в 1970-ті рр. Але рішення Черкаського облвиконкому № 324 «Про створення музею «Кобзаря» Т. Шевченка в Черкасах» було прийняте лише 4 грудня 1986 року. Згідно цього документу Черкаським міськвиконкомом було виділено приміщення (колишні магазини «Вишивка» і «Військова книга» та перукарня, а також підвал під будівлею). Філії інституту «Укржитлоремпроект» доручили виготовити проектно-кошторисну документацію, а тресту «Черкасирембуд» виконати повну реконструкцію та ремонт приміщень. За вирішення художньо-архітектурного проекту взялися на той час уже знані архітектори, лауреати Державної премії України ім. Т.Г. Шевченка М.Я. Собчук та С.М. Фурсенко.

Фактично ремонтні роботи розпочалися у жовтні 1988 року, а музей мав відкритися у травні 1989 року під час літературно-мистецького Шевченківського свята «В сім'ї вольній, новій». Наукові співробітники працювали над тематико-експозиційним планом та збором експонатів.

Пошукова робота виявилась напруженою, але надзвичайно цікавою. Було підготовлено і надіслано більше 500 листів у бібліотеки та ВНЗ усіх тодішніх республік та за кордон, запити у букіністичні магазини з проханням

допомогти новоствореному музею шевченківськими виданнями. І пішли на черкаську адресу «Кобзарі», книги про поета, переклади його творів і т.д. Одержали більше 200 бандеролей і посилок з усього світу. Не обійшлося і без казусів. На прохання музею Ленінградська бібліотека ім. Салтикова-Щедріна надіслала посилку з книгами. Але неправильно вказана адреса відправила подарунок аж у Чебоксари замість Черкас. І тільки за поштовим індексом музей таки отримав посилку. Яке ж здивування і радість охопили музейників, коли виявилось, що в ній дуже цінні і рідкісні книги – прижиттєвий «Кобзар» 1860 року, «Кобзар», виданий у Празі 1876 року. Завдяки товариству книголюбів вдалося закупити колекцію шевченкіани у сумського збирача С. М. Арбузова, а з часом і в харківського колекціонера Є. Г. Артеменка. До речі, продавши свою книгозбірку у 1988 році, він за 20 років зібрав ще повнішу колекцію, яка зараз теж знаходиться у фондах музею. Таким чином ще до відкриття експозиції сформувалася чимала фондова книгозбірня, яка за роки існування музею збільшилася у 5 разів.

До запланованого відкриття музею залишалось обмаль часу. І тоді наукові працівники підготували звернення до громадськості Черкас. В ньому зазначалось: «Потрібна твоя допомога! Просимо всіх, кому небайдужа доля української культури, взяти участь у суботнику на будівництві музею «Кобзаря» Т.Г. Шевченка в Черкасах». Плакат із таким написом було повішено на паркані біля музею. І вже першої ж суботи прийшли добровольці. Серед них патріотично налаштовані студенти, робітники, пенсіонери, школярі, інтелігенція, які потім щовихідного безкоштовно вкладали свою лепту у створення нового музею. Вони розбирали приміщення старого кінотеатру, колись прикріпленого до будинку Цибульських, ветхих жител, носили цеглу і сміття, впорядковували дворище. Ця робота згуртувала і подружила багатьох людей, а згодом об'єднала в культурологічне товариство «Заповіт», що ставило перед собою завдання пробудження приспаної національної свідомості серед черкашан.

В експозиції представлено чимало інших коштовних і не менш рідкісних видань творчості Шевченка – багато діаспорних видань, майже 40 «Кобзарів», перекладених на інші мови. «Кобзарі» 1920-х років друкувалися на газетному папері й були дуже зачитаними, оскільки в період українізації користувалися величезним попитом. Крім того, у фондах музею – велике зібрання шевченківських листівок, значків, медалей та плакатів.

У затишних і привабливо обладнаних залах проводяться зустрічі з письменниками, презентації книг, виставки творів образотворчого мистецтва черкаських художників та інші пізнавально-виховні заходи. Починаючи з 2008 року, до дня народження Тараса Шевченка в музеї «Кобзаря» місцеві митці влаштовують виставку «Черкаські художники у вінок шани Кобзареві». Зокрема, у виставці 2010 року представлено 90 робіт на шевченківську тематику 42 майстрів. Близько 50 картин, що виставлялися в музеї на двох минулих виставках, автори передали закладу в подарунок.

Зусиллями працівників музею й громадськості постійно поповнюється колекція портретної шевченкіани, підбірка шевченківських листівок, зображень на декоративному та ужитковому посуді, інших експонатів. Щороку музей відвідує понад 50 тисяч відвідувачів, а загальна кількість вже перевищила один мільйон чоловік⁴.

---

1. *Тарас Шевченко*. Документи та матеріали до біографії 1814–1861. – К.: Вища школа, 1982. – С. 334–335.

2. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів у 12 т.: Т. 6 / Редкол. М.Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – С. 190.

3. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів у 12 т.: Т. 2 / Редкол. М.Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2001. – С. 307.

4. *Мельниченко В.М.* Шевченкіана Черкащини. – Черкаси, 2013. – С. 42.

УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Л.В. Баженов,

С.Е. Баженова

(м. Кам'янець-Подільський Хмельницької області)

ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ: ПЕРШІ ВІДЗНАЧЕННЯ ЮВІЛЕЇВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА ПОДІЛЛІ

2014 рік увійде в історію України як рік широкого відзначення 200-річчя від дня народження свого найвидатнішого національного генія Тараса Шевченка. І навіть військово-політична криза в східних областях держави першої половини цього року не затьмарила всенародного вшанування світлої пам'яті великого Кобзаря.

Хоча історіографія Шевченкіани ХІХ – початку ХХІ ст. відображає всі головні аспекти знань про життєвий, творчий і громадський шлях Т.Г. Шевченка, сьогодні важливо пригадати, продовжувати з'ясовувати, досліджувати процес тернистого шляху до визнання життя та діяльності, належного вшанування в Україні в складі Російської імперії світлої пам'яті Тараса Григоровича, яке започаткувалося тільки на початку ХХ ст. Зокрема, заклали вивчення відзначення 50-х роковин з дня смерті у 1911 р. та 100-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка в 1914 р. у Подільському регіоні України шевченкознавці А. Сваричевський¹, М. Кульбовський², В. Мацько³, Є. Назаренко⁴, А. Гаврищук⁵, В. Лозовий⁶, автори цього матеріалу⁷ та ін.

Подільський регіон (нині Вінницька, Хмельницька області), який 1846 року особисто відвідав Т.Г. Шевченко і отримані враження відобразив у своїй творчості, був краєм, де ця постать з середини ХІХ ст. користувалася загальною любов'ю і шаную серед місцевого населення. Відомий письменник Михайло Коцюбинський у нарисі «З українського Поділля» (1898) зазначив, що найголовнішою книгою серед жителів малих міст краю – «Кобзар».

Проте впродовж середини ХІХ і до початку ХХ ст., як повсюдно в Російській імперії, так і в її складі на Поділлі, постать Т. Г. Шевченка і його творчість офіційно замовчувалися, популяризація, різні форми вшанування суворо заборонялися.

Революція 1905–1907 рр. домоглася на певний час ліквідації заборони видання і поширення творів Тараса Шевченка в Україні, хоча імперська влада в центрі і на місцях продовжувала цьому чинити опір. На початку січня 1906 року в губернському місті Кам'янці-Подільському постала подільська «Просвіта», яку очолив лікар Кость Солуха, а найактивнішими діячами стали історик Ю.Й. Сіцінський, бухгалтер Т.Г. Павловський, учителі

В.К. Старинкевич, С.М. Іваніцький та інші⁸. Головним завданням товариства було розповсюдження творчої спадщини Кобзаря та вшанування його пам'яті. За її ініціативою вже на початку 26 лютого 1906 року (за старим стилем) у Пушкінському домі (театрі) Кам'янця вперше відбувся концерт, присвячений видатному поетові, який започаткував інсценізацію творів, декламації і хорові виступи, відзначення шевченківських свят⁹. Цей шевченківський вечір у Кам'янці набув розголосу по всіх губерніях України. Так, полтавська просвітянська газета «Рідний край» в числі від 31 березня 1906 року, присвяченій шевченківським дням, у статті, підписаною криптонімом «М.Д.», «Спомин про Шевченка» розповідається про перше велелюдне вшанування великого поета в Кам'янці-Подільському. Інтерес до свята, як зазначав автор статті, був надвеликим, «публіка щиро вітала артистів, гальорка театру була повна кухарок, лакеїв... гучно плескала виголошеним віршам поета і хоровим виступам на його честь»¹⁰.

28 лютого 1909 року з Подільської земської управи на адресу «Об'єднаного комітету по збиранню коштів на спорудження пам'ятника Т.Г. Шевченку в Києві» надійшло повідомлення: населення Кам'янецького повіту збирано 257 крб. 34 коп. пожертвувань, Проскурівського – 157 крб. 94 коп., Летичівського – 95 крб. 28 коп. Всього було надіслано в розпорядження «Об'єднаного комітету» від Поділля 903 руб.6 коп.¹¹

У лютому–березні 1911 року у Кам'янці відзначено 50-ліття від дня смерті Т. Шевченка. До цієї річниці місцевий художник, діяч «Просвіти» І. Дяченко створив портрет Шевченка, було придбано фарфорового вінка з написом «Віщові України Тарасові Шевченку», організаційний комітет запропонував міській владі на честь Шевченка у Кам'янці-Подільському:

- назвати вулицю іменем Шевченка;
- відкрити пам'ятник поетові;
- присвоїти ім'я Кобзаря чоловічій гімназії і встановити стипендію імені Шевченка для бідних гімназистів;
- видання оригінальних листівок, присвяченим шевченківським дням 1911 року¹².

Ці вимоги влада не тільки не виконала, але й розпорядженням губернатора заборонила відзначення 50-х роковин з дня смерті Т. Шевченка. Тому вшанування шевченківської дати було проведено невеликими групами подвижників на квартирах діячів «Просвіти», таємні панахиди відслужили священник К. Ватич, ксьондз С. Шуман. Натомість Печерське сільське просвітянське товариство Брацлавського повіту провело панахиду і літературний вечір пам'яті Т. Шевченка¹³. Всупереч царським заборонам Подільська «Просвіта» 26 лютого 1911 року видрукувала у видавництві «Дністер» збірник «Шевченкове свято», тираж якого вона викупила і поширила примірники за мінімальною ціною по селах Кам'янецьчини та інших повітах Подільської губернії¹⁴. У цій книзі подається опис проведення шевченківських днів у Кам'янці з приводу 50-х роковин смерті Т.Г. Шевченка. Тут були вміщені промови місцевих просвітян М.І. Філінського, О.М. Пащенко і

голови «Просвіти» К.Г. Солухи. У збірнику розповідається про значення рідної мови і вплив творчості Т.Г. Шевченка на її розвиток, розглядаються головні риси поезії Кобзаря, є розповідь про останні дні та порон поета, привертає увагу стаття Олімпіади Пашенко «Заповіт Шевченка» та його значення для українського народу⁹. Це була перша книга на Поділлі про творчість Кобзаря і, як на той час, було досить таки прогресивним виданням.

Запекле протистояння влади і шанувальників Кобзаря на Поділлі відбулося в січні–березні 1914 року, в дні відзначення 100-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка. На початку січня цього року до Кам'янець-Подільської міської думи надійшла заява за підписом 169 поважних кам'янчан з вимогою розгорнути підготовку до вшанування шевченківського ювілею. В ній, зокрема, писалося: «Наше місто – Кам'янець справедливо є розумовим і культурним центром Поділля, на мові мовлення якого писав Т.Г. Шевченко... і ми, що підписалися, виражаємо надію, що Кам'янецька міська дума, визнаючи і цінуючи творчість Т.Г. Шевченка, який у свій час відвідав і наше місто, гідним чином відгукнеться на ювілей.

З свого боку ми дозволяємо собі просити Кам'янецьку міську думу: обрати комітет для організації вшанування 100-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка і увіковічення його пам'яті в Кам'янець-Подільському»¹⁵.

Незважаючи на невдоволення губернатора, 15 січня під тиском громадськості міста дума обрала для підготовки свята організаційний комітет з семи активістів Кам'янця і представника думи. Подібні комісії почали утворюватися у Вінниці, Проскурові, Летичеві та інших повітових містах Поділля.

Кам'янецька комісія розгорнула активну діяльність. Вона незабаром висунула перед думою вимоги: вулицю Лагерну назвати ім'ям поета; присвоїти ім'я Т.Г. Шевченка одній із шкіл міста; 25 лютого за старим стилем (9 березня) організувати урочисте засідання думи, на якій повинна бути виголошена промова, присвячена пам'яті Т. Г. Шевченка; о 12 годині дня відслужити панахиду по ньому в кафедральному соборі; о 8-й годині вечора влаштувати у Пушкінському домі безкоштовний літературно-музичний вокальний вечір для вшанування творчості ювіляра, який складався б лише з його творів; перед початком вечора прочитати реферат про Т.Г. Шевченка, по закінченні – поставити живу картину на тему: «Апофеоз Тараса Шевченка»¹⁶.

Підготовка до свята йшла повним ходом, у друкарні набиралися шевченківські плакати, афіші, листівки, які так і не побачили світу. Царський уряд заборонив відзначення ювілею. 6 лютого 1914 року в усіх газетах був опублікований циркуляр міністра внутрішніх справ: «Всякі публічні шанування пам'яті Шевченка, найменування шкіл і вулиць його іменем заборонити, а також заснування стипендій його імені і всякий збір на фонди імені поета, відкриття пам'ятників і бюстів не повинні носити урочистого характеру, а публічні збори з нагоди ювілею не повинні бути дозволені»¹⁷.

На виконання цієї вказівки та відповідного розпорядження київського генерал-губернатора місцевий губернатор таємним циркуляром № 580 зобов'язав голів земських управ, міських голів і старост, начальників поліції Подільської губернії: «прошу... не допускати влаштування пам'яті Шевченка з боку земських і міських громадських управлінь, а начальникам поліції ввести в обов'язок суворо наглядати за недопущенням публічного вшанування пам'яті названого поета з боку громадських груп, так і приватних осіб»¹⁸. Відповідною постановою Кам'янець-Подільська міська управа від 11 лютого 1914 р. скасувала відзначення ювілею Т.Г. Шевченка.

В свою чергу попечитель Київського учбового округу надіслав усім начальникам середніх навчальних закладів і директорам училищ Подільської губернії циркуляр, в якому мовилося не тільки про заборону відзначати ювілей Кобзаря, а й не дозволялося роздавати учням вибраних творів поета, які визнавалися як такі, що «не мають ні виховного, ні наукового значення»¹⁹. Натомість голова Подільської єпархіальної училищної ради розіслав секретний циркуляр від 12 лютого 1914 року у всі їй підвідомчі навчальні заклади міст і сіл губернії про заборону святкування роковин Т.Г. Шевченка. Зокрема, таке «послання» надійшло 16 лютого 1914 року і до шкільної ради Майдано-Трепівської двокласної церковно-учительської школи (нині – с. Кам'янка Літинського району Вінницької області): «Указом Святейшого Синода от 31 января сего года за № 9, предписано Его Пресвященству сделать распоряжение о недопущении в епархии служении торжественных панахид по случаю исполняющегося 25 сего февраля столетия со дня рождения малороссийского поэта Шевченко, а равно устройства чтений, посвященных памяти названного поэта. Об этом Епархиальный Училищный Совет сообщает Совету школы для сведения и надлежащего исполнения»²⁰.

Заборона владою відзначення 100-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка викликала обурення і хвилю протестів у прогресивної громадськості України. На Поділлі ювілей улюбленого поета був відзначений виступами протестів студентів і учнів, читанням його творів у молодіжних гуртках, сім'ях. «Ніколи не забуду першого дитячого потрясіння... – згадував незадовго до смерті уродженець Кам'янця-Подільського Микола Бажан. – Батько приніс під полою томик Тараса Шевченка «Кобзар» – в той час це була заборонена література. Батько читав нам з матір'ю книгу вголос, і ми всі троє плакали».

Прикладом вшанування ювілею Кобзаря стали події 25 лютого 1914 року (за старим стилем) у с. Гулівці (тепер – Білогірського району Хмельницької області). Цього дня місцевий селянин Григорій Лук'янович Загребельний разом з Владиславом Редванським, Василем Лазаруком, Яковом Шаланом та ще 15-ти односельцями зібралися на майдані проти садиби священика і посадили кілька дерев у формі літери «Т», що означає початкову літеру ім'я «Тарас». Потім зібралися в домі Григорія Загребельного, де було влаштовано вечір і прочитано кілька творів Шевченка. Більшість присутніх селян були

неграмотними і разом з тим знали, глибоко шанували Шевченкове слово, і в такий незвичайний спосіб відсвяткували 100-річчя від дня його народження й, таким чином, потрапили під слідчі дії губернської влади. А клени, які вони посадили, ростуть до нині і є пам'ятним місцем і окрасою сільського парку²¹.

У відповідь на нелегальне відзначення ювілею Т.Г. Шевченка кам'янецькі жандарми у ніч з 16 на 17 травня 1914 року провели обшуки на квартирах чільних діячів «Просвіти» К. Солухи, Т. Павловського, П. Главацького, Н. Григорієва, В. Приходька, знайшли багато української літератури, в тому числі творів Шевченка, й розпочали слідство, наслідком якого товариство було ліквідоване, а за його членами встановлено нагляд²².

Отже, намагання російського самодержавства заборонити творчість Т.Г. Шевченка, відгородити від підростаючого покоління революційну поезію Кобзаря виявилися даремними. Більше того, всі заходи, спрямовані на те, щоб знищити в пам'яті народу згадку про нього, оберталися в кінцевому підсумку проти самого царизму. 1914-й рік також увійшов в історію як рік початку Першої світової війни і всіх драматичних подій, пов'язаних з нею. Водночас це рік першого всенародного відзначення 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка, яке відбулося по всій Україні й зарубіжжям, незважаючи на всі заборони та репресії з боку влади. Попри всю складність політичної ситуації в Україні, яка припала на 1914 та 2014 роки, саме постать Великого Кобзаря і його творчість стали об'єднавчим поступом для українського народу, дороговказом в його світле майбутнє.

---

1. *Сваричевський А.В.* Т.Г. Шевченко і Поділля. Земля, яку сходяв Тарас... / Анатолій Сваричевський. – Хмельницький: Поділля, 1994. – 64 с.; *Сваричевський А.В.* На прекрасній Подолії: Сторінки подільської Шевченкіани / Анатолій Сваричевський. – Хмельницький: НВП «Єврика» ТОВ, 2001. – 56 с.

2. *Кульбовський М.* Вшанування Т.Г. Шевченка подолянами в XIX–XX століттях // Кульбовський М. Подільська Шевченкіана. – Хмельницький, 2006. – Кн. 2.

3. *Мацько В.* Тараса Шевченко і подільська «Просвіта» / Віталій Мацько // Тарас Шевченко і українська культура XXI ст.: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 263–264; *Мацько В.* Шевченко у серці моїм / Віталій Мацько. – Хмельницький, 1996. – 34 с.

4. *Назаренко Є.Д.* Тарас Шевченко і Поділля / Євген Назаренко. – Хмельницький, 2003. – 32 с.

5. *Гавришук А.П.* Шевченківські дні 1914 року на Поділлі / А. Гавришук, П. Григоренко // Т.Г. Шевченко і Поділля: тези наук.-практ. конф., присвяч. 175-річчю від дня народж. Т.Г. Шевченка. – Кам'янець-Подільський, 1989. – Ч. 1. – С. 39–41.

6. *Лозовий В.С.* Діяльність подільської «Просвіти» в 1906–1914 рр. / Віталій Лозовий // Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.). – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 8–23.

7. *Баженов Л.* Вогонь його палкого серця / Лев Баженов, Стефанія Баженова // Україна Тараса Шевченка: історико-краєзнавчі нариси / [упоряд.: Р.В. Маньковська, В.М. Мельниченко]. – Харків: Фоліо, 2014. – С. 296–319.

8. *Лозовий В.С.* Вказана праця.
9. *Мацько В.* Тараса Шевченко і подільська «Просвіта» / Віталій Мацько // Тарас Шевченко і українська культура ХХІ ст.: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 263–264.
10. *Баженов Л.* Вказана праця.
11. *Федоренко С.М.* Шевченко і Кам'янець-Подільський / Станіслав Федоренко // Т.Г. Шевченко і Поділля: тези наук.-практ. конф, присвяч. 175-річчю від дня народж. Т.Г. Шевченка. – Кам'янець-Подільський, 1989. – Ч. 1. – С. 38.
12. *Сис Т.А.* Шевченко у пам'яті кам'яничан / Тамара Сис // Т.Г. Шевченко і Поділля: тези наук.-практ. конф, присвяч. 175-річчю від дня народж. Т.Г. Шевченка. – Кам'янець-Подільський, 1989. – Ч. 1. – С. 36–37.
13. *Лозовий В.С.* Вказана праця. – С. 17.
14. Там само.
15. *Мацько В.* Вказана праця. – С. 263.
16. *Гавришук А.П.* Вказана праця. – С. 40; *Кукурудзяк М.Г.* Вшанування 100-річного ювілею Т.Г. Шевченка на Поділлі і Північній Буковині / Микола Кукурудзяк // Т.Г. Шевченко і Поділля: тези наук.-практ. конф, присвяч. 175-річчю від дня народж. Т.Г. Шевченка. – Кам'янець-Подільський, 1989. – Ч. 1. – С. 41–43.
17. *Гавришук А.П.* Вказана праця. – С. 41.
18. *Федоренко С.М.* Вказана праця. – С. 39.
19. Державний архів Вінницької області. – Ф. 17, оп. 1, спр. 18.
20. Там само. – Ф. Д.-284, оп. 1, спр. 22.
21. *Сваричевський А.В.* Т.Г. Шевченко і Поділля... – С. 27–28.
22. Державний архів Хмельницької області. – Ф. 281, оп. 1, спр. 8887.

О.П. Колун
(м. Одеса)

УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ ПРО ПОСТАТЬ ВЕЛИКОГО КОБЗАРЯ В МОНУМЕНТАЛЬНІЙ ПЛАСТИЦІ

Відзначення 200-річчя від дня народження геніального поета дало поштовх до багатьох шевченкознавчих досліджень. У березні 2014 року телеканалом «Інтер» була створена перша інтерактивна карта об'єктів, присвячених Т. Шевченку. На ній відзначено 1060 пам'ятників Кобзарю, міста, села, вулиці, музеї, навчальні заклади, театри, названі на його честь.

Першим скульптурним зображенням Кобзаря стала робота випускника Петербурзької академії мистецтв, скульптора-українця Ф. Балавенського, який почав працювати над образом ще за життя поета з натури, а закінчив його вже після смерті Тараса Григоровича в 1862 році. Потім пам'ятник Кобзарю спробував зробити відомий російський скульптор М. Микешин, котрий знав Тараса Шевченка особисто, спілкувався з ним. Він запроєктував постать поета у багатофігурному пам'ятнику для міста Новгород, але царська влада цього не дозволила зробити. До речі, пам'ятник Богдану Хмельницькому в центрі Києва виглядав би зовсім по-іншому, якби не фінансова скрута. За задумом Микешина, гетьмана повинна була оточити

багатофігурна композиція, у центрі якої мав знаходитися кобзар, котрому митець надав портретних рис Т. Шевченка.

Як це не дивно, але перший пам'ятник Кобзарю було відкрито не в Україні, а в сучасному Казахстані (тоді він територіально належав до Російської імперії). На півострові Мангишлак, де поет відбував своє покарання, 1881 року на півкруглому постаменті було встановлено погруддя Шевченка. В 1920 році пам'ятник було зруйновано, а через сім років – відновлено¹.

У 1900 році в Харкові перед жіночою недільною школою з ініціативи Х.Д. Алчевської, яка керувала тоді школою, було споруджено погруддя-пам'ятник Шевченка. Це був перший пам'ятник Шевченкові в Україні. Першим же громадським пам'ятником Шевченку в Україні став пам'ятник у селі Лисиничі, що на Львівщині (1911). Тоді, щоб поставити у селі кам'яне погруддя поета, збирали гроші усім селом.

Готуючись відзначити 100-річчя поета, в 1914 році в багатьох містечках і селах України, особливо на Західній Україні, було встановлено кілька десятків пам'ятників Тарасу Григоровичу. Переважно це були погруддя чи невеликі постаті. Окремі з них, переживши десятиліття, вціліли і до наших днів. Наприклад, у Коломиї, Косові, Вовчинцях, Надіїві, Завадові та ін.

Перший великий пам'ятник з'явився в Україні в 1918 році у Ромнах. Автор – відомий скульптор Іван Кавалерідзе. Скульптор подає могутню постать замріяного поета, що сидить в характерній позі на скелі, схожій на степову могилу. Цей пам'ятник є одним з кращих зразків реалістичного мистецтва тих років, що збереглися до наших днів. Скульптор, відповідно до свого задуму, прагнув показати суть характеру поета, що «посилав свої прокляття царському трону і віддав свою чулу душу пригнобленому народові», вводить як композиційну деталь напис на п'єдесталі: «Оживу і думу вольную на волю із домовини воззову». Того ж року пам'ятники Шевченку відкрито в Москві та Петербурзі. Але виконані вони були поспіхом із нетривких матеріалів і проіснували не дуже довго. У Ромнах пам'ятник було відновлено в 1981 році у бронзі.

У 1919 році у Києві на колишній Царській площі замість знятого пам'ятника цареві Олександрі II було встановлено монументальне гіпсове погруддя Шевченка. Пам'ятник цей був знищений денікінцями, які тоді тимчасово захопили місто. Після вигнання денікінців було споруджено новий пам'ятник. Після закінчення громадянської війни на Україні шевченківська тема займає провідне місце в творчості українських скульпторів. У 1921 році у с. Леськи був поставлений пам'ятник Шевченку скульптором Панасенком (місцевий умілець). Це був перший пам'ятник Кобзареві на рідній Черкащині.

На могилі Т. Шевченка в Каневі в 1923 році, замість знятого хреста, було встановлене погруддя поета. У 1926 році був оголошений спеціальний конкурс на проект монумента Шевченкові на могилі в Каневі. Цікава історія канівського пам'ятника. До 120-річчя з дня народження Кобзаря конкурс на

кращий пам'ятник Шевченку в Києві виграв скульптор Матвій Манізер. Коли пам'ятник виготовили і привезли у сквер навпроти Київського університету, виявилось, що він замалий для того простору. Тоді було прийнято рішення встановити його в Каневі. Неодноразово висувалася ідея створення пам'ятника, гідного великому митцеві. Та тільки у 1939 році скульптору Матвію Генріховичу Манізеру та архітектору Євгену Адольфовичу Левінсону вдалося втілити роками вимріяний образ у бронзі і камні.

Відтоді могила Тараса має такий вигляд: двоярусний насип, заввишки 6,5 метрів, увінчаний лабрадоритовим постаментом, що сягає вгору на 7,5 метрів. На ньому височить 3,5-метрова бронзова постать Т.Г. Шевченка. Він зображений на повний зріст. Привертає увагу відвідувачів постава поета – велична, горда, незламна. Голова схилена трохи вперед, обличчя – у задумі. Пам'ятник, з викарбуваними невмирущими рядками на гранітній плиті біля постаменту, створює атмосферу святості, великої значущості, вимагає високої національної свідомості від кожного українця. Могила Кобзаря прекрасно вписується в архітектурний ансамбль, назва якому – Тарасова гора².

Зазначимо, що перші пам'ятники були встановлені Кобзарю в зрілому віці. Пам'ятник, який вперше в Україні зображає Т. Шевченка молодим, було відкрито в 1981 році у Звенигородці на Черкащині. Ця тенденція успішно продовжилася зі здобуттям Україною незалежності. Нині все частіше споглядає на своїх нащадків молодий, сповнений сил поет. Такі пам'ятники встановлено у Чернігові, Почаєві, Ялті, Новограді-Волинському, Василькові, Вишгороді, Бродах, Новояворівську, Дрогобичі, Жмеринці, Прилуках, Березанях тощо. Більшість пам'ятників встановлена Шевченку-письменнику, проте, відзначимо, що в монументальній пластиці відобразилась ще одна грань його таланту. 2007 року в Прилуках відкрили перший пам'ятник, де Шевченко-художник³.

За інформацією видання «Вголос» в Україні 1256 пам'ятників Т. Шевченку. Найбільша кількість пам'ятників знаходиться на Івано-Франківщині – 201. Трохи менше у Львівській області – 193, у Тернопільській – 165 та 102 – на Черкащині⁴.

На Одещині, окрім пам'ятника Шевченку в обласному центрі, є вони у Березівці, Білгород-Дністровському, Кілії, Роздільній. У Балті та Сараті пам'ятники були встановлені в березні 2014 року на честь 200-річчя від дня народження великого поета. Найбільш художньо довершеними, величними і монументальними є київський, харківський та львівський пам'ятники Кобзареві.

Київський пам'ятник вирізняється високопрофесійним ставленням, коли великої уваги приділено не тільки скульптурному портрету, але й місцю розташування, ландшафту. До речі, на місці монумента Шевченку до революції стояв пам'ятник царю. За первісним проектом київський пам'ятник мав являти собою могутню скелю, на якій в кожусі й шапці стояв Шевченко. Біля підніжжя скелі та на її виступах розміщалися різні фігури: запряжені в ярмо, поряд з волами, селяни, закутий повстанець, засуджений до каторги,

солдат-каліка, закріпачена жінка, бідняк, який з гнівом посилав прокляття небу. Та врешті-решт скульптор зосереджує всю увагу лише на одній фігурі поета, встановленій на чотиригранний постамент. Шестиметрова постать Кобзаря велично височіє на тлі могутніх старовинних дерев Шевченківського скверу. Поет, схиливши голову, ніби зупинився перед університетом у глибокій задумі. На урочистому відкритті пам'ятника, що відбулося 6 березня 1939 року, виступили М.С. Хрущов, письменники П. Тичина, Я. Колас, М. Бажан та ін.⁵

Одним із кращих зразків монументальної Шевченкіани у світі та найкращим пам'ятником Т. Шевченку в Україні вважається пам'ятник, встановлений у Харкові в 1935 році. Автори пам'ятника – скульптор Матвій Манізер і архітектор Йосип Лангбард. Щоб створити такий витвір мистецтва, знадобилося більше року. Сімнадцятиметровий пам'ятник являє собою бронзову скульптуру Тараса Шевченка (6 метрів), яка стоїть на округлому постаменті з природного силікату. Статуя сповнена динаміки як в точно знайденому ракурсі нахиленої набік голови, так і в енергійному жесті її правої руки. На круглому із східцями постаменті підноситься трикутний гранітний пілон, що завершується бронзовою постаттю Шевченка. Довкола пілона на площинах виступів – бронзові постаті. Починається огляд з постаті жінки з дитиною на руках, яка, за задумом, уособлює Україну часів Шевченка. Монументальна постать жінки сприймається як образ Шевченкової Катерини, проте в ній є щось значно більше, ніж ілюстрація до поеми, а саме – втілення прекрасної і знедаленої батьківщини поета, яку він оспівував і оплакував у своїх творах. Поряд з «Катериною» розташована група, що уособлює «Коліївщину»: селяни-повстанці – борці проти кріпацтва. За ними – фігура дівчини з граблями і ціпом в руках, кріпака з жорном на плечах, потім солдат-рекрут. За солдатом – постаті революціонерів⁶.

Проте, слід зазначити, це не єдина скульптурна композиція, де, крім постаті Кобзаря, можна побачити й інші зображення. Наприклад, у Дубні на Рівненщині, крім постаті Т. Шевченка, на постаменті ще дві постаті – кобзаря та хлопчика-поводиря. У Черкасах нижню частину пам'ятника доповнено висіченою з граніту скульптурною композицією персонажів шевченківських творів – сліпого Кобзаря, Катерини і Прометейя. У Донецьку герої творів Шевченка зображені на фризі постаменту. У центрі фризу міститься зображення самого Шевченка, який читає свої вірші М. Чернишевському і М. Добролюбову, що, за задумом авторів, мало означати взаємопов'язаність і обопільні впливи української та російської літератур. У Балаклії на Харківщині пам'ятник об'єднує дві скульптури: Кобзар, котрий присів відпочити і дівчинка поруч з ним з голубом у руках, символізуючи молоду Україну.

Досить символічним є також пам'ятник Тарасові Шевченку у Львові – один з найкращих пам'ятників Кобзареві. Ліворуч фігури поета стоїть «Хвиля національного відродження» – 12-метрова символічна стела з фігурними барельєфами. Висота постаті становить 4,45 м. Років зі сто тому, за

часів Австро-Угорщини, громадськість міста Львова вперше намагалася спорудити пам'ятник Т.Г. Шевченку, проте міські можновладці не дали дозволу. Наприкінці 80-х років ХХ ст. розпочався новий збір грошей на пам'ятник Кобзареві у Львові: під тиском громадськості уряд УРСР 22 червня 1987 прийняв постанову про встановлення пам'ятника. Міська влада спочатку була проти реконструкції площі й встановлення пам'ятника на центральному проспекті – та львівський поет Богдан Стельмах закликав львів'ян приносити сюди квіти, що й остаточно закріпило місце для монументу.

Обласний конкурс (1988) і республіканський (1989) не визначили жодного проекту-переможця. Однак громадськість вимагала якнайшвидшого встановлення пам'ятника. Було ухвалене рішення про використання проекту скульпторів Володимира й Андрія Сухорських й архітекторів Юрія Диви та Юрія Хромея. У створенні «Хвилі Народного Відродження» брали участь не лише вітчизняні майстри, а також фахівці з Канади.

Пам'ятник освятили владики Православної, Греко-Католицької, Вірменської та Римо-Католицької церков. Урочисте відкриття відбулося у першу річницю незалежності України 24 серпня 1992 року. Доповненням до монумента Шевченка стала 12-метрова бронзова стела «Хвиля Народного Відродження». Після її спорудження загальна скульптурна композиція набула довершеного вигляду. Фігурні рельєфи на ній символічно зображують історію України від часів Київської Русі до початку ХХ ст. на передній стороні та історію України ХХ ст. – на зворотньому боці.

На стелі зображені фігури не тільки реальних історичних особистостей, а й героїв творів Тараса Григоровича Шевченка: внизу посередині сліпий кобзар Перебендя і хлопчина поводитир перед ним, справа від кобзаря міцно притискає до себе дитину героїня поеми «Катерина», а зліва – страшна сцена страти колесуванням козака з поеми «Гайдамаки». Зліва вгорі зображені традиційні завойовники України в різні часи: турецький султан з кривою шаблею, польський король в короні з буллою в руках, російський царський офіцер і католицький монах. Справа – захисники українського народу: сцена посвяти в козаки, де молодому воїнові передається козацька шабля, а мати благословляє його іконою, вище – молода дівчина проводить козака на Січ.

Велична фігура – Петро Сагайдачний – на коні з гетьманською булавою в руках, що посередині «Хвилі», закликає на бій за Україну як козаків (зліва), які запекло воюють з турецькими військами, так і діячів держави, церкви та культури, скульптурні портрети яких охоплюють фігуру Оранти. Серед них ми пізнаємо інших гетьманів: Іван Мазепа – з прапором в руках, Богдан Хмельницький – з булавою, православний священник, княгиня Ольга, Ярослав Мудрий, Володимир Великий – хрестителя України, Роксолана, інших державних діячів та полководців. Справа – філософ Григорій Сковорода, з книгою в руках, письменник Маркіян Шашкевич, Яків Головацький, Іван Котляревський, а за ними – ціла низка культурних діячів, які плекали українську мову та примножували досягнення українського мистецтва, літератури, філософської думки.

Символічно, що над всією історичною ходою піднімається фігура – Матір Божа Оранта, яка благословляє всіх, хто приходить на цю площу вклонитися українському генієві та замислитися над важким шляхом України до власної незалежності. Внизу справа зі зворотнього боку стели розташоване жорно з найтрагічнішими датами в історії України ХХ ст. (1918–1922 рр. – спроба створити незалежну Українську державу та Громадянська війна; 1932–1933 – Голодомор; 1941–1945 – Друга світова війна; 1986 – Чорнобильська катастрофа. Страшна тріщина немов відриває великий шмат народу від суцільної хвилі української історії та майбутнього, нагадуючи про трагедію Голодомору. Вражають переплетені знівечені голодом тіла померлих та напівживих людей справа. Над ними в скорботі схилилася мати, яка притискає єдину живу дитину, очі її не по-дитячому сумні, а змучене голодом тіло свідчить про страшні муки.

Зліва внизу виростає стовбур, в глибині його коренів простежується обличчя тих, хто загинув за справедливість, стояв біля витоків національно-визвольного руху ХХ ст. Їх думки і самовідданість стали тими коренями, на яких виросло дерево незалежної держави. Їх діяльність стала тим ґрунтом, на якому укріпився хрест-символ духовності, що творить центр композиції. До 1991 року, року проголошення незалежності Української держави, Україну ділили між кількома державами, про це розповідають фігури завойовників, роздираючи символічну карту України справа, руйнацію церков символізують розбитий дзвін та опалені ікони зліва, масові репресії та заслання на Сибір – сім'я з дитиною вище справа, страшну трагедію Чорнобиля – величезний Дзвін сполоху.

Зверху зображені діячі культури та церкви: Михайло Драгоманов, Леся Українка, Іван Франко, Василь Стефаник, Ольга Кобилянська, Андрій Шептицький, вони доклали чимало зусиль до справи збереження української духовності та мрії про незалежність, незважаючи на страшні події в історії України ХХ ст. Над ними автори зобразили за ґратами скульптурні портрети українських дисидентів 1960–1970 рр. – Василь Стус, Василь Симоненко та інші, хто пройшов важким шляхом в'язнів і не зрадив мрію про незалежну українську державу. Дитяча фігура символізує молоду державу Україну, поруч – дата проголошення її незалежності.

Пам'ятник Тарасу Шевченку в самому серці Львова, розташованому на проспекті Свободи, завжди оточений великою кількістю квітів. У будь-який час доби можна споглядати композицію пам'ятника, в темну пору вона освітлена ліхтарями. Сьогодні площа біля пам'ятника є одним з найулюбленіших місць для зустрічей та проведення вільного часу серед львівської молоді.

Найвищий у світі пам'ятник Шевченкові, висотою 7 метрів, стоїть у Ковелі, що на Волині. Пам'ятник Т.Г. Шевченку в Ковелі розташований у міському Парку ім. Т.Г. Шевченка на березі річки Турії, неподалік величного храму святого Дмитра Солунського. Автори монументу – київський скульптор Володимир Шолудько (автор ідеї), скульптори Петро Подолець та

Микола Король, архітектори Тетяна Мельничук та Анатолій Заворотинський. Пам'ятник було урочисто відкрито 22 серпня 2005 року. Відтоді ковельський пам'ятник Кобзарю традиційно вважається найвищим у світі серед пам'ятників Тарасу Шевченку. Пам'ятник являє собою масивну бронзову фігуру літнього Шевченка на високому кургані – з гранітного підніжжя наче виростає упевнена постать Кобзаря зі здійсненою зігнутою в лікті правою рукою в жесті, який можна сприймати як застереження, повчання. Розміри монумента є вражаючими – понад 7 м заввишки, вага бронзової скульптури поета – приблизно 20 тонн. Фахівці відзначають високі художні якості ковельського монумента Т. Г. Шевченкові.

Як правило, автори всіх шевченківських пам'ятників додержуються прийнятих стереотипів у відтворенні образу поета. У них він або задумливий, зажурений чоловік на п'єдесталі, або ж іще зовсім молодий, поривчастий. Але зустрічаються серед пам'ятників і зовсім «нетипові». Наприклад, на батьківщині поета, у його рідному селі, вшанували малого Тараса в образі хлопчика-пастушка. Привертає увагу також пам'ятник у Полтаві, споруджений І. Кавалерідзе у стилі конструктивізму. Пам'ятник споруджено із залізобетону. П'єдестал подано як асиметричне нагромадження площин і обсягів, з яких ніби постає фігура поета. У дрогобицькому пам'ятнику привертає увагу оригінальний постамент у вигляді кобзи.

На багатьох пам'ятниках викарбувані слова з творів великого поета, які залишаються актуальними для всіх часів. У Броварах на Київщині на пам'ятнику можна прочитати такі слова: «А всім нам вкупі на землі/ Єдиномисліє подай/ І братолюбіє пошли». У Бородянці на Київщині та у Пирятині на Полтавщині напис на пам'ятнику нагадує всім про любов до Батьківщини: «Свою Україну любіть./ Любіть її во время люте, / В останню тяжкую минуту / За неї Господа моліть». Багато написів-закликів: в Ужгороді та Почаєві – «Обніміться ж, брати мої, молю вас, благаю!», у Володимир-Волинському – «Боріться – поборете». Слова пророчі, особливо для сучасної України. І сподіваємось, що такими ж пророчими будуть слова, викарбувані на пам'ятнику в Дніпродзержинську – «І буде правда на землі!».

-
1. Німенко А. Пам'ятники Тарасові Шевченку. – К.: Мистецтво, 1964. – С. 5.
  2. Там само. – С. 8.
  3. Пам'ятники Кобзареві – в Україні та світі // Слово. – 2013. – № 3. – С. 6.
  4. Там само.
  5. Балацька Л. Пам'ятники і пам'ятні місця Києва. – К., 1982. – С. 15.
  6. Манізер М. Скульптор о своей работе // Искусство, 1940. – С. 26.

*Г.Г. Денисенко,
О.Г. Денисенко
(м. Київ)*

МОНУМЕНТАЛЬНА ШЕВЧЕНКІАНА: УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ ВЕЛИКОГО КОБЗАРЯ В УКРАЇНІ

Одним із феноменів культури української нації є історична пам'ять, важлива складова ідентичності нації, особливо, коли це стосується такого велетня духу і сили, пророка і творця сучасної української нації та українського державницького проекту, яким для українського народу став Т.Г. Шевченко. Поет і художник, він став пророком і провідником для всіх майбутніх поколінь українців. Шевченко – сучасний і актуальний як ніколи! Він присутній на сцені Майдану і над входом до Київради, на будинку академічних інститутів на Грушевського і на барикадах. Символічно, що його поезія з поеми «Кавказ» прозвучала з вуст українського патріота, який загинув від кулі, вірменина з Дніпропетровщини Сергія Нігояна.

Чільне місце у відтворенні історичної пам'яті народу, яка являється потужним чинником встановлення зв'язку минулого із сьогоденням, каталізатором збереження і збагачення патріотичних цінностей, важливою складовою формування ідентичності нації є пам'ятки історії та культури. Усвідомлення спільного образу минулого спонукає сучасні покоління отожднювати себе з перемогами і поразками попередніх поколінь, зі спільними героями, священними для нації місцями пам'яті. Меморіальний простір не лише відображає історичне минуле, а й активно формує суспільні погляди громадян. Збереження національної історико-культурної спадщини є однією з передумов повнокровного життя нації, яка прагне до самоствердження й самозбереження. Монументальна Шевченкіана – це непересічне явище світового масштабу, пов'язане з ім'ям Кобзаря. Понад 1384 пам'ятників Поетові, з яких близько 128 розташовані за межами України на різних континентах і материках. В Україні найбільша кількість пам'ятників встановлена в Івано-Франківській області – 199, за нею йдуть – Львівська (187), Тернопільська (165) і Черкаська (102). Спорудження більшості з них припало на другу половину минулого століття, але й у третьому тисячолітті їх спорудження триває. Пам'ятники Поетові встановлювалися як за радянської доби за рішенням органів влади УРСР, так споруджуються у незалежній Україні як на державний, так і на громадський кошт.

В Україні діють два національних заповідника, пов'язаних з ім'ям Т. Шевченка – Шевченківський національний заповідник у Каневі і Національний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка» (Черкаська область), куди входить 43 об'єкти культурної спадщини, що мають історичну, наукову та культурну цінність і розташовані на території сіл Шевченкове (колишня Кирилівка), Моринці, Будище. Музейна колекція Шевченківського заповідника у Каневі нараховує понад 20 тис. унікальних пам'яток, окрасою яких є

меморіальні речі та офорти художника Т. Шевченка, рідкісні видання його творів, цінні архівні документи тощо¹. В Києві діє один з найбільших центрів української культури – Національний музей Т.Г. Шевченка. В Черкасах в будинку Цибульських, в якому в липні 1859 році проживав Т.Г. Шевченко, створений єдиний в своєму роді Музей однієї книги поета «Кобзаря» (вул. Байди Вишневецького, 37). Серед пам'ятних місць Т.Г. Шевченка у Києві збереглися: будинок в провулку Т. Шевченка № 8-а (колишня вул. Козино-болотська), де поет мешкав у 1846 – на початку 1847 року (тепер тут розміщено Літературно-меморіальний будинок-музей Т.Г. Шевченка), головний корпус Київського університету, де Т.Г. Шевченко в 1845 – 1847 рр. працював у Археографічній комісії (вул. Володимирська № 60), будинок по вул. Вишгородській № 5, де поет мешкав у серпні 1859 року в родині С.М. Лободи (Літературно-меморіальний будинок-музей Т. Шевченка (на Пріорці), будинок по вул. Стрілецька, 11, де Тарас Григорович гостив у свого знайомого Ю.Г. Ботвиновського. На цих будинках встановлені меморіальні дошки поету.

У Львові (вул. Коперника, 17) відкрита кімната-музей Кобзаря, 18 квітня 2008 року у будинку друга поета, переяславського лікаря А. Козачковського (Переяслав-Хмельницький) – Музей Заповіту Кобзаря². У вересні 2003 року відкрив двері для відвідувачів музей в Яготині «Флігель Тараса Шевченка», де була написана поема «Тризна», записані народні пісні, виконані мистецькі твори, у тому числі графічний автопортрет 1843 року³. Меморіальними дошками, пам'ятними знаками відзначені пам'ятні місця, пов'язані з перебуванням поета у Волинській, Житомирській, Київській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернігівській, Черкаській областях, де поет перебував у відрядженні як співробітник Київської Археографічної комісії упродовж 1845–1847 років⁴. Увагу Т. Шевченка привертали історичні пам'ятки, пов'язані з визначними українськими діячами – гетьманами І. Самойловичем (Густинський монастир на Чернігівщині), Б. Хмельницьким (Чигирин і Суботов), місця битв в Збаражі і Кременці, сакральні пам'ятки в Почаєві і Мгарському монастирі на Полтавщині. Замальовки, зроблені професійним художником, стали справжніми документами, які відобразили стан історичних пам'яток, тодішні реставраційні роботи, які поет піддавав гострій критиці⁵.

Плідними були подорожі Т. Шевченка по Україні під час роботи в Археографічній комісії. Про перебування поета у містах і селах України, де він малював, досліджував археологічні та історичні пам'ятки, створивши галерею незабутніх видів, вивчав звичаї і традиції українського народу, свідчать численні «місця пам'яті» у Яготині, Переяславі (Київська обл.), Лубнах, Березовій Рудці, Пирятині, Миргороді, Хоролі, Полтаві (Полтавська обл.), Луцьку (Волинська обл.), Кам'янець-Подільському (Хмельницька обл.), Ромнах (Сумська обл.), Дубні, Острозі, Корці (Рівненська обл.), Вишневецю, Кременцю, Збаражі, Почаєві (Тернопільська обл.), Новоград-Волинському, Житомирі (Житомирська обл.) та інших містах і селах.

Після поховання Т. Шевченка в Каневі на Чернечій горі 22 травня 1861 року гора стала зватися Тарасовою. Збереженням Великої могили займалися родичі Кобзаря, Київська Стара громада, очолювана В. Науменком, М. Біляшівським та іншими видатними діячами української культури. Було вирішено на горі, де поховано поета, не робити ніяких поховань, не встановлювати пам'ятників, а В. Науменко – талановитий педагог, історик, редактор часопису «Стара Громада» – навіть викупив землю навколо могили та хати, що знаходилися біля гори і робив усе можливе, щоб у майбутньому вся Чернеча гора стала заповідною територією⁶. Спершу на могилі з 1861 році був дерев'яний, а згодом – у 1884–1923 рр. – чавунний хрест⁷.

100-річчя від дня народження Т. Шевченка було першим ювілеєм поета, який привернув до себе увагу не тільки широких верств громадськості, а й державних чиновників, сприяв консолідації не лише шанувальників його творчості, а й також противників із російських націоналістичних і кіл, у середовищі яких Кобзаря сприймали перш за все не як Поета, а як «політика» – «творця українства». У Львові ювілей поета запам'ятався величним і раніше не баченим сокільським «Шевченковим здвигом». У Києві святкування відзначилося масовими демонстраціями представників демократичної та революційно налаштованої громадськості як української, так і неукраїнської. Перші пам'ятники поету в Україні були споруджені у Львівській та Івано-Франківській областях. Один з перших пам'ятників Кобзарю споруджений в с. Завадів (Стрийський район, Львівська обл.). 1 червня 1916 року на відзначення ювілею поета відбулися урочистості з оркестром, виконанням членами товариства «Сокіл» широко відомої пісні «Ще не вмерла Україна»⁸. До найстаріших відноситься і пам'ятник Т.Г. Шевченку, виконаний місцевими майстрами за ініціативою членів товариства «Січ» в с. Надіїв (Долинський район, Івано-Франківська обл.), споруджений 1912 року⁹.

За часів Української революції пам'яткоохоронці опікувалися збереженням шевченківських пам'яток та увічненням пам'яті Кобзаря. На початку травня 1918 року було звернення до сільського комітету у с. Будище Звенигородського повіту на Київщині з засторогою проти руйнування Лисянського панського маєтку, в якому бував Т. Шевченко. 10 червня 1918 року Рада Міністрів Української Держави підтримала пропозицію очільника уряду Ф. Лизогуба про визнання могили Т.Г. Шевченка національною власністю, що знаходилась під охороною держави. Одночасно з метою вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка був передбачений комплекс заходів, який включав передачу земельної ділянки у державну власність, проведення охоронних робіт із зміцненням ярів біля могили. До міністра народної освіти В. Науменка, господаря земельної ділянки, на якій знаходилась могила поета, звернулися з проханням передати її у власність Української Держави. Водночас Міністерство внутрішніх справ отримало доручення подати до Ради Міністрів Української Держави документи, необхідні для відкриття кредиту на утримання могили Т.Г. Шевченка¹⁰. Спеціально створена комісія

оголосила конкурс на кращий проект пам'ятника Кобзарю, художні прикраси парку та могили. На жаль, при впорядкуванні могили Т.Г. Шевченка, як зазначав уповноважений Київської губерніяльної управи за її доглядом В. Королів (Старий), доводилося долати бюрократичні перепони та байдужість деяких представників центральної і місцевої влади¹¹.

Багато зусиль докладав для організації охорони могили голова Київської губерніяльної народної управи С. Петлюра. На п'ятий день свого обрання він ініціював ухвалу загальних зборів Київщини: «негаймо вжити всіх заходів щодо опорядження і дальшої охорони Могили Батька України Т.Г. Шевченка як Великої Національної Реліквії». Але з арештом С. Петлюри відповідні роботи там припинилися, про що писав на сторінках газети «Відродження» В. Королів (Старий). Втративши надію на допомогу адміністративних органів, В. Королів шукав можливості поліпшення стану охорони святині українського народу у передачі її під догляд національно налаштованої української інтелігенції¹².

Зайнятий пошуками компромісу з діячами українського руху, гетьманський уряд не міг звернути увагу на їх позицію з одного з найважливіших питань збереження національної історико-культурної спадщини України. Свідченням цього стало рішення Ради Міністрів Української Держави про вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка в Києві. 8 жовтня 1918 року уряд ухвалив рішення про спорудження пам'ятника Т.Г. Шевченку у Києві, доручивши вирішення всіх мистецьких, технічних і фінансових справ головноуправляючому у справах мистецтва і національної культури П. Дорошенку¹³. Був створений всеукраїнський комітет по спорудженню пам'ятника Т.Г. Шевченка, до складу якого увійшли представники різних громадських організацій, органів місцевого самоврядування, урядових інституцій, у тому числі Державної академії мистецтв, Української академії наук під почесним головуванням гетьмана П. Скоропадського. Серед головних завдань комітету були оголошення міжнародного конкурсу на кращий проект, вибір місця для спорудження пам'ятника в Києві, а також збір коштів¹⁴. В комітеті були задіяні державні діячі, відомі мистецтвознавці, художники, історики, представники місцевих «Просвіт», пам'яткоохоронних товариств. Розглянувши низку проектів пам'ятника, пропозиції щодо місця розташування, члени комітету висловились за доцільність спорудження пам'ятника Т.Г. Шевченку на Петровській алеї, відхиливши пропозицію про Михайлівську площу, де знаходився пам'ятник княгині Ользі. В жовтні-листопаді 1918 року відбувся ще ряд засідань представників зацікавлених державних і громадських організацій, на яких розглядалися першочергові заходи з увічнення пам'яті Т.Г. Шевченка¹⁵. На жаль, пропозиції та рекомендації комітету з будівництва пам'ятника Т.Г. Шевченка в Києві в той час не були втілені в життя, але висловлені ідеї були реалізовані в майбутньому.

За ініціативи місцевої «Просвіти» в 1918 році (реконструйовано 1981) було відкрито пам'ятник Т.Г. Шевченку в м. Ромни Сумської області (скульптор І. Кавалерідзе). У 1920 році був встановлений пам'ятник

Т.Г. Шевченку у Сумах, у 1923 році – у Каневі (скульптор К. Терещенко), у 1926 році – у Полтаві (скульптор І. Кавалерідзе), у 1935 році – у Харкові (скульптор М. Манізер). У 1939 році під час святкування 125-ї річниці від дня народження Кобзаря у Каневі відкритий Меморіальний музей і пам'ятник поету. Відкриттям пам'ятника Т.Г. Шевченку (М. Манізер, Є. Левінсон) на Тарасовій горі було завершено формування комплексу Шевченківського національного (1989) заповідника. В 1939 році ім'я Т.Г. Шевченка було присвоєно Київському університету, у сквері напроти навчального закладу було споруджено шестиметровий монумент Кобзаря (скульптор М. Манізер). Цьому пам'ятнику судилося стати культовим місцем для шанувальників поета й офіційних делегацій, біля нього збиралися дисиденти-шестидесятники і продовжують збиратися учасники акцій протесту. Протягом 1950-х років скульптури поета з'явилися в Івано-Франківську, Донецьку, Дніпропетровську, Чернігові, у 1960-х роках – в Одесі, Луцьку та Черкасах, у 1980-х роках – у Житомирі, Вінниці, Кіровограді, Миколаєві¹⁶.

Серед проблем, які потребують виваженого підходу та дієвого втручання з боку держави – це доля всіх автентичних пам'яток, пов'язаних з Т.Г. Шевченком. Дуже важливим, на нашу думку, є збереження унікального природного ландшафту, який відкриваються з Тарасової гори і про який писав у «Заповіті» поет. На часі формування цілісного пам'ятко-та природоохоронного комплексу, над яким працює колектив Шевченківського національного заповідника, внесення Заповідника до Списку всесвітньої культурної та природної спадщини ЮНЕСКО.

---

1. Історико-культурні заповідники України. Довідкове видання. – Київ, Фенікс, 2007. – С. 150–152; 158.

2. Режим доступу: ukrgold.net/index.php/ru/kultura-i-iskusstvo/404-pereyaslav-natsionalny-istoriko-etnografiche

3. Музей «Флігель Тараса Шевченка». Філіал Яготинського державного історичного музею.

4. *Сергієнко Г.Я.* Діяльність Т.Г. Шевченка у Київській археографічній комісії (1845–47), Український історичний музей. – 1991. – № 3. – С. 44.

5. Там само. – С. 52.

6. *Дзима В.В.* Пам'яткоохоронна діяльність Шевченківського національного заповідника // Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. – Вип. 8. – К.: Фенікс, 2013. – С. 371.

7. *Брижницька С.* Подія на Чернечій і долі людей. Про заміну чавунного хреста на могилі Тараса Шевченка. – Черкаси, 2013. – С. 20.

8. Памятники истории и культуры Украинской ССР. Каталог-справочник. – К.: Наук. думка. 1987. – С. 342.

9. Памятники истории и культуры Украинской ССР. Каталог-справочник. – К.: Наук. думка. 1987. – С. 223.

10. *Нестуля О.* Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (Доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії). – Київ–Полтава, 1994. – С. 141.

11. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1064, оп. 1, спр. 6, арк. 45, 45 зв.
12. *Нестуля О.* Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (Доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії). – Київ–Полтава, 1994. – С. 143.
13. Відродження. – 1918. – Ч. 162. – 18 жовтня.
14. ЦДАВО України. – Ф. 166, оп. 2, спр. 456, арк. 54, 54 зв.
15. *Машевський О.П.* Діяльність уряду Павла Скоропадського з охорони пам'яток історії та культури (квітень–грудень 1918 р.) // Вісник. Історія. – Вип. 40. – К., 1998. – С. 53.
16. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід. – К., 2013. – С. 199.

З.М. Косицька
(м. Київ)

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У МИСТЕЦТВІ УКРАЇНСЬКОЇ ВИТИНАНКИ (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ ст.)

Поетична й художня спадщина Тараса Григоровича Шевченка завжди посідала чільне місце у творчості видатних діячів української культури. Її вплив на формування кожного українця мав неабияке значення як за життя поета, так і після його відходу. Цей вплив не зменшився до сьогодні і завдяки поезії Кобзаря, і завдяки численним художнім творам українських митців різних видів мистецтва, зокрема, декоративного. Майстри витинання також черпали натхнення у шевченківських рядках, створюючи власні образи в шанобливих переспівах його віршованих строф. Особливо важливо, що новий етап у розвитку цього виду мистецтва, а саме перехід від домінування орнаментальних схем до сюжетно-тематичного спрямування, в Україні тісно пов'язаний саме з творчістю Т. Шевченка, зокрема, його поемою «Катерина».

Уперше до цього твору серію великих панно (63x87 см) наприкінці 1980-х років виконала відома народна майстриня петриківського малювання Ганна Гречанова¹, чим розпочала свою багату шевченкіану, а також значно розширила діапазон тематичних витинанок взагалі. Її роботи акумулювали значні художні напрацювання власне в малюванні й трансформували їх уже в традицію мистецтва витинання.

У розмаїтому пишному декоративному обрамленні майстриня представляла щораз нових героїв: Катерину з офіцером-москалем біля коня («Панно із циклу Катерина», 1987; НМАПУ), Катерину з немовлям на руках на батьківському дворі («Панно із циклу Катерина», 1987, НІДМ), сліпого бандуриста з Івасем-сиротою («Панно із циклу Катерина», 1987, НМАПУ). Для названого циклу майстриня обрала медальйонну схему композиції «віночок»², у даному разі сформовану широкою завітчаною білатеральною галузкою, що стала своєрідним продовженням місцевих схем настінного

малювання. Особливість цієї серії – розміщення пишної галузки по зовнішньому краю у вигляді прямокутника (за формою аркуша), а по внутрішньому – овалом.

Усі розглянуті композиції орієнтовані горизонтально й виконані з окремо вирізаних різнокольорових елементів (квітів, листків, силуетів тощо). Фітоморфні мотиви мають безпосередні аналогії з візерунками хатнього й станкового малювання цього осередку, тісно пов'язані з місцевою флорою, звичайно, творчо переосмислені. Серед квіткових мотивів – волошки, гвоздики, тюльпани, а також уявні. Принцип їхнього трактування площинний: у формі розет і вертикальних перетинів. У новій техніці деталі набули своєрідних характерних рис, значної стилізації, що притаманна лише вирізаним паперовим оздобам. До останніх, насамперед, належать квіти-розети, оформлені з допомогою різноманітних прорізів (ромбів, стрілоподібних елементів, трикутників тощо). Колорит розмаїтий: червоні, рожеві, жовті, зелені, блакитні, сині барви різного насичення й відтінків. Має місце незначне домінування зеленого в обрамленні з рослинних мотивів.

Важливо, що жіночі силуети Г. Гречанова передає подібно до тих, які побутували в цьому осередку від початку ХХ ст. і були змальовані в 1913 році Євгенією Евенбах³: обличчя в профіль, подібний головний убір, волосся, заплетене в косу, корсетка з-під якої виглядає білий рукав сорочки, широка однотонна довга спідниця з контрастними смугами внизу тощо. Окремі деталі з часом набули відповідних змін, зокрема, рукав оформлено вже з «вишивкою», на спідниці не одна, як раніше, а кілька смужок, однак, загальний принцип трактування образу аналогічний.

Г. Гречанова творами шевченківського циклу значно збагатила схеми народних петриківських складених витинанок, що до цього часу були виконані переважно за принципом вазонних композицій. Започаткована нею низка сюжетних витинанок, пов'язаних із тематикою творів Т. Шевченка, продовжується у мистецтві витинання і сьогодні. Ряд аналогічних робіт виготовила її донька, учениця та послідовниця – Антоніна Авдієнко.

Панно цієї майстрині також виконані в межах місцевих традицій з багатьох різнокольорових елементів – квітів, хат, дерев, плетених тинів. Однак вони відрізняються не лише авторськими композиційними схемами (відсутнє рослинно-декоративне обрамлення), а й підкресленою деталізацією. Якщо Г. Гречанова фокусує увагу на двох-трьох головних постатях, то А. Авдієнко створює розгорнутий сюжет із багатьма подробицями. Зокрема, в роботі «Садок вишневий коло хати» (1989, ДНІМ) у центрі композиції донька подає вечерю батькам і молодшому братові, які сидять за столом, накритим рушником і заставленим мальованими мисками. У верхній частині роботи розміщена біленька хата з лелечим гніздом на стрісі. Внизу праворуч постаті плугатарів, що йдуть за волами. Квітучі вишні й мальви обступають усіх героїв пишним цвітом майже по всьому периметру. Для посилення ефекту вечірньої години, автор обрала блакитне тло, чим різко відтінила білі розквітлі дерева. Подібну схему спостерігаємо також у роботі «І золотої й

дорогої» (1989; ДНІМ), де самотнього сільського хлопчика під тиним із боків та вгорі оточують калинові кущі, дерева, вітряк, хатина; внизу віз, запряжений парою коней.

Сучасна майстриня Наталя Новоселя також створює витинанки в традиціях Петриківки. Її вибір продиктований багаторічною участю у роботі народної студії «Сонячна квітка» (сmt. Царичанка Дніпропетровської обл.), якою близько тридцяти років керує відмінник освіти України, член Національної спілки художників України, майстер традиційного народного мистецтва Людмила Бабіч⁴. Традиційне спрямування творчості колективу дало добру основу для продовження народних прийомів і смаків у роботах багатьох вихованців. У витинанці «Тарас Шевченко» (2008) Н. Новоселя в центрі закомпонувала портретне зображення Поета, оздобивши його навкруги за схемою «вензель (композиція у вигляді незамкненого кола/овалу вгорі)⁵. Усі рослинні мотиви органічно поєднані. Серед квітів – фантазійні розети, півонії, цвіт калини, незабудки.

В іншому стилі на початку 1980-х рр. авторську шевченкіану створила майстриня з Тернополя, лікар за фахом, Марія Ремінецька. Шевченківські образи вона зуміла передати наближено до естетики тогочасного глядача у витинанках, виготовлених із одного аркуша, т. зв. простих. Зокрема, пророчі слова поета: «І будуть люди на землі» (1983, ЛМНАП) ілюструє її робота, в центрі якої розміщена постать молодої стрункої матері в оточенні дівчаток і хлопчиків в одязі 1980-х років. Діти тримаються за руки. Зображення уквітчане квітами. Завдяки такому рішенню твір набув нового звучання, і святкова гаївка ніби продовжила свій плин на паперовому аркуші. Червоний і білий кольори надали витинанці стверджувального оптимістичного настрою.

У наступній роботі М. Ремінецької, «Тополя» (1983, МНАП, інв. № АП 13747), постать героїні – Причинної, вгорі продовжено гіллям стрункої тополі, що створює враження споглядання події перевтілення дівчини на гінке дерево. Композицію організовано асиметрично, за принципами графічного мистецтва. До цієї ж балади виконала ілюстрації майстриня з Могилів-Подільська Оксана Городинська («Тополя», 1995). До рядків Шевченківського «Заповіту» художниця з Ужгорода Емма Левадська створила своєрідне візуальне продовження у витинанці «І на оновленій землі життя розквітне» (2008).

Власну техніку вирізування з паперу при виготовленні витинанок віднайшов Дмитро Мимрик, використавши її також для виготовлення творів на теми Шевченківських поезій. Для вирізування майстер застосував різбярський інструмент. Цим новаційним технічним прийомом він започаткував особистісний виразний стиль із характерними вигнутими прорізами, що, ніби коми, починаються із невеликих кружків і плавно продовжуються-звужуються аж до зникнення. Д. Мимрик свої роботи завжди розпочинає із начерків, які спочатку виконує олівцем на папері, розстеливши його по гладкій дошці, а потім прорізує різачками. Його авторські пейзажно-фігуративні

ілюстрації також тяжіють до графічних сюжетних асиметричних зображень: «Садок вишневий коло хати» (1980), «Кому воно пиво носить» (1981), «А в Києві на Подолі козаки гуляють» (МНАПЛ, АП-13783) тощо. У названих роботах багато декорованих деталей: квітів, ягід, пишного листя, похиленої трави, м'яких складок одягу тощо. На особливу увагу заслуговує витинанка «Верба Тараса Шевченка» (1980), у якій серед плакучої крони в узорах кори художник зумів закомпонувати зображення хреста, як символ розп'ятого життя самого Кобзаря. Лаконізмом вирізняється портретне зображення Т. Шевченка (1984, МНАПЛ), створене митцем без зайвої деталізації, за допомогою кількох чітких плавних прорізів.

Клавдія Гуржій-Крохмаленко, відома майстриня української витинанки другої половини ХХ ст. у творах «Мрія Шевченка» (1989, НМНАПУ), «Катерина» (1989, НМНАПУ) також долучилася до Шевченківської тематики. В кожній з цих композицій за медальйонною схемою оформлені відповідні силуети. Квіти в обрамленні виконано з дотриманням власного стилю, для якого характерні вигнуті хвилясті лінії листків, пелюсток, різних орнаментальних прорізів.

Принципово нові мистецькі тенденції у витинанці з 1980-х рр. започаткувала Людмила Мазур, докорінно змінивши у своїй творчості панівні структурні архетипи української витинанки. Майстриня одразу постала як потужна творча особистість із власним символіко-асоціативним підходом до формотворення, що виразно проявилось і в роботах на Шевченківську тематику. Зокрема, в панно «Причинна» (1989) праворуч зображено контурний профіль значного розміру з пророслими пагонами замість волосся, а ліворуч дрібніші деталі, серед яких три збентежені й, водночас, тендітні дівочі постаті, тлом до яких обрано виразну важку фігуру ворожки та плямисто-розмиті рослинні елементи. В такий спосіб автор створила немов динамічний перебіг подій. Для посилення драматизму використано контрастні кольори: чорний, червоний і білий.

Новаторський особистісний підхід уже за іншими авторськими схемами у мистецтві витинанки викристалізував майстер із Черкас, монументаліст і графік Микола Теліженко. Відштовхуючись від словесного ряду Кобзаря, митець щораз переосмислює традиційні образи та сюжети, моделюючи калейдоскопічні ракурси вже нетрадиційного уявлення українських хат, дерев, сільських жителів, формуючи нову пластику мистецтва української витинанки, розширюючи її художні можливості («Село на нашій Україні», 1998⁶; «Портрет», 2005⁷). Зокрема, він одним із перших дуже активно почав використовувати різне кольорове тло під окремими (невеликими/значними) частинами цільного зображення. Художнім почерком майстра постали також деталізовані дрібні елементи, що в подальшому створюють масиви загальних композицій. Останній прийом особливо яскраво спостерігаємо в панно «Шана Кобзареві» (2009), «Холодний яр» (2009).

На теми поезій Т. Шевченка художник із Поділля, Віктор Наконечний⁸ (с. Клембівка Вінницької обл.) також створив витинанку, у ній профіль

Кобзаря та герої його поезій представлені цільним площинним твором, уподібненим до графічних. Серед доробку майстра, в якому переважають монохромні й симетричні витинанки, це одна з небагатьох поліхромних композицій з використанням різних кольорів: темно-червоного, вохристого і темно-фіалкового.

Майстер із м. Хмільника (Вінницької обл.) Дмитро Власійчук⁹ до ювілейного року значно збагатив власний доробок новими творами на шевченківську тематику. Витинанку «І буде син і буде мати...» (2013) з центральними постатями матері й сина в оточенні рослинних мотивів він виконав з чорного паперу, щедро деталізувавши її яскравими дрібними елементами у вигляді червоних, синіх, жовтогарячих квітів, зелених листків, жовтих колосків тощо. Роботи з портретом Кобзаря: «Думи мої, думи...» (2013), «Доборолась Україна до самого краю...» (2013) оформлено за іншим принципом – тут кольоровим акцентом слугують яскраві широкі (жовті, оранжеві) смуги, підкладені під загальне зображення по центру та з боків.

Авторську Шевченкіану до ювілейного року активно продовжив Тарас Крамаренко (с. Литвинівка, Черкаська обл.). У його роботах домінує гармонійне співвідношення гострих і м'яких ліній, що вдало передає активність та ліризм висловлювань Кобзаря. Серед витинанок на шевченківську тематику значну частку складають асиметричні композиції («А над нею орел чорний сторожем літає, 2006; «Тополя», 2009; «Орися ж ти моя ниво...»; 2011; «І день іде, і ніч іде...», 2014»). У роботах майстра домінують темно-зелені, темно-сині, чорні кольори. Тло відповідне контрастне – блідо-вохристе, блакитне тощо.

Варті уваги силуетно-пейзажні витинанки Наталії Гуляєвої¹⁰ (м. Шаргород Вінницької області), виготовлені з білого паперу й щораз представлені на іншому контрастному тлі. За різних барвистих доповнень вони можуть передавати розмаїття ліричних образів шевченківських поезій: «Зоре, моя вечірняя» (2012, фіалкове тло), «Світає, край неба палає» (2012, чорне тло), «Ой, сяду я під хатою» (2012, вохристе тло).

До шевченківської теми долучалися не тільки пошановані майстри, а й молодь та діти. Великою мірою цьому сприяли виставки учнівських робіт у навчальних закладах, що провадилися до 200-літнього ювілею Поета. Серед різних творів на них були представлені й витинанки. Зокрема, в Коломийській дитячій художній школі ім. Я. Пстрака на виставці «Творчість Тараса Шевченка очима дітей» серед живописних образів вирізнялися лаконічні паперові композиції Балабаник Віолетти: «Єднаймося браття!» (2004), «Наша дума, наша пісня...» (2014). Їх створено під керівництвом молодого і вже відомого в Україні майстрині Лілі Тептяєвої, яка сама бере активну участь у мистецькому житті України і долучає до цього своїх вихованців.

У місті Миколаєві викладач Миколаївського коледжу культури майстриня витинанки Ірини Покиданець-Мазурок також навчає своїх вихованців техніки вирізування. Студентки другого курсу Федоренко Дарина («Тарас Шевченко. Наймичка», 2014) і Шевчук Катерина («Кобзар», 2014) виконали

роботи з кольорового паперу (бордового, синього), уподібнивши їх до графічних монохромних сюжетних зображень.

До розглянутих авторів варто додати також прізвища відомих майстрів Наталі Авдеєнко, Марії Гоцуляк, Любові Процик, Андрія Пушкарьова, Леоніли Стебловської, які у своїх роботах також розробляють шевченківську тематику, використовуючи ідентичну символіку, мотиви.

На жаль, багатство української шевченкіани, створеної в техніці витинання, неможливо представити в одній статті – до поезій Кобзаря долучалися багато митців різних поколінь. Однак аналіз етапних творів, створених впродовж значного періоду, дає підстави поділити весь ряд на дві умовні групи. До першої з яких можна віднести портрети Кобзаря та ілюстративні панно, подібні до реалістичних, пейзажно-силуетних графічних зображень (найчастіше це монохромні, рідше поліхромні композиції). До другої – ілюстративні образно-містичні твори з виразно імпровізованим соковитим декором (як правило, сформовані за народними орнаментальними схемами, а також на засадах авторських формотворчих прийомів).

Представлені приклади свідчать про невичерпний творчий потенціал нашого народу, його митців, про яскраві й багатогранні здобутки мистецтва української витинанки і, зокрема, у створенні робіт на Шевченківську тематику.

---

1. *Косицька З.* Історія декоративного мистецтва України: В 5-ти т. / ІМФЕ ім. М. Рильського НАНУ; гол. ред. акад. Г. Скрипник. – Т. 4. Народне мистецтво та художні промисли України ХХ ст. – К., 2011. – С. 243.

2. *Смолій Ю.* Петриківське малювання: Народна і мистецтвознавча термінологія // Проблеми українського термінологічного словникарства в мистецтві й етнології / ІМФЕ ім. М. Рильського НАНУ; КДІДПМД ім. М. Бойчука; Всеукраїнське товариство політичних в'язнів і репресованих. – К., 2002. – С. 93.

3. Російський етнографічний музей (Санкт-Петербург), колекція Є. Евенбах, інв. № 4057-22/1-2. Див. також: *Станкевич М.* Українські витинанки. – К., 1986. – С. 43.

4. *Косицька З.* Історія декоративного мистецтва України: В 5-ти т. / ІМФЕ ім. М. Рильського НАНУ; гол. ред. акад. Г. Скрипник. – Т. 4. Народне мистецтво та художні промисли України ХХ ст. – К., 2011. – С. 248; *Титарєва Л.* Хочу, щоб весь світ закохавсь у витинанку! І в Царичанку!: [Про майстра витинанки Л. Бабіч] // Зоря, [Дніпропетровськ]. – 2011. – 31 березня.

5. *Смолій Ю.* Вказана праця. – С. 93.

6. *Микола Теліженко:* [Альбом. Витинанки] / Авт.-упорядн. Є. Шевченко. – К.: Народні джерела. – С. 65.

7. Там само. – С. 98.

8. *Косицька З.* Віктор Наконечний – лауреат премії ім. К. Білокур: Живопис, графіка, витинанка // Катерина Білокур: Мистецтво та образ крізь призму часу: Науковий збірник за матеріалами науково-практичної конф. до 110-річчя від дня народження К. Білокур / Головне управління культури київськ. міськ. держ. адміністрації; НМУНДМ. – К., 2012. – С. 168.

9. *Гричанюк Л., Свіргун О.* «Великодні візерунки»: Ювілейна виставка Дмитра Власійчука // Світлиця. – 2007. – № 1-2 (17-18). – С. 11, фото. – [Часопис Вінницького обл. Центру народної творчості присвячений 75-річчю утворення Вінницької обл.].

10. *Гуляєва Н.* Витинанка: Практичні рекомендації для вчителів та витинанкарів-початківців. – Вінниця, 2008. – 48 с.: іл.

Список скорочень

ДНІМ – Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. Яворницького.

ІМФЕ ім. М. Рильського НАНУ – Інститут мистецтва, фольклористики і етнології ім. М. Рильського Національної академії наук України.

КДІДПМД ім. М. Бойчука – Київський державний інститут декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. М. Бойчука.

МНАПЛ – Музей народної архітектури і побуту у Львові.

МНАПУ – Національний музей народної архітектури та побуту України.

О.Г. Мокроусова
(м. Київ)

ЛИСТ ЯКОВА ГУЛАКА-АРТЕМОВСЬКОГО ДО ПАВЛА АЛЬОШИНА (З ІСТОРІЇ УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА)

Серед документів особистого архіву видатного українського архітектора Павла Федотовича Альошина (1881–1961) був виявлений лист людини, що присвятила своє життя могилі Тараса Шевченка в Каневі – Якова Петровича Гулака-Артемовського (1861–1939). Як виявилось, поштовою для звернення до П. Альошина стали події конкурсу кінця 1920-х рр. на кращий пам'ятник для могили на Чернечій горі. Але зміст самого листа має лише побіжне відношення до матеріального увічнення пам'яті поета. Він, скоріше, розкриває особисте ставлення до Шевченка Альошина та невдоволення тим його образом, що вже склався на той час в радянському суспільстві, формальним і нещирим ставленням влади до знакової особистості.

Отже, головним завданням нашої публікації стало введення в науковий обіг цього документу, важливого як для шевченкознавства, так і для вивчення біографії Альошина та виявлення його ролі в увічненні пам'яті Тараса Шевченка.

«До проф[есора] Київського Художнього інституту П.Ф. Альошина

Шановний добродію!

Прочитав в № 147 «Пролетарської Правди» за 27/VI про впорядкування могили Т.Г. Шевченка і не можу витримати, щоб не обізватися.

Мені дуже дивно, що про Шевченка багато говорять, а з цієї балачки самому Шевченкові немає нічого.

Всі тепер чомусь лічать Шевч[енка] невіруючим, а між тим це є велика помилка. Так можуть казати тільки ті, котрі прочитали дещо в Шевченка тільки по верхам, а може й зовсім не читали його.

Як добре вглибитися в його твори, то скрізь видно його релігійність. Він рідко який вірш написав, де б не звертався до Бога, та його матері...

Правда, бували в його такі хвилини, де він з отчаю доходив до невірування, до непризнання божества, але це було рідко і в часи його середнього віку, а треба звернути увагу на всі його твори при кінці його життя – між 47 та 61 роками – посвяти: Костомарову, Лазаревському та інші, прочитайте і рокавець («якось то йду я у ночі понад Невою»). Тай багато ще можна б було написати віршів, де він з вірою в Бога жив.

Як колись в Києві була балачка про спорудження над його могилою хреста, то була ціла комісія і теж деякі казали, що він невірив, а все таки більшість визнала його віруючим і це доказує й твір його, написаний у 1847 році про «Смерть-косаря», де він пише «і мене не мине, на чужині зотне – за решоткою задавить. І хреста ніхто не поставить і непом'яне».

Це прямий доказ, що він вірив і на цій підставі вирішено було поставити гарного хреста на його могилі, якого і спорудив на свої кошти покойний В.В. Гарнавський².

Тепер іде питання про його могилу, то я пораяв би не зачіпати її і коли не можна поставити знову хрест, то залишити її без нічого, тільки обсадити її квітками, а щоб з боку Дніпра не було ніякого дерева, щоб можна було бачити могилу з пароплавів... Це буде досить для народу, а пам'ятник можна поставити або в городі, або на березі Дніпра, якщо хотять вже так. Це буде Шевченкові більш по душі. Мені дивно от що: на могилі збиралися не раз всякі комісії і ні одна не поставила питання про історію могили і не розпитала старого Івана³, що то за фотографії висять в кімнаті Шевченковій.

Так от я мушу дещо сказати: там є між фотографіями група, на якій є Науменко, я, бувший голова Каніва і декілька гласних. Я втратив майже рік, доки добився від гласних Канівської управи на згоду прирізати до купленої братом Шевченка ½ десятини землі, ще 4-х десятин і була при управі заснована в 1903-му році Шевченківська комісія, яка і визнала необхідність поширити площу могили. А потім вже я й Науменко клопотались перед Переяславським земством і ото засадити той парк коло могили. Тоді я власноруч спорудив був і східці од Іванової хати в одну дошку аж на гору, які були аж до початку революції. Тепер що там, я не знаю, бо як почув я ще давно, що хреста розбили і розкидали⁴, то порішив більше туди не їздити. А колись я марив перебраться туди і там зовсім оселитися коло могили і бути до смерті сторожем-інформатором, який там дуже потрібний.

Знову кажу Вам, не руйнуйте історії, що хоче робить, а телевишки на могилі не ставте.

Про релігійність Шевченка, знав ще й від батька свого, котрий був близько знайомий з Шевченком і від Костомарова – в Петербурзі, як я був там в 1883 році. Костомаров мені казав, що Шевченко був дуже віруючий і

дуже любив ходити в Казанський собор щовечерні й обідні. Тай багато знавших його мені казали про його релігійність. Це посилаю я Вам, а Ви побалакайте з ким слід. Мені здається, що Ви мене знаєте через Давиденкових. Якщо треба буде що до мене, то моя адреса ст. Немішаєво за Ворзелем, власна хата.

З повагою

Яків Гулак Артемовський

1928 р. 29/VI»¹

Посилання на спільних знайомих пояснює, чому Я.П. Гулак-Артемовський звернувся саме до П.Ф. Альошина, коли у газетній публікації, яка штовхнула Якова Петровича на листування, лише коротко згадується ім'я архітектора як керівника майстерні монументального будівництва, в якій одним з академічних завдань для студентів стала розробка проектів з впорядкування Шевченківської гори.

Разом з тим, Я. Гулаку-Артемовському була, вочевидь, відома роль Альошина у комісії з вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка – архітектор був членом Комітету для упорядкування могили Т.Г. Шевченка і брав активну участь в його роботі. Крім того, позиції архітектора як у професійному середовищі, так і у владних структурах були доволі міцними. З часу повернення з Петрограду до Києва у 1918 році він займав різні адміністративні посади, у тому числі був Київським губернським архітектором (1922–1924). Став одним із засновників Київського архітектурного (пізніше – художнього) інституту, де у 1923–1930 рр. займав посаду професора. З жовтня 1928 р. був уповноваженим з організації, а потім завідувачем архітектурним відділом київської філії проектно-конструкторського бюро при НКВС. У 1929–1931 рр. завідував архітектурним відділом і з грудня 1929 року стає головним архітектором Проектного Бюро НКВС (Діпромiсто) в Харкові.

Але навіть якби Альошин погодився озвучити на будь-якому рівні думки Гулака-Артемовського, вони не мали жодних шансів бути почутими. Підкреслення глибокої релігійності Тараса Шевченка навіть у 1928 році, коли ще не почалася масова компанія із закриття та руйнування церков та розформування релігійних громад, звучало вже абсолютним анахронізмом. Крім того, слід чітко розуміти, що будь-яке увічнення особи її нащадки роблять, перш за все, для себе самих, а не задля покійної людини. Тому пам'ятники і монументи демонструють не реальну людину, а уявлення про неї сучасників або нащадків. На відстані часу таке уявлення, як правило, стає значною мірою міфологізованим. Образ Шевченка почав застигати невдовзі після смерті митця і вже наприкінці XIX – на початку XX століття став своєрідною іконою української самосвідомості⁵. І вже в цей період на перший план висувався образ революціонера-бунтівника, національного пророка, який і був підхоплений та піднятий на вищий щабель радянською владою. Увічнення пам'яті Тараса Шевченка в 1920–1930-х рр. було по суті формальним, оскільки тоталітарна держава лише на словах була зацікавлена в піднесенні національної самосвідомості й патріотизму.

На проектування монументу на могилі в Каневі відбулося кілька мистецьких конкурсів, традиція яких походила ще з дореволюційних часів. У 1925 році в Києві відбувся внутрішній конкурс між студентами Художнього інституту. У 1926 році Укрнаука оголосила більш широке змагання, яке в результаті відобразило нові художні підходи, нові напрямки мистецтва. З 22 проєктів були відзначені роботи І. Кавалерідзе, Б. Кратка (погруддя поета його роботи вже стояло в Каневі з 1920 р.) та Л. Блох. Спільна робота І. Кавалерідзе та архітектора П. Пащенко представляла чотиригранну піраміду з уступом біля вершини, на якій сидів Кобзар. Його постать вирішувалася у характерних формах кубізму. У подібній манері була вирішена й робота Кратка⁶. Більшість авангардних робіт визнали малохудожніми, тому практичних наслідків змагання не мало.

2 жовтня 1928 року на одному із засідань Шевченківського комітету Павло Альошин виголосив доповідь про художнє оформлення могили Т. Шевченка. По-перше, архітектор просив конкурсну комісію Шевченківського комітету прискорити свою роботу, щоб затвердити умови чергового конкурсу та дати оголошення до 1 січня 1928 року. Він вважав за необхідне друкувати статті з приводу конкурсу, членам Комітету давати інтерв'ю з розкриттям ідеї пам'ятника та його бажаного художнього оформлення. П. Альошин хотів також організувати виставку проєктів пам'ятника Т. Шевченку часів конкурсу 1927 року, провести диспут і обговорення робіт в пресі. В доповіді Альошина прозвучала ідея звернутися до Київського Художнього Інституту з проханням продовжити роботу щодо впорядкування могили в Каневі в рамках академічної роботи інституту. Таку ж пропозицію Альошин хотів надати Харківському та Одеському художнім інститутам, організувавши таким чином конкурс між трьома учбовими закладами⁷.

Гадаємо, Павла Федотовича сама особистість Тараса Шевченка не дуже цікавила – українофілом архітектор не був, скоріш навпаки, враховуючи його родинне виховання⁸, тяжіння до Санкт-Петербургу тощо. Але він вмів дотримуватися лінії влади, яка у 1920-х рр. узяла курс на українізацію. Доволі відомим є портрет Альошина у вишиванці. Невипадково, мабуть, інколи звучить маловірогідна версія, що архітектор у свій харківський період розмовляв лише українською мовою.

Невеличка стаття П.Ф. Альошина 1935 року про Т.Г. Шевченка «Близький і зрозумілий мільйонам», присвячена проектуванню пам'ятника вже в Києві (М. Манізера та І. Лангбарда) рясніє кількома десятками шаблонних фраз. Лише рекомендації митцям використати українські матеріали – граніт, мармур, шифер – розкривають справжні альошинські уподобання та інтереси⁹. Втім, маючи широкі кола знайомств в Києві, він підтримував стосунки з абсолютно різними особами, зокрема, з Іваном Щитківським – багаторічним ентузіастом спорудження в Києві пам'ятника Тарасу Шевченку 1910 року¹⁰. В архіві П.Ф. Альошина відклалися і брошура про харківський конкурс на пам'ятник поету 1930 року¹¹.

Для повноти характеристики особи Альошина в контексті досліджуваного епізоду його творчої біографії, нагадаємо, що він в цілому дуже цікавився конкурсами. Все життя брав в них участь, починаючи ще з 1903 року, і нерідко досягав успіхів. Змагання на створення монументів також перебували в колі його інтересів. Зокрема, у тому ж 1928 році він подав заявку на участь в конкурсі зі створення Пам'ятного маяка Колумбу в Домініканській республіці¹².

В контексті ж теми шевченківського пам'ятника Альошина вабили й перспективи практичного навчання студентів. В одному з переліків своїх робіт (1928) архітектор навіть підкреслив, що під його керівництвом та консультаціями виконано п'ять проектів обробки могили Шевченка, з яких один покладений в основу подальших робіт¹³. В. Рубан-Кравченко у фундаментальній монографії про Василя Кричевського згадує, що П. Альошин, а також відомі українські архітектор В. Риков та О. Вербицький 1928 року брали участь в конкурсі на проектування готелю біля могили Шевченка, в якому переміг П. Головченко¹⁴. Сам П. Альошин в жодному з переліків своїх робіт не згадує особисту участь у цьому змаганні. Скоріш за все, вона якраз здійснювалася на рівні згаданого керівництва. Це ж стосується і Рикова з Вербицьким, у творчій біографії яких конкурсні проекти готелю не зафіксовано¹⁵. Але як професори на архітектурному факультеті Київського художнього інституту вони могли керувати своїми студентами – учасниками конкурсу.

Під керівництвом П. Альошина були розроблені і проекти двох пам'ятників Шевченку в Києві¹⁶ (точно не відомо які саме, можливо мається на увазі конкурс 1925 року між студентами Художнього інституту). У 1926–1927 рр. П. Альошин у співавторстві зі студентом Художнього інституту В. Заболотним виконав проект пофарбування приміщень музею Т. Шевченка в Києві. Мова йде про меморіальний будинок на провул. Т. Шевченка, 8, художнє оформлення якого доручили саме Художньому інституту, його керівництво належить В. Кричевському¹⁷.

Стаття ж у газеті «Пролетарська Правда», на яку посилається Я. Гулак-Артемівський в листі до архітектора, була підготовлена мистецтвознавцем І. Вроною, ректором Київського Художнього інституту, членом Шевченківського комітету. В ній він аналізував різні форми впорядкування могили Шевченка, поруч з якою вже почалося на той час будівництво готелю¹⁸. Автор озвучив у газетній статті і згадані вище пропозиції Павла Альошина щодо широкого публічного обговорення концепції меморіалу та щодо залучення до роботи студентів художніх інститутів. Врона проаналізував два протилежні підходи до увічнення пам'яті, які виявили невдалі конкурси 1925 і 1927 рр. Один з них – традиційний для суспільства, пов'язаний з встановленням скульптурного пам'ятника, І. Врона відкидав як застарілий. Одним з головних недоліків всіх запропонованих робіт він назвав формальний підхід до створення монументу, що не враховував особливості самої Шевченківської гори, її краєвиди, характер. Іван Врона цілком слушно вважав кращим

впорядкувати всю гору та відмовитися від пам'ятника-постаті. Невипадково, ескізи роботи групи студентів IV курсу КХІ (Ірлін, Завертайлюк, Журман, Грицай та Барзилович) він назвав кроком уперед в розв'язанні проблеми впорядкування Шевченківської гори. Студенти подали детально розроблене планування гори (креслення і гіпсовий макет), проект розміщення пам'ятника, музею, сходів, озеленення та опорядження території. Для монументальних сходів автори знайшли найзручніше місце з точки зору рельєфу місцевості та збереження самої гори. Сам пам'ятник був трактований як надмогильна споруда, а не як скульптурний монумент. Невеличкий музей вони розмістили в глибині плато, на певній відстані від могили. Проект пам'ятника студента Ірліна був оцінений Київською філією Шевченківського комітету як найоригінальніший і найвідповідніший ідеї, та водночас, простий у реалізації. Пам'ятник являв собою високий земляний зелений курган, помітний з усіх боків, оперезаний знизу кам'яним муром-пасом. В мурі міг бути влаштований вхід до мавзолею Шевченка. *«Ця проста ідея, можливо, розв'язує всю складну досі й заплутану проблему Шевченкового пам'ятника, найбільш відповідаючи всім вимогам цього пам'ятника – ідеологічно-побутовим, історичним, призначенню місця, краєвидові тощо»*¹⁹.

Такий новаторський підхід не знайшов розуміння у суспільстві і у 1933 році на створення пам'ятника відбувся черговий конкурс. Його учасники, в т.ч. В. Кричевський та П. Костирко, повернулися до більш традиційних і зрозумілих форм увічнення пам'яті видатних діячів, на що впливало й соціально-художнє замовлення тодішньої влади.

Після змальованих подій Яків Гулак-Артемівський прожив трохи більше 10 років й встиг побачити і завершений комплекс на Шевченковій горі, і пам'ятники в Харкові та Києві. Скоріш за все, його життєвий шлях з Альошиним більше не перетинався. Але змальований епізод з дуже довгого життя обох його учасників поглиблює наші знання і про самого Тараса Шевченка, і про його оточення, і про радянські мистецькі конкурси 1920-х рр., і про діяльність архітектора Павла Альошина.

---

1. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ). – Ф. 8, оп. 1, спр. 575. Подається із збереженням орфографії оригіналу, пунктуація сучасна, у квадратних дужках розкриваються скорочення

2. Був встановлений у 1884 р. за проектом відомого київського архітектора В. Сичугова

3. Іван Ядловський, канівський міщанин, доглядач могили у 1884–1933 рр.

4. Хреста зняли у 1923 р. і замість нього поставили чавунний бюст поета за моделлю скульптора К. Терещенка

5. *Поліщук Ярослав*. Шевченко-денді // Київ і кияни у соціокультурному просторі XIX–XXI століть: шевченкознавчий дискурс (до 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка). Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 29 травня 2014. – К., 2014. – С. 83–90.

6. Німенко А. Пам'ятники Тарасові Шевченку. – К., 1964. – С. 38
7. ЦДАКФФД, ф. 8, оп. 1, спр. 494, арк. 4.
8. Альошини походили з Росії, з Калузької губернії. Батько архітектора будівельний підрядчик Федот Олександрович Альошин був членом одіозної монархічно-націоналістичної організації Київського клубу російського народу.
9. *Альошин П.Ф.* Близький і зрозумілий мільйонам // Більшовик. –1935. – 12 квітня. Цит. за: ЦДАМЛМ, ф. 8, оп. 1, спр. 476, арк. 1.
10. Зберігся дарчий напис Павлу Альошину від І. Щитківського на копіях кількох його статей 1920-х рр., зокрема, статті «Невідомий архітектурний твір О.В. Беретті в Києві»: Глибокоуважаемому Павлу Федотовичу Алешину на память о Києве. 20 январа 1938 (ЦДАМЛМ, ф. 8, оп. 1, спр. 663, арк. 1). В даному випадку дарунок пов'язаний з інтересом Альошина до творчості родини архітекторів Беретті, чию творчість він досліджував.
11. ЦДАМЛМ, ф. 8, оп. 1, спр. 433.
12. ЦДАМЛМ, ф. 8, оп. 1, спр. 419.
13. ЦДАМЛМ, ф. 8, оп. 1, спр. 419.
14. *Рубан-Кравченко Валентина.* Кричевські і українська художня культура ХХ століття. Василь Кричевський. – К., 2004. – С. 358–359.
15. *Макушенко П.І.* Архітектор Валеріан Микитович Риков. – К., 1967; *Кохан С.В., Кілессо С.К.* О.М. Вербицький – архітектор і педагог. – К., 1966; ЦДАМЛМ, ф. 1042, оп. 1, спр. 61.
16. ЦДАМЛМ, ф. 8, оп. 1, спр. 419, арк. 6 зв.
17. *Рубан-Кравченко Валентина.* Кричевські і українська художня культура ХХ століття. Василь Кричевський. – К., 2004. – С. 356.
18. Готель був зведений у 1928–1929 рр. за конкурсним проектом студента ІV курсу архітектурного факультету Київського художнього інституту Петром Головченком, учнем В. Кричевського.
19. *Врона І.* Крок уперед (До справи про форми впорядкування Шевченкової могили) // Пролетарська правда. –1928. – № 147. – 27 червня. – С. 5.

Т.В. Осипенко

(м. Канів Черкаської області)

УВІЧНЕННЯ ІМЕНІ ВЕЛИКОГО КОБЗАРЯ В КАНЕВІ

Ім'я Т.Г. Шевченка займає особливе місце в історії і мистецтві України. Великого Кобзаря шанували, шанують і будуть шанувати в усі часи. Його ім'ям називають вулиці, площі, навчальні заклади, організації, встановлюють пам'ятники і створюються музейні експозиції. Також народна любов та повага до геніального поета і художника увічнена у літературних, пісенних, монументальних творах, роботах народних майстрів та художників України. Зокрема, в Каневі, де знаходиться місце вічного спочинку великого Кобзаря і музейна експозиція є такі заклади, організації, вулиця і площа.

Канівська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 1 імені Т.Г. Шевченка – найстаріший навчальний заклад міста 1919 року і в цьому ж році їй було присвоєно ім'я Тараса Григоровича Шевченка. Того ж року вона прийняла перших учнів. У місті на той час було 1226 дітей шкільного віку, але

новостворена школа змогла прийняти лише десяту їх частину. А в 1924 році в школі навчається вже 435 учнів, працює 12 учителів.

У 1929–1930 роках на базі школи, організують школу колгоспної молоді (ШКМ). Її учні багато працюють на дослідних ділянках місцевого колгоспу імені Леніна. У 1932 році ШКМ реорганізують на прогресивну зразкову політехнічну десятирічку. Це була одна на всю Канівщину середня школа – «прогресивка». Тому до 8 класу приходила навчатись здібна молодь не тільки з Канева, а й з усіх навколишніх сіл району. Протягом 1932–1933 роках для них відкрили шкільний гуртожиток. 10 березня 1934 року школу відвідав нарком освіти УРСР В.П. Затонський. 3 15 жовтня 1937 року при школі відкрито середню школу для дорослих.

У передвоєнні роки педагогічний колектив творчо працює, досягає відчутних успіхів у навчально-виховному процесі. В 1939 році учителька молодших класів Клавдія Полієктівна Ваврійчук була нагороджена орденом «Знак пошани»¹.

Сталінські репресії не минули учительський колектив закладу. Були репресовані учитель початкових класів Басистий Григорій Іванович і учитель біології Марич. У 1939–1940 навчальному році в 7 класі навчався Олег Кошовий, майбутній комісар «Молодої гвардії». Вчителю і однокласникам він запам'ятовується старанним і чуйним учнем. Любив грати у футбол, а також читати, писати вірші, мріяв стати письменником².

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, то на захист Батьківщини стали вчителі і вихованці школи. 58 випускників 1941 року вже в перший день війни написали заяви до військкомату. В роки війни загинули вчителі: Ю.М. Гунько, М.А. Мазуренко, І.Г. Безверхий, П.П. Бабенко. За ратний подвиг на фронтах Великої Вітчизняної війни сотні випускників та учнів школи нагороджені бойовими орденами і медалями. А такі вихованці, як: Шумський Костянтин Мефодійович, Зорін Іван Митрофанович, Календюк Іван Хрисанфович, Кошовий Олег Васильович – удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу.

Після звільнення Канева від німецько-фашистських загарбників школу відбудовували перші повоєнні директори: Ольга Опанасівна Осадча та Іван Іванович Сорокопуд. У 1964 році, коли розпочали спорудження Канівської ГЕС, постає питання про будівництво нового шкільного приміщення. До цього часу вона розташовувалась в двоповерховому приміщенні базиліанського училища, побудованому ще в 1781 році (тепер приміщення науково-дослідного відділу «Народне декоративне мистецтво Канівщини» Шевченківського національного заповідника). І ось завдяки старанням будівельників «Дніпробуду», місцевої влади та тодішнього директора навчального закладу Івана Григоровича Тараненка, в 1969 році школа відсвяткувала своє новосілля.

Педагогічний колектив школи в 1970–1980-х роках успішно вирішує питання шкільної реформи, впроваджує нові форми і методи в навчально-виховний процес. А учительку фізики Зої Григорівні Бабак та учительку історії

Любов Сергіївни Бондаренко, було присвоєно звання «Заслужений учитель України». Орденом «Знак пошани» нагороджено учительку початкових класів Жанну Федорівну Мірошниченко.

У школі створено: кімнату-музей Т.Г. Шевченка, зали-музеї бойової слави та «Мій рідний край». Творчим кредом колективу педагогів Канівської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 1 імені Т.Г. Шевченка Канівської міської ради є девіз: «Лише патріот може виховати патріота»³ ім. Т.Г. Шевченка, одна з найстаріших бібліотек нашого краю⁴. «Въ конце 1876 года, по инициативе нескольких чиновниковъ, поддержанной местнымъ испраником, составлень былъ уставъ каневской городской общественной бібліотеки съ публичною при ней читальней⁵. Устав бібліотеки затверджений Міністром внутрішніх справ ще 22 вересня 1877 року»⁶.

У составителей устава, помимо соображения съ небольшими средствами уютно пристроить свое будущее детище, надо полагать, имелся въ виду также расчетъ подвинуть со временемъ местный муниципалитетъ на постоянную субсидию этому полезному учрежденію т. к въ § 2 устава, между прочимъ, говорится: «бібліотека съ читальней помещается при городской управе бесплатно и составляетъ общественное достояніе города»⁷.

10 грудня 1877 року загальними зборами бібліотеки затвердили правила користування книгами. Книги з бібліотеки видавались на 7 днів, у повіт на 21. Газети і журнали – тільки тим, хто живе в Каневі на 3 дні. За не вчасне повернення платили 10 копійок за кожен день і за кожний екземпляр.

Протягом десяти років «бібліотека продовжаєт существовать на те ограниченныя средства, которыя доставлялись въ теченіе 10 летъ членами бібліотеки и временными подписчиками. Членами бібліотеки состоятъ преимущественно жители города и сравнительно незначительное число изъ уезда. Всехъ членовъ въ теченіи 10 летъ (съ 1878 г. по 1887 включительно) было 333, т.е. среднимъ числомъ 33 ежегодно, при чемъ наибольшее число (49, изъ которыхъ 7 уездныхъ) членовъ было въ первый годъ существованія бібліотеки. Временныхъ подписчиковъ за все 10 летъ было 383, т.е. среднимъ числомъ 38 ежегодно, при чемъ наибольшее число (69, изъ которыхъ 16 уездныхъ) проходится на 1881-й годъ, а наименьшее – на первый годъ существованія бібліотеки (15, изъ которыхъ 3 уездныхъ)»⁸.

У 1888 році – бібліотека налічує 1428 назв книг, всього за десять років надійшло 37 назв періодичних видань. У роки громадянської війни фонд поповнювався книгами, які вилучали у заможних селян. Поповнювалась кількість книг бібліотеки також дарунками відомих людей. На відстані сотні метрів від нинішнього приміщення бібліотеки по вулиці Шевченка у хаті П.І. Кутаха жила відома письменниця Марко Вовчок. Як у людини грамотної і читаючої, Марія Олександрівна поцікавилась, де господар хати бере літературу. Порфирій Іванович відповів, що нею його постачає місцева бібліотека й закінчив такими сумними словами: «Та біда в тому, що вона занадто бідна, особливо книжками». Через два тижні після поїздки до Києва письменниця подарувала більше двадцяти книжок.

Відомий історик і громадський діяч Олексій Олександрович Андрієвський⁹, який народився в Каневі, займаючись активною видавничою діяльністю, протягом двох десятиріч років забезпечував бібліотеку газетою «Киевские губернские ведомости» та своїми збірками матеріалів з історії України. Постійне піклування про бібліотечний фонд у 1895–1920 роках проявляв канцелярист міської думи Канева Іван Михайлович Золотов, передусім дбаючи про забезпечення бібліотеки газетами.

У 1923 році більшу частину книг з книгозбірні Олександра Павловича Ленського, видатного російського актора і театрального режисера Малого театру передали до бібліотеки, що зберігались у його будинку в селі Селище, на Тальберовій дачі.

У лютому 1939 року рішенням Ради Міністрів УРСР канівській бібліотеці було присвоєно ім'я Тараса Григоровича Шевченка. У роки фашистської окупації бібліотечний фонд не уцілів. Після звільнення Канева інтелігенція та учні шкіл приносили книги в дарунок бібліотеці, яка поновила свою діяльність лише у квітні 1944 року.

Напередодні 100-річного ювілею фонд бібліотеки налічував 50 тис примірників, якими користувалися 4102 постійних читачів. 1978 року бібліотека очолила централізовану систему бібліотек, до складу якої входило 53 сільських 4 міських бібліотек-філій. Зростає фонд книжок. У 1980 році він налічує 51 тис. примірників, 1990 – 76 тис., 2000 – 95 тис. примірників. За час існування бібліотеки 1982 року було найбільше читачів – 6970.

Вона розміщувалася: при міській управі, у театральному будинку ім. О.С. Пушкіна, в декількох приміщеннях на Дніпровій горі, в приміщенні районного будинку культури. У 1987 році бібліотека нарешті здобула постійне приміщення площею 457 м² з читальним залом на 40 місць. Приміщення розташоване за адресою вулиця Шевченка, 47. Цю вулицю так назвали у 1925 році, а раніше вона мала назву Набережна. На ній розташовані різні організації, приватні будинки, побудовані п'яти-і дев'ятиповерхові будинки, також вона веде до Тарасової гори.

Втративши статус районної вона за підтримки міської влади з вересня 2001 року набула статусу Канівської центральної міської бібліотеки ім. Т.Г. Шевченка. Незважаючи на всі негаразди залишається методичним центром, єдиним центром інформації і культури.

Урочисте закладення Канівської ГЕС (Канівського гідровузла в цілому) було розпочато 31 травня 1964 року на честь 150-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка¹⁰. Про це свідчить пам'ятний знак на території гідровузла¹¹.

Будівництво ГЕС проходило у комплексі: електростанція, бетонована гребля, однокамерний судноплавний шлюз з причалами і хвилерізною дамбою верхнього б'єфу та захисними спорудами нижнього. Проект Канівського гідровузла розроблено колективом Харківського проектного інституту Укргідропроєкт у складі інженерів і архітекторів – С. Агеєва, Є. Бакшева, Г. Бурцева, А. Стогова, Ю. Іванова, А. Мошенцева, Д. Черепанової. Канівська ГЕС – друга ступінь каскаду гідроелектростанцій. Проектова потуж-

ність – 420 тис. кВт. Будівництво розпочалося у 1964 році. «...почалося відвантаження першої гідротурбіни для Канівської ГЕС, виготовленої на Харківському заводі ім. Кірова. Всього на новій електростанції буде 24 турбіни...». На її будівництві було впроваджено багато новацій. Наприклад, русло Дніпра перекривають безбанкетним способом; машинний зал відсутній, бо горизонтальні турбіни капсульного типу знаходяться в моноліті греблі, тощо¹². Перші шість агрегатів станції вступило в дію 5 листопада 1972 року, а останній 24-й – у 1975 році. Її потужність становить 444 тис. кВт¹³.

22 липня 1972 року було здано в експлуатацію судноплавний шлюз Канівського гідровузла. І ось до глибокої бетонної ущелини наближається перший пароплав «Тарас Шевченко». Диспетчер шлюзу Ганна Трохимівна Тарасюк дає команду: відкрити ворота. Повільно розсуваються високі, 287-тонні двостулкові «двері» шлюзу. Він входить у камеру. Піднімаються ворота верхньої голови шлюзу. Надходить чергова команда: дозволяється пароплаву «Тарас Шевченко» вийти з камери на річковий простір. Лунають оплески, в воду летять квіти. Слідом за «Тарасом Шевченком» ідуть новою річковою трасою «Леонтович» та інші судна¹⁴. За проектом його вантажопідйомність становила 7500 тонн, а швидкість з повним вантажем – 17 км за годину. Він однокамерний, довжина камери 210 м, ширина – 18 м. Наповнюється і спорожняється камера протягом 15 хв. Через шлюз можуть проходити наймасивніші судна класу «ріка-море».

Будівництво Канівської ГЕС дало імпульс і стало каталізатором побудови сучасного багатоповерхового міста із розвинутою інфраструктурою. У зверненні ветеранів: «З нагоди ознаменування 200-річчя з дня народження Великого Кобзаря – Тараса Григоровича Шевченка, пропонувалось присвоїти його ім'я Канівській гідроелектростанції»¹⁵. Беручи на себе функцію організатора обговорення питання, виконавчий комітет звернувся до трудового колективу ГЕС, до профільного Міністерства і отримав відповіді про підтримку ініціативи ветеранів Канева¹⁶.

У місті є ще площа Т.Г. Шевченка (площа Ленінського Комсомолу). 28 квітня 2011 року на засіданні 4-ї сесії міської ради VI скликання було прийнято рішення про перейменування площі Комсомолу на площу Тараса Шевченка¹⁷.

---

1. *Юрій Юрченко, Оксана Савченко.* «Нашій школі – 90». Художній фільм // «Первомайrecord». – 2009.

2. Зошит [конспекти, нотатки, записи Сорокопуда І.І.] із вкладкою. 1968–1972. – ШНЗ/КІМ-5207, А-3. – С. 92.

3. *Юрій Юрченко, Оксана Савченко.* «Нашій школі – 90». Художній фільм // «Первомайrecord». – 2009.

4. *Комарницький М.* Канівська бібліотека // Черкаська правда. – 7 черня. – 1959.

5. *Гавриш В.* Десятилетие каневской публичной библиотеки (1878–1887 г.) // Киевская старина. – № 8. – 1889. – С. 545.
6. Там само. – С. 545.
7. Там само. – С. 545.
8. Там само. – С. 546.
9. *Сорокопуд Иван.* Струмки могутньої ріки. – Канів.: Родень. – 1998. – С. 8–9.
10. Запрошення. Управління Дніпробуду на урочисте закладення Канівської ГЕС на честь 150-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка (1814–1864). м. Канів 31 травня 1964 р. – Дніпродзержинськ. Друк. ім. Воровського, 1964. – ШНЗ/КІМ-5154, Др-6.
11. Виконавчий комітет Канівської міської ради. Канівська ГЕС носитиме ім'я Т.Г. Шевченка // Дніпрова зірка. – № 7–8. – 24 січня. – 2014. – С. 2.
12. *Ісаєва Ольга.* Друга молодість Канева // Віка. – № 22. – Травень. – 2014. – С. 2.
13. Черкаська область: шість десятиліть поступу. Хроніка звершень, ілюзій та реальних справ // Молодь Черкащини. – № 1–2. – 1–8 січня. – 2014; – Н.-Д. Ф-409. – С. 6.
14. *Сім'яник Ф.* Шості ворота Дніпра. Репортаж // Дніпробуд. – № 57. – 26 липня. – 1972. – С. 1.
15. Виконавчий комітет Канівської міської ради. Канівська ГЕС носитиме ім'я Т.Г. Шевченка // Дніпрова зірка. – № 7–8. – 24 січня. – 2014. – С. 2.
16. Там само. – С. 2.
17. Сесія Канівської міськради: конспект. Найбільша площа Канева відтепер носитиме ім'я Т.Г. Шевченка // Дніпрова зірка. – № 35–36. – 6 травня. – 2011. – С. 1–2.

Н.М. Басиста,
Т.В. Ярмош
(м. Канів Черкаської області)

УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА МАЙСТРАМИ НАРОДНОГО РОЗПИСУ ЧЕРКАЩИНИ

У різні періоди історії України ім'я нашого генія, апостола правди Тараса Шевченка набувало особливого значення, підіймаючи дух українського народу в його боротьбі за свободу, за право на культурний розвиток. Багатогранна постать Тараса Шевченка завжди надихала митців різних видів та жанрів на твори, пов'язані з його іменем, з його постаттю як великого українського поета й пророка, духовного провідника нації. Майстри декоративного розпису Черкащини неодноразово зверталися та звертаються до Шевченківської тематики.

Декоративний розпис – це один з найпоширеніших найдавніших видів українського мистецтва. В давнину розписи відображали уявлення про світобудову та вірування людей і мали ритуальний, обереговий характер. З часом символічний зміст малюнків втрачається і на перший план виступає їх декоративне призначення¹.

Найдавніший розпис на території України знайдений під час археологічних розкопок в селі Межиріч Черкаської області. Це розпис вохрою на черепі мамонта. Високого рівня розвитку досягло розписування посуду, хат та інших господарських будівель в добу трипільської культури. Відомості

про розписані хати і домівки української знаті зустрічаються в художній та етнографічній літературі. Поступово настінний живопис відривається від стіни, переростає в станковий, який тривалий час співіснував з стінописом².

На Черкащині особливого розвитку настінний розпис набув у селах Уманщини, де він побутував аж до другої половини ХХ століття. Народному малюнку притаманний узагальнений площинний характер зображення, усталені композиційні схеми³. Звичай розмальовувати хати був поширений і на Чигиринщині, в тому числі в селі Михайлівка, що нині належить до Кам'янського району і звідки родом один із фундаторів станкового декоративного розпису України заслужений майстер народної творчості Макар Корнійович Муха (1906–1990). Ріс сиротою, наймитував. Ще з дитячих років він запам'ятав як українські жінки розмальовували печі. Малювати почав ще в дитинстві. Перед святками розмальовував стіни, комини, віконниці селянських хат, але в нього не було ні фарб, ні паперу, ні пензля. Малював п'яною або пальцем. У бідних селянських хатах після Макарової роботи немов усміхалося сонце, різнокольорові квіти радували око. Він придивлявся до кожної гілочки, квіточки бачив їх по своєму. Придивлявся з чого люди роблять фарбу і сам почав експериментувати. Змалку навчився вишивати, ткати, виготовляти різноманітні вироби з глини; поступово опанував таємниці живопису, скульптури, графіки.

Відомо, що близькою і дорогою для Мухи Макара Корнійовича була творчість Т.Г. Шевченка. В колекції музею зберігаються розписи майстра на Шевченківську тематику: «Наймичка», «Катерина», «Лілея», «Де ті залізні стовпи?», «Мені тринадцятий минало». В композиція цих творів по-різному поєднано орнаментальні та сюжетні зображення. Є в колекції музею і тематичні панно «І мене в сім'ї великій...» та «150 років з дня народження Т. Шевченка» в яких орнаментальні форми поєднано з написами ювілейних дат. Він був нагороджений грамотами, орденом «Знак Пошани» та медаллю «За доблесний труд». Його роботи експонувалися на міжнародних виставках Польщі, США, Болгарії, Франції та Канади. Твори митця зайняли почесне місце в історії українського мистецтва⁴.

Поезія Тараса Шевченка надихнула майстриню Софію Гоменюк на створення розпису «Утоплена». На картині зображено сільський ставок з очеретом і білими ліліями. З води виходить гарний парубок з дівчиною на руках. У дівчини закриті очі, опущені руки. Майстриня змістує вірш Т. Шевченка «Утоплена». В іншій картині «Перепоховання Тараса Шевченка», майстриня на передньому лані зображує Дніпро, човен з веслом, а на березі верби, що опустили зелені віти у воду. На задньому плані картини – шлях на Чернечу гору. На горі відбувається поховання Кобзаря.

Народилася Софія Остапівна 1921 році в селі Родниківці, Уманського району. Батько – різьбяр по дереву, а мати була ткалею; усе в хаті було зроблене власноруч. Мав батько десятьох учнів-різьбярів, бо славився своєю майстерністю на багато сіл довкола. Родина Гоменюків була багатодітною. У 1923 року помер батько, а через рік не стало і матері – голодомор 1930-х

років забрав майже всіх родичів. Осиротілу Софію відправили до дитячого будинку. Закінчивши 9 класів мусила вийти з дитбудинку «за віком»... Натерпілась усього, аж поки не зустріла свого Миколу, з котрим оселилася у його селі – Кузьминій Греблі, що в Христинівському районі. Це неподалік від Умані. З Миколою дітей не мала, але він був завжди уважний до неї; часто хворіла – то бавив її, як дитину.

Здавна жителі цього села розмальовували квітами стіни хат, прикрашали орнаментом віконниці, двері. Свої роботи майстриня малювала трав'яними пензликами. Малюнки її своєрідні, виразні, з чітко визначеними композиційними елементами. Володіючи традиціями настінних розписів Уманщини, Софія Гоменюк виробила своє світовідтворення, власні композиції, індивідуальну філософію краси, багату палітру, яку мистецтвознавці визнали «сонцесяйною». Вона увійшла у світ мистецтва як цілісне неповторне явище, та мала власний почерк жанру⁵.

Валентина Кузьменко належить до художників, які мають власний творчий почерк, твердо і послідовно продовжують і примножують кращі традиції декоративного мистецтва Черкащини. Багато років свого життя присвятила вона відродженню і розвитку народного розпису Шевченкового краю. Художниця народилася в 1944 році на батьківщині Кобзаря, в селі Моринцях Звенигородського району. Тому з дитинства вбирала в душу і серце любов до слова, закарбувала в собі той шевченківський дух, яким навіть саме повітря насичене в цих місцях. Недаремно дороговказами в творчості для себе обрала – твори Тараса Шевченка. Її бабуся уміла найкраще в селі розписати піч, а її мати чудово співала і розповідала казки. Все це унаслідувала Валентина. Ще в шкільні роки обдарована дівчинка малювала і писала вірші.

У фондах музею народного мистецтва зберігаються її роботи на шевченківську тематику «Моринські барвінки» та «Соловейко в темнім гаї». Поет у своїх віршах звертався до символів української землі – барвінку та соловейку, і художниця в свої творах змальовує співучого соловейка та квітучий барвінок. Малює майстриня на білому або підфарбованому фоні, вміло підбирає гуаш, тонко передає відтінки. Майже до кожного розпису пише вірші, якими глибше розкриває зміст своїх творів.

Мистецтвознавці, оцінюючи її роботи, одноставно визнають своєрідність і оригінальність художніх композицій. Роботи її ніби пісні українського народу – веселі і голосні, задушевні і мудрі. Талант Валентини Федорівни Кузьменкосправді неповторний⁶.

Безсмертний геній Великого Кобзаря надихнув заслужену художницю України, Черкащанку, Тамару Федорівну Гордову на створення картини «На оновленій землі». З великим зацікавленням і, з рештою, справжньою естетичною насолодою сприймається її твір. Ідеєю картини є нове, вільне життя українського народу, про яке теж мріяв поет. Утвердженням світлого, сонячного, красивого сповнена робота майстрині. Художниця має свій власний почерк: фон густо фарбує, користується великою кількістю фарб, малює звичайним плакатним пером.

Тамара Гордова народилася в чумацькому роду чорноморців в 1948 році в селі Цвітна, Кіровоградської області в родині народних майстрів – Марини і Федора Гордових. Художниця зростала в творчій сім'ї. Їй з дитинства запам'яталися бабусині квіти на печі, мамині ткані килими, батькові глиняні іграшки. Ці спогади вона пронесла через все своє життя. Вони надихали її на творчість. Закінчила Одеське художньо-театральне училище, факультет графіки-орнаментики для постановки спектаклів, художника по костюмах. Згодом здобула освіту у Київській академії мистецтв та архітектури.

Тамара Гордова належить до художників, які мають власний творчий почерк, твердо й послідовно продовжують і примножують кращі традиції декоративного мистецтва Черкащини. Понад двадцять років життя присвятила вона відродженню і розвитку народного розпису Шевченкового краю, внесла своєю творчістю значний вклад у скарбницю декоративного розпису України. Їм'я давно вже відоме в усій Україні і не тільки. Понад півтори сотні її полотен декоративні розписи, тематичні панно, а також писанки є власністю 26-ти українських музеїв, починаючи від Заходу до Сходу України. Твори заслуженого художника України знаходяться в приватних колекціях Англії, Болгарії, Німеччини, Ізраїлю, Канади, США, Франції, Молдови, Росії⁷.

Улюбленою темою заслуженого майстра народної творчості України Олени Поліщук (1949 р. н.) з міста Умані є шевченківська. В фондах музею народного мистецтва зберігаються такі роботи: «Лілея і королевий цвіт», «Пташечка зраділа і защебетала».

У розписі «Пташечка зраділа і защебетала» майстриня на чорному фоні змалювала квітучу гілку з блідо-рожевими квітами і пуп'янками. На ній птах з пишним хвостом. В своїй картині «Лілея і королевий цвіт» на темному фоні зображено квітку лілеї – таємницю життя. У легендах, переказах ця квітка – символ дівочих чарів, дівочої чистоти. Невід'ємною частиною композиції в орнаменті, крім квітки лілеї, є ще й листок та пуп'янок, що символізують триєдність – народження, розвиток і безперервність життя. В роботі «Ми чуємо тебе, Кобзарю, крізь століття» Олена Василівна на темному фоні змалювала пам'ятник Т.Г. Шевченка на Чернечій горі, біля якого ростуть різнокольорові квіти.

Роботи Олени Василівни – яскраві, заряджені позитивною енергетикою. Її розписи мають свою мову. Вони промовляють до нас кольорами, символами, таємними числами. Кожна деталь у її роботах виправдана і працює на загальну ідею твору. Художниця – знавець символіки декоративно-прикладного розпису і майстер слова. Вся її творчість пронизана любов'ю до рідної землі, до свого народу. Народилась Олена Василівна Поліщук 13 лютого 1949 року в селі Яблунівка Лисянського району Черкаської області. Закінчила Бужанську середню школу із срібною медаллю у 1964 році. У 1966 році закінчила Переяслав-Хмельницьке педагогічне училище. Викладала в школах Лисянського району. У 1981 році закінчила Київський державний педагогічний інститут ім. Горького (нині – Київський державний педаго-

гічний університет ім. Михайла Драгоманова), викладала в Уманському педагогічному училищі ім. Т.Г. Шевченка. Із 1993 року викладає в Уманському державному педагогічному університеті ім. Павла Тичини. Кандидат педагогічних наук, доцент. 20 січня 2010 року отримала звання Заслуженого майстра народної творчості України⁸.

Народні художники міста Канева в своїй творчості також досить часто звертаються до Шевченківської тематики. Цій тематиці велику увагу приділяє Заслужений діяч мистецтв України, художниця Галина Морозова. Милують зір картини Галини Володимирівни: «Мені тринадцятий минало...», «За сонцем хмаронька пливе», «Шевченкова хата». Нею створені серії робіт «Квіти Кобзареві» («Катерина», «Кобзар на кобзі грає»), «Тарасові шляхи» («Тарасова хатина в Моринцях», «Тарасова світлиця», «Українське село часів Шевченка»), серія присвячена Тарасовій горі «Вид з Тарасової гори», «Вид на Тарасову гору», «Вечір на Дніпрі», «Вид з Лисої гори», «Вид на Тарасову гору з гори Московка».

В фондах музею зберігається картина художниці «Квіти Кобзареві». На червоно – чорному фоні, в центрі якої зображено портрет Т.Г. Шевченка, навколо яскраві, пишні, різноманітні квіти. Цікаву групу робіт становлять декоративні тарелі майстрині під назвою «Шевченко в розписах», створені за творами Тараса Григоровича. Заслугує особливої уваги її робота «Портрет Шевченка». Портрет Кобзаря зображений на фоні Дніпра і Чернечої гори. Внизу слова з поезії «Хоч на годину на Україну на неї гляну, подивлюсь, і, мов добро кому зроблю, так любо серце відпочине».

Народилась художниці в 1962 році в с. Велика Чернігівка Овруцького району Житомирської області. В тому ж році родина переїхала до м. Прип'ять Київської області. В 1986 році після аварії на Чорнобильській АЕС переїхали до Канева. В 1994–2003 рр. працювала керівником гуртка «Декоративний розпис» у районному будинку школярів та юнацтва м. Канева. Саме з цього періоду розпочалася творча діяльність художниці. Була учасницею численних виставок в Каневі, Черкасах, Києві таких як «Таланти твої, Черкащино», «Україна – крок в друге тисячоліття», Всеукраїнська виставка декоративно-прикладного та аматорського мистецтва в Українському домі м. Києва, обласних фестивалів «Повір у себе» та «Родинні скарби Черкащини». Є постійним учасником виставок декоративно-прикладного мистецтва на Тарасовій горі в Каневі. Нагороджена багатьма грамотами та дипломами, почесними грамотами облдержадміністрації, серед них диплом «Жінка – золоті руки». Нещодавно отримала відзнаку «Видатні жінки року» в номінації «Жінка митець». Вона ніколи не відвідувала студій, не вчилася в художніх школах. «Університетами» Галини було саме життя. Доробок, присвячений Шевченкіані, вражає своєю щирістю і добротою, ніжністю і веселковою багатогранністю. «Картини – це ті ж книги, тільки написані фарбами», – вважає самотутня талановита канівська малярка Галина Морозова⁹.

Ім'я Великого Кобзаря – безсмертне. Тарас Шевченко буде жити вічно у серцях українців, і кожне наступне покоління знаходить в його творчості життєдайну силу. Своїми роботами майстри декоративного розпису сприяють піднесенню рівня національної культури та культурно – мистецького іміджу Шевченкового краю.

-
1. Історія українського мистецтва в шести томах. – Т. 4, 5. – К., 1967–1970.
  2. *Підоплічко І.Г.* Пізньопалеолітичні житла з кісток мамонта на Україні. – К., Наукова думка. 1969. – 164 с.
  3. *Антонович Є.А.* Декоративно-прикладне мистецтво/ Є.А. Антонович, Р.В. Захарчук-Чурай, М.Є. Станкевич. – Львів: Світ, 1993. – 272 с.
  4. *Носань С.* Пір'їна з крила жар – птиці – К., 1979.
  5. Канівський музей народного декоративного мистецтва. Дніпропетровськ «Промінь», 1989. – 159 с.
  6. *Кузьменко В.Ф.* Квітка любові, – К., Рад. Письменник, 1977. – 70 с.
  7. *Гордова Т.Ф.* Декоративний розпис, малярство, писанки; альбом. – Київ: Vona mente, 2001.
  8. *Поліщук О.В.* Декоративне мистецтво Черкащини в образотворчій діяльності дітей: навчально-методичний посібник / О.В. Поліщук. – вид. 2-ге. – Умань: ПП Жовтий О.О., 2013. – 94 с.
  9. *Басиста Н.М.* Грані таланту Галини Морозової. – Березина, № 2. – 2013.
  10. Матеріали архіву Шевченківського національного заповідника.

В.В. Дзима
(м. Канів)

ШЕВЧЕНКІВСЬКОМУ МЕМОРІАЛУ В КАНЕВІ – 75 РОКІВ

*«Велика, славна Могила
на всю Україну, а через
Україну і на весь світ...»
В. Різничненко*

В далеких 1930-х роках розпочинає свою історію меморіальний комплекс на Тарасовій горі. Початок його формування поклала постанова Ради Народних Комісарів УСРР від 10 березня 1931 року «Про відзначення 70-х роковин з дня смерті Тараса Шевченка»¹, видана на додаток до постанови 1925 року «Про оголошення території могили Т. Шевченка державним заповідником». Було передбачено перетворити територію Шевченкової могили біля Канева на культурно-освітній осередок, а для здійснення цього побудувати новий пам'ятник і музей, відкрити бібліотеку й читальню, збудувати та устаткувати готель для екскурсантів-відвідувачів,

продовжити роботи по озелененню території Тарасової гори, не порушуючи її природного стану та вигляду.

У травні 1933 року уряд ухвалив будівництво пам'ятника поетові на його могилі та меморіального музею. Проектування музею було доручено професору Василю Кричевському, який залучив до цієї справи свого талановитого учня Петра Костирка. Глибоко вивчивши творчість Тараса Шевченка, усвідомлюючи його значення в історії українського національного відродження, митці задумали музей, що в єдності архітектурного та художнього рішення вповні розкривав би велич генія і засади його творчості.

Того ж року спеціальна комісія від «облнауки», створена НКО УСРР, визначила ділянку і обсяг будівництва. Виходили з того, що оформлення Тарасової гори (будівництво музею, реставрація могили, зелені насадження, спорудження нового пам'ятника, упорядкування сходів) потрібно вирішувати в комплексі одним архітектурним проектом. Центральним місцем оформлення гори є могила з пам'ятником на ній, а всі інші архітектурні точки органічно пов'язуються з ними. Основною вимогою було збереження історично-природного образу місцевості, характеру гори та рослинності на ній, а всі господарські споруди та кіномайданчик повинні розміщуватись на території біля готелю, щоб не перетворити Тарасову гору на місце розваг².

У вересні 1933 року Постановою РНК УСРР затверджено асигнування коштів на будівництво пам'ятника та меморіального музею на могилі Т.Г. Шевченка³. Тоді ж активно розпочато підготовчі роботи до будівництва на горі – дослідження ґрунту, тимчасове водопостачання, будівництво фунікулера. Беручи за відправну точку місце пам'ятника, автори запроектували основний майданчик рівнобіжно Дніпру. На ньому з одного боку по осі мав стати пам'ятник на могилі, а в кінці з іншого боку на пагорбі – музей. Таке розташування забезпечувало б гарний огляд усіх споруд з Дніпра. А сам меморіальний музей Т.Г. Шевченка мусив дати глядачеві уяву «про життя та творчість Т.Г. Шевченка і у зв'язку його з сучасністю»⁴.

За центр композиції архітектори взяли високий пам'ятник, відповідно до розмірів якого було запроектовано і приміщення музею з висотною асиметричною композицією. Висота музею та пам'ятника визначалась, практично, з протилежного берега Дніпра, за тополями. Василь Кричевський та Петро Костирко разом із скульптором Володимиром Климовим спроектували і монументальний пам'ятник на Шевченкову могилу висотою 24 метри із червоного мармуру: постать поета в задуманій позі, зі складеними на грудях руками, та поглядом, зверненим до дніпровських просторів.

У липні 1933 року ескізний проект оформлення всієї гори (могили і меморіального музею) було погоджено в ЦК КП(б) України. Його було взято за основу, і під час проведення третього конкурсу на проект пам'ятника Т. Шевченкові на його могилі видано учасникам конкурсу як допоміжний матеріал. Кращим визнали пам'ятник з горизонтальною композицією скульпторів К. Бульдїна, А. Дарагана та архітектора Д. Торубарова. Спеціальна нарада при Народному Комісаріаті освіти за участю В. Кричевського та

П. Костирка запропонувала авторам у зв'язку з новим вирішенням проекту пам'ятника внести зміни до проекту музею, надавши йому більшої поземності, аби він не домінував над могилою та пам'ятником, а був фоном для них. Виконуючи рішення замовника, автори переробляють проект, відмовившись від висотної композиції: вилучають з нього водонапірну башту, в якій передбачалося розмістити радіокімнату, а на горі – скляні лоджії та відкриті галереї для огляду чудової природи. Новий проект було затверджено. За його основу Василь Кричевський узяв образ української селянської хати, насамперед через високий дах, значний виступ карниза по всьому периметру будинку, шляхом стилізації під призьбу гранітного цоколю музею, а також завдяки блискучому використанню національного мистецтва в художньому оформленні будинку⁵.

11 березня 1934 року відбулися урочисті закладки Національного музею-пам'ятника Т.Г. Шевченка, а вже у квітні почалося його спорудження. Будівництво було складне. В перший рік роботи велись активно, а вже в наступні роки фінансування значно скоротилося, що призвело до здешевлення і спрощення проекту. Значні корективи до задуму вносили ідеологічні перешкоди. Через цілий ряд змін, внесених багатьма комісіями, об'єм приміщення було зменшено, зали музею позбавили хорошого освітлення, залізобетонних перекриттів (їх замінили дерев'яними), належної експозиційної площі.

У завершеному вигляді в 1936 році будівля мала такі характеристики: двоповерхова, із світлими стінами під черепичним дахом червоного кольору, з цокольним поверхом та невеликим підвалом; асиметрична; головний вхід акцентовано шестипілястровим портиком, який завершувався трикутним фронтоном. Як наголошували сучасники, «її було видно за 17 кілометрів по Дніпру, і тим самим вона слугувала своєрідним пам'ятником»⁶.

У липні 1936 року Раднаркомівським управлінням мистецтв запропоновано В. Кричевському та П. Костирку зробити проект зовнішнього та внутрішнього оформлення музею Т. Шевченка. В угоді зазначалося, що «оформлення всього музею провести протягом 1937 року. Вестибюль та першу тему «Життя, літературно-громадська, політична діяльність Шевченка – до 1-го травня 1937 року, решту – до 20-річчя Жовтня»⁷.

Архітектори творчо підійшли до завдання. Василь Кричевський, створюючи музей біля усипальні геніального поета і художника, робить його у синтезі всіх видів мистецтв – архітектури, живопису, скульптури, декоративного мистецтва, використовуючи при цьому майоліку, альфрейні розписи, інтарсію тощо. Він виконав проект не лише художнього оформлення музею з мотивами народної творчості в основі, а також обладнання.

У 1937 році було закінчено зовнішнє і внутрішнє оформлення музею, яке не вповні відповідало задумам авторів. Але все ж таки вдалося додати до художнього проекту національного колориту. Так, в інтер'єрі основною домінантою став вестибюль, найбільш яскравими місцями оформлення якого були відкриті просторі сходи, що вели на другий поверх; заповнені

соковитим барвистим орнаментом кесони, тональна гама яких була сконцентрована і давала плавний перехід із одного тону в інший; стелі музейних залів та колони, оздоблені декоративними розписами. Пофарбування верхніх експозиційних залів було проведено «у спокійних м'яких тонах, а нижні зали – більш соковитих»⁸ (у зв'язку із розміщенням там відповідної експонатури). Як відзначив архітектор Я.А. Штейнберг під час обговорення музею: «Внутрішнє оздоблення – позитивний, сміливий досвід. Прикладу пофарбування інтер'єру чистими тонами до цього часу ми не мали»⁹.

Стилістика архітектурної частини зовнішньої та внутрішньої оздоб двоповерхової асиметричної споруди музею – колони-опори, пілястри, портики, міжвіконні простінки, черепичний дах були в цілковитій гармонії із неповторним довкіллям Тарасової гори і Дніпра.

«Монументальність неокласицистичних архітектурних форм музею в поєднанні з соковитим поліхромним декором, задуманим Кричевським, утілювали образ своєрідного класичного храму, в якому постає національного Пророка прославлялася як квінтесенція кількасотрічних традицій української культури»¹⁰. Попри те, що не все задумане вдалося втілити в життя, будинок музею став одним із кращих зразків українського модерну та народного стилю в архітектурі.

«У січні місяці 1938 року за рішенням ЦК КП (б) України та Ради Міністрів була створена комісія по складанню тематико-експозиційного плану музею Т.Г. Шевченка, куди ввійшли представники від Управління в справі мистецтв при Раді Міністрів УРСР, Академії наук УРСР, Спілки письменників, художників, композиторів УРСР, Інституту імені Т.Г. Шевченка, Київського державного університету, Харківської картинної галереї та Канівського музею. Це була велика колективна робота»¹¹.

У рішенні всього архітектурного ансамблю основне місце належало пам'ятнику. Було проведено ряд конкурсів. Український народ, який у всі часи любив свого поета, взяв активну участь в обговоренні. Думки були різноманітні. Однак, більшість визнала, що треба «поставити високий, величний монумент, щоб його далеко, мов маяк, було видно з Дніпра», будувати «на віки» і він «повинен утворювати з горою єдине художнє ціле».

Останній варіант, затверджений урядом України, був запропонований групою скульпторів – К. Бульдїним, С. Дараганом, Я. Ражбою. Багатофігурна композиція пам'ятника складалася з тридцятиметрової пірамідальної гранітної тополі в центрі, навколо якої було розмішено персонажі творів українського поета та художника. Дискусії розгорнулися навколо тополі. Один з критиків висловився так: «Ми любили Шевченка, як борця за визволення трудящих. І саме це треба виділити, а не те, що він оспівував тополі. До того ж, тополя давить на всі інші фігури пам'ятника. І тут ми бачимо Шевченка як поета природи, а не як борця...». Багатьом критикам не подобалось те, як буде виглядати тополя у вигляді частини пам'ятника серед живих тополь. Зрештою і цей проект було відхилено.

За три місяці до відкриття меморіалу 5 лютого 1939 року, Рада Народних Комісарів прийняла постанову про будівництво нового пам'ятника на могилі Шевченка, «використавши для цього бронзову фігуру Тараса Шевченка висотою 3,6 метра роботи заслуженого діяча мистецтв скульптора М. Манізера»¹².

Як згадував Володимир Коваленко, на той час директор Канівського музею, 30 травня 1939 року будівництво пам'ятника було завершено. Розпочалася підготовка до урочистого відкриття. Швидкими темпами будували сходи, здійснювали оформлення входу біля підніжжя гори, висаджували квіти та кущі. 18 червня 1939 року в присутності понад сорока тисяч людей було урочисто відкрито музей та пам'ятник. У десяти залах та двох вестибюлях експонувалося близько трьох тисяч експонатів. Того року музей відвідало понад дев'яносто тисяч чоловік.

Під час Великої Вітчизняної війни пам'ятка зазнала значних втрат. З вересня 1943 по кінець січня 1944 років у приміщенні музею Тараса Шевченка гітлерівськими окупантами було влаштовано трудовий табір. При цьому майже повністю було знищено музейну експозицію, пошкоджено дах, пограбовано бібліотеку та музейні фонди. Складений після визволення Канева акт від 28 лютого 1944 року комісією на чолі з начальником управління музеїв Наркомату Освіти УРСР І.А. Короновським свідчить, що більше двох тисяч експонатів було втрачено в період окупації (знищено або вивезено). У тому ж році, після звільнення Канева, музей відновив свою діяльність і приймає перших відвідувачів.

Особливо багатолюдно і урочисто було на Тарасовій горі в ювілейні 1961–1964 роки. У 1975 році Канівський державний музей-заповідник «Могила Т.Г. Шевченка» було нагороджено орденом Дружби народів. Зображення ордену було розміщено на фасаді музею (знято в 1993 році як таке, що «є символом неіснуючої держави та не відповідає проекту»)¹³.

У 1977 році прочани піднімаються до могили Кобзаря вже новозбудованим меморіальним комплексом сходжень (арх. А. Мошенський, О. Добродієв). Архітектори підійшли до його створення як до цілісного ансамблю, що гармонійно поєднує новітній комплекс сходжень із меморіалом, спорудженим у 1930-х роках. До комплексу ввійшли нижній парк, монументальні гранітні сходи з майданчиком для відпочинку екскурсантів, верхня широка алея з оглядовим майданчиком та павільйон приплаву «Тарасова гора».

Впродовж років змінювалось обличчя Тарасової гори. Створювалися нові експозиції (у 1944, 1952, 1961, 1964, 1975, 1989 та 2010 роках), які висвітлювали сторінки життя і творчості Тараса Шевченка, історію його могили та пошанування пам'яті генія відповідно до певної епохи та ідеології. Але незмінною залишалась традиція збереження національної Святині, започаткована ще нашими попередниками в ХІХ ст. Хранителі меморіалу – так називають працівників Шевченківського національного заповідника. Їхніми зусиллями вже багато років наповнюється музейна збірка, що

сьогодні налічує понад 35 тис. музейних предметів, вивчається історія Тарасової (Чернечої) гори, доноситься віще слово Тараса до сердець мільйонів шанувальників.

У різні роки музей-заповідник на Тарасовій горі був підпорядкований – Наркомосу УСРР і Комітету по справах культурно-освітніх закладів при Раді Міністрів, Народному Комісаріату освіти УРСР, перебував у системі Академії Наук УРСР, з 1964 по сьогодні – у системі Міністерства культури України.

В 1965 році могилу Тараса Шевченка визнано пам'яткою історії (наразі – історії та монументального мистецтва національного значення)¹⁴, 1990 року пам'яткою архітектури стає Будинок музею Т.Г. Шевченка¹⁵.

1988 року на Тарасову гору повертається пам'ятник-хрест, скинутий більшовиками як символ релігії з могили поета в 1923 році, а 3 серпня 1991 року відроджено перший народний музей Кобзаря – Тарасову світлицю, розібрану у 1936 році під час будівництва музею.

Ще одним кроком до повернення історичної пам'яті нашого народу стало встановлення на території нижнього парку заповідника у 2007 році пам'ятного знака українському гетьману Івану Підкові, а 2009 року – відкриття пам'ятного знака на місці самоспалення патріота України Олексі Гірника.

У результаті напруженої боротьби проти намагання потужної організації «Закордоненерго» розширити свою промислову зону за рахунок зон охорони заповідника, постановою № 287 від 21 листопада 1989 на базі Канівського державного ордена Дружби народів музею-заповідника Тараса Шевченка було створено Шевченківський національний заповідник. Відтоді починається новий етап в історії Тарасової гори.

Минули роки. Якщо в 1925 році територія навколо могили Шевченка становила 4 десятини, то сьогодні Шевченківський національний заповідник об'єднує території історико-культурного та природно-заповідного фонду загальною площею понад 38 га. До його складу входять пам'ятки історії, архітектури, мистецтва, археології, природи, що становлять значну історичну і культурну цінність та органічно пов'язані з Шевченковою могилою в один меморіальний комплекс.

У Шевченківському національному заповіднику відбулися і структурні зміни. Було приєднано та знову відокремлено музеї, зокрема заповідника «Батьківщина Шевченка». 2008 року до заповідника на правах науково-дослідних відділів приєднано три музеї Канева – історичний, бібліотека-музей А.П. Гайдара та музей народного декоративного мистецтва.

Напередодні 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка було здійснено капітальний ремонт побудованого у 1970-х рр. комплексу сходжень, проведено реконструкцію павільйону приплаву «Тарасова гора», під'їзної дороги, інженерних комунікацій, виконані роботи по газо- та електропостачанню об'єктів заповідника, завершено комплекс робіт по захисту Тарасової гори від ерозії ґрунтів тощо.

23 серпня 2010 року на Тарасовій горі після ремонтно-реставраційних робіт, які тривали сім років, було відкрито музей Тараса Шевченка. В результаті проведеної реставрації пам'ятки архітектури було підсилено фундаменти будівлі, міжвіконні простінки та колони, замінено дерев'яні перекриття на залізобетонні, виготовлено металоконструкцію даху та здійснено його покриття керамічною черепицею, змонтовано систему опалення, вентиляції і кондиціонування. Площа музею збільшилася майже вдвічі за рахунок побудованих підземних споруд, де розміщено сучасні фондові приміщення та виставкові зали, кафе тощо. В той же час, внаслідок проведених робіт не вдалося зберегти національні риси художнього образу музею (в оформленні інтер'єрів, фасадів будівлі тощо). Вважаємо, що розпочаті роботи по втіленню задумів митців мають бути реалізовані в повному обсязі як данина пам'яті талановитих зодчих – Василя Кричевського та Петра Костирка.

Одним з питань, яке широко обговорювалося громадськістю з часу здобуття Україною незалежності, було питання повернення на могилу Тараса Шевченка (замість сучасного пам'ятника) чавунного пам'ятника-хреста, що стояв на могилі Т. Шевченка з 1884 по 1923 рр. Шевченківський національний заповідник у цьому питанні послідовно відстоював позицію, – не порушуючи цілісності образу існуючого пам'ятника, подати графічне чи рельєфне зображення хреста на епітафії, могильній плиті або постаменті сучасного пам'ятника. Пам'ятник-монумент більш як за 70 років став зримим символом Тарасової гори для кількох поколінь українців, пережив тяжкі роки окупації, бачив тисячі прочан у час становлення нашої державності, запам'ятався громадськості світу в ювілейні 1960-і рр., має історичну та художню вартість. У бронзовій скульптурі поета відтворено образ Тараса Шевченка останніх років життя. Саме в такому віці у далекому 1859 році він обирає на канівській землі місце для майбутньої оселі.

У вересні 2011 року після проведених реставраційних робіт на могилі Т. Шевченка було встановлено нову епітафію – із барельєфним зображенням пам'ятника-хреста та словами поета:

*«Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа моліть...»*

Декілька років заповідник відстоював свою принципову позицію: ідею Тарасової церкви, з ініціативою спорудження якої Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка звернулося до українців всього світу, має втілювати відтворена дерев'яна козацька церква Покрови Пресвятої Богородиці (XVIII ст.). Всі ці роки провідний науковий співробітник заповідника З.П. Тарахан-Береза глибоко вивчала тисячолітню історію Чернечої гори, в результаті чого в архівах України та інших держав віднайдено велику кількість документів, котрі підтвердили існування в цих місцях ще в XI ст. стародавнього Свято-Успенського Канівського монастиря. У 1701–1703 рр.

тут було зведено дерев'яну козацьку церкву Покрова Пресвятої Богородиці. Її зображення збереглося на акварельних малюнках видатного французького діяча Жана-Анрі Мюнца, виконаних у 1781 та 1783 роках. 9 березня 2014 року, у рік 200-ліття з дня народження Тараса Шевченка, її було освячено представниками кількох конфесій.

Кожен період історії, кожне покоління вносять зміни в образ Тарасової гори. Однак, незмінною залишається велич Меморіалу – явища особливого духовного плану. Сьогодні з метою збереження шевченківських місць та забезпечення сталого розвитку Шевченківського національного заповідника державою передбачено ряд заходів¹⁶, серед яких, зокрема, передбачено внесення Шевченківського національного заповідника з унікальним природним ландшафтом до Списку всесвітньої культурної та природної спадщини ЮНЕСКО, передачі у державну власність та включення до Заповідника пам'ятки історії та природи «Михайлова Гора» (с. Прохорівка Канівського району), музеєфікація шляху, пов'язаного з арештом Тараса Шевченка у 1859 році тощо.

Плине час, змінюються державні устрої, ідеології. Та завжди життєдайним буде Шевченкове джерело мудрості. Люди, які йдуть на Чернечу гору в Каневі, плакають у собі чуття національної приналежності до української родини, а об'єднує їх у цьому Тарас Шевченко.

. Тарас Шевченко. Документи і матеріали. 1814–1963. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963. – С. 345.

2. Протокол засідання комісії Облнауки, що утворена згідно з наказом Заступника Наркома Освіти до Облнауки від 13 травня 1933 року в справі визначення ділянки та обсягу будівництва на могилі Т.Г. Шевченка. (Фонди Шевченківського національного заповідника. Архів П.Ф. Костирка. Папка № 4).

3. *Тарас Шевченко. Документи і матеріали. 1814–1963. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963. – С. 351.*

4. Пояснювальна записка до проекту Меморіального музею на могилі Т. Шевченка. (Фонди Шевченківського національного заповідника. Архів П.Ф. Костирка. Папка № 4).

5. *Тарахан-Берега 3. Святиня. Науково-історичний літопис Тарасової гори. – Київ: Родовід, 1998. – С. 381.*

6. Протокол засідання критичної секції Київського обласного правління Союзу Радянських архітекторів, що відбулося в Каневі 24.09.1937 (Фонди Шевченківського національного заповідника. Архів П. Костирка. Папка № 7. 1936, 1937 рр.).

7. Умова від 10 жовтня 1936 року між Державним історико-культурним Заповідником могила Т.Г. Шевченка в особі Директора Стретовича М.С. та професора Кричевського В.Г. і архітектора Костирка П.Ф. (Фонди Шевченківського національного заповідника. Архів П. Костирка. Папка № 7. 1936, 1937 рр.).

8. Протокол засідання критичної секції Київського обласного правління Союзу Радянських архітекторів, що відбулося в Каневі 24.09.1937 (Фонди Шевченківського національного заповідника. Архів П. Костирка. Папка № 7. 1936, 1937 рр.).

9. Там само

10. *Безякін В., Дорофієнко І., Рутковська О.* Охорона пам'яток – справа державна. Нове дослідження споруди музею Т.Г. Шевченка в Каневі архітектора Василя Кричевського // *Студії мистецтвознавчі: Видавництво інституту мистецтвознавства, фольклористики, етнології НАН України.* – К., 2011. – С. 118.

11. Науковий архів Шевченківського національного заповідника. Спогади директора музею Коваленка В.О. 1936–1941 рр. (зібрані в 1969 році). ф. 29, оп. 1, спр. 7, арк. 14.

12. *Тарас Шевченко.* Документи і матеріали. 1814–1963. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963. – С. 370.

13. Науковий архів Шевченківського національного заповідника. Протокол науково-методичної ради Шевченківського національного заповідника № 12 від Звересня 1992 року.

14. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2009 р. № 928 «Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України».

15. Рішення виконавчого комітету Черкаської обласної ради депутатів від 19.04.90 № 76.

16. Постанова Верховної Ради України № 1326-VII від 5 червня 2014 «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Тарас Шевченко як постать світового значення (до 200-річчя з дня народження)».

М.Ю. Косило
(м. Івано-Франківськ)

ПАМ'ЯТНИКИ ТАРАСОВІ ШЕВЧЕНКУ НА ПРИКАРПАТТІ

Вшанування й увічнення пам'яті Т.Г. Шевченка впродовж майже півтора століття на Івано-Франківщині є не тільки свідченням справді великої любові народу до свого поета і Кобзаря, але й свідченням зростання української національної свідомості та патріотизму. Галицькі українці завжди єдналися зі своїми наддніпрянськими братами і тому Шевченка вважали загальноукраїнською особистістю. Західноукраїнський письменник Д. Лукіянович з нагоди 100-річчя від дня народження Великого Кобзаря писав, що «для нас Шевченко є тим, чим сонце і животворна вода для всього живого: він дав засіб ідей і підстави для відродіння і для життя...».

Про світову велич Т.Г. Шевченка свідчить значна кількість споруджених під відкритим небом пам'ятників на його честь. У пресі, радіомовленні та інтернеті називаються різні цифри. Більше 1350 пам'ятників подає дослідник Микола Семків з Харкова, який ще у 2011 році підготував книгу «Монументальна Шевченкіана». За даними Київського національного музею Тараса Шевченка у поточному ювілейному році у світі є 1384 пам'ятники Кобзареві, з них 1256 в Україні та 128 за кордоном у 35 країнах. Майже половина з них встановлена у ХІХ–ХХІ ст. в Галичині. Наприклад, лишень на території сучасної Івано-Франківщини красналиці взяли на облік 204 пам'ятники Кобзареві. Слід зауважити, що в жодній області України немає такої

кількості пам'ятників, а в одному Снятинському районі (35) є їх більше ніж у Донецькій, Луганській області та АР Крим разом узятих.

Цікавим, а на наш погляд дискусійним є питання, який пам'ятник Т. Шевченку вважати першим, крім, звичайно, надгробного хреста, встановленого на могилі Кобзаря в Каневі у 1861 році. Оpubлікований у 1978 році «Шевченківський словник» подає історичну інформацію про те, що у 1899 році в Харкові в садибі українського педагога і просвітителя Христини Алчевської, на подвір'ї приватної жіночої недільної школи було встановлено на постаменті мармурове погруддя Т. Шевченка роботи скульптора академіка В. Беклемішева.

У книзі «Шевченко в краю Франковому. Пам'ятники Кобзареві на Дрогобиччині» проф. Михайло Шалата називає перші пам'ятники Т. Шевченку в Галичині з посиланням на джерела. Тут спростовується твердження, що перший пам'ятник Т. Шевченку встановлений в 1913 році у м. Винники біля Львова. Насправді, пише автор, «першість тут належить селу Лисиничі, нині Пустомитівського району на Львівщині, де пам'ятник Кобзареві постав 1911 року», а стаття «Другий пам'ятник Шевченкові в Галичині» опублікована 21 серпня 1912 року в газеті «Нова Буковина», стосувалася пам'ятника у селі Надіїв, нині Долинського району Івано-Франківської області».

Разом з тим, необхідно зазначити, що у 1911 році з нагоди 50-річчя смерті Великого Кобзаря в приміському с. Вовчинець теперішнього м. Івано-Франківська також громадськими зусиллями було встановлено один із перших на Прикарпатті пам'ятників Т. Шевченку. В усі періоди вшанування пам'яті Кобзаря в Галичині, починаючи з кінця ХІХ ст., виступали ініціаторами і переважно безпосередньо брали участь у їх спорудженні справжні українські патріоти, члени «Просвіти» та інших громадських організацій і товариств. Методом народної будови жителі с. Вовчинець з привезеного із гірського Делятина коленого каменю народні майстри і вимурували обеліск, що імітував Канівську могилу поета. Тут було розміщено мармуровий барельєф Кобзаря, а нижче викарбовано текст «В 50 річницю смерті Тараса Шевченка 1861–1911» та рядки його знаменитої поезії:

*«Учітєся, брати мої,
Думайте, читайте,
І чужого научайтєсь,
Свого не цурайтєсь».*

Пам'ятник завершувався хрестом, який в радянські часи був спиляний атеїстами, але відновлений напередодні проголошення незалежності України. Тоді ж, у 1989 р. відновили барельєф Т. Шевченка (скульптор М. Тимків). Пам'ятник руйнувався також в роки Першої світової війни та польськими шовіністами у міжвоєнний період, але громадськими зусиллями свідомих жителів села він знову відновлювався.

Але насправді першим в Галичині, можливо навіть в Україні, можна вважати пам'ятний знак збудований в Карпатах на Сокільській скелі поблизу с. Тюдова Косівського району. Це чотиригранний кам'яний стовп, що

звужується доверху, витесаний гуцульськими майстрами із суцільного білого каменя та викарбуваними словами Т.Г. Шевченка:

*«Схаменіться! Будьте люде,
Бо лихо Вам буде!
Розкуються незабаром
Заковані люди –
Настане суд...»*,

а на зворотній стороні «Борітеся – поборете». Щодо дати його встановлення існує дві версії. Одні дослідники, вважають, що нібито перший в світі пам'ятник Кобзареві встановлено під Сокільською горою у 1862 році, тобто до першої річниці смерті поета. Разом з тим, з цією версією не погоджувався відомий краєзнавець, дослідник, професор Прикарпатського національного університету В.Т. Полек, який виявив 5 письмових свідчень очевидців, зокрема письменників Д. Осічного і Б. Лепкого, що бачили цей рукотворний пам'ятний знак-обеліск на березі гірського Черемошу саме наприкінці ХІХ ст. і залишили спогади. Так, Б. Лепкий у 1892 році перебуваючи у с. Розтоки побачивши цей обеліск так був вражений, що тоді ж, за його словами «Написав образок «На Сокільськiм», де художньо описав вид обеліска. Народний поет Д. Осічний (1885–1962) у 1957 році опублікував спогади «Сокільська скеля», де зазначає, що під час прокладання гірської дороги місцеві каменярі з великого білого каменя витесали над дорогою художню білу колону. Правдоподібно, що цей пам'ятний знак на Сокільській горі над бурхливою р. Черемош був виготовлений з ініціативи прогресивних львівських студентів, місцевих жителів Гуцульщини, які перебували тут на канікулах. Можна зробити припущення, що пам'ятний знак був установлений до однієї із Шевченківських пам'ятних дат у період 1871–1891 років.

На жаль, цей пам'ятник був знищений в роки Першої світової війни під час бойових дій в Карпатах між російськими та австрійськими військами. За іншою версією був підірваний вибухівкою у 1930 році польськими окупантами. Але його зображення віднайдено у архіві Ф. Вовка у музеї етнографії у Петербурзі (Росія) та збереглося на листівці виданій М. Сіньковським у 1930-х роках у Косові. Тому відродно, що у час національно-культурного відродження, ще до проголошення незалежності України, 11 листопада 1990 року відбулося урочисте відкриття відновленого пам'ятника під Сокільською горою. Тут встановлено на постаменті скульптуру Т.Г. Шевченка з кованої міді, виготовленої львівськими скульпторами.

Відзначення 100-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка у 1914 році стало ще одним прикладом національної єдності галичан з українцями Наддніпрянщини. У відзначенні цієї історичної дати взяли участь жителі близько 2 тис. міст, містечок і сіл Галичини. З хроніки вшанування Кобзаря у 1914 році видно, що найбільш урочистими та масовими були зібрання з нагоди відкриття пам'ятників та ювілейних пам'ятних таблиць на його честь. За дослідженнями краєзнавців до 100-річчя з дня народження Т. Шевченка, не дивлячись на перешкоди, було встановлено 31 пам'ятник і 41 меморіальну

дошку. На Івано-Франківщині до наших днів збереглося декілька унікальних пам'яток, які стали історичними і були збудовані методом народної будови і за кошти свідомих жителів краю. Так, 25 березня 1914 року в окружному центрі Станіслава (нині Івано-Франківськ) на громадському будинку «Українського сокола» (нині вул. Грушевського, 18) було встановлено меморіальну дошку з написом «Кобзареві України Тарасові Шевченкові 1814–1914». Над нею в округлій ніші стіни будівлі встановлений бюст поета (роботи відомого українського скульптора Г. Кузневича), який був знищений під час артилерійського обстрілу міста під час Першої світової війни. Тому 23 грудня 1989 року на честь 175-річчя з дня народження Кобзаря було урочисто відкрито відновлене погруддя.

Незважаючи на заборону вшанування пам'яті Кобзаря, з боку австрійських і польських властей прикарпатці будували пам'ятники з каменю у вигляді скелі або зрізаних обелісків, висипали символічні Шевченківські могили на зразок Канівської. Ця ініціатива була підтримана у Львові, де до 100-річного ювілею Т. Шевченка було опубліковано звернення від українських організацій з тим, щоб у кожному селі на честь Кобзаря висипали могили, встановлювали на них пам'ятні знаки або споруджували на видних місцях пам'ятники. Найбільше таких могил було висипано в покутських селах Снятинщини. Письменник Василь Стефаник, у 1903 році, побувавши на могилі Т. Шевченка в Каневі, опісля активно виступав на масових заходах по вшануванні пам'яті Кобзаря зворушливо писав як будувалися ці могили: «Сипали другі села на пам'ятку – і ми так само. Клопіт такий був, бо старі не пускали в день сипати, бо робота в полі, а ми змовилися і сипали ночами». Виступаючи на масових зборах селян з приводу відкриття пам'яток Т. Шевченку, він натхненно і патріотично закликав присутніх: «Читайте Шевченка, а там отворена вам історія і душа народу. Там є найкращі скарби українського народу... Там для всіх мільйонів українського народу є велика книга мудрості, книга любові до України». Збереглася унікальна світлина, яка зафіксувала виступ В. Стефаника на могилі в с. Вовчківцях Снятинського району, де нині височіє над селом погруддя Кобзаря. Письменник-оратор стоїть на вершині поруч із синьо-жовтим прапором з високо піднятими руками і промовляє до присутніх селян.

На Прикарпатті найбільш відома в Косові «Тарасова «могила», яка збереглася над річкою Рибниця. Тут, як і в м. Коломиї, у 1914 році були встановлені перші скульптурні пам'ятники (погруддя) Т. Шевченка. На жаль, коломийський пам'ятник, який був споруджений в центрі міста не зберігся. Косівчани у 1914 році за містом насипали високу могилу, а на вершині встановили постамент з каменю, який виготовив гуцульський майстер М. Юсипчук. Бюст Кобзаря виготовив у Львові скульптор М. Гаврилко. Упродовж століття пам'ятник неодноразово пошкоджувався і відновлювався, але незмінним залишався напис на камені постаменту: «Тарасові Шевченку в столітні роковини уродин. Гуцульщина. 1814–1914–1928».

За дослідженнями краєзнавців на Івано-Франківщині зберігся незмінно у первісному стані пам'ятник Т. Шевченку в с. Братишів Тлумацького району, який встановлений 1914р. за пожертви селян активістами товариства «Прогрес», «Січ» та висічений з червоного каменя, на якому викарбувані слова: «Генієви Тарасови Шевченку у соті роковини уродин. Земляки. 1914». У 1914 році в с. Микулинцях біля Снятина споруджено обеліск з художнім барельєфом портрету Т. Шевченка, який також зберігся до сьогодні.

Ще одна форма вшанування 100-х роковин Кобзаря, яка набула поширення на Прикарпатті – це встановлення на громадських будівлях пам'ятних дощок. Такі пам'ятні знаки були урочисто відкрито 9 березня 1914 року в Городенці, 25 березня – в м. Станіславі, а також в с. Путятинцях Рогатинського району з таким текстом: «1814–1914. Великому народному Поетови Тарасови Шевченкови в 100-літню річницю його уродин вдячні громадяни Путятинець». З хроніки вшанування ювілею Т. Шевченка у 1914 році ми дізнаємося, що до ювілею в Богородчанах було вмуровано в стіну Народного дому 16 травня пам'ятну дошку з написом: «1814–1914. Кобзареві України Тарасові Шевченкові. – Богородчанщина», на жаль, не збереглася.

У міжвоєнний період під час польської окупації на Станіславщині було встановлено в Шевченківські дні на кошти українського населення лише декілька пам'ятників. Нині ці пам'ятники збереглися у с. Стриганці (1923) Тисменицького району, Суботові (1924) Галицького району, Балинцях та Устя (1934) на Снятинщині. Але найбільше митарств зазнав пам'ятник в с. Суботові. На передодні 110-річниці від дня народження Т. Шевченка молодь с. Суботова вирішила встановити пам'ятник Кобзареві, який в одному з віршів згадував про це село, але на Черкащині. Галицький Суботів був заснований козаками, які після боїв війська Богдана Хмельницького з польськими шляхетськими військами осіли на галицьких землях і як вихідці з Чигирини і Суботова, заснували село з аналогічною назвою. У 1914 році місцевий художник-опоряджувач О. Довгий та чеський майстер надгробних пам'ятників Мізоф розробили проект і виготовили пам'ятник у вигляді крила сокола, над яким розмістили барельєф Т. Шевченка, а нижче напис «За волю народу». Але повітовий староста Станіславова заборонив його встановлювати в центрі села, тому він 10 років перебував на приватній садибі, а потім його перенесли в куток подвір'я сільської церкви і лише у 1932 р. було дано дозвіл на відкриття. У радянські часи, коли компартійці розбирали церкву, пам'ятник знову змістили. Лише у 1989 році, напередодні Незалежності, пам'ятник остаточно перенесли в упорядкований скверик біля школи.

У 1933 році комітет будови пам'ятника Т.Шевченку в с. Устя на Снятинщині, як засвідчують архівні документи, звернувся до Станіславського воєводства за дозволом на його встановлення на громадській площі центру села. До листа було додано проект пам'ятника професійного скульптора зі Львова Сергія Литвиненка та план громадської площі. Дозвіл забарився і його було надано, лише у 1934 році, а 23 вересня погруддя Кобзаря було урочисто відкрито в присутності відомого автора С. Литвиненка, знаного

українського скульптора, який створив безсмертний образ Каменяра, що лупає скалу на надмогильному пам'ятнику Івану Франку у Львові. У цьому ж селі у 1992 році було встановлено інший пам'ятник Шевченка роботи Н. Дерегус, але попередній пам'ятник, як культурна пам'ятка видатного майстра, бережливо знаходиться у місцевій школі.

До речі, Шевченківська тематика є провідною в художній творчості галицьких професійних скульпторів кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Так, Г. Кузневич у 1910 році виготовив проект пам'ятника Кобзареві для м. Києва. Пізніше, у 1912 році скульптор М.Парашук взяв участь у конкурсі на кращий проект пам'ятника Т. Шевченка також для Києва. На початку 1930-х років уряд Української РСР оголосив міжнародний конкурс на пам'ятник Т. Шевченка для Харкова, що був тоді столицею УРСР. У конкурсі успішно взяв участь уродженець с. Долина Тлумацького району нині Івано-Франківської області, відомий скульптор Михайло Бринський, який завоював престижну ІІ премію (перша не присуджувалася). Ідея проекту М. Бринського, який тоді проживав у Празі, і з деякими змінами і доповненнями була реалізована в центрі Харкова, але авторства радянського скульптора М. Манізера.

У післявоєнні роки із остаточним встановленням радянської влади на західноукраїнських землях комуністичні ідеологи в справі вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка підходили обережно. Вони оголосили Кобзаря революціонером-демократом, який мовляв стояв на класових позиціях соціального спрямування, а не був співцем української національної ідеї, що насправді своїми творами будив національну свідомість і почуття мільйонів людей. Тому всі урочисті заходи, особливо відкриття пам'ятників, програми тематичних вечорів, концертів піддавалися строгій цензурі, а найбільш активних шанувальників творчості та пам'яті Кобзаря звинувачували в націоналізмі і переслідували.

Короткий огляд прикарпатської скульптурної Шевченкіани того періоду засвідчує певну увагу до увічнення образу Шевченка. Так, у Івано-Франківську після Другої світової війни скромний бюст із нетривких матеріалів був встановлений у 1952 році на боковій алеї міського парку, за деревами і кущами, подалі від людських очей.

У виданні 1991 року «Тарас Шевченко на землі Коломийській» краєзнавець Микола Савчук подає цікаву інформацію про встановлення у 1951 році в с. Шепарівці біля Коломиї кращого в області монументу на честь Т.Г. Шевченка, про який київське видавництво «Радянська Україна» випустило в світ кольорову поштову листівку із зображенням цього пам'ятника рекордним тиражем 140 тис. екз. під назвою: «Карпати. Пам'ятник Т.Г. Шевченку в Коломиї». Значно пошвавилися масові святкові заходи та відкриття все нових пам'ятників в містах і селах Прикарпаття до ювілейних дат 150 та 175-річчя від дня народження Т. Шевченка. В області було відкрито десятки нових пам'ятників, переважно за кошти місцевого населення і навіть всупереч волі влади. Таким яскравим прикладом стали події

1965 року в с. Іваниківка Богородчанського району. Спогади про митарства громади з відкриттям в цьому селі погруддя Т. Шевченку опублікував ініціатор вшанування пам'яті Кобзаря місцевий вчитель Василь Гук в івано-франківському журналі «Перевал» у 2001 році. Саме з його ініціативи був створений комітет побудови пам'ятника, який визначив місце його встановлення, де було завчасно встановлено плиту з повідомленням про будівництво пам'ятника до 150-річчя Кобзаря. Одночасно організовано збір коштів на матеріали, збудовано постамент, виготовлено погруддя Т. Шевченка, а навколо майбутнього пам'ятника впорядковано сільський парк, посаджено квіти. Відкриття заплановано на 13 червня 1965 р. Але раптом 12 червня, в суботу В. Гука викликали в Богородчанський райком компартії, де на нього вже чекали співробітники КДБ. Традиційно почалися погрози, звинувачення в націоналізмі і т.д. В. Гук доводив, що спорудити пам'ятник вирішили всі жителі Іваниківки, що не тільки він керував будівництвом, а комітет... та й врешті пам'ятник буде не Адольфу Гітлеру, а нашому славному поетові-революціонерові Шевченку. Після цього відкриття пам'ятника було заброньовано. Пізніше, під час обшуку на його квартирі кадебісти виявили і забрали списки людей, які давали благодійні кошти на пам'ятник. В. Гука було незаконно арештовано. З часом встановлений бюст був пошкоджений невідомими. В період перебудови новий пам'ятник виготовив івано-франківський скульптор, лауреат Шевченківської премії Василь Вільщук. Остаточне відкриття пам'ятника урочисто відбулося 7 листопада 1989 року. Аналогічні події із відкриттям пам'ятника Т. Шевченку відбувалися влітку 1965 року також в гуцульському с. Шешори Косівського району та набули широкого політичного розголосу і, за словами В'ячеслава Чорновола стали першою відкритою акцією проти тоталітарного комуністичного режиму після розгрому УПА. Ще в далекому 1914 році за козацьким звичаєм в центрі села Шешори була насипана могила, що символічно нагадувала Канівську Кобзаря. Пізніше, у 1930-х роках було виготовлене погруддя Т. Шевченка, яке було зруйноване в роки Другої світової війни. І лише у 1965 році на постаменті встановили бюст роботи відомого київського скульптора і народознавця Івана Гончара та з його урочистим відкриттям 8 серпня виникли значні труднощі, бо компартійне керівництво Косова заявило, що немає постанови ЦК КПУ про спорудження пам'ятника і відповідно дозволу на його відкриття.

У службовій записці до ЦК КПУ розгорнуто повідомлялося нібито про таємний характер підготовки до відкриття відновленого пам'ятника, бо організатори завчасно розіслали 200 запрошень і повідомили всі навколишні міста і села про день його відкриття не узгодивши з райкомом КПУ. Щоб зірвати свято, міліція перекрила всі дороги до Шешорів, але тисячі людей пробралися в село обхідними стежками. Відбувся мітинг учасників, на якому виступив В'ячеслав Чорновіл, який різко засудив дії комуністичної влади і радянської системи. На торжество до Шешорів прибули також інші діячі краю і України: Тарас Франко і Зеновія Франко – син і внучка Івана Франка,

літературознавець, уродженець Косівщини, лауреат Шевченківської премії Федір Погребенник, відома телеведуча Тетяна Цимбал (Київ), науковець Михайло Косів (Львів), дисидент і краєзнавець Петро Арсенич (Івано-Франківськ) та ін. Про них повідомлялося, що ці люди прибули на відкриття пам'ятника для підігрівання націоналістичних настроїв серед населення Гуцульщини.

В результаті, пам'ятник в с. Шешорах формально було відкрито наступної неділі, 15 серпня в урочисто радянському дусі з портретами Леніна, членів політбюро і лозунгами про компартію.

Свідченням зростання непокори комуністичному режиму напередодні розвалу СРСР і одночасно всенародна шана до Великого Кобзаря все більше проявлялася на чисельних відкриттях все нових пам'ятників Т. Шевченку на Прикарпатті. Наприклад, сільська громада с. Воскресінці Коломийського району добилася дозволу на відкриття пам'ятника Т. Шевченку, яке відбулося 14 травня 1989 року, де прибуло близько 10 тис. жителів району і краю, в т.ч. Всі вони стали свідками сміливої патріотичної акції рухівця Володимира Ковальчука, який вперше відкрито і привселюдно на Івано-Франківщині підняв національний синьо-жовтий прапор.

За більш як 22 роки Незалежності на Прикарпатті відкрито більше 100 пам'ятників Т. Шевченку. будуючи пам'ятники Великому Кобзареві, генію і пророку України громади встановлюють своєрідні знаки своєї згуртованості і справжнього патріотизму. І такі пам'ятники мають стояти віками. Наприклад, у смт. Єзуполі що неподалік Івано-Франківська, було відкрито у 2000 році пам'ятник Т. Шевченку високого художньо-мистецького рівня, який відлито з бронзи і встановлено на довговічному гранітному постаменті. Автором найкращого нині пам'ятника є скульптор з Івано-Франківська Володимир Довбенюк. А щедрим меценатом виступив звичайний житель Єзуполя, педагог і пенсіонер Володимир Войцюк, який замітанням вулиць Нью-Йорка (США) заробив достатньо коштів на його добротне спорудження.

В обласному центрі на відзначення 150-річчя перепоховання Кобзаря відкрито другий (через 60 років) пам'ятник – подарунок містові від Лео Мола (Леоніда Молодожанина 1915–2010 р.) ще за життя скульптора – автора Шевченкових пам'ятників у Вашингтоні, Буенос-Айресі, Оттаві, Санкт-Петербурзі

У ювілейному 2014 році на Івано-Франківщині, за даними обласної державної адміністрації, заплановано спорудження 16 нових пам'ятників Кобзареві. Деякі з них уже реалізовані, зокрема у с. Іллінці Снятинського району, селах Рибне, Клубівці Тисменицького району, Заріччя Надвірнянського району відбулися урочистості з нагоди їх відкриття.

Треба сказати, що в області одинадцять поселень мають по два і більше пам'ятники Т.Г. Шевченку. Це селища Богородчани, Ворохта, Делятин, села Будилів, Видинів – Снятинського, Довге – Тисменицького, Підмихайлівці, Пуятинці – Рогатинського, Тюдів – Косівського районів. У Івано-Франківську є 10, а у Коломиї 3 пам'ятники Кобзареві.

Увічнення пам'яті генія українського народу Тараса Григоровича Шевченка на Івано-Франківщині є феноменальним явищем та заслуговує більш глибокого вивчення.

-
1. Пам'ятки історії Івано-Франківської області. – Ч. 1. – Івано-Франківськ, 2005, – 172 с.
  2. Пам'ятки історії Івано-Франківської області. – Ч. 2. – Івано-Франківськ, 2005, – 180 с.
  3. *Арсенич П.* Тарас Шевченко і Прикарпаття. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001. – 200 с.
  4. *Романюк Я.І., Харитон, В.Я., Чобан Д.Ю.* Пам'яттю серця зігріті. – Снятин: Прут Принт, 2004. – 165 с.
  5. *Семків М.* Монументальна Шевченкіана. – Харків, 2011.
  6. *Шалата М.* Шевченко в краю Франковому. Пам'ятники Кобзареві на Дрогобиччині. – Дрогобич, 2003.
  7. *Косило М., Гаврилів Б.* Пам'ятники Кобзареві на Прикарпатті. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. – 128 с.

В.І. Романько
(м. Слов'янськ)

УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА У СЛОВ'ЯНСЬКУ НА ДОНЕЧЧИНІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Здавна безмірно дорогим і близьким був і залишається Тарас Шевченко для жителів Сходу України, в тому числі для тих, хто проживає на Донеччині. Незважаючи на те, що доля не приводила Тараса Шевченка на донецьку землю, до Великого Тараса тут завжди відносилися з великою любов'ю не тільки як до талановитого поета й художника, а, в значній мірі, як до духовного батька української нації. Зі спогадів старожилів дізнаємося про те, що і тут, в Донбасі, як і по всій Україні, поряд з Біблією з особливою пошаною зберігали «Кобзар» Т.Г. Шевченка, а його портрети прикрашали не одну оселю, особливо мешканців сільської частини краю. Володимир Следнев, автор літопису «Останнім шляхом Кобзаря», небезпідставно відмітив: «Дух Шевченка витав над донецьким степом, мабуть, з першої години многотрудного становлення нашого краю. І любові, яка горіла в серці Тараса, вистачить на багато поколінь донеччан»¹.

Ми можемо багато говорити про ті давні традиції, які склалися у шахтарському регіоні по вшануванню Великого Кобзаря. На Донеччині існує 12 пам'ятників Т. Шевченку, у Єнакієвому та Маріуполі проживають давні предки поета; його пам'яті присвячені книги, картини, створено музейні кімнати, іменем Шевченка названо декілька населених пунктів, чимало

вулиць, площ, бібліотек, проспектів; ряду представників донецького краю у різні часи присвоєно високе звання лауреата Національної премії імені Т.Г. Шевченка, мешканці Донеччини завжди активно включалися у відзначення Шевченківських свят, особливо у ювілейні для Кобзаря роки тощо.

Свято бережуть пам'ять про Т.Г. Шевченка й жителі одного із звичайних міст України – Слов'янська Донецької області. На жаль, на сьогоднішній день ніхто із дослідників шевченківської теми не спромігся вивчити й узагальнити питання вшанування пам'яті Великого Тараса у цьому місті північної частини Донеччини. Актуальність нашої статті ми вбачаємо ще й у тому, що це дослідження збагатить Шевченкіану України, а слов'янці усвідомлять тісний духовний зв'язок з великим українським народом, відчують себе частиною нашої держави, ще більше зміцниться почуття їхньої гордості за такого співвітчизника, якого природа подарувала Україні та світові.

Знайомство М. Петренка з Шевченком. Зв'язок Тараса Шевченка зі Слов'янщиною, на нашу думку, слід розпочати з червня 1859 року, коли наш земляк, поет, автор безсмертної пісні «Дивлюсь я на небо...» Михайло Петренко, за переказами, зустрівся на хуторі Лихвині, поблизу Лебедина, з Т.Г. Шевченком під час його останньої подорожі по Україні². Це була зустріч двох однодумців. Михайло Петренко був у захопленні від поезії Кобзаря, а Тарасу Григоровичу сподобався петренківський вірш «Недоля», який він переписав у свій зошит. Відомо, що, знаходячись у засланні, Т. Шевченко листувався з багатьма своїми друзями та знайомими, які іноді пересилали опальному поетові листи, фарби та папір. О.Є. Петренко висловлює припущення, що «можливо і попав таким чином вірш М. Петренка до Тараса Шевченка в далекі краї»³. Без сумніву, Шевченко знав і про місто Слов'янськ, батьківщину Петренка, де той провів своє дитинство і яке описав у ряді своїх віршів. Кобзар, знайомлячись з поезією Петренка, на якусь мить уявив батьківщину побратима: «Слов'янськ! Слов'янськ! Як гарно ти / По річці Тору, по рівнині / Розкинув пишні садки, /Квіти пахучі по долині / І так красуєшся собі!». Слов'янський художник Олександр Рогов, ілюструючи нарис краєзнавця Івана Овчаренка «Слов'янський сокіл», зобразив Шевченка та Петренка під час їхньої зустрічі. До речі, цей же художник створив уявний портрет Михайла Петренка (на жаль, на сьогодні ми не маємо жодної світлини із зображенням нашого земляка).

Існує припущення, що Петренко, як і Шевченко, був членом Кирило-Мефодіївського товариства, за що обоє були покарані царським режимом: Шевченка відправлено на десятирічне заслання, а Петренка понизили в посаді і теж заборонили писати рідною мовою, можливо, тому крім 19 поезій студентського періоду він так нічого більше й не написав.

П'єса С.О. Голованівського «Доля поета». Слов'янський драматичний театр імені В. Маяковського з початком театрального сезону 1939–1940 року розпочав ставити п'єсу С.О. Голованівського «Доля поета». Роль Тараса Шевченка виконував артист В. Войнович. П'єса йшла не тільки у Слов'янську, а й в інших містах Донеччини, в тому числі у травні 1939 року з

великим успіхом пройшла в обласному центрі – в Сталіному. Критик Н. Юров зазначав: «Цікаво відзначити, що п'єса «Доля поета» Голованівського, яка не мала великого успіху у ряді крупних театрів, у Слов'янську поставлена дуже вдало. Успіх вистави в першу чергу відзначається справжньою майстерністю і творчим натхненням, з яким виконує роль Тараса Шевченка артист Войнович. Артист з граничною виразністю, з благородною простотою та емоційною насиченістю створює образ великого поета-революціонера Т.Г. Шевченка»⁴.

Вулиця імені Т.Г. Шевченка у Слов'янську. Безумовно, творчість революційного демократа Тараса Шевченка зіграла певну роль у поваленні царизму, встановленні народної влади. Тож цілком закономірно, що у далекому 1919 році вулицю Харківську у Слов'янську було перейменовано на вулицю імені Т.Г. Шевченка. Жителі міста гордяться тим, що ім'я великого Кобзаря вулиця отримала однією з перших не тільки в Донбасі, а й в Україні.

Меморіальна дошка пам'яті Т.Г. Шевченка до 200-річчя від дня його народження. Ювілей великого Кобзаря слов'янці вирішили увічнити у пам'ятній дошці з барельєфом поета. Ініціаторами цього заходу виступили краєзнавці Слов'янського міського осередку. На велелюдному мітингу 6 березня 2014 року меморіальну дошку було урочисто відкрито – її розмістили на одному із найстаріших будинків по вулиці ім. Т.Г. Шевченка, 4. Виготовив дошку член НСКУ, художник О.К. Рогов. Роботу та матеріали оплатила особисто міський голова Слов'янська Н.І. Штепа. На святі були присутні працівники міськвиконкому, бібліотекарі міської центральної бібліотеки, наукові співробітники краєзнавчого музею, студенти Слов'янського коледжу Національного авіаційного університету, Донбаського державного педагогічного університету, краєзнавці та журналісти, громадськість міста. Після того, як пролунав Гімн України, слово виголосили міський голова Н.І. Штепа, голова Донецької обласної організації НСКУ В.І. Романько, учень 8 класу ЗОШ № 1 Данило Косіашвілі, поетеса Любов Меженіна.

Залізнична школа № 6 ім. Т.Г. Шевченка. У 1929 році залізничній трудовій семирічній школі № 6 (до речі, першій україномовній школі на Донецькій залізниці) було присвоєно ім'я Т.Г. Шевченка. Цей навчальний заклад, розташований поряд із паровозним депо та станцією Слов'янськ, існує з 1909 року. Тут і по сьогоднішній день свято зберігають шевченківські традиції: існує Шевченківська кімната, проводяться свята, конкурси, пишуться творчі роботи, присвячені життю та творчості великого Кобзаря.

Пам'ятник Т.Г. Шевченку. Серед тих небагатьох міст, жителі яких у дні Шевченківських та державних свят можуть прийти до пам'ятника Кобзареві, є, на щастя, й місто Слов'янськ. Нагадаємо коротко історію цих монументів.

У 1955 році в Слов'янську з'явився перший пам'ятник Т. Шевченку: на невеликому п'єдесталі в задумі сидить Кобзар. Пам'ятник, виготовлений з недовговічних матеріалів (гіпс, цегла, штукатурка), простояв 30 років. Національно-патріотичні сили міста неодноразово ставили питання про спорудження нового пам'ятника. І тільки в 1992 році їхні мрії здійснилися: у

кінці вулиці імені Т.Г. Шевченка, при повороті на Слов'янський курорт і селище Північне, урочисто було відкрито новий пам'ятник Кобзареві.

Поштова Шевченкіана М. Длугоканського. Окреме слово треба сказати про поштову Шевченкіану слов'янського колекціонера М. Длугоканського. Михайло Семенович більше півстоліття колекціонує марки, конверти та інші поштові раритети. Шевченкіану він почав збирати з початку 1970-го року. Зараз у ній понад півтисячі експонатів. Вони розміщені на чотирьох стандартних стендах, які час від часу виставляються для огляду – декілька місяців відвідувачі з цікавістю її оглядали і в Рік Т.Г. Шевченка у центральній міській бібліотеці Слов'янська. Перший стенд відкривають марки Української Народної Республіки, які датовані 1921 роком. На трьох зображено Тараса Шевченка у різні періоди його життя. Четверта – ілюстрація до вірша «Перебендя», на якій зображено Кобзаря – народного співця зі своїм музичним інструментом.

Найбільша кількість експонатів – марки та конверти, видані з 1923 по 1991 роки. У цій радянській Шевченкіані здебільшого поштові видання до ювілейних дат Великого Кобзаря. Тут серія марок з автопортретом Шевченка, з портретами робіт І. Репіна та І. Крамського, на інших – постать Кобзаря, яка взята за основу при виготовленні пам'ятника Кобзареві у Харкові, пам'ятники поетові у Каневі, Харкові. Шевченку-художнику присвячено цілий стенд. Тут бачимо мініатюри з картин «Місячна ніч на Кос-Аралі», «На пасіці», портрети «Княгиня», «Андрій Лизогуб», «Казашка Катя», серія малюнків «Живописна Україна»...

Оскільки Тарас Шевченко все життя мріяв про вільну Україну, активно боровся з її гнобителями, в експозиції слов'янського колекціонера багато матеріалів, які відображають становлення України як незалежної держави. Тут вміщено марки із зображенням державних символів України – Прапора, Герба, Гімна.

Друковані видання слов'янців до ювілею Кобзаря. Свої особисті подарунки до 200-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка зробили викладачі Донбаського державного педагогічного університету (м. Слов'янськ) професор кафедри філософії Віктор Дубінін та доцент, член Національної спілки письменників України Валерій Романько.

У кінці 2013 року В.В. Дубінін видав збірку «Музичні твори на поезії Т.Г. Шевченка». Композитор створив 120 пісень на слова талановитого українського поета-демократа. До життя і творчості Т.Г. Шевченка у нашого земляка ставлення особливе: «...я зі шкільної пори люблю і шаную Т.Г. Шевченка як особистість, яка мужньо несла свій хрест борця за справедливість, повагу до людини». Про це Віктор Власович говорить у своєму вступному слові до названої збірки. Автор упевнений, що «Кобзар» містить в собі стільки музичної енергії, що вона буде надихати ще не одну генерацію музикантів різних часів і народів як професійних, так і аматорів»⁵.

28 лютого в читальній залі наукової бібліотеки Донбаського державного педагогічного університету відбулася презентація комплекту листівок під

назвою «Поети Слов'янська – Тарасові Шевченку», який видрукувано у місцевому видавництві «Друкарський двір». Пам'яті Кобзаря присвятили свої твори 14 місцевих поетів. Автором проекту та переднього слова «Кобзар у пам'яті слов'янців» став доцент місцевого педуніверситету В.І. Романько. Видання здійснене за рахунок укладача.

Журналіст, почесний краєзнавець України Віктор Скрипник за свій кошт видав листівку «Тарас Шевченко у Слов'янську», яка широко розійшлася серед мешканців міста, вручалася гостям Слов'янська.

Вишнування пам'яті Т.Г. Шевченка в закладах освіти. Можна з повною упевненістю сказати, що немає у Слов'янську жодного навчального закладу, у якому б не було проведено заходів з нагоди 200-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка. Чимало проведених заходів висвітлювали місцеві засоби масової інформації.

Особливою активністю відрізнялися шкільні колективи міста: тут проводилися конкурси виразного читання, випускалися стіннівки до ювілею Кобзаря, проходили літературно-музичні вечори...

Чимало заходів до 200-річчя Т.Г.Шевченка проведено у місцевих ВНЗ. Так, на філологічному факультеті Донбаського державного педуніверситету відбулося літературно-краєзнавче свято «Ім'я Тараса Шевченка на карті Слов'янщини». На захід зібралися студенти й викладачі, працівники вишівської та міських бібліотек, поети та краєзнавці міста Слов'янська. Свято розпочалося піснею на слова Т. Шевченка «Реве та стогне Дніпр широкий». Від імені ректорату вітальне слово мав проректор С.М. Швидкий, від колективу філологічного факультету – декан Н.І. Овчаренко. З доповіддю «Ім'я Т.Г. Шевченка на карті Слов'янщини» виступив доцент, очільник краєзнавців Донеччини В.І. Романько. Свої вірші, присвячені Кобзареві, читали місцеві поети Володимир Глущенко, Любов Меженіна, Олена Пальчун, Олександр Романько, Микола Сіробаба, Юрій Стояновський, Тетяна Чала, Тетяна Чорноброва, Вікторія Щербатюк. Крім того, присутнім продемонстрували слайди з наявними на Донеччині пам'ятниками Т.Г. Шевченку; представили ту багату літературу, яка є у фондах університетської бібліотеки. На завершення у запису пролунав вірш Т.Г. Шевченка «Заповіт» у виконанні відомого актора Костянтина Степаненка. Ця подія була висвітлена місцевими телеканалами, у пресі, в тому числі в університетській газеті «Педагог»⁶.

Участь слов'янців у конкурсах до 200-річного ювілею Кобзаря. По Шевченківській тематиці у ювілейний рік Кобзаря було оголошено чимало різноманітних конкурсів. Особливий резонанс для слов'янців мали два з них: міський, оголошений відділом культури при активній підтримці центральної міської бібліотеки, та обласний під назвою «Донецька Шевченкіана», який проводила Донецька обласна організація Національної спілки краєзнавців України разом з редакцією газети «Донеччина». Чимало школярів, студентів, людей зрілого віку, представників різних спеціальностей та національностей взяли участь у цих конкурсах. Підсумки першого етапу конкурсу були

підведені до ювілейної дати – 9 березня: переможці та учасники були відзначені дипломами, цінними призами. Ці події висвітлювали місцеві ЗМІ. На жаль, заплановані заходи з нагоди Року Т.Г. Шевченка, намічені на 22 травня, де планувалося підвести й кінцеві результати конкурсів, через кризову ситуацію в регіоні та й в Україні в цілому провести не вдалося. Сподіваємося, що це буде зроблено у жовтні–листопаді, так як Рік Т.Г. Шевченка триває.

Висвітлення у ЗМІ Шевченківської теми. Шевченківська тема активно висвітлювалася слов'янськими місцевими телекомпаніями «САТ» та «САТ-Плюс», газетами «Славянская правда», «Злагода», «ТВ Плюс». Ряд матеріалів про ювілейні Шевченківські заходи, проведені у Слов'янську, з'явилися на шпальтах обласної газети «Донеччина», у всеукраїнських «Слово Просвіти» та «Літературна Україна».

Серед місцевих журналістів найбільш активно висвітлювали шевченківську тему члени НСЖУ та НСКУ Геннадій Плотниченко, Віктор Скрипник, Валерій Романько, Олександр Романько.

Таким чином, вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка на прикладі одного міста є типовим для багатьох міст Донецького краю. В окремих населених пунктах це проходить активніше й більш масово, в інших – можливо, менш активно. На нашу думку, це залежить від людського фактора – наявності в ті чи інші часові періоди там національно-свідомих особистостей, лідерів просвітянського, краєзнавчого чи письменницького руху. Деякі з них узагальнювали шевченківський рух в окремі праці, серед яких краєзнавці Анатолій Шевченко (Горлівка), Павло Мазур (Маріуполь), Тамара Пішванова (Донецьк), Віктор Дубінін (Краматорськ), Валерій Романько, Віктор Скрипник (Слов'янськ). До таких узагальнюючих праць тепер може бути додано й цю, з якою знайомиться читач. Ми побачили, як мешканці міста Слов'янська вшановують пам'ять великого Кобзаря. Але у цьому питанні не може бути кінця. Шевченко завжди сучасний у часовому і позачасовому вимірі, він завжди буде сучасним і затребуваним, поки на земній кулі чи поза нею буде жити хоч один українець.

-
1. *Князєва Н.* Поет у гості завітав до нас у рідний край / Зоря. – 2012. – 17 вересня.
  2. *Овчаренко І.М.* Слов'янський сокіл (Михайло Петренко): Історичний нарис. – Донецьк: НСПУ. Ж. «Донбас», 2004. – С. 28.
  3. *Петренко А.Е.* Идентификация Петренко: Генеалого-биографическое исследование. – К.: Профів. – 2012. – С. 186.
  4. *Пішванова Т.Г.* Донецька Шевченкіана у датах та подіях: 1851–2014. – Донецьк, 2014. – С. 96.
  5. *Дубінін В.В.* Музичні твори на поезії Т.Г. Шевченка. – Краматорськ: Тираж-51, 2013. – С. 5.
  6. *Голубова Г.* Слов'янщина пам'ятає Кобзаря // Педагог. – 2014. – № 1 (62).

УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА В КАНІВСЬКОМУ РАЙОНІ

Увічнення пам'яті Тараса Шевченка стало невід'ємною складовою для жителів Канева та сіл Канівського району на Черкащині. Іменем видатного українця називають населені пункти, вулиці, організації, товариства, тощо. Так, станом на 2014 рік, на території сіл Канівського району нараховується 16 вулиць, що носять ім'я великого Кобзаря. Вшановуючи пам'ять Тараса Шевченка, в селах Канівського району на його честь встановлюють пам'ятники та пам'ятні знаки. 3 січня 2014 року на розширеній нараді райдержадміністрації зазначалося, що в селах району встановлено 1 пам'ятник та 8 пам'ятних знаків присвячених пам'яті Тараса Шевченка.

Пам'ятник Т.Г. Шевченку (скульптор Ульянов) було встановлено у 1993 році в селі Бобриця. Крім того, станом на травень 1972 року, в центральній частині села діяв колгосп імені Шевченка. Він обробляв 1800 га землі, в тому числі 1400 га орної. Основними напрямками господарства цього колгоспу були рільництво і тваринництво¹. Господарство мало високі показники. За трудові успіхи 64 трудівники бобрицького колгоспу ім. Шевченка були нагороджені орденами та медалями Радянського Союзу. Також в Бобриці існувало єдине в районі дослідне господарство, що носило ім'я Кобзаря.

Вшановуючи пам'ять Тараса Шевченка, який кілька раз бував в селі Пекарі, місцевий колгосп також був названий його ім'ям. 1972 року за цим колгоспом було закріплено 413 га землі, в тому числі орної землі 323 га. Виробничий напрям господарства був зерновим з розвинутим тваринництвом². Працівники цього колгоспу були справжніми майстрами виробів з червоної лози. Їх роботи експонувалися на виставці досягнень народного господарства СРСР в 1968 році. На честь поета у 1989 році в селі було встановлено новий гранітний пам'ятний знак, з написом, що на цьому місці стояла хата Дяченка, у якій влітку 1859 року зупинявся Т.Г. Шевченко.

Того ж року Т.Г. Шевченко побував і в селі Прохорівка, на хуторі Михайлова гора, у свого друга Михайла Максимовича. Саме у цьому місці, 1989 року було встановлено меморіальну мармурову дошку з текстом «Дуб Тараса Шевченка», під яким поет відпочивав та милувався краєвидами Канівських гір³. Того ж року, в селі Лука, встановлюється гранітний пам'ятний знак про відвідування Т. Шевченком у 1859 році заводу І. Дзензеловського. 2008 року в селі Мартинівка з'являється гранітний пам'ятний знак «Тут неодноразово проїжджав Т.Г. Шевченко з Корсуня в села Межиріч та Пекарі, щоб купити собі садибу».

У селі Межиріч є гранітний пам'ятний знак 1989 року з текстом: Село Межиріч влітку 1859 р. відвідував Т. Шевченко з метою придбати ділянку землі в маєтку Парчевського на горі Мотовиловщина³. У селі Келеберда, за

сприяння благодійного фонду «Тарасова земля», 2007 року було відкрито гранітний пам'ятний знак «Гори мої високої» (автор Г. Морозова) на місці, де влітку 1959 року Т. Шевченко виконав етюд «Коло Канева»⁴.

Сільськогосподарське товариство ім. Шевченка діяло і в селі Тростянець та вело активну діяльність на землях тамтешньої сільської ради. На території сільської ради в селі Грищинці також діяло ПСП ім. Шевченка.

На сьогоднішній день впорядковуються не лише пам'ятники та пам'ятні знаки, а й територія довкола них. Велику активність у селах Канівщини було проявлено під час підготовки заходів з нагоди святкування 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка. В більшості церков сіл Канівського району було відправлено панахиду приурочених до двохсоті річниці зі смерті поета.

Важливою подією в житті району став творчий звіт Канівського району в обласній філармонії з нагоди вшанування 200-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка. Учасники концерту продемонстрували високий рівень підготовки, тим самим показавши як на Канівщині шанують пам'ять великого Кобзаря.

Помітну роль у вшануванні пам'яті видатного українця відіграє і молодь району. Зокрема, доброю традицією для шкіл сіл Канівщини є цілий ряд культурно-мистецьких заходів, які безпосередньо приурочені до вшанування пам'яті Тараса Шевченка.

Активну участь у відзначенні заходів що до пам'яті вшанування пам'яті Шевченка беруть майстри народного декоративного мистецтва краю. Багато з них беруть активну участь у виставках присвячених Шевченкіані, а у бібліотечних закладах району підготовлюються експозиції, що відносяться до Шевченківської тематики⁵.

Ще одним цікавим заходом стало проведення в селах лівобережної Канівщини поштової естафети «Черкащина – серце України» разом з представниками Черкаського земляцтва «Шевченків край» в м. Києві.

У роки Великої Вітчизняної війни у лісах, на території Канівського району, діяв партизанський загін ім. Шевченка, очолений уродженцем села Межиріччя М.О. Дудченком. Цей загін, разом з двома іншими («Винищувач» та ім. Боженка) активно вів боєві дії восени 1943 року в Таганчанському лісі. У грудні цього ж року всі ці партизанські з'єднання об'єдналися в одне під командуванням «Рижого» (В. Щедрова).

1950-го року дві прохорівські артїлі (ім. Чапаєва та «Новий шлях») об'єдналися в один колгосп ім. Шевченка, до якого 1959 року було приєднано сусідній колгосп «Комуніст»⁶. Колгосп, що носив ім'я великого Кобзаря, мав в своєму розпорядженні 4300 га землі, з них 2700 орної землі. Але 1966 року його назву було змінено на «Росія». У 1859 році в цьому селі бував і Тарас Шевченко. У селі Курилівка в радянські часи, до війни діяв колгосп ім. Шевченка, який відновив свою роботу навесні 1944 року, після звільнення села від німецьких окупантів⁷.

У селах Канівського району в значній мірі представлені організації та товариства, чії назви пов'язані з ім'ям Тараса Шевченка. 2005 року в селі Копієвата орендарською діяльністю займалась агрофірма «Заповіт Шевченка», беручи для розробки в оренду землі сільської ради та людські земельні паї.

Показовим є те, що деякі з вихідців сіл Канівщини були удостоєні премії ім. Т.Г. Шевченка. Так, 17 лютого 1981 року С. Сліпець, уродженець села Михайлівка Канівського району, за досягнення в галузі архітектури був удостоєний цієї нагороди.⁸

-
1. Готель «Тарасова гора». – Канів., 1961. – С. 18.
  2. Там само. – С. 19.
  3. Канівський район: від витоків до сьогодення. – К., 2008. – С. 47.
  4. Там само. – С. 50.
  5. Гончаренко В. Черкащина в легендах та переказах. – Черкаси, 2006. – С. 152.
  6. Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область / Ред. кол. тому: О.Л. Стещенко (голова редколегії) та ін. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 394.
  7. Там само. – С. 354.
  8. *Верхогляд А.* Степан Сліпець з Михайлівки – лауреат Шевченківської премії // Час пік. – № 9. – 5 березня. – 2009. – С. 3.

Л.Г. Шрамко
(м. Канів Черкаської області)

ШЕВЧЕНКІАНА ІВАНА ЇЖАКЕВИЧА

«Кожна людина має свою місію, своє посланництво на землі, якусь красу, чим вона повинна послужити світу; вкласти свою індивідуальну зернинку...» (*архієпископ Сергій (Корольов)*)¹.

«Хто ж в Україні не знає Івана Їжакевича?» – таким запитанням художник Василь Касіян розпочав свій виступ на ювілейному вечорі 80-річного митця. І відповідь: «Малята-дошкільнята й менші школярі люблять його ілюстрації до казок, старшокласники бачать репродукції його картин у підручниках. Письменники й читачі знають його як чудового ілюстратора»².

Рік 2014 рік – рік вшанування славного сина України Тараса Григоровича Шевченка, а також рік пам'яті вже згаданого народного художника І. Їжакевича, 150 років від дня народження виповнилося в цьому році. Доля роз'єднала їх по віку на 50 років. А від дати смерті Шевченка до дня народження Їжакевича пройшло три роки.

Але імена ці в українській культурі стоять поряд, їх об'єднує дуже багато. Обидва народились на благословенній землі Черкащини в багатодітних родинах. Змалку пізнали трудність сільської праці, обидва мали

велику жагу до малювання і в пошуках малярської науки ще підлітками покинули рідне село, обидва навчались в Петербурзькій Академії мистецтв, у різний час жили в Києві. Обидва понад усе любили свою рідну землю й віддали свій талант рідному народові. Довгі творчі роки життя Івана Сидоровича Їжакевича (прожив понад 90 років) припадають на другу половину XIX – першу половину XX століть.

18 січня 1864 року в с. Вишнопіль (нині – Тальнівський район), що на Черкащині у збіднілого селянина Сидора Іларіоновича та доньки священика Марії Оксентіївни народився хлопчик, якого назвали Іваном. Родина – з бідних селян, тож не було жодної можливості дати хоч якусь освіту своїм дітям. Здавалося б, їм наперед визначено батьківський шлях, та не такий характер був у хлопця, щоб коритися долі. Малий Іван бував на весіллях, слухав троїстих музик, дотепні приповідки та страхітливі розповідки. Спогадами дитинства жив все життя. Згадував, як мати носила його до шестикрилого вітряка, де молотили клумаки жита, й де він бачив, як сусід напровесні змолів останнє зерно для такої ж, як і Їжакевичі багатодітної родини. До врожаю було ще далеко, чоловік так тим журився, що набрав землі пригорщу і кинув у борошно – аби діти не так швидко з'їли той останній хліб. Його безземельні батьки в основному чумакували, тому не могли і мріяти про кращу долю для своєї дитини. Коли хлопчик підріс його віддали до парф'янської школи. Він носив попові воду, колов дрова, вичищав гній, був за прислужника. За це піп учив його грамоти.. Свої враження він висловив у листі до вишнопільських школярів: «Ой не згадуйте того часу, хай він навіки згине.»³

Іванові дуже хотілося вчитися та малювати, тож найстарший з 12 синів у родині Іван навчається у чотирикласній школі при церкві. Давні перекази, оповідки, традиції української багатодітної сім'ї, сім'ї християнської – усе те формувало доброго, стриманого і розумного хлопчика. Іван мав ідеальний слух, тож його відвезли до дядька-псаломщика, який служив у київських монастирях.

У місті дядько влаштував хлопця посохоносцем в архієрея в Братському монастирі на Подолі. Перебуваючи в колі високих духовних осіб, маючи доступ до всіх значних скарбниць великих храмів – стародруків з унікальними гравюрами давніх ікон, споглядаючи на древні фрески та мозаїки, зрештою, пізнаючи високу культуру ченців, бачачи людей, що йшли на прощу до Києва, хлопчик став мріяти про життя в Лаврі.

«Іван часто з цікавістю спостерігав за учнями монастирської іконописної школи. Якось один із них замальовував олівцем кучера, що сидів на возі, запряженому кіньми. Роздобувши олівець і папір, наступного дня Іван сам це намалював. Дядько, побачивши малюнок, віддав хлопця до іконописної школи. У цей час під впливом дядька (який був іконописцем) він робить перші спроби в малюванні і виявляє неабиякий хист.

Іван іще з села знав назви мало не всіх ікон – мати навчила, показуючи образи вдома, у сусідів, у церкві. Любив спостерігати також, як мати й

бабуся чепурили вибілені стіни хати до свят: наносили на них печатки-квітки, вирізані з картоплин. Їх умочали в розведenu руду та жовту глину, червонуватий глей, фіолетовий буряковий сік, синьку. Хлопець також задивлявся на народні вишивки, різьблені мисники, розмальовані скрині, підопліччя хатніх лав, віконниці, декоровані всілякими зубчиками й бігунцями. У селі почав малювати. Першим його полотном стала задня стіна клуні, на якій давав волю своїй фантазії вуглиною»⁴.

Коли через рік мати приїхала до Києва провідати Івана, була вражена: син уже сам намалював декілька ікон. Невдовзі він почав отримувати замовлення, здобув перший заробіток. За 5 років навчання в Лаврській іконописній школі він оволодів усім, що знали іконописці Лаврської школи і майстерні. Старанно виконував усі завдання, не відмовляючись від жодної роботи, із захопленням малював з натури все, що потрапляло на очі.

Та коли побував у рисувальній школі Миколи Мурашка на виставці учнівських робіт, зрозумів: в іконописній школі багато не опануєш. «Намалювавши перед дзеркалом свій автопортрет, Їжакевич наважується піти з ним у відому в Києві художню школу Миколи Івановича Мурашка. У автопортреті юного художника маєстро помітив іскри таланту, але, дізнавшись про його бідність, не мав що відповісти хлопцеві. Коли ж Мурашко, покликаний у терміновій справі, вийшов з кімнати, Їжакевич почав змалювати голову дівчини з картини, що висіла на стіні. Повернувшись, Мурашко був вражений художньою вправністю та швидкістю роботи його нового знайомого. Він запропонував хлопцеві працювати у нього помічником. Їжакевич був щасливий: він отримував заробіток і можливість навчатися»⁵.

«Їжакевич мав добру зорову пам'ять. Розписуючи храми, святих малював із рідних і селян-сусідів, яких знав змалку. У трапезній церкві Києво-Печерської лаври в образі Марка Гробокопача намалював свого діда Родіона. Є тут також Трохим Легкий, сусід Їжакевичів. Він же зображений на картині «Жнуть очерет». Дядько, який прилаштував Івана у школу іконопису, увічнений у церкві Всіх Святих над Економічною брамою. Іван Їжакевич автор численних картин і малюнків на теми життя і творчості Шевченка»⁶.

Для юного художника Тарас Шевченко був кумиром. Основа його творчості – «Шевченкіана». Майже двісті майстерно виконаних робіт до творів великого Кобзаря нараховує його «Шевченкіана». Ілюструвати твори Т. Шевченка почав у 90-х рр. XIX ст. Виконав малюнки до балади «Причинна» (1893–1894), поем «Гайдамаки» (три ілюстрації, 1895), «Катерина» (1895, 1986), поезії «Перебендя» (1897), драми «Назар Стодоля» (1898), які друкувалися в російському журналі «Нива» та «Всемирная иллюстрация» і здобули широку популярність і на Україні, і багато раз відтворювалися в різних масових виданнях, на поштових листівках, тощо. Цікавими сюжетами були картини «Тарас Шевченко – пастух» (1928), «Т. Шевченко в в майстерні Ширяєва» (1933), «Зустріч Тараса Шевченка з сестрою Яриною» (1935) та інші. Малював станкові картини за мотивами творів поета («Катерина» –

виконав тринадцять робіт за мотивами поеми (1927), «На панщині (1928), краєвиди шевченківських місць («Хата батьків Т.Г. Шевченка в Кирилівці», 1921).

У 1937–1938 роках І. Їжакевич виконав суперобкладинку і цикл ілюстрацій до ювілейного видання «Кобзар» (1939), в якому узагальнив свій багаторічний досвід інтерпретації поезії Т. Шевченка. Художник показав багатогранне життя народу, змалював чудову українську природу. Відразу ж після видання книжка стала рідкістю. Один примірник «Кобзаря» 1939 року зберігається у фондах Черкаського обласного краєзнавчого музею⁴. Ці ілюстрації здобули широке визнання, багато разів передруковувалися.

Канівський краєзнавець Іван Іванович Сорокопуд розповідає: «У моїй пам'яті одна за одною зринають згадки. Киплять пекельні бої на українській землі. Українці борються з фашистами. Науковці музею Тараса Шевченка, пройняті бажанням якнайшвидше відкрити свій духовний храм для відвідувачів, на Київщині і Полтавщині розшукують уціліле музейне багатство. Знахідки виявляються меншими від очікуваних. Особливо не вистачає значущих експонатів для першого залу. Тоді нам надходить безцінний дар – олійні полотна «На панщині», «Кара кріпака різками», «Кріпаків міняють на собак» від їх творця. І. С. Їжакевича»⁵.

З першого погляду картина І. Їжакевича «Кріпаків міняють на собак» вражає правдивість відтворення художником важкої долі селян-кріпаків. Жадливе явище відобразив мистець: безправних, принижених людей кріпосники міняють на собак. На передньому плані – поміщики. Господар у халаті й домашніх туфлях зручно вмовився на м'якому стільці біля круглого столу, застеленого білою скатертиною. В руках у нього чубук. Він спокійно веде розмову про обмін людей на собак. Поміщик-гість сидить, спершись ліктем на стіл. По одягу видно, що він з дороги. Вказуючи руками на кріпаків, гість щось жваво говорить господарю, розпитує про тих, кого хоче обміняти на своїх собак. Торгується завзято, бо кожного з породистих псів оцінює дорожче, ніж кріпака.

Трохи далі – група селян-кріпаків. Стоять вони тісним півколом, ніби шукають захисту і підтримки один в одного. Вони покійно чекають вироку. Кого забере приїжджий пан, відрве від сім'ї, вивезе в чуже село? У постатях людей відчувається німа покійність кріпацькій долі. Вони схилили голови, зіщулилися від усвідомлення неминучої біди. Зображені на картині слуга, що притримує собак, та старий візник, який сидить біля воза. Обом їм тяжко дивитися на жорстокий торг, боляче усвідомлювати, що життя нещасних кріпаків гірше від собачого. Група кріпаків розташована на фоні бідної селянської хатини. Це теж підкреслює безпросвітні злидні селян⁶.

В повоєнні роки художник часто повертався до шевченківської тематики. У співавторстві з Ф. Коновалюком він виконав малюнки до поем «Сон», «Єритик», «Кавказ», «Наймичка», до поезії «Гімн чернечий». Художник створив серію полотен, присвячених життю Кобзаря: «Хата батьків Шевченка», «Мені тринадцятий минало», «На панщині», «Привели до пана».

У роки реакції, коли діяв царський наказ про заборону української літератури, мови, пісні з'являються ілюстрації Їжакевича до «Кобзаря», відтворювалися у журналі «Нива» способом ксилографії⁷.

І.С. Їжакевича «Тарас-пастух». Художник зобразив малого пастуха в момент, коли той, забувши про все на світі, щось записує в саморобну книжечку. Хлопчик не звертає уваги на овець, що пасуться самі по собі. Нам відомо, що Тарас – нещасливий сирота та ще й кріпак у пана. Подерта сорочка, солом'яний бриль свідчать про злиденне життя. Але у хлопця є неоціненне багатство – талант. Тому так захоплено працює Тарас над своєю книжечкою, вписуючи туди власні вірші та оздоблюючи їх малюнками й візерунками. Тим паче, що навколо все таке чудове: і невеличкий зелений гайок, і мальовничі біленькі хати, і безхмарне блакитне небо. Водночас із співчуттям до маленького сироти виникає і радість за те, що є в нього талант, який буде вічно служити такій милій Тарасовому серцю Україні.

Коли виповнилося Тарасові дев'ять років, померла його мати... У дванадцять – став він круглим сиротою. Як жити? Де дітися? Пожаліли люди малого: взяли вівці громадські пасти. Вигнав Тарас ягнят за село. Ось вони пасуться, тісно до гурту збившись. Вмостився пастушок на випаленій сонцем траві. Глянув на небо – сіре, непривітне. Розкрив торбинку, а в ній – азбука. Неначе світліше стало навкруги, на душі радісніше. Оце ж увесь його сирітський спадок, усе, що від батька-матері сиротині залишилося.

Відкинуті убік старенький дірявий брилик та торбина. Переписує Тарас літери. Проведе риску, довго милується, до іншої приміряється. Дивишся на картину І.С. Їжакевича й ніби чуєш, як б'ється-завмирає від захвату Тарасове серце. Це ж про оці хвилини, про своє сирітське дитинство напише згодом великий Кобзар вірш «Мені тринадцятий минало...». Ця картина значною мірою автобіографічна, бо художникові також, як і Шевченкові, довелося в дитинстві пасти овець. В основу сюжету картини покладено вірш «Мені тринадцятий минало...»⁸.

Шевченківського Перебендю малював із батька. Він також відтворений в образі євангеліста Матвія на розписах Покровської церкви на київському Подолі. А прообразом євангеліста Луки слугував отець Мараховський – родич художника, священник із його рідного села Вишнопіль.

Коли до Шевченківського ювілею (1939) потрібно було замовити оформлення «Кобзаря», то одногосно вирішили доручити цю роботу Їжакевичу. Ілюстрації до «Кобзаря» стали вершиною творчого доробку майстра. Вони відтворюють і дитячі переживання, і любов до українського народного життя, його побуту, звичаїв, уподобань. Автобіографічні поезії Шевченка «І золотої, й дорогої», «Мені тринадцятий минало» наче переплітаються в Їжакевича з власним дитинством. Ці ілюстрації увійшли до хрестоматій та підручників, на них виховувалась українська молодь. До ювілейного видання «Кобзаря» створив близько 30 малюнків⁹.

З 90-х років XIX ст. і до останніх днів життя улюблена тема Івана Сидоровича – шевченківська. Чи не найбільше створеного Іваном Сидоро-

вичем у музеї Шевченківського Національного заповідника. Останню свою картину Іван Їжакевич розпочав за тиждень до смерті. Художник помер на другий день після свого 98-річчя. І.С. Їжакевич належить до числа посправжньому народних художників. Протягом своєї більш ніж 75-річної діяльності він натхненно і невтомно втілював у своїх творах життя українського народу.

Ім'я цього талановитого співця України користується заслуженою любов'ю і популярністю не тільки на батьківщині, а й далеко за її межами. Їжакевич популяризував поезію, природу та побут України. І в цьому велика заслуга митця-громадянина перед своїм народом, перед рідним мистецтвом і культурою.

-
1. *Іван Їжакевич*. Видатні постаті в історії України ХХ століття: короткі бібліографічні нариси. – К., 2011. – С. 145.
  2. Там само. – С. 148.
  3. *Членова Л.* Іван Сидорович Їжакевич. – К., 1964. – С. 340.
  4. Календар знаменних і пам'ятних дат Черкащини на 2014 рік. – Черкаси, 2013. – С. 35.
  5. Там само. – С. 149.
  6. *Членова Л.* Названа праця. – С. 340.
  7. *Іван Сидорович Їжакевич* [Образотворчий матеріал]: [альб. Репрод.]. – К.: Мистецтво, 1956. – С. 54.
  8. *Сорокопуд Іван*. Краси розкрилля [Канівщина літературна]. – Канів, 2005. – С. 22.
  9. Шевченківський словник. – К., 1976. – С. 364–365.
  10. *Іван Їжакевич* [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.ukrainias-world/ord/ua (Дата звернення 28.03.2014). – Назва з екрану.

Т.М. Спіріна
(м. Канів Черкаської області)

ШЕВЧЕНКІАНА СЕМЕНА СКЛЯРЕНКА

Любов до Т.Г. Шевченка в нашому народі – невичерпна, до нього сьогодні звертаються, як до реально присутнього серед нас, ніби до живого. Всі видатні майстри українського слова неодмінно торкалися у своїй творчості шевченківської тематики, серед них і відомий майстер історичного роману С.Д. Скляренко (1901–1962). Він увійшов у світову і українську літературу, як творець історико-революційних романів «Шлях на Київ» та «Карпати», а також широких історичних полотен «Святослав» і «Володимир». Залишив нам у спадок декілька книг, які включали в себе і оповідання про великого Кобзаря українського народу Т.Г. Шевченка.

Великий вплив на творчість С.Д. Скляренка мало те, що народився і виріс майбутній письменник в селі Прохорівка Канівського району

Черкаської області, на землі де жив і творив відомий вчений – енциклопедист, перший ректор Київського університету Михайло Максимович. На гостину до Максимовича приїздив його друг, великий український поет Т.Г. Шевченко. Відпочиваючи на Михайловій горі у Прохорівці під високим дубом, вдихаючи цілюще лісове повітря, він писав свої безсмертні твори. Увійшли в історію портрети Михайла і Марії Максимовичів, пейзажі, написані Т.Г. Шевченком у Прохорівці. Часто, слухаючи розповіді старожилів, юний Семен замислювався: про що шумить дуб Шевченка, щоб могла розповісти сосна Гоголя – німі свідки перебування тут цих творчих особистостей.

Навчаючись у Золотоніській гімназії, а потім у Київському політехнічному інституті, Семен Скляренко докладно вивчає життєвий і творчий шлях Т.Г. Шевченка, відвідує наукові бібліотеки, архіви, музеї, збирає багатий матеріал про поета. Ще тоді в нього визрівала думка написати цикл оповідань на шевченківську тематику.

Після закінчення гімназії у 1919 році Семен Скляренко деякий час працює у рідному селі спочатку бібліотекарем, а потім вчителем. Юнак багато читає, пізніше і сам береться за перо: пише вірші, оповідання. Схиляючись перед поетичним талантом безсмертного Кобзаря, майбутній письменник дбав про впорядкування дуба Шевченка на Михайловій горі, читав селянам твори великого поета: «Катерину», «Гайдамаки», «Наймичку», зібрав багатий матеріал про перебування Кобзаря в Прохорівці.

Переїхавши до Києва, С.Д. Скляренко часто відвідує свою малу батьківщину, село Прохорівку, їде до Канева, піднімається на Чернечу гору до священної могили Кобзаря, ходить тихими залами музею, відкриваючи для себе нового Шевченка. Наближався 1939 рік, вся країна готувалася урочисто відзначити 125-річчя від дня народження великого поета. У Києві був відкритий пам'ятник Т.Г. Шевченку, вийшло з друку багатотомне академічне видання його творів. Поповнилася художня Шевченкіана, до неї увійшли поетичні, прозові і драматичні твори про Кобзаря. Однією із її сторінок були оповідання С.Д. Скляренка на шевченківську тематику: «Патентовані мерзотники», «Квіти», «Астрахань», «Айра Олдрідж», «Ярина», «Остання путь поета», «Сторож великої могили».

Читаючи оповідання, ми бачимо, що письменник розкриває зміст окремих записів і епізодів щоденника Т.Г. Шевченка, його листів до друзів, спогадів знайомих поета. У оповіданні «Квіти», написаному у 1939 році, С.Д. Скляренко відтворює тяжкі роки заслання Т.Г. Шевченка в Новопетровському укріпленні на Каспії, на розпечених горах Мангишлаку. Заборона писати і малювати добивала поета, забирала у нього останні сили. «...голова його була непокрита, на широкій лисині сонце клало жовту печать, вуса звисали над ротом. Він ішов старий, похмурий, зігнутий у спині і перед ним відкривався одноманітний, перегорілий степ».²

У своєму оповіданні С.Д. Скляренко зумів показати, що солдатчина не зробила Т.Г. Шевченка жорстоким і черствим. Єдиним світлим промінчиком

у його похмурому житті став трирічний хлопчик – син коменданта фортеці Ускова. Він також полюбив Тараса Григоровича, називав його «Лисий Горич» і гладив ніжною ручкою по голові. Дуже тяжко поет переживав смерть свого маленького друга. Він припав до ще свіжої його могили. Поклав букет польових квітів і раптом відчув, що поруч хтось є. Це був комендант фортеці, який з вдячністю потис руку солдата і став поруч з ним, як убитий страшним горем батько. Він зрозумів душу поета, як тяжко йому в засланні, де не можна ні писати, ні малювати. В таких важких умовах Тарас Григорович вірив, що настануть кращі часи. «Все мине... Але лишається в світі живе; не було ще в світі квітки, що не давала б плоду...»³. Згодом Усков повідомив Т.Г. Шевченка про довгождану волю.

Нарис С.Д. Скляренка «Сторож великої могили» зберіг для нащадків образ Івана Олексійовича Ядловського, простої людини, яка втілюючи в собі народну любов до Т.Г. Шевченка, свято берегла місце останнього його спочинку. В травні 1881 року у 20-ту річницю смерті поета молодий чоловік із Канева Іван Ядловський, разом із багатьма шанувальниками творчості Т.Г. Шевченка, піднявся на Чернечу гору. Після мітингу всі розійшлися, а він залишився з Великим Кобзарем наодинці. «І добре було б, – подумав Іван Ядловський, – коли б тут, на могилі, все цвіло й зріло, щоб це був золотий куточок серед гір над Дніпром, щоб тут завжди цвіли й не зав'ядали квіти»⁴. Щоб здійснити свій задум, він вирішив назавжди залишитися біля дорогої серцю могили. В гушавині, серед дерев виросла проста селянська хата. Як великий, барвистий квітник стала могила Великого Кобзаря українського народу, зашуміли молоді дерева, ніби охороняючи її від злого ока.

Все своє життя прожив із родиною Іван Ядловський біля могили Т.Г. Шевченка, його в народі прозвали сторожем великої могили. Відвідувачі запам'ятали Івана Олексійовича старим, сивим дідусем, який розповідав про великого поета. Здавалося, що він знав Т.Г. Шевченка за життя й часто розмовляв з ним. Та насправді Іван був ще зовсім юним, коли поет помер, але багато чув про нього від людей, що відвідували могилу, збирав про Т.Г. Шевченка все, що зберігав народ. Івана Олексійовича часто можна було побачити в колі людей. Хоч він був неписьменний, розписувався лише друкованими літерами, але добре знав «Кобзаря», багато творів Т.Г. Шевченка читав напам'ять.

У своєму оповіданні «Сторож великої могили» С.Д. Скляренко зумів показати, що історія життя Івана Ядловського – це історія могили великого поета. У його хатині ще за життя був справжній музей Т.Г. Шевченка: картини на шевченківську тематику, багато вінків, серед них вінок від артистів Московського художнього театру, посмертна маска Т.Г. Шевченка. Все це збиралося руками простого сторожа, як безцінний скарб для прийдешніх поколінь. С.Д. Скляренко з великою повагою говорить про Івана Олексійовича Ядловського, як про людину, яка все своє життя оберігала спокій великого Кобзаря українського народу Т.Г. Шевченка і заслужила бути похованою на Чернечій горі.

У нарисі «Остання путь поета» С.Д. Скляренко зумів показати велику народну любов і шану до Т.Г. Шевченка. Простий люд знав його важке життя, любив його твори і прагнув достойно провести свого співця в останню путь. Після поховання Т.Г. Шевченка у Петербурзі не так легко було добитися перевезення тіла поета на Україну. Друзі і прихильники Великого Кобзаря відразу розпочали клопотання про це, щоб виконати його заповіт.

*«Як умру, то поховайте
Мене на могилі –
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій...»¹².*

Старання друзів поета увінчалися успіхом. 18 квітня 1861 року було одержано довгожданий дозвіл. 8 травня труну з останками Кобзаря було викопано із землі. Траурна процесія урочисто вирушила із Петербурга до Москви. С.Д. Скляренко відмітив, що у містах і селах уже знали про перевезення тіла поета і велика кількість людей виходила зустрічати домовину Т.Г. Шевченка. Труна, покрита червоною китайкою, пропливала серед тисяч і тисяч людей, які із сльозами на очах прощалися з великим Кобзарем українського народу. Київ зустрів поета словами «Заповіту», люди впряглися в вози і попливла не труна, а острів зелені і квітів по вулицях стародавнього Києва.

Автор з хвилюванням передає враження людей, коли домовину привезли до Канева: «...назустріч тілу поета висипало все бідне населення міста, прийшли сюди... із далеких сіл земляки, рідні, знайомі великого поета»⁵. Григорій Честахівський, Варфоломій Шевченко та інші друзі і шанувальники Т.Г. Шевченка, слідуючи словам його «Заповіту», вирішили похоронити поета на Чернечій горі і насипати високу могилу.

*«Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий»¹².*

Оповідання «Ярина» побачило світ у 1938 році. С.Д. Скляренко присвятив цей твір молодшій сестрі Т.Г. Шевченка Ярині, яка в дитинстві намагалася скрасити його сирітську долю. Часто тікали малий Тарас і Ярина від злої мачухи до старшої сестри Катерини, вона приголубить, поцілує і все лихе забувається. В своєму оповіданні автор зумів передати трепет і хвилювання уже дорослого поета від зустрічі з сестрою Яриною. Тарас Григорович побачив, як бідують його земляки, з болем у серці він цілував чорні, натружені руки Ярини, які з любов'ю гладили його вже посивілу голову. Поет запевняв односельців, що настануть інші часи, що треба боротися за волю, за щасливе життя для себе і своїх дітей.

Цілу ніч не спала Ярина, не спав і Тарас. «Затихло все кругом. Спало село. Але не спалося Тарасові Шевченку. Заплющував стомлені очі, але не спав. Довго дослухався, як риплять вози чумацькі на шляху. А коли вози замовкли в далині, заслухався пісні нічних птахів. Пісня ця складалась у мелодію, ось-ось народяться слова. Невеселі, смутні»⁶.

*«Дивлюсь, у темному садочку,
...моя єдина сестра!
Многострадалиця святая...
Мене небога виглядає...
– Мій братику! Моя ти доле! –
І ми прокинулися. Ти
на панщині, а я в неволі!...
Отак нам довелося йти
Ще з малечку колючу ниву»¹³.*

Два довгих роки після цієї зустрічі чекала Ярина брата Тараса, а він все не іде. У березні 1861 року прийшла із Петербурга страшна звістка про його смерть. У травні разом із Варфоломієм Шевченком Ярина іде до Канева проводити брата в останню путь на Чернечу гору. Вона ніколи не бачила стільки людей, високо над їх головами пливла труна, покрита червоною китайкою. «...Ярина ступила крок уперед і пішла поруч із труною. Влилась – їй було важко, бо несли її брата, влилась – і стало легше, бо вона не сама виряджала свого брата Тараса Шевченка, а йшла поруч з нею сила людей, ішло так багато людей, що їй здавалося – поряд іде сніг... Пригадався день, коли Тарас прощався з нею на околиці Кирилівки, коли обіцяв скоро повернутися і принести з собою волю...»⁷. С.Д. Скляренко у своєму оповіданні «Ярина» показав щирю любов українського народу до свого поета. Над Чернечою горою урочисто лунали слова Шевченкового «Заповіту», вселяючи віру змученого люду у довгождану волю.

У оповіданні «Айра Олдрідж», яке вийшло у світ у 1938 році, С.Д. Скляренко розповідає про зустріч Т.Г. Шевченка із чорношкірим американським актором – трагіком Айрою Олдріджем, який приїхав на гастролі до Петербурга. Геніальний виконавець героїчних ролей у драмах Шекспіра, незрівнянний Отелло, захопив своєю грою Т.Г. Шевченка до нестями. А коли поет дізнався, що доля цього актора дуже схожа на його тяжку долю, то при зустрічі міцно розцілував його. Спілкуватися доводилося через перекладача, але здавалося, що друзі і так розуміли один одного. «Я тебе намалюю, мій хороший друже, – сказав Шевченко. Я зроблю картину, і коли хтось погляне на неї, то зрозуміє, нашу дружбу... Бо ми обоє бідні, ми обоє безталанні. І доля в нас однакова...»⁸.

Видатний майстер художнього слова С.Д. Скляренко у своїх творах, відтворюючи образ Т.Г. Шевченка, наголошує, що ніщо не змогло зламати гордий дух Кобзаря, вбити в ньому поета і революціонера. Глибоко зранена душа його залишилася такою ж ніжною до дітей, до природи і такою ж гнівною до гнобителів простого люду. Тільки людина, яка сама багато страждала, яка вийшла з найбідніших верств простого народу зможе зрозуміти його багатостраждальну душу, допомогти здолати зло, своїм полум'яним словом закликати до боротьби за народне щастя.

-
1. Літературний портрет: Критико-біографічні нариси. – К.: Радянський письменник, 1960. – С. 665.
  2. *Скляренко С.Д.* Оповідання. – К.: Радянський письменник, 1972. – С. 127.
  3. Там само. – С. 131.
  4. Там само. – С. 160.
  5. Там само. – С. 157.
  6. Там само. – С. 150–151.
  7. Там само. – С. 152–153.
  8. Там само. – С. 147.
  9. *Сорокопуд І.І.* Струмки могутньої ріки: Канівщина літературна. – Канів: Родень, 1998. – С. 88.
  10. *Сорокопуд І.І.* Оповідання Семена Скляренка // Дніпрова зірка. – 18 січня. – 1973.
  11. Шевченківський словник в 2-х томах. – Т. 2. – К., 1977. – С. 410.
  12. *Шевченко Т.Г.* Малий Кобзар: Вибрані поезії для дітей. – К.: Веселка, 1969. – С. 190.
  13. *Шевченко Т.Г.* Кобзар. – К.: Веселка, 1998.

В.М. Гика
(*м. Луцьк*)

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА НА ВОЛИНІ (1899–1939 рр.)

Від часу смерті уже в багатьох поколіннях Т.Г. Шевченко є живим втіленням найзаповітніших народних прагнень, символом національної української духовності. Усе, що освячене ім'ям найвеличнішого нашого письменника, у народі глибоко вшановується. Огляд документів, що зберігаються у фондах державного архіву Волинської області – підтвердження того, що ім'я Т.Г. Шевченка було і залишається близьким для волинян, котрі вивчали його твори, цінували його ідеї, глибоко вшановували пам'ять про нього.

У фонді Луцької чоловічої гімназії у розділі «Українська бібліотека, класи I–IV» значаться «Кобзар для малих дітей» (2 томи) Т.Г. Шевченка, а також книга «Вінок на могилу Тараса Шевченка й др. п'єси» (1 том)¹. У розділі «Класи V–VIII» зазначено наступну літературу: «Т. Шевченко, його життя і літературна діяльність» (1 том), «Т. Шевченко. Твори. Т. 1 і 2» «Кобзар» Т. Шевченка, «Кобзар» (укр. виданн. в Катеринославі)².

Твори Тараса Шевченка відображені й у каталозі бібліотеки Українського шкільного комітету в м. Володимирі-Волинському станом на 1916 рік. Серед 118 інвентарних номерів фонду бібліотеки 10 припадає на примірники «Кобзаря», ще 6 – на книгу Віри Лебедової «Вінок на могилу Тараса Шевченка», по 5 примірників – Люки Нерішеної «Слідами Тараса», Михайла Козорога –Тарас Дитина»³.

У фонді Луцької чоловічої гімназії серед документів зберігається копія супровідного листа від 9 березня 1918 року № 2247/240 до одного з розпоряджень Народного Міністерства Освіти. Самого розпорядження у фонді не виявлено, однак у супровідному документі, що надійшов до гімназії з Комісаріату у справах Київської шкільної округи, озвучена рекомендація начальникам усіх шкіл і директорам народних шкіл Київської шкільної округи, хоч із запізненням, присвятити один з найближчих днів святкуванню пам'яті Т.Г. Шевченка, так як для проведення таких заходів через загальні політичні обставини на Україні взагалі, і в Києві частково «... повідомлення про бажання святкування не могло бути в свій час зроблено»⁴.

Цікаві документи знаходимо у фонді української окружної шкільної ради в м. Володимирі-Волинському, яка була створена у 1916 році для поліпшення організації освіти на окупованій австро-угорськими військами території Волині. Рада здійснювала опіку над українськими приватними школами, займалась добором учительських кадрів, організацією українських народних шкіл та курсів грамоти, вела нагляд за роботою шкільних комітетів тощо. В одному з протоколів читаємо, що на засіданні ради від 1 квітня 1917 року розглядалось питання про присвоєння школі у м. Володимир-Волинський імені Т.Г. Шевченка. Пропозиція представника влади Савини Сидорович, озвучена на цьому засіданні, була наступною: «...щоби Володимирську школу назвати іменем Тараса Шевченка і цей факт подати в якийсь торжественніший спосіб дітям до відома дня 2 цвітня с.р.». Пропозицію було підтримано. Для проведення урочистостей на належному рівні була складена наступна програма: «1. Національний гімн. 2. Слово до дітвори про Шевченка (від м. упр.). 3. Декламація. 4. Пісні. Поч. 10 год ранку»⁵. Документи школи за 1918 рік свідчать про те, що школа на той час вже носила ім'я Тараса Шевченка.

Ще один документ цього фонду доносить інформацію про зібрання в школі 3 березня 1918 року «...всієї Володимирської української громади» з нагоди приїзду українців – офіцерів австрійської армії. «Школа була святково прибрана портретами Шевченка, Франка, Грінченка», сказано в документі⁶. Заслуговує на увагу протокол засідання Володимирської української громади, підпоручників 1-го українського стрілецько-козацького полку і української школи у Володимирі-Волинському від 17 березня 1918 року. На порядок денний цього засідання виносилось питання влаштування Шевченківського концерту і свята української державності⁷. У протоколі засідання відділу «концертного комітету» у Володимирі-Волинському від 25 березня 1918 року читаємо про хід підготовки концерту, на якому мали бути присутні «... шкільні діти і половина козаків». Заплановано постановку твору Шевченка «Назар Стодоля» (жіночі ролі виконуватимуть козаки) та декламування віршованого твору «Треті півні». У повідомленні про проведення заходу зазначено, що концерт відбувся 7 квітня 1918 року «...при дуже численній участі гостей. Оселя була повна дітей, козаків, селян з округи. Присутні заповнили її по береги: старшини дивізії, австрійські офіцери і численні мешканці Володимира»⁸.

Чималий масив документів, що стосуються зазначеної тематики, знаходимо у фондах архіву періоду перебування Волині у складі Польщі (1921–1939 рр.). Польська влада у міжвоєнний період цілеспрямовано проводила політику ополячення українського населення, обмежувала його національно-культурні права. Заборонялось поширення творів Шевченка, в котрих звучав протест проти національного та соціального гноблення. Однак любов до Кобзаря збирала молодь у таємні гуртки, надихала на постановку його п'єс; зібрані за вистави кошти передавались на допомогу політв'язням. Щороку в річницю смерті поета проходили заходи з вшанування його пам'яті. Зазвичай це були урочисті вечори, які супроводжувались піснями Шевченка. Молодь декламувала його вірші. Велику роль у підготовці цих заходів відігравали осередки «Просвіти», що діяли на Волині.

У резолюції I з'їзду Луцької повітової «Просвіти» від 15 лютого 1921 року читаємо наступне: «...відносно святкування пам'яті Т.Г. Шевченка... З'їзд звертається до українського вчителства і загалу української інтелігенції з гарячим закликком, аби великі дні народження і смерті національного поета – пророка України Т.Г. Шевченка (10–11 березня) були достойно вшановані з поясненням по школах дітям і населенню великого значення для України діяльності Т. Шевченка»⁹.

Заслугує на увагу дослідників збережений лист-звернення Луцького повітового товариства «Просвіта» від 27 лютого 1922 року до філії товариства в с. Рованці Луцького повіту про відзначення пам'яті Шевченка у день його смерті. У ньому рада «Просвіти» пропонує усім філіям провести святкування за наступною програмою: 10 березня влаштування вечірок зі співами, декламаціями, виставами, лекціями про Т.Г. Шевченка (життя і діяльність). 11 березня планувалось відправлення панахиди, в котрій мали взяти участь учні української школи під керівництвом учителя, філія і все свідоме українське громадянство¹⁰.

Для вшанування пам'яті Шевченка потрібно було мати дозвіл місцевих властей і, в першу чергу, повітового старости. Причому, для його отримання у поданій заяві чи проханні обов'язково вказувався перелік заходів. Серед документів державного архіву Волинської області збереглися такі заяви з багатьох місцевих просвітянських осередків краю.

Для прикладу одна з них, датована 3 березня 1922 року. Рада Жидичинської філії Луцької повітової «Просвіти» зверталася до повітового староства в м. Луцьку щодо надання дозволу на проведення літературного вечора 11 березня 1922 року, присвяченого дню смерті Т. Шевченка. Окремий документ – програма цього заходу. Читаємо, що заплановано виконання хором філії творів «Ще не вмерла Україна», «На смерть Т. Шевченка», «Реве та стогне Дніпр широкий», «Тополя», «На що мені чорні брови», «Заповіт». Також учнями української народної школи готувалась сценка в одній дії «Батько Тарас», планувалось декламування 12 творів Т.Г. Шевченка (серед них – «Мар'яна-черниця», «Чигирин», «Сон» тощо). Вчитель Ольга Гуляницька готувала виголошення біографічного опису життя Т.Г. Шевченка¹¹.

Не менш насиченою була програма заходу, що готувалась цією ж філією до свята Шевченка у с. Жидичин 14 березня 1926 року. Про це читаємо у зверненні від 06 березня цього року Луцької повітової «Просвіти» до повітового староства про надання дозволу на проведення свята. У програмі – постановка твору «Тарасова ніч», реферат на тему «Визвольні змагання у творах Шевченка», співи (всього 14 творів, серед них – «Заповіт», «Ще не вмерла Україна»), декламування віршів та поем Т. Шевченка (всього 26 творів, серед них – «Кавказ», «Берестецьке поле», «Думи мої, думи мої», «І мертвим, і живим, і ненародженим») ¹². Зі звіту філії Луцькій «Просвіті» дізнаємось, що захід відбувся за присутності понад 200 осіб ¹³.

Збережено документи, що вміщують аналогічні звернення від ради Луцької «Просвіти» про надання дозволу на проведення свята 16 березня 1924 року ¹⁴, філії Луцької повітової «Просвіти» в с. Воротнів – 14 березня 1926 року (в програмі цього заходу була запланована, окрім літературного заходу, ще й Служба Божа) ¹⁵. 1929 роком датоване таке ж звернення від філії «Просвіти» в селі Романів. У програмі цього заходу – виступи про значення свята, про життєвий шлях Т. Шевченка, про його заслуги перед українським народом. Планувалось також декламування віршів, виконання пісень на слова Т. Шевченка, постановка драми Кропивницького на 5 дій «Невольник» ¹⁶. У звіті про проведення заходу відзначалось, що на святі були присутні близько 175 чоловік ¹⁷.

Щодо драми «Невольник», то в одному з документів Волинського воєводського управління від 6 березня 1936 року на ім'я прокурора Луцького окружного суду, міститься пропозиція про видання розпорядження стосовно «конфіскації української п'єси під назвою «Невільник», яку ставлять на території окремих повітів воєводства». Цей твір, йдеться далі у документі, «...може викликати ворожі настрої серед верств українського населення по відношенню до польської громадськості...» ¹⁸. В іншому ж документі – листі Волинського окружного шкільного кураторіуму від 21 лютого 1938 року до керівників шкіл повіту заборонялось народним та шкільним театрам здійснювати постановку вистави «Невольник» ¹⁹.

Часто організаторам подібних заходів доводилось долати певні перешкоди, які чинила діюча влада. У звіті осередку «Просвіти» в с. Воротнів до Луцької повітової «Просвіти», датованому березнем 1920 року, йдеться про те, що 11 березня не відбулося свята Т. Шевченка з тієї причини, що дозвіл на його організацію надійшов надто пізно ²⁰.

У листі до Володимир-Волинського повітового товариства «Просвіта» від 13 березня 1921 року, який надійшов від осередку «Просвіти» в м. Горохів, йшлося про заборону повітовим старостою відзначати свято Т.Г. Шевченка та про закриття філіалу «Просвіти». У листі детально описано процес підготовки до свята та відкриття читальні, висвітлена програма заходу. З документу дізнаємось, що напередодні свята до осередку прибув повітовий староста, який з програми вечірки «... повністю викинув головну частину програми: тобто забрав відчит про життя і смерть Т. Шевченка,

заборонив взагалі що-небудь говорити чи читати на вечірці, і крім сього саму читальню сказав закрити, як неправильно відкриту. Від всієї програми zostались тільки танці і забави...»²¹. З листа Луцького повітового староства управління товариства «Просвіти» у м. Луцьку дізнаємось про відмову дати дозвіл на проведення аналогічного заходу 13 березня 1927 року на церковній площі в с. Скурче гміни Чаруків. Підставою для відмови слугувала ст. І розпорядження генерального комісара східних земель про збори і мітинги від 25 травня 1919 року²².

У листі-повідомленні голови філії Луцької повітової «Просвіти» в с. Воютин священика Йосипа Грушецького до Луцької повітової «Просвіти» від 27 березня 1927 року йшлося про те, що директор місцевої школи Мойсей Басюк всіляко перешкоджав в організації літературного вечора на честь Шевченка. Висловлювалось прохання від голови філії про передачу справи до суду, так як при цьому директор школи безпідставно образив членів філії товариства. За його словами, члени «Просвіти» – це бандити, бунтівники, агітатори²³.

Про діяльність саме цього осередку читаємо також у документі від 19 листопада 1928 року. Це звернення ради цієї філії до Луцької повітової «Просвіти» про надання дозволу на постановку вистави Т.Г. Шевченка «Назар Стодоля» в приміщенні місцевої школи. А вже 28 листопада 1928 року філія звітує Луцькій повітовій «Просвіті» про те, що вистава за участі аматорського гуртка успішно відбулася. «Завдячуючи гарному виконанню своїх обов'язків з боку аматорів – публіка нагороджувала тривалими оплесками»²⁴.

Окремі документи свідчать про протести громадян проти заборон, які накладала польська влада на вшанування днів пам'яті Шевченка. Так 10 березня 1935 року в селі Охлопів Горохівського повіту, не дивлячись на заборону влади, вечір пам'яті було влаштовано. Озброєна поліція, довідавшись про це, взялася розганяти зібрання. Однак «...У момент, коли поліція розігнала присутніх на вечорі, люди почали співати революційних пісень і намагалися знову повернутись назад у будинок. З натовпу на адресу поліції посипались образливі слова і одночасно полетіло каміння»²⁵.

Низка документів, присвячених проведенню Шевченківських днів, що міститься у фонді Волинської воєводської команди державної поліції, теж доносять цікаву інформацію для дослідників. У ситуаційному рапорті Волинської воєводської поліції до Головного управління поліції у Варшаві, датованому 29 березня 1936 року, слідчим відділом у Ковелі повідомляється про те, що 9 березня в селі Неці відбулось зібрання, в якому взяла участь молодь шкільного віку в кількості до 20 осіб. Очевидно, приводом до зібрання було вшанування Кобзаря, однак, в документі зазначено: «Проводиться розслідування з метою дальшого доповнення цієї інформації...»²⁶.

Часто влада видавала заборони на проведення заходів, присвячених вшануванню пам'яті Шевченка. Однак, як свідчать документи, це не було перепорою для громадян. У місячному ситуаційному звіті Волинського

воеводського управління державної поліції стосовно суспільно-політичної ситуації в краї в березні 1938 року йдеться про наступне: «...вшанування ювілеїв, присвячених пам'яті Шевченка, в губернії активізувалось. Причому в двох випадках декілька осіб було притягнуто до адміністративних покарань, а в трьох випадках, за образу польських властей, справи на кількох осіб було передано органам прокуратури»²⁷.

Органи поліції неодноразово проводили конфіскації творів Шевченка в українських активістів. Серед документів архіву – донесення від 2 жовтня 1931 року старшого наглядача начальника Луцької міської тюрми про виявлення у політв'язня Гриця Гнедюка «Кобзаря» Т.Г. Шевченка²⁸. В іншому документі, датованому 2 листопада 1930 року – протоколі обшуку будинку члена КПЗУ Мацьохи Феодосія, мешканця с.Вошатин Володимир-Волинського повіту, підозрюваного в антидержавній діяльності, йдеться про виявлення поряд з іншими речами записника з портретом Тараса Шевченка²⁹. В документах фонду Прокуратури Луцького окружного суду, у справі щодо звинувачення у комуністичній діяльності Терети Кузьми, мешканця с. Шацьк, повідомляється, що серед речей, які належали підпільникам Гінайлу Якому та Тереті Кузьмі, у явочній з квартири Шамка Сави було знайдено «Кобзар» Т. Шевченка³⁰.

Зазначені вище матеріали – це лише невелика частка інформації стосовно визначеної теми, що міститься в документах фондів Держархіву Волинської області. Детальне вивчення уже зазначених фондів, без сумніву, дасть змогу виявити чимало інших цікавих документів, пов'язаних з ушануванням пам'яті Т.Г. Шевченка на Волині в кінці XIX – першій третині XX ст.

---

1. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 6, оп. 2, спр. 81, арк. 100–100 зв.

2. Там само, арк. 102–103 зв.

3. ДАВО. – Ф. 519, оп. 1, спр. 7, арк. 1, 4–6.

4. ДАВО. – Ф. 6, оп. 1, спр. 195, арк. 8.

5. ДАВО. – Ф. 429, оп. 1, спр. 1, арк. 23–23 зв.

6. Там само, арк. 45 зв., 46.

7. Там само, арк. 51–53.

8. Там само, арк. 55–56.

9. ДАВО. – Ф. 396, оп. 1, спр. 2, арк. 36.

10. ДАВО. – Ф. 54, оп. 1, спр. 23, арк. 12.

11. ДАВО. – Ф. 36, оп. 1а, спр. 27, арк. 161, 163, 163 зв.

12. Там само, спр. 650, арк. 127, 127 зв.

13. ДАВО. – Ф. 54, оп. 1, спр. 92, арк. 20.

14. ДАВО. – Ф. 36, оп. 1а, спр. 403, арк. 47, 47 зв.

15. Там само, спр. 650, арк. 126.

16. ДАВО. – Ф. 54, оп. 1, спр. 125, арк. 7.

17. Там само, арк. 8.

18. ДАВО. – Ф. 191, оп. 1, спр. 128, арк. 183.
19. ДАВО. – Ф. 38, оп. 1, спр. 69, арк. 50.
20. ДАВО. – Ф. 54, оп. 1, спр. 111, арк. 7.
21. ДАВО. – Ф. 190, оп. 1, спр. 2, арк. 29–31.
22. ДАВО. – Ф. 54, оп. 1, спр. 127, арк. 71.
23. Там само, спр. 148, арк. 11, 11 зв..
24. Там само, арк. 46, 47.
25. ДАВО. – Ф. 1, оп. 2, спр. 4279, арк. 79.
26. Там само, спр. 5771, арк. 70.
27. Там само, спр. 7264, арк. 31.
28. ДАВО. – Ф. 47, оп. 4, спр. 1509, арк. 16.
29. ДАВО. – Ф. 191, оп. 1, спр. 76, арк. 61.
30. ДАВО. – Ф. 216, оп. 3, спр. 1291, арк. 22, 27.

*Т.А. Клименко
(м. Черкаси)*

ЩЕВЧЕНКОЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Т.Г. Шевченко – унікальне явище у світовій літературі та мистецтві, який не має аналогів. Кріпак, без належної освіти, сам того не підозрюючи, став символом непокірності, досягнувши тим самим вершин світової слави¹.

Не так багато знайдеться політиків, які б з такою пристрасстю відстоювали право на існування свого народу, поетів, які б зробили стільки для зростання самосвідомості своєї нації, полководців, які б не бойовими діями, а силою розуму пробудили енергію широких мас населення, мислителів, які б благородством душі і серця викликали добрі почуття і потяг до науки у своїх співвітчизників, як це зробив Т. Шевченко².

Значні можливості для вивчення життєвого та творчого шляху Т.Г. Шевченка, встановлення дають документи і матеріали, зосержені у фондах Державного архіву Черкаської області. Черкаські шевченкознавці схильні вважати, що джерелознавчі дослідження життя і творчості неперевершеного борця за волю українського народу набувають все більшого значення завдяки залученню нових видів документів – особових архівних фондів, які формуються із творчих напрацювань і документальних краєзнавчих розвідок. Серед них слід особливо вирізнити архівні документи із фондів істориків і краєзнавців, які за своїм покликанням проявили зацікавленість до біографії Великого Кобзаря української землі.

Поміж черкаських краєзнавців помітними фігурами були у ХІХ ст. родини меценатів Смирєнків і Яхєнків, а у ХХ ст. – С.С. Нєхоршєв, Г.Ю. Храбан, М.Ф. Комарницький. Достойними продовжувачами їх благородної справи стали М.Ф. Пономарєнко, П.П. Соса, І.С. Городинєць, В.А. Гончарєнко, В.М. Мєльничєнко.

Цінними для дослідників є документи родини Смиренків – купців 1-ї гільдії, спадкових почесних громадян м. Одеса, промисловців, видатних вчених-помологів та меценатів. Після повернення із заслання, весною 1859 року, Т.Г. Шевченко здійснив свою давню мрію – відвідати рідну землю. Наприкінці травня він завітав на цукровий завод фірми Яхненків і Смиренків та до родинного маєтку Смиренків у Млієві, де йому виявляли найщирішу гостинність. Платон Федорович Смиренко глибоко поважав Т. Шевченка і захоплювався його творчістю, тому не випадково, він запропонував поету фінансову підтримку у випуску «Кобзаря», який у 1860 році вийшов його коштом. Згодом він профінансував друкування шевченківського «Букваря» для сільських шкіл. У фонді зберігаються копії листів Т.Г. Шевченка до Платона Федоровича Смиренка, в яких він висловлює свою високу повагу до їх родини і описує свої позитивні враження від організації діяльності їх сімейного бізнесу. Т. Шевченко багато чому дивувався і захоплювався від побаченого. На той час справи фірми Яхненків і Смиренків знаходились в найкращому стані. Розвинуте цукрове виробництво та величезна зразкова механічна майстерня були широко відомі в усій Росії. Дбайливість господарів про добробут їх працівників і службовців були безмірні: зручні помешкання, парові бані, велика лікарня з аптекою, церква, бібліотека, училище на 150 учнів, в якому викладали 7 викладачів з університетською освітою за програмою технічних училищ³. Після огляду училища Т. Шевченко обійняв К.М. Яхненка, поцілував його і з почуттям виголосив: «Батьку! Що ти тут наробив!»⁴. Згодом, з цього приводу, він написав такі рядки: «Якось недавно довелось мені заїхати в Україну. І я, заплакавши, назад поїхав знову на чужину»⁵.

Серед листів родин Яхненків і Смиренків цікавим є копія листа 1907 року членів комісії по виданню «Кобзаря» до В.Ф. Смиренка, в якому висловлювалася щира вдячність за фінансову підтримку за допомоги якої «усі його поеми і дрібніші вірші змогли бути видрукованими для українського народу»⁶. Цей лист підписали видатні науковці, громадські та політичні діячі: Ф.К. Вовк (антрополог, етнограф і археолог), Ю.С. Грибінюк (лікар-епідеміолог), С. Єфремов (публіцист, літературний критик, історик української літератури, заступник голови Української Центральної ради), О. Лотоцький (письменник, публіцист, голова Української Національної Ради в Петрограді, генеральний писар в Генеральному Секретаріаті Української Центральної Ради, засновник і директор українського наукового інституту у Варшаві), О.О. Русов (земський статистик, етнограф, фольклорист, активний член Старої Громади. Під час перебування в Празі 1875–1876 рр. видрукував перше повне видання «Кобзаря» Т.Г. Шевченка, у 2-х томах, з якого російська цензура пропустила тільки перший том), П.М. Саладилов (російський полководець генерального штабу, член української громади і товариства ім. Т.Г. Шевченка, співзасновник, разом з О. Лотоцьким і П. Стебницьким українського товариства «Громада» в Петербурзі 3 його допомоги був отриманий дозвіл цензури на видання українського перекладу

Євангелія і «Кобзаря»), П.Я. Стебницький (письменник і публіцист, керівний діяч товариства «Громада» в Петербурзі, голова благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг, співредактор видання «Кобзаря» Т.Г. Шевченка, голова Української Національної Ради в Петербурзі)⁷.

Темі повного видання «Кобзаря» Т.Г. Шевченка присвятив Олександр Лотоцький. В своїх спогадах він детально описав складні етапи отримання дозволу у цензури та збору коштів на його видання. Для проведення складної роботи по редагуванню поезій Т. Шевченка було створено спеціальну комісію в якій увійшли: Ф.К. Вовк, М. М. Дубяга, Я.П. Забіло, П.М. Саладиллов, С.І. Афанасієв, О.О. Русов, П.Я. Стебницький та О. Лотоцький. Редакційну колегію очолив В.М. Доманицький, який цілком розумів відповідальність покладеного на нього завдання, і за виконання його взявся з усією гарячою пильністю своєї вдачі. «Промине ще 5 літ, – писав В.М. Доманицький, – і поетичний скарб поета стане вільним добром кожного громадянина: кожен матиме право друкувати чи цілого «Кобзаря», чи частину його, яку небудь, по своїй охоті, не питаючись дозволу нічийного, і друкуватиме на підставі тих некритичних, неперевіраних, значно неповних, а часом поплутаних редакцій текстів, які стрічаємо ми зараз по всяких російських та заграничних виданнях, – на підставі того цілком вільного, дуже непевного, дуже неправдивого хронологічного розпорядку поезій, який мають усі видання «Кобзаря». Тому на українському громадянстві лежить обов'язок, за короткий час до скінчення терміну авторської власності, подбати про усталення найпоправнішого тексту творів Шевченкових»⁸.

На особливу увагу заслуговують документи з фонду знаного Черкаського краєзнавця і фольклориста Степана Степановича Нехорошева, який зібрав за своє життя справжнє багатство – величезну кількість розповідей, приказок і прислів'їв сучасників І. Франка, М. Некрасова, В. Короленка, М. Чернишевського, М. Добролюбова, Г. Сковороди та легенди про Б. Хмельницького, У. Кармелюка, І. Мазепу. Більша частина записів усної народної творчості зберігається в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського Академії Наук України, Державному літературному музеї в м. Москва, Інституті російської літератури (Пушкінський дім) в Москві, музеї історії релігії в Санкт-Петербурзі, Центральному державному архіві літератури і мистецтв Російської Федерації, Лохвицькому краєзнавчому музеї ім. Г.С. Сковороди, Державному літературно-меморіальному музеї Івана Франка в Львові, музеї-квартирі М. Некрасова в Санкт-Петербурзі, науково-дослідному музеї Академії мистецтв Російської Федерації в Санкт-Петербурзі, Центральному державному історичному архіві України в Києві⁹.

Значна кількість документів, що зберігається в Державному архіві Черкаської області зібрана С. Нехорошевим. Інтерес до життя і творчості Т. Шевченка виник у нього не випадково. Прадід, дід, бабуся та інші його родичі особисто зустрічалися з Тарасом Шевченком, коли він у 1859 році приїздив у Черкаси під час його останньої подорожі в Україну, а також були

присутні на похоронах на Смоленському кладовищі у Петербурзі та перевезенні і похованні його тіла в Каневі на Чернечій горі.

С.С. Нехорошев досить рано захопився збиранням фольклору. Десятилітнім хлопчиком під керівництвом його вчительки і, як він сам називав, «названої матері», засновниці першого в Черкасах жіночого училища В.Ф. Бубликівської та хрещениці В.І. Даля, він починає робити перші записи усної народної творчості, занотовуючи бувальщини, прислів'я, приказки, казки, народні перекази.

А почалося все у 1907 році, коли його дід Данило Львович Щепанський – відомий в Черкасах кравець, мати Варвара Данилівна та В.Ф. Бубликівська відвідали могилу Т.Г. Шевченка. В.Ф. Бубликівська дала йому записну книжку, на обкладинці якої каліграфічно вивела вензелі «Т.Г. Ш.» і порадила записувати все, що він почує «про заступника народного», а дід його в цій книжці зробив перший запис: «Слава тобі великий поет Шевченко – Кобзар за те, що ти все своє життя ніс у собі вогонь незгасимої любові до всіх бідних і знедолених»¹⁰. З тих пір із щоденником він не розставався ніколи. До 1920 року, у пошуках живого слова, він разом з В.Ф. Бубликівською відвідав всі місця, пов'язані з останнім перебуванням Т. Шевченка в Україні. Він об'їздив близько тисячі населених пунктів, переважна більшість яких розташована на рідній Черкащині – Прохорівку, Мліїв, Кирилівку, Межиріч, Городище, Канів, Пекарі, Корсунь та ін.¹¹ І свідок тому – його великий архів, зібраний внаслідок наполегливих пошуків. Вчені Ленінграда, Москви, Києва за працю, гідну пошани, називали його «легендарним фольклористом, єдиним на Україні». Збираючи розповіді С. С. Нехорошев записав спогади близьких поету людей в Каневі – родини Садових, в Мошнах і Черкасах – родин Цибульських, Щепанських, Ярових, Мусієнко, Слісаренко, Ягницьких, зібрав копії листів до Великого поета та легенди і бувальщини про нього. Уваги заслуговують тексти промов (некрологи) над труною поета М. Чалого, М. Лескова, П. Куліша, В.М. Белозерського, М. Костомарова, В. Хорошевського, плачу плакальниці Якилини. Не менш цікавими є спогади про наречену Т.Г. Шевченка Л.І. Полусмакову, яка померла у 1917 році в Канівській богадільні, а також історія хрестів, що встановлювалися на могилі поета в Каневі в різні часи.

Підсумовуючи свій життєвий та творчий шлях С.С. Нехорошев писав: «Кажуть, що щасливі народжуються в сорочці. Я щасливий тому, що залишаю науці, майбутнім поколінням 80 тис. записів фольклору, з них 4 тис. про Т.Г. Шевченка. Я єдиний і останній, хто спілкувався і жив із сучасниками, живими свідками перебування Т.Г. Шевченка в Черкасах в 1859 році. Я щасливий і тому, що при моєму житті мої праці високо оцінені вченими Ленінграда, Москви, Києва і охороняються державою, як національне надбання»¹².

Помітною постаттю серед дослідників Черкаського краю був Г.Ю. Храбан. В його особовому фонді зберігаються матеріали про розкриття теми гайдамаччини в творах Т.Г. Шевченка. Він наголошував, що поема

«Гайдамаки» – не історична розвідка, а поетичний твір, в основу якого, покладено розповіді рідного діда Шевченка та очевидців тих подій. Тому Г. Храбан досліджував цю тему з призми правдивості відображення історичних фактів. Г.Ю. Храбан зібрав багатий особистий архів, який складається у вигляді виписок з архівних джерел та періодичних видань, газетних публікацій, листування, рукописних статей та науково-історичної літератури. Заслужують на увагу тематична добірка газети «Літературна Україна» присвячена святкуванню 150-річниці з дня народження Великого поета, виписки із творів світових класиків про значення творчості Кобзаря. Окрему групу документів представляють творчі матеріали Г.Ю. Храбана про життєвий шлях Т.Г. Шевченка, зокрема: про його дитячі роки¹³ та перебування Шевченка в Україні у 1843–1845 рр.¹⁴, історичні довідки із згадками про містечка Черкащини у творах поета¹⁵.

Один з найбільш авторитетних в Черкаській області краєзнавець, Заслужений вчитель України М. Ф. Пономаренко багато років присвятив краєзнавчим розвідкам з історії рідного краю. Він виявляв матеріали у десятках архівів, бібліотек, музеїв, записав низку спогадів – свідчень.

Серед зібраних ним матеріалів значне місце посідають документи про українського громадського діяча, публіциста та товариша Т. Г. Шевченка, покровителя його родичів – Михайла Адамовича Кречмера, який особливо вплинув на долю племінниці Т. Шевченка – Ірини Микитівни Ковтун. Він дбав не тільки про їх матеріальну забезпеченість, а й про моральну підтримку, особливо не випускаючи з поля зору Шевченкових нащадків. Серед приятелів Великого Кобзаря М.А. Кречмер посідає скромне, але почесне місце. Адже минуле залишило мало слідів про цю таємничу фігуру гідну подиву і захоплення. Навіть провідні шевченкознавці приймали його за напівлегендарну особу. В його діяннях прослідковується вияв колосальної сили впливу Шевченка на земляків. Насправді кожне прибуття Кречмера до Кирилівки і Моринців було подією для тамтешньої людності. На одному з обідів, улаштованих з нагоди його відвідин, селяни прохали Михайла Адамовича осісти в них назавжди, пропонували йому надати безкоштовно садибу. Справді, клопотання Кречмера про деяких Шевченкових родичів мали успіх. Поетова небога Ярина Ковтун – дружина сліпого і мати дев'ятох дітей, що сліпили від дев'ятирічного віку, отримала довічну пенсію в 300 крб. на рік, 3 десятини землі і нову хату, а деяких її дітей Кречмер лікував у Харківського окуліста-філантропа професора Гіршмана¹⁶. За сприяння професора Миколи Сумцова Кречмер помістив до Харківської богадільні безпритульного родича Т.Г. Шевченка – відставного солдата Леонтія Шевченка. Зробивши в своєму житті багато доброго, сам він помер у злиднях¹⁷.

У особовому фонді відомого в Шевченковому краї краєзнавця, заслуженого вчителя України І.С. Городинця зберігається цікава стаття видатного художника Івана Падалки щодо творчості Шевченка – художника, а саме, вплив на нього К. Брюлова. Будучи душею і богом Академії мистецтв –

геніальним виразником художніх ідеалів сучасності, переважна більшість художників намагалися наслідувати йому. Шевченко, як студент академії і учень К. Брюлова успішно проходив цю високу науку, одержавши дві срібні медалі за успішне навчання. Незважаючи на відкритість характеру, разом з тим, Брюлов був зневірений раціоналіст, відірваний від живого ґрунту життя, скептик, який ні в що не вірив і ні про що не мріяв, а Шевченко за своїм складом характеру був лірик і мрійник, який з головою пірнув у дійсність. Завдячуючи тому, що Брюлов і Шевченко були зовсім дві різні натури вплив його на «геніального мужика» був лише формальним і не міг глибоко прийняти Шевченкову натуру. За час свого навчання Шевченко працював і самостійно. По вибраних ним темах, що втілені в майстерні офорти та портрети видно, що він дуже далеко зайшов від багатьох своїх сучасників, взявши теми з народного побуту – як «Судня рада», «Старости», краєвиди: «Біля Київа», «Видубицький монастир». За словами І. Падалки: «...вибором тем Шевченко далеко опередив тогочасне російське мистецтво і дивно, як не могла цього помітити тогочасна російська художня критика. Шевченкові роботи прийняті справжньою життєвою правдою побутового реалізму. Вони роднять Шевченка з кращими майстрами заходу, що працювали над цим жанром. Його пейзажі, справжня природа, а не героїчні та романтичні пейзажі того часу з безглуздим накопиченням розмаїтих форм. Портрети ж його нічим не уступають кращим портретам того часу. Його гравюри і до цього часу можуть бути зразками гравірувального мистецтва. Така гравюра була тоді не в багатьох майстрів і не дарма дістав за їх Шевченко звання «академіка на міді». В своїх олійних працях він відбив впливи з одного боку Брюлова, в певній різкості фарб і в пристрасті до червоних кольорів, в освітленні дещо взято від Рембрандта»¹⁸.

Певний інтерес для шевченкознавців представляють матеріали про Т.Г. Шевченка, зібрані Уманським краєзнавцем М.Ф. Комарницьким, який вніс значний вклад в розвиток краєзнавства на Черкащині. Серед зібраних ним документальних матеріалів на увагу заслуговують витяги з друкованих видань, періодичної преси, архівних документів, власні роздуми¹⁹: про життя і творчість Т.Г. Шевченка, організацію у 1914 році святкування 100-річного ювілею великого Кобзаря, відкриття у 1923 році на його могилі першого пам'ятника, організацію охорони могили, перейменування в м. Умані вулиці на його честь, доповідна записка цензора О. Смирнова Петербурзькому цензурному комітетові про вилучення окремих місць з «Кобзаря» Т.Г. Шевченка, написана у 1867 році, про подарунок брата Т.Г. Шевченка Варфоломія Григоровича м. Каневу ділянки землі, розташованої на Чернечій горі на якій похований академік імператорської академії мистецтв Т.Г. Шевченко, влаштування шевченківських вечорів, витяги з творів Т.Г. Шевченка про населені пункти Черкащини, першу реставрацію могили у 1883 році.

Зокрема, в циркулярі попечителя Київського учбового округу начальника середніх навчальних закладів і директорам народних шкіл вказувалося про заборону «будь-якої участі шкіл у святкуванні 100-річчя з дня народ-

ження Т.Г. Шевченка». Проте, на засіданні Уманської думи від 28 січня 1914 року було прийнято рішення «про перейменування одної з вулиць міста іменем поета, встановити стипендію його імені в народних училищах міста, підготувати літературно-музичний вечір в міському театрі за участю української трупи Садовського та поставити в міському сквері бюст поетові»²⁰.

У різноманітному за своїм складом архіві режисера, артиста-читця, лауреата Черкаської обласної літературно-мистецької премії імені Василя Симоненка Ю.В. Смолянського, який був переданий на зберігання до держархіву Черкаської області його вдовою, є важливий для шанувальників творчості видатного українського поета Василя Симоненка, розроблений у співавторстві з поетом Миколою Єременком сценарій вистави присвяченої 100-річчю з дня смерті Т.Г. Шевченка. В основу вистави покладено життєвий шлях Великого Кобзаря через призму його творів, яка була високо оцінена прижиттєвими шанувальниками таланту В. Симоненка.

Протягом багатьох років поет, фольклорист, краєзнавець та журналіст В.А. Гончаренко займався збиранням матеріалів до біографії Т.Г. Шевченка. Результатом його наполегливої праці став упорядкований ним путівник «Кобзареві шляхи», до складу якого увійшли історичні розвідки про населені пункти в яких перебував Шевченко, вислови видатних людей про нього (М. Г. Чернишевського, І.Я Франка, П. Мирного, П.А. Грабовського, Л. Українки, П. Тичини та ін.), переліки пам'ятників, бюстів, пам'ятних знаків встановлених Т.Г. Шевченку на Черкащині, музеїв, населених пунктів, господарств названих його ім'ям, список осіб, мешканців Черкаського краю, з якими поет зустрічався і приятелював, словничок Шевченківських місць та перелік дат його перебування в рідному краї²¹.

В.А. Гончаренком зібрано та втілено в літературно-художнє видання «Словник прислів'їв та приказок про Т.Г. Шевченка», яке увібрало понад 300 мудрих народних легенд, переказів, бувальщин, афоризмів про Т.Г. Шевченка прислів'їв та приказок, зібраних автором на Черкащині, що складають велику духовну цінність українського народу²².

З використанням документів архіву підготовлені і видані історико-документальні книги В.М. Мельниченка і П.П. Соси «Шевченко і Черкаси» (1999) і В.М. Мельниченка «Шевченкіана Черкащини» (2013)²³.

Черкащина дала багато світу талантів, не забутих і не змарнілих з роками, на чолі яких стоїть безсмертний геній Тараса Григоровича Шевченка. Усе, що зібрано і збережено невтомними пошукачами документальних і усних свідчень життя і творчості народного поета, – то ніби магічний кристал, крізь який видно минуле, без якого немає майбутнього. Шевченкове слово про споконвічні сподівання народу мало таку силу, що пам'ять про нього залишилась сучасною для прийдешніх поколінь.

---

1. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. Р-5791, оп. 1, спр. 27, арк. 6.

2. Там само. – Ф. Р-5791, оп. 1, спр. 35, арк. 1.

3. Там само. – Ф. Р-5799, оп. 1, спр. 28, арк. 6.
4. Киевская старина. – 1889. – № 4. – С. 461.
5. ДАЧО. – Ф. Р-5799, оп. 1, спр. 14, арк. 19.
6. Там само. – Ф. Р-5799, оп. 1, спр. 33, арк. 1.
7. Там само. – Ф. Р-5799, оп. 1, спр. 33, арк. 2–5.
8. Там само. – Ф. Р-5799, оп. 1, спр. 33, арк. 38.
9. Там само. – Ф. Р-5585, оп. 1, спр. 66, арк. 4, 7, 11, 18, 19, 23, 31.
10. Там само. – Ф. Р-5585, оп. 1, спр. 63, арк. 3.
11. Там само. – Ф. Р-5585, оп. 1, спр. 68, арк. 5.
12. Там само. – Ф. Р-5585, оп. 1, спр. 63, арк. 1.
13. Там само. – Ф. Р-5624, оп. 1, спр. 65, арк. 1–52.
14. Там само. – Ф. Р-5624, оп. 1, спр. 67, арк. 1–14; Ф. Р-5624, оп. 1, спр. 63, арк. 1–26.
15. Там само. – Ф. Р-5624, оп. 1, спр. 66, арк. 1.
16. Там само. – Ф. Р-5428, оп. 1, спр. 19, арк. 1, 2.
17. Там само. – Ф. Р-5428, оп. 1, спр. 20, арк. 12, 20.
18. Там само. – Ф. Р-5950, оп. 1, спр. 5, арк. 3.
19. Там само. – Ф. Р-3990, оп. 2, спр. 107, арк. 1–73; – Ф. Р-3990, оп. 2, спр. 191, арк. 76.
20. Там само. – Ф. Р-3990, оп. 2, спр. 106, арк. 1–41.
21. Там само. – Ф. Р-5791, оп. 1, спр. 27, арк. 1–144.
22. Там само. – Ф. Р-5791, оп. 2, спр. 4, арк. 1–9.
23. *Мельниченко В.М., Соса П.П.* Шевченко і Черкаси. – Черкаси: Брама, 1999; *Мельниченко В.М.* Шевченкіана Черкащини. – Черкаси: Брама-Україна, 2013.

*Ю.Є. Гумен,
А.А. Криськов
(м. Тернопіль)*

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА У ПОЛЬЩІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ (ЗА ДОКУМЕНТАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Документи і матеріали, що зберігаються у державному архіві Тернопільської області, дають можливість ознайомитись з тим, як незважаючи на різні історичні періоди, українці шанували й шанують свого Пророка – Тараса Григоровича Шевченка. Життя Т.Г. Шевченка безпосередньо пов'язане із Тернопіллям. Під час роботи у складі археографічної експедиції з метою збору відомостей про народні перекази, кургани, урочища, монументальні пам'ятники і старовинні будівлі та з метою малювати види Почаївської Лаври Шевченко побував на Кременеччині. Свідченням цього є розпорядження Волинської духовної консисторії надати дозвіл Шевченку малювати види Почаївської Лаври і її околиць (1846 р.)¹. Перебування Шевченка в жовтні-листопаді 1846 року на Кременеччині вилилось у написання чотирьох акварелей «Почаївська Лавра з півдня», «Почаївська Лавра зі сходу», «Вид на околиці з тераси Почаївської Лаври», «Собор Почаївської Лаври» та у сюжеті повісті «Варнак».

Як свідчать архівні документи, вшанування пам'яті Шевченка, не зважаючи на утиски польської влади, дуже широко проводилося на території Тернопільського воєводства.

Особливо широко проводилося вшанування пам'яті Шевченка на Кременеччині в 1922 році. По проведенню вшанування 61-роковин смерті поета 10–12 березня в м. Кременці та Кременецькому повіті був створений громадський комітет, який координував роботу з організації всіх заходів та збору коштів для його проведення². Було проведено урочисту панахиду у великій церкві Богоявленського монастиря до роковин смерті Т. Шевченка³, урочисту академію на честь Т. Шевченка в Кременецькій Українській Гімназії у 1932 році⁴, святкування Шевченківських днів у Почаєві⁵. В рамках цих заходів на Кременеччині 1922 року був виданий «Малий Кобзар». У 2002 році було видано історико-краєзнавче дослідження «Кременецький «Малий Кобзар», в якому віддруковано «Малий Кобзар» за оригіналом, що зберігається у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України⁶.

Серед документів – рапорт декана Острозького Собору в м. Кременці від 25 липня 1939 року про видачу дозволу на проведення богослужіння для вшанування пам'яті поета українською мовою⁷.

Шевченківські святкування дуже широко проводилися і у інших повітах. Зокрема в усіх будинках читалень товариства «Просвіта» на терені Буцацького повіту 11 березня 1934 року був прочитаний реферат про життя і творчість Шевченка з нагоди 120-ої річниці від дня його народження⁸. Мета цих читань – висвітлити величезну роль Тараса Шевченка в національно-визвольній боротьбі українського народу. Також збереглося чимало документів про проведення дитячих концертів, які підкреслюють роль творчості Шевченка у вихованні українських дітей⁹.

Для проведення вечорів, присвячених пам'яті Шевченка, передусім необхідний був дозвіл повітового старства. Проводилася обов'язкова цензура програми святкування¹⁰. Польська цензура неодноразово вилучала твори Кобзаря. Зокрема, 30 квітня 1932 року рішенням окружного суду в Тернополі конфісковано «Кобзар» Шевченка, виданий в Катеринославі за редакцією Василя Сімовича, мотивуючи тим, що окремі вислови в ньому викликали ненависть українців до польського народу¹¹.

Особливо нещадними були дії польської влади до всього українського під час пацифікації. У донесенні постерунку поліції в Новому Селі Збаразького повіту від 28 жовтня 1933 року йдеться про те, що в селі Шельпаки пам'ятник Тарасу Шевченку, збудований в 1908 році за дозволом австрійської влади на кошти товариства «Просвіта», був зруйнований, залишився лише постамент¹².

У бібліотеці держархіву Тернопільської області зберігаються три томи із «Повного видання творів Тараса Шевченка», яке видавав Український науковий інститут у Варшаві в 1930-х роках. Сьомий том містить повісті й оповідання Т. Шевченка¹³. 11-й том знайомить читача з епістолярною

спадщиною поета¹⁴. У 14-й том увійшли переклади поезій на польську мову за редакцією Богдана Лепкого¹⁵. Багато дописів стосовно життя та творчості Кобзаря можна знайти на сторінках українських часописів 1920–1930-х рр., зокрема «Життя і знання», «Рідна школа», «Молоде село», «Календар Просвіти» тощо.

Отже, Державний архів Тернопільської області зберігає чималий масив документів і матеріалів як про життєвий шлях Тараса Шевченка, так і про увічнення його пам'яті, що стане у нагоді дослідникам.

-
1. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. 258, оп. 1, спр. 1312, арк. 1а–1а зв.
  2. ДАТО. – Ф. 348, оп. 1, спр. 16, арк. 14, 123, 125.
  3. Там само, арк. 140.
  4. Там само, спр. 324, арк. 10.
  5. Там само, спр. 58, арк. 101.
  6. Кременецький «Малий Кобзар» / Вступна ст. і упоряд. Є. Дорош. – Тернопіль: Горлиця, 2002. – 91 с.
  7. ДАТО. – Ф. 148, оп. 1, спр. 215, арк. 1.
  8. Там само. – Ф. 8, оп. 1, спр. 85, арк. 31, 33, 34, 34 зв.
  9. Там само. – Ф. 3, оп. 2, спр. 330, арк. 13; спр. 331, арк. 25.
  10. Там само. – Ф. 317, оп. 1, спр. 37, арк. 1, 3–7.
  11. Там само. – Ф. 231, оп. 1, спр. 2889, арк. 1, 2.
  12. Там само. – Ф. 4, оп. 1, спр. 292.
  13. *Шевченко Тарас*. Повне видання творів Тараса Шевченка: в 16 т. – Т. 7 / Тарас Шевченко. – Варшава–Львів, 1934. – 338 с.
  14. *Шевченко, Тарас*. Повне видання творів Тараса Шевченка: в 16 т. – Т. 11 / Тарас Шевченко. – Варшава–Львів, 1935. – 400 с.
  15. *Шевченко, Тарас*. Повне видання творів Тараса Шевченка: в 16 т. – Т. 14 / Тарас Шевченко. – Варшава–Львів, 1936. – 386 с.

С.М. Єсюнін
(*м. Хмельницький*)

ПАМ'ЯТНИКИ Т.Г. ШЕВЧЕНКУ В ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

За даними Національного музею Тараса Шевченка на сьогоднішній день у світі налічується 1384 пам'ятники Тарасу Шевченку: 1256 в Україні та 128 за кордоном – у 35-ти державах. В Україні найбільше пам'ятників встановлено на Івано-Франківщині – 201, за нею йдуть Львівська (193), Тернопільська (165) та Черкаська (102) області. За кордоном найбільше пам'ятників встановлено у Росії – 30 (10 пам'ятників та 20 меморіальних дошок), Казахстані – 16, США та Канаді – по 9, а також у Білорусії – 6, Польщі – 5, Молдові – 4, Бразилії – 3, Аргентині – 3, Франції – 3 та ін.¹

Перший пам'ятник Т. Шевченку було відкрито у 1881 році до 20-річчя від дня смерті митця у м. Форт Шевченко (Казахстан) під керівництвом І.О. Ускова, який був комендантом Новопетровського укріплення, коли Шевченко перебував там на засланні. В Україні перший пам'ятник Шевченку (його погруддя) було встановлено у Харкові у садибі Алчевських у 1881 році. Масово пам'ятники Кобзареві українці почали встановлювати в 1911–1914 роках до 50-річчя з дня смерті та до 100-річчя з дня народження поета. У ці роки в багатьох містечках і селах України, особливо на Західній Україні, було встановлено кілька десятків пам'ятників Тарасу Григоровичу. Переважно це були погруддя або невеличкі скульптури. Перший великий пам'ятник з'явився в Україні в 1918 році у Ромнах, на території, що контролювалася більшовицькою владою. Автор – відомий скульптор І. Кавалерідзе. Того ж року пам'ятники Шевченку відкрито в Москві та Петербурзі (автори – відповідно С. Волнухін та Я. Тільберг). Але виконані вони були поспіхом із нетривких матеріалів і проіснували не дуже довго. Після революції радянська влада хоч й шанувала образ Кобзаря, як «ідейного борця проти царизму і кріпацтва», але особливої «пам'ятникоманії» у 1920–1930-х роках з боку влади щодо Шевченка явно не спостерігалось. Наприклад, у Харкові поета увіchnили у бронзі лише 1934 року, під час святкування 120-річчя поета, у Києві – в 1939 році².

Після переможного завершення Другої світової війни пам'ятників Шевченкові почали споруджувати на порядок більше, особливо після приходу до влади Микити Хрущева. Пік припав на початок 1960-х років, коли за ухвалою Всесвітньої Ради Миру 1961 року все прогресивне людство відзначило соті роковини з дня смерті Шевченка, а у 1964 році – у світовому масштабі відзначено 150-річчя з дня народження поета. Вшанування й увіchnення пам'яті Т.Г. Шевченка стало в СРСР всенародною справою³. Саме у ці роки з'явилися перші пам'ятники великому Кобзареві на території Хмельницької області.

Перший в області пам'ятник Т.Г. Шевченку був відкритий у 1954 році в селі Вишнопіль Старокостянтинівського району⁴. Скульптуру було встановлено за ініціативою громади села і правління місцевого колгоспу ім. Шевченка з нагоди 140-ї річниці від дня народження Т.Г. Шевченка в центрі села. Виготовили пам'ятник на Львівській кераміко-скульптурній фабриці.

У 1959 році пам'ятник Т.Г. Шевченку було відкрито в обласному центрі – місті Хмельницькому. Двометрову скульптуру в повний зріст встановили на початку бульвару по вулиці Шевченка. Виготовили її із залізобетону на Львівській кераміко-скульптурній фабриці. Але, простояв пам'ятник трохи більше двадцяти років – у 1981 році, під час реконструкції вулиці, скульптуру з постаментом було демонтовано⁵.

У 1960-х роках в хмельницької області з'явилося ще шість пам'ятників. Так, у 1960 році приклад вишнопільців перейняли ще два колгоспи ім. Т.Г. Шевченка – у селах Ліщани Ізяславського району та Воробіївці Дунаєвського району. У 1965 році було встановлено перший пам'ятник у районному центрі – ним стало місто Красилів.

У 1970–1980-х роках вшанування великого Кобзаря переживало певний занепад – за два десятиліття було встановлено лише п'ять пам'ятників великому Кобзареві. Більше того, як вже згадувалось вище, у 1981 році демонтували пам'ятник у обласному центрі.

Нове піднесення шевченківської монументалістики розпочалось після проголошення Україною незалежності. Першою справою стало відновлення пам'ятнику Т.Г. Шевченку в місті Хмельницькому. Монумент замовили відомим майстрам – батькові та сину Валентину та Івану Знобі. Ідею розробив батько, а саму скульптуру з монолітного граніту виконав син. У 1992 році пам'ятник встановили у центральному сквері міста, який щойно отримав ім'я Тараса Григоровича. Того ж року була відкрита перша в області пам'ятна дошка на честь Кобзаря – її встановили в Кам'янці-Подільському на будинку колишньої чоловічої гімназії (тепер корпус історичного факультету національного університету). Напис на дошці зазначає: «У цьому будинку 1846 року перебував великий український поет, художник, революційний демократ Т.Г. Шевченко».

Таким чином, після 1991 року в Хмельницькій області з'явилося 21 пам'ятник Т.Г. Шевченку (19 скульптур та 2 меморіальні дошки). Характерною ознакою нового часу стало те, що Т.Г. Шевченка почали зображувати у молодому віці, тоді як раніше домінувало традиційне скульптурне зображення Тараса Григоровича у зрілому віці – з вусами, часто в кожусі та шапці. Зокрема, найкращим подільським пам'ятником Т.Г. Шевченку мистецтвознавці визнають монументальне погруддя поета, встановлене у 2000 році в Кам'янці-Подільському (коштом міста), яке створив народний художник України, хмельничанин Богдан Мазур. Скульптор увічнив молодого Шевченка, адже Тарасу Григоровичу восени 1846 рр., коли він тиждень перебував у Кам'янці-Подільському як художник за завданням археографічної комісії, тоді було тільки 32 роки.

На теперішній час (на 1 червня 2014 року) у Хмельницькій області 33 пам'ятники на честь Т.Г. Шевченка, з яких 26 як пам'ятки та об'єкти культурної спадщини занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України⁶. Відрадно, що до 200-річчя великого Кобзаря було відкрито у 2013–2014 рр. три пам'ятника – у районних центрах Ізяславі та Новій Ушиці, а також в селі Плузні Ізяславського району. До кінця року планується відкриття ще одного пам'ятника в місті Старокостянтинові.

-
1. Німенко А. Пам'ятники Тарасові Шевченку. – К.: Мистецтво, 1964. – С. 6–9.
  2. Шевченківський словник. У двох томах. – К., 1978. – Т. 2. – С. 6–9.
  3. Подільська Шевченкіана: до 200-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка: реком. біобібліогр. покажч. / Упр. культури, національностей та релігій Хмельниц. облдержадмін.; Хмельниц. ОУНБ ім. М. Островського. – Хмельницький, 2014. – С. 78–79.
  4. Памятники истории и культуры Хмельницкой области (Научно-вспомогательный библиографический указатель). – Хмельницкий, 1986. – С. 58.

5. Національний музей Тараса Шевченка // Офіційний сайт. Режим доступу: <http://www.museumshevchenko.org.ua/page.php?id=64>.

6. *Єсюнін С.М.* Місто Хмельницький: історія, події, факти. – Хмельницький, 2008. – С. 86.

Л.І. Ромащенко
(м. Черкаси)

ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ ЮВІЛЕЙ У МІНСЬКУ І САНКТ-ПЕТЕРБУРЗІ

Ювілею великого Кобзаря присвячено чимало науково-культурних заходів, що відбувалися не лише в Україні, а за її межами. На деяких пощастило побувати: «Тарас Шевченко у творчості Костянтина Паустовського» (Черкаси–Шевченкове, Ризине, 15–16 листопада 2012), VIII Міжнародний конгрес українців «Тарас Шевченко і світова україністика: історичні інтерпретації та сучасні рецепції: до 200-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка» (Київ, 21–24 жовтня 2013), Шевченківський форум (Черкаси, 19–22 травня 2014). У цьому ряду почесне місце займають XI Міжнародна наукова конференція «Славянські літаратури ў кантэксте сусветнай: да 900-годдзя Кірыла Тураўскага і 200-годдзя Тараса Шаўчэнкі» (Мінськ, 24–26 жовтня 2013), і XIV Міжнародний науковий семінар «Тарас Шевченко и его петербургское окружение» (Санкт-Петербург, 13–17 травня 2014). На закордонних конференціях зупинимося детальніше.

Тема конференції, обрана білоруськими науковцями, зокрема кафедрою історії білоруської (!) літератури (завідувач Т.П. Казакова), засвідчує всесвітню велич нашого земляка, неперебутню цінність його творів не лише для українського, а й інших народів. Із 9 секцій Шевченкові повністю була присвячена одна з найчисельніших – «Творчість Тараса Шевченка і діалог слов'янських літератур». Керував секцією професор В.П. Рагойша. Він не тільки знаний учений у галузі зв'язків білоруської літератури з іншими літературами, насамперед слов'янськими, а й багаторічний перекладач творів українських митців від давнини до сьогодення. У форматі конференції відбулася презентація його книги «Вочы ў вочы, мыслі ў мыслі», куди увійшли переклади поезій Т. Шевченка («Заповіт», «Царі») і В. Симоненка («Лебеді материнства», «Дід умер», «Жорна» та ін.). Деякі з цих перекладів уже апробовані у студентській аудиторії й викликали зацікавлення.

Цікаво, що серед білоруських колег, організаторів конференції, є однофамільці, а, можливо, й родичі (хто доведе?!) наших видатних земляків: Г.І. Шевченко – завідувач кафедри класичної філології; заступник декана філологічного факультету М.М. Хмельницький.

Санкт-петербурзький семінар започаткований Тетяною Миколаївною Лебединською, котра багато зробила для того, аби відкрити і зберегти пам'ятні місця «українського Санкт-Петербурга», куди приїздили з власної, а то й чужої волі наші відомі співвітчизники. Незважаючи на загальну

політичну напруженість (реальні бойові дії), до міста на Неві приїхало з України 7 учасників (на жаль, жодного шевченкознавця), хоч у програмі заявлено близько 50-ти. На конференції діяло три секції «Оточення Т. Шевченка і Санкт-Петербург», «Світоглядний аспект творчості Тараса Шевченка», «Мовотворчість Тараса Шевченка: історія і сучасна рецепція».

З вітальним словом до учасників конференції звернувся доктор педагогічних наук, професор, директор Бібліотеки РАН Леонов Валерій Павлович – наш земляк, із Тернопільщини. Саме завдяки його сприянню вже майже півтора десятка років проводяться наукові семінари на загальну тему: «Український Санкт-Петербург». Він особливо подякував землякам, котрі, за його словами, здійснили «моральний подвиг» – у непростий і час подолали тисячі кілометрів, щоб пошанувати нашого національного генія, котрий сформувався як письменник і живописець у Санкт-Петербурзі, а холодна земля «града Петрова» прийняла по смерті у своє лоно його виснажене тіло. Привітав учасників і український консул з питань культури і зв'язків з діаспорою Юрій Дмитрович Шевченко, однофамілець геніального поета.

Особливістю наукових семінарів у Санкт-Петербурзі є те, що в них беруть участь науковці з різних галузей знань. Так, вітав гостей один із організаторів нинішньої конференції, професор Санкт-Петербурзької військово-медичної академії, президент української національно-культурної автономії Василь Юрійович Тегза (теж наш земляк із Хуста, – справді, «нашого цвіту по всьому світу!»). Він оприлюднив медичні висновки з приводу хвороби і смерті Т. Шевченка, категорично спростувавши думку про те, що наблизило кончину поета захоплення оковитою. Він також озвучив маловідомі деталі з його біографії: приміром, лікував Тараса Григоровича у Санкт-Петербурзі дід Леніна (по материнській лінії) – Бланк, уродженець Старокостянтинова на Хмельниччині.

Жвавий інтерес викликали доповіді «Тарас Шевченко, українські футуристи і російські письменники» Л. Ромащенко (Черкаси), «Тарас Шевченко в сучасних підручниках з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів» А. Пономаренко (Київ), «Кобзар» Т.Г. Шевченка в бібліотеці Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя» В. Сидоренко (Ніжин), «Урочистості, присвячені пам'яті Т. Шевченка в Києві 1990–2000-х рр.: літературно-художній аспект» С. Приступи (Київ), «Україна відзначає 200-ліття з дня народження Т. Шевченка» П. Скавронського й А. Цветкової (Бердичів).

Чи не найбільше зацікавлення викликала промова Т. Лебединської – багаторічного натхненника й організатора петербурзьких наукових форумів. Її знання «українського Санкт-Петербурга» вражають: вона знає кожну вулицю, провулок, будівлю, так чи інакше пов'язаних із життям відомих українців: П. Полуботка чи В. Білозерського, братів Гребінок чи І. Сошенка, І. Котляревського чи доволі одіозного С. Петлюри. З її виступу дізналися, що в Петербурзі є 10 пам'ятних місць Кобзаря, офіційно відзначених державою меморіальними дошками чи знаками. Перший музей Шевченка організо-

ваний в Академії мистецтв, у кімнаті, де жив і працював Тарас Григорович. На жаль, цю меморіальну майстерню (була відкрита у 1964), де жив і помер поет, тимчасово закрили, – через пожежу, що сталась нещодавно в сусідніх аудиторіях, експонати були тимчасово евакуйовані. У петербурзькій землі Тарас Григорович пролежав 56 днів, тож саме звідси, згідно з православними уявленнями, його душа полинула у вічні світи. Побутує навіть легенда, що привид Шевченка на коні (!) бродить коридорами Академії...

Т. Лебединська привідкрила ще одну мало знану сторінку Шевченкової біографії – його стосунки з представниками царської фамілії, зокрема з Марією Миколаївною. Остання простила поетові критичні рядки про свою матір, клопоталася про присвоєння йому звання академіка, і їй Тарас Григорович подарував 3 акварелі. Загалом вона виявилася демократичною для того часу людиною – відпустила на волю своїх кріпаків ще до реформи.

У виступі йшлося і про видання творів (за життя поета видано 50 тисяч «Кобзарів»), і про представлення Шевченка в російських енциклопедіях (його життєтворчості відведено кілька сторінок, – значно більше, ніж другим діячам), і про існування до 1940 року в Санкт-Петербурзі відділення Української академії наук.

Санкт-петербурзькі семінари, попри їхній високий рівень науковості, позбавлені сухого академізму, супроводжуються різноманітними цікавими заходами. Сьогоріч серед них – потужна виставка Шевченкіани. Вражають численні видання творів поета: прижиттєві, дорадянські і пізніші видання – в Києві, Катеринославі, Лейпцігу, Женеві, Канаді тощо (особливо мене зацікавило видання, здійснене за фінансової підтримки Симиренка); переклади російською, польською, чеською, болгарською, грузинською, білоруською та іншими мовами; численні літературознавчі праці про Шевченка (деякі із дарчими написами), серед яких і розвідки наших земляків: С. Єфремова, М. Зерова, П. Филиповича, В. Доманицького. Таким рідкісним книгам могла б позаздрити не одна українська книгозбірня. Варто подякувати працівникам бібліотеки, які зберегли ці раритетні видання, що довгий час були недоступні широкому загалу, оскільки автори критичних розвідок належали до репресованих.

Справжньою окрасою нинішнього форуму стала презентація серії картин «Шевченківський Петербург», що належать пензлю художника з українським корінням (народився у Старокостянтиніві на Хмельниччині) Василю Івановичу Братанюку. Його полотна представлені в музеях, на виставках, приватних колекціях багатьох країн світу, тож його 4 картини, що відображають різні етапи життя поета, – вагомий внесок у живописну Шевченкіану. На першій – «Серед друзів Шевченко читає «Кобзар» – зафіксований молодий поет, котрий із товаришами-однодумцями веде задушевну, невимушену розмову на тлі величного приміщення Академії, біля знаменитих, привезених із Єгипту сфінксів, які, за влучним висловом Лесі Українки, «немов бачать вічність».

Друга – «Вінчання» – виявилася найбільш відкриттєвою як на мене, присвячена доброму генієві, учителю і другу Тараса К. Брюллову, що став

для поета незаперечним авторитетом і значною мірою вплинув на його становлення як митця й особистість. На полотні зображено весілля Великого Карла, боярином у якого був Тарас, заховавши у глибині свого серця ніжні почуття до нареченої свого друга і вчителя.

Третя картина – «Повернення» – відтворює момент приїзду Тараса Григоровича з України в Санкт-Петербург 1844 року. В основі пейзажу картини – частина академічного саду, розташованого перед майстернею Брюллова; затишна місцинка приваблювала Шевченка своєю мальовничістю. На полотні – своєрідний «діалог» флори і фауни, коли вишуканості дерев відповідають граціозні фігури благородних тварин – коней... Вражає у цій картині ще одна деталь: маленьке лошатко разом із конячою парою – то ніби натяк на те, що навіть брати наші менші мають право на родину, а великий поет, на жаль, не зміг спізнати такого щастя. Четверте полотно – «Думи» – розкриває тему болісних переживань поета, жалю за втраченими на засланні роками і ... все ж таки надії, що доля бодай на схилі літ усміхнеться йому і подарує сімейний затишок, повернення до рідного краю.

Учасники семінару мандрували стежками українського генія та його друзів у місті на Неві. Це – Літній сад, де білими петербурзькими ночами (унікальне явище спостерігали й учасники нинішньої конференції) Тарас змальовував статуї, біля однієї з них – Сатурна – познайомився з учнем Академії І. Сошенком, що клопотався про визволення молодого митця з кріпацтва. Собор Андрія Первозванного, до його будівництва був залучений Микола Павлович Гребінка, брат Євгена Гребінки, з яким Тарас Григорович Шевченко спілкувався під час першого періоду перебування в Санкт-Петербурзі. Біля храму споруджено бюст сподвижника Петра І Ф. Головіна – першого кавалера ордена Андрія Первозванного. Другим кавалером ордена був Мазепа, що удостоївся цієї почесної нагороди за розширення російських кордонів і взяття татарських фортець у 1700 році. Петро І став шостим кавалером ордена за заснування Північної Пальміри 1703 року. Цим найвищим орденом Російської імперії за проявлену хоробрість у російсько-турецькій війні 1768–1774 рр. був нагороджений і кошовий отаман Петро Калнишевський (у романі Р. Іваничука «Журавлиний крик» цей факт інтерпретується в символічно-негативному забарвленні: золотий орден на андріївській стрічці, отриманий від цариці, – то своєрідна плата, що її отримав кошовий за вірнопідданську запопадливість, «та незрима нитка, що тягнеться від руки камергера, розсотаеться на тисячі верст і смикатиме його (Калнишевського. – *авт.*) завжди для потрібного дворові чину»¹

Далі – будинок із виглядом на Неву, у якому жив Тарас Григорович і написав славнозвісні поеми «Сон» і «Гайдамаки»; приміщення, де знаходилися класи живопису, які він відвідував, майстерні Академії, академічна церква святої великомучениці Катерини, у якій відспівували поета і стояла домовина з його тілом...

Чи не найбільше схвилювали відвідини Смоленського кладовища – місця першого поховання Шевченка. При цьому спали на думку слова нобе-

лівського лауреата І. Буніна, хоча стосуються вони канівської могили: як згадувала дружина письменника В. Муромцева-Буніна, він «зізнавався, що ні одна могила великих людей його так не хвилювала, як могила Шевченка»². Така шаноблива увага І. Буніна до українського поета, ймовірно, зумовлена частково біографічним чинником: адже В.А. Жуковський, що зіграв важливу роль у долі Шевченка, звільненні його з кріпацтва, – позашлюбний син поміщика Опанаса Буніна, представника давнього розгалуженого дворянського роду, з якого походить і нобелівський лауреат.

Наша делегація поклала квіти до пам'ятного каменя й віддала данину шани іншим українським достойникам, котрі поховані на Смоленському кладовищі. Серед них – Микола Іванович і Надія Іванівна Хмельницькі, нащадки славного українського гетьмана (праправнуки). Микола Іванович (1791–1845) – відомий для свого часу драматург, який помітно вплинув на розвиток російської драми 20–30-х років XIX століття, автор історичної п'єси «Зиновий Богданович Хмельницький, или Присоединение Малороссии». Ним захоплювалися сучасники, у тім числі О. Грибоедов і О. Пушкін, а «несамовитий Віссаріон» Белінський ставив його за приклад письменникам-сучасникам за бездоганне володіння словом. До речі, його батько Хмельницький Іван Парфенович – теж письменник, навчався в Київській духовній академії і Кенігсбергському університеті. Походив по прямій лінії від гетьмана Богдана Хмельницького, рід якого не лише не потрапив у ряди нової малоросійської знаті, а й утратив свої маєтки в Малоросії, конфісковані урядом. Імператриця Катерина II, частково усвідомлюючи несправедливість такого становища, частково зважаючи на наукові заслуги Івана Парфеновича, забезпечила йому матеріальне становище і дала можливість цілком присвятити себе науці.

Леонід Позен (1849–1921) – скульптор, академік, сенатор, автор пам'ятників Котляревському і Гоголю в Полтаві.

Представники знаменитого українського дворянського роду Домонтовичів (на їхніх надгробках козацькі герби), з якого походить Олександра Коллонтай – найбільш відома жінка в радянському уряді, надзвичайний і повноважний посол СРСР, прихильниця феміністичних поглядів.

На жаль, батьківщина забула про них, про це свідчать недоглянуті могили. Прикро, що керманічі нашої держави не віднайдуть коштів, аби найняти людину, щоб доглядала місця, де упокоїлися відомі співвітчизники (пригадується, які суперечки виникали між відповідними українськими і російськими інституціями, за чий кошт має бути встановлений постамент під пам'ятник Т. Шевченку, і це при тому, що архітектор створив пам'ятник за власні кошти). Мав рацію наш земляк, відомий меценат Є. Чикаленко, радивши любити Україну не тільки до глибини своєї душі, а й до глибини своєї кишені.

Санкт-Петербург – «вікно в Європу», прорубане за велінням Петра I. На будівництві його і Ладозького каналу відзначилися й українські козаки на чолі з гетьманом П. Полуботком (багато з них, на жаль, загинуло від хвороб).

Шевченкові були відомі ім'я й драматична доля Полуботка (ув'язнений у Петропавловській фортеці, де й помер; похований на цвинтарі церкви Святого Сампсонія Прочанолубця за Малою Невою в Петербурзі, але могила не збереглася). У листі до Я. Г. Кухаренка він ділиться про свій намір написати портрет кошового писаря А. Головатого: «... я думаю його (Головатого. – *авт.*) нарисовать, що вінъ стоить сумний коло зімнього дворца позаду Неви, а за Невою крепость, де конавъ Павло Полуботокъ»³.

Наше перебування у Північній Пальмірі, незважаючи на величезну кількість отриманих вражень, затьмарилось присмаком гіркоти: адже «Україна в огні», «славних прадідів великих правнуки погані» не зуміли виконати Шевченків заповіт – побудувати рай на своїй землі, досягти «єдиномислія» і «братолобія»...

Своєрідним продовженням Санкт-Петербурзького семінару стало зібрання науковців і діячів культури з України та інших країн, що відбулося 29 травня 2014 року в Національному музеї Тараса Шевченка в Києві. Гостей привітала заступник директора музею з наукової роботи Чуйко Тетяна Павлівна, багаторічний учасник Санкт-Петербурзьких семінарів Конончук Тетяна Іванівна.

Присутні не лише заслухали нові доповіді (зокрема зацікавив виступ Генерального директора «Українського виставково-комерційного центру», теж нашого земляка Линдюка Миколи Миколайовича (Москва), котрий подарував гостям диски із записами творів поета), побачили цікаві презентації, підвели підсумки петербурзького семінару, накреслили плани на майбутнє, а й оглянули експозиції музею, серед яких найбільше враження справила малярська спадщина Тараса Григоровича (цікаву екскурсію нам фахово провела працівниця музею Олеся Пономаренко).

Попереду – нові ювілейні заходи по вшануванню Кобзаря, адже триває рік, оголошений в Україні Роком Тараса Шевченка.

---

1. Іваничук Р. Журавлиний крик. – Львів: Каменяр, 1989. – С. 50.

2. Бунін Іван Олексійович http://uk.wikipedia.org/wiki/Бунін_Іван_Олексійович#D0.9B.D1.96.D1.82.D0.B5.D1.80.D0.B0.D1.82.D1.83.D1.80.D0.B0),

3. Листування Тараса Шевченка / За редакцією Сергія Єфремова. – Репринтне видання. – Черкаси: Брама-Україна, 2013. – С. 65.

НАШІ АВТОРИ

БАЖЕНОВ Лев Васильович – доктор історичних наук, професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, голова правління Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України

БАЖЕНОВА Стефанія Едуардівна – доктор історичних наук, професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, старший науковий співробітник Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України

БАСИСТА Ніна Михайлівна – старший науковий співробітник Шевченківського національного заповідника у Каневі

БЕКЕТОВА Валентина Михайлівна – кандидат історичних наук, заступник директора з наукової роботи Дніпропетровського національного історичного музею імені Дмитра Яворницького

БРИЖИЦЬКА Світлана Анатоліївна – кандидат історичних наук, заступник генерального директора Шевченківського національного заповідника у Каневі з наукової роботи

БУКЕТ Євген Васильович – редактор газети «Культура і життя», член правління НСКУ

ВОЛЯНИЮК Інна Оверківна – кандидат філологічних наук, доцент Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту імені Тараса Шевченка Тернопільської області

ГАЄР Наталя Григорівна – провідний бібліотекар наукової бібліотеки Шевченківського національного заповідника у Каневі

ГИКА Володимир Миколайович – директор Державного архіву Волинської області

ГОЛИШ Григорій Михайлович – кандидат історичних наук, доцент, директор наукової бібліотеки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, член НСКУ

ГОРОХ Микола Володимирович – старший науковий співробітник Чернігівського історичного музею імені В. Тарновського

ГУМЕН Юрій Євгенович – кандидат історичних наук, доцент, директор Державного архіву Тернопільської області

ДЗИМА Віта Василівна – завідувач науково-дослідного відділу охорони пам'яток історії, культури та природи Шевченківського національного заповідника у Каневі, член НСКУ

ДЕМБІЦЬКИЙ Станіслав Семенович – старший науковий співробітник науково-дослідного відділу музею «Заповіту» Т.Г. Шевченка Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

ДЕНИСЕНКО Галина Григорівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Центру досліджень історико-культурної спадщини України Інституту історії України НАН України, член правління НСКУ

ДЕНИСЕНКО Олена Анатоліївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри загальноправових дисциплін Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ, член НСКУ

ДМИТРИЄВА Леся Петрівна – науковий співробітник відділу науково-просвітницької роботи Кіровоградського обласного художнього музею

ДОРОШЕНКО Тетяна Євдокимівна – провідний зберігач фондів науково-дослідного відділу «Літературна Канівщина» Шевченківського національного заповідника у Каневі

ЄСЮНІН Сергій Миколайович – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею

ЖУКОВА Олена Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри музеєзнавства та пам'яткознавства Харківської державної академії культури

ЗАДОРОВНЯ Юлія Сергіївна – клуб-музей «Ветеран» (Канів)

ІСАЄВА Ольга Миколаївна – завідувач науково-дослідного відділу «Канів від давнини до сучасності» Шевченківського національного заповідника у Каневі

КАЛАКУРА Ярослав Стапанович – доктор історичних наук, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член НСКУ

КАНІВЕЦЬ Світлана Сергіївна – викладач української мови і літератури Кременецького медичного училища імені Арсена Річинського Тернопільської області

КЛИМЕНКО Тетяна Анатоліївна – кандидат історичних наук, директор Державного архіву Черкаської області

КОЛУН Олена Павлівна – вчитель української мови та літератури Одеської гімназії № 1

КОРНОВЕНКО Сергій Валерійович – доктор історичних наук, професор Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, член НСКУ

КОСИЛО Михайло Юрійович – директор Івано-Франківського обласного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді МОН України, заслужений працівник освіти України, голова правління Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України

КОСИЦЬКА Зінаїда Миколаївна – молодший науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України

КРАВЧУК Людмила Дмитрівна – вчитель української мови та літератури Красилівського навчально-виховного комплексу «Гімназія та загальноосвітня школа I ступеня» Хмельницької області

КРИВОШЕЯ Ігор Іванович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії та правознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, член НСКУ

КРИСЬКОВ Андрій Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя

ЛАЗУРЕНКО Валентин Миколайович – доктор історичних наук, професор, проректор Черкаського державного технологічного університету, член Ревізійної комісії НСКУ

ЛІХОВИЙ Ігор Дмитрович – консультант Комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності

МАЗУР Петро Євстахійович – кандидат медичних наук, директор Кременецького медичного училища імені Арсена Річинського Тернопільської області

МАНЬКОВСЬКА Руслана Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу історичної регіоналістики Інституту історії України НАН України, заступник голови Національної спілки краєзнавців України

МЕЛЬНИЧЕНКО Василь Миколайович – кандидат історичних наук, професор Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, голова правління Черкаської обласної організації Національної спілки краєзнавців України

МОІСЕЄНКО Світлана Петрівна – старший науковий співробітник науково-просвітницького відділу Національного заповідника «Хортиця»

МОКРОУСОВА Олена Георгіївна – головний фахівець Київського науково-методичного центру по охороні, реставрації та використанню пам'яток історії, культури і заповідних територій

НЕСТЕРЕНКО Валентина Іванівна – заступник директора Черкаського обласного краєзнавчого музею з наукової роботи

ОСИПЕНКО Таміла Володимирівна – провідний зберігач фондів науково-дослідного відділу «Канів від давнини до сучасності» Шевченківського національного заповідника у Каневі

ОСИПЧУК Наталія Вікторівна – член Національної спілки письменників України, м. Київ

ПАВЛОВА Ольга Григорівна – кандидат історичних наук, доцент Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, член НСКУ

ПАСЬ Наталія Олександрівна – директор Камінь-Каширського краєзнавчого музею Волинської області

ПОЛОВНИКОВА Світлана Олександрівна – старший науковий співробітник Чернігівського історичного музею імені В. Тарновського, заслужений працівник культури України

ПОХИЛЬКО Світлана Павлівна – культурорганізатор комунального закладу «Запорізький обласний центр туризму та краєзнавства учнівської молоді» Запорізької обласної ради

ПРОКОПЧУК Віктор Степанович – доктор історичних наук, професор, директор наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, член правління НСКУ

РЕЄНТ Олександр Петрович – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України, голова Національної спілки краєзнавців України

РОМАНЬКО Валерій Іванович – кандидат педагогічних наук, доцент Донбаського педагогічного університету (м. Слов'янськ Донецької області), голова правління Донецької обласної організації Національної спілки краєзнавців України

РОМАЩЕНКО Людмила Іванівна – доктор філологічних наук, професор Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

СЕМЕНЮК Борис Данилович – викладач суспільних дисциплін Кременецького медичного училища імені Арсена Річинського Тернопільської області

СЕРГІЙЧУК Лариса Володимирівна – директор Ржищівського археолого-краєзнавчого музею Київської області

СКАВРОНСЬКИЙ Павло Степанович – директор Музею історії міста Бердичева Житомирської області, член НСКУ

СКАКАЛЬСЬКА Ірина Богданівна – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри суспільних дисциплін Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту імені Тараса Шевченка Тернопільської області

СПРІНА Тетяна Михайлівна – науковий співробітник науководослідного відділу «Літературна Канівщина» Шевченківського національного заповідника у Каневі

ТАНАНА Раїса Василівна – завідувач відділу «Історія Шевченкової могили» Шевченківського національного заповідника у Каневі, заслужений працівник культури України, член НСКУ

ХАРХУН Валентина Петрівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, старший науковий співробітник відділу української літератури XX ст. Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України

ЦВЕТКОВА Ангеліна Микитівна – голова Бердичівського міського профспілкового комітету працівників освіти і науки Житомирської області

ЧАБАН Анатолій Юзефович – доктор історичних наук, професор Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, член НСКУ

ЧЕРНЕЦЬКА Світлана Юріївна – керівник Музею освіти та історії ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

ЧЕРНЕЦЬКА Тетяна Володимирівна – студентка 2-го курсу ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

ШАРАПА Ольга Михайлівна – директор Музею «Кобзаря» Т.Г. Шевченка в Черкасах, заслужений працівник культури України

ШВАЛЮК Інна Богданівна – здобувач кафедри суспільних дисциплін Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту імені Тараса Шевченка Тернопільської області

ШОКУН Владислав Володимирович – науковий співробітник науково-дослідного відділу «Канів від давнини до сучасності» Шевченківського національного заповідника у Каневі

ШРАМКО Лідія Григорівна – завідувач відділу бібліотеки Шевченківського національного заповідника у Каневі

ЮРЧЕНКО Ірина Костянтинівна – завідувач науково-дослідного відділу «Літературна Канівщина» Шевченківського національного заповідника у Каневі

ЯКИМЕНКО Людмила Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ЯМАШ Юрій Володимирович – кандидат мистецтвознавства, доцент Національного лісотехнічного університету України у Львові

ЯНУСЬ Наталія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент Кременецького медичного училища імені Арсена Річинського Тернопільської області

ЯРМОШ Тетяна Володимирівна – науковий співробітник Шевченківського національного заповідника у Каневі

Наукове видання

КРАЄЗНАВЧА ШЕВЧЕНКІАНА УКРАЇНИ

Матеріали XIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка м. Канів, 24–25 жовтня 2014

Комп'ютерна верстка *Зубець Л.А.*

Підписано до друку 12.10.2014 р. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 29,66. Обл. вид. арк. 28,67.
Наклад 300 прим. Зам. 27. 2014.